Oral Sander

Siyasi Tarih

1918 - 1994

İMGE kitabevi

26. BASKI

Oral Sander

Siyasi Tarih

1918 - 1994

Siyasi Tarih'in ikinci cildi, 20. yüzyıl tarihini, gerek geçmişin gerekse günümüzün sorunlarını değerlendirebilmemizi sağlayacak derli toplu bir çerçeve içinde okura sunuyor.

Türkiye'de siyasi tarih öğrenimini bir gelenek haline getiren "Mülkiye"nin erken yitirdiğimiz değerli bir hocasından, bu geleneğe uygun bir kitap.

Tarih, bize yaklaştıkça gazete haberine benzemeye başlar. Böylesine kaypak bir zeminde tarihçilik yapmak; bilgi, beceri, sabır, ama en önemlisi ortak bir akla mensubiyet gerektirir.

Oral Sander'in 20. yüzyıl olaylarını [illegible] siyasi tarihi haline getirmesinin bas[illegible] okuyucularla paylaşıyoruz.

Mehmet Ali Kılıçbay

Kapak Resmi: Serio-Comic Map of Europe, *Angling in Troubled Waters*, 1899

İMGE kitabevi

imge·com·tr

facebook.com/imge.yayinlari
twitter.com/imgekitabevi
instagram.com/imgekitabevi
periscope @imgekitabevi
pinterest.com/imgekitabevi
google+ imge@imge.com.tr
imge@imge.com.tr

ISBN 978-975-533-005-1

Oral Sander, 1964 yılında Ankara Üniversitesi SBF'nin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi ve bu alanda 1968 yılında doktorasını verdi. 1975 yılında doçent, 1988 yılında da profesör oldu. Ankara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkan Yardımcılığı ve Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı yaptı. Öğreniminin bir bölümünü Harvard Üniversitesi'nde tamamlayan Sander, ABD'nin çeşitli üniversitelerinde dersler ve dizi konferanslar verdi. 10 Eylül 1995'te yitirdiğimiz Sander'in yurtiçi ve yurtdışında yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Eserleri:

- *Sovyet Dış Politikası* (AÜ SBF, 1967)
- *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964* (AÜ SBF, 1979; İmge Kitabevi Yayınları, 2016)
- *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e* (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1992, 1994, 1995, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003-2 baskı, 2005-2 baskı, 2006, 2007, 2008, 2009-2 baskı, 2010, 2011-2 baskı, 2012-2 baskı, 2013-2 baskı, 2014, 2015-2 baskı)
- *Siyasi Tarih, 1918-1994* (İmge Kitabevi Yayınları, 1989, 1991, 1993, 1994, 1996, 1998-2 baskı, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005-2 baskı, 2007-2 baskı, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013-2 baskı, 2014, 2015, 2016)
- *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 2000, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2015)
- *Türkiye'nin Dış Politikası* (İmge Kitabevi Yayınları, 1998, 2000, 2006, 2013)
- *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)* (Kurthan Fişek ile birlikte, Çağdaş Yayınları, 1977; İmge Kitabevi Yayınları, 2007)

Oral Sander

Siyasi Tarih

1918-1994

26. Baskı

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-005-1

© İmge Kitabevi Yayınları, Oral Sander, 1989

1. Baskı: 1989 • 2. Baskı: 1991 • 3. Baskı: 1993 • 4. Baskı: 1994
5. Baskı: 1996 • 6. Baskı: 1998 • 7. Baskı: 1998 • 8. Baskı: 2000
9. Baskı: 2001 • 10. Baskı: Nisan 2002 • 11. Baskı: Şubat 2003
12. Baskı: Mart 2004 • 13. Baskı: Ekim 2005 • 14. Baskı: Kasım 2005
15. Baskı: Şubat 2007 • 16. Baskı: Ekim 2007 • 17. Baskı: Kasım 2008
18. Baskı: Aralık 2009 • 19. Baskı: Ekim 2010 • 20. Baskı: Ekim 2011
21. Baskı: Nisan 2012 • 22. Baskı: Mart 2013 • 23. Baskı: Kasım 2013
24. Baskı: Ekim 2014 • 25. Baskı: Mayıs 2015
26. Baskı: Ankara, Mart 2016

Grafik Tasarım
Aslı Sezer

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
Tel: 0 (312) 395 21 12
Sertifika No: 13651

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/2 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (0312) 419 46 10 - 419 46 11
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

İçindekiler

Üçüncü Baskıya Önsöz 11

Birinci Bölüm
İki Savaş Arası Dönemi (1919-1939)

I. DÖNEMİ ETKİLEYEN TEMEL ÖĞELER 13
II. BARIŞ ANTLAŞMALARININ KORUNMASI DÖNEMİ (1919-1924) 16
Fransa'nın Güvenlik Sistemi 16
Almanya'nın Durumu 17
İtalya'ya Erken Gelen Faşizm 23
Sovyetler Birliği'nde Bolşevik Rejimin Güçlenmesi 26
Sömürgelerdeki Gelişmeler 30
III. LOKARNO DÖNEMİ (1925-1930) 32
Dawes Planı ve Lokarno Antlaşmaları 33
Milletler Cemiyeti 34
Silahsızlanma ve Savaşın Yasaklanması 37
Sovyet Dış Politikası 39
IV. YIKILMA DÖNEMİ (1930-1939) 40
Ekonomik Çöküntü 41
Hitler ve Dış Politikası 43

Hitler'e Dışardan İlk Tepkiler 47
İngiltere'nin Yatıştırma Politikası 49
İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali 51
İspanya İç Savaşı 55
Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı (*Anschluß*) 56
Çekoslovakya'nın Parçalanması 59
Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı 63
V. ABD'NİN DIŞ POLİTİKASI 65
VI. UZAKDOĞU GELİŞMELERİ 68
Gelişmeleri Etkileyen Temel Öğeler 68
Çin'deki Gelişmeler 69
Japonya'nın Mançurya'yı İşgali 70
VII. ORTADOĞU 71
Bölgenin Tanımı 72
Bölgenin Önemi 73
Barış Düzenlemelerinin Yarattığı Sorunlar 74
Arap Ulusçuluğu 79
İran Ulusçuluğu 85
Türk Ulusçuluğu 88
Genel Değerlendirme 110

İkinci Bölüm
İkinci Dünya Savaşı

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN FARKLARI VE BENZERLİKLERİ 111
Birinci Dünya Savaşı'ndan Farkları 111
Birinci Dünya Savaşı ile Benzerlikleri 117
II. SAVAŞIN AVRUPA'DA BAŞLAMASI 123
Polonya'nın İşgali 123
Sovyet-Fin Savaşı ve İskandinavya Gelişmeleri 126
Fransa'nın Teslimi 129
İngiltere Savaşı 136
III. SAVAŞIN AVRUPA'DA GENİŞLEMESİ 139

Alman-Sovyet İlişkilerinin Bozulmaya Başlaması 139
Kuzey Afrika ve Balkanlar 142
Alman-Sovyet Savaşı 154
IV. İNGİLTERE'NİN KUZEY AFRİKA'DA ÜSTÜN DURUMA GEÇMESİ 159
V. ABD'NİN POLİTİKASI VE SAVAŞA GİRİŞİ 160
Tarafsızlık Politikası 160
Ödünç Verme ve Kiralama Yasası 162
Atlantik Demeci 162
Pearl Harbor Baskını ve Savaşa Giriş 163
Hitler'in ABD'ye Savaş Açması 166
Birleşmiş Milletler İttifakının Kurulması 169
VI. 1942 VE 1943'TE AVRUPA VE KUZEY AFRİKA 171
Doğu Cephesi ve Stalingrad Savaşı 171
Avrupa'da Direnmenin Başlaması 172
Kuzey Afrika'dan İtalya'ya Çıkarma 175
Almanya'nın Bombalanması 177
VII. JAPONYA'NIN DURDURULMASI VE ÇİN 179
Pasifik'teki Savaş Bölgeleri 179
Çin'deki Gelişmeler 180
Pasifik Savaşları 181
VIII. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU 183
Avrupa'da Savaşın Bitmesi 183
Pasifik'te Savaşın Bitmesi 185
IX. SAVAŞ İÇİNDE DİPLOMATİK KONFERANSLAR 188
Savaşın Yürütülmesi ile İlgili Konferanslar 188
Savaş Sonu Düzeni ile İlgili Konferanslar 189

Üçüncü Bölüm
Soğuk Savaş

I. SOĞUK SAVAŞA GEÇİŞ DÖNEMİ (1945-1947) 201
Uluslararası Sistem: İki Kutupluluk 201
Uluslararası Örgütlenme: Birleşmiş Milletler 204
Avrupa: Kurtulma ve Bölünme 206
Atom Silahında Anlaşmazlık 218
Uzakdoğu 221
II. SOĞUK SAVAŞIN KÖKENİ 224
Soğuk Savaşın Anlamı 224
Rus-Amerikan Güvensizliği 225
ABD'nin Ekonomik Savaşı 227
III. SOĞUK SAVAŞI HIZLANDIRAN OLAYLAR 229
Paris Barış Antlaşmaları 230
Doğu Avrupa Gelişmeleri: 1945-1948 233
Batı Avrupa Ülkelerindeki Gelişmeler 244
Türkiye Üzerindeki Baskı 252
Yunan İç Savaşı 253
Truman Doktrini ve Marshall Planı 257
İran Olayları 260
Batı'nın Askeri Örgütlenmesi: NATO 263
Doğu'nun Askeri Örgütlenmesi: Varşova Paktı 271
IV. SOĞUK SAVAŞIN UZAKDOĞU'DA ÇATIŞMAYA DÖNÜŞMESİ 273
Çin'deki Gelişmeler ve Kore Savaşı 273
Güney ve Güneydoğu Asya Gelişmeleri 282
Alt Kıtada Bağımsızlık ve Sonraki Gelişmeler 291
V. ORTADOĞU'DA ÇATIŞMA VE DÜNYADA BUNALIM (1956-1962) 294
Ortadoğu'da Çatışma 294
Avrupa'da Bunalım 311
Küba'da "Ekim Füzeleri" Bunalımı 322

Dördüncü Bölüm

Çok Merkezliliğe Geçiş

I. SİVRİLMEYE BAŞLAYAN AVRUPA 335
NATO Stratejisinde Gelişmeler 335
Avrupa Bütünleşmesi 343
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Önerileri 360
II. JAPONYA 364
III. ÇİN HALK CUMHURİYETİ 366
IV. DOĞU BLOKU'NDA ÇOK MERKEZLİLİK 370
Stalin'den Sonra Sovyet Dış Politikası 371
SBKP'nin 20. Kongresi 375
Yeni Sovyet Politikasının Sonuçları 380
V. BAĞLANTISIZLIK VE BAĞLANTISIZLAR 396
Bağımsızlık Hareketleri 396
Bağlantısızların Dünya Politikasındaki Yeri 427
VI. LATİN AMERİKA 436
Latin Amerika ve ABD 437
Falkland Bunalımı 442
1980'lerin Orta ve Güney Amerika Gelişmeleri ... 443

Beşinci Bölüm

Yumuşama

I. ANLAMI, KÖKENİ VE ORTAYA ÇIKIŞI 445
Anlamı 445
Kökeni 446
Yumuşamanın Ortaya Çıkışı 453
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı:
Helsinki Belgesi 455
II. YUMUŞAMA DÖNEMİNİN
TEMEL KONULARI 461
Silahsızlanma 461
Kruşçev Sonrası Çin-Sovyet Anlaşmazlığı 473
Amerikan Dış Politikası 478

Petrol Bunalımı ve OPEC. 485
Avrupa'da Soğuk Savaşın Sonu ve
Yeniden Yapılanma 491
III. YUMUŞAMA DÖNEMİNİN ÇATIŞMALARI 507
Çatışmaların Temel Nedenleri 509
Çin-Hint Çatışması 511
Hindistan-Pakistan ve Bangladeş 516
Vietnam Savaşı 524
Vietnam Savaşı Sonrası Hindiçini Gelişmeleri 532
Ortadoğu Savaşları 535
İran Gelişmeleri, Devrim ve Savaş 552
Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali 563
Kuveyt'in İşgali ya da İkinci Körfez Savaşı 568
Yugoslavya'nın Dağılması ve
Bosna-Hersek Trajedisi 576

Altıncı Bölüm
Sonuç

I. SOVYETLER'İN YIKILMASININ YARATTIĞI
YENİ İSTİKRARSIZLIK 584
II. YENİ GÜÇ DENGESİ VE
ULUSAL ÇIKAR KAVRAMI 587
III. YENİ BÖLGESEL GÜÇLER VE
DEĞİŞEN ROLLERİ 588
IV. TEHDİDİN ÇEŞİTLENMESİ VE
BİRBİRİNE BAĞIMLILIK 590
V. SALDIRGAN MİLLİYETÇİLİK 591
VI. KUZEY/GÜNEY EKSENİ YA DA
"YENİ VESTFALYA" 592
VII. SONU GELMEYEN OLGU: SAVAŞ 594
VIII. NE YAPILMALI? 597

Kaynakça 599

Üçüncü Baskıya Önsöz

Bu kitap, 1988 yılında basılan iki ciltlik *Siyasi Tarih* çalışmasının, gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş üçüncü basısıdır. Basılan bir yapıtın gözden geçirilmesi göreli olarak kolay olmakla birlikte, güncelleştirilmesi aşılması kolay olmayan zorluklar taşıyor. Bunlardan biri, yakın bir geçmişin çözümlenmesidir. Örneğin, son on on beş yılda ortaya çıkan gelişmelerin değerlendirilmesinde, yorumlanmasında ve belirli bir kalıp akışının net çerçevesi içine yerleştirilmesinde zorluklar vardır. Bunu çok az tarihçinin aşabileceğini düşünüyorum. Dolayısıyla, özellikle son beş yıl içinde yer alan olayların ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmadan, gelişmelerin belirli bir elemeyle sayılarını azaltmaya ve yalnızca nakletmeye çalıştım.

Zorluklardan belki de daha önemlisi ve zaman alanı, son on yılın hızlı gelişmelerini kitabın genel planı içine yerleştirmek oldu. Akla ilk gelen, bu gelişmeleri yeni bir bölüm içinde kitabın sonuna eklemektir. Bunu yaptım da. Ancak, bir kez daha okuduğumda, çok önemli gelişmele-

rin yer aldığı bölümün, kitaba bir yama gibi eklenmiş olduğunu, temelini oluşturan olaylardan koptuğunu ve 1918'i izleyen yılların olaylarını içeren ilk bölümlerin de ölü birer varlık gibi kitaptan uzaklaşarak belirsizleştiğini fark ettim. Bu durumda yapılacak şey, son on yılın gelişmelerini, kökenlerini aldıkları önceki olayların içine yerleştirmek, yani ilgili başlıkların arkalarına eklemekti. Böylece, kitap, tümüyle kronolojik anlatımdan sıyrılarak, daha çok "tematik" bir nitelik kazandı. Ancak bunun da okuyucu açısından bir zorluğu olsa gerek. Bugüne kadar gelen bir anlatımdan sonra, on yirmi yıl öncesine dönerek olayların genel akışını kavramak herhalde çok kolay değil. Ne var ki tarih kitapları sürekli olarak bu gibi tarih yazımı zorlukları ve çelişkileriyle karşılaşacak.

İlk iki baskı gibi bu baskıda da bana temel siyasi tarih yaklaşımını veren hocam Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu'na şükranlarımı sunuyorum. Değerli dostum Prof. Dr. Şükrü Gürel her zamanki sevecenliği ve bilgeliğiyle sayfaların her satırına görünmeyen katkılarda bulundu. Üçüncü baskının gerçekleşmesinde asistan arkadaşlarım Melek Fırat, Haluk Naci Aklan, Erel Tellal ve Çağrı Erhan da ellerinden gelen yardımı esirgemediler. Dördüne de içten teşekkür ederim. Yanlışlar tabii ki benim.

Ankara, Ekim 1994

BİRİNCİ BÖLÜM

İki Savaş Arası Dönemi (1919 - 1939)

I. DÖNEMİ ETKİLEYEN TEMEL ÖĞELER

1919'da başlayıp 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile biten iki savaş arası dönemi, Avrupa'nın ve sonra dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına gidişini hazırlayan dönemdir. Bu dönemin gerçekten talihsiz kuşağı iki acımasız boğazlaşmayı birbiri ardına yaşamıştır. Bugün bizler 1945'ten beri ilk ikisine benzer bir dünya savaşını yaşamadık. Ancak çoğumuzda "Acaba üçüncü dünya savaşı çıkar mı?" sorusuyla belirlenen bir endişe de yok değil. Tarihçi falcı olmadığına göre, bu soruya kesin bir yanıt bulmak mümkün değil. Ancak geleceği kestirecek tek akıl geçmişte yattığına göre, bize yakın olan İkinci Dünya Savaşı'nın öncesini iyi bilmemiz gerekiyor.

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış düzenlemelerinin içine, başka bir büyük savaşı oluşturan unsurların nasıl

konduğu, bunların savaşın çıkışını nasıl etkilediği, saldırgan devletlere karşı diğer "barışçı" devletlerin nasıl etkili bir cephe oluşturamadıkları ve Avrupa devlet adamlarının yakın tehdit ve tehlikeler karşısındaki aymazlıklarını incelemek herhalde ilginç olacaktır. Ancak bu önemli ve derslerle dolu dönemin incelemesine geçmeden önce, genel ve kısa olarak, dönemi etkileyen barışa yönelik unsurları görmek yerinde olur.

Bir kere, Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarındaki haksızlık ve adaletsizlikler, 1919'u izleyen yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirmiş ya da en azından etkilemiştir. Etkilerini bugün bile gördüğümüz aksaklıklar vardır. İkincisi, İtalya'nın savaş sonrasındaki düş kırıklığı, yani kendisine gizli anlaşmalarla "söz verilen" yerlerin çoğunu ele geçirememesi, bu devletin iki savaş arası dönemdeki saldırgan politikasının temeli olacaktır. İtalya'nın Avrupa'da genişleyebilmesi için İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmesi, Afrika'da genişleyebilmesi içinse bu iki devlete karşı çıkması gerekiyordu. İtalyan dış politikasındaki bu çelişki, Güney Avrupa ve Afrika'daki çatışmaların anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Üçüncü olarak, İngiltere'nin savaş öncesi dönemdeki "denge politikasını" savaş sonrasında sürdürememesi de Avrupa'daki uluslararası gelişmeleri etkilemiştir. Dördüncüsü, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan güç dengesinin temel öğesi haline gelen ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeyişi ve büyük ölçüde bu yüzden Avrupa sorunlarından uzak kalışı, Avrupa düzenini önemli bir güvenceden yoksun ve bugünün Birleşmiş Milletler'inin öncüsü olan Milletler Cemiyeti'ni güçsüz bırakmıştır. Bu da güç dengesinin kolayca bozulmasını sağlamış ve İngiltere'nin Avrupa sorunlarında bir denge unsuru olmasını engellemiştir. Son olarak, devrim yüzünden Sovyetler Birliği'nin de Avru-

pa'dan göreli olarak uzak kalışı iki savaş arası dönemini etkileyen bir unsur olmuştur.*

Bütün bunların dışında, iki savaş arası dönemin önemli özelliklerinden biri de şudur: 1919 yılının öncesinde Fransa'ya karşı kurulan ittifaklar zincirinin temel halkası Almanya iken, 1919'dan sonra bir Alman intikamına karşı kurulan ittifakların temel halkası Fransa oldu.

Bu unsurların ve özelliklerin ışığı altında, iki savaş arası dönemi üç ana başlık altında incelenebilir:

(i) Barış Antlaşmalarının Korunmaya Çalışılması Dönemi (1919-1924): ABD Milletler Cemiyeti'ne girmeyip Fransa'nın da önayak olduğu savunma antlaşmalarını onaylamayınca, Fransa Almanya'nın doğu ve güney komşularıyla çok yönlü ittifak antlaşmalarına girmişti. Fransa'nın amacı, Versailles'ı, yani Avrupa haritasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan üç büyük değişikliği korumaktı: Almanya ile Sovyetler Birliği'nin toprak kayıplarıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmış hali.

(ii) Lokarno Dönemi (1925-1930): Bu, artan istikrar ve azalan gerginlik dönemidir ve iki savaş arası dönemin "altın yılları" olarak anlatılabilir. Bunun temel nedeniyse Fransa'nın verdiği ödünler sonucunda kısa bir süre için gerçekleşen Fransız-Alman yakınlaşmasıdır.** Gerginliği azaltan olaylar zinciri, 1925 tarihli Lokarno Antlaşmaları,

---

* Bu son unsurların benzerleri günümüz uluslararası ilişkilerini de etkiler görünmektedir. İlerde ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi, BM'nin giderek belirginleşen etkisizliği, ABD'nin süper güç konumunun tartışılmaya başlanması ve Sovyetler Birliği'nin dağılıp, Avrupa ve giderek dünya dengesinde ciddi olarak hesaba katılmaması, tehlikeli bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştır.

** İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın istikrar ve gönencinin sağlanmasında Fransız-Alman ilişkilerindeki olumlu gelişmelerin etkisi ve Avrupa Birliği'nin başarısında bu iki devletin ağırlıklı payı düşünülürse, Fransız-Alman dostluğunun geçmişte ve gelecekte ne denli önemli olduğu anlaşılır.

1928 Briand-Kellogg Paktı, 1929 Young Planı ve 1930 Londra Deniz Silahlarını Sınırlandırma Konferansıdır.

(iii) Yıkılma Dönemi (1930-1939): Uluslararası düzenin yıkılmasının temelinde, Lokarno döneminde ortadan kaldırılamayan Fransız-Alman düşmanlığı yatmaktadır. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi. Yıkılmayı kolaylaştıran temel unsur ise Fransa ile İngiltere arasındaki görüş farklılıklarıdır. İngiltere'ye göre Avrupa barışı Almanya'nın haklı isteklerini en alt düzeyde kabul eden yeni bir Avrupa statükosuna dayanmalıydı. Fransa'ya göreyse Fransa'ya saldırmaya cesaret edememesi için büyük ittifaklar sistemi gerekliydi ve Almanya'ya hiçbir ödün verilmemeli, Versailles sistemi sonuna kadar savunulmalıydı. Ancak 1935'ten sonra Almanya'nın oldubittilerine karşı hemen hemen hiçbir tedbir alınamaması, Fransa'nın bu düşüncelerini etkisiz hale getirecek ve Alman saldırganlığı sonucu İkinci Dünya Savaşı çıkacaktır.

II. BARIŞ ANTLAŞMALARININ KORUNMASI DÖNEMİ (1919-1924)

Fransa'nın Güvenlik Sistemi

1919'u izleyen yıllarda Avrupa sınırlarını etkileyen en önemli unsur, Fransa'nın Almanya karşısında duyduğu derin güvensizlik ve bunun sonucu olarak, güvenliğini sağlama isteğidir. Fransa, Almanya'ya yenildiği 1871 yılından beri Almanya karşısındaki zayıflığının bilincindeydi. Fransa'ya göre bu zayıflığı ortadan kaldırmanın iki yolu vardı:

(i) Fizik Garantiler: Bu politika Batı'ya doğru harekete geçecek her gücün ve bu arada Almanya'nın geçmesi gereken Ren bölgesi ve köprülerine sahip olmak biçiminde so-

mutlaşmaktaydı. Ancak ABD konuya ilgi göstermedi ve Fransa'nın öteki savaş müttefikleri bu durumda beş milyon Alman, Fransız yönetimi altına gireceği için, yeni bir "Alsace-Lorraine yaratmamak" düşüncesiyle, böyle bir fizik garantiyi reddettiler. Fransa fizik garanti aramakla bir yere varamayacağını anlayınca ikinci yolu denedi.

(ii) İttifaklar Sistemi: Fransa, 1925 yılına kadar Almanya'yı çevreleyen küçük devletlerle ittifaklar sistemi kurmaya girişti. Belçika ile 7 Eylül 1920'de, Polonya ile 19 Şubat 1921'de ittifak antlaşmaları imzaladı. Ayrıca, Macaristan ve Bulgaristan'ın barış antlaşmalarına karşı duydukları hoşnutsuzluktan çekinen ve statükocu devletlerden olan Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile saldırıya karşı birbirlerine danışmayı öngören anlaşmalar yaptı.

Almanya'nın Durumu

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında başarısız olan barışçı girişimler, on dokuzuncu yüzyılın en etkili akımı olan liberalizmin iflasını ilan etmişti. Bu durumda yönetici güçlere karşı tepki ancak iki yönden gelebilirdi: Komünizm ve tutuculuk. Üç devletin, yani Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'nin iç gelişmelerinin altında yatan temel unsur budur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda hemen hemen yenilen her devlette, on dokuzuncu yüzyılın liberal akımının etkisiyle, demokratik anayasalar kabul edildi, daha doğrusu yenenlerce kabul ettirildi. Almanya'da da, ama bir iç savaş sonucunda, böyle oldu.

1. Weimar Anayasası

1918 Kasımındaki silah bırakışması, imparatorluğun yıkılması ve cumhuriyet rejiminin kurulması, yenik çıkılan bir

savaşın sonunda olupbittiye getirilmişti ve halkın gerçek isteklerine de pek uymamaktaydı. Ancak, bu olupbittiden sonra, Alman Sosyal Demokratları yeni rejime sahip çıktılar. Hemen silah bırakışmasından sonra Almanya'da üç devrimci odak noktası belirmişti. Kiel'de kentin işçi ve denizcileri bir "işçiler ve askerler konseyi" kurarak merkezi otoriteye karşı çıktılar. Bu durum başka bazı kentlere de sıçradı. Münih'te kentin sendikacı ve sosyalistleri bir Yahudi sosyalisti olan Kurt Eisner'in başkanlığında "Bavyera Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Berlin'de ise sosyalist Ebert ve Scheidemann, II. Willhelm'i tahtından feragate zorlayarak geçici bir hükümet kurdular.

1918 Kasımından sonra bir süre Alman siyasal yaşamına egemen olanlar sosyal demokratlardı. Bunlar temelde Marksist olmakla birlikte, ideolojileri sulanmış ve yumuşamıştı. 1918' den geriye baktıklarında, en az kırk yıllık bir mücadele sonucu, sosyal demokrat partinin nasıl geliştiğini, işçi örgütleriyle nasıl bağlantılar kurup 1912'de Alman meclisi olan Reichstag'da nasıl en büyük parti haline geldiğini görüyorlardı. Önderleri sendikacılar ve parti yöneticileriydi. Şimdi, 1918'de, yeni deneylere girişmektense, dikkatli ve tedbirli bir grup olarak hareket edip elde olanı iyi tutmak amacındaydılar. 1917'den önce kendilerini çok solda görüyorlardı. Ama Rusya'daki Bolşevik devrim ve Almanya'da Bolşevik yanlısı komünist unsurların ortaya çıkması, sosyal demokratları siyasal yelpazenin ortasına çekti. Ancak özellikle karışıklıklar döneminde "orta" hiç kimseye yaranılamayacak bir yerdi. Komünistler, Sosyal Demokratları, işçi sınıfına ihanet eden gericiler olarak görüyor; monarşistler, yüksek rütbeli subaylar, Junkerler ve büyük iş sahiplerinden oluşan gerçek gericileriyse tehlikeli bir grup olarak değerlendiriyorlardı. Ancak büyük karışıklık döneminde onların çoğunluğunu oluşturduğu ulusal meclisi de desteklemekten geri kalmadılar.

Ulusal Meclis Weimar'da toplandı. Sosyal Demokratlar, Hindenburg'un komutasında ordu, liberal ve tutucu partiler ile endüstri sahipleri Meclis'i destekliyorlardı. Böylece, Ebert'in geçici hükümeti halkın çoğunluğu tarafından desteklenir hale geldi. Ancak, K. Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un önderliğindeki Spartakistler, yani aşırı sol, geçici hükümete karşı çıktı. Bunlar 1918 Aralığında Komünist Parti'yi kurarak Ulusal Meclisi "karşıdevrimci" olarak niteleddiler ve mücadeleye başladılar. 1919 yılının Ocak ayında genel grevle birlikte Berlin'de komünist bir darbe yapılmak istendi. Sosyal Demokratlar ordunun da yardımıyla bu hareketi bastırdılar. Ayrıca Bavyera'da çıkan bir karışıklıkta Kurt Eisner öldürüldü. Böylece Sosyal Demokratlarla Komünistler arasında Hitler'in temerküz kamplarında bile doldurulamayan bir boşluk, bir düşmanlık yaratıldı.

Böylece, komünizmin ezilmesiyle ortalık temizlenmiş gibi göründü. Meclis için yapılan seçimlerde hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadıysa da büyük Sosyal Demokrat Parti meclisin en güçlü partisi haline geldi. Sosyal Demokratlar, Merkez Partisi ve Liberal Demokratlardan oluşan bir koalisyon Kurucu Meclis'e egemen oldu. Meclisin Goethe'nin kenti olan ve liberalizmin simgesi haline gelmiş bulunan Weimar kentinde yaptığı toplantılarda liberal bir avukat olan Hugo Preus'a son derece liberal bir anayasa hazırlattırıldı. Büyük ölçüde Amerikan, Fransız ve İsviçre anayasalarından esinlenilerek hazırlanan Weimar Anayasası 31 Temmuz 1919'da kabul edildi. Anahatlarıyla yedi yıllık bir süre için seçilen cumhurbaşkanı, iki meclisli parlamento, nispi temsil ve eyaletlerin federe yetkilerini öngörüyordu. Ulusal Meclis, 1920 ilkbaharına kadar Weimar'da kaldı, sonra Berlin'e taşındı. Böylece Almanya'da Hitler'e kadar sürecek olan Weimar dönemi başladı. Bu anayasaya

uygun olarak kurulan hükümetlere egemen olan Sosyal Demokratlar, merkez, merkez sol ve liberal partilerle sürekli koalisyonlar kurdular.

2. *Kapp Darbesi ve Nazi Partisi'nin Kuruluşu*

Gerçekte Almanya'da bu Weimar Cumhuriyeti'ni yıkacak olan güçler daha 1920'lerde vardı. Militarizm ve saldırgan milliyetçilik, barış antlaşmasının ağır koşullarına bir tepki biçiminde güçlenecek ve antlaşmanın baş sorumlusu olarak görülen sosyal demokratlara, yani hükümete yönelecektir. İşte bu aşırı milliyetçi ve militaristler 1920'de Berlin'de ilginç bir darbe girişiminde bulundular.

Amerika doğumlu bir gazeteci olan Wolfgang Kapp'ın önderliğinde, bir kısım muvazzaf askerlerle Birinci Dünya Savaşı'nda Baltık'ta savaşmış olan ve mığferlerinde gamalı haç bulunan Erhardt Tugayı, Berlin'de 13 Mart 1920 günü yönetimi ele geçirerek Kurucu Meclis'i dağıttıklarını ve Weimar Anayasası'nı ortadan kaldırdıklarını ilan ettiler. Bu darbe hareketine karşı hükümete bağlı olan ordu bile edilgin bir tutum aldı. Buna rağmen Kapp Darbesi başarılı olmadı. Başarısızlığının tek nedeni, Berlin'deki işçi ve memurların genel grevidir. Kent, beş gün tam anlamıyla işlemez ve ölü bir hale gelince Kapp ve öteki subaylar kaçtılar. Hükümetin otoritesi yeniden kuruldu. Bu başarısız Kapp Darbesi'nin önemi, Almanya'da militarist hareketlerin başlamış olduğunu göstermesidir.

Bu arada, ileride Alman iç ve dış politikasını ve giderek tüm dünya barışını temelinden değiştirip tehdit edecek olay, 1919 yılının Ocak ayında Münih'te Alman İşçi Partisi'nin kurulmasıdır. Bu partiyi kuranlar ve destekçileri, Versailles hükümlerine göre terhis olmuş işsiz askerler, romantik serüvenciler ve siyasal tahrikçilerdi. Eylül ayında, o

zamana kadar hiç tanınmayan eski başçavuş ve başarısız ressam Adolf Hitler partinin siyasal komitesine katıldı. 1920 yılındaysa partinin adı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) olarak değiştirildi. Partinin programından neye taraftar olduğu değil de neye karşı olduğu anlaşılabiliyordu. Burada ilginç olan nokta, bundan sonra köktenci partilerin çoğunun aynı program yöntemini kullanmalarıdır. Nazi Partisi, Yahudi, komünizm ve parlamento karşıtıydı ve ünlü general Ludendorff tarafından da desteklenmekteydi. Hitler 1923 yılında bir darbe girişiminde bulundu, başarı kazanamadı ve hapse atıldı. Burada Nasyonal Sosyalizm'in temel kaynağı olan kitabını, *Kavgam*'ı (*Mein Kampf*) yazdı. Kitap yeni siyasal kuramlar ve Almanya'nın gelecek ihtiraslarını dile getiriyordu.

Naziler, bu başarısız darbe girişiminden sonra küçük partilerini yeniden örgütlediler. Weimar Anayasası'nın sunduğu bütün özgürlükleri sonuna kadar kullanarak toplumda savaş sonrası düzenden memnun olmayan kişilerin arasına girdiler ve hoşnutsuzluğun nedenlerini araştırdılar. Uzun çalışmalar sonucunda saptadıkları hoşnutsuz gruplar şunlardı: Eski subaylar, genel olarak bürokrasi, aşağı orta sınıf (enflasyonun ve olumsuz ekonomik koşulların yükü altında eziliyor ve Yahudilerin ekonomiye egemen olmalarını çekemiyordu), öğretmenler (Almanya'nın eski parlak günlerinin hasretini çekiyorlardı) ile maden ve tekstil işverenleri (sosyal içerikli yasalarla karlarının düştüğünü ve kolay çalışamadıklarını anlamışlardı). Nazilerin bundan sonraki politikaları bu grupların desteğini sağlamak amacına yönelik olacak ve bunda da başarı kazanacaklardır.

Müttefikler arası bir komisyon Almanya'nın itirazı üzerine Alman tamirat borcunu 56 milyar dolardan, 33 milyar dolara indirmişti. Almanya'nın bu miktarı da ödeyemeyeceğini bildirmesiyle, kurulan yeni bir komisyon ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkan Dawes Planı, 1924 yılında Almanya'nın tamirat borcunu taksitlere böldü ve belirli bir tavan da saptamadı. Bu düzenleme Alman ekonomisine belirli bir rahatlık getirdi. Ancak, Almanya ile fizik garantiler peşinde koşan Fransa'nın ilişkileri uzun bir süre düzelmedi. Fransa'nın gerek tamirat borcu konusundaki ısrarı ve gerekse Almanya'yı "çevreleme politikası" ilişkilerin daha da kötü yönde gelişmesine yol açtı. Ayrıca Fransa bununla da kalmayarak tamirat borcunu kendisi toplamak için 1923 yılının Ocak ayında Almanya'nın büyük endüstri alanı olan Ruhr bölgesini işgal etti. Ruhr bölgesini kendisi işletecek ve elde ettiği geliri de tamirat borcundan düşecekti. Alman-Fransız ilişkilerini çok bozan bu olay, gerek bölge halkının gerekse İngiltere ile ABD'nin tepkisine yol açtı. Bu iki devletin tepkisine neden olarak, Almanya ile ticaretlerini geliştirmek ve bunun için de Almanya'nın ekonomik bakımdan kalkınmasına yardım etmek istemeleri gösterilebilir. Ayrıca Fransa'nın, halkı Alman olan bir bölgeyi işgal etmesi, Alman iç politikasında Nazi'lerin hareketlerine esaslı bir gerekçe de hazırlamıştır.

Fransa baskıyla bir şey elde edemeyeceğini ve şimdi iki güçlü devleti de karşısına aldığını anlayınca, anlaşma yoluna gitti ve birliklerini geri çekti. Ayrıca, daha önce belirtilen Dawes Planı'nın uygulanmaya başlamasıyla Alman ekonomisi kendini toparlamaya ve borcun taksitlerini ödemeye başlamıştı. Bu nedenlerle Fransız-Alman ilişkileri 1924 yılından sonra bir süre yumuşama dönemine girdi.

Bunun en somut belirtisi olan Lokarno antlaşmaları ilerde ele alınacaktır.

Almanya bu dönemde dış politika alanındaki en önemli başarısını, Sovyetler Birliği ile imzaladığı 16 Nisan 1922 tarihli Rapallo Dostluk Antlaşması ile sağladı. Bu antlaşma ile iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kuruluyor, yani Almanya yeni Sovyet rejimini tanıyordu. Taraflar, aralarında hiçbir mali alacak verecek bulunmadığını ve sıkı bir ekonomik işbirliğine gireceklerini belirtiyorlardı. Rapallo'nun önemi, iki devletin de devrim ve yenilgi sonucu içine itildikleri diplomatik yalnızlıktan kurtulmaya başladıklarını göstermesinde yatar. Ayrıca İngiltere ile Fransa'ya tam bir meydan okumadır ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın simgesidir. Alman-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşma bununla kalmadı. 1926 yılında imzaladıkları Berlin Anlaşması'nın hükümlerine göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa, öteki devlet tam bir yansızlık politikası izleyecekti. Bu bir bakıma 1887 tarihli Alman-Rus Güvence Antlaşması'nın kırk yıl sonra, ama değişik bir uluslararası ortamda yeniden canlandırılmasıdır. Alman-Sovyet ilişkilerindeki bu yakınlık 1939 yılında tekrarlanmak üzere, Hitler'in 1933 yılında iktidara gelişine kadar sürecektir.

İtalya'ya Erken Gelen Faşizm

1. Genel Zayıflık ve Doyumsuz Gruplar

İtalya savaştan kısa bir süre sonra faşist bir yönetim altına girdi. Bunun nedenlerini, ekonomik çıkmaz, siyasal partilerin zayıflığı, doyumsuz grupların etkinliği ve sol kanat içindeki bölünme olarak sıralayabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı'nda, yani bu devletin savaşa girdiği tarihten başlayarak ele alırsak tam üç yıl içinde, İtal-

yan hükümetinin harcadığı para, 1861 yılından 1915 yılına kadar geçen elli dört yıllık süre içinde harcadığı paranın iki katıdır. İtalya bu harcamanın altından ancak müttefiklerinin yardımıyla çıkabilirdi. Bu bir bakıma Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndaki durumuna benziyordu. Savaştan sonra yardım sona erince, İtalyan hükümeti kendini büyük bir borç, büyüyen bir dış ticaret açığı ve denetimden çıkan bir enflasyon içinde buldu. Üstelik, savaş içinde halkın desteğini sağlamak için köylülere toprak, işçilere iş ve ücret artışı vaat edilmişti. Bu söz yerine getirilemeyince, ki bu ekonomik koşullar altında olanağı da yoktu, grev ve toprak işgalleri birbirini izledi. Denetimden çıkan bu anarşik durum hızlı ve kesin tedbirlerin alınmasını gerektirdiyse de siyasal partilerin çok zayıf ve bunun sonucu olarak hükümetlerin de istikrarsız olması, gereken tedbirlerin alınmasını engelledi.

Bütün bu olumsuz gelişmelerin yanında, doyumsuz grupların merkezi otoriteye karşı sürdürdükleri düşmanlık, demokrasinin hızla rafa kaldırılmasında etkili oldu. Grev ve toprak işgalleri ile çıkarları tehlikeye giren toprak ve endüstri sahipleri, toprak ve yatırımlarının hukukunu koruyacak ve siyasal istikrar sağlayacak bir önder aramaya başladılar. İtalya'nın büyük bir Akdeniz ve Balkan ülkesi olmasını isteyen milliyetçi gruplar, İtalya'nın barış antlaşmalarında çok az şey aldığını, haksızlıklara uğradığını öne sürdüler. Kendilerine vaat edilen geniş sömürge bölgeleri, örneğin Batı Anadolu toprakları neredeydi? Ayrıca yine onlara göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu' nun yıkılması, İtalya'ya güvenliği açısından çok bir şey kazandırmamıştı. Bu devletin yerine Yugoslavya'nın kuruluşu, İtalya' ya yönelik bir müttefik planı idi. Bu milliyetçi gruplar, İtalya'ya yeni bir "ruh" sağlayacak genç ve enerjik bir önder aramağa başladılar. Ayrıca, savaşta İtalya için savaşan-

lar, geri döndüklerinde eski işlerini ve hatta daha iyi işler aradılar ama ikisini de bulamadılar.

İşte bütün bu gruplar aradıkları gücü faşizmde, önderliğiyse Benito Mussolini'nin kişiliğinde bulacaklardır.

2. Faşist Parti ve Mussolini

İtalya'da Faşist hareket 1919 yılında *Fascio di Combattimento* adlı örgütün kurulmasıyla örgütlendi. Bu örgüt hemen bir yıl sonra Ulusal Faşist Partisi adıyla parti haline geldi ve o yıl yapılan seçimlerde 35 milletvekili çıkardı. Parti 1922 yılına kadar güçlendi ve 200.000 faşistin Roma'ya doğru yürüyüşe geçmeleri üzerine Kral Vittorio Emmanuelle, partinin başkanı olan, eskinin sosyalisti ama şimdinin faşisti Benito Mussolini'ye başbakanlığı vermek zorunda kaldı. İtalya'daki sol partiler arasındaki bölünme, meşru güçlere direnme olanağı vermedi. Daha sonra meclisten olağanüstü yetkiler alacak olan Mussolini ve onun Faşist Partisi, 1943 yılına kadar İtalya'nın kaderine egemen olacaktır.

İktidarı mutlak bir biçimde eline geçiren Mussolini, çok kısa bir süre içinde İtalya'da birliği sağladı, muhalefeti tümüyle ortadan kaldırdı, merkezi hükümeti güçlendirdi, ticareti canlandırdı ve birtakım toplumsal reformlara girişti. İşsizliği ortadan kaldırmak yolundaki uğraşısı, İtalya'nın hızla silahlanmasına ve sömürge bölgeleri aramasına yol açtı. Amacı, eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak ve İtalya'yı Avrupa'nın başat güçleri arasına sokmaktı.

İtalya'nın inceleme konusu olan dönemdeki dış politikası bütünüyle Mussolini'nin kişisel görüşlerini yansıtır. Mussolini'ye göre, İtalya gibi genişlemek isteyen her devlet için emperyalizm vazgeçilmez bir zorunluluktu. Mussoli-

ni, Milletler Cemiyeti için de "Milletler Cemiyeti, Frank ve Anglosakson grubundan olan plutokratik devletlerin (zenginlerin), dünyanın geri kalan kısmını sömürmek amacıyla kurduklan bir Kutsal İttifak' tır" demekteydi. Bu anlayışla hareket eden Mussolini, iki savaş arası dönemin büyük bir bölümünde Milletler Cemiyeti kararlarına karşı çıkacak, Misak'ı ihlal edecek ve Balkanlar ile Afrika'da genişleme yolunu tutacaktır. Ancak, 1923 yılından sonra belirli bir süre iç sorunlarla uğraşan Mussolini, barışçı bir dış politika izleyerek Sovyetler Birliği'ni tanıyan devletlerin başında gelecek ve Avrupa'da 1925-1930 döneminde istikrarın kurulmasında büyük katkısı bulunan Lokarno antlaşmalarının imzalanmasında başlıca rollerden birini oynayacaktır.

Sovyetler Birliği'nde Bolşevik Rejiminin Güçlenmesi

1. Rejimin Güç Odakları

6 Kasım 1917'de Bolşevikler iktidarı ellerine aldıktan sonra, üç güce dayanmağa başladılar: Petrograd Sovyeti, kara ve deniz kuvvetleri birlikleri ve parti örgütü. Başlangıcında Bolşevik devrimi, tam bir karışıklık döneminde bir darbe olarak değerlendirilebilir. Lenin tarafından yazılan parti programı dört nokta içermekteydi: Köylülere toprak, aç olanlara yiyecek, Sovyetlere iktidar ve Almanya ile barış. Birincisi hemen, sonuncusu ise Brest-Litovsk Antlaşması ile gerçekleştirildi. İkinci ve üçüncüsü birlikte ele alındı ve ancak Sovyetlerin iktidarını kabul edenlere yiyecek dağıtıldı. Parti'nin denetimi altında Sovyetler ya da işçi konseyleri, başta fabrikalar ve ordu birlikleri olmak üzere ülkenin hemen her yerinde kurulmaya başladı. Böylece, iktidar son derece iyi örgütlenmiş ve sıkı disiplinli Parti'nin eline geçti. Parti'nin gücü kurulan iki örgütle daha da artırıldı:

"Karşıdevrim, Sabotaj ve Mali Spekülasyona Karşı Olağanüstü Rus Mücadele Komisyonu" (yani, daha sonra OGPU, NKVD, MVD ve KGB adlarını alacak olan ÇEKA) ve 1918 Ocak ayında Troçki tarafından kurulan Kızıl Ordu. Böylece, devrimin ilk üç ayı içinde Bolşevik siyasal sisteminin dört temel dayanağı ortaya çıkmış oldu. Lenin, bu dört araçla, yani parti, Sovyetler, gizli polis ve Kızıl Ordu ile, modern dünyanın ilk totaliter tek parti diktatörlüğünü kurma çabasına girdi. Rusya'da devrim, bundan sonraki aşamasında, dünya tarihinin genel çerçevesi içinde değerlendirilirse, belirli bir yöne doğru gelişmeye başladı: Komünizm ile milliyetçiliğin birleştirilmesi.

2. İç Savaş

Bolşeviklerin bu faaliyetlerine karşı, Rusya'nın çeşitli yerlerinde tepki odakları belirmeye başladı. Don vadisinde, eski Çarlık subayları, toprak sahipleri ve işadamlarının oluşturduğu küçük bir grup, Kornilov ve Denikin'in önderliğinde mücadeleye girişti. Bolşevik karşıtı Sosyal Devrimciler Orta Volga bölgesinde giderek desteklenmeye başlandılar. Omsk'ta bir grup, Sibirya'nın bağımsızlığını ilan etti. En önemli askeri güç 45.000 kişilik bir Çek birliğiydi. Bunlar, Avusturya-Macaristan ile savaşta ele geçmiş ve Rusya safında savaşmaları sağlanmıştı. Devrim ve Brest-Litovsk'tan sonra bu Çek birliği, Trans-Sibirya demiryolu ile Rusya'yı terk edip, gemiyle batı cephesine geçerek, savaş mücadelesine katılmak istedi. Bolşevikler bunların silahlarını almak isteyince, onlar da Volga'daki Sosyal Devrimcilere katıldılar.

Bu arada, Rus iç savaşına İtilaf Devletleri de müdahale etti. Bu müdahalenin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür: (i) İtilaf Devletleri, Bolşevizmin "geçici bir deli-

lik" olduğuna inanıyor ve eğer başlangıcında müdahale edilirse, rejimin etkisini genişletmeden düşeceği sanılıyordu. (ii) Rusya'nın kuzeyindeki Murmansk ve Arkangelsk'te bulunan ve İtilaf Devletleri' nin Rusya'ya gönderdiği cephanenin Almanya'nın eline geçmesinden kuşku duyuyorlardı. (iii) Bolşevik rejimi devrilirse, Rusya Almanya'ya karşı yeniden savaşa girebilir ve böylece Almanya'nın yenilgisi kolaylaşabilirdi. (iv) Polonya ile Japonya' nın Rus toprakları üzerinde emperyalist eğilimleri vardı ve İngiltere ile Fransa da zengin Kafkas petrol kaynaklarına göz dikmişlerdi.

Küçük İtilaf birliği kuzeyde Murmansk ve Arkangelsk'i işgal ettiler. Ancak asıl mücadele yeri doğuda, Vladivostok'taydı. Savaş sırasında İtilaf Devletleri'ne yardımda isteksiz davranan Japonya, yıkılan Rus Çarlığı'nın doğudaki toprakları üzerinde etki alanları yaratmak düşüncesiyle ve büyük bir hevesle Vladivostok'a asker çıkarma davetini kabul etti. Ortak bir İtilaf ordusu, Vladivostok'a çıkacak, Sibirya'ya geçecek, buradaki Çek birliği ile birleşecek ve Bolşevik rejimini devirerek doğudan Almanya'ya yüklenecekti. Bu gerçekten ihtiraslı harekata, batı cephesinde meşgul bulunan İngiltere ile Fransa asker gönderemeyince, işgal ordusu 72.000 Japon ve 8.000 Amerikan askerinden oluştu.

İç savaş genel olarak 1920'ye, bazı yerlerdeşse 1922 yılına kadar sürdü. Karmaşık bir mücadele haline gelen savaşta Bolşevikler hem iç hem de dış güçlere karşı mücadele ettiler. Ukrayna'da önce Almanya'yla, sonra Odessa'yı işgal eden Fransa ile savaştılar. Bağımsızlıklarını ilan etmiş olan Ukrayna, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı yeniden işgal ettiler. Güneyde Wrangel'in, Sibirya'da kendini tüm Rusya'nın yöneticisi ilan eden Amiral Kolçak'ın "Beyaz Ordu"larını geriye püskürttüler. Batıda, yeni kurulan ve

1772'den önce kendilerinin olan Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarını eline geçirmek isteyen Polonya ile savaştılar. İngiliz, Fransız ve Amerikan birlikleri Arkangelsk'te 1919 yılının sonuna, Japonlar da Vladivostok'ta 1922'ye kadar kaldılar. İç savaş, Rus halkı üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve devrim sırasında zaten bitkin ve fakir düşmüş olan halk, üç yıl daha açlıkla mücadele etmiş ve milyonlarcası ölmüşse de savaş Komünist Parti'nin gücünü ve denetimini artırmasında yardımcı olmuştur. İç savaş süresince Parti'ye karşı silahlı ve örgütlü muhalefet tümüyle ortadan kaldırılmış oldu. İçerdeyse ÇEKA acımasızlık ve kan dökmede, 1793'te Fransa'daki Terör yönetimini çok geride bırakan bir baskıya girişti. "Burjuva unsurların" hemen hemen tümünü ortadan kaldırdı ve öteki devrimci hareketler içinde Bolşeviklere rakip olabilecek odakları yok etti. 1922 yılına gelindiğinde, Lenin'in Komünist Partisi Rus toprakları üzerinde tartışmasız ve tam bir diktatörlük kurdu.

3. Yeni Ekonomik Politika

1921-1927 yılları arasında Lenin'in "Yeni Ekonomik Politika" (NEP) dönemi, devrimin ve savaşın açtığı yaraları biraz olsun iyileştirme amacına yönelikti. Kendi anlatımıyla, ekonomik alanda devrim "iki adım ileri, bir adım geri atacaktı". Başta Troçki olmak üzere, bu politikanın karşısına çıkanlar, burjuva âdetlerinin, özel mülkiyetin ve bu ekonomik politika sonucu ortaya çıkacak yeni bir zengin sınıfın, Bolşevik devrimine tam bir ihanet olduğunu ileri sürdüler. Ama devlet hâlâ belli başlı üretim araçlarını denetlemekteydi. Lenin'in parti sekreteri olarak halefi Joseph Stalin, uzun vadeli ekonomik planlamanın şampiyonluğunu yapmaktaydı. Sürekli dünya devrimi tezini savunan

Troçki'ye karşı "tek ülkede sosyalizm" görüşüyle öne çıkan Stalin'in zaferi, belirli bir süre, devrimin başka ülkelere ihracı akımını durdurdu. Troçki Sibirya'ya sürüldü. Bir süre Türkiye ve Fransa'da yaşadıktan sonra 1940 yılında Meksika'da Stalin'in casusları tarafından öldürüldü. 1930'larda taraftarları önce düşürüldü ve sonra acımasızca tasfiye edildi.

Stalin, 1928 yılından sonra bir dizi beş yıllık ekonomik planla, ağır endüstri kurmak, ulaşımı iyileştirmek, tarımı kolektifleştirip mekanize hale getirmek ve Urallar'ın ötesinde yeni enerji kaynakları geliştirmek yoluna gitti.

Sömürgelerdeki Gelişmeler

1920'lerde Hindistan ve tüm İslam dünyası tam bir karmaşa içindeydi. İngiliz liberal geleneğinin en belirgin bozukluğu, eski bir uygarlığa ve geniş topraklara sahip olan Hindistan'da görülüyordu. Burası, Londra tarafından sıkı bir biçimde denetlenen sivil memurlar tarafından yönetilmekteydi. 1920'de Gandhi Hindistan hükümetine yönetimde pay sahibi olmayı amaçlayan ilk sivil itaatsizlik kampanyasını başlattı. Gandhi hapsedildi. Ancak İngiliz hükümeti, güvenlik ve dış politika alanları hariç, Hintlilere yerel düzeyde bazı hak ve yetkiler tanıyınca karışıklık belirli bir süre yatıştırılmış oldu.

Ancak, bu sınırlı ödünlerin Hint önderlerini tatmin etmeyeceği zamanla ortaya çıktı. 1930 yılında Hint Ulusal Kongresi ilk defa tam bağımsızlık isteğiyle ortaya çıktı ve Gandhi ikinci sivil itaatsizlik kampanyasını başlattı. Bu kez Hint halkının çoğunluğu hareketin arkasındaki yerini aldı. Ancak bu başarı, büyük bir Hindu çoğunluğunun arasında yaşayan Hint Müslümanları tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Hindular tarafından yönetilmek istemeyen Müslü-

manlar, Ulusal Kongre'nin karşıtı olan Müslüman Birliği'ni kurdular ve ayrı bir Müslüman devlet oluşturmak isteyen önderleri Muhammed Ali Cinnah'ın arkasında birleştiler.

Müslüman dünyasının öteki bölgelerinde, Avrupa devletlerinin üstünlüğüne karşı duyulan büyük hoşnutsuzluk etkili bir anlatım bulamadı. Fransa, Fas ve Suriye'de ortaya çıkan bilinçsiz ve örgütsüz ayaklanmaları bastırmasını bildi. Mısır'da az çok halk tarafından desteklenen Waft Partisi, bu hoşnutsuzluğu harekete geçirerek 1922 yılında Mısır'a belirli alanlarda özerklik sağlamayı başardı. Ancak, Mısır'ın güvenliği, ülkede bulunan İngiliz birliklerince sağlanacaktı. Türkiye'deki ulusçu hareketin nasıl tek ve tam başarı kazanan kurtuluş mücadelesi olduğu birinci ciltte incelenmişti. Arabistan'da, yine daha önce değinilen Vahhabi mezhebi, 1926 yılına gelindiğinde Arap Yarımadası'nın hemen hemen tümünü denetimi altına alan Abdülaziz İbn Suud ile güçlü bir taraftar buldu. Ancak iki savaş arası dönemde, Müslüman dünyası Türkiye'nin gerçekleştirdiği radikal hareket yönünde bir çabada bulunamadı ve dolayısıyla Müslüman-Arap gururu sürekli kırık kaldı. Arap ülkelerinde, Türkiye'dekine benzer bağımsız bir ulus-devlet kurulamadı. Bunun en önemli nedeni, İslam'ın evrenselliğinin, ulusçuluğun yerelciliğiyle bir türlü bağdaşamamasıydı. İster entelektüel ister siyasal ister ekonomik olsun, Panislamist uyanış konusundaki çabalar pratikte başarılı olamadı.*

Afrika ve Okyanusya gibi dünyanın geriye kalan yerlerinde, toplumsal bir uyanış ve Batı üstünlüğüne karşı tepki

---

* İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasında tanık olduğumuz Batı karşıtı duyguların ve dış politikaların temel nedenlerinden biri bu başarısızlıkta yatar. Batı dünyasının Ortadoğu'daki uzantısı olarak kabul edilen İsrail'e karşı başarısızlık, bu eziklikle birleştiğinde ortaya çıkan tepki, aynı zamanda köktendinci akımların da halk desteği bularak güçlenmesine yol açmaktadır.

belirmişse de, bu daha çok Batı'da eğitim görmüş bir avuç öğrenci ve devlet memuruyla sınırlı kaldı ve 1945 sonrasına kadar kayda değer bir başarı sağlanamadı. Bunun belki de tek istisnası, Meksika'da kilisenin etkinliğini ortadan kaldıran ve İspanyol asıllıların toplumdaki başat durumlarını sarsan 1911 devrimidir. 1920'lerin sonlarına doğru, halkın büyük çoğunluğunun desteğini alan Meksika hükümeti, daha önceki rejimler tarafından yabancı şirketlere tanınan petrol ödünlerini ve öteki ayrıcalıkları geri alarak, ABD'ye karşı hükümranlık haklarını korudu.

Sonuç olarak 1930'lara gelindiğinde, uluslararası ticaret, turizm, yatırım, haber ajansları, posta servisi ve radyo iletişimi ile tüm dünya, birbirinden ayrı siyasal birimler arasındaki sıkı bağlarla tam bir bütün haline geldi. Globalleşme süreci, önceki dönemlerden daha geniş bir biçimde gerçekleşti. Yıllar birbirini kovaladıkça, telefon şebekeleri genişledi, gazete tirajları yükseldi, mal ve kişilerin dolaşımı kolaylaştı. Uluslararası politikayla iş sisteminden çekilme ve kendi yağıyla kavrulma girişimleri, Sovyetler Birliği gibi ülkelerde bile tam başarı kazanamadı.

III. LOKARNO DÖNEMİ (1925-1930)

İki savaş arası dünya tarihinin ikinci dönemi, yani barış dönemi, iki temel sorunun çözülmesiyle ortaya çıktı: Dawes Planı ile düzene giren tamirat borçları sorunu ve Lokarno ile çözüme bağlanan Fransa'nın güvenlik sorunu. Ancak, çözümler tam ve kesin olmadıklarından, Lokarno dönemi kısa ömürlü oldu. Buna rağmen, açtığı altı yıllık dönem barış ve işbirliği açısından iki savaş arası döneminin altın yıllarıdır.

Dawes Planı ve Lokarno Antlaşmaları

Dawes Planı'ndan daha önce söz edildiğinden, burada fazla bir yer almayacaktır. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki, bu planla Almanya için toptan bir borç miktarı saptanmamış, yalnız 250 milyon dolardan başlamak üzere ve giderek artan oranlarda yıllık ödemeler öngörülmüştü. Ayrıca Almanya'ya 200 milyon dolarlık bir kredi açılacaktı. Son olarak, Fransa'nın işgali altına düşen Ruhr bölgesi tamamen boşaltılacak ve Almanya'ya geri verilecekti. Bu plan Alman-Fransız ilişkilerinin düzeltilmesine yardımcı olmuş ve Lokarno Antlaşmaları'na giden yolu açmıştır. Önemi buradadır.

Lokarno Antlaşmaları'nın temeli, Almanya'nın 1922 yılında, Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere arasında savaşa girişmeme önerisidir. Ancak, 1922 yılında Fransa'nın Almanya'ya saldırma olasılığı bulunduğu için (Ruhr bölgesinin işgalinin gösterdiği gibi) bu öneri Fransa tarafından reddedilmişti. Dawes Planı'ndan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler rayına oturunca, taraflar arasında görüşmeler başladı ve 16 Ekim 1925'te Lokarno'da şu antlaşmalar imzalandı:

(i) Alman-Fransız ve Alman-Belçika sınırlarını, yani Almanya'nın batı sınırlarını ve Ren bölgesinin silahtan arındırıldığını güvence altına alan antlaşma. Almanya doğu sınırları konusunda aynı güvenceyi vermedi. Ancak, bu sınırları silah zoruyla değiştirmeyeceğini taahhüt etti. İngiltere, Almanya'nın Belçika ve Fransa'ya saldırması durumunda askeri yardım yapacaktı. Ancak Çekoslovakya ve Polonya'ya bir saldırı olduğu takdirde benzer bir güvence vermedi.

(ii) Bir yanda Almanya, diğer yanda Fransa, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya arasında bir uluslararası uyuş-

mazlıkta hakeme gidileceği konusunda hakemlik antlaşmaları.

(iii) Fransa ile Çekoslovakya ve Polonya arasında karşılıklı güvence antlaşmaları. Buna göre Almanya bu iki devletten birine saldırırsa, Fransa askeri yardım yapacaktı.

Lokarno Antlaşmaları'nın uluslararası politika açısından kısa ve uzun vadeli sonuçları olmuştur. Kısa vadeli sonuç olarak, savaştan sonra ilk kez Fransa ile Almanya'nın istekleri arasında haklı bir denge kurarak iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirdi. Ayrıca, Almanya'yı yeniden Avrupa'nın büyük devletleri arasına alarak, Dawes Planı'nın başlattığı işi bitirdi. Uzun vadeli sonuçlarına gelince, bunlar kısa vadeliler gibi olumlu nitelikte değildir. Bir kere, tüm savaş sonrası düzenin üzerine oturduğu Versailles Antlaşması'nın, başka antlaşmalar ile teyit edilmedikçe, bağlayıcı olmadığını, açıkça olmasa bile, üstü kapalı bir biçimde ortaya koymuştur. Bu da Versailles düzeninin iflası demekti. İkinci olarak, hükümetlerin, kendilerini doğrudan doğruya ilgilendirmeyen sınırların korunması için askeri harekâta girişmeyecekleri açıkça ortaya çıkmıştır. Örneğin, İngiltere, Fransa ile Belçika'ya verdiği güvenceyi, Almanya'nın doğu sınırları için vermemişti.

Bu durum, Hitler'in dikkatli gözlemlerinden kaçmayacak ve dış politikasında, Polonya ya da Çekoslovakya'ya saldırdığı takdirde İngiltere'nin harekete geçmeyeceği varsayımından yola çıkacaktır. Böylece Milletler Cemiyeti'nin korumaya çalıştığı uluslararası barış ve güvenlik, ilk "sessiz" darbeyi yemiş oldu ve Almanya'ya doğu sınırları konusunda çekingen davranmayabileceği rahatlığını verdi.

Milletler Cemiyeti

MC'nin önemi, tarihte ilk kez yalnız Avrupa'nın değil, yer-

yüzünün globalleşme sürecine uygun olarak, dünyanın diğer kıtalarındaki ülkelerin de üyesi bulunduğu ve barış zamanında kurulan ilk uluslararası kuruluş olmasıdır. MC büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan dersle, 1919 yılında kuruldu. Kurulduğu zaman kesitinde, Avrupa ittifaklarının savaşın nedeni olduğu anlayışı iyice yerleşmiş bulunuyordu. Bu görüşün geçerliliği bugün yadsınmaktadır. Ama bu mantığa bağlanan Avrupalı liberaller, Wilson'ın 14 Noktasında anlatımını bulan ilkelerin, yeni kurulacak olan uluslararası düzenin temeli olacağını, MC' nin de "açık diplomasi" yoluyla "dış politikanın demokratik denetimi" dönemini açacağını umdular.

Wilson, MC'yi bir dünya örgütü olarak düşünmüştü. Ama Wilson'ın seçim yenilgisi ve Cumhuriyetçi Parti'den Harding'in başkan seçilmesi sonucu ABD'nin "Avrupa politikasından uzak durma" ilkesini yeniden benimsemesi, kuruluşu Amerika boyutundan yoksun bıraktı. Diğer kanat güç, Sovyetler Birliği, zaten kuruluşun dışında bırakılmış olduğundan, MC Avrupa içinde bir güvenlik sistemi kurmayı amaçlayan iki Avrupa devletinin, yani İngiltere ile Fransa'nın elinde kaldı. Kısacası, kuruluş amacının aksine, MC bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamadı. Avrupa kıtasının dünya politikasındaki düşüşüne bağlı olarak, MC de gelişme olanağı bulamadı ve bir dünya kuruluşu olamadı.

Diğer yandan MC'nin hizmet edeceği amaç da değişikliğe uğradı. Wilson, kuruluşunun barış düzenlemesini geliştirmek ve gerekirse gözden geçirmek için uygun bir "mekanizma" olabileceği umudundaydı. Fransa ise MC'yi barış antlaşmalarını koruyacak ve yeniden gözden geçirilmesini önleyecek bir kuruluş olarak değerlendiriyordu. Üstelik İngiltere ile Fransa arasında da kuruluşun görevi konusunda anlaşmazlık vardı. Fransa onu Almanya'ya karşı kurulacak güvenlik sisteminin temel direği, İngiltere ise

Almanya'yı da içerecek bir uzlaşma sistemi olarak görüyordu. Ayrıca İngiliz ve Fransız hükümetlerinin dikkati MC'de açık ve tutarlı bir politika izleyemeyecek kadar iç ve dış sorunlara yönelmişti.

En güçlü devletlerin yer almadığı, alanların ise MC'nin amacı konusunda görüş birliğine varamadıkları bu kuruluş, daha doğuşunda sakatlanmıştı. Bir uluslararası kuruluşun başarısı, ona yaşam veren antlaşmanın içeriğinden çok üyelerin onu benimsemelerine, desteklemelerine ve amacı konusunda görüş birliğine varmalarına bağlıdır. MC'nin özellikle "büyük" üyeleri bunların hiçbirini yapmadı. İlerde inceleneceği gibi, Almanya' nın Ren bölgesini işgali, savaştan sonra kurulan güvenlik sisteminin sonunu vurguladı. MC artık gölgeden başka bir şey değildi. Almanya hiçbir sınırlama tanımadan silahlanmaya başladı. Wilson'ın ülkücülüğüyle Fransız gerçekçiliği yıkılarak, Avrupa 1914 öncesinin uluslararası sistemine, daha doğrusu sistemsizliğine geri döndü. Büyük küçük her devlet, yeniden askeri gücüne, diplomasisine ve güvenliği için ittifaklara dayanmaya başladı. 1914-1918 savaşının galiplerinin üstünlüğü, yeniklerininse engeli kalmamıştı. Kısa Lokarno döneminden sonra anarşi uluslararası sisteme yeniden egemen oldu.

İlerde görüleceği gibi, MC için öldürücü darbe, İtalya'nın Habeşistan'ı işgalidir. Elli iki üye saldırıya karşı direnmek için birleştiler, ama sonunda başardıkları, bir üyenin idamını seyretmek oldu. Uzakdoğu'da saldırgan Japonya ile Almanya ve İtalya üyelikten çekildiler, MC 1937 yılından sonra ancak çevresinde olup bitenlere gözlerini kapayarak varlığını sürdürdü. İspanya İç Savaşı'nda meşru hükümetin başvurusu karşısında bir şey yapamadı; Çekoslovakya bunalımı, ancak böyle bir bunalım olmadığını saptayarak atlatılabildi. 1939 Eylülünde İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığını hiçbir üye MC'ye bildirmek gereğini duy-

madı. Bir hastanın ölümünden önce son "iyileşme" belirtisi olarak, Finlandiya'yı işgal eden Sovyetler Birliği'ni, yeni girdiği örgütten çıkardı. Savaştan sonra da son toplantısını yaparak tüm varlığını Birleşmiş Milletler'e bıraktı. Denize dayanıklı bir gemi, beceriksiz kaptanların yönetiminde alabora oldu. Ancak henüz MC Misakı'nın doğrudan ihlallerinin söz konusu olmadığı 1925-1930 döneminde, uluslararası saygınlığını sürdürerek, ilişkilerin barışçı havasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Silahsızlanma ve Savaşın Yasaklanması

1. Deniz Silahlarında Sınırlandırma

1922 yılında Washington'da toplanan Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı, Uzakdoğu'da büyük bir güç olarak ortaya çıkan Japonya ile bölgenin üstün gücü ABD arasındaki rekabetin sonucu olarak ortaya çıkmış ve belirli bir süre bu güç çatışmasını perde arkasına itmiştir. Bölge ile yakın ilgisi olan bütün devletlerin katıldıkları bu konferans sonunda imzalanan anlaşmada, ülkeler (i) birbirlerinin Pasifik'teki topraklarına saygı göstermeyi karşılıklı olarak taahhüt etmişler, (ii) Çin'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı göstereceklerini belirtmişler ve (iii) Çin toprakları üzerinde ekonomik ve ticari "fırsat eşitliği" politikasını kabul etmişlerdir. Böylece belirli bir süre Pasifik bölgesinde güç dengesi dondurulmak ve Çin'in sömürge statüsü fiilen sürdürülmek istenmiştir.

Bunun yanında, konferansta ABD, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya arasında deniz silahlarını sınırlayan bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre devletler yukardaki sıralamaya göre, 5, 5, 3, 1.67, 1.67 oranlarında savaş gemisi yapmayı kabul ettiler. Yani ABD 5 ünite savaş gemisi yaptı-

ğı takdirde öteki devletler de belirtilen oranlarda savaş gemisi yapacaklardı. Ancak bu antlaşma "capital ships" denen büyük gemileri kapsamaktaydı. Burada önemli olan nokta, bu antlaşmayla İngiltere' nin Trafalgar zaferinden bu yana, yani 117 yıldır elinde bulundurduğu rakipsiz ve tartışmasız deniz üstünlüğünü, şimdi ilk kez bir başka devletle, ABD ile paylaşmasıydı.

Bundan sonra deniz silahlarının sınırlandırılması konusunda 1930 yılının Ocak ayında Londra'da bir başka konferans toplandı. Bu konferansta ABD, İngiltere ve Japonya daha küçük tonajda savaş gemilerinin de sınırlandırılması konusunda anlaşmaya vardılar. Böylece deniz silahsızlanmasındaki çabalar büyük ölçüde başarıyla sonuçlandı. Bunun en önemli nedeni, deniz silahlarının büyük, sayılabilir ve denetlenebilir nitelikte olmasıdır. Büyük ölçüde bu yüzden, aynı başarı kara silahlarının sınırlandırılması konusunda gerçekleşemeyecektir.

2. Briand-Kellogg Paktı

1927 yılında, yani ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinin onuncu yıldönümünde, Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand, Fransa'ya Avrupa'da özel bir prestij sağlamak amacıyla, ABD ile Fransa arasındaki ilişkilerde savaşı kanundışı ilan eden karşılıklı bir yükümlülükte bulunulmasını önerdi. İki ülke arasında savaş son derece ufak bir olasılık olduğu için, bu önerinin pek bir anlamı yoktu. ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ise, daha gerçekçi davranarak, "savaşı ulusal politikanın bir aleti olmaktan çıkarma yükümlülüğünün" çok taraflı antlaşmalarla sağlanması önerisinde bulundu. Kellogg'un bu önerisini kapsayan Briand-Kellogg Paktı, 1928 Ağustosunda ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya arasında

imzalandı. Bu pakta daha sonra Türkiye dahil başka devletler de katılacaktır. Ancak Pakt'a üye devletlerin ve özellikle İngiltere ile Fransa'nın içtenlikten uzak politikaları sonucu, Pakt uzun ömürlü olmayacak, 1930'lardan sonra Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırgan politikaları, Pakt'ın anlamını ortadan kaldıracaktır. Buna rağmen, Briand-Kellogg Paktı, Lokarno döneminin barış ve işbirliği havasını etkileyen önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Sovyet Dış Politikası

Sovyetler Birliği'nin Bolşevik devriminden sonra ve özellikle 1925-1930 yılları arasında izlediği dış politika da Avrupa'da barışın, belirli bir süre için de olsa, yerleşmesinde ve ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuştur. Sovyet dış politikasını genel olarak iki geniş döneme ayırmak olanaklıdır: (i) Göreli Güçsüzlük Dönemi (1917-1939). Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin ideolojik amaçları nesnel yeteneklerinin çok üstündedir. Bütün bu dönem boyunca Sovyet önderleri, ideolojik görüşleriyle daha güçlü bir düşmana karşı var olmak arasında bir denge aramışlardır. (ii) Yeteneklerin Artması Dönemi (1944 Sonrası). Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra göreli güçsüzlükten kurtulmuş, önce büyük devlet, sonra global devlet, 1980' lerin sonuna kadar da "süper devlet" haline gelmiştir. Bu son dönemde Sovyetler Birliği'nin nesnel yetenekleri, ideolojik amaçların gerçekleştirilebileceği ve somut bir politika biçimine konabileceği bir düzeye yükselmiştir. Bunun böyle olmasında, doğal olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen uluslararası ortamın, yani Sovyet ideolojisine belirli bir yakınlık duyan ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkmasının da etkisi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Stalin döneminin önemli

bir özelliği, "dünya devrimi" düşüncesinin ve bu yoldaki girişimlerin ikinci plana atılmasıdır. Bu dönemde Stalin, kişisel gücünü artırmak ve Rusya'da sosyalizmi kurmakla uğraşmaktadır. Kapitalist devletlerle çevrili bir durumda Stalin'in korktuğu, bir dış müdahale sonucu rejimin devrilmesiydi. Bu yüzden Sovyet dış politikasının temeli, böyle bir dış müdahaleyi olanaksız kılmaya yöneliktir. Ayrıca bu dönemde Sovyetler Birliği üç şeye şiddetle ihtiyaç duymaktaydı: Para ve sermaye, ticaret, diplomatik tanınma. İşte bütün bu unsurların sonucu olarak, Sovyetler Birliği 1917-1939 döneminde bir "tarafsızlık ve saldırmazlık politikası" izlemiştir.

Bu politikanın ilk başarısı, Almanya ile yapılan ve daha önce değinilen Rapallo Antlaşması'dır. Bu Batı'dan hoşnutsuz, ticarete ihtiyacı olan ve güçlü Polonya'ya karşı iki devletin yakınlaşmasını simgeler. Bu antlaşma, gerek Alman gerek Sovyet dış politikasının ilk başarısı olarak düşünülebilir. Daha sonra, Türkiye ile, 1925 yılında Türk dış politikası konusu incelendiği zaman anlatılacak olan, bir "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştır. Sovyetler Birliği 1928 yılında sınır komşularıyla imzaladığı "Litvonov Protokolü" ile yukarda değinilen Briand-Kellogg Paktı'nı da yürürlüğe sokmuştur.

Böylece, 1930 yılına kadar ortaya çıkmış olan ve Lokarno dönemi içinde yer alan barışçı gelişmeleri görmüş bulunuyoruz. Şimdi 1930-1939 arası, yani iki savaş arası yıllarının yıkılma dönemini inceleyebiliriz.

IV. YIKILMA DÖNEMİ (1930-1939)

Altı yıl süren bir barış ve işbirliği döneminden sonra Avrupa ve daha sonra da dünya, ikinci bir dünya savaşına sü-

rüklendi. Nasıl? İşte şimdi incelenecek olan "yıkılma dönemi" bu konuda önemli ipuçları verecek niteliktedir.

Ekonomik Çöküntü

Dünyanın büyük bir savaşa doğru sürüklenmesi, 1919-1931 yılları arasında etkisini göstermiş olan büyük ekonomik çöküntüyle başlar. Bu dünya ekonomik bunalımının nedenleri hem çok karmaşıktır hem de hâlâ iktisatçılar arasında tartışma konusudur. Bu yüzden burada ayrıntıları üzerinde durulacak değildir. Dünyada globalleşme sürecinin tamamlanmasıyla, nasıl yeryüzünün belirli bir köşesindeki siyasal bunalım etkilerini başka yerlerde gösteriyorsa, ekonomik bunalım için de aynı şey söylenebilir. Kapitalist ekonomik sistem, parçalarından birinde ortaya çıkan bozukluğun öteki parçalara da bulaştığı, birbirine bağımlı ve nazik bir bütün haline gelmişti. Bugün için bu tanı daha da geçerlidir. Birçok temel maddenin fiyatı, dünya pazarındaki arz ve talep dengesiyle serbestçe oluşmaktaydı. 1920'lerde, ister yerel ister uluslararası düzeyde olsun, üretimin büyük bir bölümü kredi mekanizması ile finanse ediliyordu. Sistem, kredi verenin parasını ilerde alacağı, kredi alanın da ürettiği malların satışından elde edeceği kârla borcunu ilerde ödeyeceği anlayışına, yani karşılıklı güvene dayanıyordu.

Dar anlamıyla bunalım, hisse senetleri borsasında başladı. New York borsasında 1929 Ekiminde, o zamana kadar aşırı spekülasyonla çok yüksek düzeylere ulaşmış bulunan hisse senetlerinde düşme ortaya çıktı. Bu durum, doğal olarak, hisse senetlerine sahip olanların, fiyatlar daha da aşağılara düşmeden, ellerinden bu senetleri çıkarmak istemelerine yol açtı. Bunalım, hızla mali alandan endüstriye, ABD'den de tüm dünyaya sıçradı. ABD Avrupa'ya

verdiği krediyi ve bu kıtada yaptığı yatırımları durdurdu. O zamana kadar ABD'nin Almanya'ya verdiği krediyle bu devlet, İngiltere ve Fransa'ya tamirat borcunu veriyor, bu ikisiyse ABD'ye savaşta aldıkları borcu ödüyorlardı. 1925-1929 döneminin ekonomik canlılığını yaratan bu sistem, ABD'nin krediyi kesmesi ile yıkıldı. Bu durum Avrupalı'nın satın alma gücünde azalmaya yol açtı, fiyatlar düştü ve işsizlik artmaya başladı. Dışarıya en çok borçlu olan Almanya bunalımdan en çok darbe yiyen ülke oldu. Yeni yeni canlanmaya başlayan Alman endüstrisi hükümetinin imdadına yetişemedi. Bunalımdan kurtulmanın bir yolu, Almanya ile Avusturya arasında kurulacak bir gümrük birliği olabilirdi. Ancak Versailles Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle, Almanya'nın bu yöndeki önerisi kabul edilmedi.

Sonunda, 1931 yılında Viyana'daki Kredit-Anstalt bankasının iflası ile uluslararası ödemeler mekanizması tam anlamıyla koptu. İflaslar bunalımı daha sonra bütün şiddetiyle ve sırasıyla Almanya, Avrupa, İngiltere ve giderek dünyaya yayıldı. 1931 Haziranında ABD Başkanı Herbert Hoover'ın teklifiyle, ulusal ekonomilere kendilerini toparlama olanağı sağlamak amacıyla borç ödemeleri bir yıl için durdurulmuş, ancak "Hoover Moratoryumu" denen bu tedbir de uluslararası ekonomik bunalımı hafifletememiştir. Bu yüzden 1931-1932 yıllarını 1918'den sonraki en kötü yıllar olarak göstermek olanaklıdır. Bunalım, aşağıda görüleceği gibi, ulusları aşırı ekonomik milliyetçiliğe sürüklemiş, uluslararası ticaret son derece azalmış ve Almanya'da Hitler gibi bir diktatörün iktidarı ele geçirmesini kolaylaştırmıştır.

Hitler ve Dış Politikası

1. İktidara Geçişi

Hitler 1933 yılının Ocak ayında, yani üç yıllık depresyondan sonra iktidara geldi. Tahmin edilebileceği gibi, Almanya'da ekonomik bunalımının sonucu, bir yanda Hitler'in Nazi Partisi, diğer yanda Komünistler olmak üzere, devrimci siyasal hareketlerin hız kazanmasıdır. O zamana kadar bu partilerden hiçbiri serbest bir seçimde çoğunluğu elde etmiş değildi. Ancak 30 Ocak 1933'te yaşlı devlet başkanı Hindenburg'un önerisiyle, çoğunluğa sahip olmasa bile Reichstag'ın en güçlü partisi durumunda bulunan Nasyonal Sosyalistlerin önderi Hitler Şansölye oldu. Hitler'e karşı hemen bir tepkinin ortaya çıkmamasını iki temel nedene bağlayabiliriz.

(i) Hatırlanacağı gibi, 1920 yılındaki Kapp Darbesi genel grevle, Hitler'in 1923 darbe girişimi de ordunun müdahalesiyle başarısız olmuştu. Hitler bu başarısızlıktan önemli bir ders çıkardı: İktidara anayasal yollardan ve hukuka uygun bir biçimde ilerleyecek, sonra istediği totaliter devleti kuracaktı. Gerçekten, Hitler 30 Ocak 1933 tarihine kadar anayasayı ihlal eden bir davranışta bulunmuş değildir. Şimdi Hitlere karşı herhangi bir harekette bulunmak, Reichstag'da ikinci büyük parti olan Sosyal Demokratların 1919 yılından beri korumağa çalıştıkları anayasal düzene karşı çıkmak olacaktı. Bu yüzden, Sosyal Demokrat Parti, Komünistlerin genel grev ve ortak hareket önerilerini reddetti.

(ii) Alman politikasında hala belirli bir ağırlığa sahip olan Tutucular ise Nazileri kullanarak politikalarına daha geniş bir destek toplamak istediler. Ancak tam tersine Hitler onları kullandı.

Hitler iktidara geçtikten hemen sonra yeni seçimler için Reichstag'ı dağıttı ve yapılan seçimlerde sandalye sayısını artırdı. Bu noktadan sonra anayasa ve hukuka bağlılığı da bir kenara attı. Nazi Partisi dışında bütün partileri kapattı, siyasal faaliyetleri yasakladı. 1934 Ağustosunda Hindenburg'un ölümü üzerine, hükümet başkanlığının yanında devlet başkanlığını da alarak Almanya'nın "Führer"i haline geldi.

2. *Görüşleri*

Hitler'in görüşlerinin bir bölümü, Ari ırkının üstünlüğünü savunan on dokuzuncu yüzyıl ırkçı düşünürlerinin kitaplarından kaynaklanmaktadır. Bu ve buna ilişkin doktrinler, Hitler'in hapisteyken yazdığı ve son derece tutarsız, edebiyat ve bilim değeri olmayan *Kavgam* adlı kitabında anlatım bulmaktadır. Hitler'in ve dolayısıyla Nazilerin doktrin ve uygulamalarını biçimlendiren ikinci unsur, Birinci Dünya Savaşı siperlerindeki dayanışma, dostluk ve bir yere bağlı olma duygusudur. Bu yüzden Naziler, savaş zamanının bu birleştirici duygularını harekete geçirmek amacıyla, partilerine askeri bir hava vermişlerdir. Üniforma giyerler, birbirlerini her fırsatta selamlarlar, büyük ve gösterişli yürüyüş ve seremoniler düzenlerler ve fırsat düştükçe komünist ve öteki rakipleriyle sokak kavgalarına girişirlerdi. Dolayısıyla Almanya'da ekonomik bunalımın etkisiyle fakirleşen, giderek toplumun dışına itilen ve benliğini eski güçlü Almanya'da arayan orta ve aşağı orta sınıf insanı ile gençler, Nazilerin saflarında büyük bir amaç birliği, etkili bir "hoş geldin" buldular.

Bütün bu anlatılanlar, bir de nefret edilen düşman, yani Yahudi düşmanlığıyla birleşince, Nazi hareketi büyüyüp güçlendi. Alman halkının ancak küçük bir bölümü Nazi

doktrininin saçmalıklarına inanmışsa da çok azı tümüyle karşı çıkmıştır. Zaten gizli Nazi polisinin kısa sürede etkin bir hale gelmesiyle, örgütlü direnme olanağı da ortadan kalkmıştır. Ancak, kiliseler ve yüksek rütbeli subaylar belirli ölçüde bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Bağnaz Nazilerin gözünde, Hitler tarafından belirlenen ulusal amaçlara tam bir teslimiyet dışında her düşünce "vatana ihanet" olduğu için, kilise ve orduyla Nazi Partisi arasındaki ilişkiler hiçbir zaman pürüzsüz olmamıştır.

Hitler, Almanya'nın büyüklüğünü yeniden kurmak düşüncesindeydi. Bu, ancak "saf" Alman ırkının Yahudiler, Slavlar ve öteki "düşük" ırklardan temizlenmesiyle mümkün olabilirdi. Bu yüzden onbinlerce yetenekli, iyi eğitim görmüş Alman yurttaşını ya yok etti ya da yabancı ülkelere sürdü. Bunlar, Türkiye'de de olduğu gibi, onları kabul eden ülkelerin kültürel ve entelektüel yaşamını zenginleştirmişlerdir. Doğal olarak, Almanya'nın büyüklüğüne kavuşması için yapılacak ikinci iş, güçlü bir orduyla Flander düzlüklerinden başlayıp Ukrayna'nın ortasına kadar bütün Almanları aynı devletin sınırları içine almaktı.

Hitler kitabında "Almanya bir dünya gücü olmak zorundadır; yoksa ortada Almanya diye bir şey kalmaz" diyordu. Hitler "dünya gücü" terimini kullanırken, herhalde Wilhelm Almanyasından, yani Orta Avrupa'da başat bir devletten daha geniş bir güç düşünüyordu. Avrupa'ya sıkışıp kalan bir Almanya'nın, ilerde çember altına alınması olasılığı çok güçlüydü. İşte bu dünya gücünün sınırları içinde "Yahudi sorunu" da nihai çözüme ulaşacaktı: Bir ırkın tüm olarak ortadan kaldırılması, yani *genocide*.

Bu anlatılanlardan sonra Hitler'in Birinci Dünya Savaşı'ndan beri geliştirdiği genel "programının" birbirini izleyen beş noktayı içerdiği anlaşılmaktadır. Önce, Almanya'da siyasal denetim ele geçirilip toplumun Nazi dışı siya-

sal unsurlardan temizlenmesi gerekiyordu. İkinci olarak, Versailles düzenlenmesi ortadan kaldırılarak Almanya Orta Avrupa'da başat güç durumuna getirilecekti. Bu iki aşamada savaşa gerek yoktu. Üçüncü olarak, savaş yoluyla Sovyetler Birliği yok edilecek ve böylece Almanya'yı Wilhelm döneminden beri kemiren Yahudi ve "aşağılık" Slav "basilleri" bir daha rahatsızlık vermeyecekti. Bu durumda Almanya tüm Avrupa'da başat güç, Fransa ve İtalya da uyduları olacaktı. Dördüncü aşamada Almanya, öncelikle Kuzey Afrika'da büyük bir sömürge imparatorluğu kuracak ve bunun için gereken deniz gücüyle dünyanın, ABD, İngiltere ve Japonya ile birlikte dört gücünden biri olacaktı. Son olarak Hitler kendinden sonra gelen Alman kuşağının ABD ile dünya üstünlüğü için mücadele edeceğini düşünüyordu.

Görüleceği gibi, Hitler Napolyon'dan sonra Avrupa'nın en geniş ufuklu önderidir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Hitler aynı zamanda son derece pragmatik bir fırsatçıydı. Güçlüklerle karşılaştığında genel programında geçici değişiklikler yapmakta duraksamamıştır.

3. Dış Politikasının Anahatları

Bu genel program içinde Hitler'in uyguladığı dış politika üç aşamalıdır: (i) Almanya'nın Versailles Barış Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarılması, (ii) Almanya dışında yaşayan bütün Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "bir ulus, bir devlet" (*ein Volk, ein Reich*) ilkesinin gerçekleştirilmesi ve (iii) *Lebensraum*, yani "hayat sahası" politikasıyla, Alman devletinin gönencinin ve mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması.

Dikkat edilirse, bu üç aşamadan ilk ikisi sınırlı, somut politikalardır. Çünkü Versailles Antlaşması'nın Almanya'yı kısıtlayıcı hükümleriyle Almanların çoğunlukta bulunduk-

ları bölgeler bellidir. Örneğin, içinde bir Alman azınlığının bulunmadığı ve Versailles Antlaşması'nın ihlali ile topraklarının işgalinin söz konusu olmadığı İngiltere için, Hitler'in böyle bir politikayı uygulaması çok yakın bir tehdit oluşturmuyordu. Ancak üçüncü aşamanın, yani hayat sahasının sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği, hangi ülkelerin topraklarını içine alacağı tam belli değildi.

İşte büyük ölçüde bu yüzden Hitler dış politikasının ilk iki aşamasını gerçekleştirirken büyük bir direnmeyle karşılaşmamış, yakın güvenlikleri tehdit altında bulunmayan Avrupa'nın öteki büyük devletleri, kendilerine dokunulmayacağı düşüncesiyle, etkili bir işbirliğine gidememişlerdir. Ancak, Almanya dış politikasının üçüncü aşamasını gerçekleştirmeye başlayınca, yani ilerde görüleceği gibi, Çekoslovakya'nın tümünü işgal edince, bu devlete karşı etkin tedbirler alınmağa çalışılacaktır. Alman saldırısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, bu tedbirlerde geç kalındığının en açık kanıtıdır.

Hitler'e Dışardan İlk Tepkiler

Almanya'nın Versailles zincirlerini kırma politikasına karşı Batılı devletlerin ilk tepkisi, o zamana kadar işbirliği önerileri reddedilmiş olan Sovyetler Birliği'nin dostluğunun aranması çabalarıdır. ABD 1933 yılında Sovyetler Birliği'ni tanıdı; bir yıl sonra bu devlet Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi ve 1935'te Fransa ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. 1934 yılında Almanya'nın Avusturya'yı ilhak teşebbüsü karşısında bu devletin Balkanlar ve Orta Tuna bölgesinde bir tehdit unsuru olmasını istemeyen Mussolini İtalya'sı, Avusturya-İtalya sınırındaki stratejik Brenner geçidine 200.000 kişilik bir ordu yığdı.

Hitler'in Versailles ile öngörülmüş bulunan plebisit

sonucunda Saar bölgesini Alman toprakları içine katması, uluslararası hukuka uygun bir davranıştı, ama bu zengin endüstri bölgesi böylece Almanya'nın eline geçiyor ve ilerde güçlenmesine temel hazırlanıyordu. Ancak 1935 yılında aynı antlaşmanın Almanya için zorunlu askerlik sistemini yasaklayan hükümlerine aykırı olarak bu sistemi yerleştirmesi karşısında İngiltere, Fransa ve İtalya Alman revizyonizmine karşı ortak bir cephe kurma kararını aldılar. Böylece 1935 Nisanında üç devlet arasında Stresa Antlaşmaları imzalandı. Bunlara göre (i) Almanya'nın revizyonist hareketleri protesto ediliyor, (ii) Lokarno Anlaşmalarına olan bağlılık bir kez daha teyit ediliyor ve (iii) Avusturya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garanti ediliyordu.

Alman tehdidine en açık durumda olan Fransa bu tedbirlerle yetinmedi. Zaten Stresa'dan önce, 1935 yılının Ocak ayında Laval-Mussolini Anlaşmalarıyla İtalya ile Avusturya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda güvence vermişti. Daha önce değinildiği gibi, 1935 Mayısında bir de Sovyetler Birliği ile ittifak imzaladı. Bu ittifaka göre, taraflardan biri kendisinin kışkırtması olmaksızın bir Avrupa devletinin (Almanya denmek isteniyor) saldırısına uğrarsa, diğer taraf bütün gücüyle saldırıya uğrayana yardım edecekti. Aynı tarihte Sovyetler Birliği Çekoslovakya ile bir ittifak imzaladı. Ancak bu ittifakın özelliği yardım yükümlülüğünün işlemesinin, Fransa'nın da yardıma gelmesine bağlanmış olmasıydı. Eğer Almanya, Çekoslovakya'ya saldırır ve diğer Avrupa devletleri bu saldırıya karşı harekete geçmezlerse, Sovyetler Birliği Almanya karşısında yalnız kalmak istemiyordu.

Görüleceği gibi, 1935 yılına gelindiğinde, Hitler revizyonizmine karşı gerçekleştirilenler, Avrupa'nın büyük devletlerinin hep birlikte sarsılmaz bir statüko inancıyla girişikleri tedbirler değildir. Bunların dağınık ve çoğu kez

koşullara bağlanmış niteliği, Hitler'in dikkatli gözlemlerine konu oldu. Anladı ki adım adım hareket ettiği (buna uluslararası ilişkilerde "salam taktiği" adı verilmektedir), büyük devletlerin yakın çıkarlarına doğrudan dokunmadığı ve Avrupa'daki çıkar çatışmalarını kullandığı sürece, dış politikasının ilk iki aşamasını fazla gürültü koparmadan gerçekleştirebilir. Üçüncü aşamaya geldiği taktirdeyse zaten "atı alan Üsküdar'ı geçmiş olur", Almanya ilk iki aşamanın gerçekleşmesinden aldığı yeni güçle "hayat sahası" politikasını başlatabilirdi. Bu konuda kendisine İngiltere yardımcı da olacaktır.

İngiltere'nin Yatıştırma Politikası

1. Yatıştırma Felsefesi

İngiltere, karmaşık ittifaklar sistemini, Avrupa barışının 1914'te bozulmasının temel nedeni olarak değerlendirdi. Bundan böyle artık Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf gibi düzenlemeler yapılmamalıydı. Bunu sağlamanın yolu da İngiltere'nin Avrupa devletleriyle ittifak ilişkisine girmemesiydi. Dolayısıyla, 1920 ve 1930'larda, Birinci Dünya Savaşı öncesi durumunu yeniden yaratmamak için, Fransa ile herhangi bir bağ kurmamaya çalıştı. Bu durumda Fransa Hitler'e karşı yalnız kaldı ve 1935 ile 1938 yılları arasında öteki Avrupa devletlerinden önemli bir destek bulamadığı için Hitler'e ödün üzerine ödün verdi. İngiltere ise, Avrupa'nın en güçlü devleti olarak gördüğü Fransa ile Almanya arasında dengeleyici bir rol üstlendi. 1938 ilkbaharına gelindiğinde, Fransa'ya, Almanya'nın Çekoslovakya'ya ait bulunan Südetler Bölgesi'ni işgal etmesi durumunda bile bu devlete karşı savaşa girmeyeceğini bildirdi. Bu yılın Eylülündeki Münih Konferansı'nda da bölge Almanya'ya verildi.

İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain, "yatıştırma politikasının" (*appeasement policy*) simgesi haline gelmiştir. Temel anlayışı, savaşın açtığı yaraları sarmak ve Versailles Antlaşması'nın haksızlıklarını gidermekti. Bu antlaşmayla Almanya'nın elinden sömürgeleri alınmış, savaşın tüm sorumluluk ve suçu üzerine yüklenmiş, silahsızlandırılmış ve Ren Bölgesi askerden arındırılmıştı. Ayrıca savaş sonu düzenlemesiyle, doğuda bazı Alman bölgeleri Polonya'ya bırakılmıştı. İşin önemli bir yanı bu uygulamanın Wilson ilkeleriyle bağdaşmamasıydı: Etnik ve dil bakımından bir ulusun üyelerinin tek bir ulus-devlet içinde yaşaması. Dolayısıyla Almanya, 1936'da Ren bölgesini silahlandırırken, 1938 yılında Avusturya'yı ilhak ederken ve Çekoslovakya'nın Almanca konuşulan Südetler bölgesinin kendisine verilmesini isterken, Chamberlain'e göre milliyetler ve kendi geleceğini belirleme (*self determination*) ilkelerinden hareket etmekteydi. İngiltere buna karşı çıkamazdı. Ancak Hitler 1939 yılının Mart ayında Çekoslovakya'nın öteki bölgelerini de işgal edip milliyetler ilkesini çiğnediğinde ve "hayat sahası" politikasına başladığında, Chamberlain yatıştırma yoluyla barış arama çabalarını bir kenara bıraktı. O noktaya kadar, Birinci Dünya Savaşı'nı önleyebilecek olan tedbirlerle, gelecek bir savaşın engellenebileceğine inanıyordu.

2. *İngiliz-Alman Deniz Silahları Antlaşması*

"Yatıştırma politikası"nın ilk ve en önemli belirtisi, İngiliz-Alman Deniz Silahları Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki İngiliz-Alman deniz silahları yarışının yeniden canlanmasından ve Almanya'nın denizlerde İngiltere'den daha güçlü bir hale gelmesinden endişelenen İngiltere, Alman deniz gücünü bir antlaşmayla

sınırlandırmak istedi. Karşılıklı notalarla varılan antlaşmaya göre, Almanya deniz gücünü İngiltere'ninkinin % 35'inin üstüne çıkarmamayı kabul etti. Buna karşılık, İngiltere Almanya'nın denizaltı yapmasına rıza gösterdi.

Böylece Versailles Antlaşması'nın en önemli hükümlerinden biri ortadan kalkmış ve Almanya bir sınırlamadan daha kurtulmuş oldu. Bu antlaşmadan sonra şu söylenebilir: 1935 yılından sonra Avrupa'da artık bir Versailles sistemi yoktur. Fransa'nın 15 yıldır sürdürmeye çalıştığı düzenleme çökmüştür. Bundan sonra uluslararası sistemde düzenleyici unsur, devletlerin kaba güçleri ve bunu kullanan diktatörlerdir. Uzakdoğu'da Japonya'nın yanında, Avrupa'da Almanya ve İtalya, 1935 yılından sonra açıkça saldırgan bir dış politika izleyecekler, buna karşı ortaya konan mücadele de dünyayı ikinci bir dünya savaşına sürükleyecektir.

İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali

1. Nedenleri

İtalya'yı Habeşistan'ı işgale iten nedenleri, temel ve hızlandırıcı olarak iki kategoriye ayırabiliriz. Başlıca temel neden, demografidir. İtalya giderek artan nüfusun yarattığı sorunlara Birinci Dünya Savaşı'ndan önce geçici bir çare bulmuştu: Başta ABD'ye olmak üzere başka ülkelere göç. Ancak savaştan sonra ABD'nin göç kapısını kapatması üzerine, İtalyan hükümeti başka ve uzun vadeli çareler aramağa başladı. Bunların başında fazla nüfusu sömürgelere yerleştirmek geliyordu. İtalya'yı Habeşistan'ı işgale iten temel nedenlerden ikincisi ise, hızla gelişmekte olan ekonomisine hammadde kaynakları bulmak çabasıdır. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımından sonra devletlerin uygulamaya başladıkları milliyetçi ekonomik politika yüzünden,

tıpkı Japonya gibi, İtalya da bu hammaddeleri uluslararası ticaret yoluyla bulmakta güçlük çekmekteydi.

Hızlandırıcı nedenlerin başında, Habeşistan'ın gün geçtikçe güçlenmesi gelmektedir. 1930'da imparator olan Haile Selassie, Batı Avrupa devletleri ile yakın ilişkiler kurarak Habeşistan'ı modernleştirmek ve askeri bakımdan güçlendirmek peşindeydi. Şimdi bu devlet, uygun bir limana sahip olmak için, İtalya'nın sömürgeleri olan Eritre ve İtalyan Somalisi üzerinde baskı yapmaya da başlamıştı. İtalya, Habeşistan tam güçlenmeden bu sorunu çözmeye karar verdi. Hızlandırıcı nedenler arasında Fransa ile İngiltere'nin yumuşak tutumlarını da saymak gerekir. Mussolini daha önce sözü geçen Laval-Mussolini Anlaşması sırasında Fransa'nın, İtalya'nın Afrika'da girişeceği bir askeri harekata karşı sert bir tutum takınmayacağını anlamış, Fransa ile İngiltere'nin daha çok Almanya'dan endişelendiklerini ve dikkatlerini o yönde topladıklarını sezmişti. Üstelik o sıralarda bu iki devletle Stresa Cephesi'ni de kurmuştu ve haklı olarak, bu iki devlete yaptığı hizmet karşılığında, Habeşistan'ı işgal ederse büyük bir tepkiyle karşılaşmayacağını düşünüyordu.

İtalyan işgali 5 Ekim 1935'te başladı. Üyelerinden birine karşı girişilen bu açık saldırı karşısında hemen toplanan MC Konseyi, İtalya'yı saldırgan ilan ederek üye devletlerden İtalya' ya karşı zorlama tedbirleri uygulamalarını istedi. Konsey'in aldığı karara göre, İtalya'ya stratejik nitelikte maddeler ve malzeme verilmeyecek, kredi açılmayacaktı. Ancak, zorlama tedbirleri başarılı olmadı. Çünkü, zorlama tedbirlerine küçük devletler sonuna kadar uymuşlarsa da Avrupa'nın bu kararı alan büyük devletleri pek aldırış etmemişler, örneğin el altından kömür satmaya devam etmişlerdir. ABD de her iki tarafa silah satışını durdurunca, tıpkı birkaç yıl sonra İspanya hükümetinin başına gelecek

olan durum gibi, Habeşistan hükümeti güçlü İtalya'ya karşı kullanacağı silahları bulmakta güçlük çekmiştir. Bütün bunların sonucu olarak, İtalya 1936 Mayısında Habeşistan'ın işgalini tamamladı ve İtalya Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını aldı. Haile Selassie ise mücadeleye dışardan devam etmek üzere ülkeden ayrılacaktır.*

2. Sonuçları

(i) İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin en önemli sonucu, Almanya' nın bu fırsattan, yani dikkatlerin Afrika'ya çekilmesinden, yararlanarak Versailles Antlaşması'nın son hükmünü de ortadan kaldırması ve silahsızlandırılmış bulunan Ren bölgesine askerlerini sokmasıdır. Hitler, bu davranışına gerekçe olarak, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası politikada etkin bir rol oynayamadığını ve bu nedenle Almanya'nın kendi güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu, uluslararası ilişkilerin o günkü yapısı içinde pek de yabana atılır bir gerekçe değildir. Böylece uluslararası bunalımlardan ve istikrarsızlıktan en çok totaliter ve saldırgan devletlerin yararlandığına ilişkin tarihsel genelleme bir kez daha doğru çıkmıştır.

(ii) İşgalin ikinci sonucu, imparatorluk yolunu şimdi tehlikede gören İngiltere'nin Akdeniz'de İtalya'nın başka girişimlerine karşı tedbirler aramaya başlamasıdır. Bu tedbirler arasında, Akdeniz devletleri olan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın dostluklarını araması ve bir İtalyan

---

* Bu tarihten günümüze kadar, bir uluslararası örgütün saldırgan bir devlete karşı uygulama kararı aldığı ticaret ya da silah ambargosu hemen he-men hiç başarılı olamayacaktır. Bunun önemli bir nedeni kararın alınışında etkili olan büyük devletlerin içtenlikten uzak ya da bilgisiz politikalarıdır. Ayrıca çatışan taraflara uygulanan silah ambargosu da genellikle saldırganın yararına işleyecektir. Bu genellemenin en son örnekleri Irak'a 1990'dan beri uygulanan silah ve ticaret ambargosuyla Bosna'da savaşan taraflara uygulanan silah ambargosudur.

saldırısı karşısında bu devletlerle garanti ilişkilerine girişmesi sayılabilir. Böylece 1936 yılında, ilerde Türk Dış Politikası bahsinde görüleceği gibi, bir Akdeniz Paktı ortaya çıkmıştır.

(iii) İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin üçüncü sonucu, o zamana kadar birbirlerinin davranışlarından sürekli kuşku duymuş olan İtalya ile Almanya'nın yakınlaşmaları ve Berlin-Roma Mihveri'ni kurmalarıdır. Bir kere, Akdeniz'de şimdi İngiltere ile rekabete giren İtalya, denizaşırı bir imparatorluğu korumak zorundaydı ve bu da güçlü bir Avrupa devletinin desteği olmaksızın pek kolay görünmüyordu. İkinci olarak, Fransa'da sosyalistlerden Leon Blum'un bir Halk Cephesi hükümeti kurması, Fransız-İtalyan ilişkilerini soğutmuş ve böylece bir yıl önce imzalanmış bulunan Laval-Mussolini Antlaşması'nın ruhu ortadan kalkmıştı. Ayrıca İspanya'da da bir Halk Cephesi hükümetinin kurulması ve 1936'da bu ülkede bir iç savaşın çıkması, bir yanda İngiltere ve Fransa ile diğer yanda İtalya'nın ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti.

İşte bu koşullar altında İtalya kendisine Avrupa'da destek aramaya başladı. Bu devlet, İtalya gibi faşist bir rejime sahip ve dış politikası revizyonist olan Almanya'dan başkası olamazdı. Ayrıca Almanya, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı uyguladığı zorlama tedbirlerine de katılmamış, Habeşistan'ın işgali boyunca İtalya için yaşamsal önemi olan kömür vermişti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra bu devletin Avusturya'ya karşı ilgisinin azalması da Almanya ile İtalya arasındaki ilişkilerin sıkılaşmasında önemli rol oynamıştır. Daha önce değinildiği gibi, Avusturya'nın geleceği konusu iki ülke arasında sürtüşmelere yol açmaktaydı. İşte bütün bu gelişmelerin sonucu olarak, 1936 Ekiminde Berlin-Roma Mihveri kurulmuştur. Daha sonra Berlin-Tokyo Mihverinin oluşmasıyla Berlin-Roma-

Tokyo üçgeni tamamlanacak ve böylece İkinci Dünya Savaşı'nın bir tarafı açıkça ortaya çıkacaktır.

İspanya İç Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'nın provası nasıl Bosna-Hersek'te yapılmışsa, iki savaş arası döneminin en önemli ve belki de İkinci Dünya Savaşı'nın provası sayılabilecek olayı da uluslararası politikada son zamanlarda adı geçmeyen bir ülkede, İspanya'da ortaya çıktı. Kısaca İspanya'nın yakın geçmişine bakarsak, 1923 yılında kurulan dikta rejimi 1930' da yıkılmış, Kral 13. Alfonso tahttan çekilince demokratik bir cumhuriyet kurulmuştu. Ancak İspanya'da demokratik gelenek pek güçlü olmadığı için, yeni rejim bir yanda kralcı ve tutucular ile öte yanda anarşist ve komünistler arasında nazik bir dengeye dayanıyordu.

Böylesine bir siyasal havada ve 1936 Temmuzunda İspanya'nın Fas'taki birliklerinin komutanı olan General Franco, askeri bir isyanla İspanya'ya geçti. Bu Madrid'teki meşru Halk Cephesi hükümetine karşı sağcı ve kralcı bir ayaklanmadır. Franco fazla bir direnmeyle karşılaşmaksızın İspanya'nın batı ve güneyine egemen oldu ve hükümet de Valencia'ya çekilerek ayaklanmaya karşı mücadeleye girişti. Böylece, İspanya'da üç yıl sürecek olan ve büyük Avrupa devletlerinin de karıştıkları bir iç savaş başlamış oldu.

Bu isyan hareketi, İspanya'da olduğu kadar Berlin ve Roma'da da planlanmış, bu devletler hemen General Franco'nun yardımına koşmuşlardır. Franco'nun iktidarı eline geçirmesi, ilk bakışta, Fransa ve İngiltere gibi Batı Avrupa devletlerinin çıkarlarına aykırı görünüyordu. Mihver devletleri, İspanya hükümeti üzerinde etkili oldukları takdirde, İngiltere'nin yaşamsal Akdeniz imparatorluk yolu kapatılabilir, Fransa doğudan olduğu kadar şimdi güneyden

de Mihver kıskacı arasında kalabilir ve Afrika sömürgeleriyle bağlantısı kesilebilirdi. Ancak bu iki devlet iç savaşa karışmak istemediler. Karışıldığı takdirde bunun Avrupa çapında bir savaşa yol açabileceğinden korkuyorlardı. İngiltere'nin ısrarıyla 1936 Ağustosunda Londra'da bir "Karışmazlık Komitesi" kuruldu. Komite'nin aldığı karara göre, her iki tarafa da yardım gönderilmeyecekti. Burada uluslararası hukuk açısından ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Çünkü karara göre, asiler olduğu kadar, meşru merkezi hükümet de dışardan yardım alamıyor ve böylece asilerle meşru otorite aynı statüye indiriliyordu.

Karışmazlık Komitesi'nin aldığı bu karara, tahmin edileceği gibi, İngiltere ile Fransa uymuş, ama Almanya ile İtalya uymamıştır. Hatta İtalya, General Franco'ya 100.000 kişilik bir ordu, Almanya'ysa bol miktarda silah ve cephane göndermiştir. Dünyanın dört bir yanından 35.000 kadar gönüllü, merkezi hükümetin, yani Cumhuriyetçilerin yanında savaşmışsa da İtalya ve Almanya'nın da yardımıyla General Franco, 1939 yılında İspanya'ya tam anlamıyla egemen olmuştur. Sovyetler Birliği ise Cumhuriyetçilere yardıma geç başlamış, az yardım yapmış ve çabuk kesmiştir. Bu devlet daha çok diplomatik destekte bulunmuştur. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Batı Akdeniz'de yeni bir faşist rejim daha ortaya çıkmış bulunuyordu. Mihver devletlerinin kaba gücü bir kez daha başarılıydı.

Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı (*Anschluß*)

Almanya'nın 1938 yılının Martında Avusturya'yı ilhakı hem Alman dış politikası hem de Avrupa gelişmeleri açısından önemlidir. Bir kere, bu olay Almanya'nın dış politikasının ikinci aşamasına, yani "bir ulus, bir devlet" politi-

kasına geçtiğini açıkça ortaya koymuştur. 1938 yılına gelindiğinde Almanya için artık bir Versailles sorunu kalmış değildi. Şimdi Hitler, devletin sınırları dışında yaşayan Almanları, yeni Alman "Reich"ının sınırları içine almak istiyordu. 1938 yılı birçok bakımlardan bu politikayı uygulama alanına sokmak için son derece uygun görünüyordu. İspanya'da bir iç savaş başlamış, Japonya ise Uzakdoğu'da Çin'e saldırmıştı. Böylece Avrupa'da Almanya'nın karşısına çıkabilecek devletlerin dikkatleri bu iki alana dönmüştü. Ayrıca Hitler Berlin-Roma Mihveri'nin kurulmasından sonra İtalya'dan çekinmemeye başlamıştı. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına, 1934 yılındakinin aksine, ses çıkarmayacağını biliyordu. Bu devletin şimdi Almanya'nın desteğiyle koruması gereken bir de Afrika sömürgesi, Habeşistan vardı.

Hitler ilhakı önce bir iç darbeyle gerçekleştirmek istediyse de başaramadı. İkinci iş olarak, Avusturya Başbakanı Schuschnigg'i Almanya'ya davet etti ve bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği şu isteklerde bulundu: Avusturya'da Nazi Partisi'nin faaliyetlerine izin verilecek, başarısız darbe hareketine katılıp da hapsedilmiş bulunan Naziler serbest bırakılacak, Avusturya Nazilerinin şefi Seyss-Inquart İçişleri Bakanlığına getirilecek, Savunma ve Maliye Bakanlıklarına Naziler atanacak ve Avusturya ordu ve maliyesi, Alman ordu ve maliyesiyle bütünleştirilecekti. Avusturya Başbakanı, zor karşısında bu isteklerin bir çoğunu kabul edip uyguladı, ancak Avusturya'nın ayrı bir bağımsız siyasal birim olarak sonu sayılabilecek bu hareketi ayrıca halkın oyuna sunmak istedi. Referandum günü olarak 13 Mart ilan edilmişse de 12 Mart 1938'de Alman zırhlı birlikleri bir gün içinde bütün Avusturya'yı bir oldubitti ile işgal ettiler. Böylece, Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı gerçekleşmiş oldu. Almanca konuşanların aynı siyasal birim içine

alınmasının önemli bir aşaması olan Anschluß'la, 1866'da Prusya ile Avusturya'nın aralarında paylaştıklan "Almanya", bir iki istisnası ile birleşti. Bir bakıma, Bismarck'ın yapamadığı işi Hitler başarmış ve Almanları aynı devlet içine almıştı.*

Versailles'ın bu açık ihlaline Avrupa devletlerinden etkili bir tepki gelmedi. Daha önce de değinildiği gibi, İngiltere 1935 yılından bu yana "yatıştırma politikası" izlemekteydi. Başbakan Chamberlain, daha önce verdiği demeçlerde, Almanya'nın böyle bir hareketine karşı tepki göstermeyeceğini açıklamıştı. En çok tepki göstermesi gereken Fransa ise bu tarihte siyasal karışıklıklar sonucu hükümetsiz bulunuyordu. Sürekli hükümet bunalımları Fransa'yı dış politikada "hareketsiz" bir duruma sokmuştu. "Yalnızcılık" politikası izleyen ABD hükümeti, "dünyada polis görevi yapmaya niyetli olmadığı" gerekçesiyle işe karışmadı. Sovyetler Birliği ise, Fransa'ya 1935 yılında imzalanmış bulunan Fransız-Sovyet ittifakının bu olayda işletilmesi önerisinde bulundu. Ancak, Fransa'dan olumlu bir cevap alamayınca, o da karışmamayı tercih etti. Böylece bağımsız ve bağımsızlığı çeşitli Avrupa devletleri tarafından güvence altına alınmış bulunan bir devlet haritadan silindi. Aynı akıbet çok kısa bir süre sonra Çekoslovakya'nın başına gelecek, ancak Avrupa devletleri bu olay karşısında da hareket geçemeyecek ya da geçmeyeceklerdir.

* İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ikiye bölünecek olan Almanya'yı yeniden birleştirmenin mimarı olan Şansölye Helmut Kohl'ü bu vesileyle anmak gerekiyor. Avusturya'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesi, bu başarıyı Hitler'inkinin yanında sönük gösteriyorsa da Avusturya'nın Avrupa Birliği içine tam olarak girmesiyle, en azından ve bugün için iki devletin ekonomik olarak birleşmesi gerçekleşmiştir. Tüm dünyanın umudu, bu gelişmelerin 1938 Anscbluß'unun sonucunu doğurmamasıdır.

Çekoslovakya'nın Parçalanması

1. Münih Düzenlemesi

Hitler, Avusturya'nın ilhakından sonra ve "bir ulus, bir devlet" politikasını tam anlamıyla gerçekleştirebilmek amacıyla, gözlerini Çekoslovakya'ya çevirdi. Bu devletin Südetler bölgesinde 3.5 milyon Alman yaşamaktaydı. Avusturya'da olduğu gibi burada da Naziler boş durmuyor, sürekli karışıklıklar çıkarıyorlardı. Hitler'in bu karışıklıkları bahane ederek Çekoslovak sınırına asker yığması üzerine, Çekoslovak hükümeti de seferberlik ilan ederek gerekli savunma tedbirlerini almak yoluna gitti. Fransa' nın Çekoslovakya ile 1924 yılında ittifak yaptığı belirtilmişti. Bu ittifaka göre, Fransa'nın bir işgal durumunda Çekoslovakya'nın yardımına gitmesi gerekiyordu. Ancak Fransa İngiltere ile birlikte hareket etmek istedi. İngiltere, Fransa ile Çekoslovakya'ya her zaman yardım edemeyeceğini bildirdi. Bu arada Chamberlain, Hitler'in niyetinin ne olduğunu anlamak için, 15 Eylül 1938'de Almanya'ya giderek Hitler'le görüştü. Chamberlain'in bu toplantıdan çıkardığı sonuç, Almanya'nın denetimli ve düzenli bir biçimde ilerlemesi halinde Avrupa barışının, bir iki küçük devletin ortadan kalkması pahasına da olsa, kurtarılabileceğiydi.* Hitler'in istediği, Çekoslovakya'nın Almanca konuşan Südetler bölgesinin Almanya'ya verilmesiydi. Chamberlain, bazı koşullarla bunun kabul edilebileceğini söylediyse de bu Hitler'i tatmin etmedi. Kısa bir süre sonraki ikinci Hitler-Chamberlain görüşmesinde, Hitler bölgenin Alman askerlerince hemen işgalini istedi. Ancak Fransa böyle bir durumda Çekoslovakya' yla ittifakına sadık kalacağını ilan edince, Chamberlain'in

* Acaba büyük Batılı devletleri yönetenler elli beş yıl önce Chamberlain'in Almanya ve Çekoslovakya için düşündüğünü bugün Sırbistan ve Bosna için de düşünüyorlar mı?

"denetimli ve düzenli bunalımı", Avrupa'da savaş tehlikesini taşımaya başladı. Bunun üzerine Chamberlain, bunalımın atlatılabilmesi için İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın bir konferansta bir araya gelmelerini önerdi.

Hitler, Mussolini, Fransa Başbakanı Daladier ve Chamberlain'in katıldıkları Münih Konferansı 29 Eylül 1938'de toplandı. Tarihe "Münih Düzenlemesi" diye geçen konferansta Südetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca uygulamadan doğan anlaşmazlıkların uluslararası bir komisyon tarafından çözüleceği, Çekoslovakya'nın sınırlarının (geriye ne kalmışsa) uluslararası güvence altına alınacağı ve İngiltere ile Almanya'nın birbirlerine karşı savaşmayacakları gibi noktalar üzerinde anlaşmaya varıldı. Chamberlain barışı kurtarmış olmanın verdiği gurur ve güvenle Londra'ya döndü. Çekoslovakya bu düzenlemeden sonra büyük baskı karşısında Polonya'ya Teschen bölgesini, Macaristan'a da Slovakya'dan bir toprak şeridini bırakmak zorunda kaldı.

Münih Konferansı, uluslararası ilişkilerin Avrupa'daki niteliğini tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, bunalım dört büyük devletin iradelerini küçük bir devlete zorla kabul ettirdiklerini göstermektedir. Bu yüzden Çekoslovak yöneticileri bu durumu ve İngiltere ile Fransa'nın sözlerine sadık kalmamalarını unutmayacaklardır. O kadar ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya güvenmeyip tüm kötü sonuçları ve taşıdığı risklere rağmen, güvenliklerini Sovyetler Birliği ile ittifakta aradılar.

Hitler 1939 Martında gerçek niyetinin ne olduğunu açıkça gösterdi ve çeşitli bahanelerle ordusunu Prag üzerine gönderdi. Tam anlamıyla yalnız bırakılan Çek hükümeti, herhangi bir direnme olduğu takdirde Prag kentinin havadan bombardıman edilip yerle bir edileceği tehdidi karşısında direnemedi. Bunalımın Slovakya'nın bağımsızlık

isteği yüzünden çıktığını öne süren İngiltere ile Fransa, bu durumda Çekoslovakya'ya verdikleri garantinin işlemediğini açıkladılar. Böylece Avrupa'nın bu yeni bağımsız olan küçük ve talihsiz ülkesi parçalanıp işgal edildi.

2. Münih Düzenlemesinin Değerlendirilmesi

Münih'te Batılıların Hitler'e karşı teslimiyetçi bir politika izlemesinin önemli nedenlerinden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın kötü anılarının hâlâ taze olmasıdır. Hitler'e karşı direnmenin savaşa, savaşın da milyonların katledilmesine yol açacağından duyulan korku, Batılı devlet adamlarını edilginliğe sürükledi. Ancak, tarihin verdiği bir başka ders, yine tarihten sağlam olmayan, yeni bir çatışmanın eskisine benzeyeceği gibi analojiler çıkarıp edilginliğe sürüklenmemek gerektiğidir. Münih'te yapılan budur.

Teslimiyetçi politikanın ikinci nedeni, İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin temelini oluşturan toprak sahipleri ve işadamlarındaki, Rus komünizminden korkunun da yol açtığı Alman hayranlığıdır. Bu tutumun bugün için verdiği tarih dersi ise Alman hayranlığı ya da Rus düşmanlığı gibi ulusçu önyargıların bir ülkenin dış politikasında verilecek kararları etkilememesi gerektiğidir.

Münih'te Batılılar, direnme inadı barışı tehdit eder görünen küçük ve yeni bir devletin ulusal gurur ve çıkarlarına karşı utanılacak bir vurdumduymazlık göstermişlerdir. Bugün de aynı tutumu Bosna-Hersek'te olanlara karşı Batı Avrupa'nın ve büyük devletlerin edilginliğinde görüyoruz. Ancak Münih düzenlemesinin verdiği bir başka tarih dersi, kısa vadede uygunsuz ve tehlikeli görünen yükümlülüklere yüz çevirip uzun vadede kazançlı çıkma politikasının ne denli yanlış olduğudur.

Münih'in verdiği son tarih dersi şudur: "Tarihten ders

aldıklarını" söyleyenler çoğunlukla, doğru ya da yanlış, kendi önyargılarından hareket ederler ve buna da "tarih" derler.

3. Sonuçları

Almanya'nın önce Südetler Bölgesini ilhakının ve daha sonra Çekoslovakya'yı parçalayıp işgal etmesinin çok önemli sonuçları oldu. En önemlisi, Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa'ya güveninin kalmamasıdır. Almanya ve İtalya'nın saldırganlığı karşısında İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmağa çalışmış ama sürekli bu işbirliği önerisi reddedilmişti. Habeşistan'ın işgalinde, İspanya iç savaşında, Ren bölgesi sorununda, Avusturya'nın ilhakında ve Çekoslovakya'nın parçalanmasında, Sovyetler Birliği Avrupa sorunlarının dışında tutulmak istendi. İngiltere ve Fransa'nın tutumları, Sovyetler Birliği'ni bir Avrupa değil, Asya devleti olarak gördüklerini ortaya koyuyordu; tıpkı Kırım Savaşı'nda yaptıkları gibi. Münih düzenlemesinin en derin anlamı budur. Bugün Avrupa devletlerinin Rusya Federasyonu'na karşı uyguladıkları politika genelde bu tarihsel kalıba uymaktadır.

İngiliz ve Fransız devlet adamlarının asıl istedikleri, ama açıkça söyleyemedikleri, herhalde komünizmin Almanya tarafından ezilmesiydi. Münih'te Almanya'ya verilen destek bunu göstermektedir. Doğal olarak bu süreç içinde Almanya da zayıf düşecek, böylece iki düşman, yani nazizm ile komünizm ortadan kaldırılacaktı. Alman İktisat Bakanı Münih'ten sonra Balkan devletlerine bir gezi yapınca, Chamberlain, Almanya'nın bu bölgede üstünlük kurmasını normal karşıladıklarını söylemişti. Hitler'in Çekoslovakya'yı işgal etmesine Batılı devletlerin önemli bir tepki göstermemelerinin nedeni, belki de Hitler'in doğuya doğru

harekete geçmesi olasılığını sezmiş olmalarıdır.

Olayların seyrini ve Batılıların Almanya'ya karşı yumuşak tutumlarını temelinden değiştiren gelişme, 16 Mart 1939 tarihinde ortaya çıktı. Almanya, Macaristan'ın Karpat-Ukrayna bölgesini ilhakını kabul etti. Bu önemsiz gibi görünen davranış Münih düzenlemesinin yaratıcıları için durumu tümüyle değiştirmiştir. Çekoslovakya'nın doğu ucu olan bu bölge Ukrayna'ya çevrilmiş bir "namlu" gibiydi ve Almanya önce Sovyetler Birliği ile uğraşacaksa, bu stratejik bölgeyi hemen eline geçirmesi gerekiyordu. Ama şimdi burası Macaristan'a veriliyordu. Bunun anlamı şu olabilirdi: Hitler, Sovyetler Birliği ile uğraşmayacak ve belki de önce batı yönünde harekete geçecekti! Bu noktadan sonra, Chamberlain Nazi genişlemesine karşı etkili bir politika taraftarı olmuş ve 17 Mart'ta Sovyetler Birliği'ne, Hitler'in Doğu Avrupa'ya karşı yönelttiği tehdide karşı nasıl bir tutum alacağını sormuştur. Sovyetler Birliği ise, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Polonya, Romanya ve Türkiye arasında derhal bir konferans toplanmasını ve Almanya'ya karşı ortak bir tutum takınılmasını önerdi. Bu tedbir İngiltere tarafından reddedildi. Chamberlain son ânda böyle bir dönüş yapamadı. Ancak, bu dönüş yapılıp ortak bir cephe kurulsaydı bile, artık çok geç kalınmıştı. Hitler'i saldırgan eğilimlerinden vazgeçirecek bir güç artık Avrupa'da yoktu. 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık paktı imzalayacak olan Hitler, Polonya'nın işgaline başlayacak ve böylece İkinci Dünya Savaşı çıkacaktır.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı

Çekoslovakya bunalımının yarattığı hava içinde Mussolini de uzun bir süreden beri İtalyan etkisinde bulunan Arnavutluk'u işgal etmişti. Bu işgal, sıranın artık Yunanistan'a

geldiğini anlayan İngiltere ile Fransa'da tepki uyandırınca İtalya Almanya'ya daha çok bağlanmış ve iki devlet arasında 22 Mayıs 1939'da bir ittifak imzalanmıştı. Buna tarihte "Çelik Pakt" adı verilmektedir. Tüm bu gelişmelerden sonra İngiltere, artık yükümlülüklerini ciddiye aldığını Almanya'ya göstermek ve Almanya ile İtalya' nın gelecek genişleme girişimlerine göz yummayacağını ortaya koymak için 31 Mart'ta Polonya'ya ve daha sonra Romanya ile Yunanistan'a askeri güvence verdi.

Almanya'nın asıl niyetinin, yani dış politikasının üçüncü aşaması olan "hayat sahası" politikasına başladığının anlaşılması ve İngiltere'nin Doğu Avrupa devletlerine verdiği askeri güvencelerden sonra, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında Almanya'ya karşı ortak cephe için görüşmeler başladı. Her iki taraf da içten davranmadıkları için üç ay süren görüşmeler daha çok askeri güvence verilecek ülkeler ve teknik ayrıntılar üzerinde yoğunlaştı ve bu yüzden olumlu bir sonuca ulaşamadı. Sovyetler Birliği, Batılıların kendisini savunmasız bırakmak istediğinden, Batılılar ise Sovyetler Birliği'nin güvence verdiği ülkeyi askeri işgali altına almasından endişe duymaktaydılar. Uluslararası ilişkilere şimdi ideolojinin de sıkı bir biçimde girdiği bu ortamda, İngiltere ile Fransa Sovyet askeri gücüne güvenmiyor ve yakın bir işbirliğinden endişe duyuyorlardı. Sovyetler Birliği askeri güvence vereceği ülkeye askerlerini sokar ve savaştan sonra da çıkmayarak etki alanını genişletebilirdi. Sovyetler Birliği ise, Alman tehdidine karşı zaman ve alan istiyordu. Zaman istiyordu, çünkü Almanya'nın Sovyetler'e saldırısını olanaklar ölçüsünde erteleyerek ve bu süre içinde silahlanarak güçlenmek işine geliyordu. Alan istiyordu, çünkü Almanya'nın saldırı noktasını Rusya'nın ortasından mümkün olduğu kadar uzaktan başlatmak strateji gereğiydi. Bu amaç ise ancak Sovyet as-

kerlerinin Polonya'ya yerleşmesiyle gerçekleşebilirdi. İşte ortak cephe görüşmelerinin özü ve anlaşmazlık noktası da buydu. Sovyetler Birliği Polonya sınırları içine askerlerini yerleştirmek isterken, stratejik açıdan pek de haksız sayılmazdı. Polonya'ysa bir kez içeri girdikten sonra bir daha çıkmayacaklarını öne sürüp Polonya toprakları içinde bir tek Sovyet askerine izin vermeyeceğini açıklarken haksız değildi.

Ortak cephe ya da "barış cephesi" görüşmeleri sürerken, Stalin zaman ve alan kazanmanın Hitler'le doğrudan anlaşarak gerçekleşebileceğine karar verdi. İşin aslına bakılırsa, Mayıs ayının başında Batı ile ortak cephenin yandaşı olarak bilinen ve Yahudi asıllı olan Dışişleri Bakanı Litvinov'un yerine Molotov'un atanması ve Stalin'in 10 Mart'ta Batılıları bir Alman-Sovyet çatışmasını gerçekleştirmeye çalışmakla suçlaması, bu yönde belirtilerdi. Hitler de bir Batı-Sovyet yakınlaşmasından endişeleniyor ve bunu bozmak istiyordu. Hitler, 20 Ağustos'ta Stalin'den Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u kabul etmesini istedi ve 23 Ağustos'ta Moskova'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandı. Tipik bir saldırmazlık paktı olan bu antlaşmanın gizli maddesinde Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlendi. Bunu izleyerek Polonya'nın işgaliyle birlikte İkinci Dünya Savaşı başlayacaktır. Ancak, savaşın ayrıntılarına geçmeden önce, 1919-1939 döneminde Avrupa dışı gelişmeleri görmek gerekiyor.

V. ABD'NİN DIŞ POLİTİKASI

ABD iki savaş arası dönemde "yalnızcılık" (*isolationism*) politikası izlemiştir. Ancak bu politikaya rağmen Ameri-

kan bayrağı uzak Pasifik bölgelerinde dalgalanmakta, tüccarları yalnız Doğu Asya'da değil, petrol bakımından zengin Ortadoğu'da da devletten yardım beklemekteydi. Ekonomik gönenci Alman ve Müttefik borç ödemelerine bağlıydı ve savunması İngiltere ile Japonya'daki savaş gemisi yapımından etkilenmekteydi. İngiltere'nin güçlü donanması, ABD'ye Atlantik Okyanusu'ndan gelecek tehlikelere karşı iyi bir güvence oluşturuyor, Japonya'ya karşı Pasifik'te kendi donanmasına güveniyordu. Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı'ndan yani 1922 yılından sonra, Amerikan dış politikasını yönetenler, iki değişik görüş arasında bir orta yol bulmaya çalışmışlardır: (i) Bütün diplomatik bağlantı ve yükümlülüklerden kaçınarak tam bir yalnızcılık politikası izlemek. (ii) ABD'nin yeni bir savaşın önlenmesinde ağırlığını koyabilmesi için Batılı demokratik devletlerle işbirliği yapmak.

Dönemin ilk iki başkanı olan Harding ve Coolidge ilk görüşü benimseyerek dış politikayla fazla ilgilenmemişler, dış politikanın yürütülmesini dışişleri bakanları Hughes ve Kellogg'a bırakmışlardır. Dönemin üçüncü başkanı Herbert Hoover 1929-1930'ların dünya ekonomik bunalımı yüzünden dikkatini daha çok iç politika üzerinde toplamıştır. ABD ekonomik alanda sınırsız kişisel ekonomik özgürlük ilkesini savunduğundan, uluslararası alanda da denizlerin ve dünya ticaretinin serbestliğini ve her türlü sınırlamadan kurtarılmasını desteklemiş ve dış politikasını genel olarak bu yönde oluşturmuştu. Ancak dünya ekonomik bunalımı bu görüşlerin bunalım sırasındaki geçersizliğini ortaya koymuştu.

1932 Kasım'ındaki başkanlık seçiminde Demokrat Parti' den Franklin Delano Roosevelt ABD Başkanı seçildi. Her ne kadar Demokratlar Wilson ile 1919'da Milletler Cemiyeti anlayışına bağlanmışlar ve Roosevelt de daha sonra

ABD'nin dünya politikasına etkin bir biçimde girmesini sağlamışsa da 1932'de Demokratlar'ın seçimi kazanması, yalnızcılık politikasının bir zaferi olarak değerlendirilebilir. Çünkü şimdiki Demokratlar, düş kırıklığına uğramış Wilsoncılardı. Bazıları Wilson'ın Amerikan halkını, başkalarıysa Avrupa devlet adamlarının Wilson'ı aldattığına inanıyorlardı. Ancak hemen hemen tümü, Avrupa devletlerinin ve özellikle eski müttefiklerinin kokuşmuş olduğu ve bu nedenle ABD'nin bu devletlerle ne kadar az ilişkiye girerse o kadar iyi olacağı anlayışına sahiptiler. Bir zamanlar Amerika'nın dünyayı kurtaracağı idealizmi, şimdi tersine dönmüştü. Amerikan Kongresi'nde çoğunluğa sahip olan Demokratlar, bu devletin dünya politikasına ağırlığını koymasını olanaksız kılacak birtakım tedbirler aldılar. Başkan da Kongre ile hiç anlaşmazlığa düşmeden bu tedbirlere uydu. Roosevelt'in, ekonomik bunalımı ortadan kaldırmak için aldığı ekonomik kararlar da bu gidişi güçlendirdi.

Roosevelt, ekonomik bunalımla baş edebilmek için 1917-1918 döneminde ülkenin tüm kaynaklarını seferber etmiş olanların fikirlerinden yararlandı. Genel olarak, arzı talebe göre düzenlemek, fiyatları dondurmak ve serbest piyasa için hükümet fonları kullanmak, hep savaş döneminin tecrübelerine dayanarak uygulandı. Ama bunların ötesinde, Roosevelt Amerikan ekonomisini yeni bir temel üzerine kurma çabasına da girişti. "Yeni Bakış" (*New Deal*) adı verilen Roosevelt'in ekonomik tedbirleri arasında, devletin ekonomik yaşamın hemen hemen her alanına yardımda ve dolayısıyla müdahalede bulunması, yurttaşlar için işsizlik sigortası ve toplumsal güvenlikle ilgili uygulamalar sayılabilir. Tutucular yeni ekonomik politikayı "sosyalist" nitelikte bulup eleştirmişlerse de, Roosevelt'in 1936, 1940 ve 1944'te yeniden başkan seçilmesinin gösterdiği gibi, Başkan Amerikalıların çoğunluğu tarafından des-

teklenmiştir.

"Yeni Bakış" birçok bakımlardan iç politikada Wilsoncılığa bir dönüş olarak değerlendirilebilirse de Roosevelt Wilson'ın demokrasi havariliğini sürdürmüş değildir. Amerikan halkının duyguları Nazi aleyhtarı olmakla birlikte, Avrupa'ya özgü sorunlar hala uzakta gibi görünüyor, saldırılara karşı etkin bir politika izlemektense, bunların suçunu Batılı devletlere ve Milletler Cemiyeti'ne yüklemek daha kolay geliyordu. Avrupa'nın savaşa doğru sürüklendiği açıkça ortaya çıktığı zaman, Amerikan Kongresi "Yeni Dünya"yı "Eski Dünya"nın içine çekmeyi engelleyecek tedbirler aldı. Örneğin 1936 tarihli Tarafsızlık Yasası, Amerikan bandıralı gemilerin savaş alanlarında dolaşmasını ve savaş malzemesi alımı için kullanılacak kredilerin verilmesini yasakladı. Bu davranışın altında yatan temel anlayış ise savaş malzemesi üretenlerle uluslararası bankerlerin, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde birinci derecede sorumlu olduklarıdır. Ayrıca Kongre Amerikan Başkanı'na savaşan taraflara silah ambargosu koymak yetkisini de vermiştir. Bu politika, İkinci Dünya Savaşı çıkıp, Batı Avrupa demokrasileri tam bir yenilgiyle karşı karşıya kalana kadar böylece sürdürülecektir.

VI. UZAKDOĞU GELİŞMELERİ

Gelişmeleri Etkileyen Temel Öğeler

Uzakdoğu bölgesindeki siyasal gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için 1898-1905 yılları arasındaki olayların uluslararası politikaya etkilerini toplu bir biçimde bir kez daha görmek gereklidir.

(i) 1905 yılından sonra Pasifik bölgesinde üç devlet,

Rusya, ABD ve Japonya karşı karşıya geldiler ve bölgedeki güç dengesi bu devletler arasında kuruldu.

(ii) Uzakdoğu ve özellikle Pasifik bölgesi uluslararası rekabet ve çatışmanın odağı haline geldi.

(iii) Avrupa devletlerinin bölgedeki rolü ve gücü azalmaya başladı ve giderek Avrupa-merkezli düzenlemelerin önemi kalmadı. Bu durum, eğer daha önce anlaşılmamışsa, Japonya' nın 1931 yılında Mançurya'yı işgalinde açıkça ortaya çıktı. Lokarno ve Avrupa ile sınırlı olan öteki antlaşmalar, 1939 yılına kadar Avrupa barışını iyi kötü korurken, 1931'de Uzakdoğu'da barışın bozulmasına karşı ne Milletler Cemiyeti ne de Avrupa'nın büyük devletleri birşey yapabildiler. Kısaca, Avrupa-merkezli düzenlemeler artık uluslararası politikada etkili olamamaktaydı. Avrupa'nın dışında yeni güç merkezleri ortaya çıkmıştı ve Uzakdoğu'da söz sahibi olanlar Avrupa devletleri değil, ABD, Rusya ve Japonya idi.

Çin'deki Gelişmeler

Çin'de 1912 Ocak'ında cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Dr. Sun Yat Sen'in geçici başkanlığı başladı. Ama yerel askeri komutanlar ve valilerin etkinliği, Çin'i kısa bir sürede siyasal anarşi içinde bıraktı. Ülkenin kıyı kentleri büyük sömürgeci devletlerin yönetimi altında bulunuyordu. Yerel askeri komutanlar ve valiler tarafından kurulan ve sürekli el değiştiren Pekin hükümetine karşı, Sun Yat Sen Çin'in güneyinde milliyetçi bir hareket başlattı. Kuomintang Partisi'nin ön ayak olduğu bu hareketin amacı, Çin'i yabancı sömürüsünden kurtarmak ve ülkeyi tek bir yönetim altında birleştirmekti. Sun Yat Sen'in milliyetçi Kuomintang Partisi, Sovyetler Birliği tarafından savaş malzemesi, mali yardımlar ve danışmanlarla desteklenmiş, ayrıca Moskova'nın talimatı üzerine Çin Komünist Partisi

üyeleri de Kuomintang'a katılmışlardı. Ancak bu işbirliği Sun Yat Sen'in 1925 yılında ölümüyle sona ermiş, parti önderliğini ve başkomutanlığı Çan Kayşek ele geçirmiştir. Bundan sonra, yeni önder 1927'de partiyi komünist unsurlardan temizlemiş, taraftarlarına karşı büyük ve kanlı bir harekâta girişmiştir. Böylece, komünist hareket Çin'de etkinliğini azaltmış ve parti Mao Zedung tarafından yeniden örgütlenmiştir.

Çin'de milliyetçi hükümetin ülkenin tümüne egemen olması, siyasal çıkarları açısından bölünmüş ve zayıf bir Çin'in sürmesinde yararı olan Japonya'nın işine gelmedi. Özellikle Çin'in kuzey bölgelerinin merkezi hükümetin denetimi altına geçmesini istemeyen Japonya, 1927 yılında milliyetçi güçler kuzeye doğru ilerlemeye başlayınca, Şantung yarımadasına asker çıkardı. Bu durumda Kuzey Çin derhal Çan Kayşek'in merkezi hükümetinin egemenliğini tanıdı. Böylece, 1931'in olayları için sahne hazırlanmış oluyordu.

Japonya'nın Mançurya'yı İşgali

Japonya öteden beri göz koyduğu Mançurya'nın işgalinde iki devletten çekinmekteydi: ABD ile Sovyetler Birliği. 1931 yılına gelindiğinde, Sovyetler henüz Uzakdoğu'daki askeri hazırlıklarını tamamlamış değildi. ABD ise dünya ekonomik bunalımının yıkıcı etkilerini hafifletmekle meşguldü. Bu koşullardan yararlanan Japonya 1931'de Mançurya'nın işgaline başladı ve 1932 yılında bölgenin tümünü denetimi altına aldı. Daha sonra tam anlamıyla "kukla" niteliğinde "bağımsız" Mançuko devletini kurdu. Çin'in bu açık saldırı karşısında Milletler Cemiyeti'ne başvurması ise herhangi bir sonuç doğurmadı. Milletler Cemiyeti ve büyük devletler, protestoların ötesinde etkin tedbirler alamadılar ve ABD de yalnız başına herhangi bir harekette bu-

lunmaya cesaret edemedi.

Mançurya'nın Japonya tarafından işgali, Birinci Dünya Savaşı sonrası tarihinin dönüm noktalarından biridir. Bir kere, Pasifik bölgesinde Washington Deniz Silahları Konferansı ile askıya alınmış bulunan kuvvet mücadelesini yeniden başlatmıştır. Bu mücadelenin "kahramanları" açıklamaların başından beri belirtilen Japonya, ABD ve Sovyetler Birliği idi. Hesaplaşma ise İkinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılında, 7 Aralık 1941'de, Japonya'nın Pasifik'te ABD'nin üssü olan Pearl Harbor'a baskını ile başlayacaktır. Dünya politikası açısından işgal olayının sonucu, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri hiç olmazsa somut biçimiyle perde arkasına alınmış bulunan "kuvvet politikasının" bütün dünya çapında açıkça ortaya çıkmasıdır.

VII. ORTADOĞU

Osmanlı devletinin eski Arap bölgelerinde iki savaş arası dönemin ana sorunu Arap milliyetçiliğidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş öncesi ve sırasında yapılan antlaşmalara aykırı olarak, Arap topraklarının İngiltere ve Fransa'nın "manda" yönetimi altına konması, birleşik bir Arap Krallığı için mücadele etmiş bulunan Arap önderleri için tam bir düş kırıklığı oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletlerinin Osmanlılara karşı kışkırttıkları Arap milliyetçiliği, sonunda kendi "manda" yönetimlerine karşı yürütülen bir hareket haline geldi. Ancak bu konulara geçmeden önce, bölgenin tanımı ve özellikleri üzerinde, kısa da olsa, durmak gerekir. Bunun nedeni, yalnızca bölgedeki siyasal gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına yardım etmek değil, aynı zamanda bölgenin tanımının çeşitli güçlükler yaratmasıdır.

Bölgenin Tanımı

Ortadoğu'nun sınırlarının çizilmesinin zorluğu, bölgenin belirgin bir coğrafi birim olmamasından kaynaklanır. Anlamı "Batı Avrupa" gibi coğrafi değil, "Batı" gibi siyasal ve kültürel unsurlar tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla zaman içinde Batı' nın bölgedeki çıkarları ve müdahalelerinin gelişmesiyle tanım değişikliklerine uğramıştır. En dar bakış açısıyla Ortadoğu Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri kapsar. En geniş bakış açısına göreyse bu devletleri ve onlara komşu olan çevre Müslüman ülkeleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içerir. Bilim adamları arasında üzerinde en çok anlaşmaya varılan tanım, Arap devletlerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklenmesiyle elde edilen bölgedir.

Bölge ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, burada Arap kültürü ve İslam dini egemendir. Ortadoğu aynı zamanda İslamiyete büyük güç ve görkem sağlamış olan Türk ve İranlıların da anayurdudur. Bölge içinde iki ayrı alan vardır: (i) Merkez: Bu alana Mısır, İsrail, Doğu Akdeniz'in Arap devletleri, Arap Yarımadası ve Türkiye dahildir. (ii) Çevre: Kuzey Afrika'nın geriye kalan bölümü (bazen Kuzeybatı Afrika ayrı bir birim olarak ele alınır), Sudan (bazen Sahra'nın güneyindeki Afrika içinde inceleme konusu olur) ve İran (bazen Pakistan ve Afganistan'la birlikte Güney Asya'nın uzantısı olarak gruplandırılmaktadır) çevreyi oluştururlar.

Bölge devletlerinin nüfusu, Lübnan ve İsrail dışında, büyük çoğunluğuyla Müslümandır. Ancak, ortak din her zaman birleştirici bir öğe olamamaktadır. Çünkü İslamiyet birçok bölüntülere ayrılmış olduğu gibi, bölge dışında da nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan devletler bulunmaktadır. Bölge devletleri, Türkiye, İran ve İsrail dışında, Araptır.

Bölgeyi tanımlamanın bir başka güçlüğü de aynı yere hem "Ortadoğu", hem de "Yakındoğu" denmesinden kaynaklanır. Yakındoğu eski bir terim olup, kökeni ilk Avrupa keşiflerine kadar geri gider. Avrupa'dan en uzak bölgelere "Uzakdoğu", Avrupa ile Uzakdoğu arasında kalan alana ise "Yakındoğu" denmiştir. Daha sonra "Yakındoğu" terimi Osmanlı devletinin yönetimi altındaki topraklar için kullanılmıştır. "Ortadoğu" terimiyse, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Ortadoğu Komutanlığı ve Müttefik Ortadoğu Lojistik Merkezi gibi askeri kuruluşların ortaya çıkmasıyla yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak hangisi kullanılırsa kullanılsın, her iki terim de Avrupa çıkışlıdır ve Asya ile Afrika kıtalarından bakıldığı takdirde hiçbir anlamları yoktur. Bazı bilim adamları bu karışıklığı ve Avrupa eğilimini ortadan kaldırmak için, Ortadoğu'ya "Beş Deniz Bölgesi" (Karadeniz, Ege, Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi; çoğu kez Ege yerine Hazar Denizi), "Doğu Akdeniz" ya da "Merkez Bölge" gibi adlar vermekteyseler de hiçbiri genel kullanım içine girememiştir.

Bölgenin Önemi

Ortadoğu'nun dünya politikasındaki tarihi rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kültürel ve ekonomik bir "aracı" olmasından kaynaklanır. İpek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi Uzakdoğu malları, Ortadoğu kanalıyla Avrupa'ya ulaşmıştır. Ortadoğu eski Grek, Hindu ve Çin'in felsefe ve bilimsel düşüncelerini korumuş, geliştirmiş ve Avrupa'ya aktarmış; Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğuş yeri olmuştur. Dolayısıyla yeryüzünün MÖ 5000 yılından bu yana global bir nitelik almaya başlaması sürecindeki yeri çok büyüktür. Komşu olduğu üç kıtada hemen hemen her büyük fatih bölge üzerinde

egemenliğini kurmaya çalışmış ve Ortadoğu sırasıyla, Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol, Tatar ve Türk imparatorluklarının kapsamı içine girmiştir.

On beşinci yüzyılda deniz yollarının bulunmasıyla, bölgenin kıtalararası ulaşımdaki azalan önemi, modern zamanlarda Süveyş kanalının açılması ve hava yollarının ortaya çıkmasıyla yeniden eski durumuna gelmiştir. Dünyanın en önemli su yolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu' dadır. Bunların ne kadar önemli taşımacılık ve ulaşım merkezleri olduğu, 1956 ve 1967-1970'te Süveyş Kanalı'nın, 1980'den sonra da Basra Körfezi'nin kapanmaları ya da kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmalarıyla açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Bölgenin yirminci yüzyıldaki önemli yeri petrol üretimiyle belirginleşmiştir. Ortadoğu petrolü Avrupa ile Asya'nın enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün % 75'i, Japonya'da tüketilenin de % 90'ı Ortadoğu'dan gelmektedir. Bu stratejik hammaddedeki zenginliği, Ortadoğu'yu büyük devletler arasında bir rekabet alanı haline getirmiştir. Bölge 1960'lardan 1990'lara kadar önemli etkiler yapacak olan Üçüncü Dünya politikası açısından da önde gelen merkezler arasındaysa da bu konunun ilerde incelenmesi kronolojik olarak daha uygundur. Yalnız şu kadarını söylersek, bölge 1980'lerden sonra İran-Irak savaşı, 1990'da Kuveyt'in işgali ve 1994'ün Arap-İsrail anlaşmalarıyla uluslararası ilişkilerin kilit alanı haline gelmiştir.

Barış Düzenlemelerinin Yarattığı Sorunlar

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Barış Konferansı toplandığı zaman, Mezopotamya, Suriye ve Filistin İngiliz işgali al-

tındaydı. İngiltere bölgenin yönetim sorumluluğunu Şam'da merkezini kurmuş olan Emir Faysal'ın önderliğindeki Arap müttefikleriyle paylaşıyordu. Konferansta birbiriyle çelişen savlar ortaya çıktı.

1. Birbiriyle Çelişen Savlar

İngiltere, Araplara verdiği sözü tutabilmek ve çıkarlarını geliştirmek için birinci ciltte değinilen Sykes-Picot anlaşmasının gözden geçirilmesini istemekte, Fransa ise buna şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Emir Faysal, Barış Konferansı'na Hicaz Krallığı'nın delegesi ve Arap davasının asıl sözcüsü olarak çıktı. Arapların bağımsızlığı konusunda diretmişse de 1919 yılının Ocak ayında Siyonist hareketin önderi Dr. Weisman ile bir anlaşma imzalamak zorunda bırakıldı. Buna göre İngiltere'nin bağımsızlık konusunda Araplara verdiği sözü tutması durumunda Filistin'e Yahudi göçüne karşı olumlu bir tutum alacaktı. Siyonistler, Balfour Deklarasyonu'nun barış antlaşmalarının içine sokulmasında ısrar ediyorlar ve şunlara da karşı çıkıyorlardı: (i) Filistin'in kurulacak bir Arap devletinin sınırları içinde kalması; (ii) Eğer uygulanırsa Filistin'i tümüyle bir Arap devleti yapacak olan *self determination* ilkesi ve (iii) Filistin'in uluslararası bir bölge haline getirilmesi. 14 Nokta ise gizli antlaşmaların tümünden farklı bir anlayışı temsil ediyor, İngiliz, Fransız, Yunan ve Siyonist planlarla açıkça çatışıyordu.

Sonunda bulunan orta yol "manda" sistemidir. Ancak, hangi bölgeler hangi devletin koruyuculuğu altına konacaktı? Wilson ilgili halkın isteklerini öğrenmek üzere bir uluslararası komisyon kurulmasını önerdiyse de İngiltere ile Fransa bu görüşe katılmadılar. Biri bilim, öteki işadamlarından kurulan ve dolayısıyla tümüyle Amerikan olan King-Crane Komisyonu, Ortadoğu'daki araştırmalarının

sonucunda şu bulguları ortaya koydu: Suriye'de halk ya bağımsızlık ya da Suriye, Lübnan ve Filistin'den oluşan bir devletin içinde olmak istiyordu. Bu olmadığı takdirde, Amerikan ya da İngiliz koruyuculuğuna razı idiler. Fransız koruyuculuğuna şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Hıristiyanlar da dahil tüm Araplar Siyonizme karşıydı. Mezopotamya'da halk bağımsızlık ve kral olarak Abdullah'ı istiyordu. Komisyon, bu bulgular üzerine şu önerilerde bulundu: (i) Suriye için ya Amerikan ya da İngiliz koruyuculuğu; (ii) Mezopotamya'da İngiliz koruyuculuğu; (iii) Suriye Krallığı'na Faysal'ın getirilmesi; (iv) Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmaması ve (v) Filistin'in birleşik bir Suriye'nin sınırları içine alınması ve kutsal yerlerin uluslararası statüye kavuşturulması.

2. Barış Düzenlemeleri

King-Crane Raporu Paris Barış Konferansı'nda hiç konuşulmadı. Açıkça reddedilmediyse de Amerikan heyetinin belgeleri arasında unutuldu gitti. Bunu iki nedene bağlamak olanaklıdır. Bir kere, raporun sunulduğu Başkan Wilson, Milletler Cemiyeti Misakı'nı Amerikan halkına kabul ettirmek için, konferansı yarısında terk ederek ülkesine döndü. Wilson'ın eksikliği, yalnız Versailles'ı değil, Ortadoğu'nun paylaşılış biçimini de etkilemiştir. İkinci olarak, rapor İngiltere ve Fransa'yı rahatsız edecek kadar gerçeklere uygun ve samimiydi. Wilson gittikten sonra Amerikan heyetindeki *self determination* yönündeki heves de söndü; ikinci derecede önemli bir iş için İngiltere ve Fransa ile çatışmak istemediler.

a) San Remo Konferansı

Ortadoğu üzerindeki barış konferansı 24 Nisan 1920'de

San Remo'da açıldı ve burada Avrupa devletleri dağıtılacak "manda"lar üzerinde anlaşmaya vardılar. Suriye Fransız, Irak ile Filistin ise İngiliz "manda" yönetimine bırakıldı. Bunlar, Milletler Cemiyeti Misakı'nda anlatımını bulan "A" sınıfı "manda"lar olup kısa bir süre sonra bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. Filistin "manda"sını kuran anlaşmaya Balfour Deklarasyonu da dahil edildi. Böylece, yapılan anlaşmalar her yönüyle *self determination* ilkesine aykırı hale geldi. Konferans, ayrıca Mezopotamya'nın petrol kaynakları sorununu da çözdü. Musul, Fransız etki alanından İngiliz etki alanına geçirildi ve petrol gelirinden Fransa'ya da pay ayrılacağı kabul edildi. Suriye, Mezopotamya ve Filistinli Araplar, San Remo'nun kurduğu bu yabancı yönetimine karşı çıktılar ve düzenlemeyi Wilson ilkelerinin açık bir ihlali olarak değerlendirdiler.

b) Suriye'deki Düzenleme

Savaşın hemen sonrasında Şam'da Emir Faysal askeri vali olarak bulunuyordu. Suriyeliler, kendisini gelecek yöneticileri olarak görüyorlardı ve bunu da King-Crane Komisyonu'na söylemişlerdi. 1920 Martında Şam'da toplanan Suriye Ulusal Kongresi'nde Faysal Suriye Kralı olarak ilan edildi. Kongre ayrıca Büyük Suriye'nin, yani Ürdün ve Filistin'in de sesi olduğu iddiasındaydı. Suriye tahtını Faysal'ın kabul etmesi, Fransa tarafından, Suriye'deki "haklarına" doğrudan doğruya bir saldırı olarak değerlendirildi. Temmuz ayında Fransız Generali Gouraud kıyı bölgesinden Şam'a doğru harekete geçti. Suriyeliler'in Şam'a giden yolu kesmek için kurdukları barikatı aşarak Ağustos ayında Şam'a girdi ve Faysal'ı tahtından indirdi. Faysal, İngilizlerin denetimi altında bulunan Filistin'e sığındı. Böylece, Fransa Suriye'de tek egemen gücün kendisi olduğunu göstermişti.

c) Mezopotamya'daki Düzenleme

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Mezopotamya'daki durum son derece patlayıcı bir nitelik gösteriyordu. Iraklılar, bağımsız olacakları umuduyla, savaş içinde Türklere karşı İngilizleri desteklemişlerdi. Ancak bunun gerçekleşmeyeceği anlaşılınca, İngiltere karşıtı duygular gelişmeye başladı. Bu arada, 1920 Martındaki Suriye Ulusal Kongresi'nde Emir Abdullah'ın Irak'a kral olması önerilmişti. Bir ay sonraki San Remo Konferansı'nda Ortadoğu İngiltere ile Fransa arasında paylaşılınca, Irak'ta ayaklanma çıktı. Ancak 1920 Ekimine gelindiğinde bu ayaklanma İngiltere tarafından bastırıldı. Böylece tıpkı Suriye'de olduğu gibi Mezopotamya halkı da yabancı güçler tarafından zorla kabul ettirilen bir barış düzenlemesinin sınırları içine hapsedildi.

ç) Filistin'deki Düzenleme

Savaş bittiği zaman, Filistin Şam'dan kaynaklanan güçlü bir milliyetçi propaganda altındaydı. Filistinliler bu propagandaya son derece olumlu tepkide bulundular. Çünkü, Filistinliler Arap birliğini ve Suriye ile birleşmeyi istiyorlardı. Dolayısıyla Müttefiklerin dolaplarına karşı muhalefetle birlikte, 1920 Nisanında Kudüs'te Yahudi karşıtı karışıklıklar oldu. Ancak aynı ânda sonuçlanan San Remo Konferansı ile Ürdün ve Filistin İngiliz "manda" yönetimine bırakılmıştı. Bölgenin ilk İngiliz Komiseri olan Sir Herbert Samuel, Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasını en önemli görev kabul ederek 1920 Eylülünde 16.500 kişilik bir Yahudi grubunun Filistin'e göç etmesini karar altına aldırdı.

d) Son Düzenleme

İngiliz Sömürge Bakanı Winston Churchill, Ortadoğu sorununa "kalıcı" bir çözüm getirmek için, 1921 Martında

Kahire'de bir konferans topladı. Konferansa Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel ve Arapları "temsilen" de Albay Lawrence katıldılar. Konferansta alınan kararlara göre, Irak Krallığı Suriye'den zorla uzaklaştırılmış bulunan Faysal'a, Ürdün Emirliği Abdullah'a verildi. Irak "manda" yönetimi yerineyse Kral Faysal'la imzalanacak olan bir ittifak antlaşması geçirilecekti. Faysal daha önce kardeşine önerilmiş bulunan bu tahtı önce kabul etmediyse de Albay Lawrence'ın çabaları sonunda ikna oldu ve 1921 Temmuzunda Bağdat'ta Kral ilan edildi.

Böylece Arap Ortadoğusunda yeni bir siyasal düzenin temelleri atılmış oldu. Bölgeyle ilgili tüm düzenlemeler, savaş içinde yapılmış olan gizli paylaşım anlaşmalarına genel hatlarıyla uyan emperyalist bir nitelik göstermekteydi. Savaş sonu düzenini kuranlar, başarısız da olsalar, Avrupa'da *self determination* ilkesine bir dereceye kadar uymuşlardı. Arap Ortadoğusunda bu ilkeye kesinlikle saygı gösterilmedi. Bu ilkeye uyan tek hareket olan Türkiye'nin bağımsızlığı da zaten İtilaf devletlerine karşı verilen bir savaş sonucu elde edildi. Arap Ortadoğusundaki düzenlemeler her ne kadar Arapların isteklerini gerçekleştirmemişse de nihai kurtuluş ve bağımsızlıkları için önemli bir dönüm noktasıdır. Yeni sisteme karşı etkin ve şiddetli muhalefet, Batılı devletlerin ilerde hesaplaşmak zorunda kalacakları güçlü millliyetçi güçleri harekete geçirecektir.

Arap Ulusçuluğu

Arap dünyasında milliyetçiliğin kesin bir tanımını yapmak son derece zordur. Bunun temel nedeni, aile ve mezhep bağlılığı gibi birincil toplumsal bağların çok güçlü olması ile evrensel bir dini cemaat duygusunun varlığıdır. Akra-

balık grupları Arapçada "asabiyya" adı verilen ve bireylerin birbirlerine kan bağı ile bağlandıkları aile, klan ve kabile gibi birimlerden oluşmakta ve önemli bir dayanışma odağı yaratmaktadır. Aynı dilde "kawm" (kavim) belirli bir halkın etnik ve dil birliğini anlatmaktadır. "Vatan" Arapların halkın üzerinde yaşadığı belirli bir toprak parçasına verdikleri addır. Daha önce de belirtildiği gibi, "umma" (ümmet) bütün Müslüman cemaaatini, "milla" (millet) ise ümmet içindeki daha küçük dinsel grubu anlatır.

Belirli bir dini cemaatin yine belirli bir toprak parçası üzerinde uzun süre yaşaması, "millet" duygusunu yaratmış ve Avrupa'nın modern milliyetçilik anlayışının Ortadoğu'ya girmesiyle birlikte, Araplar Osmanlı devletinden bağımsızlıklarını almışlardır. Dolayısıyla Arap dünyasında "millet" ile "etnik ve dini cemaat" kavramları birbirleriyle yakından bağlantılıdır ve aralarında kesin bir ayrım yapmak kolay değildir. Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: Arap benliğinin, Arap dil ve kültürünü içeren etnik ve İslamiyeti içeren dini boyutları vardır.

Arap milliyetçiliği, Arap insanına yeni bir benlik kazandırmak çabası olarak düşünülebilir. Araplar, etnik bağları, dili, gelenekleri ve dini içeren ortak geçmişlerinden güç almak istemekte, dünyada olanlardan her Arap'ın benzer biçimde etkilenmesini bekleyen bir ortak geleceğe bakmaktadırlar. Bu milliyetçiliğin belirgin davranış biçimiyse ulusal bağımsızlıktır. Bu yalnız resmi bir bağımsızlık değil, geleceklerini kendilerinin saptaması yönünde bir harekettir. Bağımsızlıktan sonra, Arap birliği ve Asya-Afrika dayanışması gibi boyutlar da kazanmıştır. Ancak, konumuz olan, 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki Arap milliyetçiliği öncelikle ulusal bağımsızlığın kazanılması yönünde girişimler olarak görülebilir.

1. Irak

Osmanlı yönetimi sona erdiği zaman Irak, Şiilerle Sünniler, kırsal ve kentsel nüfus ve Araplarla azınlıklar arasında mücadelelere sahne olmaktaydı. Ancak, bu unsurların hemen hemen tümü, İngiliz "mandat" yönetimine karşı ortak bir tavır almışlardı. İngiltere'nin 1920'deki isyanı bastırması 40 milyon Sterlin'e mal oldu. Bundan sonra İngiltere "mandat" yönetimini uzun süre sürdüremeyeceğini anladığından, Haşimiler'den eski Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu olan ve 1. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye çok yardım etmiş bulunan Faysal'ı Kral yaparak, ülkeye 1922 yılında özerklik verdi.

Irak on yıl sonra, 1932'de bağımsız bir krallık oldu. Ancak kabileler arası düşmanlıklar, azınlık ve özellikle Kürt sorunu ile toprak reformu gibi siyasal ve ekonomik sorunlar ülke içi gerginlikler yaratarak etkin bir hükümetin kurulmasını önledi. 1927 yılında yörede petrolün bulunması, ülkenin 1934'ten sonra dünyanın petrol üreticisi ülkeleri arasına girmesi ve stratejik coğrafi konumu yüzünden Irak, Batılı devletler için önemli bir ülke haline gelmiş ve İngiltere 1930 yılında, yani bağımsızlıktan önce, bir ittifak ile Irak'ı kendisine bağlamıştı. Bu ittifaka göre Irak hükümeti dış politikasının yürütülmesinde İngiltere'ye danışacak, savaş durumunda iki devlet birbirlerine bütün güçleriyle yardım edecek ve İngiltere Irak'ta üsler bulunduracaktı. Ancak 1930'ların sonlarına doğru, biraz da Filistin'deki İngiliz tutumu yüzünden, ülkede İngiliz aleyhtarlığı güçlenmeye başlayacaktı.

2. Filistin

Filistin Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı devletinin

toprakları içindeyken, savaştan sonra İngiltere'nin "manda" yönetimi altına geçti. Bölge Ürdün akarsuyu tarafından ikiye bölünür: Akarsuyun batısı Filistin, doğusu ise Ürdün'dür ve bütünüyle bir Arap devletidir. Filistin "manda"sı hükümlerine göre, İngiltere "bölgede bir Yahudi yurdunun kurulmasını sağlayacak, fakat aynı zamanda Filistin halklarının hepsinin medeni ve dini haklarını koruyacak siyasal, yönetimsel ve ekonomik koşulları gerçekleştirecekti". Hükmün temelindeki büyük çelişki, bugünkü Ortadoğu bunalımlarının çıkış noktasını oluşturmaktadır.

1919 yılında yalnız Ürdün'ün değil, bütün Filistin'in nüfusu Arap'tı. Dünya ekonomik bunalımı ve Almanya'da Hitler'in Yahudi karşıtı politikası sonucu, 1934 yılında Filistin'deki Yahudilerin sayısı 900.000'i buldu. Ancak yine de Yahudilerin Araplara oranı 1/3'tü. Ne var ki eğitilmemiş ve sermayeden yoksun Arap üreticisi, eğitilmiş ve sermayesiyle gelen Yahudi ile rekabet edecek durumda değildi. Zamanla kendi ülkesinde "ikinci sınıf yurttaş" haline geldi. Bu durum ise Araplarla Yahudiler arasında geçimsizlikler ve hatta çatışmalar yarattı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin'deki İngiliz "mandat" yönetimi sona ererken, Filistin toprakları üzerinde ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kararıyla bağımsız bir İsrail devleti kurulacak (1948) ve o tarihten bugüne kadar bu devlet ile Arap devletleri arasında sürekli ve yakın bir tarihte tümüyle biteceğe de benzemeyen silahlı çatışmalar çıkacaktır.

3. Suriye

Suriye halkı genellikle homojen bir nitelik gösterir. Nüfusun % 90'ı Arap ve bunların da çoğunluğu Sünnidir. Şiiliğin bir kolu olan Aleviler nüfusun % 15'ini oluşturmakla birlikte, gerek Suriye politikası ve gerekse silahlı kuvvet-

lerdeki payları, oranlarını çok aşan bir düzeydedir. Dürzilerin oranı % 3, Hıristiyan Arapların ise % 8'dir.

Bugünkü Lübnan'la birlikte düşünülürse, Suriye Osmanlı egemenliği altında bir bütün olarak yönetildi. Bölgenin tümünde ortak yasa ve kurallar geçerliydi. Fransa ise Suriye'de "böl ve yönet" (*divide and rule*) anlayışına dayanan bir politika izledi. Böylece Fransız ordusunun Emir Faysal'ı yendiği 1920 ile 1925 yılları arasında mandater güç Suriye'yi beş ayrı siyasal birime böldü: Nüfusun % 10'unu oluşturan Aleviler bölgesi, nüfusun % 2'sine sahip Dürziler bağımsız hükümeti, Halep devleti, Şam devleti ve Lübnan. Bunlardan yalnız Lübnan bugüne kadar varlığını korumuştur. Her siyasal birimin yapısal zayıflığı Fransız yönetimi için iyi bir avantaj olmuş ve Fransa bir süre birleşik bir muhalefetle karşılaşmadan bölgedeki egemenliğini sürdürmüştür. Lübnan'da 1975'te başlayan iç savaş, Suriye ve İsrail'in zaman zaman bunalımlara yol açan müdahaleleri, bölgede Fransa'nın bıraktığı kötü mirasın ürünleridir. Bölgedeki istikrarsızlığın bir başka nedeniyse, ister kırsal ister kentsel alanda olsun, aile ve klan dayanışmasının güçlü bir nitelik göstermesidir. Yani feodal tarım düzeni ve büyük burjuvazi, büyük ve köklü aileler tarafından denetlenmekte ve böylece Suriye politikası bir "aileler politikası" haline gelmekteydi. Bu özellik bugün de bir dereceye kadar sürmektedir.

"Böl ve yönet" politikasına rağmen, Arap milliyetçiliğinin çok güçlü olduğu bu bölgede (hatırlanacağı gibi, Birleşik Arap Krallığı'nın merkezi Şam olacaktı) Fransa'nın yönetimini sürdürmesi kolay olmadı ve milliyetçilere daha yakın bir politika izleyen Halk Cephesi hükümetinin Fransa'da iktidara gelmesiyle 1936 yılında Suriye'nin bağımsızlığı tanındı. Hıristiyan Arapların nüfusun en az yarısını oluşturduğu Lübnan'daysa 1926 yılında ve Fransa'nın de-

netimi altında bir cumhuriyet ilan edilmişti.

4. Mısır

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Saad Zaghlul ve Nahas Paşalar, Waft Partisi'ni kurdular. Parti İngiltere'den tam bağımsızlığın alınması ve Sudan'la birlik kurulması ana temaları üzerine kurulmuştu. Osmanlı topraklarının geleceğinin kararlaştırıldığı Paris Barış Konferansı'nda Waft sesini duyurmaya çalışmışsa da başarı sağlayamadı, ancak parti 1952 yılına kadar Mısır'ın en güçlü partisi olarak kaldı. Büyük baskılar karşısında, İngiltere 1922 yılında Mısır'ı tek taraflı olarak meşruti krallık olarak ilan etti. Bu yarı bağımsızlık statüsünde, Sudan, savunma, kanalın güvenliği ve yabancı çıkar ve azınlıkların korunması konuları İngiltere'nin sorumluluğu altında kaldı. Bundan sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar Mısır, kral ile parlamento ve hükümeti denetleyen Waft Partisi arasında güç mücadelesine sahne olacaktır.

5. Suudi Arabistan

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde Suud ailesi Riyad'ın yakınında bir kasaba olan Diriya'da yönetici olmuş ve 1745'te Suud İbn Mukrin'in oğlu Muhammet, Necit Emiri ilan edilerek Suud hanedanlığı resmen kurulmuştur. 1744 yılında Suud ailesi daha önce sözü edilen Abdül Vahhab ile işbirliği yapmaya başladı ve böylece Müslümanlığın katı yorumunu yapan mezhep taraftarlarının da desteğini sağladı. Suudi devleti, şimdiki biçimiyle ancak 1932'de kurulacaksa da 1744 yılı Suudi siyasal sisteminin kurulduğu tarih olarak kabul edilebilir. Dinsel hevesle birlikte Suud-Vahhabi "koalisyonu" çok kısa bir süre içinde Diriya böl-

gesinin dışına taşmaya başladı. 1812 yılına gelindiğinde, Suudi denetimi Riyad, Necit, Hasa, rakip Haşim ailesinin memleketi olan Hicaz ve burasının kutsal yerlerine kadar genişledi. Bu gelişmeler karşısında endişeye düşen İstanbul, Mısır valisi Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa'yı, Sultan'ın otoritesine karşı koyan bu hareketi bastırmakla görevlendirdi. 1818 yılına gelindiğinde Suudi ailesinin denetim alanı daraltılarak Riyad ve yakın çevresiyle sınırlandırıldı.

Suudi gücünün yeniden canlanması ve Suudi Arabistan devletinin ortaya çıkışı 1902 yılında Abdül Aziz'le başlar. 1912' de Necit'i, bir yıl sonra da Hasa'yı denetimi altına aldı. 1926'da ise tüm kutsal yerleri Haşimilerden eline geçirdi. 1927'de İbn Suud kendisini Hicaz ve Necit Kralı ilan etti. Yeni devlet 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı adını aldı. Suudi Arabistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasında hiçbir Avrupa devletinin yardımının bulunmaması ve tarihinde de sömürge konusu olmaması, Suudi yöneticilerine, öteki krallık rejimlerinin hiçbirinde görülmeyen tarihi bir meşruluk kazandırmıştı. Kral Abdül Ali'in kırk bir erkek çocuğu oldu. Arap dünyasında bir önder, çok ender olarak, bu kadar kişisel meşruluk sağlayabilmiş, dini değerleri hünerli bir biçimde kullanabilmiş ve geniş ailesini fetih ve güçlenme yolunda bu kadar başarılı örgütleyebilmiştir. Bunda olağanüstü petrol gelirinin de payı olacaksa da bu konuyu ilerde ele alabiliriz.

İran Ulusçuluğu

1736 yılında Safavi hanedanlığını önce zayıflatan ve sonra da yıkan en önemli neden, İran'ın eski derdi olan kabileler arası çatışmalardır. Bu tarihten sonra ülkede büyük karışıklıklar çıktı ve istikrarlı bir hükümet 1794 yılına kadar

kurulamadı. Bir Türk kabilesi olan Kaçarlar, bu tarihte İran'da denetimi ellerine geçirerek merkezi bir hükümet kurdular. Başkentleri Tahran'da 1925 yılında Rıza Şah tarafından düşürülene kadar iktidarda kaldılar ve Safavilerinkinden daha istikrarlı bir yönetim sağladılar. Ne var ki dış baskılar Kaçarlar'ın bu güçlü yönetimini uzun süreli kılmadı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından başlayarak İran, bir yandan yeni yeni güçlenen Rusya, diğer yandan da bu gücü dengelemek isteyen İngiltere'nin baskısı altında kaldı. İran üzerindeki bu etki alanı kurma mücadelesi, birinci ciltte görüldüğü gibi, 1907 tarihli sömürge anlaşmasıyla çözüme bağlandı. Ortası "tampon bölge" olarak kalan İran'ın kuzeyi Rus, güneyiyse İngiliz etki alanı olmuştu.

İran'da, dış baskılar ve merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda, 1906 yılında bir devrim oldu. İran'da insan hakları, *self determination* ve halka dayalı hükümet gibi Batı kaynaklı kavramlar, bir zamandan beri aydınlar, öğrenciler, tüccarlar ve din adamları arasında yayılıyordu. Düzenin korunamaması, sarayın çürümüşlüğü, yabancı etkisinin güçlenmesi ve en önemlisi dini kuruluşun mal ve mülkünün kamulaştırılması girişimleri, molla ve pazar tüccarlarını harekete geçirdi. Şii din adamlarının önderliğinde halk başkentte gösterilere başladı, tüccarlar dükkânlarını kapayarak ekonomik hayatı altüst ettiler. Şah'ın askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde 10.000 kadar İranlı, asilerin davasını benimsemiş olan İngiliz Büyükelçisinin oturduğu binaya sığındı. Büyükelçinin arabuluculuğu sonucunda Şah bir kurucu meclisin toplanmasına izin verdi ve meclis de İran'ın ilk anayasasını ilan etti. Ancak meclis ve anayasa çok kısa ömürlü oldu ve 1908'de Rus yardımıyla Şah her ikisini de ortadan kaldırdı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ile İngiltere İran'ı işgal ederek paylaştılar. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra

İran tümüyle İngiltere'nin etkisi altına girdi. Ancak İngiltere'nin ülkeyi koruyuculuğu altına almak istemesi, İran hükümetinin devam eden çürümüşlüğü ve Şah'ın ülkeyi yönetmedeki yeteneksizliği 1921 yılında Tahran'da yeni bir milliyetçi hareket başlattı. Hareketin önderi Ziyaeddin Tabatabay, Rus yardımıyla kurulmuş bulunan Kazak Tugayı'na güveniyordu. Kendisini başbakan, tugay komutanı Rıza'yı savaş bakanı yaptı. Ancak Rıza 1923 yılında Tabatabay'ı devirerek önce başbakan oldu, 1925'te de Şah olarak taç giydi. Bundan sonra yirmi yıl İran tarihi, büyük ölçüde Rıza Şah'ın tarihi sayılabilir.

Bazı tarihçiler Rıza Şah'ın yaşamını ve İran'da yapmak istediklerini Atatürk'ünküne benzetmektedirler. O da kendisini önce askerlik alanında göstermiş, Batı uygarlığının meyvelerini ülkesine getirmeye çalışmıştır. İran'ın İslamiyet öncesi görkemini vurgulayarak birleşik bir ulusal duygu yaratmaya çalıştı. Ahamenid ve Sasani imparatorluklarının aslan ve güneşi İran bayrağı üzerine çizildi ve dini etkinin sınırlandırılması için Müslümanlık'tan önceki Zerdüşt inancı da devlet dini olarak kabul edildi. Eski Sasanice'den esinlenilerek yeni hanedanlığa "Pehlevi" adı verildi. Rıza Şah İran'ı modern bir devlet ve İranlıları da modern bir toplum haline getirmek için çeşitli reform hareketlerine girişti. Ancak diktatör olarak acımasız taktikleri programının başarısını etkiledi. Her şeyden önce, Atatürk'ün Türk halkında uyandırdığı saygı ve sevgiyi İran'da kendisi için yaratamadı. Ayrıca 1930'ların ortalarına gelindiğinde, birçok yönleriyle örnek almak istediği Atatürk'ün aksine, kişisel iktidar ve zenginlik hırsıyla siyasal rakiplerinin çoğunu, bazen apaçık öldürterek, ortadan kaldırmaya başlamıştı. İran aristokrasisi de Şah'ın bu terör yönetiminin kurbanı oldu ve servetleri ellerinden alınarak Şah'ınkine eklendi. Dolayısıyla Rıza Şah'ın girişimleri, Türkiye'de Ata-

türk'ün reformlarının yaygınlığına, köklülüğüne ve başarısına yaklaşamadı.

İşin aslına bakılırsa İran geniş kapsamlı bir reform hareketine Türkiye kadar hazırlıklı da değildi. Batı eğitim kurumlarında okumuş ya da okuyan, Avrupa düşünce ve dünya görüşüne sahip çok az İranlı vardı. Ayrıca Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrim öncesinde Türkiye İran'a göre Avrupa ile daha çok içli dışlı idi. Üstelik İran Türkiye kadar bütünleşmiş de değildi. Türkiye reformlann kök salabileceği homojen bir toplumken, İran çeşitli ırk ve mezheplere bölünmüş durumdaydı.

1933'te Hitler'in iktidara geçmesiyle, Rıza Şah bu yeni diktatörde potansiyel bir müttefik gördü ve kendine yardımcı olmak üzere Alman uzman ve danışmanlarını Tahran'a davet etti. Bu davranışın bir nedeni de Sovyetler Birliği'ne karşı güçlü bir müttefike sahip olmaktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, ilerde görüleceği gibi, İran yeniden Rusya ile İngiltere tarafından işgal edilince, Rıza Şah 1941 yılının Ağustos'unda tahttan indirilerek ülkeden uzaklaştırıldı.

Türk Ulusçuluğu

1. Genel Olarak

Başarılı bir ulusal kurtuluş savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve devletin bunu izleyen gelişmeleri, diğer Ortadoğu ülkelerinden çok değişik nitelikte olmuştur. Bunun nedenleri arasında en önemli pay, ister ilkel ister modern anlamda olsun, Türk ulusçuluğunun yabancı güçlerce baskı altında tutulmamış olmasındadır. Sürekli bağımsız yaşamış olan Türk ulusu, ancak iki yıl süren yabancı işgalinden sonra, yeniden "evinin efendisi" olmuştur; Türk ulusçu gururu dimdik ayakta kalmıştır. Bu duru-

mun en önemli sonucuysa emperyalist yönetime karşı öteki sömürge ülkelerinde görülen eziklik duygusunun toplumda yer etmemesi ve dolayısıyla "Batı"ya karşı güçlü bir tepkinin bulunmamasıdır.

Türkiye'yi diğer Ortadoğu ülkelerinden ayıran ikinci özellik, ister dış ister iç politikada olsun, devlet yönetimindeki sorumluluk duygusudur. Binlerce yıllık bağımsızlık tarihi olan Türk halkı ve yöneticileri, kimi doğru kimi yanlış kararlar vermişler ve sonuçlarını kabullenmişlerdir. Kendi bağımsız iradelerinden doğan yanlış kararların yarattığı kötü sonuçlardan dolayı başkaları pek ender suçlanmıştır. Yabancılar tarafından ezilmedikleri olgusunun da katkısıyla, uzun tarihlerinde başka uluslara, düşüncelere, akımlara ve dinlere bağnazca düşmanlık temelinde politika oluşturmamışlardır.

Bu iki tarihsel davranış kalıbının ulaştığı nokta, Türkiye'nin devlet yönetimindeki sorumluluk anlayışıdır. Kısa bağımsızlık tarihi olan ve emperyalizmin yıkıcı etkilerini uzun süre yaşayan ülkelerde bu sorumluluk anlayışı azdır. İzlenen yanlış politikaların, tarihsel deneyim eksikliğinden kaynaklanan yanlış kararların yarattığı düş kırıklıklarının sorumluları çoğunlukla dışarda aranmıştır. Bunun bir başka sonucu, dışarda sorumlu olarak damgalanan hedeflere bağnazca düşmanlık temelinde politika yapılmasıdır. Dolayısıyla sorumluluk dışarda arandığı zaman, içerdeki baskıcı ve totaliter yönetimler, bu türlü eleştiriden uzak, hükümlerini sürdürebilmişlerdir, hâlâ da sürdürmektedirler.

Sonuç olarak, devlet işlerinde sorumluluk anlayışına sahip yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde, Mustafa Kemal ve onun izinde yürüyenlerde, işler kötüye gittiği zaman tüm sorumluluğu başkalarına yükleme alışkanlığı yoktu. Belki de Türkiye'nin Avrupa dışında demokrasi rejimini, önemli eksiklikleri olsa da, yürütmeyi başaran devletlerden olma-

sının ve Batıyla anlamlı ve organik bağlar içinde bulunmasının temel nedeni bu sorumluluk anlayışıdır. Bu genel çerçeve içinde, Türkiye'nin bağımsızlıktan sonra izlediği dış politikasının temel özelliğinin Batı'ya eğilimli olması anlaşılır bir davranıştır.

Batı ittifaklarına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren bu temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılamak gibi sınırlı ve geçici bir olay değil, sürekli bir dış politika tercihidir. Kurtuluşundan sonraki ilk yirmi yıl içinde bağımsızlık ve egemenlik konularında son derece "kıskanç" olan Türkiye, dönemin büyük devletlerine karşı yansız bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu yeni kurulmuş bulunan devletlerin izledikleri dış politikanın ayırt edici bir özelliği olduğundan, kolay anlaşılır bir tutumdur. Ancak bu iki savaş arası döneminde bile, Türkiye hem siyasal hem de ekonomik bakımdan Avrupa uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiştir. Bu temel yöneliş, ilerde ele alınacağı gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüş ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız sempatizanı değil, aynı zamanda sıkı bir müttefiki olmuştur.

Daha önce incelendiği gibi, Türk ulusal kurtuluş savaşının önderi, on dokuzuncu yüzyılın pozitivist filozoflarından ve özgürlük, anayasacılık ve ulusçuluk gibi başat düşünce akımlarından etkilenmişti. Anadolu'nun Batılı işgalcilere karşı yürüttüğü askeri ve siyasal kampanya bile, özünde, Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma mücadelesiydi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının güçlü ulusçuluk hareketi, yirminci yüzyılın ilk yıllarında Doğu Avrupa'da Batı Avrupa modeline bilinçli bir biçimde dayandırılan bağımsız ulus-devletler topluluğuna yol açmıştı. O âna kadar bu süreç Osmanlı devletinin sınır eyaletlerindeki Türk olmayan nüfusu etkilemiş ve

devletin asıl gövdesi sakat kalmıştı.

Entente devletlerinin önce gizlice sonra da açıkça, Anadolu'yu paylaştıkları 1915-1920 dönemi, bu zayıflığın ve sakatlığın Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yunan hükümetlerince açıkça görülmesi ve sömürülmesinin acımasız öyküsünü anlatır. Ancak Anadolu'da bir Türk ulusal bilincinin doğması ve Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerin kurulmasında kullanılan yöntemlerin aynısıyla bir Türk ulusal devletinin ortaya çıkması, çatışmanın niteliğini temelinden değiştirdi. Batı ile Ortadoğu geleneği, yeni ile eski ve Hıristiyan ile Müslüman arasındaki sonsuz gibi görünen mücadelenin yerini, şimdi ve belki de tarihte ilk kez olarak, sonunda organik bir uyuma varabilecek benzer yapıların çatışması aldı. İşte bu "uyum" ulusal kurtuluş savaşından bugüne kadar Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun içinde tutmuş, "Batı kültürüne" yabancı olarak kabul edilen bir bölgede, "batılılaşmış" bir ulus ortaya çıkarmış ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin sürekli Batı'ya eğilimli dış politikasını biçimlendirmiştir. "Batılılaşmış ulus" kavramı, bu özel Anadolu deneyinde "yapısal benzerliğin bulunduğu Avrupa ülkeleriyle uyumlu bir biçimde doğan ve böyle yaşamak isteyen bir ulus" olarak anlaşılmalıdır.

1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine dayalı bir dış politika izledi. Böyle bir politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi, Türkiye'ye olumlu bir uluslararası ortam sağladı. 1920'lerden bu yana yetmiş beş yıllık tarihsel deney, böyle bir durumun ulusal kurtuluş savaşları sonrasında çok ender olarak sağlandığını göstermektedir. Lozan barış görüşmelerinin ve antlaşmanın başarısı şu temel tutumlara bağlanabilir: Türkiye görüşmelerden olumlu bir sonuç alınabilmesini sağlayacak gerçekçi ve haklı çerçeve-

nin sınırlarını çok iyi çizmesini bilmiştir. Arap ülkeleri üzerinde herhangi bir hak talep etmeyerek, Trakya'da haklılığı kolaylıkla gösterilebilecek isteklerinin bir bölümünden fedakârlıkta bulunarak, gerçeklere uymadığı anlaşılmış olan tazminat davasına itibar etmeyerek ve çözümü ertelenebilecek konularda sağduyusunu göstererek, Türkiye olumlu sonuçlar doğuran bir barış antlaşması kazanmış ve kendisiyle Batılı devletler arasında uzun süreli bir barış kurmuştur. Lozan'da kesin bir sonuca bağlanamayan sorunlar da daha sonra çözüme kavuşmuştur. İki savaş arası dönemin çalkantılı havasında bu sorunları (Boğazların rejimi ve İskenderun Sancağı) sabırla bir görüşme ortamının doğmasını beklemeden, zora başvurarak ya da oldubittilerle çözmek için fırsatlar çıkmamış değildi. Ama yeni Türkiye Cumhuriyeti böyle bir serüvenciliğe hiçbir zaman başvurmamıştır.

Türkiye 1923 yılından sonra aşırı bir iyimserlikle tarihsel "megali idea"nın Anadolu topraklarına gömüldüğünü düşünerek Yunanistan'la ilişkilerini sürekli bir dostluk temeline oturtmağa çalışmış, Balkan ülkeleriyle zaten varolan dostluk bağlarını güçlendirmiştir. Kendisini batıdan sürekli tehdit eden İtalya ile bile ilişkilerini karşılıklı anlayış havası içine sokmaya çalışmış, Musul üzerindeki düzenlemeyi kolaylaştırarak İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmiş ve Suriye'de mandater devlet olan ve bu yüzden arada sırada bazı anlaşmazlıkların ortaya çıktığı Fransa ile ilişkilerde içten bir havanın yaratılmasını sağlamıştır. Hitler iktidara gelip Mihver devletlerini oluşturduğunda ve bunun tehdit edici etkileri Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hissedildiğinde, Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmakta duraksamamıştır. Ayrıca savaşı bir bakıma yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'na da ilk imza atan devletler arasındadır.

Kısaca, sürekli "yurtta barış, dünyada barış" ilkesin-

den esinlenen Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen tümüne katılmıştır. Atatürk'ün dış politikasının ayırt edici bir özelliği, bağımsızlıktan hemen sonra gelen askeri rejimlerin gösteriş ve pervasız girişimler biçiminde özetlenebilecek serüvenci dış politikalarına benzememesidir.

2. Lozan'dan Kalan Sorunların Çözülmesi

1923'ten sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin izlediği dış politikayı etkileyen en önemli unsur, Türkiye'nin kuruluşundan hemen sonra Avrupa'nın en güçlü devletleriyle sınır komşusu olmasıdır. Türkiye kuzeydoğuda Sovyetler Birliği ile, Irak'taki "manda" yönetimi ve Kıbrıs dolayısıyla güneyde İngiltere ile, Suriye'de mandater devlet olarak Fransa ile ve On iki Ada yüzünden İtalya ile sınır komşusu olmuştu. Ayrıca Bulgaristan ve çok kısa bir süre önce savaştığı Yunanistan ile ortak sınıra sahipti. Böylece dört tarafı güçlü devletlerle sarılı olan ve yeni kurulmuş bulunan Türkiye'nin son derece tedbirli ve gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekiyordu. Üstelik Türkiye bir yanda Avrupa'nın güçlü devletleriyle sınır komşusuyken, diğer yanda Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu antlaşmanın çözümünü sonraya bıraktığı sorunlarla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunların büyük bir bölümü şimdi sınır komşusu olduğu Avrupa'nın büyük devletleriyle ortaya çıkan sorunlardı.

a) Yunanistan ile Sorunlar

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen unsurların başında "établis" sorunu gelmektedir. Daha Lozan Konferansı sırasında, Türkiye' de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan

Türklerin değişimi konusu ele alınmış ve iki devlet arasında 30 Ocak 1923'te bir sözleşme imzalanmıştı. Buna göre azınlıkların değişimi yapılacak, ancak 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da "yerleşmiş" (*établis*) Rumlarla Batı Trakya'da yerleşmiş Türkler bu değişimin dışında kalacaklardı. Ayrıca sözleşmeyi uygulamak üzere, Türk ve Yunan temsilcilerinin de katıldıkları uluslararası bir komisyon kurulacaktı.

Ancak komisyonun çalışmaya başlamasıyla birlikte, Türk ve Yunan temsilcileri arasında "établis" sözcüğünün kapsamı konusunda anlaşmazlık çıktı. İstanbul'da mümkün olduğu kadar çok Rum bırakıp ilerde bunları bir baskı unsuru olarak kullanmak isteyen Yunanistan, sözcüğün kapsamını geniş yorumlamak istemiş (her ne biçimde olursa olsun 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan Rumlar olarak kabul ettirmek istiyordu), Türkiye ise anlamın Türk yasalarına göre yorumlanmasında ısrar etmiştir. Anlaşmazlık komisyonca çözülemeyince Milletler Cemiyeti'ne, oradan da "istişari mütalaa" için Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na gittiyse de anlaşma sağlanamadı ve iki ülke arasındaki ilişkiler savaş "rüzgârlarını" estirecek derecede gerginleşti. Gerginliğin sürmesi, şimdi Doğu Akdeniz'de bir tehdit unsuru haline gelmeye başlayan İtalya dolayısıyla en çok Yunanistan'ı askeri, siyasal ve ekonomik bakımdan zarara sokmaya başlayınca, Yunan Başbakanı Venizelos tutumunu yumuşattı ve bu yumuşama Türkiye'de de olumlu akisler yaptı. Bu gelişmelerin sonucunda, 10 Haziran 1930'da bir anlaşmaya varılarak, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, bütün İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri ahali mübadelesinin dışında bırakıldı.

Türkiye ile Yunanistan arasında bundan başka bir de İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi Patriği sorunu ortaya çıktı. Türkiye sürekli Osmanlı devletinin başına dert olmuş bu-

lunan bu kurumu İstanbul'dan çıkarmak istemiş, ancak yalnız Yunanistan'ın değil, hemen hemen bütün Batılı devletlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Sonunda varılan anlaşma ile siyasete karışmaması koşuluna bağlı olarak, Patriğin İstanbul'da kalması kabul edilmiştir. Böylece 1930 yılına gelindiğinde iki ülke arasında yüzyıllardan beri süregelen ve 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını almasıyla şiddetlenen ve ulusal kurtuluş savaşı sırasında kanlı çatışına biçimini alan sürtüşme, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu 1950'lerin ortalarında uluslararası alana getirmesine kadar, ortadan kaldırılmış oldu.

b) Fransa ile Sorunlar

Lozan'dan sonra Türk-Fransız ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen sorunlar çıktı. Bir kere, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi konusunda beliren anlaşmazlıklar, Türk-Fransız ilişkilerini gerginleştirdi. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'ne göre, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi için bir komisyon kurulmuştu. Ancak komisyon 1926 yılına kadar çelişen iddialar yüzünden herhangi bir sonuca varamadı. Nihayet Türk ve Fransız hükümetleri doğrudan diplomatik görüşmelere girişerek, 18 Şubat 1926 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk" sözleşmesini imzaladılar. Bu sözleşme hem Türk-Suriye sınırını çizmekte hem de genel olarak iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemekteydi. Taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözecekler ve taraflardan birine bir saldırı olduğu takdirde öteki tarafsız kalacaktı. İkinci olarak, Türkiye'deki Fransız okullarında tarih ve coğrafya gibi derslerin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından okutulması konusunda Türk hükümetinin ısrarı, ortaya yeni bir anlaşmazlık çıkardıysa da iş oldubittiye getirildi ve Fransa da daha ileri gidemedi.

Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde asıl önemli

sorun "borçlar" sorunudur. Daha önce de değinildiği gibi, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı devleti, başta Fransa olmak üzere Batılı ülkelerden borç para almıştı. Bu borçların miktarı ve nasıl ödeneceği konularında Lozan'da anlaşmaya varılamadı ve konunun borç tahvilleri sahipleriyle Türkiye arasında yapılacak görüşmelerde çözülmesi kararlaştırıldı. 13 Haziran 1928 tarihinde imzalanan anlaşmalarla bir çözüme varılmışsa da Türkiye 1931 yılında ilan edilen Hoover Moratoryumu'na uygun olarak borçlarının taksitlerini ödemeyi durdurunca konu yeniden alevlendi. Fransızlar, Türkiye'nin borcunun tamirat borcu olmadığını ve dolayısıyla Hoover Moratoryumu'nun kapsamı dışında kaldığını iddia ettiler. Görüşmeler yeniden başladı ve 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir borç sözleşmesi imzalandı. Yukarda sayılan sorunların çözümü ve özellikle Almanya'da Hitler'in işbaşına gelmesinden sonra, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler hem gelişti hem de yakınlaştı. Türkiye'nin bu tarihlere rastlayan Balkanlarda çok yönlü işbirliği girişimleri, Fransa'nın Doğu Avrupa politikasıyla da uyum içindeydi.

Ancak bu iyi ilişkiler, 1936 yılında ortaya çıkan Sancak (Hatay) sorunu yüzünden, kısa bir süre için de olsa yeniden bozuldu. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Sancak Türkiye sınırlarının dışında bırakılmıştı. Ancak İtilafname'ye Sancak'taki Türk unsurunun çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak hükümler de konmuştu. Bundan sonra, 1923 Eylülünde Milletler Cemiyeti Meclisi Suriye üzerindeki Fransız yönetimini kabul edince, Sancak da Fransız "manda" yönetimi altına girmişti.

Bu durum, fazla bir sorun çıkarmadan, Fransa'nın 1936 Eylül'ünde Suriye'ye bağımsızlık vermesine kadar sürmüş ve bu tarihten sonra Fransa'nın hak ve vecibeleri-

nin Suriye'ye geçmesi yüzünden, Sancak'ta yaşayan Türklerin geleceği, Türk hükümetini endişeye düşürmüştür. Bunun sonucu olarak, Fransız hükümetine verilen 9 Ekim 1936 tarihli notada, Suriye'ye verilen bağımsızlığın Sancak'a da verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fransa ise, cevabi notasında, Suriye'ye bağımsızlık verirken ülkeyi parçalamaya hakkı olmadığını söylemekteydi. Ancak Fransa bu gerekçeyi öne sürerken Lübnan'ı ayrı bir siyasal birim olarak ortaya çıkardığını unutmuş görünmekteydi. Bu arada Sancak'ta gösteriler yapılmakta ve Türklerle Fransız polisi arasında kanlı çatışmalar ortaya çıkmaktaydı. Konuyu tartışmak için toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi'nde Türk ve Fransız temsilcileri görüşmeler yaptı ve 1937 yılının Ocak ayında Sancak sorunu üzerinde bir ilke anlaşmasına varıldı. Bu anlaşma Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından da hemen kabul edildi. Anlaşma şu hükümleri getirmekteydi: (i) İskenderun ve Antakya, içişlerinde bağımsız, ama Suriye ile gümrük birliği halinde olan ayrı bir siyasal varlık olacaktı; (ii) bu siyasal birimin dışişleri, bazı koşullar altında, Suriye tarafından yönetilecekti; (iii) Türkçe resmi dil olacak ve bölgede mecburi askerlik sistemi uygulanmayacaktı; (iv) bölge tahkim edilmeyecek ve (v) Sancak'ın toprak bütünlüğü Türkiye ile Fransa tarafından güvence altına alınacaktı.

Bu anlaşma Sancak sorununu tam çözemedi ve 1937 yılının yaz aylarında yeniden karışıklıklar çıktı. Bu arada Avrupa'da uluslararası ilişkiler gerginleşmişti ve statükodan memnun olan devletlerin, bu statükonun korunması açısından Türkiye'ye olan ihtiyaçları artmıştı. Bunların sonucunda, Türk-Fransız askeri temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda, 3 Temmuz 1938'de, Sancak'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması hakkında bir askeri anlaşma yapıldı. Buna göre, Sancak'ın

iç ve dış güvenliği 6.000 kişilik bir kuvvet tarafından sağlanacaktı. Bu kuvvetin 1.000 kişisi Sancak'tan, geri kalan kısmı da yarı yarıya Türk ve Fransız kuvvetlerinden sağlanacaktı.

1938 Ağustosunda yapılan seçimler sonucunda Sancak'taki Türk topluluğu, Sancak Meclisi'nde 40 milletvekilliğinden 22'sini elde ettiler. Eylül'de de Sancak "Hatay Devleti" adını aldı. Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra, 29 Haziran 1939'da meclisin oybirliğiyle aldığı karar üzerine Türkiye'ye katıldı. Oldubittiler ve askeri güç kullanmayan Türk diplomasisi iki savaş arası dönemde bir başarı daha elde etmişti.

c) İngiltere ile Musul Sorunu

Musul 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silah Bırakışması imzalandığı zaman Türk kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. Ancak İngiltere, bırakışma sözleşmesine dayanarak ("Müttefikler güvenliklerini tehdit eden bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik yeri işgal hakkına sahip olacaklardır.") bölgeyi işgal etti. Mudanya Bırakışması imza edildiği zaman ise henüz Türk kuvvetlerince kurtarılamamıştı. Lozan Konferansı sırasında, Türkiye etnik ve coğrafi nedenlerle Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını istemişse de İngiltere statükonun korunmasında diretmiş ve sorun bir çözüme bağlanamamıştı. Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre, taraflar dokuz ay içinde bir çözüm yolu bulamadıklan takdirde, sorun Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktı.

1924 yılındaki İstanbul Konferansı'nda taraflar arasında bir anlaşma sağlanamayınca, sorun aynı yıl Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderildi. Türkiye o sıralarda Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmamakla birlikte, ilgili taraflardan biri olarak, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) tarafından temsil edilmiştir. İngiltere, Musul bölgesinde bulunan

petrol kaynaklarını ve "manda" yönetimi altına aldığı Irak'ın stratejik önemini düşünerek, Musul'dan vazgeçmek niyetinde değildi ve bunu da Türkiye'ye kabul ettirmekte kararlıydı. Üstelik Konsey'de İtalya ile Fransa gibi devletlerin Türkiye'ye baskı yapmasını da sağlamıştı (Fransa daha önce sözü edilen 18 Şubat 1926 tarihli Türk-Fransız Sözleşmesi'ni, Musul sorunu çözülene kadar meclisin onayına sunmamıştı). Bu arada Milletler Cemiyeti Konseyi bölgede statükonun bozulmaması ve durumu yerinde inceleyecek bir uluslararası komisyonun kurulması kararını aldı.

Bu karardan sonra Türk-Irak sınırında yerel bazı çatışmalar çıktı ve bunun üzerine Brüksel'de geçici nitelikte bir sınır saptandı. Bu arada Doğu Anadolu'da, İngiltere'nin de kışkırtmasıyla, Mustafa Kemal'in reformlarına karşı gerici bir ayaklanma da çıkmıştı. Türk hükümeti, Musul'da bir anlaşma olmadığı takdirde, İngiltere'nin bu genç devleti rahat bırakmayacağını, iyi ilişkiler kurma peşinde olduğu Batılı devletlerle yakınlaşmanın bu sorunun çözümüne bağlı olduğunu ve ilerde yapılacak köklü reformların sağlam bir temele oturabilmesi için dışarda rahat bir ortama ihtiyaç duyduğunu anladı. Böylece 1925 yılında uluslararası komisyonun araştırmaları sonucu verdiği rapor ve bu raporu Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Aralık 1925'te kabul etmesi üzerine, Türkiye fazla diretmedi ve İngiltere ile Türkiye 5 Haziran 1926 tarihinde anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmayla geçici Brüksel hattı Türk-Irak sınırı olmuş, Musul Irak'a bırakılmış ve Türkiye'nin Musul petrollerinden 25 yıl süreyle % 10 hisse alması kabul edilmiştir. Türkiye daha sonra 500.000 İngiliz lirası karşılığında bu haklarından feragat edecektir. Böylece yeni Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletlerden biri arasındaki sorun ortadan kaldırılmış ve ilerde ilişkilerin geliştirilebileceği bir zemin hazırlanmış olmaktaydı. Ancak Musul sorunu ve bu sorun-

da İngiltere'nin çeşitli yollardan Türkiye'ye yaptığı baskıların kısa vadedeki en önemli sonucu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasıdır.

3. Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişmesi

Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı'ndaki yakın ilişkiler Cumhuriyet kurulduktan sonra da içtenliğini korudu ve Lozan'dan kalan sorunların çözümünde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişti. İngiltere ve Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununda tutumları ve İngiltere'nin 1925'te Doğu ayaklanmasını kışkırtması, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin desteğini arama yoluna iterken, Sovyetler Birliği de aynı yıl imzalanmış bulunan Lokarno Antlaşmaları'nı kendisine yönelik düzenlemeler olarak yorumlamış ve bunların sonucu olarak iki devlet arasında 17 Aralık 1925 tarihinde bir "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre iki devlet birbirlerine saldırmayacak, taraflardan biri saldırıya uğradığı takdirde diğeri tarafsız kalacak ve taraflar birbirlerine yönelik siyasal düzenlemelere girmeyecekti. Ayrıca taraflar üçüncü devletlerle siyasal nitelikte antlaşmalar imzalamadan önce birbirlerine danışacaklardı.

Bu noktadan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasal ilişkiler gelişmiş, ancak ekonomik ilişkilerin gelişmesi bazı engellerle karşılaşmıştır. Bir kere, iç savaştan yeni çıkmış olan Sovyetler Birliği kendi ekonomik kalkınmasıyla meşgul olmaktaydı ve bu yüzden Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildi. Ayrıca Sovyetler Birliği Türkiye'nin ihraç etmek istediği malları almıyordu. Üstelik Moskova'nın bazı önemli Türk kentlerinde ticari temsilcilikler açmak ve bunlara ülke dışı haklar tanımak istemesi, Türk hükümetini tedirgin ediyordu.

Ekonomik ve ticari ilişkilerin düşük bir düzeyde kalmasına rağmen, Türk-Sovyet siyasal ilişkileri gelişti. Bunun örnekleri şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin katıldığı ilk uluslararası konferans olan Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda (1928) Türk heyeti Sovyetler Birliği'nin "topyekûn silahsızlanma" konusundaki tezini desteklemiştir. Briand-Kellogg Paktı'nı bir ân önce yürürlüğe sokmak için, Sovyetler Birliği'nin sınır komşusu olduğu devletlerle yaptığı Litvinov Protokolü'ne 1928 yılında ilk katılan devletlerden biri Türkiye olmuştur.

1923-1930 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri dostanedir. Ancak Lozan'dan kalan sorunların teker teker çözülmesi sonucu, Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmesi ve 1930'dan sonra İtalya'nın Türkiye için büyük bir tehdit unsuru olmasıyla, Sovyetler Birliği bu tarihten sonra Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkacaktır.

4. Barışa Yönelik İşbirliği Çabaları

1923-1932 arasındaki dönemde Türk dış politikası Lozan'dan kalan sorunların etkisi altında ve uluslararası ilişkilerin genel seyrinden çok tek tek devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya göre gelişmişti. 1932-1938 yılları arasındaki dönemdeyse Türk dış politikasını uluslararası ilişkilerin genel çerçevesi içinde incelemek gerekir. Türkiye'nin dış politikadaki ana amacı, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesidir.

1932 yılına gelindiğinde genel siyasal durum şudur: Uluslararası ilişkilere, dünya ekonomik bunalımıyla ortaya çıkan ekonomik milliyetçilik egemendir. Ayrıca Almanya, İtalya ve savaştan zararlı çıkan öteki devletler 1919 tarihli

Paris Barış Antlaşmaları ile kurulan statükoyu değiştirmek istemekte ve revizyonist bir dış politika izlemekteydiler. Bunların karşısında savaştan kazançlı çıkan devletler grubuysa statükoyu sürdürmek için çabalamaktaydı. Bu durumda Türkiye güvenliğini ön planda tutmaktaydı. Bunun için barışın korunması, barışın korunması için de ortak güvenlik örgütlerine girmek gerekmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin yakın ilişkiler kurmuş olduğu Sovyetler Birliği, Alman ve Japon baskısı altında statükocu gruba kayınca, Türkiye'nin dış politikasına böyle bir yön vermesi de kolaylaşmıştı. Statükocu politikanın ilk belirtisi, Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmesidir.

a) Balkan Antantı

Türkiye'nin ortak güvenlik örgütlerine girmek yolundaki ikinci adımı, Balkan Antantı'nın kurulmasındaki etkin payıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan devletleri (Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Yugoslavya) bir dizi iç ve dış karışıklıklar içine girmişlerdi. İç karışıklıkların nedenleri iktidar mücadeleleri, Balkan devletlerinin ekonomilerinin zayıflığı ve bölgede iki savaş arasında kurulan faşist diktatörlükler olarak özetlenebilir. Dış karışıklıkların temel nedeniyse bir yanda revizyonist Bulgaristan ile diğer yanda statükocu öteki Balkan devletleri arasındaki sürtüşmelerdir. Buna, büyük devletlerin Balkanlar bölgesine müdahalelerini de eklemek gerekir.

Bütün bu güçlüklere rağmen Balkan devletleri iki savaş arası dönemde aralarında bir birlik kurmayı başarmışlardır. Bulgaristan'ın revizyonist dış politikası ve Türkiye ile Yunanistan arasında ahali mübadelesinin yarattığı gerginlik, iki savaş arası dönemin ilk on yılında böyle bir birliğin kurulmasını engellemişti. Ancak 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan'ın bu konuda anlaşmaya varmaları, Bal-

kan devletleri arasında, Bulgaristan'ın da katıldığı bir dizi Balkan Konferansı'nın toplanmasına yol açtı. Bu konferanslarda, İtalya'nın etkisinde bulunan Bulgaristan ve Arnavutluk'un revizyonist istekleri tatmin edilemeyince, bu iki devlet gruplaşmadan çekilmişler ve 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı imzalanmıştır. Antant'ın hükümlerine göre, dört devlet birbirlerinin Balkan sınırları konusunda güvence vermişler ve çıkarlarına yönelen bir tehdit durumunda birbirleriyle görüşmelerde bulunmayı taahhüt etmişlerdir.

İki savaş arası dönemin genel çalkantılı havası içinde, Balkan Antantı başarılı bir gruplaşma olamamıştır. Başarısızlığının nedenleri, gelecek Balkan işbirliği konusunda önemli ipuçları verecek niteliktedir. Bir kere, Balkan Antantı küçük Balkan devletlerinin, Bulgaristan'ın saldırısına karşı Balkan sınırlarını garanti etmek gibi dar bir askeri amacı olan birliği durumundaydı. Bunun dışında, örneğin İtalya gibi büyük devletlerin saldırısına karşı herhangi bir savunma güvencesi vermiş değildi. Türkiye, daha başından beri, Balkan Antantı'nın genişlemeci büyük devletlere karşı bir blok olması yönünde çabada bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. İkinci olarak, Balkan Antantı gerçek anlamda Balkan devletleri olan Bulgaristan ile Arnavutluk'u gruplaşma içine alabilecek tedbirler üzerinde fazla durulmadan aceleyle kurulan bir güvenlik kuruluşu olmuştu. Böylece bölgeyi iki karşıt kampa böldü. İlerde görüleceği gibi, aynı hata İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da tekrarlanacak ve Balkan İttifakı yeniden Balkanları iki düşman bloğa ayıracaktır. Üçüncü olarak, Balkan Antantı, "antant" sözcüğünün anlattığı gerçek bir "anlayış birliği" kuramamış ve askeri bir ittifak olarak kalmıştır. Dolayısıyla, ittifakın üzerine oturduğu askeri koşullar değişince, Antantı sürdürmenin de bir anlamı kalmamıştır. Yugoslavya 1937 yı-

lında Bulgaristan ile bir yakınlaşmaya gittiğinde, Balkan Antantı temel anlamını yitirecektir.

Büyük ölçüde bu zayıflıkların sonucu olarak ve kısmen de Mihver devletlerinin durdurulması çok güç olan doğuya doğru genişlemeleri yüzünden, Balkan Antantı'nın tüm savunma sistemi dağılmış ve Türkiye dışındaki Balkan ülkeleri birbiri ardına Nazi işgali altına düşmüşlerdir.

b) Akdeniz İttifakı

Daha önce de belirtildiği gibi, 1935 Ekiminde İtalya Habeşistan'a saldırınca, Milletler Cemiyeti Konseyi aldığı bir kararla İtalya'yı saldırgan olarak ilan etti ve daha sonra İtalya'ya karşı üye devletlerin zorlama tedbirleri almaları kabul edildi. İtalya ile tüm ticari ve parasal ilişkiler kesilecek, yaptırımlar yüzünden ekonomik bakımdan zarar görecek devletlere yardımcı olunacak ve yine yaptırımlar nedeniyle İtalya'nın saldırısına uğraması olası devletlerin dayanışma içine girmeleri sağlanacaktı.

Bu ortamda İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesinin imparatorluk yolu açısından taşıdığı tehlikeleri dikkate aldığından, İtalya'nın 1935 Kasımında zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit etmesi üzerine, Aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri güvence verdi. İspanya dışındaki devletler 1936 yılının Ocak ayında bu güvenceyi kabul ettiklerini açıkladılar. İngiltere'nin verdiği güvenceye göre, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya'nın saldırısına uğrarlarsa, İngiltere kendilerine askeri yardımda bulunacaktı. Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan da, buna karşılık olarak İngiltere'ye aynı güvenceyi verdiler. İtalya'nın Akdeniz' de yarattığı tehdit karşısında ortaya çıkan bu güvenceler sistemine siyasi tarihte "Akdeniz Paktı" ya da "Akdeniz İttifakı" adı verilir.

Akdeniz Paktı ile Türkiye, İtalyan tehdidi karşısında

güvenliğini sağlaması açısından İngiltere'ye dayanmaya başlamıştır. Bu Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılabilir. İki devlet arasında bu yakınlaşma, üç yıl sonra, yani İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, bir ittifaka kadar varacaktır.

c) Montrö

Türk Boğazları'ndan geçişi ve bölgenin güvenliğini düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 1923'te imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almıştır. Sözleşmenin iki önemli özelliği vardır. Birincisi, Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına Lozan' dan daha çok cevap vermektedir. İkincisi, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin (Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan) doğal olarak sahip olmaları gereken üstün haklarla kıyısı bulunmayan devletlerin sınırlı olan hakları arasında daha iyi bir denge kurmuştur. Bunun için de hiçbir değişikliğe uğramadan bugüne kadar yürürlükte kalmıştır.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar bölgesini silahtan arındırmış ve Boğazlardan geçişi denetlemek üzere bir Uluslararası Boğazlar Komisyonu kurmuştu. Türkiye'nin böylesine olumsuz bir sözleşmeyi 1923'te kabul etmesinin nedeni, o günkü koşullar altında başkaca bir çare bulamaması ve Milletler Cemiyeti'nin uluslararası barış ve güvenliği koruyacağı umudunu taşımasındandı. Ancak daha önce görüldüğü gibi, Milletler Cemiyeti kendine bağlanan umutları çok kısa bir süre içinde tümüyle söndürdü. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uydurulması ve Türkiye'nin güvenliğinin tam olarak sağlanması gerekçeleriyle yeni bir uluslararası konferansın toplanmasını ve sözleşmenin değiştirilmesini her fırsatta öne sürmeğe başladı. Bu sırada, uluslararası ortam da böyle bir revizyon için uygun görü-

nüyordu. Akdeniz'e iniş yollarının güvenliği açısından İngiltere'nin Boğazlar'da Türk egemenliğine karşı çıkmayacağı açıktı. Sovyetler Birliği, hem Türkiye ile iyi ilişkiler içinde bulunuyor hem de Lozan'da Karadeniz'e kıyısı olan devletlere tanınan hakları artırmak istiyordu. Üstelik Türkiye değişiklik girişimiyle ilgili görüşlerini sürekli Sovyetler Birliği'ne iletmekte ve onun da görüşünü almaktaydı. Fransa en çok itiraz edecek devlet gibi görünüyorsa da 1935 yılında Sovyetler Birliği ile bir ittifak imzalamış olduğundan bu devlete ters düşmek istemezdi. Ayrıca bu devletin asıl üzerine düştüğü, Almanya'nın Avrupa'daki olupbittileriydi. Balkan Antantı dolayısıyla Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın Türkiye'nin bu mantıklı isteğine karşı çıkmaları pek mümkün değildi. Asıl itirazda bulunacak devlet Bulgaristan'dı, ama o da Neuilly Barış Antlaşması'nın kendi lehine değiştirilebilmesi için Boğazlar rejimindeki değişikliği örnek olarak kullanabileceği düşüncesindeydi. Japonya'ya gelince, bu devlet Uzakdoğu'da genişlemek emelindeydi ve Avrupa sorunlarıyla yakından ilgilenmiyordu. Değişikliğe karşı çıkacak tek devlet İtalya kalmıştı. Bütün bunların yanında Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmesindeki başarısının temel nedeni, karmakarışık bir uluslararası ortamda, devletlerin oldubittiler ve silah kullana-rak ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek istedikleri bir zamanda, Türkiye'nin karşılıklı müzakerelerle, uluslararası bir konferansla ve barışçı bir biçimde, kendisine yapılan bir haksızlığı değiştirmek istemesidir. Bu olağanüstü değişik sese Avrupa devletlerinin kulaklarını tıkaması söz konusu olamazdı.

İsviçre'nin Montrö kentinde, İtalya'nın dışında dokuz devletin katılmasıyla 22 Haziran'dan 20 Temmuz'a kadar yapılan toplantının sonunda, 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Sözleşmeye göre ti-

caret gemileri Boğazlardan serbestçe geçeceklerdi. Savaş durumunda, Türkiye savaşkan ise, Türkiye Boğazlarda gerekli gördüğü istediği tedbiri alabilecek, su yolunu istediğine açıp istediğine kapatabilecektir. Bu durum doğal sayıldığından, Montrö bu konuyu işlememektedir. Asıl önemli olan, barış zamanında ya da savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, savaş gemilerinin Boğazlardan nasıl geçecekleriydi. Barış zamanında, devletlerin Boğazlardan geçirebilecekleri gemi sayısı ve tonilatosu konusunda Montrö Karadeniz'e kıyısı olan devletlere daha geniş haklar tanımış bulunmakta, kıyısı olmayan devletlerin geçirebilecekleri savaş gemisi sayısını ve Karadeniz'de kalacakları süreyi kısıtlamaktadır. Savaş durumunda Türkiye tarafsız ise, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanıyordu. Ayrıca Türkiye kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi Türkiye'nin tercihine bırakılmaktaydı. Son olarak, Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılıyor ve Boğazlar Türkiye'nin mutlak egemenliğine bırakılıyordu. Yani Türkiye, Boğazlar bölgesini yeniden silahlandırabilecekti.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlarda mutlak üstünlüğe sahip olması, yalnız Türkiye'nin güvenliğini sağlamış değildir. Aynı zamanda Türk dış politikasının temel eğilimlerini de etkilemiştir: Bölgesel devletlerin en güzel tanımı, bu devletlerin çıkarlarının da bölgesel nitelikte olmasıdır. Ancak büyük devletler dünya çapında çıkarlara sahip olabilirler. İşte Türkiye gibi temelde bölgesel nitelikte bir devletin dünyanın en önemli stratejik su yollarından birine egemen olması, bu devletin bir bölgesel devletin ötesinde öneme sahip olmasını gerektirmiştir. Boğazlar Türkiye'yi global gelişmeleri etkileyebilecek ve yeryüzünün neresinde olursa olsun olumsuz gelişmelerden de etkilenebilecek duruma getirmektedir. Bu özelliğin

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği dış politikaya etkileri ilerde ele alınacaktır.

ç) Sadabad Paktı

Türkiye'nin girişimi üzerine Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da imzalanan Sadabad Paktı, Balkan Paktı gibi bir ittifak antlaşması değildir. Ortadoğu bölgesinde saldırgana karşı caydırıcı bir etki yapmak amacını taşımaktaydı.

Türkiye, İtalya'nın Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de yayılma emellerinden endişelenmekteydi. 1934 yılında Balkan Paktı ile Balkanlarda güvenlik iyi kötü sağlanmıştı ama İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelttiği tehdide karşı bölge devletleri herhangi bir harekette bulunmamışlardı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı, Türkiye'nin endişelerinin ne kadar yerinde olduğunu göstermişti. Türkiye kadar diğer Ortadoğu devletleri de sıranın kendilerine gelmesinden korkmaya başladılar. Üstelik dört devlet de sömürgecilik ve emperyalizme karşı benzer duygular besliyorlardı. Sonunda bu dört devlet arasında Sadabad Paktı imzalandı.

Pakta göre, taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklar, sınırlarının dokunulmazlığına saygı gösterecekler, birbirlerine karşı savaşmayacaklar, barışın tehlikeye girmesi durumunda danışma toplantıları yapacaklar ve birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere olanak bırakmayacaklardı. Taraflardan hiçbiri Pakt'tan ayrılma müracaatı yapmadığına göre, bugün de hukuken Sadabad Paktının yürürlükte olduğundan söz edilebilir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede CENTO örgütünün kurulması, 1979 yılında Afganistan'da komünist bir rejimin iktidara gelmesi, 1980'lerin İran-Irak savaşı ve Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgalinden sonra, Pakt'ın herhangi bir anlamı kalmış değildir.

d) Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'yla bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, İtalya'nın 1939 Nisanında Arnavutluk'u işgal ederek Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmasıyla başlar. Türkiye, İtalya'nın işgali üzerine, Batılı devletlerle Sovyetler Birliği arasında sürdürülen "Barış Cephesi" görüşmelerine katılmak istedi. Görüşmelere katılanlardan olumlu cevap alması üzerine, 15 Nisan'da başlayan müzakereler 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyon yayımlamasıyla sonuçlandı. Buna göre iki devlet, aralarında ulusal güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklarını açıklıyorlardı. 1939 yılına kadar Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin iyileşmesini önleyen Hatay sorunu çevresindeki gelişmeler sonuçlanmadığı için, Fransa ile aynı nitelikte bir deklarasyon ancak 23 Haziran 1939'da yayımlanabilmiştir. 19 Ekim 1939'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız ittifakının önemli maddeleri şunlardır: (i) Bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları savaş, Akdeniz'e intikal ettiği takdirde (yani İtalya'nın savaşa girmesi durumunda) Türkiye müttefiklerine yardım edecekti. (ii) İngiltere ile Fransa, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı taktirde bu devlete yardım edeceklerdi. (iii) Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. (iv) Müttefikleri Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardı. (v) Bunların dışında Türkiye, antlaşmaya ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir "ihtirazi kayıt" koydu.

Genel Değerlendirme

Ortadoğu ülkelerinin hemen hemen tümü için Birinci Dünya Savaşı bağımsızlığa giden yolu açmıştır. Türkiye gibi bazı ülkeler bağımsızlığını hemen alacak, Arap devletlerinin çoğu bir süre daha yabancı egemenlik altında kalacak, İran gibileriyse sözde bir bağımsızlık statüsü altında bir süre daha parçalanmış biçimde varlığını sürdürecektir. Ancak ulusal bağımsızlığın hiç olmazsa düşünce olarak yeryüzünün dört köşesine yayıldığı bir dönemde, çoğu Asya-Afrika ülkesinin hâlâ yabancı denetim altında yaşaması, bu ülkelerde Batı karşıtı duyguları çok köklü hale getirecektir. Bu bakımdan, bu ülkeler arasında Türkiye' nin Batı ile benzersiz sıkı ilişkiler içine girmesinin bir nedenini, ülkenin uzun süre yabancı denetim altında kalmadan, hemen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmasında aramak gerekir.

Ortadoğu ülkelerinin siyasal statüleri ne olursa olsun, Birinci Dünya Savaşı yepyeni bir dönemi ve geriye çevrilemeyecek bir bağımsızlık sürecini başlatmış sayılabilir. Birincisinden çok daha zorlu geçecek olan İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'nın hala sömürgecilik geleneğini sürdüren büyük devletlerini daha da zayıflatınca, Ortadoğu'nun yabancı denetim altında bulunan ülkeleri de teker teker uluslararası sistemde hükümran birimler olarak yerlerini alacaklardır. Doğal olarak, bağımsızlık bu ülkeler açısından karşılaşılan siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların hepsini çözmüş değildir. Zaten bugünün siyasal tarihi de büyük ölçüde, 1990'lara kadar kendilerine "Üçüncü Dünya" denen bu gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış sorunlarını çözme mücadelelerinin ve bu süreç içinde ortaya çıkan çatışmaların öyküsüdür.

İKİNCİ BÖLÜM

İkinci Dünya Savaşı

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN FARKLARI VE BENZERLİKLERİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan Farkları

İnsanoğlu yirminci yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaş gördü. Adı daha sonra "Dünya Savaşı" olmuşsa da birincisi tam bir Avrupa savaşıdır; ikincisi ise yeryüzünün globalleşmesi süreci içinde, dünyanın tüm köşelerine yayılmıştır. Bir tarih görüşüne göre iki savaş birbirinden nitelik olarak farklıdır; nedenleri, gelişmeleri, nitelikleri ve sonuçları büyük farklar gösterir. Başka bir tarih görüşüne göre aslında iki savaş bir bütünün parçalarıdır; ayırıcı özellikleri az, benzerlikleriyse çoktur. Burada her iki görüşü de ele alarak iki savaş arasındaki farkları ve benzerlikleri incelemek konuyu açıklığa kavuşturmada yararlı olacaktır.

1. Nitelik Açısından

Birinci Dünya Savaşı hemen hemen aynı yerde ve aynı biçimde yürütülen bir savaştı. Savaşanlar savaşın kaderinin Flander düzlüklerinde ve kuzeydoğu Fransa'da çözüleceğini biliyorlardı. Öyle de oldu. Diğer bölgelerdeki savaşlar (denizde, Osmanlı devletinde, Doğu Avrupa'da ve İtalyan cephelerinde) Fransa'da uzadıkça uzayan savaşın çevresel nitelikte uzantılarıydı. Savaşın yöntemi de değişmedi. Savaşın sonuna doğru tank önem kazanmışsa da zafer Napolyon ve hatta Roma döneminden beri pek değişmeyen kitlesel piyade saldırılarıyla elde edildi. İkinci Dünya Savaşı ise sürekli nitelik değiştirdi. Savaşın sonunu belirleyecek mücadelenin Stalingrad'da, Midway'de ya da El Alemein'de olacağını kimse önceden kestiremedi. Bu arada silahlar da değişikliğe uğradı. Uçak gemileri büyük zırhlıları gölgede bıraktı. Kitle halinde havadan bombardımanın çok etkili olacağı sanılırken, savaşın sonlarına doğru etkisi azaldı. Çıkartma araçları, G.M.C. (Cemse) ve Jeep gibi araçların etkileri büyük oldu. Tankın savaştaki etkinliği tartışılmazdı; ancak tank karşıtı silahların ortaya çıkmasıyla, önde piyadenin ve onun arkasında tankın gideceğini çok az kişi öngörmüştü. Savaş Pasifik bölgesinde iki atom bombasının patlatılmasıyla bitti. Savaştan önce nükleer füzyonun uygulamada kullanılabileceğini, Amerikalılar dahil, kimse kestirememişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın niteliğini açıklamak göreli olarak kolaydı. İki ittifak ya da iki blok arasında bir çatışmaydı ve savaş sanki tek bir toplumun içinde yapılan bir iç savaştı. Savaşanların benzer ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıları vardı ve hemen hemen hepsi kapitalistti. Amaçsa yeryüzü egemenliği değil, Alman ulusal birliğinin kurulmasıyla bozulan güç dengesinin düzeltilmesi ve "Avrupa

Uyumu"nun canlandırılmasıydı. Birinci Dünya Savaşı kitlelerin savaşıydı. Bu milyonlarca insanın savaşkan duruma gelmesi anlamında doğrudur. Ama cepheyle ev yine de birbirinden uzaktı. Siviller yaşam biçimlerinden çok işlerini değiştiriyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nda ise herkes savaşın içine girdi ve hedef gözetmeksizin havadan bombardımanın sonucu olarak, cepheyle ev arasındaki ayrım tümüyle ortadan kalktı. Hava saldırılarına karşı tedbir almak için kurulan sivil savunma örgütlerinde görev yapan biri, silahlı kuvvetlerde görev yapan bir askerden daha büyük tehlike altındaydı.

2. Nedenler Açısından

Tarihçiler Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda hâlâ tartışmaktadırlar. Buna kesin cevaplar bulmak da kolay değildir. Ama İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri birincisinden çok daha karmaşıktır. İki savaş arası dönemde, büyük devletlerin 1920'lerin kısa ekonomik canlılık havası içinde pek duyulmayan önemli sıkıntıları vardı. Almanya'nın Versailles Antlaşması ile kolu kanadı kırılmış, toprak kayıplarına uğramış, silahsızlandırılmış, ödeyemeyeceği tamirat borcu yüklenmiş ve Avrupa devletler topluluğu arasına bile alınmamıştı. İtalya, Mussolini'nin "proleter ulus" kavramı içinde anlatımını bulan bir eziklik ve ekonomik bunalım içindeydi. Uzakdoğu'da güçlü Japonya, ABD ve İngiliz İmparatorluğu'nun gücü arasında ezilmekteydi. Sovyetler Birliği, Brest-Litovsk Antlaşması ile yitirdiği toprakları unutamıyordu. İngiltere'nin deniz üstünlüğünü sürdürme, Fransa'nın ise Almanya'ya karşı güvenlik endişeleri giderek artan bir biçimde sürmekteydi. 1920'lerin canlı ve istikrarlı havası 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımıyla sona erince, devletlerin bu sıkıntıları

su yüzüne çıktı. Dünya ticaretinde düşüş, işsizlik ve para değerlerindeki artış ve düşüşlerle simgelenen bu bunalımla karşılaşan devletler, kendi ulusal ekonomik sistemlerine döndüler. Almanya, 1931'de markın serbest döviz durumuna son vererek uluslararası ticaretini "takas" temeline dayadı. Serbest ticaretin anayurdu sayılan İngiltere, 1932' de kendini ve sömürgelerini koruyucu gümrük duvarlarıyla çevirdi. 1933'te başkan seçilen Roosevelt, doların değerini düşürerek öteki ülkeleri dikkate almayan ekonomik reformlarda bulundu. Kapalı bir ekonomik sisteme sahip Sovyetler Birliği bile ekonomik bunalımın etkisinden kurtulamadı.

Böyle bir ortamda, ancak ABD, İngiltere ve Fransa sıkıştıkları zaman yalnız kendi kaynaklarına dayanabilecek durumdaydı. Ama endüstrileşmiş devletler olmakla birlikte Almanya ile Japonya kendi kendilerine yetemiyorlardı. Yaşamsal hammadde ihtiyaçlarını, uluslararası ticarete konan engeller yüzünden, normal ticaretle sağlayamıyorlardı. Yani iki devlet de öteki büyük devletler gibi kendi ekonomik imparatorluklarını kurmak durumundaydı. Japonya en basit yolu seçerek, askeri gücünü önce Mançurya sonra da Çin kıyılarına doğru genişletti. 1930'larda hâlâ Versailles "zincirleri" ile bağlı bulunan Almanya için bu uluslararası ekonomik bunalımdan kolay çıkış yolu yoktu. İşte İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarının temelinde yatan çelişki buradadır.

3. İdeolojik Açıdan

1917 Bolşevik Devrimi, Avrupa'yı on altıncı yüzyıldaki Reformasyon ve on sekizinci yüzyıldaki Fransız Devrimi'nden çok daha köklü bir biçimde bölmüştü. Marksist doktrine sahip ve "dünya devrimi"ne bağlı Sovyetler Birliği

şu ya da bu biçimde kapitalist dünyayı tehdit eder görünüyordu. Kapitalist dünya, Sovyetler'i boykot ederek ve hatta askeri müdahaleyle rejimi yıkmağa çalışarak karşılık verdi. Sovyetler Birliği 1920'lerde bu müdahalenin süreceğine ve gelecek savaşta kapitalist devletlerin "işçi devletine" karşı birleşeceğine inanmaktaydı. Bu anlatılanlar gerçekleşmedi ama karşılıklı kuşkular sürdü. Hitler'in komünizme karşı bir "panzehir" olduğu inancı, Batılılarca Almanya'ya daha az kuşkuyla bakılmasına ve daha çok ödün verilmesine yol açtı. Önceleri Avrupa ve Uzakdoğu'da büyük bir güç olan Sovyet Rusya, artık öyle değerlendirilmemeye ve diplomatik hesaplara ciddi bir biçimde alınmamaya başlandı.

1930'larda bu Bolşevizm karşıtlığı, Avrupa uygarlığında başka bir bölünmeyle ikinci plana atıldı: Demokrasi ile faşizm. Benito Mussolini İtalya'da faşizmi kurduğu zaman solcular dışında kimse telaşa kapılmadı, tam aksine İtalya'nın Bolşevizmden kurtulduğuna inanıldı. Saygıdeğer bir devlet adamı gibi görülerek kendisiyle ciddi diplomatik görüşmelerde bulunuldu ve 1935 yılına kadar Stresa'da ortak güvenliğin "şampiyonu" olarak tanındı. Ancak Almanya'da Nasyonal Sosyalizm çok daha değişik boyutlarda bir tehditti. Nazi barbarlığı, siyasal parti ve sendikaların kapatılması, özgürlüklerin yok edilmesi ve Yahudilere karşı açılan acımasız kampanyayla Avrupa uygarlığının uzun geçmişi ve köklü ilkeleri reddedilmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı, tıpkı birincisi gibi, görünürde egemen devletler arasında oldu. Katıksız bir yurtseverlik birçok kimse için asıl ve en önemli güdüydü. Ayrıca bu hiç beklenmedik yerlerde ortaya çıktı. Sovyetler savaştan önce faşizme karşı ortak hareket çağrısının en hevesli taraftarıydı. Ama işgale uğradığında, savaş "büyük yurtseverlik savaşı", "anavatan için büyük savaş" biçimine dönüştü ve savaş süresince simgeleştirilen portre Lenin'inki değil, on

sekizinci yüzyılda Prusya, İsveç ve Osmanlı devletine karşı savaşmış olan Çarlık generali Savorov'unki idi. İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda inançların da savaşı oldu. Almanlar bilinçli olarak Nasyonal Sosyalizm için savaşıyor ve Alman askeri zaferleri yalnız toprak getirmekle kalmıyor, aynı zamanda Nazi ilkelerinin doğruluğunu da kanıtlıyordu: Almanların üstün ırk olduğu, diğer ırkların düşüklüğü ve kimilerinin de yok edilmesi gerektiği. Almanya'nın düşmanlarıysa, belki de daha az bilinçli olarak, Nazizmin savunduğu herşeye karşı savaştılar. Ulusal kurtuluş amacıyla başlayıp demokrasilerin yeniden kurulması amacına doğru ilerlediler. Savaş geliştikçe bu koalisyon basit "insanlık" amacı için mücadele verdi. Savaşın sonuna doğru amaç, Almanya'nın koşulsuz teslimi ve savaşı o çok ender sona ulaştırmaktı: Haklı savaş.

4. Önderler Açısından

İkinci Dünya Savaşı'nın ünlü önderleri, Birinci Dünya Savaşı'ndakilerin aksine, daha önce savaş tecrübesi geçirmişlerdi. Hitler ile Mussolini cephe askeriydiler. Churchill ile Roosevelt Birinci Dünya Savaşı'nda yetkili görevdeydiler ve Churchill siperlerde de bulunmuştu. Stalin iç savaşta yüksek komuta heyetindeydi. Bunların hepsi savaştan anlıyorlardı ve harekâtın nerede, ne zaman ve nasıl yapılacağına karar veriyorlardı. Kısaca İkinci Dünya Savaşı'nın devlet adamları zaferin kazanılması yolunda akılcı ilkelerle hareket etmiş sayılabilirler. İkinci Dünya Savaşı bir acımasızlığın ve yıkımın öyküsüdür, ama birincisinden farklı olarak düzenli bir savaştır.

Dört önderin bireysel karakterleri büyük farklılıklar gösteriyordu. Yüzeysel olarak bakılırsa, Hitler en devrimcisiydi: Basmakalıpları bir yana iterek, iyi ya da kötü, yeryü-

zünü tepetaklak çevirmeğe hazırdı ve aralarında en acımasız ve sert olanıydı. Churchill en eski kafalısı ve en insancıl olanıydı. Gerçekte ortadan kalkmış bulunan bir imparatorluğun görkemini yeniden yaşıyor ve çoğu kez duygusal davranıyordu. Stalin, hiç kuşkusuz, en tek yanlı ve dar düşüneniydi. Tek düşüncesi ülkesini olduğu gibi korumak ve diktatoryal gücünü artırmaktı. Roosevelt ise en anlaşılmaz olanıydı. Pragmatizm, yüksek ülküler, günlük hesaplar ve uzun vadeli amaçlar kişiliğinde birbirine karışmıştı. Tüm bu farklılıklara rağmen, dördünün de önemli bir ortak yönü vardı: Her biri kendi ülkelerinde eşsiz bir güce sahiptiler. Dört adam da iktidara değişik yollardan gelmişler ve güçlerini farklı uygulamışlarsa da kendilerine göre ulusal iradeyi temsil etmişler ve İkinci Dünya Savaşı'nın siyaset ve stratejisini saptamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı ile Benzerlikleri

İki savaşı bir bütünün parçaları olarak gören tarihçilere göre, aralarındaki büyük benzerlikler, onların tek bir çatışma olduğunu vurgulamaktadır. Onlardan zaman olarak uzaklaştıkça, ikisi birbirinin içine girmekte ve aynı mücadele olarak görülmektedirler.

1. Nitelik Açısından

Her şeyden önce, her ikisi de temelde Avrupa savaşlarıdır. İkincisi daha global görünmekteyse de her iki savaş da Avrupa'da başlamış, Avrupa'ya özgü düşünce ve amaçlarla yürütülmüştür. İki kanlı savaşa da kaynaklık yapan Avrupa, insanoğlunun tarihinde en çok savaşın yapıldığı ve militarizmin en güçlü olduğu kıtadır. Son 3.000 yıllık süre içinde Batı uygarlığında, diğerlerine göre daha çok savaşa

hazırlanılmış, daha çok ordu beslenmiş, daha çok savaş yapılmış, bu savaşlarda daha çok insan ölmüş, daha çok maddi yıkım gözlenmiş ve savaş sonucu daha çok hükümet düşürülüp kurulmuştur. Toplumbilimci Pitirim Sorokin savaşların süresini, savaşan devletlerin kayıplarını, savaştan etkilenen diğer devletlerin sayısını, nüfusa göre savaşanların oranını hesaplayarak ve on beşinci yüzyılı "100" kabul ederek, savaşın yüzyıllar boyunca artan yoğunluğunu şu biçimde göstermektedir:

12. Yüzyıl:	18
13. Yüzyıl:	24
14. Yüzyıl:	60
15. Yüzyıl:	100
16. Yüzyıl:	180
17. Yüzyıl:	500
18. Yüzyıl:	370
19. Yüzyıl:	120
20. Yüzyıl:	3.080

Yirminci yüzyıldaki bu korkunç ve akıl almaz artışta yalnızca iki büyük savaş, yani yüzyılın ilk yarısı hesaba katılmıştır. İşte savaşkan Avrupa'nın Yirminci yüzyıldaki savaş serüveni bu dünya savaşlarıyla sonuçlanmıştır. Bu durum her iki savaşın da aynı mücadelenin birbirine bağlı parçaları olduğunu göstermektedir.

Her iki savaş da genel savaşlardır ve savaşkanlar ellerinde olan tüm olanakları seferber etmişlerdir. Her ikisi de on dokuzuncu yüzyıldakiler gibi yalnız sınırlardaki birliklerin değil, büyük kitlelerin savaşıdır. Savaş yalnız askeri güçleri değil, tüm ulusu, işgücünü, endüstriyi ve hatta eğitim sistemini, sanatı ve edebiyatıyla tüm kültürü içeren bir olgu biçimine dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında, iki

dünya savaşı birbirinden kopuk iki ayrı mücadele olarak düşünülemez. İkisi de, deyim yerindeyse, bir kitabın iki bölümü, bir tiyatronun iki perdesi gibidirler. 1939 Eylülünde başlayan savaş, tıpkı birincisi gibi, bir Avrupa ve Kuzey Afrika savaşıydı. 1941 sonunda ortaya çıkan Pasifik savaşı, Hitler büyük bir düşüncesizlikle ABD'ye savaş açmamış olsaydı, belki Avrupa savaşıyla birleşmeyecekti bile. Üstelik her iki savaş, yani Avrupa ve Pasifik savaşları birbirinden ayrı birer bütün olarak sürdürüldüler. O kadar ki Avrupa savaşı Pasifik savaşına hiç atıfta bulunulmadan yazılabilir ve bunun aksi de doğrudur.

2. Nedenler Açısından

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında savaşan taraflar da hemen hemen aynıdır. Bir yanda Almanya ile iki müttefiki, diğer yanda İngiltere, Fransa, ABD ile Rusya. İki savaşta da yenik düşen devlet aynıdır: Almanya. İki savaş arasında nedenler açısından köklü bir bağ vardır. Almanya, ikincisinde, birincisinin sonunda kurulmuş bulunan düzenlemeyi bozmak, müttefikler ise bu düzenlemeyi korumak için savaşmışlardır. Bir iki istisna dışında, ikincisi birincisinin sınır düzenlemelerini korumuştur. Kısacası, Birinci Dünya Savaşı Avrupa'nın yeniden kurulması, ikincisi ise bu yeniden kurulmuş bulunan Avrupa'nın sürdürülmesi için verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı temelde Almanya sorunu çevresinde dönmüştü. Karşısındakiler onun gücünü sınırlamak, Almanya ise ekonomik gücüne uygun bir siyasal üstünlük sağlamak için savaşmıştı. Ama savaş bu sorunu çözemedi, tam aksine daha da ağırlaştırdı. Savaş sonunda Almanya birleşik, gururlu ve bir büyük devletin bütün kaynaklarına sahip olarak kaldı. 1919'un galip devletleri ek tedbirler al-

madıkça, Almanya'ya konan sınırlamalar geçici nitelikte kalacaktı. Üstelik Avrupa güç dengesi de Almanya'nın lehine değişmişti. Savaştan önce beş büyük devlet arasında "bir" idi, savaştan sonra üç arasında "bir" duruma geldi. Çünkü birinci savaşta Avusturya-Macaristan belki Almanya'nın uydusu gibiydi, ama doğuda Rusya ile batıda Fransa ve İngiltere önemli denge öğeleriydi. Şimdi Sovyetler Birliği Avrupa politikası dışına çıkmış ya da çıkarılmıştı, İtalya güçsüzdü. İngiltere yatıştırma peşinde olduğundan, Almanya'yı dengeleyecek tek devlet kalmıştı: Fransa. 1945'te bu durum mantıksal sonucuna ulaştı ve İkinci Dünya Savaşı birincisinin yarım bıraktığı işi tamamladı. Müttefikler, yani bir yanda ABD, İngiltere ve Fransa'yla diğer yanda Sovyetler Birliği, Almanya'yı yalnız yenmekle kalmamışlar, birinci savaştan aldıkları dersle, onu işgal edip parçalamışlardır. Bir benzetmeyle konuya açıklık getirmek gerekirse, Avrupa on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında "yuttuğu Almanya lokmasını ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öğütebilmiştir".

Ülkelerin her iki savaşa da çaresizlik içinde sürüklendikleri, çünkü yöneticilerin çatışmayı engelleyecek yüreklilik ve gücü gösteremedikleri görüşü doğru olabilir. Kayzer ve Şansölyesi, Avusturya İmparatoru ve Dışişleri Bakanı, Çar ve çevresindekiler olayların denetimlerinden çıkmasına seyirci kaldılar. 1930'ların politikacıları da aynı seyirciliği sürdürdüler. Belki de 1930'ların politikacıları Birinci Dünya Savaşı'ndan yanlış ders aldılar. Onlara göre, 1914'te Sırbistan'ın feda edilmesi genel bir savaşı önleyebilirdi. Bu tekniği Münih'te uygulamaya çalışarak 1938'de Çekoslovakya'yı Almanya'yı yatıştırmak için feda etmişlerse de başarılı sonuç alamadılar. Yatıştırma 1914'te belki başarılı olabilirdi, 1939'daysa olmadığı açık bir biçimde ortaya çıktı ve İkinci Dünya savaşı başladı.

3. Strateji ve Silahlar Açısından

Birinci Dünya Savaşı, yalnız iki savaş arası dönemin ulusal ve uluslararası politikasını değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın askeri stratejisini de belirlemiştir. 1914-1918 savaşının topyekûn niteliği ve yıkıcılığı, Avrupa devletlerini iki savaş arası dönemde savaşa yol açacak çatışmalardan kaçınmaya, çıkacaksa buna en son katılıp ilk darbenin yıkıcılığını atlatmaya itmiştir. Önce İngiltere, sonra Fransa ile Sovyetler Birliği'nin "yatıştırma politikası" izlemelerine, 1938 Münih Düzenlemesi'ne ve 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'na yol açan nedenler arasında bu "endişenin" büyük payı vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn niteliğinin ve yıkıcılığının İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan askeri strateji üzerindeki etkisine gelince, ikinci savaşın ilk iki yılına bakarsak, çatışmanın birçok yönüyle "topyekûn" bir nitelik göstermediğini anlarız. Gerçekte Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı endişelerin etkisiyle "topyekün" savaşın tam aksi bir durum vardır. Hitler'in askeri stratejisi olan "yıldırım savaşı"nın (*Blitzkrieg*) amacı, gerçek bir total savaş başlamadan, maddi olmaktan çok psikolojik araçlarla düşmanı şaşırtıp teslime zorlamaktı. İlginç olan nokta, bu stratejinin Birinci Dünya Savaşı'nın uçsuz bucaksız siperlerinde total savaşı yirmi yıl önce yaşamış bulunan Batı Avrupa'da başarılı olmasıdır. Ama Hitler aynı başarıyı doğuda gösteremedi. Alman ordusu Stalingrad'da, Hitler'in başından beri kaçındığı "yıpratma savaşı" içine çekildi. Sovyetler'in psikolojik dehşet yoluyla hemen teslim yoluna gitmemeleri, Almanya'nın yenilgisini sağlayan önemli unsurlardan biridir.

İki dünya savaşı da temelde aynı teknoloji, aynı silahlar ve malzemeyle yapılmıştır. İkisinde de bugün yabancısı olmadığımız ve on dokuzuncu yüzyıla göre değişiklik gös-

teren silahlar kullanıldı. Yüzyılın başında İngiltere'de teknisyenler zırhlı bir traktör geliştirip adını "tank" koydular. 1916'da cephede ilk göründüğünde askerlerin güldüğü ve 1917'de geliştirilip savaşa hazır duruma getirilen bu silah, 1939-1945 savaşında savaş alanlarının en etkili araçlarından biri oldu. Birinci savaşın başlarında uçak yalnız bilgi toplamak amacıyla kullanılmaktaydı. Savaşın sonuna doğru geliştirilip saldırı amacıyla havalandırıldı. Yüzyılın ortalarına doğru tüm insanlığa dehşet saçmağa başladı ve "modern" savaşın en kesin ve vazgeçilmez öğesi oldu. Bu "koleksiyona" denizaltı gibi bir araç da eklenince, yirminci yüzyılın iki büyük savaşı tarihte ilk kez "üç boyutlu" bir nitelik kazandı: Kara ve deniz yüzeyi, denizin altı ve kara ile denizin üstü. Önceki savaşların tümü yalnızca birinci özelliğe sahipti.

Her iki savaş da yerel ve kısa olacaktı. Saraybosna'daki suikast yalnızca Avusturya ile Sırbistan arasında bir çatışma olarak kalacaktı. Ama domino etkisiyle denetimden çıkarak Avrupa çatışması biçimine dönüştü. Hiç kimse genel bir savaş istemiyordu ama kimse de bundan nasıl kaçınılacağını bilmiyordu. Bunun gibi, 1939'da Hitler'in Polonya'daki "yıldırım savaşı" yerel bir çatışma olarak kalacaktı. Saldırmazlık paktı ile Sovyetler Birliği yansızlaştırılmıştı, İngiltere ile Fransa ise Polonya ve Doğu Avrupa'dan uzaktaydılar. Hiç kimse, hatta Avusturya ile Çekoslovakya'yı çatışmaya yol açmadan yutmuş olan Hitler bile, genel bir savaş istemiyordu.

4. Sonuçlar Açısından

Her iki savaşın ani sonuçları da benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de ABD'nin gücü artmış, birincisinden sonra diğer devletlere kredi veren ülke, ikincisinden sonra "sü-

per" devlet durumuna yükselmiştir. Her ikisinin sonunda da Almanya geçici olarak yıkılmış ve genel olarak yenik devletler bellerini doğrultmuşlardır. İngiltere ile Fransa birincisinin sonunda zayıflamışlar, ikincisinin sonundaysa tam anlamıyla tükenmişlerdir. Sovyetler Birliği 1917'de kurulmuş, 1945'te dünya çapında devlet durumuna gelmiştir. Her iki savaş da Avrupa ve genel olarak yeryüzünün ekonomik ve toplumsal düzenini sarsmıştır. Birincisinden sonra ilk uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti, ikincisinden sonra onun bir devamı sayılabilecek Birleşmiş Milletler kurulmuştur.

İki dünya savaşı da on sekizinci yüzyılın sonunda başlayan endüstriyel, siyasal, toplumsal ve entelektüel devrimlerin en yüksek noktasını oluştururlar. Bireyle devlet arasında yepyeni bir ilişki kurularak yurttaşlık anlayışıyla bireyin devlete bağlılığı güçlenmiştir. Artık devlet birkaç kişinin malı değildi ve hükümetler halkın adına hareket ediyorlardı. Ama buna karşılık devlet "zorunlu askerlik" sistemiyle tüm yurttaşların üzerinde denetim yetkisine de sahip olmuştu. Böylece savaş daha "demokratik", ideolojik ve duygusal olmuş, örgütlenmede, seferberlikte, kapsam ve amaçta topyekûn bir biçime dönüşmüştü. Her alanda üretim ve nüfusun artmasıyla savaş teknolojisinde ve silahlanmadaki gelişme, bu duygusallıkla birleşince, her iki savaş da görülmemiş bir yıkıcılığı peşlerinde getirdiler.

II. SAVAŞIN AVRUPA'DA BAŞLAMASI

Polonya'nın İşgali

Sovyetler'le yapılan saldırmazlık paktından sonra Hitler Polonya üzerindeki niyetlerini açığa vurdu. Nazilerin etkili

oldukları Danzig bölgesinin (Gdansk) Almanya'ya verilmesi için baskıya başladı. Ayrıca bu yolla İngiltere ile Fransa'nın Polonya'ya verdikleri askeri güvencenin boş olduğunu göstermek ve bu iki devletin niyetlerinin ciddi olup olmadığını denemek istiyordu. 1 Eylül 1939 sabahı Almanya Polonya'ya saldırdı. 3 Eylül'de İngiltere ve aynı gün birkaç saat sonra Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler. Almanya'nın Polonya'ya saldırısında ne daha önce ültimatom verilmiş ne de savaş ilanı yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nı hâlâ hatırlamakta olan kuşak savaşı coşkuyla karşılamadı ve sanki bürokratik bir gereklilik olarak kabul etti. Almanya'dan savaşa katılmak için yüklü bir hammadde ve savaş malzemesi isteyen Mussolini savaşa hemen girmedi.

İşin aslına bakılırsa, Hitler'in planlarında Polonya'ya saldırı yoktu. Kitabından öğrendiğimize göre, öncelikle Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğü ortadan kaldırılacaktı ve orduları çok zayıf olan İngiltere ile İtalya buna ses çıkaramazlardı. Tıpkı Bismarck gibi iki cepheli savaş karabasanı altında Polonya ile 1934 yılında bir saldırmazlık paktı imza etmişti. Polonya, Fransa düştükten sonra nasılsa bir Alman uydusu olacaktı. Halkı Alman olan Danzig, Versailles Antlaşmasıyla serbest bir kent olmuştu ve Almanya ile Doğu Prusya'yı ayırıyordu. Hitler özellikle Alman generallerinin gözünde prestijini yükseltmek için Danzig'i eline geçirmek istedi. Polonya'nın ilerde Sovyetler'den ele geçireceği Ukrayna'nın bir bölümü karşılığında bu duruma ses çıkarmayacağını sanıyordu. Ancak Polonya direndi. Bunun üzerine Hitler'in alışılmış belirsiz tehditleri İngiltere'de panik yarattı. 1939 yılının kışında Almanya batıda bir askeri harekâtta bulunabilirdi. Bu durumdaysa Polonya'nın doğuda ikinci cepheyi oluşturması gerekiyordu. İşte İngiltere'nin Polonya'ya verdiği 31 Mart askeri güvencesinin asıl nedeni buydu. Hitler savaş hazırlığı yaptığı haberini İngiltere'ye

uçurmuştu ve tıpkı Çekoslovakya'da olduğu gibi İngiltere'nin Polonya'ya baskı yapmasını beklemekteydi. Ancak bir sonuç çıkmadı. Gerçekte, İngiltere ile Fransa, Polonya'ya yardım edemeyeceklerini biliyorlardı ve bu devletin kendiliğinden ödün vermesini bekliyorlardı. Verdikleri güvenceye ters olarak baskı yaparlarsa, Çekoslovakya olayından sonra zaten azalmış olan prestijleri sıfıra inecekti. Polonya ise Almanya karşısında gerilemedi; verdiği ödünler sonucu Çekoslovakya'nın başına gelenleri çok yakından görmüştü. Son derece mekanize altı tümen, birkaç hafta içinde Polonya'nın işini bitirdi. Alman tanklarına karşı Polonya süvarisi etkili olamadı. Sovyetler Birliği de 17 Eylül'de Doğu Polonya'yı işgal etti. Harekâtın sonunda, 1918 yılından önce Almanya'ya ait olan topraklar yeniden Almanya'ya katıldı. Sovyetler ise ülkenin doğu eyaletlerini ellerine geçirdiler. Geriye kalan topraklarıysa doğrudan Alman yönetimi altına kondu. Böylece tarihi bir ders yeniden doğrulanmış oldu: Almanya ile Rusya'nın Polonya aleyhine anlaşmaları durumunda bu devlet bağımsızlığını koruyamamaktadır.

Polonya savaşı sürerken Fransa Maginot hattını güçlendiriyor ve Alman cephesine ufak saldırılarla yetiniyordu. Bu hareketsizliğin nedeni, Fransa'nın büyük çaplı bir saldırı için genel seferberliğin bitmesini beklemesiydi. Ancak genel seferberliğin sağlandığı gün Polonya'nın işgali de bitmiş bulunuyordu. Dolayısıyla Almanya kuvvetlerinin bölüneceği iki cepheli bir savaş durumunda kalmadı. İşin aslına bakılırsa, kâğıt üzerinde Fransa'nın silah ve birlik sayısı açısından Almanya'ya büyük üstünlüğü vardı. Ancak bu birlikleri Alman cephesinde toplamamış, bir kısmını öteki cephelere yaymıştı. Yaygın olan kanının aksine ve İngiliz tarihçisi A. J. P. Taylor'a göre, Polonya savaşının sonunda Almanya'nın savaş malzemesi hemen hemen tüken-

mişti ve Fransa genel bir saldırıya geçmiş olsaydı, Almanya'nın uzun süre dayanacak askeri gücünün kalmadığını görecekti. Bu da Hitler'in büyük ve uzun süreli bir savaş için hazırlanmadığını göstermektedir. Ufak bir ihtiyat payıyla harekete geçiyor, az bedelle ani zaferler kazanmaya bel bağlıyordu.

Ancak batı cephesindeki hareketsizliğin İngiltere ve Fransa açısından bir mantığı da vardı, çünkü düşüncelerine göre zaman onlardan yanaydı. Nazilerin ekonomik sistemi son nefesindeydi, her şey silahlanma uğruna harcanmıştı ve hammadde sıkıntısı başlayacaktı. Bu düşüncelerle Almanya'ya karşı karadan ve denizden sıkı bir abluka uygulamaya başladılar. Yapılacak en akıllıca şey, savunmada kalıp ablukayı sürdürmekti. Bu görüşler tümüyle yanlıştı. Almanya halkının yaşama düzeyini düşürmeden silahlanmıştı ve kısa sürede beslenme sıkıntısı çekecek durumda değildi. Savaş sonrasında açıklanan belgelerden, İngiltere'nin Alman silah harcamalarını iki kat abartmış olduğu ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Hitler sınırsız silahlanma peşinde koşmuyor, hemen kullanılabilecek kadar silah istiyordu. Ayrıca abluka da işe yaramadı. Bir kere, İtalya'dan gelecek malların denetlenmesi zordu, hele Sovyetler Birliği'nden Almanya'ya geçecek hammadde hiç denetlenemezdi.

Sovyet-Fin Savaşı ve İskandinavya Gelişmeleri

İngiltere ile Fransa uyguladıkları ablukanın verdiği rahatlıkla batı cephesinde hareketsiz dururlarken Polonya'nın işi bitirilmiş ve Sovyetler Birliği de yeni serüvenler peşinde koşmaya başlamıştı. Sovyet hükümeti Baltık ülkeleri hükümetlerine birer nota göndererek bu ülkelerde Sovyetler Birliği'ne dost hükümetlerin kurulmasını istedi. O günkü ko-

şullar altında Baltık devletlerinin bu isteği reddetmelerine olanak yoktu. Ancak Sovyetler daha da ileri giderek bu hükümetleri kendileri dikte ettiler ve sonra da baskı altında tuttukları hükümetlerin Sovyetler Birliği'ne katılma isteklerini "kabul ettiler." Litvanya 14., Letonya 15., Estonya 16. Sovyet Cumhuriyeti oldular. Daha önce yapılan plebisitler % 99 Sovyetler lehine sonuç vermişti.

Sovyetler bu arada Finlandiya'yla meşgul olmaya başladılar. 5 Ekim 1939'da Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Finlilere "bazı ortak sorunlar" üzerinde ikili görüşme önerdi. Bu öneriden endişelenen Finliler, Sovyetler'i yumuşatmak amacıyla, 1917 Temmuzunda başarısız bir darbe girişiminden sonra Finlandiya'ya kaçan Lenin'i evinde konuk olarak barındırmış olan Paasikivi'yi Moskova'ya gönderdilerse de Sovyet isteklerinin ağır olması yüzünden görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Sovyetler Hangö limanının kendilerine kiralanmasını, Leningrad'ın yakınındaki Karelia bölgesi ile Buz Denizi kıyısında İsveç-Norveç sınırları arasında kalan Petsamo'yu istiyorlardı. Böylece gelecek bir Alman saldırısında daha güçlü durumda olacaklar ve Norveç ile komşu olup bu ülkeyi baskı altında tutabileceklerdi. İsteklerinin reddedilmesi üzerine Sovyetler Birliği 30 Kasım 1939'da Helsinki'ye saldırdı. Açık saldırı karşısında Finlandiya hemen Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Cemiyet uluslararası politikadaki etkinliğini bütünüyle yitirmiş olmasına rağmen bu sorunda çabuk karar verdi ve Sovyetler Birliği'ni saldırgan ilan ederek üyelikten çıkardı. Ama asıl sorun Milletler Cemiyeti'nin Finlandiya'ya nasıl yardım edeceğiydi. Sovyetler'e karşı herhangi bir zorlama tedbiri alacak durumda değildi. Ancak genel sekretere üye devletlerle temas etmesi ve Finlandiya'ya ne biçimde yardım yapılacağını saptaması konusunda yetki verildi. Ancak genel sekreterin temaslarından sonuç çıkmadı. İngiltere ile

Fransa Finlandiya'ya yardım edecek durumda değillerdi. Ayrıca isteseler bile herhangi bir yardım gönderemezlerdi, çünkü Sovyetler'den çekinmekte olan ve Finlandiya'dan sonra kendilerine dokunmayacağına inanan İsveç ve Norveç, böyle bir yardımın kendi topraklarından yapılmasına izin vermeyeceklerini açıklamışlardı. Dışardan yardım gelmemesine rağmen Finliler Sovyetler'e karşı gerçekten iyi direndiler. 104 gün süren savaş süresince iklim de Finlilere yardım etti ve ülkelerinin coğrafi koşullarını çok iyi kullanan, piyadenin yürüyemediği kalın kar örtüsü üzerinde kayaklarla savaşan bu sporcu ulus, 12 Mart 1940 tarihine kadar direndi. İki devlet arasında yapılan anlaşmayla Sovyetler, yukarda sıralanan isteklerini elde ettiler.

Bu arada Almanya'ya karşı uygulanan ablukada, Almanya'ya Norveç yoluyla gelen İsveç kömür cevherinin durdurulması büyük önem kazanmıştı. İngiltere ile Fransa bu akışın durdurulması halinde Alman ekonomisinin darbe yiyeceği ve böylece savaşın kısa süreceği anlayışındaydılar. Bu amaçla Norveç kıyılarının mayınlanması ve Narvik gibi stratejik değeri olan kıyı bölgelerine asker gönderilmesi planlandı. Polonya'nın işgalini tamamladıktan sonra Fransa'ya saldırmayı kararlaştırmış olan Almanya bu Norveç harekâtını engellemek için batıya saldırıyı erteledi. 9 Nisan 1940'ta Almanya, Norveç'e geçmek için Danimarka'ya bir ültimatom verdi. Danimarka direnemedi ve kısa bir sürede Alman orduları tarafından işgal edildi. Almanlar Danimarka'dan gemilerle Norveç'e geçtiler.

Gerçi İngilizler denizde güçlüydüler ama Almanların hava desteği altında yaptıkları çıkarma başarılı oldu. Böylece hava kuvvetlerinin desteği olmadıkça, deniz gücünün işe yaramadığı anlaşıldı ve ilk kez İngiltere'nin zayıflığı ortaya çıktı. Almanlar Norveç'in bazı limanlarını işgal ettiler, denizaltı faaliyetlerine uygun olan fiyordlara denizaltılarını

yerleştirdiler. Norveç denizden böyle işgal edilirken, içte de Alman taraftarı faşist bir ırkçı olan Vidcum Quisling'in yıkıcı çabalarıyla Norveç'in bütünüyle Alman denetimi altına girmesi kolaylaştı (Bundan sonra *quisling* sözcüğü İngilizce'ye girecek ve "vatan haini" anlamına gelecektir). Norveç Kralı ülkesinden kaçarak İngiltere'ye sığındı ve Almanlar da Norveç'te Quisling'in başkanlığında kukla bir hükümet kurarak hemen tanıdılar. İngiltere ile Fransa Norveç'e asker gönderdilerse de Narvik'e yapılan çıkarma başarısız oldu. Almanya bu İskandinavya harekâtında İsveç'e dokunmadı. Bunun nedeni Hitler'in İsveç'in sonuna kadar tarafsız kalacağına inanmış olmasıdır. Nitekim, Sovyetler'e saldırı öncesinde Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'yı işgal ederek Balkanları güvenlik altına alırken, tarafsızlığına inandığı Türkiye'ye saldırmayacaktır.

Böylece 1940 yılının Mayıs ayı gelip Almanya'nın batı saldırısı başladığında, Polonya, Danimarka ve Norveç Almanya' nın, Baltık ülkeleriyle Finlandiya'nın stratejik bölgeleriyle doğu Polonya Sovyetler'in denetimi altına girmiş bulunuyordu.

Fransa'nın Teslimi

1. Fransa'nın Yenilgisi

Almanya doğu ve kuzeyde başarıdan başarıya koşarken, Fransız ve kıtada bulunan İngiliz birlikleri, ünlü Maginot hattının gerisinde Alman saldırısını belki de abartılmış bir güvenle bekliyorlardı. Ancak şaşırtıcı olan şudur ki bu güçlü savunma hattı Fransa'ya olduğu kadar ve belki ondan da çok Almanya'ya güvenlik sağlamış sayılabilir. Çünkü Fransızlar Maginot'yu tümüyle bir savunma hattı olarak düşünüp tahkimatlarını ona göre yaptılar ve buradan

Almanya'ya bir saldırı olasılığını hiç hesaplamadılar. Alman genelkurmayı da bu durumdan o kadar emindi ki hattın karşısındaki Alman mevzilerinde çok az asker bulundurdu. Almanya'nın Norveç'i işgali üzerine, o âna kadar batıdaki Alman harekâtına önem vermemiş olan Başbakan Chamberlain istifa etti. Yerine yine Muhafazakâr Parti'den Sir Winston Churchill Başbakan oldu ve Muhafazakâr ve İşçi partilerinden oluşan bir savaş koalisyonu kurdu (10 Mayıs 1940). Zafere kadar sürecek olan bu koalisyonun kurulduğu gün Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa'ya saldırdı. Hitler o gün verdiği demeçte Alman ırkının bin yıllık geleceğinin bu harekât ile çizileceğini söylemekteydi.

Kâğıt üzerinde Fransa'nın askeri gücü daha üstün olmakla birlikte, Fransa tank birliklerini tüm cephe boyunca yaymıştı. Bu yüzden tek bir noktada saldırı olanağı ortadan kalktı. Diğer yandan Alman generali Guderian, yeni zırhlı araç harekâtının öncüsü olarak, tanklarla düşman toprağı içinde derinlemesine ileri harekâtın avantajlarını görmüş ve Fransız genelkurmayı yaratılan karışıklık ve panik havası içinde ne yapacağını şaşırır duruma gelmişti. Fransız yüksek komutası karşı harekâtta daima geri kalmış, karar verilip uygulamaya konduğunda ya iş işten geçmiş ya da harekâtı yapacak birlikler yok olmuştur. Kısacası Fransız genelkurmayı Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir zamanlama anlayışı içinde hareket etmiştir.

Fransız cephesindeki bu kararsızlıktan yararlanan Alman birlikleri, Rotterdam'ı havadan bombalayıp yerle bir ettikten sonra, Hollanda'yı dört gün gibi kısa bir sürede işgal ettiler. Daha sonra tarafsızlığının arkasına boşuna saklanmakta olan Belçika saf dışı edildi. Bu iki ülke işgal edilirken Fransa'nın karşı saldırısının gerçekleşmediğini ve gerçekleşemeyeceğini anlayan İngiltere, kıtadaki ordusunun kuşatılıp yok edilmesini önlemek amacıyla, Avrupa'da

ellerinde kalan son liman olan Dunkirk'ten 3 Haziran 1940 tarihine kadar 200.000 askerini İngiltere'ye çekti. Ancak çekiliş sırasında hemen hemen bütün ağırlıklarını da Avrupa'da Almanlar'a bırakmak durumunda kaldı. İngilizler'e göre bütünüyle Alman işgali altında bulunan Batı Avrupa'dan askerlerini hemen hiç kayıp vermeden çekebilmeleri ve bunları daha sonraki mücadele için saklamaları büyük bir zaferdir. Ama şurası da açıktır ki kıtadan İngiliz askerlerinin çekilmesiyle Fransa Avrupa'da yalnız kaldı ve bu da İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı.

Savaştan sonra elde edilen Nazi belgeleri, Alman genelkurmayının bir İngiliz-Fransız ortak saldırısından sürekli korktuğunu göstermiştir. Ancak bu karşı saldırı Fransız yüksek komutasının yanlış ve yavaş karar vermesi, Fransız ve İngiliz ordularının arasında eşgüdüm sağlanamaması, Fransa'nın hava üstünlüğüne sahip olmaması ve ellerinde bulunan zırhlı araçları etkili bir biçimde kullanamamaları sonucu gerçekleşemedi. Üstelik bu askeri hatalar gelecek dört yıl içinde Fransa'nın kaderini belirleyecek ve savaştan sonra da bu ülkenin iç gelişmelerini etkileyecek olan siyasal kararlarla birleşti. 1940 Martında Finlandiya'ya kurtarma birlikleri gönderilmesi suya düşünce, Başbakan Daladier istifa etti ve yerine Paul Reynaud geçti. Belçika ile Hollanda'nın işgali Genelkurmay Başkanı Gamelin'in yerini General Weygand'ın alması sonucunu doğurdu. Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü kahramanı Mareşal Pétain Savunma Bakanı oldu. Bu iki yaşlı asker, 1940 Haziranındaki talihsiz kararlardan sorumludurlar.

Almanya 9 Haziran'da Rouen kentini alarak Paris'e yaklaştı. Weygand Paris'in savunulmasını olanaksız görünce, boşuna bir yıkıma yol açmamak için, kenti boşalttırdı. 10 Haziran'da Almanya'nın artık savaşı kazandığına inanan

Mussolini "İtalya' nın parlak geleceğinin saati çalmıştır" diyerek İngiltere ile Fransa'ya savaş açtı. Hemen o gün Riviera ve Alpler yönünde saldırıya geçtiyse de İtalyan birlikleri pek başarılı olamadılar. Paris 14 Haziran'da Alman işgali altına girdi. Her ne kadar Başbakan Reynaud ve bazı bakanlar savaşı sürdürmekte kararlı görünüyorlarsa da Pétain ve Weygand gibi askeri önderler bırakışmadan yana idiler. Sonunda Mareşal Pétain başbakan oldu ve 22 Haziran 1940 tarihinde Alman-Fransız Silah Bırakışması imzalandı. Bu bırakışmanın önemli maddeleri şunlardır: (i) Fransa' nın kuzey yarısı ve Atlantik kıyıları Almanya'ya bırakılacaktı. (ii) Diğer bölgeler işgal edilmeyecek ve böylece Fransa'nın bağımsızlığının sürdüğü izlenimi yaratılacaktı. (iii) Fransız ordusu hemen hemen tümüyle ortadan kaldırılacak ve ülke silahtan arındırılacaktı. (iv) Fransız deniz kuvvetleri Almanya ve İtalya'nın denetiminde silahtan arındırılacak ve Almanya bu kuvveti kullanmayacaktı. (v) Almanya'dan Fransa'ya kaçmış tüm Alman mültecileri geri verilecekti. Hitler bırakışma törenine tüm tarihsel "dramatik" görüntüyü verdi. General Foch'un 1918 Kasımında Alman teslim heyetini kabul ettiği vagon müzeden alınarak bırakışmanın imzalanacağı Compeignes ormanına getirildi ve Fransız temsilcileri bırakışmayı bu vagonda imzaladılar. Hitler 1918'in intikamını almıştı.

2. *Yenilginin Nedenleri*

Üçüncü Cumhuriyet Fransası Alman silahları üzerinde kurulmuş ve yine aynı silahlar üzerinde sona ermiştir. Bu sona erişin görünürdeki nedeni askeri yetersizlik ve özellikle hava üstünlüğüne sahip olmamakla zırhlı araçları modern savaşın gereklerine uygun olarak kullanamamaktı. Ancak salt askeri yetersizliğin yanında şu önemli unsurları göz-

den uzak tutmamak gerekir:

En önemlisi, Fransız halkı savaşın sürmesini istemiyordu; morali bozulmuştu. Halkın bir bölümü Üçüncü Cumhuriyet karşıtıydı, bir bölümü totaliter bir yönetimin özlemini çekmekteydi, bir bölümüyse hâlâ kralcıydı. Ayrıca ülkede İngiltere aleyhine duygular artmıştı. Bunlar İngiltere'nin Fransa'ya yeteri kadar yardım etmediği, Almanya karşısında yalnız bıraktığı ve müttefik olarak girdikleri her savaşta Fransızların daha çok kan akıttığı görüşündeydiler. Ayrıca Fransa'daki seçim sistemi çok güçlü partilerin ortaya çıkmasını ve parlamentoda çoğunluğu sağlamasını engelledi. Birçok irili ufaklı partiyle istikrarlı hükümetler kurulamadı. Üstelik subayların büyük bir bölümü demokrasi taraftarı değildi ve hatta bazıları Hitler hayranıydılar. Hitler'in etkili propagandasının sonucu olarak, "Almanya neydi ve Hitler sayesinde ne oldu?" anlayışı yerleşti. Fransızların Maginot hattına çok güvenmeleri de aleyhlerine oldu. Bu hattın dışındaki bölgeler büyük ölçüde ihmale uğradı ve bu yüzden Alman ordularının Fransa'yı işgali, yukardaki toplumsal koşullar da hesaba katıldığında, çok kolaylaştı.

İşin aslına bakılırsa, Fransa işgal edilirken ABD ile İngiltere herhangi bir yardımda bulunmadılar. Gerçekte Başbakan Reynaud birçok kere ABD'ye yardım çağrısında bulunmuştu. Roosevelt Fransa'ya uçak ve silah yardımı gönderebileceğini açıklamışsa da ABD'yi hemen savaşa sokmak ne siyasal ne de anayasal açıdan mümkündü. Sonunda müttefiklerine "sempatilerini" göndermekle yetindi, ama Fransa'nın herhalde "sempati"den öte yardıma ihtiyacı vardı. İngiltere'ye gelince, hava gücünün ancak küçük bir kısmını Fransa'ya göndermişti. Ancak Fransa'da durum umutsuz görünmeğe başladığı ve hava savaşının İngiltere'ye kayma olasılığı ortaya çıktığı zaman artık uçak gön-

dermemeye başladı. Buna bir de Dunkirk çekilmesi eklenince iki ülke arasındaki ilişkiler iyice soğudu. Fransa'ya göre İngiltere ortak davaya ihanet etmiş ve kendi ulusal çıkarlarını, her ne pahasına olursa olsun, Fransa'nın kurtarılmasının üstünde tutmuştu.

3. *Vichy Hükümeti*

Böylece Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet tarihe karıştı ve Pétain geçici dönemi başladı. Başlangıçta Pétain bir anayasa hazırlayacağını ve bunu halkın oyuna sunacağını açıklamıştı. Sonra böyle yapmayarak Fransa'yı kanun gücünde kararnamelerle yönetmeye başladı. 1940 Ağustosunda meclisi feshederek Vichy'yi başkent yaptı ve bir cins diktatörlüğe başladı. Kendini devlet başkanı ve Dışişleri Bakanı Pierre Laval'i halefi ilan etti. Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri yerine "iş, aile, vatan" ilkelerini koydu. Almanya'nın Fransa Büyükelçisi Otto Abetz elçiden daha ileri bir durumda, adeta Pétain'in akıl hocası ve Fransa ile Nazi Almanyası arasında sürekli bir bağ durumundaydı. Pétain, zaman geçtikçe daha da ileri giderek, Nazi yönetimine benzeyen, Yahudi aleyhtarlığı güden bir rejim kurdu ve bir cins Fransız "Führer"i haline geldi.

Bu arada Reynaud hükümetinde savaş bakan yardımcılığında bulunmuş olan General de Gaulle, Londra'ya kaçarak Fransa'nın kurtuluşu için mücadeleye başlamıştı. Teslim sırasında BBC'den Fransız halkına "Ne olursa olsun Fransız direnmesinin ateşi sönmemelidir ve sönmeyecektir" diye seslendi ve Fransa'nın yenilmediğini, mücadeleye devam edileceğini, sonunda Fransa'nın mutlaka galip geleceğini söyledi. "Hür Fransızlar" hareketini başlatarak ABD ile İngiltere'den Fransa'nın meşru başbakanı olarak tanınmasını istedi. Her iki devlet de buna yanaşmadılar. İşte de

Gaulle'ün savaştan sonra ortaya çıkacak olan Anglosakson düşmanlığının bir nedeni de budur. ABD'ye göre bu teklif kabul edildiği takdirde Pétain hükümetiyle kurulan ilişkiler suya düşecekti. Amerikan hükümeti Vichy ile iyi ilişkileri sürdürmekle onu frenleyebileceğini sanıyordu. İngilizlerin elindeyse ilerde Fransa başbakanı ilan etmek üzere daha uygun isimler vardı. Çetin ve inatçı bir adam olarak bildikleri de Gaulle'e bağlanmak istemediler. Ayrıca de Gaulle'ün savaştan sonra başbakan olabileceğine ihtimal de vermiyorlardı.

Pétain hükümetinin Vichy'de, de Gaulle'ün "Hür Fransızlar" hareketini yürüten Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin Londra'da kurulmasıyla Fransız politikasının gelecek dört yıl içinde oradan oraya çalkalanıp duracağı direnme ve işbirliği kutupları ortaya çıktı.

Bu sırada son bir olay, zaten çok bozuk olan İngiliz-Fransız ilişkilerini tam anlamıyla kopardı. Fransız donanmasının Almanya tarafından kullanılmasından korkan (bu durumda İngiltere deniz üstünlüğünü Almanya'ya kaptırabilirdi) ve Fransa'nın bu konudaki direnme gücüne güvenmeyen İngiltere, 3 Temmuz 1940'ta İngiliz limanlarındaki Fransız savaş gemilerine el koydu ve daha da kötüsü, Cezayir'in Mers-el-kebir üssünde demirli bulunan Fransız donanmasını batırdı. 1300 Fransız denizcisinin öldüğü bu olayı Fransızlar kolay unutmayacaklardır.

Almanya'nın Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'dan sonra Fransa'nın yarısını işgal etmesi ve öteki yarısını da denetlemesiyle, İngiltere'nin yalnızlığı ve Almanya tarafından çevrelenmişliği tamamlandı. Bu yalnız siyasal ve askeri bir yalnızlık değildir. Gelecek dört yıl boyunca, Alman işgali altındaki Batı Avrupa ile işgale uğramadan savaşı yürütmüş bulunan İngiltere'nin deneyleri birbirinden çok farklı olmuştur. İşgal edilen Batı Avrupa,

işgalin yarattığı küçük düşmeyi, duruma göre düşmanla işbirliği yapmanın ayıbını ve direnmenin sıkıntılarını yaşamıştır. Böylece Batı Avrupa ülkeleri arasındaki bağlar güçlenirken, İngiltere'nin Avrupa kıtasıyla bağları zayıflamış, buna karşılık İngiltere ile ABD ve İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth*) arasındaki bağlar güçlenmiştir.

Bu konuda son olarak şunu söylemek gerekir ki 1940 sonbaharına kadar olan askeri harekâtta Hitler'in başarısının Avrupa tarihinde gerçekten bir benzeri yoktur. Bu başarıya en çok yaklaşan Napolyon Bonapart, imparatorluğunu kurmak için on yıl çalışmış, bunun için üç büyük harekâta girişmiş ve sonuncusunda (Austerlitz) ağır kayıplar vermişti. Ayrıca kurduğu imparatorluk hiçbir zaman tam olmadı: Prusya'nın az, ama Avusturya'nın bir dereceye kadar bağımsız hareket etme olanakları vardı. Hitler ise Rusya'nın batısındaki hemen hemen tüm Avrupa'ya bir yıldan az bir süre içinde, çok az madde ve can kaybıyla egemen oldu. Fransa'daki zafer Almanya'ya yeni olanaklar da sağladı. Almanya Fransa'daki depolarda tüm İngiltere Savaşı ve Rusya harekâtının başlangıcı için yetecek kadar petrol buldu. Fransa'ya yüklenen işgal giderleri 18 milyonluk bir orduya yetecek kadardı.

İngiltere Savaşı

Fransa yenildikten sonra, Hitler İngiltere ile meşgul olmaya başladı. Bu devlet hala savaştaydı ve Almanya'ya meydan okumaktaydı. Gerçekte Hitler bu durumu öngörmüş değildi ve buna karşı bir planı da yoktu. Düşüncesine göre İngiltere'nin kıtadaki "kılıcı" olan Fransa bir kere elinden alındı mı barışa yanaşacaktı. Kaldı ki İngiltere'nin Almanya tarafından işgali Almanya'nın yararına da olmazdı. İngiltere yıkılırsa koca imparatorluğu Japonya ve ABD tarafından

paylaşılır ve donanması güçlü olmayan Almanya bu "mirastan" hiçbir şey elde edemezdi. Almanya ile dost bir İngiltere, ABD'ye karşı tampon vazifesini görür ve böylece Almanya'ya batı cephesindeki tehdit de ortadan kalkardı. Bundan sonra Hitler artık güven içinde Sovyetler Birliği üzerine yürüyebilir ve asıl dış politika amacına ulaşırdı. İngiltere'yle barış için taktiğiyse rakibinin sinirleri bozulana kadar beklemekti. Şansölye olabilmek için ve Çekoslovakya'nın parçalanmasında bu taktiği başarıyla kullanmış, Polonya'da kullanmaya çalışmıştı. Fransa'yla bırakışma görüşmelerinde şunları söylüyor: "İngilizler savaşı yitirdiklerini bilmiyorlar, onlara bunu anlamaları için zaman vermek gerek." Hitler bu zamanı verdi ve 19 Temmuz'a kadar bekledi. Ama İngiltere savaşı sürdürmekte kararlıydı. Churchill 13 Mayıs'ta, yani daha yeni Başbakan olduğu zaman şöyle konuşuyordu:

"Size kan, ıstırap, gözyaşı ve terden başka bir şey vaat etmiyorum. Politikamızın ne olduğunu sorarsanız şunu derim: Tüm varlığımız, Tanrı'nın vereceği tüm gücümüzle denizde, havada ve karada savaşmak... Amacımız nedir diye sorarsanız, size tek bir sözcükle cevap veririm: Zafer!.. Neye mal olursa olsun zafer, tüm dehşetine rağmen zafer: Yol ne kadar uzun ve zor olursa olsun zafer."

Fransa teslim olduktan sonra şu ünlü sözlerini söylüyordu:

"Sonuna kadar gideceğiz. Fransa'da savaşacağız, denizlerde ve okyanuslarda, kıyılarda ve çıkarma sahillerinde, tarlalarda ve caddelerde, tepelerde savaşacağız, asla teslim olmayacağız; bir ân için bile inanmıyorum, ama eğer bu ada ya da büyük bir bölümü işgal edilirse, aç kalırsak, İngiliz filosu tarafından silahlandırılan ve korunan denizaşırı imparatorluğumuz mücadeleyi sürdürecektir."

İngiltere'nin teslim olmayacağını anlayan Hitler, Tem-

muz'da genelkurmaya İngiltere'nin işgalinin başlatılmasını emretti. Ancak askerler, İngiliz hava ve deniz gücü durdukça adaya asker taşımanın çok zor olduğunu söylediler. Bunun üzerine Hitler, önce İngiliz hava gücünün yok edilmesi ve böylece hava üstünlüğünün sağlanması amacıyla Ağustos başında "İngiltere Savaşı"nı başlattı. Bunu izleyen birkaç hafta hava savaşı sürdü. Almanya'nın daha çok uçak ve pilotu, İngiltere'nin iyi işleyen radar sistemi vardı ve uçak üretimi Almanya'nınkinden daha hızlıydı. Birkaç hafta içinde İngiliz hava kuvvetlerinin yok edilemeyeceği anlaşılınca, Almanya 7 Eylül 1940'ta Londra'yı havadan bombalamağa başladı. Bu İngiltere'nin Berlin'i bombalamasına karşılık gibi görünüyorsa da asıl nedeni İngiliz hava kuvvetlerinin hava savaşlarında yenilmemesiydi. Bu savaş biçiminin önemli bir sonucu, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli özelliklerinden olan asker-sivil ayrımının son bulmasıdır. Çünkü, yangın söndürme, yaralı ve ölüleri kaldırma, sokak ve yıkıntıları temizleme ekipleri, hep sivil gönüllülerden oluşmuştur.

Hava savaşı ve havadan bombardıman İngiliz hava gücünü saf dışı etmede başarısızlığa uğrayıp Almanya İngiltere'nin işgali için gerekli olan hava üstünlüğünü sağlayamayınca, Hitler 12 Ekim 1940'ta saldırıya son verdi. "İngiltere Savaşı" Almanya açısından yitirilmişti, ama Hitler İngiltere'nin saf dışı edilmemesine rağmen savaşı sürdürmede kararlıydı. Sovyetler Birliği'ni işgal planları 1940 Ağustosundan beri hazırdı ve şimdi Hitler bu planın uygulama alanına konmasına karar verdi.

Hitler'in batıdaki zaferi, savaşı bir Avrupa savaşından bir dünya savaşı biçimine sokan gelişmeleri başlattı. Churchill kadar Hitler de anlamıştı ki İngiltere'nin tek zafer umudu savaşın genişletilmesinde yatmaktaydı. Churchill "İngiltere'nin umudu ABD ve Rusya'da yatmaktadır"

derken, Hitler şu kehanette bulunuyordu: "Rusya saf dışı edilirse, İngiltere'nin Amerika umudu da ortadan kalkar. Çünkü Rusya'nın gücünün bitmesi, Uzakdoğu'da Japonya'nın gücünü büyük ölçüde artıracaktır". Japonya'nın gücünün artmasıysa, ABD'yi Pasifik bölgesine çekecek ve Avrupa'ya müdahale olanağı ortadan kalkacaktı. Ayrıca İngiltere'ye doğrudan saldırı olanaklı değilse bile, bu devlete Akdeniz ve Ortadoğu'dan saldırılabilirdi. Başarılı bir kampanya Almanya'nın Mısır, Irak, Türkiye ve İran'da üstünlük kurmasına yol açarsa, bu durum Sovyetler'e saldırıyı da kolaylaştırırdı.

III. SAVAŞIN AVRUPA'DA GENİŞLEMESİ

Alman-Sovyet İlişkilerinin Bozulmaya Başlaması

1940 yılında Fransa'nın üstesinden geldikten sonra, Almanya için yenilmemiş iki büyük devlet kaldı: İngiltere ile Rusya. 1940 yılında Hitler'in bu durumu, 130 yıl öncesinde Napolyon'unkine benzemektedir. O tarihlerde Napolyon'un karşısında da bu iki devlet ayakta duruyordu ve Napolyon Rusya'yla geçici bir anlaşmaya varmıştı. Hitler de Rusya ile anlaşmıştı. Ancak yine Napolyon döneminde olduğu gibi, 1940 yılının son aylarında durum değişti ve Hitler bu iki devletten birini mutlaka yenmesi gerektiğini anladı. Kara devleti olduğu için Napolyon Rusya'ya saldırmıştı; Hitler de aynı biçimde hareket etti.

Almanya batıda Fransa'yı dize getirirken, Sovyetler de Baltık ülkelerini ilhak ediyordu. 1940 yazındaysa Romanya ile meşgul olmaya başlamıştı. Bir ültimatomla, eline geçirmek için fırsat beklediği Besarabya ve Bukovina bölgelerini ilhak etti. İşin aslına bakılırsa, Sovyetler'in Almanya

ile yaptığı gizli protokolde Baltık devletleri, Finlandiya ve Besarabya'nın Rus etki alanı içine girmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Buraları ilhak etmekle Sovyetler Birliği protokole aykırı hareket etmiyordu. Ancak Sovyetler Almanya için çok hassas bir bölge olan Balkanlara el atınca, Almanya kuşkulandı. Ayrıca Almanya sürekli savaşırken, Rusya silah kullanmadan parsa toplamakta, savaşmadığı için de güçlenmekte ve hazırlanmaktaydı. Bu yüzden, Hitler'e göre, Rusya'nın niyetleri anlaşılmalı ve bu devletle vakit geçmeden hesaplaşılmalıydı.

17 Ekim 1940'ta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Berlin'e davet edilerek Hitler ile görüştürüldü. Bu görüşme, bir bakıma, Napolyon ile Rus Çarı arasında yapılan 1807 Tilsit görüşmesine benzer. Hitler'i Napolyon, Stalin'in temsilcisi Molotov'u da Rus Çarı yerine koyarsak, 1940 görüşmesi, Tilsit görüşmesinin hemen hemen aynıdır. Sonucu da aynı olmuştur. Hitler, görüşmeyi kendine özgü yöntemlerle, yani karşısındakine söz hakkı vermeksizin yönetti. Almanya'nın savaşı kazandığını ve bu zaferden doğan yeni durumun görüşülmesi gerektiğini söyledi. Dünya artık Almanya, İtalya, Sovyetler Birliği ve Japonya arasında paylaşılmalıydı. Kendi mantığına göre bazı paylaşma planları önerdiyse de Molotov artık "kâğıt üstü garantileri" ile Rusya'nın tatmin olamayacağını, önemli olanın Sovyet isteklerinin fiili bir statüye bağlanması olduğunu söyledi.

Hitler'in Molotov'a önerdikleri şöyle özetlenebilir: (i) Almanya'nın Avrupa dışındaki ilgileri Orta Afrika'da toplanmaktadır. (ii) İtalya'nın Avrupa dışındaki ilgileri Kuzey Afrika şeridi ve Doğu Afrika'da (özellikle Habeşistan, Somali ve Eritre) toplanmaktadır. (iii) Japonya'nın ilgi alanı Japonya'nın güneyinde Filipinler'i içine alan ve Avustralya'ya kadar uzanan bölgedir. (iv) Sovyetler Birliği'nin ilgi alanı, Kafkaslar'dan güneye, Basra Körfezi ve Hindistan'a

doğru uzanmaktadır. Alman önerilerinde, ayrıca, Türkiye ile ilgili olarak, bu devletin mevcut ittifak bağlarından kurtarılması ve Almanya ile işbirliğine ikna edilmesi de vardı. Anlaşılacağı gibi, Türkiye herhangi bir etki içine alınmıyordu. Ancak Almanya savaşı kazandığı takdirde Türkiye'nin kendi etki alanı içinde kalacağından emindi.

Sovyetler'in karşı önerileriyse şunlardır: (i) Almanya'nın gizli gizli Finlandiya'ya soktuğu birlikler geri çekilecek. (ii) Bulgaristan ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak antlaşması imzalanmasına Almanya ses çıkarmayacak (böylece, Baltık ülkelerinin başına gelenler, şimdi Bulgaristan için de istenmekteydi). (iii) Sovyetler'e Boğazlar'da üsler verilecek ve böylece Türkiye'nin Sovyetler tarafından denetlenmesi sağlanacak. (iv) Almanya'nın da önerdiği gibi, Batum'un güneyinde Hindistan'a kadar uzanan topraklar Sovyetler'e verilecek. (v) Japonya Sahalin adasındaki kömür ve petrol ayrıcalıklarını Sovyetler'e devredecek. (vi) Yine Alman önerilerine uygun olarak, Türkiye İngiltere ile ittifakından derhal ayrılacak ve bunun sağlanması için ortak harekette bulunulacak.

İki öneri karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği'nin Almanya' nın istediği biçimde bir işbirliğine girmek istemediği anlaşılmaktadır. Hitler, bu noktadan sonra Rusya'ya savaş açma zamanının yaklaştığını anladı ve 18 Aralık 1940'ta Yüksek Alman Komuta Heyeti'ni topladı. Almanya, Rusya'nın istilasıyla ilgili planı (*Operation Barbarossa*) 1941 yılının ilkbaharında yürürlüğe koyacaktır. Bundan sonra iki devletin arası açıldıysa da Stalin savaş çıkana kadar hiçbir şey belli etmeyerek hep Alman dostluğundan söz etti. Buna rağmen, bir Alman saldırısının başlayacağını sezmişti; 1941 Mayısında başbakanlığı da üstlendi.

Kuzey Afrika ve Balkanlar

1. İtalya-İngiltere Mücadelesi

1940 yılında Fransa'nın çekilip İtalya'nın savaşa girmesi, Akdeniz ve Doğu Afrika'da İngiltere'yi zor duruma soktu. Savaşın ilk haftalarında İtalya Cebelitarık, Malta, İskenderiye ve Süveyş'i; İngiltere ise Rodos'u ve İtalya'nın endüstri bölgelerini bombaladı. Bundan sonra İtalya Afrika'da kara harekâtına girişti. İtalya 1940 Ağustosunda İtalyan Somalisi'nden İngiliz ve Fransız Somalisi ile Sudan'a saldırdı. İngilizler önceleri geri çekilerek İtalyanlara ağır kayıplar verdirdiler, sonra da askerlerini gemilere bindirip gittiler. Bu bölgelerin kolayca İtalyanların eline geçmesi, onları İngilizleri tüm Afrika'dan kovabilecekleri düşüncesine götürdüyse de bu gerçekleşmedi. Deniz ve hava kuvvetleri Akdeniz'de çok güçlü olmasına ve stratejik On İki Ada ile Pantellaria adasının ellerinde bulunmasına rağmen, İtalyanlar Akdeniz'e tam egemen olamadılar, merkez ile sömürgeleri arasında doğrudan ve kesintisiz bağlantı sağlayamadılar. Bunun sağlanabilmesi için Süveyş'i ele geçirmek gerekiyordu ve bu da göründüğü kadar kolay değildi. Mussolini Akdeniz'i "bizim deniz" (*Mare nostrum*) diye adlandıradursun, İngiliz savaş ve ticaret gemileri Akdeniz'e Cebelitarık'tan girip Süveyş'ten çıkmakta devam ettiler. Almanya durumu anlayınca İtalya'ya hava gücü gönderdi. Nazi pilotları İngiliz gemilerine çok zarar verdilerse de onlara Akdeniz'i kapattıramadılar.

Mussolini son bir çare olarak Süveyş harekâtına karar verip Mareşal Grazziani'yi bu işle görevlendirdi. Grazziani 1940 Eylülünde Trablusgarp üzerinden saldırıya geçti. Saldırı önceleri hızla gelişti ve İtalyan birlikleri bir haftada Süveyş'in 150 km. batısında olan Sid-i Barani'ye kadar geldi-

ler. Karşılarında İngiliz Nil Orduları Komutanı General Wavell vardı. Wavell bu noktada karşı saldırıya geçerek beş gün içinde İtalyanları Mısır'dan çıkardı ve harekâtı geliştirerek 1941 Martında Bingazi'yi bile eline geçirdi. İtalya Kuzey Afrika'da tam bir hezimete uğramıştı. İngiltere bundan sonra Habeşistan'a saldırdı, Eritre ve Somali üzerinden 1941 Mayısında Addis Ababa'yı İtalyanlardan temizledi. Bunun üzerine 1936 yılından beri Londra'da bulunan İmparator Haile Selasiye ülkesine geri döndü. Sonuç olarak, İtalya'nın büyük umut ve emeklerle kurduğu "Afrika İmparatorluğu" kısa bir süre içinde hemen hemen yok oldu ve İtalya'nın prestiji sarsıldı.

2. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması

Mussolini bu kez hem prestijini yükseltmek hem de Almanya' nın kazandığı zaferlerin bir örneğini vermek için Yunanistan'a saldırdı. Mussolini İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri Yunanistan'ı rahatsız ediyor ve gerekçe olarak da bu devletin yansız hareket etmemesini ve İngiliz gemilerine kolaylıklar sağlamasını gösteriyordu. İtalya 1939 Nisanında Arnavutluk'u işgal edince Yunanistan'ın komşusu olmuştu. 28 Ekim 1940'ta Yunan Başbakanı Metaxas'a üç saat süreli bir ültimatom verdi. Bunda bazı Yunan limanlarının İtalya'ya bırakılması, Yunanistan'ın İtalya'nın anladığı anlamda tarafsız kalması gibi istekler vardı. Ültimatom reddedilince İtalyan-Yunan savaşı başladı. İngiltere bu devlete askeri güvence vermişti ama yardıma koşacak durumda olmadığından Yunanistan yalnız kaldı. Savaş başlayınca Yunanistan Balkan Paktı'nı hatırlatarak Türkiye'nin kendisine yardım etmesi gerektiğini bildirdi. Türkiye bunu kabul etmedi, çünkü bu pakt Balkan devletlerinin yalnızca Balkan sınırlarını, yani Bulgaristan ile olan ortak

sınırlarını güvence altına alan bir örgüttü ve İtalya bir Balkan devleti değildi. Aslında Türkiye Yunanistan'a yardım da etmiştir. Bulgaristan'a bir nota vererek, Yunanistan'a karşı harekâta girişilmesi durumunda Türkiye'nin Yunanistan'a yardım edeceğini açıklamış ve böylece Yunanistan Bulgar sınırındaki askerlerini çekerek İtalya ile teke tek savaşma olanağını bulmuştur. İtalya, ilk atılımda, tıpkı Kuzey Afrika'da olduğu gibi, Yunan topraklarına girdiyse de bu bir hafta sürdü. Sonunda Yunanlılar karşı saldırıya geçerek İtalyanları hem Yunanistan'dan attılar hem de Amavutluk'a girdiler. İtalyan birlikleri Adriyatik'e doğru geri çekildi.

3. *Almanya'nın Balkanlara Girmesi*

Almanya, Fransa'ya saldırmadan önce, kendisine göre sağ kanadını, yani İskandinavya'yı güvenlik altına almak için bu bölgeyi işgal etmişti. Şimdi, Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce, yine kendisine göre sağ kanadını, yani Balkanları güvenlik altına almak istedi. Burada karşılaştığı ilk devlet Romanya'dır. Gerçekte, bu devleti Almanya'ya yaklaştıran unsurlardan biri Sovyetler Birliği'nin Besarabya ve Bukovina'yı Romanya'dan alması olmuştur. Romanya buraları geri almak için geleceğini Almanya'ya bağlamıştı. Almanya Romanya ile hemen ittifak yapmadı. Romanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Transilvanya' nın tümünü eline geçirmişti ve Almanya'nın dostu olan Macaristan bu bölgeden toprak istiyordu. Almanya Transilvanya'yı iki devlet arasında paylaştırdı. Ayrıca Almanya Bulgaristan'ı da kazanmak istediğinden, Romanya'ya baskı yaparak bu devletin Bulgaristan'a Dobruca'yı bırakmasını sağladı. Böylece Romanya Alman ittifakına parçalanmış bir biçimde girdi. Romanya'nın iç rejiminde de değişiklikler oldu. Baş-

bakan Antonescu Romanya'da Nazi rejimine benzer bir yönetim kurdu. 1933 sonrasında Romanya'da Nazi örgütünü kurmuş ve Alman propagandası yapmış olan Horia Sima başbakan yardımcılığına getirildi. Bu rejim savaş sonunda Sovyet işgaline kadar böyle sürecektir.

Romanya'yı eline geçiren Almanya sonra Bulgaristan'a yöneldi. Dobruca'yı Almanya sayesinde almış olan Bulgaristan, tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, savaşı Almanya'nın kazanacağına o kadar inanmıştı ki 1941 Martında hemen Almanya ile bir pakt imzaladı ve Alman askerleri Sofya'ya girdi.

Almanya bundan sonra Yugoslavya ile meşgul olmaya başlayarak bu ülkenin doğu ve kuzey sınırında yığınaklar yaptı. Yugoslavya'nın iç yapısı zayıftı. Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar ve Bosnalılar, aslen Slav olmalarına rağmen birbirlerinden farklıydılar. Özellikle Sloven ve Hırvatlar uzun süre Avusturya'nın yönetimi ve Katolik etkisi altında kalmışlardı. Sırplar ise Osmanlı yönetimi altında kalmışlardı ve Ortodoks'tular. Birincilerin alfabesi Latin, ikincilerin ise Rus benzeriydi. Uygarlık düzeyi ve din farkı özellikle önem kazanmaktaydı. Yugoslavya'nın çoğunluğunu oluşturan Sırplar Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmışlardı ve bu yüzden kazanılan yerlere "fethedilen ülkeler" gözüyle bakıyorlardı. Hırvat ve Slovenler ise kendilerini gelişmiş ve üstün görüyorlardı. İşte bu Hırvat-Sırp çatışması içyapıyı zayıflatmıştı ve Almanya'ya göre böyle bir Yugoslavya dış baskıya direnemezdi. Almanya 1941 Şubatında Yugoslavya'ya ittifak önerdi. Yugoslav Kralı Petro çok küçük olduğu için ülkeyi Kral Naibi olarak yönetmekte olan Prens Paul Viyana'da 24 Mart'ta ittifakı imzaladı, ama bu sırada Belgrad'da işler karıştı. Başkentte gerçekleştirilen bir darbe sonucu Başbakan Svetkoviç düştü ve yerine hareketin önderi General Simoviç geçti. İttifak redde-

dildi ve on sekiz yaşındaki Petro krallığı ele alarak başbakanlığa Simoviç'i getirdi. Yugoslavya'ya iyi bir ders vermek için Almanya 6 Nisan'da Belgrad'ı bombalayarak askerlerini sınırdan içeri soktu. Almanya'nın gücü karşısında direnemeyen hükümet ve Kral Londra'ya kaçınca, Almanya Yugoslavya'da bir Hırvat-Sloven devleti kurdu. Başbakanlığa Paveliç'i getirince, Yugoslavya Almanya ile ittifak imzaladı. Bundan sonra Yugoslav halkı dağlara çıkarak etkili bir çete savaşına başladı. Alman askerleri dağlara sokulamadı ve bu direnme tüm İkinci Dünya Savaşı boyunca sürdü. Direniş örgütleri arasında özellikle Mihailoviç ve Tito'nun çeteleri çok güçlüydü.

Yugoslavya'nın Alman ittifakına girmesi, İtalya ile savaşmakta olan Yunanistan'ın da geleceğini belirledi. Çünkü İtalya Yunanistan karşısında son derece güç durumdayken işe Almanya karıştı ve bir hafta gibi kısa bir süre içinde Yunanistan'ın direnmesi kırıldı. Tüm Yunanistan Alman denetimi altına girdi. Bundan sonra Almanlar, tüm Ege adalarını ve paraşütçü birlikleriyle Girit'i ellerine geçirdiler (Mayıs 1941). İngiliz donanmasının Norveç'in işgalini engelleyememesi bir dereceye kadar mazur görülebilir. Ama Girit gibi İngiltere için yaşamsal önemi olan bir adanın paraşütçü birlikleriyle ve İngiliz donanmasının burnunun dibinde ele geçirilmesi kolay açıklanabilecek bir olay değildir. Balkanlar 50.000 silah ve tutsak, 1.000 top vererek teslim oldu, Almanya ise 5.000 kayıp verdi. Bu tarihte kolay kazanılan zaferlerden biridir.

4. Türkiye'nin Savaş Dışı Durumu

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın son yılına kadar "savaş dışı" kalmıştır. Türkiye, yaygın ve teknik olarak yanlış kanının aksine, savaş süresince "tarafsız" kalmış değildir, çün-

kü savaşan gruplardan biriyle, yani İngiltere ve Fransa ile ittifak imzalamış bulunuyordu. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere Türk dış politikasını yürütenler, savaşın ağır koşulları altında Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmışlardır. Böylece Türkiye, savaş sonrası döneme, savaşın korkunç sayılacak yıkıntılarına uğramadan girmiştir. Türk dış politikasının bu başarısının önemli nedenlerinden biri, devleti yönetenlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletini savaşa sokup sonunda yıkan gelişmeleri iyi değerlendirmeleri ve yakın tarihten ders alarak aynı hataları tekrarlamamalarıdır. İkincisi, Atatürk'ün tedbirli, serüvenci olmaktan uzak ve barışçı politika geleneğini sürdürme isteğidir. Gerçekten, savaşa girilecekse, devletin nasıl, nerede ve ne zaman gireceğini kendisinin saptaması, dış politikanın ve savaştaki başarının temel gereğidir. İki zırhlının Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletini, hükümetin denetimi dışında nasıl hazırlıksız savaşa soktuğu ve bu basiretsizliğin acı sonuçları, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasını yürütenlerin belleğinden hiç çıkmamış ve aynı duruma düşülmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır.

Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmesi kolay olmamıştır. Savaşın genel gidişi ve stratejisindeki değişikliklere uygun olarak, gerek Mihver devletleri gerekse Müttefikler zaman zaman Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ağır baskıda bulunmuşlardır. Genel bir anlatımla, Mihver devletlerinin savaş üstünlüğünü ellerinde bulundurdukları ve dolayısıyla Avrupa kıtasının dışına çıkmak istedikleri 1939-1942 döneminde, Türkiye savaş dışı durumuyla bu harekâtı engelleyen bir "kalkan" haline gelmiş ve savaşın Ortadoğu'ya doğru âni genişlemesini önlemiştir. Böylece bu dönemde savaşa katılması yönünde Türkiye üzerinde baskı daha çok Mihver devletlerinden gelmiştir. Savaşın

genel akışının değişip Müttefik devletlerin savaş üstünlüğünü ellerine geçirdikleri ve dolayısıyla Avrupa içine girmek için mücadele verdikleri 1943-1945 dönemindeyse Türkiye'nin savaş dışı durumu bu kez Müttefik devletlerin işine gelmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye üzerinde baskıyı ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği yapmışlardır.

Lozan Anlaşması'ndan sonra, Türk dış politikasını etkileyen devletlerin başında İtalya gelmektedir. Bu devletin Akdeniz'de yarattığı tehdit, 1928 yılında imzalanmış olan Dostluk Antlaşması'na rağmen, Türkiye'nin İtalya'ya güvenini sağlayamamıştır. Ayrıca Habeşistan'ın işgali ve Mussolini'nin zaman zaman verdiği nutuklarda Küçük Asya'yı da hedef tutarak İtalya'nın emperyalist emellerinden söz açması, Türk yöneticilerini kaygılandırmıştır. Bu İtalyan tehlikesinin sonucu olarak, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri iyiye doğru gitmeye başlamış ve sonunda 1939 ittifakına kadar varmıştır. Türkiye açısından İngiltere ile dostluk, Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan beri dış politikasında dayandığı Sovyetler Birliği ile ilişkilerde herhangi bir değişiklik yaratmayacaktı. Bu devlet, Alman ve Japon baskısı altında Batılı devletlere kaydığından, Türkiye için İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmak kolay görünüyordu. Kısacası Türkiye, İtalyan ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ile Sovyetler Birliği'ne dayanmak istiyor, güvenliğini böylece sağlamayı planlıyordu. Ancak Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinin bir ittifakın imzalanmasına varacak kadar yakınlaşması, Batılı devletlerin Almanya'yı kendi üzerine saldırtacaklarından endişelenen ve bu yüzden Almanya ile anlaşma yollarını arayan Sovyetler'in hoşuna gitmemiştir. Dolayısıyla, İngiltere Türkiye' nin dış politikasında önce İtalya'ya, sonra da Sovyetler Birliği' ne karşı önemli bir dayanak haline gelmiştir.

Almanya ile ilişkilerde, bu devletin 1933'ten sonra

Versailles Antlaşması'nın hükümlerine aykırı hareket etmesi, Batılı devletleri endişelendirirken, Kurtuluş Savaşı'nı ve Versailles'a benzeyen Sevr Antlaşması'nı unutmayan Türkiye, Almanya'nın 1939 Mart'ına kadar izlediği "bir millet, bir devlet" politikasını da, biraz Misak-ı Milli'ye benzeterek, haklı bulmuştur. Ayrıca Türkiye devletinin sınırları içinde herhangi bir Alman azınlığının bulunmaması, böyle bir politikanın izlenmesini Türkiye açısından tehdit edici de kılmıyordu. Ancak, daha önce değinildiği gibi, Almanya'nın 15 Mart 1939'da halkı Alman olmayan Çekoslovakya'yı ilhak etmesi ve böylece "hayat sahası" politikasına başlaması, Türkiye'yi endişelendirmiştir. Çünkü bu politikanın nerede başlayıp bittiği ve içine Türkiye'yi alıp almadığı belli değildi. Bu endişe Türkiye'yi Batılı devletlerle anlaşmaya götüren önemli bir unsur olmuştur.

1940 yılı yazında İtalya savaşa girinceye kadar Türkiye'nin durumunda bir değişiklik olmadı. İtalya'nın savaş dışı durumu, ittifak antlaşmasına göre Türkiye'yi savaşa girme yükümlülüğü altında bulundurmuyordu. Ancak İtalya'nın 1940 Haziranında savaşa girmesi, ittifakın yükümlülüklerini ortaya çıkardı. İngiltere ile Fransa, Türkiye'nin savaşa girmesini istediler. Türk hükümetiyse değişen koşullar altında ve şu gerekçelerle savaşa girmeyi redetti: (i) Türkiye'nin savaşa girmesinin istendiği sırada, müttefiklerden biri olan Fransa, Almanya ile bırakışma görüşmelerine başlamış bulunuyordu. Dolayısıyla, savaştan çekilen bir devlet, müttefikini savaşa girmeye nasıl zorlayabilirdi? (ii) İttifak antlaşmasıyla Türkiye'ye vaat edilen silahlar verilmemişti. Ancak Fransa'nın savaştan çekilmesiyle yalnız kalan İngiltere Türkiye'ye yardımda bulunacak durumda değildi. (iii) Türkiye istediği silahları almadan savaşa girdiği takdirde yenilebilir ve böylece savaş İngiltere açısından son derece stratejik öneme sahip Ortadoğu'ya

yayılabilirdi. Bu durumda, savaş dışı bir Türkiye müttefikleri için daha elverişliydi ve kendi güvenliği de bunu gerektirmekteydi. (iv) Türkiye'nin savaşa girme konusunda öne sürdüğü hukuki gerekçeyse, imzalanan 2 numaralı protokole uygun olarak, savaşa girmesinin kendisini Sovyetler Birliği ile çatışma durumuna getirebileceğiydi. İtalya Almanya' nın müttefiki olduğuna ve Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı bulunduğuna göre, savaşın başından beri Türkiye'nin izlediği dış politikadan memnun olmayan Sovyetler Birliği, bir Türk-İtalyan savaşını bahane ederek Türkiye' ye karşı düşmanca davranışlarda bulunabilirdi. Bu mantık biraz zorlama gibi görünse de uluslararası hukuka uygundur.

1940 yılında Balkanlar üzerinde Alman tehlikesi ufukta belirirken, İtalya 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırdı. İtalya'nın Balkanlardaki hareketlerinden sürekli şüphe duymuş olan Türkiye, bu saldırı karşısında büyük kaygı duydu. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye Yunanistan'a yardıma hukuken borçlu değildi; savaş dışı durumunu bozmadı. Balkan Antantı, Balkan devletlerinin yalnız Balkan sınırlarını garanti etmekteydi. İtalya Balkan devleti olmadığı gibi, İtalya'dan gelecek saldırıya karşı yardım, İtalya'dan çekinen ve bu devleti tahrik etmek istemeyen Yunanistan'ın kendi isteğiyle anlaşma hükümlerinin dışında bırakılmıştı.

1941 yılı gelip de Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi karşısında, Türkiye İstanbul ve diğer bazı illerde sıkıyönetim ilan edip sınır boyunca güvenlik tedbirleri almıştı. Ancak bu tedbirlerin kendine karşı alınmakta olduğunu zanneden Bulgaristan'ın endişelerini ortadan kaldırmak için 17 Şubat'ta Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında bir demeç imzalandı. Bu demeçle Türkiye ile Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı yükümlenmekteydiler. Bu saldır-

mazlık anlaşması İngiltere'de iyi karşılanmadı, çünkü İngiltere'ye göre artık Türkiye'den endişesi kalmayacak olan Bulgaristan Almanya'ya kapılarını kolaylıkla açabilecekti. Bu düşüncenin doğruluğu su götürür. Türkiye ile saldırmazlık anlaşması olsa da olmasa da Bulgaristan 1941 yılına gelindiğinde Alman ilerlemesine karşı duracak ne güce ne de iradeye sahipti. Önemli olan Alman ilerlemesine karşı Türkiye'nin ne yapacağıydı. Dışişleri Bakanı Saracoğlu, demecin yayımlanmasından hemen sonra yaptığı bir açıklamada, "Türkiye toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı yapılacak her saldırıya silahla karşı koyacaktır" diyerek Türkiye'nin topraklarına saldırması halinde Almanya'ya karşı savaşacağını açıkça belirtti.

Ancak Almanların tüm Balkanlara egemen olması Türkiye'nin durumunu çok nazik bir duruma soktu. Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan yararlanarak Sovyetler'in de Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağı söylenmekteydi. Bu Türkiye'de büyük bir korku uyandırdı. Ancak Türkiye'nin böyle bir korku sonucunda İngiltere'ye daha çok yaklaşmasından endişelenen Hitler, 4 Mart 1941'de İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emelleri olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 km. uzakta kalacağını bildirdi. Bu durumda Türkiye'nin Almanya'ya karşı direncini artırmak ve gelecek bir Alman-Sovyet savaşında Türkiye'nin yansız kalmasını temin etmek isteyen Sovyetler Birliği ile, tüm iyi niyet gösterilerine rağmen Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetlerine karşı bir denge kurmak isteyen Türkiye, 24 Mart 1941'de bir saldırmazlık deklarasyonu imzaladılar. Şimdi Türkiye'nin iki sınır komşusu, yani Bulgaristan ve Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşmaları vardı.

Hitler, Molotov ile görüşmesinden sonra, Rusya'ya

karşı harekete geçme vaktini 15 Mayıs 1941 olarak saptamıştı. Ancak Irak olayları ve Balkan gelişmeleri harekâtın başlamasını geciktirmişti. Almanya daha çok vakit kaybetmek istemedi. Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetleri karşısında Türkiye birliklerini Trakya'ya yığdığı ve savunma durumuna geçtiği sırada, Hitler Türk hükümetine başvurarak Almanya'ya karşı Türkiye'nin savaş açıp açmayacağını sordu. Türk hükümetiyse verdiği cevapta, Almanya ne şekilde davranırsa, Türkiye'nin de aynı biçimde hareket edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hitler Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önerdi. Bir ân önce Rusya'ya karşı harekete geçmek ve Rusya ile uğraşırken güney kanadını güvence altına almak istiyordu.

Türkiye bu öneriyi kabul etti. Bir kere, kapısına kadar gelmiş olan büyük bir tehlike ortadan kalkacaktı. İkinci olarak, Türkiye'ye göre, Almanya Türkiye'ye saldırıyı belki uygun göreceği bir zamana ertelemiş ve Türkiye de zaman kazanmayı kendi güvenliği ve İngiltere'ye yardım bakımından gerekli görmüştü. İki devlet arasındaki saldırmazlık paktı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalandı. Türkiye paktı imzalarken "mevcut yükümlülüklerin", yani İngiltere ile ittifakın gereklerinin geçerliliğini yitirmediğini metinde açıkça belirtmeye çaba gösterdi. 22 Haziran günü Alman ordularının Rus sınırını aşmalarıyla Türkiye rahat bir nefes aldı. Savaşın aldığı yeni biçim, Türk diplomasisinin omuzlarından büyük bir yük almıştı. Savaşın başından beri ya Almanya ya Rusya ya da ikisi birden Türkiye için tehlikeli olmuşlardı. Şimdi bu iki devlet savaşa tutuştuklarından, tehlike de ortadan kalkmıştı. Bu durumda Türkiye her iki devlete de tarafsızlığını resmen tebliğ etti.

Türk-Alman saldırmazlık paktını İngiltere'den çok ABD beğenmedi ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı durdurdu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi McMurray'ın aksi

yöndeki tavsiyesi de hükümet üzerinde etkili olmadı. Bir ay sonra yardım yeniden başladıysa da miktarı bir hayli azaldı. Alman-Rus savaşı Türk diplomasisinin üzerinden büyük bir yük aldıysa da başka bir yönden kuşkular belirdi. İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin (şimdi müttefik olmuşlardı) Türkiye'nin sırtından anlaşmaları olasılığı, "Demokles'in kılıcı" gibi Türkiye'nin geleceği üzerinde sallanıyordu. Sovyetler'in Türkiye üzerindeki emelleri aşağı yukarı biliniyordu. Üstelik Türk hükümetinin bu konuda acı bir anısı da vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Boğazlar' la İstanbul'u Rusya'ya vermeye razı olmuştu.

Türkiye 1941 yılının Aralık ayında Moskova'da başlayan İngiliz-Sovyet görüşmelerini, Sovyetler Birliği'nin Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmeye çalışması açısından değerlendirmeye başladı. Bu arada konferanstan gelen haberler de Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarır nitelikteydi. Stalin'in On İki Ada'nın ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesini istediği Türk hükümetine bildirilmişti. Bunun Türkiye için anlamı ancak şu olabilirdi: Stalin durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini önerdiğine göre, bu ödünler karşılığında Türkiye'den Boğazlar'ı isteyecekti. Türkiye'nin duyduğu endişe ancak İngiliz-Sovyet ittifakının 12 Mayıs 1942'de imzalanması ve metninin açıklanmasıyla azalmış, ama 1942 yılının sonunda tekrar ve daha çok artmıştır.

1942 yılı Türkiye için zor bir yıldır. Savaş malzemesi durumunda bir gelişme olmakla birlikte, bu tatmin edici olmaktan uzaktı. Üstelik savaş dışı durumu sürdürmek gittikçe zorlaşmaktaydı. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım'da TBMM'yi açış nutkunda, "gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenen taraflar arasında, tarafsızlık politikasını yürütmek, hükümet için çok yo-

rucu olmaktadır" demekteydi. Üstelik Sovyetler Birliği, 1942 Kasımında Alman ilerlemesini Stalingrad'da durdurup savaşta üstün bir duruma geçtikten sonra, Türkiye'ye karşı sert bir politika izlemeye başladı. Türkiye'nin savaş dışı politikası Sovyet basınının eleştirilerine konu oldu ve ilişkiler gerginleşti. Almanya'nın savaş alanlarında yenilgisiyle Türkiye üzerinde Alman tehlikesi kalkmış, ama bunun yerini Sovyet tehlikesi almıştı. Türkiye açısından Avrupa'da bir Alman zaferi kadar bir Sovyet zaferinin de ciddi sonuçları olurdu.

Almanya'nın buraya kadar özetlenen Balkan harekâtı, Sovyetler'e saldırı için güney kanadını güvenlik altına almak amacına yönelikti ve artık baş düşmanı Sovyetler Birliği'ne saldırabilirdi.

Alman-Sovyet Savaşı

İkinci Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen olay, Almanya'nın Rusya'ya saldırması olmuştur. Bu saldırı başarılı olsaydı, hiç kuşkusuz, Almanya hemen hemen tüm Avrasya'ya egemen hale gelir ve savaş sonu dünyasının görüntüsü temelinden değişebilirdi. Başarısızlığıysa, Almanya'nın Avrupa üstünlüğünün yavaş yavaş ortadan kalkması ve sonunda Hitler'in kurduğu "Reich"ın yok olmasıyla sonuçlandı. Hitler'in bu büyük harekâta karar vermesinin nedenleri şunlar olabilir:

a. Rusya'ya saldırı, Hitler'in yirmi yıldır savunuculuğunu yaptığı doktrinlerin mantıki bir sonucuydu. Siyasal yaşamına Sovyet komünizmini yok etmek isteyen bir Bolşevik karşıtı olarak başlamıştı. Yahudilerin komünizmin kuruculuğunu ve önderliğini yaptıkları görüşü bu konudaki azmini artırmıştı. Kısa bir süre içinde Almanya'yı komünizmden kurtarmıştı; şimdi sıra dünyayı bu beladan kur-

tarmaktaydı. Gerçekte Avrupalı birçok önder aynı şeyi düşünmüştür, ama Hitler bu konuda eyleme geçen tek önderdir.

b. "Hayat sahası" (*Lebensraum*) Hitler'in jeopolitikçilerden öğrendiği kendine özgü bir doktrindi. Eğer dünya gücü olacaksa, Almanya tüm doğal kaynaklarıyla "merkez bölge"yi eline geçirmeliydi. Sovyetler Birliği Almanya'ya hammadde vermekteydi ama bu durum herhalde çok uzun sürmeyecekti. Örneğin, Sovyetler Finlandiya'dan yeni yeni isteklerde bulunuyordu ve böylece İsveç'ten demir cevheri akışını aksatabilirdi. Üstelik Besarabya ve Bukovina ellerinde olduğuna göre, Romanya'dan Almanya'ya petrol akışını da engelleyebilirdi. Yugoslavya'daki Alman karşıtı güçleri de desteklemekteydi. Bunlardan çıkan sonuç, Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın hayat sahası içine giren Balkanlar ve Boğazlar'a doğru genişlemek istemesiydi.

c. Sovyetler Birliği zamandan kazanarak silahlanıyor ve güçleniyordu. Bu yüzden, bu devlete karşı girişilecek bir savaş, tıpkı Napolyon'unki gibi, önleyici bir savaş olacaktı.

ç. Hitler'e göre İngiltere'nin bir türlü teslim olmamasının en önemli nedeni, Sovyetler Birliği'ne güvenmesiydi. İlerde nasıl olsa bu devlet İngiltere'ye yardım etme durumunda kalacaktı. Dolayısıyla, Sovyetler yenilirse, İngiltere barış görüşmelerine girişebilirdi.

d. Uzun süreli düşünceleri ne olursa olsun, Hitler'in pratik bir düşüncesi de vardı. İyi düşünülürse, yapacak tek şey de buydu. Almanya'nın donanması zayıftı ve hava gücü de İngiltere'yi teslime zorlayamamıştı. Buna karşılık büyük ve güçlü bir kara gücü vardı ve Sovyet toprakları da böyle bir gücün kullanılabileceği tek yerdi. Almanya, Avrupa'nın en güçlü ordusuna sahip Fransa'yı altı hafta içinde dize getirmişti; Sovyetler'i yenmek daha da kolay ola-

caktı. Biz savaşın sonucunu bildiğimiz için, bunu büyük bir hata olarak değerlendiriyoruz, ama İngiltere ile ABD bile Sovyetler'in en çok üç ay dayanabileceğini tahmin ediyorlardı. Kısacası Hitler bu kampanyayı yalnız Sovyetler Birliği tehlikeli bir devlet olduğu için değil, aynı zamanda savaşı kolay kazanacağı için de başlattı. Ona göre bu, küçük savaşların en sonuncusuydu; yoksa büyük savaşların ilki değil.

Bu sırada Almanya'nın Japonya ile ilişkisi ilginçtir. Alman-Japon ittifakı Sovyetler'e karşıydı, ama Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka 1941 Nisanında Berlin'e gittiğinde, kendisine Almanya'nın planlarından hiç söz edilmedi. Tam tersine, Japonya'nın güneyde İngiltere'nin elindeki Singapur'a yönelmesi istendi. Almanya'nın böyle davranmasının nedeni şuydu: Japonya'ya Sovyet "mirasından" pay verilmeyecek ve İngiltere ile ABD Japonya ile Uzakdoğu'da uğraşırken, Almanya Avrupa'da güvenlikte olacaktı. Matsuoka Hitler'in bu tavsiyelerine uydu ve ülkesine geri dönerken Moskova'da, Sovyetler ile Japonya' nın savaşın sonuna kadar uyacakları bir saldırmazlık paktı imzalandı. Böylece Japonya Sovyetler Birliği'ne hiçbir tehdit oluşturmadı. Oysa Almanya ile Japonya Sovyetler'e karşı birlikte hareket etselerdi, Almanya'nın Sovyet cephesindeki işi kolaylaşabilirdi.

Almanya'nın savaş hazırlığı aceleye getirildi ve savaşın sonunun çabuk alınacağı düşünüldüğünden uzun süreli planlar yapılmadı. Alman genelkurmayının Sovyetler'in gücü konusunda çok az bilgisi vardı ve bu devletin Finlandiya karşısındaki beceriksizliği, Kızıl Ordu'nun hafife alınmasına yol açtı. Ayrıca Rusya, savaş stratejisi açısından tıpkı Fransa gibi düşünüldü; tankların geçebileceği güzel ve geniş yollar, bol malzeme ve yiyecek. Savaş kısa süreceği için ayrıntılar üzerinde düşünmenin anlamı da yoktu. O âna kadar ayrıntılı planlara çok düşkün olan Alman genel-

kurmayı, ilk kez Napolyon ve Lenin'in basmakalıbına bağlandı: "Yürü ve ne olacağını gör." Savaşın daha başlangıcında Rusya'daki durumun Fransız harekâtına benzemediği ortaya çıktı. Fransa'ya saldıran iki Alman ordusu giderek birbirine yaklaşırken, Sovyetler'e saldıran üç ordu giderek birbirinden uzaklaştı.

Almanya 22 Haziran 1941'de Baltık'tan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir cephe üzerinden Sovyetler'e karşı saldırıya geçti. Hitler'in planlarına göre, ilk saldırı altı hafta içinde başarılı olacak ve altı ay sonunda Sovyet hükümeti teslim olacaktı. Yıl sonuna kadar Almanya, Moskova'nın batısı, Leningrad ve Karadeniz çizgisi üzerinden ilerledi. Sovyetler, her saldırıda olduğu gibi, geniş alandan yararlanarak geri çekildiler ve Alman ordularını güç durumda bıraktılar. Almanlar gittikçe üslerinden uzaklaşmakta ve çete savaşları yüzünden lojistik destek merkezleriyle bağlantıyı sağlayamamaktaydılar. Almanya, Moskova kapılarına kadar dayanmış ve ülkenin en zengin endüstri bölgelerini eline geçirmişti, ama Rus ikliminde kış savaşı için hazırlanmamış olan Alman orduları önce çamur, sonra kar ve soğuk yüzünden durakladılar. Sonuç olarak, Sovyetler umulduğunun aksine bir darbede yıkılmadı ve ikinci darbe için gelecek bahar mevsimi beklenmeğe başladı. Almanya'yı Rusya'da başarısızlığa sürükleyen unsurlar arasında şunlar düşünülebilir:

(i) Almanya'nın Balkan harekâtı Sovyetler'e saldırı zamanını geciktirmiş, Mayıs için planlanan harekât Haziran'ın sonuna doğru başlatılabilmiş ve böylece Alman orduları Ağustos ayında gelen Rus kış ve karına saplanmışlardır.

(ii) Bir Japon saldırısından korkmayan Stalin Sibirya'daki tüm birliklerini batıya çekmiş ve böylece gücü bölünmemiştir. Buna karşılık, Almanya 4.000 km.'lik çok ge-

niş bir cephede dağınık harekâtta bulunmuş, birbirlerinden kopmuş olan birliklerini bir noktada toplayamamıştır. Ayrıca ilk zaferden sonra Moskova yönüne mi yoksa Don endüstri bölgesi ile Kafkas petrol kaynakları yönüne mi ağırlık verileceği konusunda kararsız davranılmıştır.

(iii) Almanlar saldırıya geçtikleri devletleri önce etkili bir propagandayla içerden yumuşatıyorlardı, ama bu taktiği Sovyetler'e karşı kullanamadılar. Ayrıca Almanya Sovyet hazırlıkları hakkında doğru bilgi de edinemedi. Sovyetler'in Finlandiya gibi küçük bir devletle uzun süre uğraşması, Alman haberalma örgütünü yanıltmıştı. Sovyetler'in gizliden gizliye savaşa hazırlandıkları, tesislerini Ural dağlarının doğusuna çekip ekonomik ve askeri güçlerini geliştirdikleri pek iyi bilinmiyordu.

(iv) Almanlar işgal ettikleri Sovyet topraklarındaki yerli halkı kazanamadılar. Örneğin Ukrayna bağımsız bir devlet olmak istiyordu ve Moskova'ya karşı kullanılabilirdi. Ama Almanlar aşağı ırktan gördükleri bölge halkına savaş tutsakları gibi davrandılar ve onların çete savaşına başlamalarına çanak tuttular. Bu çete savaşlarıysa Alman ordularının lojistik destek merkezleriyle bağlantısını kopardı.

Alman başarısızlığının nedenleri ne olursa olsun, artık Sovyet cephesinde sorumluluk Hitler'in kararlarına geçmiştir. Hitler'in kararlarını sorgulayan generaller işten alınmış ve olaylar denetimden çıkmıştır. Hitler'in başlangıçta öngördüğü kısa ve başarılı harekâtın yerini, 1941 sonunda dünya çapında bir "topyekün savaş" almıştır. 1918'den sonra, Avrupa devletlerinin kendi iç ve uluslararası sorunlarına siyasal çözümler bulmadaki başarısızlıkları, Hitler'e iktidara gelip 1939'da savaşı başlatma olanağını sağlamıştı. 1941 yılının sonuna gelindiğindeyse Avrupa devletleri, Avrupa'nın geleceğini etkileme olanağından yoksun kaldılar. Genel globalleşme sürecine uygun olarak, kıtayla ilgili ka-

rarlar başka yerlerde, önce Rusya'nın ortasındaki büyük savaşlarda, sonra Kuzey Afrika, Washington ve Tokyo'da verilmeye başladı.

IV. İNGİLTERE'NİN KUZEY AFRİKA'DA ÜSTÜN DURUMA GEÇMESİ

Kuzey Afrika'da her saldırı ve karşı saldırıyı bir aşama kabul edersek, 1941 yılının sonuna kadar savaş iki aşamada gelişmiştir. Kuzey Afrika'da savaş, 1940 Eylülünde İtalya'nın İngiliz birliklerine saldırısıyla başlamıştı. 1940 yılının Aralık ayına kadar gelişen bu harekât İtalya'nın Sid-i Barani'de durdurulmasına kadar sürdü. 1940 yılının Aralık ayında başlayan İngiliz karşı saldırısı sonucunda İtalya gerilemeye başlamış ve İngilizler Bingazi'ye kadar ilerleyerek 1941 Martında burada durmuşlardır. Bu Kuzey Afrika harekâtının birinci aşamasının sonudur.

31 Mart 1941'de Afrika'daki duruma Almanya'nın müdahale etmesiyle, harekâtın ikinci aşaması başlar. Aslında Almanya Afrika harekâtına çok önem veriyordu, çünkü bu harekât dünya egemenliği planlarının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Plana göre Sovyetler Kafkaslar ve İran üzerinden, İtalya da güneyden Mısır'a gelip Ortadoğu bölgesini kıskaç içine alacaklardı. Japonya da Hindiçini, Birmanya ve Hindistan üzerinden İran'a gelince savaş bitecekti. Şimdi Sovyetler'le savaştıklarına göre, kuzeyden Mısır'a gelecek olan devlet de Almanya idi. Bu yüzden, Almanya Afrika harekâtında İtalya'ya yardımcı olarak kara ve hava kuvvetlerinin yanında Rommel gibi en değerli komutanını gönderdi.

31 Mart'ta başlayan ortak Alman-İtalyan saldırısı Bingazi, Derne, Tobruk ve Sallum'u alıncaya dek gelişti. Ora-

da da durdu. Bunun üzerine İngilizler karşı saldırıya geçerek, karşısındakileri Mısır ve Libya'dan attılar ve tekrar Bingazi'ye geldiler. 31 Aralık 1941'de biten bu harekât Kuzey Afrika savaşlarının ikinci aşamasının sonunu oluşturur. Böylece hemen hemen tüm Kuzey Afrika İngilizlerin eline geçmiş ve İtalya'nın Afrika'daki sömürgeleri elinden alınmıştır. Kuzey Afrika savaşlarının askeri taktik açısından önemli bir sonucu, tankın tek başına desteksiz olarak savaşa girdiği günlerin geride kalmasıdır. Çünkü tank harekâtının en büyük dehası olarak kabul edilen Rommel'in tanksavar silahları kullanmadaki başarısı, tankın önünde piyadenin yürümesini, böylece tank harekâtının yavaşlamasını gerektirmiştir.

V. ABD'NİN POLİTİKASI VE SAVAŞA GİRİŞİ

Tarafsızlık Politikası

İkinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Amerikan kamuoyu, Birinci Dünya Savaşı'ndakinden farklı olarak, Almanya'ya karşıydı. Hitler'in totaliter rejimi, saldırı politikası, Yahudilere karşı tutumu, demokratik rejimleri "çürük" olarak nitelendirmesi ve antlaşmaları çiğnemesi, Amerikan kamuoyunu kötü yönde etkilemişti. Ama bu soğuma savaşa girmeyi gerektirecek kadar etkili değildi. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın kötü anıları ikincisi çıkınca yeniden hatırlanmış ve güçlenmişti. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yürütülen soruşturmalarda, ABD'nin savaşa girmesinde bazı silah fabrikalarının ve özel girişimcilerin payı olduğu anlaşılınca, Amerikan hükümeti çıkardığı tarafsızlık yasalarıyla Avrupa politikasına kesinlikle karışmama yolunu tutmuştu.

İkinci Dünya Savaşı çıkınca Başkan Roosevelt bir demeç vererek Amerikan halkından düşüncelerinde bile yansız kalmalarını istedi. Ama savaş Almanya'nın lehine bir gelişme göstermeye başlayınca, bu tarafsızlık yasalarında değişiklik yapmak gereği ortaya çıktı. Yasalara göre, ABD' den savaş malzemesi ihraç edilmesi yasaklanmıştı ve bu durumdan Almanya yararlanıyordu. İngiltere Atlas Okyanusu'na egemen olduğu için Almanya'nın ABD'den savaş malzemesi alması zaten söz konusu olamazdı. 4 Kasım 1939'da yapılan bir değişiklikle, savaş malzemesinin satışının serbest olduğu, ancak parasının peşin ödenmesi gerektiği ve mülkiyetinin hemen el değiştirmesinin şart olduğu açıklandı. Kısacası Amerikan gemisiyle taşınmaması koşuluyla, tehlikeyi göze alan her devlet, kendi gemisiyle bu malzemeyi ülkesine götürmekte serbest bırakılıyordu. Yeni değişikliğin İngiltere'nin işine yaradığı açıktı.

Fransa'nın düşmesiyle yalnızca tarafsızlık yasalarında değişiklik yapmanın İngiltere'ye yeterli olmayacağı anlaşıldı. İngiltere'nin artık gerek duyduğu, para ve silah yardımıydı. 1940 Kasımında ABD Karayip denizinde Jamaica, Trinidat ve İngiliz Guyanası gibi yerlerde üs elde etmesine karşılık, İngiltere'ye 50 destroyer verdi ve zorunlu askerlik yasası çıkararak silahlanmaya başladı. Bu sırada ABD'nin en büyük endişesi şuydu: ABD güvenliğini büyük ölçüde İngiliz deniz gücüne bağlamıştı ve eskisi kadar güçlü olmamakla birlikte, bu deniz gücü Avrupa'da üstün durumdaydı. İngiltere yenilir ya da Almanya ile barış yaparsa, İngiliz donanmasının Amerika üzerindeki koruyuculuğu ortadan kalkacaktı. İşte ABD'nin İngiltere'ye yardım etmesinin en önemli nedeni, İngiltere'nin yenilgisine ya da Almanya ile anlaşmasına engel olma isteğidir.

Ödünç Verme ve Kiralama Yasası

ABD'nin Hitler'e karşı mücadele verenlere en büyük yardımı 1941 yılında oldu. Başkan Roosevelt Ödünç Verme ve Kiralama (*lend and lease*) yasasını Kongre'ye sundu. Buna göre ABD güvenliğini güvence altına almak isteyen her ülkeye yiyecek ve savaş malzemesi dahil her türlü yardımı yapacak ve bunun geriye nasıl ödeneceği konusunda savaştan sonra durulacaktı. Bu Amerika'nın politikasında önemli bir değişiklik sayılabilir. Çünkü bu devlet Birinci Dünya Savaşı'nda da Avrupa'ya yardım yapmış ama kuruşu kuruşuna hesabını tutarak savaştan sonra faiziyle geri istemişti. Bu borcun ödenmemesi de ABD'nin iki savaş arası dönemde çıkardığı tarafsızlık yasalarının nedenlerinden biriydi. Şimdi, anlamlı bir değişiklik olarak, geri ödenemeyeceğini bildiği bir yardımı yapmaya başlamıştır.

50 milyar dolarlık bu yardımın 6 milyarı yiyecek, 4 milyarı hizmet, geriye kalanıysa savaş malzemesidir. Savaş sonrası istatistiklerine göre, bu toplamdan aslan payını İngiltere almıştır: 31 milyar. Bunu 11 milyar ile Sovyetler Birliği, 3 milyar ile Fransa ve 1.5 milyarla Çin izlemektedir. Yasa 11 Mart 1941'de Senato'dan geçti ve savaş sonuna kadar da yürürlükte kaldı.

Atlantik Demeci

Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan daha önemli bir olay 9-10 Ağustos 1941'de Churchill ile Roosevelt'in bir araya gelmesidir. İki önder Atlas Okyanusu'ndaki New Foundland'in Placentia koyunda demir atan iki zırhlıda (Prince of Wales ve Augusto) buluştular ve savaştan sonra yeryüzünü nasıl düzenleyeceklerine ait sekiz maddelik Atlantik Demeci'ni yayımladılar. Bu demeç, bir bakıma, Wil-

son'ın 14 Noktasına benzemektedir. Aralarındaki en önemli fark, Atlantik Demeci'nin, ABD daha savaşa girmeden önce yayımlanmasıdır. Bu demeçle ABD'nin tarafsızlık politikasını artık bıraktığı açıkça ortaya çıkmıştır. Demecin maddeleri özetle şöyledir (i) Savaştan sonra toprak kazanılmayacak. (ii) İlgili halkın onayı alınmadan toprak değişikliği yapılmayacak. (iii) Uluslar kendi geleceklerini kendileri saptayacaklar (*self determination*). (iv) Uluslararası işbirliği gerçekleştirilip geliştirilecek. (v) Temel hammaddelerden eşit biçimde yararlanılacak. (vi) İnsanlar korku ve açlıktan kurtarılacak. (vii) Açık denizlerde ticaret serbestliği gerçekleştirilecek. (viii) Mihver devletleri silahtan arındırılacak ve savaştan sonra topyekûn silahsızlanmaya gidilecek. Bu maddeler daha sonra Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın içine de alındı.

Burada bugün için önemli olan nokta, ister savaş içinde olsun ister savaş sonunda, yeni kurulacak olan dünya düzeni hakkında büyük devletleri yönetenlerin ileri sürdükleri görüşlerin çoğunun gerçekleşmediğidir. Gerçeklerden uzak olan bu görüşler, herhalde aşırı bir sıkıntı içinde yaşamlarını sürdüren halka moral verme amacına yöneliktir. Bir süre sonra vaat edilenlerin gerçekleşmemesinin yaratacağı düş kırıklığıysa zaman kazanma peşinde olan yöneticilerin düşünmedikleri ya da düşünüp açıklamadıkları bir sonuçtur.

Pearl Harbor Baskını ve Savaşa Giriş

Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Pasifik bölgesinde İngiliz ve Amerikan gücü arasında ezilmekte olduğu belirtilmişti. İkinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Japon yöneticileri bu "cenderenin" kırılabileceğini sandılar. Zaten daha 1931 yılında Mançurya'ya saldırarak burada Japon

uydusu bir devlet kurmuşlardı. Japonya 1937 yılında Çin'e de saldırdı. Amacı Japon adalarında bulunmayan hammaddeleri elde etmek ve Çin'in büyük nüfusunu pazar olarak kullanmaktı. Japonya, Almanya'nın Avrupa'yı "hayat sahası" ilan etmesi gibi, Uzakdoğu'yu Japonya'nın "ortak refah alanı" olarak tanımlamaktaydı. Çin'e saldırı ile Japonlar bazı limanları ele geçirdilerse de Çin'in ABD'den yardım ve destek alan önderi Çan Kayşek ülkenin içlerine çekilerek güçlü bir direnme örgütlemişti. İkinci Dünya Savaşı çıktığında Japonya Çin bataklığına saplanmış bulunuyordu. Savaş çıkınca bu bataklıktan kurtulacağını umdu. İngiltere ile Fransa Avrupa'da savaşıyorlardı. ABD ise yalnız kalınca Çin'i desteklemekten vazgeçecekti. Japonya'nın önünde ciddi bir güç kalmamıştı.

Gerçekte, Uzakdoğu gelişmeleri, Alman-Sovyet Savaşı'nın ve İngiltere'nin karşılaştığı güçlüklerin izlerini taşımaktaydı. Eğer ABD güç durumda bulunan İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne yardım edecekse, Pasifik bölgesini ikinci plana alması gerekiyordu ve bunun mantıki sonucu olarak Japonya ile anlaşmak durumundaydı. Ancak iki tarafın da kendilerine göre anlaşma şartları vardı. Japonya'ya göre, Avrupa'ya birinci derecede önem vermesi gereken Roosevelt, eninde sonunda Japonya' nın Çin üzerindeki üstünlüğünü tanıyacaktı. Roosevelt ise Japonya'nın ancak Amerikan baskısıyla saldırı politikasını bırakacağını düşünüyordu. Bu sanının aksine, Japonya hızla güneye doğru sarkmağa başladı. İlk adım olarak Hainan adasını ele geçirdi ve Singapur, Hindiçini, Endonezya ve Filipinler'e yaklaştı. Ayrıca 1940'ta Fransa yıkılınca, Almanya'nın Vichy hükümetine baskısının sonucu olarak, Hindiçini'de stratejik üsler kazandı.

Roosevelt, Japon yayılmasına, bu ülkeye uygulamakta olduğu petrol ambargosunu sıkılaştırarak cevap verdi. Ja-

pon dış ticaretinin 3/4'ü ve petrolünün 9/10'u kesildi. Bu durumda Japon ekonomisi ancak bir yıl dayanabilirdi. Başbakan Konoye, ABD ile sürdürdüğü görüşmelerden herhangi bir sonuç alamadığı için düştü ve yerine ABD'ye karşı daha sert bir politikanın taraftarı olan Savaş Bakanı Tojo geçti (Ekim 1941). Japonya bir ay sonra ABD'ye geçici bir anlaşma önerdi. Buna göre (i) ABD ambargoyu kaldıracak; (ii) Çan Kayşek'e yardımı kesecek ve (iii) Japonya Hindiçini'deki askerlerini geri çekecekti. Amerikan hükümeti bu öneriyi reddetti. Bunun üzerine Japonya savaşa karar verdi. Yapılacak şey, ABD'nin Pasifik üstünlüğünü simgeleyen Pearl Harbor deniz ve hava üssüne saldırıydı. Hawaii takımadalarından Honolulu'daki bu üssün yok edilmesi ile bu devlete öldürücü bir darbe indirilecek ve Pasifik'teki kolu kesilecekti. ABD Japonya'nın güney Pasifik'te Singapur ve Filipinler'e saldırmasını beklediği için, 7 Aralık 1941 sabahı başlayan saldırı tam bir sürpriz oldu.

Sabah saat 8:00'de başlayan ve 6 uçak gemisinden kalkan 360 uçakla iki saat süren saldırıda, ABD'nin irili ufaklı 14 savaş gemisi batırıldı, 350 uçak yok edildi ve 3.600 askerle 100 sivil öldü. Japonya'nın kayıpları 29 uçaktan ibaretti. 7 Aralık 1941'de saat 10:00'da ABD'nin Pasifik donanmasıyla hava filosunun büyük bir bölümü yok olmuştu. Bu harekât, taktik düzeyde tam bir askeri deha sayılabilirse de stratejik düzeyde göründüğü kadar görkemli değildir. Çünkü ilerde savaş gemilerini gölgede bırakacak olan Amerikan uçak gemilerinin dördü, saldırı sırasında üste değil, açık denizdeydi. İkinci olarak, Japonlar ABD'nin Hawaii'deki büyük petrol depolarını havaya uçurmayı, zafer sarhoşluğu içinde, akıl edemediler. Son olarak, Pearl Harbor gibi birinci sınıf bir üssü işgal etmediler. Böylece ABD bu önemli üssün sahibi olarak kaldı.

Pasifik Savaşı'nı başlatan Japonya ise, bu savaşı Avrupa'daki savaşa bağlayan da Hitler'dir. Japonya, Anti Komintern Pakt'ın üyesi olmasına ve 1940 Eylülünde Üçlü Pakt'ı imzalamasına rağmen, Almanya ile Japonya dış politikalarını birbirlerinden bağımsız olarak yürütmekteydiler. Almanya, İngiltere ile mücadelesinde Japonya'yı Singapur'a saldırmaya ve Sovyetler'le mücadelesinde de Vladivostok'u işgal etmeye itmişse de Japonya her iki durumda da çıkarlarına göre davranmış ve 1941 Nisanında Sovyetler Birliği ile imzaladığı saldırmazlık paktına uymuştur. Üçlü Pakt'a göre Almanya, Japonya bir saldırıya uğrarsa bu devlete yardım edecekti. Dolayısıyla Pearl Harbor baskınıyla başlayan savaşta, savaşa girmek yönünde hukuksal bir yükümlülüğü yoktu. Buna rağmen Hitler saldırıdan dolayı Japonya'yı tebrik etmiş ve dört gün sonra ABD'ye savaş ilan etmiştir.

Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırısının haklılığı ve akıllıca bir hareket olup olmadığı tartışılabilir ve bilim adamları tarafından hâlâ tartışılmaktadır. Ama ABD'ye savaş açması, tartışılmaz bir hatadır. Eğer bu devlete savaş açmasaydı, ABD Uzakdoğu'daki durumunun ciddiliği yüzünden belki de İngiltere'ye yardımı erteleyebilir ve Avrupa'ya müdahalesini geciktirebilirdi. Ama bu savaş ilanıyla Roosevelt ve askeri danışmanları, Almanya'nın yenilmesini Amerikan dış politikasının ilk ve en önemli amacı biçimine getirebilmişlerdir. Yoksa Pearl Harbor baskınının korkunç bilançosuyla, yöneticilerin Amerikan kamuoyundaki Japon düşmanlığının karşısına eşit güçte bir Alman düşmanlığı çıkarmaları kolay olmayacaktı. 22 Ekim 1941'de yapılan bir kamuoyu yoklamasında Amerikalıların ancak % 17'sinin Almanya'ya karşı savaş istediği ortaya çıkmıştı. Hitler'in Amerikan gücünü küçümsemesinin, Sovyet gücü-

nü küçümsemesinden daha da önemli sonuçları olacak ve bu hatasının bedelini çok geçmeden ödeyecektir. Oysa Hitler bir yıl önce doğru düşünmüştü: "İngiltere'nin tek savaşı kazanma umudu, Rusya ile Amerika'dadır."

Hitler'i böylesine büyük bir hata yapmaya iten nedenler ne olabilir? Belki Japon harekâtının şiddet ve başarısı hoşuna gitmişti. Belki de İngiltere'nin ABD'ye bağlılığı gibi, kendisinin de Japonya'ya bağlılığını göstermek istiyordu. Üstelik İtalya'ya bağlılığı kendisine hiçbir stratejik avantaj sağlamamıştı. Belki ABD'nin nasılsa savaşa gireceğini düşünmüştü. Ancak bu devlet savaşa ne kadar geç girerse, Almanya için o derecede iyi olurdu. Dolayısıyla hemen savaş ilanının bir anlamı yoktu. Belki Rusya'da savaşın kazanılmak üzere olduğunu sanıyordu. Alman birlikleri Moskova'nın varoşlarında durdurulmuşsa da bunun kısa süreli olduğuna inanıyordu. Glastnost'tan sonra Moskova'da açıklanan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Stalin'in 1941 Ekimine gelindiğinde morali bozulmuş ve en az bir kere Almanya'ya ayrı barış önerisinde bulunmuştu. Bu da Hitler'i Rusya savaşını kazandığına ikna etmeye yetmişti. Kısacası ABD'den korkması için fazla bir neden kalmamıştı. İşin aslına bakılırsa, Stalin'i Almanya karşısında asıl kurtaran, KGB'nin gelmiş geçmiş en etkili casusu olan Richard Sorge'un Stalin'e gönderdiği bilgilerdi. Örneğin, *Operation Barbarossa*'nın tarihini bir ay öncesinden Stalin'e bildirmişti. Ama en önemlisi, Japonya'nın Rusya'ya değil, ABD' ye saldıracağı konusundaki istihbaratıydı. Bu 1941 yılının Aralık ayında Stalin'in Sibirya'daki birliklerini Moskova'ya çekip Alman-Rus savaşının seyrini değiştirmesine yol açan bir bilgiydi. Kısacası Hitler olayların büyüklüğü karşısında akılcı karar verememiş, kendini olayların akışına bırakmıştı. Global nitelikteki kararları, sağlam stratejik ilkelere dayandırarak değil, sezgisiyle vermek, karakter ya-

pısının bir parçasıydı. Bu akla en yakın açıklama gibi geliyor.

Nedenler ne olursa olsun, sonuç değişmedi ve Almanya ile İtalya ABD'ye savaş açtılar. Hitler Amerika ve İngiltere ile savaşmak istememişti; Japonya İngiltere ve ABD ile karşı karşıya gelmeyi düşünmemişti; Mussolini Habeşistan ve Yunanistan'dan daha güçlü bir devletle savaşmak niyetinde değildi. Ama bunlar savaşın başındaki düşünce ve umutlardı. Savaşanların tek tek ve sınırlı iradeleri bir araya gelince, önce taraflardan hiçbirinin öngörmediği bir durum ortaya çıktı. Mihver devletleri bir dizi ufak ve planlı savaşla tedbirli bir biçimde giderlerken, kendilerini bir dünya savaşı içinde buldular. Gerçekten, bir Avrupa mücadelesi olarak başlayan savaş, şimdi bir dünya savaşıydı ve yaşlı kıtanın dünya statüsünü belki de bir daha geri dönülmeyecek biçimde dönüşüme uğrattı. 1941 yılının sonunda, Pireneler'den Rusya'nın ortalarına ve Kuzey Denizi'nden Girit'e kadar, İsviçre ve İsveç dışındaki tüm Avrupa ülkeleri doğrudan ya da dolaylı işgal altındaydı. Macaristan, Bulgaristan ve Romanya, Almanya ile çok sıkı bağlar içindeydi. İtalya Almanya'nın ortağıydı ve savaş dışı olan İspanya'ysa Almanya ile ideolojik yakınlık içinde olup Almanya'ya denizaltı kolaylıkları sağlamaktaydı. Böyle bir durumda Avrupa'nın Alman işgalinden kurtarılması için bir dış güce ya da güçlere ihtiyacı olduğu açıktı. İngiltere'nin gücü sınırlı olduğuna göre, bu yardım ancak ABD ya da Sovyetler Birliği'nden gelebilirdi. İşte Avrupa'nın iki devlete bu bağımlılığı, yaşlı kıtanın gücünün artık sona erdiğini çok iyi göstermektedir. Bu durum da ABD ile Sovyetler Birliği'ne Avrupa'ya askeri, siyasal ve ekonomik müdahale olanağını sağlamıştır. Uluslararası sistemin bu özelliği 1990'lara kadar sürecektir.

Birleşmiş Milletler İttifakının Kurulması

Sovyetler Birliği'nin savaşa girmesinden sonra ABD'nin de savaşın içine çekilmesi, daha önce Almanya ile yalnız savaşmakta olan İngiltere'yi ikinci kez rahatlattı. 1942 yılının Ocak ayında Churchill Amerika'ya gitti ve burada Birleşmiş Milletler İttifakı kuruldu. Savaş içinde kurulan bu ittifakı bugünkü örgütle karıştırmamak gerekir. BM İttifakı'na ABD, İngiltere ve daha sonra Sovyetler Birliği'nden başka 22 devlet daha katıldı. Bu devletler Mihver devletlerine karşı tüm güçleriyle savaşacaklar ve kesin zafere kadar ayrı barış yapmayacaklardı. İttifaka katılan bazı devletlerin hükümetleri Londra'da "mülteci" durumundaydılar (Belçika, Hollanda, Yugoslavya, Norveç, Polonya gibi) ve dolayısıyla ittifaka girmeleri yalnızca bir formaliteydi. Ancak savaş sonrası dünyasını düzenleyecek olan barış konferansına katılabilmek için BM İttifakı'na katılmak ve böylece Mihver devletlerine savaş açmak gerekiyordu. Gerçekten, Türkiye de bu konferansa katılıp BM'nin kurucu üyeleri arasına girebilmek için, BM İttifakı'na katılarak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Churchill'in ABD'ye gitmesinin asıl amacı, Roosevelt ile savaş stratejisi konusunda görüş alışverişinde bulunmaktı. Yoksa henüz savaşın bitmesi hayal olduğu için, BM İttifakı'nın kurulması o kadar önemli değildi.

Amerikan kamuoyu Pearl Harbor baskınının intikamının alınması için savaşın Uzakdoğu bölümüne ağırlık verilmesini istiyordu. Churchill ile Roosevelt ise, önce Avrupa'da savaşmayı uygun buluyorlardı. Çünkü böyle yapılmadığı takdirde güçler bölünmüş olacaktı. Önce Almanya'nın yenilgiye uğratılıp sonra Japonya'ya dönülmesi, Napolyon'dan beri hâkim olan "önce en güçlü düşmanın yenilgiye uğratılması" anlayışının ürünüydü. Hitlerin ABD'

ye savaş açmasının işi kolaylaştırmasıyla Roosevelt Amerikan kamuoyunu yumuşattı ve 11 Ocak 1942' de iki devlet anlaşmaya vardılar: Almanya'nın yenilgiye uğratılmasının, Japonya'ya göre önceliği vardı. Bu anlaşmanın diğer maddeleri özetle şöyledir: Amerikan ve İngiliz gemilerinin işbirliğiyle Almanya'nın ablukaya alınması, Almanya'nın havadan bombalanması ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yardım yapması.

Amerika'nın savaşa katılmasıyla Sovyetler Birliği hakkındaki olumsuz düşünceler de değişti. Ruslar, Alman Nazizmine karşı savaşan kahraman bir ulus, Joseph Stalin ise "Joe Amca" diye anılmağa başlandı. Bu sırada Sovyetler ağır bir Alman baskısı altında olup Batı Avrupa'da ABD ile İngiltere'nin açacağı yeni bir cepheyle bu baskının azaltılmasını istiyordu. Churchill ile Roosevelt, 23 Ağustos 1939 Paktı ile bu duruma Sovyetler'in neden olduğu gerekçesiyle başlangıçta bu görüşe karşı çıktılar. Fransa yıkılırken, Sovyetler doğuda hareketsiz kalmıştı. Bu tartışmaya rağmen, 20 Mayıs 1942'de ABD ile Sovyetler Birliği arasında ittifak imzalandı. İkinci cephe sorunuysa savaşın son yılına kadar, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir çıban başı gibi kaldı.

BM İttifakı'nın Amerikan-İngiliz ilişkilerinde ortaya çıkardığı çok önemli bir sonuç, iki ülke arasındaki ortaklığın, tarihin hiçbir döneminde görülmeyecek kadar sıkı bağlarla güçlendirilmesidir. Bu yalnız askeri değil, aynı zamanda ekonomik bir ortaklıktı. İngiltere, ödünç verme ve kiralama yardımından aslan payını alan ülke durumuna geldi. Yardım aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne de uzatıldı. Sovyetler, ABD'nin verebileceği ve İngiliz konvoylarının taşıyabileceği hemen hemen her şeyi aldılar. Bunun dışında Müttefikler arasında ortak bir strateji sağlanamadı. Bunun tek istisnası, İngiltere ile Sovyetler'in İran'da kara ve de-

miryollarına el koymaları, böylece aralarında kara bağlantısı kurmaları, Alman yanlısı Şah'ı tahttan indirerek, yerine dediklerini yapacak oğlunu (Rıza Şah Pehlevi) çıkarmalarıdır. 1942 yılına girildiğinde, Sovyetler Birliği ikinci cephenin açılması konusunda ısrar etti. ABD ile İngiltere ise Avrupa'da bir doğu cephesi bulunduğu sürece, batı cephesinin açılmasını belirsiz bir tarihe erteleldiler. Sovyetler, Alman ordusunun büyük bir bölümünü doğuda tuttuğu sürece, ikinci cepheye ani bir ihtiyaçları yoktu.

VI. 1942 VE 1943'TE AVRUPA VE KUZEY AFRİKA

Doğu Cephesi ve Stalingrad Savaşı

1941 yılının sonunda Hitler'in genişlemesinin sınırları artık belirlenmişti. 1942 yılının ilk aylarından başlayarak, Hitler'in "yıldırım savaşı"nın sonu görünmüş ve Hitler uzun sürecek bir savaşın hazırlıklarına girişmiştir.

Almanya 1942 ilkbaharında ikinci bir hamlede bulundu. Moskova yönündeki saldırıda başkent düşmediyse de Alman ordusu güney yönünde yeni bir saldırıya geçti. Amaç Kafkasları alıp İran'a geçmek (böylece petrol kaynakları kazanılacak ve Batılılar'ın İran yoluyla Sovyetlere yaptığı yardım kesilecekti), Türkiye'yi sarmak, oradan da Hindistan'a inmekti. Bu arada Japonlar da Birmanya'ya kadar gelmişlerdi. Almanya'nın hamlesi başarılı olursa, Hindistan'da Japonya ile birleşilecekti. Alman ordusu Mayıs ayında Kırım'ı ele geçirdi ve Kafkaslara girdi; Maikop petrol bölgesi düştü. Böylece Almanya Sovyet nüfusunun 1/3'ünün oturduğu toprakları, kimya endüstrisinin 1/3'ünü, kömür ve elektrik kaynaklarının yarısını eline geçirmiş oldu. Bu önemli bir kazançtı, ama Sovyet orduları hâlâ tuza-

ğa düşürülememişti. Bu arada Sovyetler ordularını geri çekerek Stalingrad'da toplamışlardı. 22 Ağustos 1942'de iki ordu Stalingrad'ta karşı karşıya geldi. Üç ay kadar süren bu mücadele, savaşın en önemli olaylarından biridir. Cermenlerle Slavlar burada bir ölüm kalım savaşı yapmışlardır. Alman generali Pavlus, savaşı kazanamayacağını anlayıp daha çok kayıp vermemek için geri çekilmeyi planla-mışsa da Hitlerin ısrarı üzerine savaşı sürdürmüştür. Tarihçilere ve strateji uzmanlarına göre, Stalingrad üzerindeki ısrar büyük bir hata olmuştur. Ama Hitler anlaşılmaz bir kaprisle, Sovyet önderinin adını taşıyan bu kenti almak istemiş, akılcı davranamamıştır. Stalin de kendi adını taşıyan bu kentin iyi savunulması için elinden geleni yapmıştır. Alman birliklerinin püskürtülüp 24 generaliyle birlikte tutsak alındıkları Stalingrad savaşı, doğu cephesindeki savaşın ve belki de İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktasıdır. Gerçekte 1942 yılının yazıyla kışı, yalnız Almanya için değil, tüm Mihver devletleri için dönüm noktası olmuş ve Mihver eski gücünü yitirmeye başlamıştır.

Stalingrad savaşına kadar Almanya Avrupa'nın dışına çıkmaya çalışmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın muharebeleri, tarihin genel akışı içinde, bu bakış açısına göre değerlendirilmelidir. Stalingrad'dan sonra, artık Müttefikler Avrupa'ya girmeye çalışacaklardır. Bundan sonraki savaşlarsa bu bakış açısıyla anlam kazanır.

Avrupa'da Direnmenin Başlaması

1942 ve 1943 yıllarında doğu cephesinde savaş sürerken, Almanya pahalıya mal olmaya başlayan bu savaşı sürdürebilmek için, Avrupa kaynak ve insanlarının acımasızca sömürülmesine de girişti. Bu örneği tarihte çok ender görülen baskının adı Hitler'e göre "Avrupa'da Yeni Bir Düzen"

dir. Bu kavrama göre, Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği, endüstrileşmiş Orta ve Batı Avrupa'nın tahıl ambarı olacak, Slav ırkı bunun için çalıştırılacak ve Batı Avrupa ülkeleri ekonomilerini Almanya ile işbirliği içinde geliştireceklerdi. Ancak Sovyetler'e karşı girişilen askeri harekât bu iddianın ne denli boş olduğunu ortaya koydu. Hala Batı uygarlığının "barbar" Doğu uygarlığına karşı korunması anlayışına bağlanan ve bu açıdan Almanya ile işbirliğinin yararlı olabileceğini düşünen bazı yenik ve işgal altında bulunan Avrupa ülkelerinin yurttaşları, savaş geliştikçe bu düşüncenin de boşluğunu anladılar. Üstelik Sovyetler'e karşı savaşta kaynakları hızla erimeye başlayan Almanya, işgal altındaki ülkeleri iliklerine kadar sömürmeye başlamıştı. Bütün bunların sonucu olarak, savaşın ilk yıllarında cılız bir biçimde başlayan yeraltı direnmeleri giderek güç kazandı.

Sovyetler'e karşı ilk saldırıda Baltık ülkeleri ve Ukrayna'da Almanlar "kurtarıcı" gibi karşılanmışlardı. Ama ırkçı Almanya' nın ağır baskısı altına alındılar. Bu baskı politikasının iki önemli sonucu oldu: (i) Sovyet ordularının direnişi ve işgal altındaki bölgelerde çete savaşlarının şiddeti arttı. (ii) Baskının acımasızlığı ve gerek açlıktan, gerekse idamdan milyonlarca Sovyet savaş tutsağının ölmesi, Alman ekonomisini tutsak işgücünden yoksun bıraktı. Almanya'nın Sovyetler'i işgalinin başka sonuçları da oldu. 1942 başında uzun sürecek bir savaşa girildiğini ve Amerikan kaynaklarının şimdi İngiltere ile Sovyetler Birliği' ne akacağını hesaplayan Almanya, "topyekûn savaş" için hazırlıklara başladı ve tüm Avrupa ekonomisini bu amaç doğrultusunda örgütlemeğe çalıştı. Alman endüstrisinde el emeği ihtiyacı arttıkça, işgal bölgelerindeki işçiler Almanya'da çalıştırılmak üzere zorla toplanmağa başlandı. Buysa gençleri, Alman fabrikalarında zorla çalıştırılmak duru-

munda kalmak yerine, yeraltı direniş örgütleri içine soktu.

Almanya'ya karşı direniş biçimleri ülkelerin durumuna göre değişiklik göstermiştir. Rusya ve Yugoslavya gibi büyük ve dağlık ülkelerde çete savaşı sürdürülürken, Avrupa'nın kalkınmış, düz ve küçük ülkelerinde direniş yeraltı örgütlerinde ve kentlerde yapılmıştır. Bunlar arasında Fransa'daki direniş uzun süreli sonuçlar bakımından önemlidir. ABD ile İngiltere, Fransız direnişine gereken dikkati göstermek durumundaydı. Çünkü eğer Avrupa'ya girilip Almanya yenilgiye uğratılacaksa, bu harekâtın başlama noktası Fransa olacaktı. Ancak Roosevelt, Fransa'nın Almanya ile işbirliğini sınırlamak düşüncesiyle, Vichy hükümetiyle ilişkisini 1942 yılının sonuna kadar sürdürmüştü. İkinci olarak, Churchill ile Pétain arasındaki ilişkiler kesilmemişti.

Dolayısıyla, daha başlangıçta, bir yanda Roosevelt ile Churchill, diğer yanda de Gaulle arasındaki ilişkilerin karmaşık olacağı belliydi. General de Gaulle ancak uzun bir süre sonra resmen önder olarak tanındı. Fransa'daki direnme örgütleriyle temasta ve bunların yönetilmesinde, İngiltere'nin maddi desteğine ve teknik olanaklarına ihtiyaç duymasına rağmen de Gaulle'ün Fransa'nın egemenliğine gölge düşürmek niyetinde olmadığı açıkça ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak, de Gaulle'ün ve İngiltere'nin örgütlediği direnme örgütleri arasında belirli bir rekabet başladı. İşte daha savaş sırasında ortaya çıkan bu zoraki işbirliği ve bağımlılık, de Gaulle'ün savaş sonrasındaki davranışlarının açıklanmasında önemlidir.

Yugoslavya ile Yunanistan'daki çeşitli direnme örgütleri arasında da şiddetli çatışmalara varan rekabet söz konusuydu ve bu rekabet her iki ülkede savaş sonu gelişmelerini temelinden etkiledi. İki ülkedeki direnme sürecinin bazı ortak özellikleri vardır: (i) Her iki ülkede de sürgündeki

hükümet (Kahire'de Kral George ile Londra'da Kral Peter) tutucu ve kralcıydı ve direnme örgütleri arasında cumhuriyetçi ve komünist olanlar bulunuyordu. (ii) Direnme daha çok dağlarda gerilla örgütleri biçimindeydi. (iii) Çeşitli direniş örgütleri, işgalin yarattığı karışıklık ve otorite yokluğundan yararlanarak, savaş sonunda iktidara gelmek istiyorlardı. (iv) Tüm direniş örgütleri silah ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü İngiltere'den sağlıyorlardı.

İngiltere her iki ülkede çetelerle temas kurmak için askeri misyonlar kurmuştu. Yunanistan'daki askeri misyonun görevi, birbirlerine rakip olan grupları Almanya'ya karşı birleştirmekti. Yugoslavya'daki İngiliz misyonu, iki rakip çete buldu ve ne olduğunu tam anlayamadı. Bir grup, Albay Mihailoviç'in önderliğinde Çetnik çetesiydi. Bu çete, çoğunluğu Sırp olan, düzenli ordudan kalma subay ve erlerden oluşuyordu. Mücadelelerinde ulusal bir Sırp gücünün çekirdeğini sürdürmek amacını güdüyorlardı ve Osmanlı egemenliği zamanında olduğu gibi, düşmana tüm güçleriyle saldırmaktan çok, var olmak için çaba gösteriyorlardı. Diğer grup olan ve Yugoslav Komünist Partisi Genel Sekreteri Josip Broz (Tito) tarafından yönetilen Partizanlar, kendilerini Yugoslavya'nın tüm uluslarını içine alan bir direnme hareketi olarak görüyorlardı. Alman ve İtalyan işgaline karşı mücadeleyi sürdürürken, aynı zamanda yeni bir siyasal ve toplumsal sistemin hazırlığı içindeydiler. İngiltere'nin burada da amacı, bu örgütleri Müttefiklerin savaş gücü için birleştirmekti. Ama iki ülkede de bunu başaramayınca, Almanlara karşı etkin bir biçimde savaşan örgütü, yani Partizanları desteklemeye başladı.

Kuzey Afrika'dan İtalya'ya Çıkarma

ABD 1942 Kasımında Fransa Afrikası'nın Atlas Okyanusu

ve Akdeniz kıyılarına asker çıkardı. Fas ele geçirilince İngiltere de İtalya'nın Afrika topraklarına karşı saldırıya geçti. 1943 Mayısına gelindiğinde tüm Alman ve İtalyan birlikleri teslim oldu. Müttefikler 250.000 kadar Mihver askerini tutsak aldılar. Böylece Afrika'da Mihver askeri kalmadı.

Kuzey Afrika Alman işgalinden kurtarılıp güvenlik altına alınınca, sıra Avrupa'ya geçmeye geldi. Bunun için en uygun yer İtalya idi. 1943 Haziranında Sicilya'ya hava saldırısında bulunuldu ve stratejik Pantellaria ve Lampeduza istihkamları yok edildi. 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya çıkarma yapıldı. İngiltere ile ABD'nin bu harekâtı Stalingrad ölçüsünde bir başarı olmamakla birlikte, Mihver devletlerinin Avrupa'da yenilmezliğini ortadan kaldırdı ve bu devletlerin artık savunmada olduğunu açıkça gösterdi. Başarısızlığın İtalya için anlamı büyük oldu. İtalyan ulusçularının 60 yıldır amacı olan Kuzey Afrika İmparatorluğu artık tam bir hayal olmuştu. 1911 yılında Osmanlılardan ellerine geçirdikleri Libya'dan atılmışlardı. 1935'te ellerine geçirdikleri Habeşistan'dan İngiltere tarafından 1941'te çıkarılmışlardı. Bu yenilgilerle Mussolini'nin prestiji azalmaya başladı. İtalya'daki siyasal bunalım Müttefiklerin 1943 Temmuzunda Sicilya'ya yaptıkları çıkartmayla iyice arttı ve Mussolini'nin iktidardan düşmesiyle sonuçlandı. İtalyan halkının savaşma şevkinin kırılmasıyla ortada iki seçenek kalmıştı: Ya Müttefiklerle ayrı bir barış imzalanacak ya da ülkenin savunması Almanya'ya devredilecekti. Faşist önderlerin çoğu Mussolini'yi atarak Müttefiklerle en az zararlı bir anlaşmaya varmak istiyorlardı. Mussolini'nin, Faşist Büyük Konseyi tarafından azledilmesinden sonra 1940'ta Mussolini tarafından görevinden alınan Genelkurmay Başkanı Mareşal Badoglio başbakan oldu. Badoglio, savaşa devam edeceği konusunda Almanları ikna etmeğe çalışırken,

gizli bir biçimde Müttefiklerle bırakışma görüşmelerine girişti. Bırakışma 3 Eylül 1943'te imzalandı. Ancak İtalya'ya barış çabuk ve kolay gelmedi. Almanya bu düzenlemelere tepki olarak, Kuzey İtalya'yı işgal etti. Mussolini'yi tutsak bulunduğu şatodan bir hava harekâtıyla Almanya'ya kaçırdı. Roma'yı ele geçirerek, Müttefik ilerlemesini durdurmak için güçlü bir savunma hattı kurdu. O kadar ki Müttefik kuvvetler ancak 1944 Haziranında Roma'ya girip 1945 yılının başında Kuzey İtalya'yı ellerine geçirebildiler.

İtalya'da bu gelişmeler olurken, Almanya, Sovyet ve batı cephelerinde güçlüklerle karşılaşıyordu. 1943 ilkbaharında Sovyetler Harkov, Orel ve sonbaharda da Kiev'i aldılar; Almanya Dinyeper akarsuyunun batısına çekilmek zorunda kaldı. Sovyet orduları buraya gelince saldırılarını kuzey, orta ve güney olmak üzere üçe ayırdılar. 1944 Mayısında da Kırım'ı geri alarak Tuna'ya doğru ilerlediler.

1943 Ocak ayında Churchill ile Roosevelt arasında Kazablanka'da yapılan toplantıda, Mihver devletlerinin kayıtsız şartsız teslimi kararı alınmıştı. Bunun iki nedeni vardır: (i) Sovyetler'i batıda ikinci bir cephe açılmamasının, Almanya ile ayrı bir barış imzalanması isteğinden doğmadığına inandırmak ve (ii) Birinci Dünya Savaşı'nda Başkan Wilson'ın savaş bitmeden ilan ettiği 14 Nokta yüzünden barış görüşmelerinde ortaya çıkan güçlüklerle yine karşılaşmamak.

Almanya'nın Bombalanması

Birinci Dünya Savaşı'nda kentlerin havadan bombalanması düşman moralinin bozulması için iyi bir araç olarak kullanılmış ve yirminci yüzyıl savaşlarının yeni bir boyutu, yani cephedeki asker kadar sivil halkın da savaştan etkilenebileceği ortaya çıkmıştı. İki savaş arası dönemde, büyük dev-

letlerin hava kuvvetlerinde bombardıman filolarına çok önem verilmiş ve biraz da İngiltere ile Fransa'nın sömürge imparatorluklarının uzak köşelerindeki karışıklıkları denetleyebilmek için iyi bir araç olarak görüldüğünden, silahsızlanma konferanslarına konu olmamıştı.

Almanlar, 1940'ta kentlerin havadan bombalanmasını Batı'ya saldırıda önemli bir unsur olarak kullanmışlardı. Savaşın başlarında savaşı yalnız yürüten İngiltere, Avrupa'ya bir çıkarma girişiminde bulunamayacağından, doğal olarak, Alman kentlerinin havadan bombalanmasını savaşı kazanacak tek yol olarak değerlendirdi. Ayrıca hava saldırısı Almanya'ya uygulanmaya çalışılan ekonomik ablukanın önemli bir parçasıydı. Hem fabrika gibi özgül hedeflere hem de kentlere karşı yürütülen bu hava saldırılarından amaç, halkın moralini bozup teslime zorlamak, Alman endüstrisinin insan kaynağını evsiz bırakmak ve ekonomiyi çökertmekti.

Bu amaç tam gerçekleşmiş değildir. Bombardıman Alman ekonomisini zayıflatmışsa da çökertmemiştir. Fabrikalar toprak altına kurulmuş, Nazi Partisi'nin halk üzerindeki denetimi gevşememiş ve 1940'taki İngiltere Savaşı'nda İngilizlerin morali nasıl bozulmamışsa, Almanların morali de çok etkilenmemiştir. Bombardımanın uzun süreli ve en önemli sonucu, her iki tarafta da Avrupa'nın tarihi ve kültürel mirasını barındıran güzel kentlerinin yerle bir olması ve önceki savaşlardan çok farklı olarak, milyonlarca sivilin ölmesidir.

Savaş sırasında her iki taraf da yeni ve daha iyi silahlar yapabilmek için bilimsel ve ekonomik kaynaklarını seferber ettiler. Bunlar arasında kuşkusuz en önemlisi atom bombasıdır. Bu bombanın yapılması çabaları ABD'de Almanya'dakinden çok daha ileri düzeydeydi. Ancak Amerikalı uzmanlar bunu bilemediler ve Almanya'nın daha önce

bombanın yapımındaki teknik güçlükleri yeneceği korkusu içinde yaşadılar. Gerçek şuydu ki Almanlar Heisenberg ve Von Braun gibi dünyanın ileri gelen bilim adamlarının yardımına sahiplerse de asıl üzerinde durdukları, pilotsuz uçak ya da "roket"in geliştirilmesiydi. Hitler, savaşı kazanma umudu suya düştükçe, bir son ân zaferi kazanmak için bu yeni silaha daha çok bel bağladı. 1944 yazında V1 ve sonra V2'ler kullanılmaya başlandı. Ancak bu silahların yol açtığı zarar umulduğu kadar olmamış, savaşın sonu yine de atom bombasıyla alınarak, bu silah savaş sonrası dünyasının "dehşet dengesi"ni kurmuştur.

VII. JAPONYA'NIN DURDURULMASI VE ÇİN

Pasifik'teki Savaş Bölgeleri

Japonya'ya karşı yürütülen Pasifik savaşlarını kuramsal olarak Washington'daki "Pasifik Savaş Konseyi" yönetmekteydi. Bu konsey Pasifik Okyanusu ile ilgisi olan ABD, İngiltere, Hollanda, Kanada, Avustralya, Filipinler, Hindistan, Yeni Zelanda ve Çin temsilcilerinden oluşuyordu. Ancak savaşı fiilen yöneten ABD ve bir dereceye kadar İngiltere'ydi. Pasifik, savaş alanı olarak üçe ayrılmıştı:

(i) Güneybatı Pasifik: Burada Amerikan Generali Mac Arthur görevliydi ve bölge Filipinler'i, Endonezya'yı, Yeni Gine'yi ve Avustralya'yı içeriyordu.

(ii) Okyanus Bölgesi: Burada Amerikalı Amiral Nimitz görevliydi ve bölge bir iki takımada dışında tüm su kütlesini kapsıyordu.

(iii) Çin Bölgesi: Bu bölgede resmi komutan Çan Kayşek idi. Ama onun genelkurmay başkanı Amerikalı general Stilwell asıl söz sahibiydi.

Dikkat edilirse, bu bölgeler savaş alanı olarak birbiri-

ne pek benzememektedir. Çin tümüyle kara ordularının savaşacağı bir bölgeydi. Pasifik ise tümüyle deniz savaşına ihtiyaç gösteren bir alandı. Güneybatı Pasifik ise bu ikisi arasında bir nitelik göstermekteydi. Burada hem deniz hem de büyük kara parçalarının bulunması dolayısıyla, her iki savaş türü de birlikte yapılacaktır.

Çin'deki Gelişmeler

Çan Kay-Şek öteden beri Çin'in en etkili kişilerinden biriydi. Ayrıca 1935'ten başlayarak Japonlarla savaşan da kendisiydi. Bu yüzden savaşın yönetimi elinden alınamadı ve Japonya ile Çin'de savaşan kuvvetlerin komutanı o oldu. Bu bölgede sorun, Çin'le bağlantı kurulması ve yardım yapılmasıydı. Yardım önceleri Çin limanlarından yapılıyordu; ama burası Japonya'nın eline geçince Hindiçini'nden, burası da Japonlar tarafından işgal edilince Birmanya üzerinden yapılmaya başladı. Çin'in tüm güney ve güneybatısı aynı akıbete uğrayınca, yardıma uçakla havadan devam edildi.

Çin'de 1920'lerin başından bu yana komünistler önemli bir güç oluşturuyorlardı. Çan Kay-Şek'in Kuomintang partisi 1927 yılında komünistlere ağır bir darbe indirmişti, ama ortadan kaldırılamamışlardı. Sovyetler Birliği savaşa girince, Moskova'nın baskısıyla Çin komünistleri Çan Kay-Şek'le anlaşmak ve Japonya'ya karşı mücadeleyi birlikte yürütmek istediler. Komünistlerin Çin ordusu içine sızmalarından ve böylece savaş sonunda bir darbeyle iktidara gelmelerinden korkan Kuomintang önderi anlaşmaya yanaşmadı. Ama ABD bu iki gücün Japonlara karşı birlikte savaşmalarını uygun buluyordu ve bu yüzden Çin önderi ile General Stilwell'in arası açıldı. Çan Kay-Şek'in durumu çok sağlam olduğundan, Amerika Stilwell'i geri çekmek zorunda kaldı. Bu Çin önderi için bir başarı gibi görünüyorsa da sonuçları kendisi için hiç de iyi olmadı. Çünkü etkili bir

asker olan Stilwell, Washington'a dönünce Çan Kay-Şek aleyhine bir kampanya başlattı. Çin yönetiminin bir baskı yönetimi olduğunu, Çin önderinin Japonya'ya karşı başarı kazanamayacağını, Çin komünistlerinin aslında komünist olmayıp reformcu olduklarını söyledi. Bunun üzerine Amerikan kamuoyunda Çan Kay-Şek karşıtı duygular gelişti ve bu durum Çin'de komünistlerin iktidara gelmelerine kadar böyle sürdü.

Pasifik Savaşları

1942 yılında Avrupa'da Almanya ve Uzakdoğu'da Japonya hala ilerlemekteydiler. Bu özellikle Japonya için doğrudur. Pearl Harbor baskınından sonra, bu devlet güneye yöneldi. Burada Müttefiklerin üç önemli üssü vardı: ABD'nin Manila ile İngiltere'nin Singapur ve Hong Kong. ABD'nin deniz gücü zayıfladıktan sonra Manila'ya malzeme götürmek zorlaştı. Aslında Amerikan hükümeti Manila'yı bırakmayı düşünüyordu, ama Amerika'nın en kıdemli askeri olan emekli general Mac Arthur'un ısrarı üzerine Manila'da direnildi. 1942 Mayısında ABD geride 140.000 ölü bırakarak Filipinler'den çekilmek zorunda kaldı. Bu Mac Arthur'un prestiji için ödenen çok ağır bir bedeldir.

Hong Kong'da da aynı hata yapıldı. İngiliz genelkurmayı buranın ileri bir karakol olarak savaş zamanında savunulmasının zor olduğu görüşündeydi. Ancak herhangi bir tahliye hareketine girişilmedi. 1941 sonunda saldıran Japonlar, İngilizlere ağır kayıplar verdirerek Hong Kong'u ellerine geçirdiler. Burası düştükten sonra İngiltere tüm umudunu Singapur'a bağladı. Burasının savunulması ancak Japonya'nın Kuzey Malaya'ya egemen olmasının engellenmesiyle mümkündü ama başarılamadı. Singapur'da sarılmış durumda kalan İngiliz ordusuna yardım etmek için

İngiliz Pasifik filosu harekete geçirildi. Ancak hava koruması olmayan filonun yeri Japonlarca saptanarak İngiltere'nin iki büyük zırhlısı batırıldı. 1942 Şubatında Singapur'daki İngiliz birlikleri teslim oldu. Japonya Singapur gibi önemli bir stratejik noktayı ele geçirirken 35.000 asker kullandı. İngiltere'nin 80.000 askerinin hemen tümü ya öldü ya da tutsak oldu. Bu İngiliz tarihinin en büyük teslimiyetidir. Japon ilerlemesi burada durmadı. 1941 yılının Aralık ayında Birmanya'ya girdiler ve 1942 yılının Ocak ayında Endonezya'ya asker çıkararak sürekli ilerlediler. Bölgenin egemeni olan Hollanda, Mart ayında 100.000 tutsak vererek teslim oldu.

Japon ilerlemesi 1942 yılının Nisan ayında Avustralya'da durduruldu. Bunun en önemli nedeni, Japon haberleşme kodunun Amerikalılarca çözülmüş olmasıdır. Amerikan ve Japon filoları, 1942 Mayısında Mercan Denizi'nde karşı karşıya geldi. İkişer uçak gemisine sahip olan iki filo, tarihte ilk kez, aralarında 160 km.'lik bir mesafe olarak savaştılar. İki tarafın da birer uçak gemisi kaybettikleri deniz savaşında Japon ilerlemesi durduruldu. Pearl Harbor'un ünlü kahramanı Amiral Yamamato paniğe kapıldı, çünkü ABD sandıklarından daha çabuk toparlanmıştı. Amerikan donanması henüz tam güçlenmeden harekete geçmeli ve tümü saf dışı edilmeliydi.

Japonya'nın hedefi ABD'nin Midway üssüydü. Yamamato'nun 11 zırhlısı, 8 uçak gemisi, 22 kruvazörü, 65 destroyeri ve 21 denizaltısına karşılık (Pasifik tarihindeki en büyük filo) Amiral Nimitz'in 3 uçak gemisi, 8 kruvazörü ve 17 destroyeri vardı. 4 Haziran'da Japon uçak gemilerinden kalkan uçaklar Midway'e saldırdı. Saldırıdan önce, aldatma harekâtı olarak daha kuzeyde bir yere saldırmışlardı ve Amerikan donanmasının bu aldatma yerinde olduğunu sanıyorlardı. Ama Japonların kullandığı şifre Amerikalılar-

ca çözülmüştü ve Amerikan donanması Midway yakınlarında pusuda bekliyordu. Japon uçakları ilk saldırıyı yapıp yeniden mermi almak için geriye döndüklerinde, Amerikan uçakları Japon filosuna karşı saldırıya geçti. 4 uçak gemisiyle 330 uçak yok edildi. Beş dakika süren bu saldırıda büyük gemiler daha savaşa girmemişlerdi. Tarihte bir üstünlüğün bu kadar kısa bir sürede ve bu kadar dramatik sona erişi görülmüş değildir. Beş dakika önce Japonya Pasifik'te tek egemen güçtü, beş dakika sonra savaşın en önemli silahı olan uçak gemisinde ABD ile eşit düzeye geldi. Dokuz ay sonra Pasifik'te ABD'nin 15 zırhlısına karşılık Japonya'nın 10 uçak gemisi yüzmekteydi. Japonya için Midway'de sonun başlangıcı geriye sayılmaya başladı.

VIII. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU

Avrupa'da Savaşın Bitmesi

Fransa'nın Angloamerikan birlikleri tarafından işgali, 6 Haziran 1944'te Normandiya kıyılarında başladı. Tarihin gelmiş geçmiş en büyük donanması (gemiler yanyana konduklarında 80 km.'lik bir mesafeyi kaplıyorlardı) Almanların çok iyi tahkim ettikleri için hiç beklemedikleri Normandiya açığında, yine tarihin en büyük çıkartmasını başlattı (*Operation Overlord*). Önemli kayıplara rağmen çıkarma başarılı oldu ve Fransa'nın güneyinden gelen birliklerle 26 Ağustos'ta Paris'te birleşilerek kent kurtarıldı. Eylül ayının sonundaysa Fransa ile Belçika'da savaşkan Alman askeri kalmamıştı. Doğuda ise hemen hemen aynı zamanda Sovyet ordusu Polonya ve Baltık ülkelerine girdi. Eylül'de Bulgaristan Kızıl Ordu tarafından işgal edilirken, Romanya ile Finlandiya bırakışma istediler.

Ancak 1944 sonbaharında zafer birçok kişinin umduğu kadar yakın değildir. Kazablanka'da alınan "kayıtsız şartsız teslim" kararı savaşı uzatmış sayılabilir. Çünkü bu karar Almanların direnme gücünü zayıflatmamış tam aksine "ölmek kayıtsız şartsız teslimden daha iyidir" anlayışıyla güçlendirmiştir. Gerçekten propaganda ustası Goebbels, bu kararı savaşın son aylarında etkili bir biçimde kullanmasını bildi. Hitler ise teslimi hiç düşünmedi ve son âna kadar İngiltere ile ABD'nin barış için görüşme isteğinde bulunacağını umdu. Üstelik bu karar Müttefiklerin, özellikle Stalingrad savaşından sonra Hitler'i alaşağı etmek isteyen Alman önderleriyle temas kurmalarını da engellemiştir.

Yüksek rütbeli subaylar arasında Hitler'in düşürülmesiyle ilgili tasarılar daha savaş başlamadan önce vardı. Ama 1940 ile 1941 yıllarında Hitler'in başarıları bunları caydırmıştı. 1942 yılından başlayarak doğudaki savaşın kötüye gitmesi, Hitler'in tüm yetkiyi eline alarak birçok komutanı keyfi olarak değiştirmesi, bazı subayları Hitler'i devirerek başka bir hükümet kurmayı düşünmeye itmişti. Bunlar birçok kez Müttefiklerle görüşerek barış koşulları aramışlar ama önerileri reddedilmiştir. Bunun nedeni, savaşın o noktasında Stalin'i kuşkulandırmamak ve belki de darbe yapılıp yeni hükümet kurulduktan sonra görüşmelere başlamaktı. Dışardan desteğin gelmemesi bu subaylarda düş kırıklığı yaratmışsa da planlarını yürütmüşlerdir. Ancak planlanan hiçbir suikast başarılı olmadı. Örneğin, Hitler'in uçağına konan bomba patlamadı. Yeni bir tip üniformayı Hitler'e gösterirken, hem Hitler'i hem de kendisini yok edecek bombayı cebinde patlatacak olan genç subayın randevusu, son anda başka bir nedenle iptal edildi. Başka bir genç subay Hitler'in toplantı odasına bomba koymayı başardı, ama patlayan bomba Hitler'i yaralamadı bile.

Savaşın son aylarında Hitler'in planı, işgalci güçlere karşı bir gerilla direnmesi örgütlemekti. Bunun için zaman kalmadı. Ayrıca Alman halkının direnme gücü artık kalmamıştı. Hitler'in emirlerine uymayarak güneye kaçan Hava Bakanı Goering ve Batılılarla gizli gizli temas arayan Polis Şefi ve İçişleri Bakanı Himmler, Hitler tarafından görevlerinden alındı ve halefi olarak Donanma Komutanı Doenitz'i bıraktı. 29 Nisan 1945'te sığınağında metresi Eva Braun ile evlenirken Mussolini'nin İtalyan halkı tarafından linç edildiğinin haberini aldı. Ertesi gün, karısıyla sığınaktaki odasına çekildi ve önce zehir içti, hemen arkasından da kendisini vurdu. Eva Braun ise zehir içerek kendini öldürdü. Propaganda Bakanı Goebbels ve ailesi de aynı sığınakta intihar ettiler. Himmler İngilizler tarafından yakalandığı ânda kendini öldürdü. Hitler'in yardımcısı Bormann yok oldu. Kimi Berlin'de öldürüldüğünü kimi de Latin Amerika'ya kaçtığını iddia etmektedir. Geriye kalanlardan onu (Ribbentrop dahil) Nürnberg'de asıldı. Goering tam asılacakken son ânda intihar etti. Geriye kalanlar ömür boyu hapse mahkûm oldu. Böylece, Alman ulusunu savaşa sokan ve savaş boyunca teker teker sayılamayacak kadar çok insanlık suçu işlemiş olan tarihin gördüğü en acımasız yönetici kadrosu hemen tümüyle ortadan kaldırıldı. Çoğu asılmaya gidecek yürekliliği bile gösteremedi. İtalya 29 Nisan 1945'te teslim oldu. General Jodl, 7 Mayıs 1945' te Almanya adına kayıtsız şartsız teslimi imzaladı. Hitler'in ölümünden bir hafta sonra, Avrupa'da savaş bitti.

Pasifik'te Savaşın Bitmesi

Uzakdoğu'da Japon İmparatorluğu'nun da sonu yaklaşmaktaydı. General Mac Arthur'un ısrarı üzerine Filipinler'e saldırı ön plana alındı. Burası ele geçirildikten sonra

Çin ile doğrudan bağlantı kurulacaktı. Filipinler savaşının sonunda Japonya 480 uçak, 1 zırhlı ve 3 uçak gemisi yitirdi. ABD 130 uçak dışında hiç gemi yitirmedi ve Japonya bu yenilgiden sonra bir daha belini doğrultamadı. Artık Filipinler'e çıkmak için herşey hazırdı ve bunun için verilen Leyte savaşında Japon donanması hemen hemen ortadan kaldırıldı (Ekim 1944). Japonya, Pearl Harbor'da hava gücünün deniz gücüne üstünlüğünü kanıtlamıştı; ancak bu olaydan Japonya'dan çok ABD ders aldı ve zaferi bu yolla kazandı.

Bundan sonra, Pasifik adalarını atlama taşları olarak kullanıp yavaş yavaş asıl Japon adalarına yaklaşmak ve sonunda da bu adaları ele geçirmek, Amerika'nın temel savaş stratejisi haline geldi. General Mac Arthur, Japonya'nın teslim olması için ABD'nin 5 milyon askerle mücadele etmesi gerektiği ve bunun için 1 milyon kayıp vereceği görüşündeydi. Olaylar kendisini doğrular nitelikte gelişti. 1945 Şubatında Iwo Jiwa adasının ele geçirilmesi Amerika'ya 5.500 ölüye mal oldu. Okinawa adası için mücadele 3 ay sürdü ve 12.500 Amerikan askeri öldü. Ama artık Japonya'nın sonu görünmüştü. Mart ayında Tokyo bombalanmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı boyunca tüm hava saldırılarında İngiltere'de ölenlerin sayısı 60.000 iken, Tokyo'ya yapılan saldırıda bir günde 83.000 kişi öldü.

Nisan ayında, 1904-1905 Rus-Japon savaşının kahramanı Amiral Suzuki başbakan oldu ve gizli bir biçimde barış görüşmelerine başlamak istedi. Suzuki hanedanlığı korumak ve kayıtsız şartsız teslimden kurtulmak istiyor, ama barış görüşmelerine girdiği duyulursa halkın ayaklanarak kendisini düşüreceğinden korkuyordu. Suzuki Stalin'i arabulucu yapmak istedi, ancak Uzakdoğu'da savaşa girmenin uygun zamanını bekleyen Stalin, Japon önerilerini çok belirsiz buldu. İlerde ele alınacak olan Potsdam Konferan-

sı'nda, üç önder Japonya'nın teslimini istediler. Suzuki ise resmi açıklamasında bu konuda herhangi bir açıklamada bulunamayacağını belirtti. Bu ifade yanlış anlaşıldı ve Amerikan hükümeti savaşın sürdürülmesi kararını aldı.

Japonya'yı dize getiren atom bombasıdır. İlk atom bombası 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya atıldı. İlk ânda 71.000 kişi öldü. Yaralanmalardan, yanıklardan ve sonra radyasyon etkisiyle lösemiden ölenlerin miktarı, bu sayının içinde yoktur. 9 Ağustos'ta ikinci atom bombası Nagasaki'de patlatıldığında 80.000 kişi öldü ve bu korkunç gücün acımasızlığı karşısında Japonya 14 Ağustos'ta kayıtsız şartsız teslimi kabul etti. 2 Eylül 1945'te Missouri zırhlısında silah bırakışması imzalandığı gün, tüm cephelerde silahlar susmuş ve İkinci Dünya Savaşı bitmişti.

Atom bombasının kullanılmasının gerekip gerekmediği konusu bugün bile tartışılmaktadır. Kimileri bu korkunç silahın kullanılmaması gerektiğini, çünkü Japonya'nın er ya da geç nasılsa teslim olma durumunda bulunduğunu öne sürerler. Kimileriyse kullanılmadığı takdirde savaşın en az bir yıl daha uzayabileceğini ve bu süre içinde bir milyon Amerikan askerinin ölebileceğini savunurlar. ABD'nin bu silahı kullanması dört temel nedene bağlanabilir. (i) Daha çok Amerikan askerinin ölmesini önlemek; (ii) savaşı kısaltmak; (iii) atom çağını ABD'nin yeni gücüne uygun bir biçimde açmak ve (iv) silahın korkunç etkisini politik yönde kullanarak Sovyetler Birliği'nin Uzakdoğu'da genişlemesini sınırlamak. Konu üzerindeki tartışma nasıl sürerse sürsün, atom bombasının kullanılmasıyla, ilk üç amaç parlak bir biçimde gerçekleşmiş, son amaç ise gerçekleşmemiştir. Konuyu açıklayıcı nitelikte bir açıklama, bir Amerikan yüksek düzey yetkilisinin şu söylediklerididir: "Bomba kullanılmak durumundaydı; ona çok para harcanmıştı. Kullanılmasaydı ve savaş uzasaydı, bu görülmemiş

harcamayı halka nasıl anlatırdık? Kamuoyunun tepkisini düşünün!.. Bomba bitip de patlatıldığı zaman halk çok rahatladı."

IX. SAVAŞ İÇİNDE DİPLOMATİK KONFERANSLAR

Savaş süresince Müttefikler arasında yürütülen diplomatik konferanslar, gerek savaşın gelişmesinde gerekse savaş sonrası dünyasının kurulmasında son derece önemli yer tutmuşlardır. Bu yüzden, özet olarak da olsa, bu konferanslara ayrı bir yer vermek, özellikle savaş sonrası gelişmelerini daha iyi anlamak açısından gereklidir.

Savaşın Yürütülmesi ile İlgili Konferanslar

Bu konferansların ilk ikisi, daha önce incelenen Atlantik ve Birleşmiş Milletler demeçlerinin hazırlandığı konferanslardır. Üçüncüsü, Kazablanka Konferansı'dır. 15 Ocak 1943 tarihli bu konferans, Roosevelt ile Churchill arasında yapılmış, daha sonra bu iki devlet adamına Fas Sultanı ile de Gaulle de katılmıştır. Konferans, de Gaulle'ün savaş sonrasında ortaya çıkan Angloamerikan karşıtlığının gelişmesinde önemli bir aşamadır. Her şeyden önce, Fas Fransa'nın koruyuculuğu altında olan bir devletti ve kendisini ev sahibi olarak gören de Gaulle'e konukmuş gibi davranıldı. İkinci olarak, Churchill, Fas Sultanı'na tam bağımsız bir devlet başkanı gibi davrandı ve onun Fransa'dan tümüyle kopma isteğini kamçıladı. Konferansın bir başka önemli yönü, Almanya ile İtalya'nın teslim koşullarının görüşülmüş olmasıdır. Alınan karara göre Mihver devletleri kayıtsız şartsız teslim olacaklardı. Bu kararın alınmasının belli başlı iki nedeni vardır. Birincisi, Almanya Birinci

Dünya Savaşı'nın sonunda teslim olurken, Wilson'ın 14 Noktasına göre teslim olduğunu ileri sürmüş ve bu da Almanya'nın Versailles'ın ağır maddelerine karşı çıkmasına temel oluşturmuştu. Şimdi Almanya'nın bu gibi gerekçelere dayanarak savaş sonrasında sorunlar yaratması engellenmek isteniyordu. İkinci olarak, bu karar alındığı takdirde Alman halkının Hitler'e karşı ayaklanacağı sanılmıştı. Daha önce görüldüğü gibi, bu gerçekleşmedi. Washington Konferansı, 11 Mayıs 1943'te Churchill ile Roosevelt arasında yapıldı. Konferansta savaşın genel stratejisi, Japonya'ya karşı savaşın hızlandırılması, Birmanya'da Japonya'ya bir karşı saldırının başlatılması, havadan Çin'e yardım ve Almanya'nın işgali için gereken tedbirler görüşüldü. Quebeck Konferansı, 10 Ağustos 1943' te Kanada'nın Quebeck kentinde Churchill, Roosevelt ile Kanada ve Avustralya başbakanları arasında yapılmıştır. Konferansta, Pasifik savaşı yeniden gözden geçirilmiş, konferanslara Sovyetler Birliği'nin de davet edilmesi ve bundan böyle Müttefikler arası görüşmelerin ikili değil, üçlü bir nitelik alması karara bağlanmıştır. Bu karar Tahran Konferansı'nda gerçekleşecektir ve zaten Quebeck toplantısı, Tahran Konferansı'nın çıkış noktasıdır.

Savaş Sonu Düzeni ile İlgili Konferanslar

1. Moskova Konferansı

1943 Ekiminde dışişleri bakanları düzeyinde toplanan bu konferans, gerçekte Tahran Zirvesi'nin hazırlığı niteliğindedir. İngiltere'den Sir Anthony Eden, ABD'den Cordell Hull, Sovyetler Birliği'nden Molotov ile Çin dışişleri bakanı katılmıştır. Konferansta Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı nihai zafere kadar savaşacağı konusunda güvence

verdi. Böyle bir güvence daha önce yoktu ve bu devletin Almanya ile anlaşmasından korkulmaktaydı. Daha önce değinildiği gibi, bir yıl öncesinde Stalin, Hitler'e barış önerisinde bulunmuştu. Böylece Müttefikler arasında kuşkular silinmiş oldu. Sovyetler Birliği ayrıca savaştan sonra kurulacak olan uluslararası kuruluşu destekleyeceğini söyledi. Aslında uzun bir süre Milletler Cemiyeti'nin savaştan sonra da sürdürüleceği sanılmıştı. Ancak Milletler Cemiyeti artık uluslararası alandaki saygınlığını yitirmişti, ABD bu örgüte üye değildi ve üye olacağı yeni bir uluslararası örgütün kurulmasını istiyordu. Üstelik Sovyetler Birliği Finlandiya saldırısı yüzünden Cemiyet'ten atılmıştı. Bunların sonucu olarak, savaştan sonra yeni bir uluslararası örgütün kurulması konusunda anlaşmaya varıldı.

Konferansta 1938 yılında Almanya'nın ilhak ettiği Avusturya'nın durumu üzerinde de duruldu. Sorun Avusturya'nın düşman mı yoksa işgale uğramış dost bir devlet mi kabul edileceği idi. Sonuçta bu devletin işgale uğramış dost bir ülke olduğu ve savaştan sonra kendisiyle bir barış antlaşmasının yapılmasının söz konusu olmadığı konusunda anlaşmaya varıldı.

Konferansta görüşülen bir başka sorun, savaş suçlularının etkili bir biçimde cezalandırılmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda da böyle bir karar alınmış, ancak Alman Kayzeri kaçmış, öteki suçlulara da bu karar etkili bir biçimde uygulanamamıştı. Müttefikler şimdi savaş sonrasında bir mahkeme kurarak savaş suçlularını yargılamaya karar verdiler. Konferansta Müttefikler bir "Kurtarılmış Avrupa Deklarasyonu" yayımladılar. Almanya'da Nazizmin, İtalya'da faşizmin tasfiyesini kararlaştırdılar. Bu konferans, savaş sonrası düzeni için yapılan ilk toplantıdır.

Moskova Konferansı'nda Türkiye de söz konusu edildi ama Müttefikler arasında Türkiye konusunda bir görüş bir-

liği yoktu. Sovyet hükümetine göre, Sovyet ilerlemesini kolaylaştırmak için Türkiye mutlaka savaşa girmeli ve bu devletin savaşa girmesinin istenmesi de telkin biçiminde değil, bir "emir" şeklinde olmalıydı. Türkiye'nin savaşa girmesiyle Almanya 15 tümenini Sovyet cephesinden çekmek zorunda kalacaktı ve savaş sonrası barış konferansına katılması için Türkiye'nin de Rusya gibi "ıstırap" çekmesi gerekmekteydi. Sovyet hükümeti, Türkiye'nin uyumlu davranmaması durumunda, bu devlete savaş malzemesi gön-derilmesinin durdurulmasını da istedi. İngiltere ile ABD bu önerileri kabul etmediler ve Türkiye'nin Müttefiklere hava üsleri vermesinin ve ulaşım kolaylıkları sağlamasının daha yararlı olacağını öne sürdüler. Konferansın sonunda iki tarafın da görüşlerini kapsayan bir uzlaşmaya varıldı. Önce Türkiye'den hava alanlarının kullanılması istenecek, yılın sonuna doğru da bu devletin savaşa katılması konusunda girişimde bulunulacaktı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Moskova Konferansı'ndan dönerken Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'yla konuşarak bu konuyu açmak fırsatını buldu (5-6 Kasım 1943). Eden, Kahire'de Türkiye'den hava üsleri ve yıl sonuna kadar savaşa katılmasını istedi. Alman hava kuvvetlerinin Ege'deki üstünlüğünü kırmak için İngiltere'nin Güneybatı Anadolu'daki hava alanlarına şiddetle ihtiyaç duyduğunu söyleyerek Türkiye'nin savaşa katılmasından doğacak avantajları da anlattı. Bu önerilerin reddedilmesi halinde İngiltere' nin Türkiye'ye gönderdiği yardımı da keseceğini ihtar etti. Bu Müttefik istekleri Menemencioğlu tarafından reddedildi. Müttefiklere hava üsleri vermekle savaşa girmek arasında hiçbir fark yoktu, çünkü hava üsleri verildiği takdirde Almanya Türkiye'nin büyük kentlerini bombalayabilir ve Türkiye savaşa sürüklenebilirdi. Türkiye şu sırada savaşa

katılmak için hazırlıklı değildi.

2. Tahran Konferansı

Tahran Konferansı'na giden Roosevelt ile Churchill, Kahire'de bir süre kalarak oraya davet edilen Çan Kay-Şek ile görüştüler. 22-26 Kasım 1943 tarihlerinde Kahire'de Japonya ile yapılacak barış antlaşmasının koşulları üzerinde duruldu. 1895 Çin savaşından beri Japonya'nın işgali altında bulunan Kore ve Formoza gibi ülkelerin kurtarılmasına, Kore'nin bağımsız olmasına ve Çin'den alınan yerlerin geri verilmesine karar verildi. Bu Birinci Kahire Konferansı'dır.

Roosevelt ile Churchill daha sonra Tahran'a gittiler ve orada Stalin ile buluştular. Stalin ilk defa Sovyetler Birliği'nin sınırları dışına çıkmış oluyordu. Toplantıda, Moskova Konferansı'nda dışişleri bakanlarının aldıkları kararlar doğrulandı. Ayrıca konferansta İran hakkında bir demeç yayımlandı. Bu demeçte, İran'ın savaşın kazanılmasında hizmeti olduğu, Müttefiklerin savaştan sonra İran'dan askerlerini çekecekleri ve İran'ın bağımsızlığına saygı gösterileceği belirtiliyordu. İngiltere ile Sovyetler Birliği, savaşın bitiminden altı ay sonra askerlerini İran'dan çekeceklerini ilan ettiler.

28 Kasım-11 Aralık 1943 tarihleri arasında yapılan Tahran Konferansı'nda alınan kararlardan biri de Türkiye'nin savaşa katılmasıdır. Türkiye savaşın başında ilan ettiği savaş dışı durumunu sürdürmekteydi. Roosevelt ile Churchill Tahran'dan dönerken yine Kahire'ye uğrayıp orada İnönü'ye savaşa girmesi önerisinde bulundular. İnönü "hayır" demedi ama silah istedi. İnönü, Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesinden çok, Balkanların bombardımanı için topraklarında üs istedikleri sonucuna vardı. İnönü böyle bir dönemde Müttefiklere üs vermenin fiilen

savaşa girmeye yol açacağını biliyordu ve bu yüzden Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmekte kararlıydı. Sonradan Türkiye'nin savaşa girmesini en çok Churchill'in istediği anlaşılmıştır. Churchill Müttefiklerin Sovyetler'den önce Balkanlara girmesini istemekte, bu yüzden Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmekteydi. Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesini istemesinin nedeniyse Almanya'nın doğu cephesinde gücü bölüneceği için, Alman baskısının azaltılması endişesiydi. Bu İkinci Kahire Konferansı'dır.

3. *Dumbarton Oaks Konferansı*

Müttefikler, 1944 Ağustosunda, Washington yakınlarındaki Dumbarton Oaks'ta toplandılar. Burada Birleşmiş Milletler'in anayasası üzerinde konuşuldu. Hemen hemen her noktada görüş birliğine varılmışsa da Güvenlik Konseyi'ndeki oylama konusunda anlaşmaya varılamamış ve bu konu Yalta Konferansı'na bırakılmıştır.

4. *Yalta Konferansı*

Tahran'dan sonra ikinci zirve toplantısı olan Yalta Konferansı, savaş içinde Müttefikler arasındaki diplomatik konferansların sonuncusudur. Tahran Konferansı daha çok savaş stratejisi üzerinde odaklaşmış, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı ise savaş sonrası düzeniyle ilgilenmiştir. Konferans savaşın bitmek üzere olduğu bir zamana rastlar. Bu yüzden savaş döneminin sonu, savaş sonrası döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Konferans toplandığı sırada Almanya yalnızca Doğu Prusya'dan çekilmişti, Japonya ayaktaydı ve savaş her cephede sürüyordu, ama savaşın sonu da görünmüştü. Almanların iki üç ay içinde teslim olacakları, Roosevelt'e ve-

rilen raporlara göre Japonya'nın daha bir bir buçuk yıl dayanacağı tahmin ediliyordu.

a) Konferans Öncesi Durum

1943 tarihli Tahran Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği genel hedeflerde anlaşmışlardı. Savaştan sonra kurulacak ortak güvenlik sisteminin anayasası Dumbarton Oaks'ta 1944'ten beri hazırlanıyordu. Ayrıca 1944 sonbaharında Almanya'nın üç devlet arasında işgal bölgelerine bölünmesi üzerinde de anlaşmaya varılmış, ama bu paylaşmada Fransa'ya bir yer vermek düşünülmemişti. Savaştan iki devlet, ABD ile Sovyetler Birliği güçlü çıkmıştı. Yalnız bu iki devlet aralarında yarışacak durumdaydı ve tüm Avrupa birleşse bile biriyle başa çıkacak durumda değildi. Almanya yeniliyordu, İngiltere ile Fransa yıpranmıştı ve böylece Avrupa'da büyük bir boşluk doğmuştu. Ama Yalta'da henüz Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelip bir denge yaratmak düşünülmemiştir. Uzakdoğu'daysa Japonya yenilmek üzeredir. İngiltere zayıfladığı için, bu bölgede ABD en güçlü devlet durumuna gelmiştir. ABD aynı zamanda Çin'in koruyucusu durumunda olup bu devletle işbirliğini sürdürmek istemekte ve Japonya'ya son darbeyi indirmeye hazırlanmaktadır.

Alman-Sovyet savaşından başlayarak Yalta'ya kadar süren devrede, Angloamerikan kamuoyunda Sovyetler Birliği hakkında sevgi ve güven havası sezilmekteydi. Kızılordu'dan "kahraman ve şerefli ordu", Stalin'den "Joe Amca" diye söz edilmekte, Alman saldırısına karşı Sovyet savunması "kahramanca" olarak nitelenmekte ve "Sovyet direnmesi olmasaydı savaş kazanılamazdı" denmekteydi. Dolayısıyla Yalta Konferansı toplanırken Sovyetler Birliği olmadan bir dünya düzeninin kurulması düşünülmemekteydi. Müttefikler arasında tam bir güven havası esmekteydi.

b) Konferansta Ele Alınan Konular

Bunlar arasında üç tanesi önemlidir.

(i) Ortak Barış Sisteminin Kurulması: Bu sistemin tasarısı Dumbarton Oaks'ta kaleme alınmış ve Genel Kurul'da temsil ile Güvenlik Konseyi'nde oylama sorunları çözüme kavuşturulamamıştı.

Genel Kurul'da bağımsız devletler temsil edilecekti. Sovyetler Birliği on altı devletten kurulu bir siyasal birimdi ve Sovyet Anayasası'na göre bu devletler bağımsız olup birliğe kendi istekleriyle katılmışlardı, istedikleri zaman da çekilebilirlerdi. Stalin bu on altı devletin de Genel Kurul'da temsilini istedi. Roosevelt bu isteği "ABD kırk sekiz devletten oluşmaktadır; Sovyet isteği kabul edilirse bu kırk sekiz devletin de Genel Kurul'da temsili gerekir" gerekçesiyle reddetti. Sonunda bir orta yolda anlaşmaya varıldı ve Sovyetler Birliği'nin yanında Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın da Genel Kurul'da temsil edilmesi kararlaştırıldı. Böylece Birleşmiş Milletler'de Sovyetler üç oy kazandılar, çünkü o günden başlayarak Sovyetler Birliği dağılana kadar bu üç devlet her sorunda aynı yönde oy kullandılar.

Daha önceki toplantılarda büyük tartışmalara yol açan Güvenlik Konseyi'nde oylama sorunu, Yalta'da beş büyük devlete sürekli temsil ve "veto" yetkisinin verilmesiyle çözüme bağlandı. ABD ile Sovyetler Birliği'nin yanında Çin, Fransa ve İngiltere de "büyük devlet" sayıldı. Yaygın olan kanının aksine, veto konusunda ısrar eden Sovyetler Birliği değil, ABD ve İngiltere'dir. Ama daha sonra kurulan Sovyet Bloku'nun Birleşmiş Milletler'de azınlıkta bulunduğu ilk yirmi yıl içinde (1945-1965) Sovyetler Birliği hemen hemen her önemli sorunda bu yetkiyi kullanmıştır (ilk yirmi yıl içinde yüz kereden çok).

(ii) Almanya Sorunu: Bu konuda Yalta'da büyük bir tartışma olmadı. Zaten daha önce Almanya işgal bölgeleri-

ne ayrılmıştı; Yalta'da Fransa'ya da bir işgal bölgesi verildi. Ayrıca işgale ait sorunları incelemek üzere dörtlü bir Denetim Komisyonu kuruldu. Stalin Almanya'dan ağır bir savaş ödeneği isteyince, bu konu anlaşmazlıklara yol açtı. Savaş ödeneği sorunu iki savaş arası dönemde uzun tartışma konusu olmuştu ve belki de İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında sayılabilirdi. Bu yüzden, Batılılar yenilen devletlerden savaş ödeneği alınmaması konusunda direnince, sorunun görüşülmesi için Moskova'da bir komisyon kurulmasına karar verildi.

(iii) Polonya Sorunu: Konferans'ta en çok zaman alan Polonya sorunu iki açıdan önemliydi. Birincisi Polonya hükümetinin kurulmasıyla ilgiliydi. Bu konuda Stalin'in üzerinde ısrar ettiği açık görüşleri vardı. Çatışma iki ayrı Polonya hükümetinin varlığı yüzünden çıkıyordu. Biri Alman ve Sovyet işgali sırasında Londra'ya kaçan mülteci hükümetti. Diğeriyse Sovyetler Birliği'nin işgal bölgesinde kurup tanıdığı ve Lublin kentinde kurulduğu için "Lublin Komitesi" adını alan komünist hükümetti. Şimdi Moskova, Polonya halkının gerçek temsilcisi olarak Lublin Komitesi'ni görüyor ve Batılıların da bu hükümeti tanımalarını istiyordu. Sonunda iki hükümetin bir koalisyon kurması kararlaştırılarak sorunun çözümü yoluna gidildi. Ama Londra' daki hükümet böyle bir koalisyona taraftar görünmüyordu. Sürgündeki hükümetin en önemli bakanlarından biri olan Çiftçi Partisi önderi Mikolaiçik, koalisyona "evet" deyince, bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümet geçici nitelikteydi; seçimler yapılacak ve bunun sonunda gerçek Polonya hükümeti oluşacaktı.

Polonya ile ilgili ikinci sorun, bu devletin sınırlarıyla ilgiliydi. Bu konuda büyük bir anlaşmazlık çıkmadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce "Curzon Çizgisi" Polonya-Sovyet sınırı olarak saptanmıştı. Ama Polonya, Fransa'nın da des-

teğiyle, bu sınırı kabul etmedi ve Sovyet iç savaşı sırasında bu devlete savaş açarak yendi. İki devlet arasında imzalanan Riga Barış Antlaşması ile Polonya sınırını Curzon Çizgisi'nin çok doğusuna doğru genişletti. Böylece Polonya'nın içine birçok Ukraynalı ile Beyaz Rus girdi ve Fransa'nın tampon devlet olarak düşündüğü Polonya büyük bir devlet haline geldiyse de güçlü bir devlet olamadı. Batıda Almanya, doğuda Sovyetler Birliği ve içerde de azınlıklar tarafından sarılan Polonya, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının önemli nedenlerinden biri oldu. Şimdi Yalta'da Sovyetler Birliği eski Curzon Çizgisi üzerinde ısrar edince, diğer devletler bunu doğal karşıladılar ve Sovyet isteklerini yerine getirdiler. Ayrıca Sovyetler'e Doğu Prusya'daki Königsberg kenti, Polonya'ya da terk ettiği topraklara karşılık olarak, Almanya'dan toprak verildi. Oder-Neisse akarsuyu Alman-Polonyasının oldu. Böylece Polonya batıya karşı kaydırılmış oldu.

Son olarak, Yalta'da işgal edilen Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulacağını öngören bir de "Kurtarılmış Avrupa Demeci" yayımlanmıştır. Ancak "demokrasi" kavramından ne anlaşılması gerektiği açıkça belirtilmediği için, her iki taraf da kavramı kendi anladığı biçimde yorumlamış, buna göre hareket etmiş ve davranışının Yalta anlaşmasının özüne aykırı düşmediğini öne sürmüştür.

Tüm bunlara rağmen Yalta Konferansı'nın henüz Müttefikler arasında güven duygusunun sarsılmadığı yumuşak bir hava içinde geçtiği söylenebilir. Ancak ne Yalta ne de ondan sonra yapılacak olan Potsdam bir barış konferansıdır. Bu konferanslarda genel ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmış ve dağıtılacak toprakların "geçici yönetimi" ilgili devletlere verilmiştir. Son kararlar ilerde toplanacak olan barış konferansında ve bunun sonunda imzalanacak olan barış antlaşmasında verilecekti.

c) Konferans Sonrası

Yalta Konferansı, katılan önderlerin, büyük bir içtenlikle gazetecilere boy boy resim çektirdikleri bir havada ve uzun süren savaş yıllarından sonra hemen geleceği beklenen barışın yarattığı iyimserlik duyguları içinde, olumlu yorumlara yol açtı ve Müttefikler arasında var olan işbirliğinin süreceği sanıldı. Üstelik Churchill ile Roosevelt, verdikleri demeçlerde, bundan emin görünüyorlardı. Churchill daha da ileri giderek 27 Şubat 1945'te Avam Kamarası'nda verdiği bir demeçte, Sovyetler Birliği'nden emin olduğunu ve Stalin'in işbirliğine devam edeceğini belirterek "Rusya ile Stalin'in iyi niyetlerinden kuşku duyanlarla tartışmaya bile girişmem" demiştir. Bu sözlerin içten olmadığı, gerçekte Müttefikler arasında derin bir güven bunalımının daha Yalta Konferansı sırasında ortaya çıktığı, önderlerin daha sonra yazdıkları anılarından ve olayların gelişmesinden anlaşılmaktadır. Tarihte yer alan ve ilerde de alacak olan büyük önderlerin, özellikle sıkıntılı ve bunalımlı dönemlerde nasıl kolayca yalan söyledikleri tarihin sıklıkla tanık olduğu olgulardandır.

Başkan Roosevelt, konferans sırasında hastaydı ve 12 Nisan'da öldü; yerine Harry Truman başkan oldu. Konferanstan sonra ortaya çıkan bir nokta da, yakınlarının anlattıklarına göre, Stalin'e en çok güvenen önderin Roosevelt olduğudur. Gerçekten Roosevelt, daha önce de belirtildiği gibi, tutarlı ve kararlı bir önder değildi. Kiminle konuşursa onu ikna edeceğine inanıyordu ve işin ilginci, Stalin'i de ikna ettiğini sanmıştı.

Konferans sırasında konuyla ilgilenenler, özellikle Uzakdoğu'da Sovyetler Birliği'ne gereğinden çok ödün verildiğini söylemişlerdir. Bu devlete, Japonya'ya karşı savaşa girmesinin karşılığı olarak, Sahalin adasının güneyi ile Kuril adaları verilmiş, Dış Moğolistan Sovyet etki alanına so-

kulmuş ve Port Arthur ile Mançurya'daki demiryolu ayrıcalıkları verilmişti. Ancak bu ödünlerin gerçekten çok olduğu, atom bombası patlatılıp zafer çabuk geldikten sonra anlaşılmıştır. Yoksa Yalta'ya gönderilen askeri raporlarda, savaşın daha bir ya da bir buçuk yıl süreceği ve bu süre içinde Sovyetler'in savaş gücüne ihtiyaç duyulacağı belirtiliyordu. Avrupa'da, ilerde ele alınacak ödünlere gelince, ABD Dışişleri Bakanı Stettinus bunların ödün olmadığını, ABD'nin Yalta'ya bir şey vermek için değil, Sovyetler Birliği'nin elinden bir şeyler koparmak için gittiğini öne sürmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Soğuk Savaş

I. SOĞUK SAVAŞA GEÇİŞ DÖNEMİ (1945-1947)

Uluslararası Sistem: İki Kutupluluk

Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, dünya en az yirmi yıl kesin çizgileriyle ABD ve Sovyetler Birliği'nin çevresinde "iki kutuplu" bir nitelik kazandı. İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler Almanyası ile Mussolini İtalyasını dize getiren güçler İngiltere ya da Fransa değil, ABD ile Sovyetler Birliği'ydi. Savaş sonrasından 1970'lere kadar uluslararası ilişkilerin tarihini, iki karşıt ideolojiye bağlanmış ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeryüzünde etki kurmak için gösterdikleri çabaların öyküsü olarak nitelemek gerçekçi bir genelleme olacaktır. Savaştan her bakımdan yıkık çıkan Avrupa devletleri bu iki "süper" devletin çevresinde kümeleneceklerdir. Böylece

ortaya "iki kutuplu" bir denge çıkmıştır. "Soğuk savaş" diye kısaltarak anlattığımız bu yeni durum, etkisini yirmi yıl kadar sürdürmüştür. Bugün bile tüm belirtilerinin ortadan kalktığını söyleyemeyiz.

Bu iki kutuplu denge, daha önce de belirtildiği gibi, yeni karşılaşılan bir olgu değildir. On sekizinci yüzyılda İngiltere ile Fransa, 1890 ile 1914 yılları arasında Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf ve 1945 ile 1990 arasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında olagelmiştir. Tarih boyunca iki kutuplu denge, iki güçlü devlet ve bu devletler çevresinde kümelenen küçük devletleri gerektirmiştir. Böyle bir denge zamanla genişleyerek yerini çok kutuplu dengeye bırakabilir ve bırakmıştır da. Bu olgu, küçük devletlerin, başat devletler arasındaki çekişmeden kurtulmak istemeleri, böylece iki karşıt blokun, çok kutupluluk içinde çözülmesiyle ortaya çıkar. Çok kutupluluğun tarihteki örnekleri arasında en belirgin olanları, 1648 Westphalia antlaşması sonrası dönemle Birinci Dünya Savaşı'nın 1914'te başlamasına kadar olan dönemde İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya arasındakidir. İki kutuplu denge çok kutuplu dengeye dönüştüğü kadar, çok kutupluluk da iki kutupluluğa dönüşebilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın çok kutuplu olan ve "Avrupa Uyumu" adı verilen dengesi, 1890'dan sonra Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf arasındaki iki kutupluluğa dönüşmüştür. Aynı biçimde, iki savaş arası dönemde Batı demokrasileri, faşist ve komünist devletler arasındaki üç kutupluluk, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutupluluğa dönüşmüştür. 1945-1990 yıllarının iki kutupluluğunun bugün yerini nasıl bir sisteme bıraktığı ya da bırakacağı hâlâ belli değildir. Söylenebilecek olan, bugünün, iki kutupluluğun çok kutupluluk içinde erimeye başladığı anarşik bir geçiş dönemi olduğudur. Bu geçiş döneminin sonunda bir devletin sisteme egemen olduğu tek kutupluluk,

çok kutupluluk ya da yeniden iki kutupluluk ortaya çıkabilir. Bugünün çok sınırlı verilerinden bakıldığında, ikinci seçenek en olası görünenidir.

Kutupluluk, uluslararası sisteme kaç blok ya da devlet kümesinin etki yaptığıdır. Burada büyük ve orta büyüklükteki devletlerin hemen hepsi iki blok içinde toplanmış durumdadır. İki ve çok kutuplu sistemler arasında, örneğin beş kutuplu bir sistem kurulabilir. Bunda beş büyük devlet uluslararası sistemde başat bir etki sahibidirler. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde uluslararası sistem böyle bir nitelik göstermekteydi. Çok kutuplu sistemdeyse çok sayıda devlet hemen hemen eşit etki ve statü sahibidir. Bu bakımdan, gerçek çok kutuplu sistem piramit biçiminde gösterilemez.

İki kutuplu sistemin, uluslararası hukuk ve kurallara tam uyularak yönetimi ve düzenlenmesi çok zordur. Bütün bağlantısız devletler bir araya gelseler bile, her iki kampa etkide bulunamaz, çözümler kabul ettiremezler. Resmi olmayan düzenleyiciler olarak iki blok, birbirlerini denetlerler, karşı tarafın gücünü güçle dengelemeye çalışırlar. İki kutuplu sistemin avantajı, bozucu davranış ve bu davranışın yol açtığı sonuçların kolaylıkla görülüp tedbir alınabilmesidir. Bloklardan biri güçlenir ya da etki alanını genişletirse, bunun kime karşı olduğu konusunda herhangi bir duraksama yoktur. Dolayısıyla, tehdidin yöneldiği blok, derhal durumu dengeleyici tedbirleri almaya başlar ve böylece sistemde ortaya çıkan bozukluk düzeltilmiş olur. İlerde görüleceği gibi, çok kutuplu sistemin tam ters avantaj ve dezavantajları vardır.

İşte İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin şimdi incelenecek olan bölümü, yeryüzünün tüm bu nitelikleriyle iki kutuplu hale geldiği ve gelişmelerin bu çerçeve içinde değerlendirilebileceği bir zaman dilimini anlatır.

Uluslararası Örgütlenme: Birleşmiş Milletler

Yirminci yüzyıl tarihinin ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin önemli bir özelliği, uluslararası örgütlenmenin öneminin anlaşılmış ve uygulamasının yaygınlaştırılmış olmasıdır. On dokuz ve yirminci yüzyılların uluslararası ilişkilerinin tarihi bir bütün olarak ele alındığında, konferans ya da parlamenter diplomasi geleneğinin giderek daha köklü bir duruma geldiği görülüyor. Bu özellikle 1945 sonrası tarihi için doğrudur. On dokuzuncu yüzyılın "Avrupa Uyumu" yirminci yüzyılın başında yerini Milletler Cemiyeti'ne bırakmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler büyük ve belki de abartılmış bir hevesle kuruldu.

Yirminci yüzyılın ikinci uluslararası örgütlenme çabası olan Birleşmiş Milletler (BM), Milletler Cemiyeti'ninkine benzer, ama daha karmaşık bir anayasal yapı, daha büyük bir bütçe, daha yaygın bir yönetim kadrosu ve en önemlisi bir başarısızlık deneyinin verdiği derslerle kuruldu. Üye sayısı, eskisinin üye sayısının iki katından çok, organları ve uzmanlık kuruluşları daha gerçekçiydi. Kuruluşunda Asya ve Afrika devletlerinin temsili, daha bağımsızlıklarını kazanmadıklarından dolayı, çok sınırlı kalmışsa da Milletler Cemiyeti gibi temelde yalnızca bir Avrupa örgütü değildi. BM kuramda bütün devletlerin eşit, ama uygulamada devletler arasındaki farkların benzerliklerden çok olduğu bir örgüttü. 1945'te devletlerin egemen eşitliği üzerine kurulmuş olmasına rağmen, üyeleri arasında ekonomik, toplumsal ve siyasal güçlerine göre aşama sırası çok belirgindi.

Sonunda BM beş büyük devletin (ABD, Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere ve Çin) yürütme organındaki (Güvenlik Konseyi) üstünlüklerine dayandırıldı. BM gerçekten uluslararası barış ve güvenliği sağlayacaksa, bunun beş bü-

yük devlet arasındaki görüş birliğiyle gerçekleşebileceği, kurulacak en kusursuz uluslararası örgütün bile güçlü üyelere karşı başarılı olmayacağı, Milletler Cemiyeti deneyinden anlaşılmıştı. Bu koşullar altında ulusal devletlerin, sürekli olmasa bile arada sırada, BM Antlaşması'nda anlatımını bulan genel eşitlik ilkesini çiğneyecekleri açıktı.

Tüm bu düşüncelerin sonucu olarak, 1945 yılında Milletler Cemiyeti'nin başarısızlıklarını değerlendiren devlet adamları, BM örgütünü kurarken dikkatlerini iki nokta üzerinde topladılar: (i) BM'nin yalnız büyük devletlerin değil, mümkün olduğu kadar çok sayıda devleti içine alacak tam bir dünya örgütü haline gelmesinin yollarını araştırdılar. (ii) BM'nin içinde, dünya barış ve güvenliğine yönelecek tehditlere karşı çıkmakta duraksamayacak kadar güçlü, az sayıda bir "büyük devletler grubu" oluşturmaya çalıştılar. Bu düşüncelerin sonucu olarak, bir Genel Kurul ile bunun yürütme organı biçiminde çalışacak ve büyük devletlerin etkisinde az üyeli bir Güvenlik Konseyi ortaya çıktı.

Eleştirilebilecek zayıf yönleri olmasına rağmen, BM 1945 yılından beri uluslararası sorunların görüşüldüğü bir "forum" olarak uluslararası gerginliklerin yumuşatılmasında yardımcı olmuştur. Kaynayan kazana açılan bir delik gibi, bu görüşmeler uluslararası sürtüşmelerin ilk patlayıcı ısısını azaltmış, çeşitli vesilelerle kurduğu barış güçleriyse bazı yerel çatışmaları önleyebilmiştir. Ancak BM, ona varlık veren devletler arasında hemen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutupluluk ve bununla birlikte var olan "soğuk savaş"ın etkilerinden kurtulabilmiş değildir. Dolayısıyla yeni uluslararası kuruluş, uzun bir süre (ve belki de hâlâ) soğuk savaşın önemli bir özelliği olan karşıt kamptaki devletlerin birbirlerini suçlamalarına ve ideolojik mücadeleye sahne olmuştur.

Avrupa: Kurtulma ve Bölünme

1. Potsdam Öncesi Gelişmeler

a) ABD ile Sovyetler Birliği Arasındaki Anlaşmazlıklar

1945 ilkbaharında yaşlı kıta Avrupa darmadağınıktı ve fakirleşmişti. ABD, Sovyetler Birliği ve bir dereceye kadar İngiltere'nin her türlü girişimine açıktı. Ülkeler mültecilerle dolup taşıyordu ve Müttefiklerin elinde milyonlarca savaş esiri vardı. Alman hükümeti savaş sırasında kıtanın öteki bölgelerindeki Almanları Reich içine almış, Alman sınırlarındaki Slavları ise başka bölgelere sürmüştü. Savaştan sonra hareket aksi yönde oldu: Birçoğu ilerleyen Sovyet ordusunun önünden batıya kaçtı; ayrıca Polonya ve Çekoslovakya'daki Almanlar kitle halinde geri gönderildi. Böylece Almanya'nın batısı 12 milyon işsizle uğraşmak durumunda kaldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra azınlıkların ulusal hakları korunamamıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belki daha acımasız bir yola başvuruldu ve tartışmalı bölgelerde artık ulusal azınlıklar kalmadı ya da bırakılmadı.

Savaş sırasında Avrupa'yı ilgilendiren kararlar üç büyük devlet tarafından alınmıştı. Böylece savaş sonu Avrupasının toplumsal ve siyasal yapısı büyük ölçüde onlar tarafından belirlendi. Bu noktanın iyi bilinmesi, Avrupa'da savaş sonrası gelişmelerinin anlaşılmasında son derece önemlidir. ABD'nin ekonomik, Sovyetler Birliği'nin askeri gücüne sahip olmayan İngiltere'nin zayıflığı savaş sonrasında açıkça ortaya çıktı ve böylece iki büyük devlet Avrupa'ya biçim verdiler.

Savaş stratejisi konusunda İngiliz-Amerikan ilişkilerinde pek bir pürüz ortaya çıkmamışsa da aynı şey Sovyet-Amerikan ilişkileri için söylenemez. Sovyetler Birliği, ABD'den savaş içinde büyük miktarda Ödünç Verme ve Kirala-

ma yardımı aldı. Ama yapılan yardımın 1945 Mayısında aniden kesilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağının en erken habercisiydi. Stalin, savaşın ortasında ekonomik yardımın yeterli olmadığını ve batıda ikinci cephenin açılması gerektiğini söylüyordu. Bu cephenin erken açılmamasını ABD'nin art niyetine, bu devletin Almanya ile anlaşıp Hitler'i Sovyetler üzerine saldırtmak istemesine bağlıyordu. İkinci cephe açılıp her iki ordu da Avrupa'nın ortasına doğru ilerlerken bile, ABD ile Sovyetler arasında gerçek anlamda eşgüdümlü bir askeri planlama yoktu.

Sovyetler Birliği, yalnız Almanya'ya karşı kara savaşında en büyük yükü çekmemiş, aynı zamanda savaş sonunda hemen hemen tüm Doğu Avrupa'yı işgal edip isteklerini buraya kabul ettirmek durumuna da gelmişti. Savaş sürerken, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıkları, Almanya'yı yenme amacı uğruna hasır altı edilebilmişti. Ayrıca Tahran ve Yalta konferanslarında bu sorunlar ertelenmiş ya da süren içtenlik havası içinde yumuşatılabilmişti. Ama savaş ilerleyip de askeri harekat, Almanya'dan kurtarılan topraklar üzerinde nasıl bir denetim ve yönetim kurulacağı gibi siyasal nitelikte sorunlar ortaya çıkarmaya başlayınca, iki taraf arasındaki görüş ayrılıkları saklanamayacak biçimde belirginleşti. Sovyetler Birliği, biraz da anlaşılır bir biçimde, düşmanla yapılacak görüşmelerin dışında tutulacakları korkusunu duyınaktaydı. Örneğin 1943 Eylülünde İtalya'yla yapılan bırakışma görüşmelerinin dışında tutulmuşlardı. Sovyetler Birliği aynı uygulamayı 1945'te Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da kendileri yaptı ve Batılıları yönetimde söz sahibi kılmadı.

Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki ilişkilerin denendiği ilk yer Polonya oldu. Roosevelt ile Churchill, Stalin'in Baltık ülkelerini bırakmayacağını, bazı Fin topraklarını ilhak edeceğini ve Doğu Prusya toprakları konusunda dire-

teceğini tahmin ediyorlardı. Onları asıl düşündüren, Sovyetler Birliği'nin Polonya'daki niyetiydi. Hatırlanacağı gibi, İngiltere'yi 1939'da savaşa sokan Polonya'nın savunulmasıydı. 1944 yılının Kasım ayında dördüncü kez başkanlık mücadelesi verecek olan Roosevelt'i ise Amerika'daki Polonyalıların oyları ilgilendiriyordu. Öte yandan Londra'daki Polonya hükümetinin 1920 Sovyet-Polonya savaşından sonra saptanmış bulunan Polonya'nın doğu sınırında ödünsüz ısrar etmesinin de gerçekçi olmadığını anlamışlardı. Böyle bir ısrar Sovyet-Batı ilişkilerini tehlikeye düşürebileceği gibi kurulması planlanan Birleşmiş Milletler'e Sovyet desteğini kötü yönde etkileyebilirdi.

Sovyet ordusu 1944 Temmuzunda Polonya'nın doğu bölgesini işgal ettiğinde, bölgenin yönetimini Moskova kaynaklı "Lublin Komitesi"ne vermişti. Bu arada İngiltere ile ABD Londra'daki Polonya hükümetinin Lublin Komites'yle anlaşmaya varması için baskı yapıyorlardı. Bunun üzerine Başbakan Stanislaw Mikolajczyk 1944 Temmuzunda Moskova'ya gitti. Oradayken 1 Ağustos 1944'te Alman işgaline karşı Polonya direnmesi başladı. Dört beş kilometre ötede bulunan Sovyet ordusunun hemen başkente gireceğini düşünerek ve Londra'daki Polonya hükümetine bağlı Polonya ordusunun, Sovyet ordusu Varşova'ya geldiğinde başkentte denetimi elinde bulundurmasının kendilerine görüşmelerde ağırlık kazandıracağına inanarak, Varşova'yı aceleyle kurtarmayı planladılar. Ancak iki ay süren ayaklanma yenilgi ve yıkıntı ile sonuçlandı. İlginç olan, Polonya ordusu ayaklandığı sırada, Varşova'ya doğru Sovyet ilerlemesinin durmasıdır. Bunun nedeninin askeri planlara uygun düşmemesi mi, yoksa Polonya ordusunun Naziler tarafından yok edilmesini istemeleri mi olduğu tarihçilerce hâlâ tartışılmaktadır. Ne var ki binlerce Polonyalı'nın yaşamına, 350.000 Polonyalı'nın Almanya'ya sürülmesine ve

Varşova'nın yerle bir edilmesine yol açan bu trajik olay, Doğu Avrupa'da Batılı devletlerin güçsüzlüğünü göstermiştir.

b) Churchill ile Stalin Arasında "Yüzdeler Anlaşması"

Churchill, 1944 Ekim'inde Moskova'ya giderek, orada bulunan Mikolajczyk'e Sovyetler'in isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğini söyledi ve aksi halde yeni bir Avrupa savaşının çıkabileceğini anlattı. Polonya sorunu Yalta'da çok zaman aldı ve 1945 Temmuz'unda Potsdam'da da konuşuldu. Burada Polonya'nın doğu bölgesinin Sovyetler'e, Almanya'nın doğu bölgesinin de Polonya'ya verilmesi ilke olarak benimsendi. Potsdam'da aynı zamanda geçici "Ulusal Birlik Hükümeti"nin kurulması kararlaştırıldı. Bu hükümette başbakan yardımcısı olan Mikolajczyk, yapılacak seçimlerde Çiftçi Partisi'nin kazanacağı başarıyla komünistlerin çoğunlukta bulunduğu hükümetin dengelenebileceğini düşünüyordu. Ancak komünist yönetim altında iki yıl sonra yapılan seçimler komünistlere büyük çoğunluk sağladı ve Mikolajczyk istifa ederek sürgüne gitti. 1948 yılına gelindiğinde Polonya tam anlamıyla Sovyet denetiminde komünist bir devlet olmuştu.

Bu olaylarla, Sovyetler Birliği'nin, kendi meşru etki alanı olarak gördüğü Doğu Avrupa'da, Batı etkisine karşı çıkacağı açıkça belirdi. Aslında Churchill bir ara bu durumu kabul de etmiştir. Savaşın sonu yaklaşırken Churchill'in asıl istediği, Doğu Avrupa'da etki alanlarının kesin bir biçimde belirlenmesiydi. Sovyetler'in bölgenin tümüne egemen olmasını istemiyordu. Bu düşüncelerle, 1944 Ekiminde Moskova'dayken Stalin'le bu konuda anlaşmaya vardı. Tarihe "Yüzdeler Anlaşması" diye geçen bu anlaşmada, her iki devletin Doğu Avrupa'da sahip olacakları üstünlük yüzdelerle belirlenmiştir: Macaristan'da İngiltere

% 50, Sovyetler % 50; Bulgaristan'da % 25, % 75; Romanya'da % 10, % 90; Yugoslavya'da %50, % 50 ve Yunanistan'da % 90, % 10. Churchill'in anılarında yazdıklarından anladığımız kadarıyla, bu anlaşma o andaki savaş durumu düzenlemesiydi ve imzalanacak olan barış antlaşmalarında değişikliklere açıktı. Gerçek ne olursa olsun, böyle bir düzenlemenin savaş sonrası gelişmelerini etkileyeceği açıktı ve öyle de oldu. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerinde askeri üstünlüğünü sonuna kadar kullanırken, Yunanistan'a karışmadı ve İngiltere, Yunan iç savaşında kralcı hükümete tam destek olurken, Yunan komünistlerine doğrudan yardım yapmadı.

İşte hemen savaş sonrasının bu karar ve gelişmeleri, Avrupa'nın, komünizmin kıtada çökmesine kadar süren, bölünmüşlüğünü başlatmıştır. Bu kararlar, Batı'nın Doğu Avrupa'daki gücünün sınırının ve bölgedeki Sovyet üstünlüğünün gerçekçi bir değerlendirmesidir.

Savaşın sonu yaklaşırken, Avrupa'nın öteki bölgelerinde durum henüz belirgin değildi. 1945 Nisan'ında Sovyetler Birliği Viyana'yı işgal ederek eski Sosyal Demokrat Karl Renner'in başkanlığında bir hükümet kurdu. Prag'da, Çekoslovakya'nın geleceğinin Batı'dan çok Sovyetler Birliği'ne dayanması gerektiği görüşünde olan Devlet Başkanı Eduard Beneş'in isteklerine uygun olarak, bir koalisyon hükümeti kuruldu ve sekiz bakanlık komünistlere verildi. Daha önce Avusturya'nın işgalinin dört devletçe ortaklaşa gerçekleştirileceği üzerinde anlaşmaya varılmışsa da bu iki ülkenin, yani Avusturya ile Çekoslovakya'nın geleceği henüz kararlaştırılmamıştı.

c) Almanya Üzerinde Anlaşmazlık

Müttefiklerin politikalarındaki asıl fark, daha doğrusu dayanışma denemesi, Almanya'da ortaya çıktı. Almanya'nın

savaş içinde Fransa'daki politikası, İngiltere'ye hava saldırısı ve Sovyetler'e karşı giriştiği savaş, Müttefiklerin Almanya'ya karşı tutumlarının saptanmasını kolaylaştırmıştı. Böylece, daha savaş içinde, Almanya'nın silahsızlandırılacağı, Nazilerden arındırılacağı kararlaştırılmıştı. Stalin, Almanya'nın yeniden güçlenmesini önlemek amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Almanya'ya karşı tutumundan çok daha sert bir tutum içindeydi. Almanya'nın şu ya da bu biçimde parçalanması ve böylece Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan hatanın tekrarlanmaması, en önemli Müttefik amaçlarından biri oldu. Daha 1941 Eylül'ünde, Stalin "tamirat" sorununu ortaya atmıştı. 1919 yılından sonra "tazminat" sorununun ne denli güçlüklere yol açtığını hatırlayan İngiltere, bu tamiratın para yerine eşya ile ödenmesi konusunda Sovyetler'le anlaştı. Ayrıca Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimiden sonra, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin temsilcilerinden kurulu bir "Müttefik Denetim Komisyonu"nun Almanya'nın yönetimini ele alması da kararlaştırılmıştı.

Tüm bu nedenlerle, 1943 Tahran doruk toplantısında bu genel konularda anlaşmaya varmak kolay olmuştu, ama hâlâ Almanya'nın nasıl parçalanacağı ve Müttefik işgalinin nasıl örgütleneceği konularında kesin karar verilmemişti. İşgal bölgeleri en sonunda Yalta Konferansı'nda belirginleşip kabul edildi. Sovyetler Birliği Almanya'nın doğu bölgesini, İngiltere kuzeybatısını ve ABD güneybatı bölgesini işgal edeceklerdi. Sovyet işgal bölgesi içinde kalan Berlin de aynı biçimde işgal bölgelerine ayrılacaktı. Ancak Batılıların Berlin'e nasıl geçecekleri Yalta'da belirlenmedi. Bu konu Müttefikler arasında ilişkiler bozulunca büyük sorun çıkaracak, Batılılar ile Sovyetler Birliği'ni bir çatışmanın eşiğine kadar getirecekti.

ç) De Gaulle'ün Bağımsız Tutumu

General Charles de Gaulle, 1944 Haziran'ında Fransa kıyılarına ayak bastığı zaman Müttefiklere kızgındı. Her şeyden önce, Avrupa daha işgal edilmeden, güvenlik düşünceleriyle, Londra'dan yapılacak yayınlara İngiltere tarafından konan kısıtlama, Fransa'yla haberleşmesini, yani direnme hareketini yönetmesini kötü yönde etkilemişti. İkinci olarak, İngiltere ile ABD son âna kadar Pétain hükümeti ile ilişkilerini sürdürmüşler, de Gaulle'ü Fransa'nın gelecek önderi gibi görmemişlerdi. Üçüncü olarak, Müttefikler arasında savaş sırasında yapılan konferanslara davet edilmemişti. Son olarak, Müttefikler Fransa'nın hükümranlığını da zedeleyici davranışlarda bulunmuşlardı: Müttefiklerin Fransa içinde geçerli olmak üzere bastırdıkları paraların üzerinde Fransa'nın adı bulunmuyordu.

Ne var ki, 25 Ağustos 1944'te Paris'e halkın sevgi gösterileri arasında son derece görkemli bir biçimde girişi, de Gaulle'ün Fransa'nın tartışmasız önderi olduğunu gösteriyordu. Durumunun ne denli güçlü olduğu görüldükten sonra, önderliğini yaptığı Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi, 1944 Ekim'inde Fransa Cumhuriyeti'nin geçici hükümeti olarak İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından tanındı. De Gaulle, ülkesine öteki büyük devletlerle eşit statü tanınması için uğraşıyordu. Ama ne Yalta ne de Potsdam'a davet edilmişti. Her zaman göstermek istediği bağımsızlık görüntüsü içinde 1944 Aralık'ında Moskova'ya giderek bir Fransız-Sovyet ittifak antlaşması imzaladı. Bu arada Yalta'da Fransa'ya da Almanya'da bir işgal bölgesi verildi ve Denetim Komisyonu'na üye oldu. Bu komisyonda Fransa, Almanya'nın parçalanmış statüsünün sürdürülmesini, İngiltere ile ABD bu düşünceden vazgeçtikten sonra bile, sonuna dek savunmuştur.

2. Potsdam Konferansı

a) Konferans Öncesi

Avrupa'da savaş bittikten sonra, Prusya devletinin kraliyet merkezi olan Potsdam'da toplanan konferansta, galip devletler arasında güven duyguları sarsılmış, Roosevelt ölmüş ve yerine Truman geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin başında hâlâ Stalin vardır. İngiltere'de de Churchill başbakandır. Churchill'in savaş içinde kurduğu hükümette İşçi Partisi Başkanı Clement Atlee de vardı. Churchill, Potsdam Konferansı'na giderken, yanında Atlee'yi de götürdü. Bu hareket, demokratik anlayışın en güzel örneğini oluşturmaktadır. Çünkü bu tarihlerde Churchill'in prestiji çok yüksek, kamuoyu oylamalarına göre seçilme şansı % 90'dı. Ama Churchill, % 10 olasılık da olsa, kendisinden sonra başbakan olabilecek kişiyi yanında götürerek Atlee'nin de konferanstaki sorunlara katılmasını ve bu sorunları anlamasını sağlamıştır. Ne kadar ilginçtir ki Potsdam Konferansı sürerken, İngiltere'de yapılan seçimlerde Churchill iktidardan düşmüş ve Atlee yeni başbakan olarak konferansın ikinci devresine katılmıştır.

Temmuz 1945'teki Potsdam Konferansı, tarihin en büyük zaferinden sonra toplanmıştır. Ama bu kesin zafer aynı zamanda anlaşmaya varmayı da güçleştirdi. Çünkü galip devletler çok büyük bir sorumluluk yüklendiler: Avrupa'nın yeniden kurulması. İkinci Dünya Savaşı'ndan Avrupa'nın her bakımdan yıkılmış çıktığını biliyoruz. Avrupa ve özellikle Almanya'nın yeniden kurulması sorunu yanında, şimdi savaş bittiği için, savaş dönemi ittifakının işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan sorunların da çözülmesi gerekiyordu. Amerikan halkı Avrupa'daki Amerikan askerlerinin geri dönmesini istiyordu. Amerikan hükümetiyse buna yanaşmıyordu, çünkü bu askerlerin geri çekilmesiyle

doğacak boşluktan, savaştan dünyanın ikinci büyük gücü olarak çıkan Sovyetler Birliği yararlanabilirdi.

Truman, Potsdam'a ilk atom bombası denemesinin sonucunu beklerken gitti. Konferans resmen başlamadan bir gün önce başarı haberini ve beş gün sonra da tam raporu ve Japonya'ya karşı birkaç hafta içinde kullanılabileceği bilgisini aldı. Potsdam Konferansı planlandığı tarihten birkaç gün sonra başladığından, bazı tarihçiler bu gecikmeden Başkan Truman'ın sorumlu olduğunu yazar. Nedeni, Amerikan-Sovyet ilişkilerinin gün geçtikçe zorlaştığı bir dönemde, Stalin'le yapacağı görüşmelerde daha güçlü olmak ve Sovyetler'in Japonya'ya karşı savaşa girmesinin beklendiği bir sırada, bombanın vereceği olanaklarla, bu konuyu Stalin'le daha rahat tartışma olanağına kavuşmak olarak gösterilir. Truman'sa başkan yardımcısı olarak sorunları tüm ayrıntılarıyla bilmediğini, öğrenmek için zaman gerektiğini ve bu yüzden konferansın geciktiğini yazmaktadır.

b) Almanya Sorunu

Konferansta en çok zaman alan ve en karışık sorun Almanya'ydı. Müttefik devletler, Almanya'nın yenilmesi kesinlik kazanmaya başlayınca, bu devletin parçalanması konusundaki eski görüşlerini değiştirmeye başladılar. Churchill 1945 Martında "Rusya'nın gerçek amacı belirginleşmeden, Almanya'yı parçalamayı düşünemeyiz" ve Mayısında "sınırlarına 'demir perde' inmiştir; bunun arkasında ne olduğunu bilemiyoruz" demekteydi. Stalin'se düşüncesini değiştirmişti. 1945 Mayıs'ında Almanya'yı yıkmayı ve parçalamayı istemediğini söyledi. Stalin özellikle İngiliz işgal bölgesindeki Ruhr bölgesinden tamirat almakta kararlıydı ve belki de birleşik bir Almanya üzerinde etki kurabileceğini düşünüyordu. 1933 öncesinde Alman Komünist Partisi'nin ileri gelen üyelerinden Walter Ulbricht işgal başlar

başlamaz Moskova'daki sürgünden alınmıştı. Naziler'in yükselişi döneminde Sosyal Demokratlar ile Komünist Parti arasındaki bölünmeden işçi sınıfının nasıl zarara uğradığı propagandasını yapan komünistler, Sovyet işgal bölgesinde yeni bir Sosyalist Birlik Partisi kurdular. Kendi işgal bölgelerindeyse Batılılar, yerel hükümetler kurma çabası içinde, başlangıçta siyasal partilere çok sınırlı haklar tanımışlardı. 1932 yılından beri ilk serbest seçimler, 1946 Ocak ayında Amerikan işgal bölgesinde yapılan yerel seçimlerdi. 1946 Eylül'ünde, Sovyet işgal bölgesinde Sosyalist Birlik Partisi çoğunluğu kazandı. Potsdam'dan on sekiz ay sonra, Almanya'nın iki parçası arasındaki siyasal ve ideolojik ayrım belirginleşmeye başlamıştı.

Potsdam'da önce Almanya'nın Nazilikten ve askerlikten arındırılması konusu ele alındı. Müttefikler Almanya'yı Nazilerden temizlemek için önce savaş suçlularını cezalandırmaya karar verdiler ve bu da Nürnberg Mahkemesi'nde gerçekleşti. Almanya'nın silahsızlandırılmasında yapılacak şey, askerlerin elinden silahlarını almak ve Birinci Dünya Savaşı'nın verdiği dersten yararlanarak Almanya'nın bir daha silahlanmasına engel olmaktı. Almanya'nın Nazilerden temizlenmesi, silahtan arındırılması ile etki-tepki ilişkisi içindeydi. Çünkü Nazizm ortadan kalkarsa, militarizm de kalkar, demokratik düzen kurulur ve silaha da gerek kalmazdı. Nazizmi ortadan kaldırmak için bir de eğitim sistemini kökünden değiştirip gençleri demokrasiye alıştırmak gerekiyordu. Bunun için de Almanya'nın daha bir süre işgal altında kalması şarttı. Demokrasiyi kurmak için, Potsdam' da tüm Almanya'yı kapsayan ve yerel özerkliğe sahip devletlerden kurulu bir federasyon kurulmasına karar verildi. Bu federasyon Batı işgali altında bulunan bölgelerde gerçekleşmişse de Sovyet işgal bölgesinde "Halk Demokrasisi" denen merkeziyetçi ve komünist bir yönetim kurul-

muştur.

Potsdam'da alınan kararlara göre, Almanya'nın işgal bölgelerine ayrılması, Almanya'nın parçalanması anlamına gelmiyordu. Tam aksine, işgal ülkenin bütünlüğünün korunması için gerekliydi. Bu yüzden maliye, dış ticaret ve bunun gibi konular federalizm kapsamı içine alınmayarak dörtlü Denetim Komisyonu'na bırakıldı.

Sovyetler Birliği Potsdam'da tamirat borcu üzerinde ısrar etti. Sovyetler bu ısrarda, öteki devletlere göre, haklı sayılabilir. Çünkü Almanlar Sovyetler Birliği'ni işgal ettiği zaman, buldukları tüm endüstriyi yakıp yıkmalarına rağmen, örneğin Fransa'yı işgallerinde böyle yapmamışlardı. Ancak Sovyetler kendi işgali altında olmayan ve Alman endüstrisinin toplandığı Ruhr bölgesinden de makine ve teçhizat götürmek isteyince, Batılılar buna karşı çıktılar. Ayrıca Sovyet işgal bölgesinde bulunan makinelerin sökümünü de şarta bağlamak istediler, ama Sovyetler bu şartlara uymadılar ve tüm endüstriyi ülkelerine götürdüler.

Almanya'da demokratik bir rejim kurma konusunda Potsdam'da dört devlet anlaştılar. Ancak demokrasinin tanımı konusunda devletler arasında ortak bir anlayış kurulamadığı için Sovyetler ve Batılılar bu kavramı ayrı ayrı anladılar ve uyguladılar.

c) Polonya ve Öteki Sorunlar

Potsdam'da Polonya sorunu üzerinde de duruldu. Yalta'da kurulması kararlaştırılmış bulunan koalisyon hükümeti, Potsdam Konferansı toplandığı sırada kurulmuş ve Batılılarca da tanınmıştı. Ancak hükümet, koalisyon kurulurken giriştiği yükümlülükleri (bunların arasında serbest seçimler de vardı) yerine getirmekte acele etmemekteydi. Stalin'in Yalta Konferansı'nda Polonya'da seçimlerin birkaç hafta içinde yapılacağını söylemesine rağmen, bu seçim

Potsdam Konferansı bittiğinde henüz yapılmamıştı. Ayrıca varılan anlaşmaya göre seçim açık olacak, Batılı gazeteciler de seçimde gözlemci olarak hazır bulunacaklardı. Bunlar gerçekleşmeyince Batılılar Polonya'nın geleceği konusunda endişelenmeye başladılar. Polonya'nın sınırları konusunda Stalin Yalta'da alınan kararlar üzerinde ısrar etti. Bunun üzerine Batılılar sınır sorununun Almanya'yla barış yapılıncaya kadar ertelenmesine ve bu arada Oder-Neisse'ye kadar uzanan toprakların Polonya tarafından işgal edilmesine rıza gösterdiler.

Potsdam'da Türkiye de söz konusu edildi. Stalin'in Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteği ilke olarak Batılılarca kabul edildi. Ayrıca Sözleşme'nin Türkiye ile ayrı ayrı yapılacak görüşmelerle değiştirilmesi de kararlaştırıldı. Böylece Sovyetler Birliği Boğazlar konusunda uzun süreden beri istediklerini en sonunda Batılılara kabul ettirmiş oldu: Hem Sözleşme değiştirilecek hem de bu değiştirmede Türkiye ile yalnız kalabilecekti. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu konudaki girişimleri herhangi bir sonuç doğurmayacaktır. Son olarak Müttefikler yenik devletlerle barış antlaşmalarını hazırlamak üzere bir Dışişleri Bakanları Komisyonu'nun kurulmasına karar verdiler.

Yalta Konferansı'ndan sonra görülen olumlu hava, Potsdam Konferansı'ndan sonra yoktur. Konferansa ilişkin Sovyet yorumuna göre, Batılılar Sovyetler Birliği'nden çok Almanya' nın kalkınmasına öncelik veriyor ve Almanya'nın Sovyet halkı ve topraklarına verdiği zarara karşı ilgisiz davranıyordu. Batılılara göreyse Sovyetler Birliği, genel bir Avrupa düzenlemesinden çok kendini güçlendirmek peşindeydi.

Potsdam Konferansı'nın en çok zamanını alan Almanya sorunu, "soğuk savaş"ın (bu kavram ilk kez Amerikalı devlet adamı Bernard Baruch'un 1947'de verdiği bir de-

meçte kullanılmıştır) en önemli konusu oldu. Potsdam'dan sonra üç yıl içinde Almanya'nın Batı işgali altında bulunan bölümünün ekonomik bütünleşmesi gerçekleşti. 1949 Ekimindeyse iki ayrı Alman devleti resmen kuruldu. Dolayısıyla 1945'te sona eren yalnız Hitler'in bin yıl için kurduğu Alman Reich'ı değil, aynı zamanda Bismarck'ın 1871'de uzun çabalar ve üç savaşla kurduğu Almanya'ydı.

Atom Silahında Anlaşmazlık

Almanya sorunundan sonra soğuk savaşa geçiş dönemini oluşturan ikinci olay, atom enerjisi sorunudur. O kadar ki Hiroşima'dan bu yana bu sorun hemen hemen her diplomatik alışverişte karşımıza çıkmaktadır.

1945 yılının sonunda "Büyük Üçler"in dışişleri bakanları, Güvenlik Konseyi'ne bağlı bir Atom Enerjisi Komisyonu kurarak bu dehşetin engellenmesi konusunda anlaştılar. 1946 Martındaysa ABD kendi projesini sundu. Acheson-Lilienthal Önerisi adını alan proje, atom silahının uluslararası denetimi için bir dizi aşama getirmekteydi. Ayrıca bu geçiş döneminde ABD atom tekeline sahip bulunurken, öteki devletler uluslararası ajanslarca denetlenecekti. Bu noktaya kadar Müttefikler arasında görünürde bir anlaşmazlık çıkmadı. Ancak Başkan Truman 1946 Nisanında Bernard Baruch'u BM Komisyonu'na Amerikan temsilcisi seçince durum değişti ve bu noktadan sonra Amerikan politikası yeni biçimler aldı. Baruch, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tutum takınılması görüşündeydi ve bu görüşlerini Amerikan askeri yetkililerine kabul ettirdi. Ayrıca askeri ve siyasal danışmanlar, Sovyetler Birliği'nin 5-15 yıl içinde atom bombasını yapamayacağı görüşündeydiler. Bernard Baruch 14 Haziran 1946'da BM Atom Enerjisi Komisyonu'na Amerikan projesini bildirdi. Uluslararası bir

güvenlik sistemi altında ABD'nin atom tekelinden vazgeçmesini ana hedef olarak kabul eden Baruch Planı şu noktaları içermekteydi: (i) Atom enerjisinin geliştirilmesi ve kullanımının tüm aşamalarını denetleyecek olan bir Uluslararası Atom Geliştirme Kuruluşu'nun kurulması; (ii) İhlallere karşı bu kuruluşa sınırsız denetleme yetkisinin tanınması; (iii) Atom silahının yapımıyla ilgili her türlü ihlalin en sert biçimde cezalandırılması; (iv) Kuruluş tam denetim kurduktan sonra atom silahının yapımının yasaklanması ve mevcut atom stoklarının yok edilmesi ve (v) Anlaşmayı ihlal edenlerin cezalandırılmasının engellenmemesi için Güvenlik Konseyi'ndeki veto sisteminin değiştirilmesi.

Baruch Planı, Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemesine rağmen, daha sonra ABD tarafından nükleer silahsızlanma konferanslarında ortaya konan önerilerin temelini oluşturması açısından önemlidir. Sovyetler Birliği'nin planı reddetme nedenine gelince, şunlar söylenebilir: Her şeyden önce, Sovyet yorumuna göre, planın uygulanmasıyla ABD atom silahını yapabilme yeteneğine sahip tek devlet olarak kalacaktı. İkinci olarak, ABD, BM'de karar verme sürecine egemen olduğu için, bu örgütün bir kuruluşu olan Atom Enerjisi Komisyonu'nu da etkisi altına alabilirdi. Üçüncü olarak, planın tartışıldığı sıralarda Sovyetler Birliği atom silahının gizlerini ele geçirip bu silahı çok kısa bir süre içinde yapabilme uğraşı içindeydi ve tahminlerine göre en geç 1949 yılında ilk atom bombasını patlatabilecekti.

Baruch Planı'na karşı Sovyetler Birliği şu önerilerde bulundu: Tüm atom silahları yok edilecek, üretimleri durdurulacak, dünyanın bütün ülkeleri bu silahı kullanmayacakları konusunda bir anlaşma imzalayacaklar ve bunlar yapıldıktan sonra denetim konusunda görüşmeler başlaya-

cak. Baruch ise Amerikan planının tümünün kabul edilmesini istedi; aksi takdirde ortada hiçbir plan kalmayacaktı. Öyle de oldu. 1946 yılı boyunca, Atom Enerjisi Komisyonu'ndaki tartışma uluslararası kuruluşa verilecek yetkiler çevresinde döndü. Bu kuruluşun atom enerjisine kaynaklık edecek tüm doğal kaynakların mülkiyet ve denetimine sahip olması konusunda, başta ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere, Komisyon'a üye ülkeler arasında hiçbir anlaşmazlık yoktu. Asıl anlaşmazlık noktası, uluslararası kuruluşa yürütme yetkisinin verilip verilmeyeceği üzerinde odaklaştı. ABD kuruluşun yürütme yetkisine sahip olması gerektiğini savunurken, Sovyetler Birliği böyle bir kuruluşun herhangi bir devletin atom enerjisi anlaşmasına aykırı davranışlarını saptadığı takdirde konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne getirebileceğini, yürütme yetkisinin Konsey'de bulunduğunu, bu organdan başka bir kuruluşa yürütme yetkisinin verilmesinin BM Antlaşması'na aykırı olduğunu öne sürüyordu. BM Atom Enerjisi Komisyonu'nda zayıf durumda bulunan Sovyetler Birliği, Güvenlik Konseyi'ndeki "veto" yetkisine güveniyordu.

Böylece Atom Enerjisi Komisyonu'nda (AEK) yürütme yetkisi konusunda anlaşma sağlanamayınca, sorun AEK' den Güvenlik Konseyi'ne gönderildi ve işinin bittiği gerekçesiyle Baruch görevinden istifa etti. İstifa mektubunda, ABD Başkanı'na, hükümetin anlaşma tasarısı onaylanana kadar ABD'nin atom bombası yapımını sürdürmesi ve bu bombanın gizlerini saklaması gerektiğini anlattı. 29 Mart 1948'de AEK'nin Çalışma Komitesi Sovyetler'in "atom enerjisinin etkili uluslararası denetimine ve atom silahının ulusal silahlar içinden çıkarılmasına yanaşmadığı" gerekçesiyle dağıtıldı. Bu noktadan sonra AEK devletler arasında önemli noktalarda temel bir anlaşmaya varılana kadar çalışmalarını durdurdu. Zaten bir yıl sonra Sovyetler Birliği

de atom silahının gizlerini eline geçirecek ve anlaşmaya varmak daha da güçleşecekti.

Uzakdoğu

Avrupa'daki savaş sonrası başarısızlıkları Avrupa dışı gelişmeleri de etkiledi. Savaş döneminin galip tarafının koalisyonu yalnız Avrupa'da değil, tüm yeryüzünde çöktü.

1. Kore

Sovyetler ile ABD önce Kore üzerinde anlaşamadılar. Otuzbeş yıllık işgalden sonra Japon ordusu, Sovyet-Amerikan anlaşmasına göre 38. paralelin kuzeyinde Sovyetler Birliği, güneyinde ise ABD tarafından silahsızlandırıldı. Ancak görüşmeler, taraflar birleşmiş bir Kore'nin karşı kampa katılacağından korktukları için, ülkenin birleşmesini sağlayamadı. ABD 1948 yılında tüm ülke çapında ve BM'nin gözetiminde yapılacak seçimlerle birleşme çağrısında bulunduysa da Sovyetler Birliği işbirliği yapmayı reddetti. Bunun üzerine ABD güneyde seçim yaptı ve Sovyet karşıtı olan tutucu Syngman Rhee başkanlığı kazandı. Sovyetler'se buna kuzeyde bir Halk Cumhuriyeti kurarak cevap verdi ve ordusunu kuzeyden çekti. Böylece ortada, güneyde Amerikan ordusu ve bölünmüş bir Kore kaldı. Etki alanlarına bölünerek ülkelerin parçalanması yönündeki uygulama, Avrupa'dan sonra Asya'da da yaygınlaştı.

2. Japonya

Japonya'da Kore'deki sorunlara benzer sorunlarla karşılaşılmadı. General Mac Arthur yalnız Sovyetler Birliği'ni işe karıştırmamakla kalmamış, bazen Washington'un bile gö-

rüşlerine aldırmamıştır. 30 Ocak 1946'da Müttefik ve Japon yetkilileri arasında işgal anlaşması imzalanırken, ortalıkta Sovyetler görünmüyordu. Amerikan yetkililerinin işlerine karışmamak koşuluyla, Avustralya bile işgal birliği göndermişti. İşgal Komutanı Mac Arthur bundan sonra Japon militarizmiyle ilgisi olanları siyasal yaşamdan uzaklaştırdı ve Japon imparatorunun yalnız simgesel bir yetkiye sahip olduğu bir anayasa kaleme aldı. Bu anayasada, iki meclisli bir parlamento, haklar bildirisi ve savaş ile silahlanmayı yasaklayan yükümlülükler bulunuyordu.

3. Çin

Japonya'daki durumun aksine, Çin'de, daha Japonya teslim olmadan Sovyetler bölgeye girmişti. Yalta Konferansı'nda Roosevelt Stalin'den Pasifik savaşına girme ve Çan Kayşek'in önderliğini kabul etme sözünü almıştı. Buna karşılık Sovyetler Birliği de şu önemli ödünleri kopardı: (i) Port Arthur limanının Sovyet deniz üssü olarak kiralanması; (ii) Darien limanının uluslararası statü altına konması; (iii) Güney Mançurya demiryollarının Çin-Sovyet ortak işletimi; (iv) Güney Sahalin ve Kuril adalarının Sovyetler'e verilmesi ve (v) Dış Moğolistan'da plebisit yapılması. Bu son bölge 1945 Ekiminde yarım milyona karşı sıfır oyla Çin'den ayrılıp bağımsız oldu. Çan Kay-şek ile Stalin, 14 Ağustos 1945'te bu konularda anlaştıklarını gösteren bir Dostluk ve İttifak Antlaşması imzaladılar.

5 Aralık 1945'te Amerikan Ordu Bakanı George Marshall, Çin milliyetçileriyle komünistlerini uzlaştırmak için Çin'e gitti. Çünkü böyle bir uzlaşmaya varılamayıp Çin bölünür ve Sovyetler Birliği de Mançurya'da üstün duruma geçerse, Amerika açısından Pasifik zaferinin kazancı kalmayacaktı. Amerikan yöneticileri, Uzakdoğu'da Japon-

ya'nın bırakacağı boşluğu, Amerika'yla dost bir Çin'in doldurmasını istiyorlardı. 1946 yılına gelindiğinde, Marshall komünistlerle milliyetçiler arasında ateşkes anlaşmasını içeren geçici bir düzenleme sağlama başarısını gösterdi. Ancak bu ateşkes 1946 Nisan'ında bozuldu. Marshall bu defa Çan Kay-şek'in başkanlığında, komünist olsun ya da olmasın, tüm liberallerin bir koalisyon kurmaları çağrısında bulundu.

Çan Kay-şek bu koalisyon önerisini reddetmiş ve böylece Çin'de üç yıl sürecek önemli olaylar sürecini başlatmıştır. Reddetmesinin nedenleri olarak şunlar düşünülebilir: Her şeyden önce Çin komünistlerini silahla yeneceğine inanmaktaydı ve bu mücadelede ABD'nin kendisine yardım etmekten başka bir seçeneği olmadığını düşünüyordu. Gerçekte Çin önderi son derece yanlış bir hesap yapmıştı. Komünistlerin önderi Mao Zedung'un ordusu 1930'lardan bu yana çok güçlenmişti. 1946 başında Mao 100 milyon Çinli'yi denetlemekteydi. Ayrıca, toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve Çan Kay-şek'in siyasal tabanı olan büyük toprak sahiplerine karşı mücadele veren köylü nüfusa da güveniyordu. Üstelik Mao, orta sınıfı hemen hemen yok eden görülmemiş enflasyonist gidişten de yararlanmasını bilmiştir. Nihayet, 1946'da Sovyet işgal birlikleri Mançurya'dan aniden çekilince, Mao'nun ordusu geride bırakılan Japon silahlarına da sahip olmuştu.

Gücüne güvenen Çan Kay-Şek Mançurya'ya doğru saldırıya girişti. Çin milliyetçileri önceleri başarılı oldularsa da giderek lojistik destek merkezlerinden uzaklaştılar ve Mao'nun birlikleri başarılı karşı saldırılarda bulunmaya başladılar. 1947 ilkbaharında milliyetçi önder gücünü hızla yitirmeye başlamıştı. Geleceğini bağladığı Başkan Truman'sa Çan'ın büyük çapta Amerikan birlikleri ve askeri malzeme gönderilmesine değmeyeceği görüşündeydi. Bu

düşünce, bir bakıma, Sovyetler Birliği'nin 1946 ortalarına gelindiğinde Kore, Japonya ve Çin'den çekilmesine bağlıydı. Ayrıca bu tutumda ABD'nin uluslararası olayları gelişen Amerikan-Sovyet çatışması açısından görmeye başlaması da rol oynamıştır. Bu anlayış, Amerikan yöneticilerini, önceliği Avrupa sorunlarına vermeye itmiş, şimdi Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da daha doğrudan ve yayılmacı politikası önem kazanmıştı.

II. SOĞUK SAVAŞIN KÖKENİ

Soğuk Savaşın Anlamı

En basit anlamıyla soğuk savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaştan galip çıkmış iki büyük devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenmiş küçük devletler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmanın, doğrudan birbirlerine karşı silah kullanmadan sürdürüldüğü belirli bir tarihsel döneme verilen addır. Ancak uluslararası ilişkiler uzmanları, bu olguyu daha belirgin bir biçime sokan açıklamalar getirmektedirler. Örneğin bir tanıma göre "soğuk savaş, iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların ve üyelerin davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca benimsenmiş kuralların bulunmadığı ve ilişkilerde tamamiyle güce dayanan davranışların başat olduğu bir dönemdir."

Soğuk savaş, aynı zamanda, ülkeler arasında anlaşma kuralları yaratılmasına ve ilişkilerin bir düzen içinde gücün sınırlanarak yürütülmesine olanak sağlayacak temel yöntem olan diplomasinin, iki blok arasında hemen hemen ortadan kalktığı bir dönemdi. Kuralları oluşturacak ve işletecek diplomasi, yerini güç ilişkilerine bırakmıştı. Gerçi karşıt blok üyeleri arasında diplomatik ilişkiler vardı ve

her iki blok üyelerinin karşı tarafta diplomatları bulunuyordu, ama diplomasi bir yöntem olarak gerçek işlevini yitirmişti. Soğuk savaş, henüz düzeni kurulamamış savaş sonrası Avrupasının karışıklık ortamının bir ürünü durumundaydı. İşte bloklar arasındaki bu güç ilişkisi ve karışıklık ortamı, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin ilk yirmi yılının temel özelliğidir. Soğuk savaşın ne zaman başladığı, yani kökeni, tarihçiler arasında hâlâ tartışmalıdır. Kimi soğuk savaşın "sıcak savaş" sonrası döneminin özel koşullarında oluştuğunu, kimi bu olgunun kökeninin İkinci Dünya Savaşı içinde yattığını öne sürer. Ama bugün ortadan kalktığını söylememize rağmen, etkilerini hâlâ sürdürmekte olan bu önemli olgu daha iyi anlaşılacaksa, soğuk savaşın 50 yıllık Sovyet-Amerikan güvensizliği ve karşılıklı korku üzerinde oluştuğu bilinmelidir.

Rus-Amerikan Güvensizliği

ABD ile Rusya "kıta devletleri"dir. Kıta devletlerinin dış politikalarının en belirgin özelliği, kıtaya egemen olacak stratejik bir bölgede kurulduktan sonra, kıtanın tümünü eline geçirene ya da kıtayı paylaşan sınırdaş devletleri "nötralize" edip böylece göreli bir güvenliğe kavuşana dek genişlemeleridir. Bundan hemen sonra gelen aşama, kıtaya en yakın bölgelerin denetimi ya da en azından buralarda dost hükümetlerin işbaşına gelmesidir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu'nun bugün izlediği dış politika, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulup genişlemesi ve Kafkaslar ile Orta Asya'da izlenen etkin politika, yeni siyasal birimin yukarda özetlenen özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Çok kısa bir biçimde vermek gerekirse, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, ABD Kuzey Amerika kıtasında ba-

tıya doğru ilerleyip önce tüm kıtaya egemen olmuş ve sonra Pasifik'e açılıp Çin'e girmişti. Rusya ise Asya kıtasında Sibirya yoluyla doğuya doğru genişleyip Mançurya'ya gelmişti. Böylece ABD ve Rusya, biri Çin'de, öteki Mançurya'da karşı karşıya gelmişlerdi. Bu noktadan sonra iki devletin Çin üzerindeki politikaları çatışmaya başladı. ABD' nin Çin politikasının temeli şuydu: Güçlü endüstrisine sömürü olanakları yaratmak için bütünlüğü tam ve siyasal egemenliğe sahip bir Çin'in kurulup sürdürülmesi. Çünkü merkezi bir hükümeti etki altına alabilecek ekonomik ve siyasal güce sahipti. Rusya ise bu açıdan ABD'yle ekonomik yarışa girecek durumda değildi. Bu yüzden kendine özgü etki alanları yaratarak pazar ve siyasal manivela gücü kazanmak istiyordu. Yani bir bakıma 1945'te olduğu gibi, Rus Çarı da İngiltere, ABD ve özellikle Japonya'nın genişleme tutkularına karşı Rus topraklarının çevresinde tampon bölgeler kurmaya çalıştı. On dokuzuncu yüzyılın bu uzun "soğuk savaş" yıllarından sonra, 1905'te Japonya Rus gücünü Uzakdoğu'da kırdı. Böylece ABD yirminci yüzyılın ilk yarısında yalnızca Japonya ile uğraşmak durumunda kalmıştı.

Pasifik'te Rus etkisi azaldı, ama bu defa da "dünya devrimi" iddiasıyla harekete geçen Bolşeviklerin Rusya'da iktidara gelmesiyle, bu devletin Avrupa kıtasına egemen olarak Amerikan çıkarlarını zedelemesi korkusu belirdi. Batılı devletler Bolşevik hükümeti önce silah gücüyle devirmeye çalıştılar, ama Rus iç savaşına müdahalelerindeki başarısızlık, bu tip "önleyici" savaşların geçer akçe olmadığını gösterdi. Rus halkı bu müdahalenin sonucu olarak, Bolşevik hükümete daha çok bağlandı. Amerikan Başkanı Wilson "tanımama" politikasıyla Sovyet rejimini uzun sürede alaşağı etmenin olanaklı olduğunu düşünüyordu. Avrupa'nın büyük devletleri bu yolu benimsemediler. İngilte-

re 1921'de Sovyetler Birliği'yle normal ticari ilişkileri başlattı. Almanya 1922 Rapallo Paktı ile Sovyetler'le birçok önemli noktada anlaşmaya vardı. Bu ve 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, ideolojik ayrılıklara rağmen, ortak çıkar anlayışı ağır basarsa iki devletin anlaşabileceğini gösterdi. Sovyet rejimi 1924'te İngiltere tarafından tanındı ve bunu öteki Avrupa ülkeleri izledi. Bu arada ABD de Sovyetler Birliği'ni ihmal etmiş değildir. Sovyetler siyasal olarak tanınmazken, Amerikan işadamları Sovyet pazarına girdiler ve 1925-1930 arası iki ülke arasındaki ticaret, savaş öncesinin iki katına yükseldi. Sonunda Sovyet hükümeti ABD tarafından 1933 yılında tanındı. Ancak diplomatik ilişkilerin kurulması ve ticaretin artmaya devam etmesi iki ülke arasındaki temel güvensizlik havasını kaldıramadı.

Hitler'in 1941'de Sovyetler'i işgali, ABD ile Sovyetler arasında dört yıl sürecek bir ortaklık yaratmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, iki devlet arasında savaş dönemi işbirliği ve 9 milyar dolar tutan Ödünç Verme ve Kiralama yardımına rağmen, savaş stratejileri ve savaş sonrası düzenlemeleri konularında çeşitli anlaşmazlıklar çıktı. Bu anlatılanlardan, soğuk savaşın ancak 50 yıllık Amerikan-Rus çatışmasının çerçevesinde anlaşılabileceği ortaya çıkmaktadır.

ABD'nin Ekonomik Savaşı

1930'ların depresyonunun etkisi ve düş kırıklıkları, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası politikasının dayandığı iki ana varsayımı etkilemiştir:

(i) 1930'ların ekonomik bunalımının ve uzamasının nedeni, yüksek gümrük duvarları ve bölgesel ticaret bloklarıydı. Bu ekonomik yapı, dış ticaretin doğal akışını engellemiş ve sonu İkinci Dünya Savaşı'na varan siyasal çatış-

malara yol açmıştır. Yani barış kurulacak ve sürdürülecekse, ithalat ve ihracatın serbestçe akması gerekli ve önemliydi.

(ii) Öteki endüstri devletleri savaş sırasında büyük güçlükler çekerken, üretimini dört kat artıran ABD, ekonomik gücünü kullanarak dünya ekonomisine istediği biçimi verecek duruma gelmişti ve vermekte de kararlıydı.

Japonya'nın teslimiden bir hafta sonra, 1945 Eylül'ünde, Amerikan Dışişleri Bakanı James F. Byrnes, bu varsayımlara temel olan konuşmasında şunları söylüyordu:

> Uluslararası politikamız ile iç politikamız birbirinden ayrılamaz. Dış ilişkilerimiz, ister istemez, ABD' deki istihdamı etkileyecektir. Yine ister istemez ABD'deki ekonomik canlılık ve depresyon, yeryüzünün öteki ülkeleriyle ilişkilerimizi etkileyecektir... Sürekli bir barış, dışa kapalı bloklar ve ekonomik savaş temelinde kurulamaz... (Liberal bir ticaret sistemi) dünya ticaretinde üstün durumda bulunanlara özel sorumluluklar yüklemektedir. ABD de bu durumdadır. Yeryüzünün birçok ülkesinde siyasal ve ekonomik ilkelerimiz bu ilkeleri kabul etmeyen ideolojilerle çatışma durumundadır. Kendi ekonomik sorunlarımızı başarılı bir biçimde yönetebildiğimiz ölçüde, yeryüzünün her bölgesinde kendi ilkelerimize taraftar sağlayabiliriz.

Amerikan yetkilileri, Byrnes'in bu söylediklerinin, yani belirlenen ekonomik sürecin, özellikle BM, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu yoluyla gerçekleşeceğini ümit ettiler. Dünya Bankası'nın 8 milyar dolarlık varlığı vardı ve bunun iki katına kadar kredi verebilirdi. Amacı, savaştan yıkık çıkan Avrupa'ya ve geri kalmış bölgelere krediler açmaktı. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF), uluslararası ticaretin ani kur dalgalanmaları olmaksızın sürdürülebilmesi

için, yabancı paraların güçlendirilmesi amacına harcanacak 7.5 milyar dolar fonu vardı. 1930 ekonomik bunalımının temel nedenlerinden biri, bu amacın gerçekleşmemiş olmasıydı. ABD bu tip uluslararası ekonomik kuruluşların saldırgan milliyetçiliği azaltıp, ekonomik ve siyasal alışverişi yükselteceği umudundaydı. Ama bu politikanın zorunlu bir sonucu vardı: ABD'nin ekonomik gücü, bu kuruluşlarda başat duruma yükselmesine yol açmıştı.

Bu sıralarda, Avrupa'daki Amerikan birliklerinin geri çekilmesi konusunda Amerika'nın içinde baskı olduğunu biliyoruz. İşte dünyanın yeniden düzenlenmesi yolunda ABD'nin ekonomik baskısı, çekilen askerlerin bıraktığı askeri boşluğu doldurabilir, onların yerine geçebilirdi. Başkan, savaş zamanının dengesiz bütçesini düzeltmek için, on ay içinde 3.5 milyonluk Amerikan ordusunu 500.000'e indirdi. Amerikan çıkarları ani bir güç kullanımını gerektirirse, Amerikan yönetimi atom bombası tekelinden de yararlanabilirdi. İşte bu ABD'nin ekonomik "havucunun" arkasında pek de gizli olmayan "sopasıydı." Buraya kadar anlatılanlardan şu sonucu çıkarabiliriz: Kapalı bir ekonomik sistem uygulayan ve bu "sopaya" aldırış etmeyerek Doğu Avrupa ve Uzakdoğu'da genişleme niyetinde olan Sovyetler Birliği ile ABD'nin uluslararası çıkarlarının çatışacağı, savaş sonrası döneminin daha ilk yıllarında belliydi.

III. SOĞUK SAVAŞI HIZLANDIRAN OLAYLAR

1945-1946 yıllarının "zoraki işbirliği" havasının uzun sürmeyeceği hemen anlaşıldı. Bundan sonra, kökenini 50 yıllık Rus-Amerikan güvensizliği, ABD'nin savaştan sonra uygulamaya çalıştığı ekonomik politika ve Doğu Avrupa ile Uzakdoğu'daki Sovyet politikasından alan soğuk savaş,

tüm unsurlarıyla önce Avrupa'ya, sonra da tüm yeryüzüne yayıldı. Şimdi incelenecek konu, soğuk savaş ve iki kutuplu dünya olgularını gerçekleştiren, Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki önemli olayların akışıdır.

Paris Barış Antlaşmaları

Tarihte, özellikle büyük savaş sonrası barış düzenlemelerinin yeni bir savaşın temelini hazırlaması, hemen hemen bir kural gibidir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sonrasının barış antlaşmalarının, İkinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri ve belki de en önemlisi olduğunu görmüş bulunuyoruz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenik devletlerin bir bölümüyle imzalanan barış antlaşmaları da, şimdiye kadar bir dünya savaşına neden olmamışsa da, en azından gerçek bir barış ortamı kuramamış ve soğuk savaşı hızlandıran olaylar arasında yer almıştır.

1. 1919 Barışıyla Karşılaştırma

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmaları ve özellikle Versailles Avrupa'nın geleceği açısından ne derece başarısız olmuşsa, İkinci Dünya Savaşı'nı bitiren Paris Barış Antlaşmaları da aynı derecede başarısızdır. Üstelik galip devletler Versailles'da bir konferansla işi bitirirken, karşılaşacakları güçlükleri önceden sezen Müttefikler, işi önce dışişleri bakanlarının hazırlık toplantılarına bırakmışlar ve çetin sorunlarla karşılaşarak antlaşmaları ancak 10 Şubat 1947'de imzalamışlardır.

İki büyük düzenleme arasındaki benzerlik, yalnız barış sonrası düzenini kurmaktaki başarısızlık değildir. Her iki konferansta da büyük ve galip devletler antlaşmaları hazırlamışlar ve küçük ve yenik devletler önlerine konan me-

tinleri imzalamışlardır. Ama yine de arada bir fark vardır. Versailles'da hiç olmazsa büyük devletler arasında göreli bir güç dengesi vardı. Paris Konferansı'ndaysa bu yoktu. Fransa zorla büyük devletler arasına alınmış, İngiltere ise Birinci Dünya Savaşı sonrasıyla karşılaştırılamayacak ölçüde zayıflamıştı. Güçlü devlet olarak yalnız ABD ile Sovyetler Birliği kalmıştı.

Konferansta ele alınan konulara bakış açılarında ilk kez Doğu ile Batı blokları kesin çizgileriyle ortaya çıktı. Beyaz Rusya, Ukrayna, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan Sovyetler Birliği'nin, geriye kalan Avrupa devletlerinin çoğunluğuysa ABD'nin çevresinde kümelendiler. 1919 yılında Avrupa, mevcut uluslararası düzenden memnun olanlar ve olmayanlar arasında ikiye bölünmüştü. 1947'de de "kapitalist" ve "komünist" olarak ikiye bölündü. ABD ve çevresindekiler "statükocu", Sovyetler Birliği ve çevresindekilerse "statüko karşıtı" davranışlar içindeydiler.

2. Hükümleri

21 devletin katıldığı konferanslar dizisi, 29 Temmuz-15 Ekim 1946 tarihleri arasında yapıldı ve Paris Barış Antlaşmaları 10 Şubat 1947'de imzalandı. Antlaşmalar İtalya, Finlandiya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'la imzalanırken, ortada birleşmiş bir Almanya bulunmadığı için, bu devletle anlaşma yapılamadı. Japonya ile ABD 1951'de, Sovyetler 1956'da ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladılar. Avusturya, savaş içinde Müttefikler arasında varılan anlaşmaya göre, işgale uğramış dost bir devlet olarak kabul edilmişti. Bu yüzden, barış antlaşması yapılmadı. Sovyetler Birliği, 1955 yılında Avusturya'yla imzaladığı ayrı bir "Avusturya Devlet Antlaşması" ile işgale son verdi ve böy-

lece tarafsız bir politika izlemek koşuluyla Avusturya tam bağımsızlığını kazandı.

Yukarıda sayılan beş devletle ilgili görüşmeler aynı zamanda başladı ve bir arada yürütüldü. Her antlaşmada ortak hükümler bulunduğundan, bunları bir arada görmek daha doğru olur. Nazizmin ortadan kaldırılması için insan haklarına özel dikkat gösterilmesi konusundaki anlaşmaya rağmen, iki taraf arasında görüş ayrılıkları çıktı. Batılılar antlaşma imzalanan Doğu Avrupa hükümetlerinin halklarına temel özgürlükleri sağlamadığını ileri sürmüşler, buna karşılık kişi hak ve özgürlüklerini başka türlü tanımlayan ilgili hükümetler bunun bir iç sorun olduğunu savunmuşlardır. Antlaşmaların imzalanmasından 90 gün sonra Müttefikler, ordularını işgal altındaki devletlerden çekeceklerdi. Ancak Avusturya ile bağlantısını koparmamak için, Sovyetler Birliği, Romanya ile Macaristan'dan askerlerini çekmedi. Ekonomik sorunlarda da temel farklar ortaya çıktı. Batılılar, Doğu Avrupa'yı dünya ekonomisine açmak için serbest ticareti savunurken, Sovyetler bu ülkelerin kendisiyle yakın ekonomik ilişkiler içinde olmasını istiyordu. Ayrıca yenik devletlere belirli oranlarda tazminat da yüklendi.

Yapılan antlaşmayla İtalya, Saseno adasını Yugoslavya'ya, Oniki Ada'yı da Yunanistan'a verdi. Ama Paris Antlaşması'na göre Yunanistan bu adaları askeri amaçlarla kullanmayacaktı. Trieste, BM'nin denetim ve güvencesinde serbest bir kent oldu. Libya'da bağımsız bir krallık kuruldu. Somali İtalya'nın vesayetinde kaldı ve daha sonra İngiliz Somalisi ile birleştirilerek Somalia Cumhuriyeti kuruldu. İtalya, Eritre'yi Etiyopya'ya bıraktı.

Finlandiya, Petsamo bölgesiyle Viborg limanını Sovyetler'e bıraktı. Karelia bölgesinde Fin-Sovyet sınırı kuzeye atılarak Finlandiya'nın burada yaptığı tahkimat Sovyet-

ler'in eline geçti. Parkkala limanını 90 yıl süreyle kiraladıysa da 1955'te bundan vazgeçti ve limanı tümüyle Finlandiya'ya bıraktı. Romanya, Besarabya ile Kuzey Bukovina'yı Sovyetler'e bıraktı. Güney Dobruca'yı da Bulgaristan'a verdi. Macaristan'dan Transilvanya'nın bir bölümünü eline geçirdi. Macaristan, Transilvanya'nın bir bölümünü Bulgaristan'a bırakırken, Bulgaristan Güney Dobruca'yı Romanya'dan alıyordu.

Doğu Avrupa Gelişmeleri: 1945-1948

1. ABD'nin Gelişmelere Yaklaşımı

Amerikan yöneticileri Almanya ile Doğu Avrupa'da gelişen olaylara karşı üç aşamalı bir politika uyguladılar. Önce, 1945 yazı boyunca, Truman yönetimi atom tekelinin Savaş Bakanı Henry Stimson'ın deyişiyle "Ruslarla daha az barbar ilişkilerin kurulmasıyla" sonuçlanacağını ummaktaydı. Dışişleri Bakanı Byrnes da "atom bombasının Rusya'yı Avrupa'da daha uyumlu davranmaya iteceği" görüşündeydi. Bu politika başarılı olmadı. Görevinden çekilmekte olan Stimson, ABD'nin atom bombasına sahip olmasının Doğu Avrupa'da Amerika'nın istediği değişiklikleri doğurmayacağını anlamıştı. Bunun yerine, atom enerjisinin denetimini sağlamak ve genel bir barış düzenlemesini gerçekleştirmek için Sovyetler Birliği ile ikili görüşmelere gidilmesini önerdiyse de görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı.

Atom tekelinin verdiği güce rağmen ikili görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca, ABD "Demirperde"yi ekonomik baskı yoluyla geriletmeyi denedi. Stalin Ocak 1945'te 6 milyar dolar borç istemişti. ABD, Sovyetler Birliği'nin Amerika'nın Doğu ve Orta Avrupa'yla ilgili isteklerine daha uyumlu davranmaması durumunda bu konunun düşü-

nülemeyeceğini belirtti. Truman, Almanya'nın teslîminden sonra, Ödünç Verme ve Kiralama Yardımını kesti. 1946 Martında ise Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Sovyetler Dünya Bankası ve IMF'ye girip uluslararası ticarette kapalılık esasını uygulamadığı takdirde, borç görüşmelerine girişilebileceğini açıkladı. Sovyetler Birliği bu öneriyi reddedince, ABD'nin Doğu Avrupa politikası herhangi bir olumlu sonuç doğurmadı.

2. *Doğu Avrupa'da Komünist Yönetimlerin Kuruluşu*

Doğu Avrupa ülkelerinde komünist yönetimlerin kuruluşunu, savaşın sonuna doğru buraları işgali altına alan Sovyet ordusunun ürünü olarak görmek yaygın bir görüştür: Tarihte böylesine önemli bir olayın incelenmesinde böyle bir görüş, aşırı bir basitleştirmedir. Unsurlardan biri ve belki de en önemlisi bu olmakla birlikte, uzun sürede onun kadar önemli öteki unsurları gözden uzak tutmamak gerekir. Avrupa'da komünist yönetimlerin kurulmasını etkileyen unsurları iç ve dış olmak üzere ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

a) İç Hazırlayıcı Öğeler

Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu bağımsızlıklarını daha yeni tarihlerde almışlardı. Çekoslovakya hariç, hemen hemen hiçbirinde demokratik rejim işlememiş ve savaşa demokratik olmayan rejimlerle girmişlerdi. Kısacası Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik gelenek yoktu. Ayrıca ekonomik yapı büyük ölçüde tarıma dayalı olduğundan, bu tarımsal altyapı sağcı diktatörlüklere yol açmış durumdaydı. Çoğu, böyle bir alt ve üstyapıyla giderek Nazi Almanyasıyla yakın ilişkiler kurdular; güçlü ve etkili bir türedi burjuva sınıfı doğdu. Bu burjuvazi, Batı Avrupa ülkelerindekinin aksine,

devletin savaş gücüne yardım edecek yerde, Nazi Almanyası ile yakın işbirliği yaptı ve ülkenin ekonomisini Almanya'nın yönetimine bıraktı. Savaşta Almanya'ya karşı etkili mücadele verenler işçiler ve daha çok köylülerdi. Bu yüzden, aslında İkinci Dünya Savaşı Avrupa ülkeleri için aynı zamanda bir iç savaş olmuştur. Bu sınıfların savaştan sonra köklü ekonomik reformlar yoluyla, kurulacak hükümetlerde ağır basacakları açıktı. İşte bu durum, bölgenin savaş sonrası siyasal yaşamını etkiledi ve kurulan hükümetler merkez ve aşırı sol arasındaki partilerden oluştu. Sovyet ordusu Doğu Avrupa ülkelerine girdiğinde, bölge komünist partilerinin çoğu, toplumun küçümsenmeyecek bir bölümünün desteğini sağlamış oldukları gibi, kendilerinin kurdukları güçlü siyasal örgütlere de sahiptiler.

b) Dış Hazırlayıcı Öğeler

Her şeyden önce, iki savaş arası dönemde, Batılılar ve özellikle İngiltere "yatıştırma politikası" ve "Münih Düzenlemesi" ile Almanya'ya Doğu Avrupa'nın kapısını kendileri açmışlardı. Dolayısıyla savaştan sonra bölgeyi Almanlardan kurtarmak, coğrafi bakımdan Doğu Avrupa'ya en yakın olan Sovyetler'e düştü. Savaş içinde Churchill, Stalin'le başbaşa yaptığı Moskova konferansında Doğu Avrupa ve Balkanları iki ülke arasında paylaştırmıştı. Churchill her ne kadar bunun bir savaş içi düzenlemesi olduğunu söylemişse de Stalin'in düzenlemeyi başka türlü anlayacağı apaçık ortadaydı.

Gerçekten, Doğu Avrupa'nın savaş sonrasındaki görüntüsüne bakarsak, Sovyetler'in savaştan sonra bir "güvenlik sorunu" ile karşı karşıya olduğu belliydi. Son otuz yıl içinde Almanya iki kez Doğu Avrupa yolunu kullanarak Rusya'ya saldırmıştı. Üstelik Batılı ülkelerin bir bölümü Rus iç savaşını körükleyip askeri müdahalede bulun-

muşlar ve iki savaş arası dönemde bu devlete karşı dostça olmayan bir politika izlemişlerdi. Sovyetler bundan sonra kendisine karşı girişilecek bir saldırıda Doğu Avrupa'nın bir "atlama tahtası" olarak kullanılmaması için önlemler aldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet güvenliği, Doğu Avrupa ülkelerinde uydu hükümetlerin kurulmasını gerektiriyordu. Amaç, çıkacak bir savaşta, savaş alanını Sovyet sınırlarından uzaklaştırmak ve Almanya ile arasına bir "tampon bölge" koymaktı.

Bu dış unsurların hazırlayıcı etkilerinden sonra, Sovyet ordusunun Doğu Avrupa ülkelerine girişi, bölgede komünist rejimlerin o günkü biçimleriyle kurulmasını sağlamış ve komünist rejimler de Moskova'dan aldıkları buyruklar ve destekle iktidarlarını 1989'a kadar kesintisiz sürdürme olanağına kavuşmuşlardır.

c) Kuruluş Aşamaları

Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak ele alırsak, bölgede komünist yönetimlerin kuruluşu dört aşamadan geçmiştir.

(i) Kurtarma aşaması olan birincisinde, Sovyet ordusu bir "kurtarıcı" gibi Doğu Avrupa ülkelerine girdi. Sovyetler daha önce bu ülkelerdeki direnme örgütleriyle temas kurmuşlar ve içlerinde çok sayıda taraftar kazanmışlardı. Ayrıca Nazi işgali döneminde Moskova'ya kaçmış olan yerli komünist önderler de 1945 yılında Sovyet ordusuyla birlikte ülkelerine geri döndüler ve yönetimi ele aldılar. Polonya'da Gomulka, Romanya'da Anna Pauker, Çekoslovakya'da Gottwald, Macaristan'da Rajk ve Rakosi ile Bulgaristan'da Dimitrov bu önderler arasındaydı.

(ii) 1946 yılındaki koalisyonlar aşamasında, "Vatan Cephesi", "Demokratik Cephe" ve "Ulusal Cephe" gibi adlarla koalisyon hükümetleri kuruldu. Komünist, sosyalist, liberal ve çiftçi partilerinin girdiği koalisyonlara Hitler ile

işbirliği yapan sağcı partiler alınmadı ve bu partiler kısa bir süre içinde kapatıldı. Geniş toprakların bir avuç azınlığın elinde bulunduğu Doğu Avrupa ülkelerinde, toprak reformu sözüyle iktidara gelen bu koalisyonlar, önceleri geniş halk kitleleri tarafından desteklendi. Koalisyon hükümetlerinin programlarında ayrıca, temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ile Sovyetler'le özel ve sıkı ilişkiler de yer alıyordu. Önceleri komünistler kurulan koalisyonlarda azınlıktaydılar, ama içişleri (polis örgütünün denetimi) ve tarım (toprak reformu) gibi önemli bakanlıklar ellerinde bulunuyordu.

(iii) 1947 yılına rastlayan üçüncü aşama, öteki parti önderlerinin tasfiyesi aşamasıdır. Kilit bakanlıkları ellerinde bulunduran komünistler, giderek bütün hükümeti ellerine geçirmeye başladılar. Öteki siyasal parti ve önderlerinin siyasal etkinlikleri ortadan kaldırıldı ve bununla da kalınmayarak, kendilerine Hitler'le işbirliği yapmak, Batı'nın casusu olmak gibi suçlar yüklendi ve sonunda tasfiye edildiler. Doğu Avrupa'da demokrasi geleneği de olmadığından, tek parti sistemine çok kolay geçildi ve yerli komünistler ülke yönetimine tümüyle egemen oldular.

(iv) 1948 yılında, tüm bu işleri gerçekleştiren yerli komünistlerin tasfiyesi aşaması başlar. Bunun nedeni, Stalin'in yerli komünistlerin milliyetçi tutumlarından kuşkulanmaya başlamasıdır. Stalin'e göre Doğu Avrupa tümüyle Sovyet etki alanı durumuna getirilecekse bu ülkelerde Moskova'nın istediği biçimde hareket edecek olan kadroların işbaşına getirilmesi gerekiyordu. Halk tarafından hâlâ desteklenmekte olan yerli komünistlerin yerine, iktidarlarını tümüyle Moskova'ya borçlu olacak kişilerin işbaşına getirilmesi, Stalin'in politikasına daha uygun düşmekteydi. Biraz sonra ele alınacak olan Tito örneği ortadaydı ve bu yolu benimsemeleri güçlü bir olasılık olan yerli komünist-

ler ülkelerini Sovyet etki alanından çıkarabilirlerdi. Reichstag yangını olayındaki savunmasıyla üne kavuşan, Bulgaristan'ın etkili önderi ve Komintern Genel Sekreteri, ulusal kahraman Dimitrov, Stalin'e güçlük çıkarmayarak eceliyle öldü. Gomulka iktidardan düşürüldü, Anna Pauker, Rajk ve Çekoslovak Dışişleri Bakanı Clemant idam edildi. Böylece Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'daki egemenliğini güçlendirdi. Moskova kökenli komünist önderler iktidarı ele geçirdiler.

Sovyetler Birliği, 1947 yılına gelindiğinde, Doğu Avrupa ülkelerinin çoğuyla ikili ittifak antlaşmaları yapmıştı. Aynı yıl, bu devletlerle Sovyetler'in ideolojik birliğini sağlayan Kominform kuruldu. Ocak 1949'da Sovyet modeline uygun bir uluslararası ekonomik örgüt olan Comecon kurularak Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomileri Sovyet ekonomisine bağlandı. Böylece 1949 yılında Doğu Bloku tüm boyutlarıyla ortaya çıkmış oldu.

3. Doğu Avrupa Ülkeleri

a) Yugoslavya ve Arnavutluk

Bu iki devletin savaş sonrasındaki gelişmeleri, öteki Doğu Avrupa ülkelerindekinden çok farklı oldu. Doğu Avrupa ülkeleri teker teker Sovyet uydusu biçimine dönüşürken, bu iki devlet bağımsızlıklarında diretebildiler. Bu direnmenin başlıca iki nedeni vardır: Bir kere, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, bu iki devlette halkın desteğini sağlamış iki önder ve komutaları altında iki ulusal ordu vardı. Nazi işgalinden kendi orduları sayesinde kurtulmuşlardı ve bu yüzden, öteki Doğu Avrupa ülkelerinde olduğunun aksine, kurtuluş aşamasından geçilmemiş, ülkeler Sovyet ordusunun işgaline uğramamıştı.

İkinci olarak, bu ülkeler savaş içinde kendi ulusal kur-

tuluş cephelerine sahiptiler ve önderleri iktidarlarını sürdürebilmek için Sovyet desteğine dayanmak zorunda değildi. İç ve dış savaşı tek bir önder ve onun denetiminde tek bir parti kazandığından, Yugoslavya ile Arnavutluk'ta koalisyon aşamasından da geçilmedi.

Yugoslavya'da 1945 Kasımında yapılan seçimleri "Halk Cephesi" kazandı. Sovyet modeline uygun federal bir anayasa hazırlanarak, altı devletten oluşan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bunlar Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya Sosyalist Cumhuriyetleridir. Arnavutluk'ta ise, 1945 yılının Aralık ayında yapılan seçimleri Enver Hoca önderliğindeki "Demokratik Cephe" kazandı ve Arnavutluk Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Yugoslav önderi Josip Broz Tito, Stalin'in Doğu Avrupa' daki öteki yandaşları gibi değildi. Bir çete önderi olarak ülkesini Sovyet ordusunun yardımı olmadan kurtarmıştı. Ayrıca öteki Doğu Avrupa önderleri güçlerini seçkin gruplara dayarken, o geniş bir kitle desteği sağlamıştı. Ülkesinin, Çekoslovakya'nın aksine, Sovyetler'le sınırdaş olmaması gerçeğini ve Yugoslavya'nın Akdeniz'e açılması gibi coğrafi özelliklerini çok iyi kullanmasını bilmiştir. Tito'nun inançlı bir komünist olduğu tartışılmaz. Stalin Kominform'u kurarken, kendisini tümüyle destekleyen tek önderdi. Ama öte yandan Tito'nun hiç ödün vermeyen bir Yugoslav milliyetçisi olduğu da tartışılmazdı. Stalin Yugoslavya'nın Comecon'a tam bağlılığını ve Yugoslavya'da Sovyet ajanlarının serbest faaliyetini istediği zaman, Tito buna yanaşmadı. Stalin "parmağımı oynatırım, ortada Tito kalmaz" demişse de Yugoslav gizli polisi Stalin'inkinden üstün çıktı ve Stalin bir iç darbe ile Tito'yu iktidardan düşüremeyince, Kominform'un 1948 Haziranındaki toplantısında "milliyetçilik yolunu tuttuğu" gerekçesiyle Tito'yu

Sovyet blokundan attı. Tito yalnız Stalin'in gücüne başarıyla karşı koymuş bir önder değildir. Aynı zamanda, Stalin'in "dünyanın iki kampa bölündüğü" varsayımını da reddetmiştir. Doğacak üçüncü bir kampın, mutlaka kapitalist bloka hizmet edeceği yolundaki Stalin'in görüşünün doğru olmadığını göstermiştir.

Stalin'in gücünü hem kuramda hem de uygulamada sarsan Tito, Doğu Avrupa'daki Sovyet gücünü de tehlikeye düşürünce, Stalin bölgedeki kanlı tasfiye hareketlerine girişti ve "uyuyan Titoları" ortadan kaldırmak istedi. Sonraki iki yıl içinde Doğu Avrupa'daki her dört komünistten biri iktidardan düşürülmüştür.

b) Bulgaristan

Daha savaş sırasında Çiftçi Partisi önderi Petkov, komünistleri, çiftçileri, sosyal demokratları ve sosyalistleri içeren bir "Anavatan Cephesi" kurmuştu. Sovyet ordusu savaştan sonra hükümeti bu cepheye kurdurdu ve 1946 Eylülünde yapılan referandumla (% 93 lehte) cumhuriyet rejimi kuruldu. Bundan sonra öteki partilerin kapatılması aşamasına geçildi ve Dimitrov'un Bulgaristan'a dönmesiyle komünistler duruma tümüyle egemen oldular. Petkov 1947'de idam edildi.

c) Romanya

Sovyet Dışişleri Bakanı Vişinski'nin ültimatomu ile komünist Petro Groza başkanlığı eline geçirdi ve bir koalisyon hükümeti kuruldu. Şubat 1947'de barış antlaşması imzalandıktan sonra Köylü ve Liberal Partiler kapatıldı ve Sosyal Demokrat Parti, Komünist Parti ile birleştirilerek muhalefet ortadan kaldırıldı. Yerli komünistlerin bir bölümü idam edildi.

ç) Macaristan

Sovyet işgalinde yapılmasına rağmen, 1945 Kasım seçimlerinde Komünist Parti oyların ancak % 17'sini, Küçük Emlak Sahipleri Partisi ise % 57'sini aldı. Bu partinin tek başına iktidara gelmesi gerekirken, Sovyetler'in baskısıyla bir koalisyon hükümeti işbaşına geldi. Bu noktadan sonra Sovyetler Birliği KESP'ye karşı baskıyı artırdı ve parti tasfiye edildi. Bu koşullar altında 1947 yılında yapılan seçimlerde Komünist Parti oyların % 60'ını alarak tek başına iktidara geldi ve daha sonra yerli komünistler ortadan kaldırılarak Moskova kökenli önderler ülkeye egemen oldular. İçişleri Bakanı Lazlo Rajk idam edildi.

d) Çekoslovakya

Çekoslovakya'daki gelişmeler, öteki Doğu Avrupa ülkelerindekinden hem çok farklıdır hem de yol açtığı gelişmeler açısından son derece önemlidir. Bu yüzden olayın ayrıntıları ile ele alınması gerekir.

İki savaş arası dönemde öteki Doğu Avrupa ülkelerinde faşist diktatörlükler hüküm sürerken, Çekoslovakya'da demokrasi yaşanmıştır. 1919-1938 arasında ülkenin kurucuları Thomas Masaryk ve Eduard Beneş ekonomiyi geliştirerek Çekoslovakya'yı bir endüstri ülkesi durumuna getirmişler ve buna bağlı olarak parlamenter rejim ayakta kalma şansına sahip olmuştu. Masaryk'in 1935'te ölümünden sonra Devlet Başkanı olan Eduard Beneş, savaş başladıktan sonra Londra'da bir mülteci hükümet kurmuş, bu hükümet Sovyetler tarafından tanınmış ve bir de ittifak antlaşması imzalanmıştı.

Savaş bittiğinde Çekoslovakya özel bir durumdaydı. Çünkü Sovyet ordusu olmasa da sosyalizm ve Sovyetler'le iyi ilişkiler kurulacaktı. Bunun iç ve dış olmak üzere iki nedeni vardır. Dış nedene bakarsak, 1938 Münih Düzenle-

mesi'ni "Batı'nın bir ihaneti" olarak yorumlayan ve İkinci Dünya Savaşı'na parçalanmış ve Nazi işgali altında girmiş bulunan Çekoslovakya, güvenliği için ister istemez Sovyetler Birliği'ne dayanacak ve iyi ilişkiler kuracaktı. İç nedene gelince, sosyalizm için ortam zaten hazırdı, çünkü büyük arazi ve endüstri sahipleri olan Yahudiler ya Nazilerce öldürülmüş ya da ülkeden kaçmışlardı. Yine ekonomiye egemen olan Avusturyalılar 1918'de Çekoslovakya'nın kuruluşuyla ülkelerine dönmüşler, Almanlarsa Südetler bölgesiyle birlikte gitmişlerdi. Sonuç olarak Çekoslovakya'da savaş sonrasında sahipsiz ve hemen devletleştirilebilecek birçok toprak ve fabrika kalmıştı.

Bu ortamda Beneş devlet başkanı oldu. Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmakta kararlı olan Beneş, savaş sonrası yönetimlerine komünistlerin de ortak edilmesi taraftarıydı. Savaş sonrasının ilk geçici koalisyon hükümetinde komünistler içişleri gibi polis örgütünü denetleyen, savunma gibi orduyu yöneten, tanıtma gibi iletişim araçlarını elinde bulunduran ve tarım gibi toprak dağıtımını yöneten kilit bakanlıkları aldılar. 1946 Mayısında yapılan seçimlerde sosyalistler oyların % 51, komünistlerse % 38'ini alınca, Komünist Parti'den Klement Gottwald'ın başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümette hiçbir partiye üye olmayan Jan Masaryk (ülkenin kurucusu Thomas Masaryk'in oğlu) dışişleri bakanı oldu. İlerde göreceğimiz Marshall Planı'na kadar her şey iyi gitti. Öteki Doğu Avrupa ülkelerindekinin aksine, demokrasi işlemekteydi, söz ve basın özgürlükleri vardı. Çekoslovak hükümeti Marshall yardımını önce kabul ettiyse de sonra vazgeçti. Bunun en önemli nedeni Sovyet baskısıysa da, en az bunun kadar önemli olan bir başka neden, Batı basını ve önderlerinin bu kabulü Moskova'dan bağımsızlık olarak yorumlamalarıdır. Durum ne olursa olsun, Eduard Beneş gelecekten ümitli

bir bekleyiş içine girdi. Yaklaşan 1948 seçimlerinde Komünist Parti'nin gücünü yitireceğinden emindi. Çünkü 1947 kışı çok sert geçmiş ve halk açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Halkın işlerin kötüye gitmesinden komünistlerin egemenliğindeki hükümeti sorumlu tutacağı açıktı. Beneş bu noktaya kadar doğru dünüşüyordu, ama Sovyetler'in gelişmelere karışmayacağı görüşünde yanıldı. Sovyetler Birliği, son derece stratejik bir konuma sahip bu ülkenin denetiminin elinden çıkmasına izin vermedi.

Çekoslovakya'nın komünizm çökene kadar iç ve dış politikasını etkileyen ve belki de gelecek kırk yıl Avrupa politika sahnesini biçimlendirecek olan gerçekten talihsiz olaylar dizisi, 1948 Şubat'ının başında Başbakan Gottwald'ın sekiz polis müdürünü değiştirip yerlerine komünistleri atamasıyla başladı. 19 Şubat'ta Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Zorin, "Çekoslovakya'ya verilecek buğdayın dağıtımına nezaret etmek" gerekçesiyle Prag'a geldi. Bu olaydan bir gün sonra hükümetin 12 komünist olmayan üyesi, polis müdürlerinin değiştirilmesini protesto ettiler ve bundan bir sonuç çıkmayınca Gottwald'a beklediği fırsatı verip istifa ettiler. 21 Şubat'ta istifalar Devlet Bakanı tarafından kabul edilmediği takdirde genel greve gideceklerini haykıran 200.000 işçi Prag sokaklarında gösteri yürüyüşü yaptı. 23 Şubat'ta Başbakan Gottwald, istifa eden bakanların fabrikaları özel mülkiyete devredecekleri ve toprak reformunu engelleyecekleri gerekçesiyle işçileri silahlandırdı. 24 Şubat'ta muhalif basın susturuldu ve 25 Şubat'ta Prag sokaklarında silahlı işçiler kol gezerken Başbakan 12 istifa mektubunu yaşlı ve hasta Beneş'e götürdü.

Bu, iki kez, biri 1938 ve öteki 1948'de demokrasinin ölüm fermanını imzalamak zorunda kalan bir devlet başkanı, bir devlet kurucusunun gerçekten kör talihidir. Birincisinde Batı' nın ihanetine uğramış, ötekinde kendi ata-

dığı başbakanın silahlandırdığı 200.000 işçinin baskısına, ülkeyi bir iç savaştan kurtarmak için, karşı koyamamıştır. İstifaların kabulüyle hükümet hemen hemen tümüyle komünistlerin denetimi altına girdi. Beneş'in ısrarı üzerine Çekoslovakya'da büyük bir prestij sahibi olan Jan Masaryk hükümeti bir dereceye kadar denetleyebilmek ümidiyle dışişleri bakanlığı görevini sürdürdü; 10 Mart 1948 sabahına kadar. O gün, dışişleri bakanlığı binasının sekizinci katında yaşamakta olan Masaryk binanın önündeki kaldırımda ölü bulunduğu zaman üzerinde pijamaları vardı ve oturduğu dairenin penceresi açıktı. Ölümün intihar olduğu açıklanmışsa da bunun doğruluğu bugüne dek tüm kanıtlarıyla ortaya konmuş değildir. Beneş ise Mayıs ayında görevinden ayrıldı ve çok kısa bir süre sonra hastalanarak öldü.

Sovyetler Birliği'nin bu olaylardaki katkısına gelince, en azından, Gottwald'a olayları planlayıp yürütmekte güç kazandırdığı söylenebilir. Zorin'in tam olaylar başladığı zaman "buğdaya nezaret" için Prag'a gelmesi ve olaylara seyirci kalmış olması inandırıcı değildir. Ancak Sovyetler'in etkin desteği olmasa olayların bu yönde gelişmeyeceğini söyleyebilmek de, eldeki kanıtlarla, pek olanaklı görünmemektedir. "Prag darbesi"nin en önemli uluslararası sonucuysa, olaylardan sonra ve buna dayanarak NATO'nun kurulmasıdır.

Batı Avrupa Ülkelerindeki Gelişmeler

1. İngiltere

Daha önce de değinildiği gibi, İngiltere İkinci Dünya Savaşı içinde üç partinin de katıldığı bir savaş kabinesi tarafından yönetildi. 1945 yılında yapılan seçimleri, tahminlerin aksine, İşçi Partisi büyük bir çoğunlukla kazandı ve Clement Attlee başbakan, ilerde değinilecek 1948 Brüksel

Antlaşması'nın kurucusu ünlü sendikacı Ernest Bevin de dışişleri bakanı oldu. Churchill'in büyük prestijine rağmen İşçi Partisi'nin bu başarısının nedenleri, İngiliz halkının savaş dönemi sıkıntılarına tepkisinde, ekonomik ve toplumsal sorunlara yeni bir anlayışla çözüm bulma isteğinde aranabilir.

İkinci Dünya Savaşı İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünü de ortadan kaldırmıştı. Bu değişikliğin en önemli sonucu, İngiltere'nin ABD'ye artan bağımlılığıdır. Savaşın sona ermesiyle, İngiltere'nin savaş içindeki ekonomik ihtiyaçlarına bir dereceye kadar cevap vermiş olan Ödünç Verme ve Kiralama programı da bitti. Bu yüzden İngiliz hükümeti savaş sonrası ekonomisini bir düzene sokmak için ABD'den ekonomik yardım istedi. Bu istek, İngiliz hükümetinin sterlinin değerini düşürmesi koşuluyla, 1949 yılında kabul edildi. Dolar öteki devletlerin para birimlerinin değerinin ölçülmesinde temel ölçüt haline geldi. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası alanda kurulan yeni ekonomik örgütler (IMF ve Dünya Bankası gibi) dolar temeli üzerinde işlemde bulunmağa başladılar. Amerikan yardımı yalnız İngiliz ekonomisinin kurtarılmasıyla kalmamış, tüm Batı Avrupa'da gelecek kalkınmanın temeli olmuştur.

İşçi Partisi hükümeti iktidara gelir gelmez, İngiltere Bankası'nı, demiryollarını, kömür, elektrik ve gaz işletmeleriyle demir-çelik endüstrisini devletleştirdi. Geniş bir sosyal güvenlik programıyla ücret ayarlamalarına girişti. Ancak İngiliz hükümeti tüm bu işleri gerçekleştirecek mali olanaklardan yoksundu. Uzun savaş yılları ekonomiyi çok zayıflatmış, 1947 yılının çok çetin hava koşulları ve kömür bunalımı, durumu içinden çıkılmaz bir biçime sokmuştu. Hükümet sorunu çözmek için iki çareye başvurdu. İlk olarak, ABD'den bir milyar sterlin borç aldı. İkinci olarak, dış

yükümlülüklerini azaltarak ekonomik tasarruf politikasını başlattı. İngiltere artık ikinci sınıf bir devlet durumuna düşmüştü ve böyle bir devlet, yeryüzünün tüm bölgelerine yayılmış bir imparatorluğu daha uzun süre bir arada tutamazdı.

İlk olarak, Türkiye ve Yunanistan'a karşı yükümlülüklerini ABD'ye terk etti ve ilerde ele alınacak olan Truman Doktrini başladı. Ayrıca Ortadoğu'da bölge devletlerini Arap Birliği adı altında bir araya toplayarak, ABD'yi Ortadoğu'ya çekmeye çalîştı. Son olarak da 1947 Ağustosunda Hindistan ve Pakistan'a bağımsızlıklarını verdi. Böylece İngiltere ile ABD arasında zaten var olan ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar, İkinci Dünya Savaşı içinde gelişti ve savaş sonrasında, İngiltere'nin hızla büyük devlet olmaktan uzaklaşmasının da etkisiyle, geçmişte görülmemiş bir sıkılığa ulaştı. Bu devletin Kıta Avrupası ile bağlarıysa giderek zayıfladı.

2. *Fransa*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa komünist partileri güçlendi. Ayrıca Katolikler de yeni toplumsal fikirler ve yeni siyasal eylem biçimleri geliştirerek Almanya'da Hıristiyan Demokratik Birliği, İtalya'da Hıristiyan Demokrat Parti ve Fransa' da Cumhuriyetçi Halk Hareketi Partisi (MRP) gibi yeni partiler kurdular. 1945-1948 arasında Avrupa'da ekonomik durum kötüye gitmeye başlayınca, Fransa ile İtalya'da komünist partiler savaş sırası direnme hareketlerindeki başarıların da eklenmesiyle, desteklerini artırdılar ve ortaya eski bir sorun, yani kitle komünist partilerinin demokrasi içindeki yerlerini nasıl bulacakları çıktı. Fransa'da 1945 Kasımında Kurucu Meclis seçimlerinde, Komünist Parti oyların dörtte birini alıp, en büyük parti haline geldi ve bir yıl sonra Dördüncü Cumhuriyet'in ge-

nel seçimlerinde oylarını % 28'e yükseltti. Böylece savaş sonrasının ilk üç yılında Fransa'da bir komünist zaferi beklenir hale geldi.

Fransa, Alman işgalinden kurtarılır kurtarılmaz, General de Gaulle'ün başkanlığında ve Nazilerle işbirliği yapmayan tüm partilerin katıldığı bir "Ulusal Birlik" hükümeti tarafından yönetilmeye başladı. 1945 seçimlerinden sonra yeni hükümet Komünist Parti, Sosyalist Parti ve de Gaulle'ün MRP partisi tarafından kuruldu. Komünist Parti, Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, içişleri ve adalet gibi kilit bakanlıkları istediyse de General Fransa'daki prestijini kullanarak bunu engelledi.

Bu tarihten başlayarak, de Gaulle'ün iktidarı tek başına ele geçirip Beşinci Cumhuriyet'i kurduğu 1958 yılına kadar, Fransa tam bir siyasal istikrarsızlık içine girmiştir. Bunun nedenleri şu biçimde sıralanabilir: Fransa savaştan sonra büyük bir ekonomik bunalım içine girmişti ve bu bunalımın nasıl giderileceği konusunda partiler arasında köklü anlaşmazlık vardı. İkinci olarak, de Gaulle hükümete karşı meclisin yetkilerinin artırılmasını isteyen Komünist Partiyle bir türlü anlaşamıyordu. Üçüncü olarak, Hindiçini'de başlayan ulusal kurtuluş savaşı, Fransa'yı ekonomik bakımdan çok büyük sıkıntılar içine sokmak bir yana, ülkede bir de siyasal anlaşmazlık konusu oluyordu. Ayrıca Dördüncü Cumhuriyet Anayasası, meclis karşısında hükümeti güçsüz duruma sokmuş, yürütme görevini yapamaz olmuştu. Son olarak, bu siyasal istikrarsızlıkta, Fransız partilerinin (komünistler dışında) geleneksel disiplinsizliklerini de hesaba katmak gerekmektedir.

General de Gaulle uzun süre başbakanlıkta kalamadı. Meclis "sorumlu ve saygın bir hükümetin ihtiyaç duyduğu yetkileri" kendisine vermemekte ısrar edince, 1946 Ocak ayında istifa etti. Fransa bundan sonra 1951 yılına kadar sol kanat koalisyonları, bu tarihten 1958 yılına kadar ise

sağ kanat koalisyon hükümetleri tarafından yönetildi.

3. İtalya

İtalya İkinci Dünya Savaşı'ndan çıktığında ülkede üç büyük kitle partisi vardı. Togliatti'nin önderliğini yaptığı Komünist Parti, Nenni ile Saragat'ın başında bulunduğu Sosyalist Parti ve Gasperi'nin Hıristiyan Demokrat Partisi. 1946 Haziran'ındaki referandum sonucu, İtalya'da monarşi yıkıldı ve 10 milyona karşılık 12 milyon oyla cumhuriyet kuruldu. 1946'da yapılan seçimlerde Hıristiyan Demokratlar % 33, Sosyalistler % 21 ve Komünistler % 19 oy aldılar. Sonuç olarak, Gasperi üçlü bir koalisyon hükümetinin başına geçerek 1953 yılına kadar, çeşitli koalisyonlarla ülkeyi yönetti. 1946 seçimlerinden sonra Sosyalist Parti içinde bölünmeler başladı. Bazı sosyalistler "solda düşman olmaz" sloganına bağlanarak, güçlü durumlarını sürdürebilecekleri inancını taşır ve komünistlerle işbirliği yaparken, bazıları artık kendilerini komünistlerden kurtaracak kadar güçlü olduklarını düşünüyorlardı. Gelecek yıllarda sosyalistlerin aralarında bölünmesi, ülkede en güçlü işçi sınıfı partisi olarak komünistleri bıraktı ve bu partinin hükümete karşı tutumu ve anayasal sistem içindeki yeri, İtalyan politikasının ana konularından biri haline geldi. Ayrıca sosyalistlerin zayıflamasıyla İtalyan politika sahnesini uzun bir süre belirleyecek olan iki büyük parti, Hıristiyan Demokratlar ile Komünistler kaldı. İşte İtalya o tarihten bugüne dek, sonu alınmayan grevler, iç karışıklıklar, siyasal istikrarsızlık, çürümüşlük ve dengesizlik içine girmiştir.

4. Almanya

Almanya, Yalta ve Potsdam konferanslarında dört işgal böl-

gesine ayrılmıştı. Sovyetler Birliği ülkenin doğu bölgesini (toprağın % 40'ı, nüfusun % 36'sı ve doğal kaynakların % 33'ü), ABD güney, İngiltere kuzey ve batı bölgelerini işgal ettiler. Fransa'ya ise Angloamerikan işgal bölgesinin bir bölümü bırakıldı. Sovyet işgal bölgesi içinde kalan Berlin de, tıpkı tüm ülkede olduğu gibi, dört ayrı işgal bölgesine ayrıldı. Almanya'da Müttefiklerin karşılaştıkları sorunlar hem çok çetin, hem de çok karışıktı. Barış antlaşmasının imzalanması, işgal bölgelerinin birleştirilmesi ve demokrasiye geçiş gibi siyasal, Almanya'dan alınacak tamirat ve bölgelerin ekonomik olarak birleştirilmesi gibi ekonomik sorunlar çözüm beklemekteydi. Bir çözüm bulabilmek için dört devlet arasında ve dışişleri bakanları düzeyinde bir dizi toplantı yapıldı (1946-1948), ama birçok noktada anlaşma sağlanamadı.

a) Ekonomik Anlaşmazlıklar

Potsdam Konferansı'nda Almanya'nın ekonomik bütünlüğünün korunacağı yolunda bir karar alınmıştı. Ancak toplantıya katılmadığı ve bu yüzden burada alınan kararın kendisini bağlamadığı gerekçesiyle Fransa bu karara uymadı. Kendi bölgesini, hem Almanya'yı zayıf tutacak ve hem de Alman üretiminden tazminat alacak biçimde örgütledi. Almanya'nın ülkelerini işgali sırasında yitirdiklerini karşılamak gerekçesiyle, Sovyetler Birliği işgal bölgesinden önce tahıl üretim fazlasını, sonra da teçhizat aldı. Bunun yetmediğini görünce, endüstri üretiminin bir bölümüne el koydu. İngiliz işgal bölgesi, Almanya'nın endüstri bakımından en gelişmiş yeriyse de savaştan en çok zararı da burası görmüştü. İngiltere, savaştan sonra içine düştüğü ekonomik bunalım ortamında, bir de Almanya'ya yardım edecek durumda değildi. Dolayısıyla ABD her iki işgal bölgesinin ekonomik kalkınma sorumluluğunu yüklen-

mek durumunda kalınca, öteki bölgelerdeki üretim fazlasının Fransa ile Sovyetler Birliği yerine bu bölgelere gönderilmesini istedi.

b) Siyasal Anlaşmazlıklar

Sovyetler Birliği, kendi işgal bölgesinde, Alman militarizminin tarihsel temeli olan Prusya "Junker"lerinin topraklarını parçalamaya ve endüstriyi hızla devletleştirmeye başladı. ABD ise Almanya'da liberal ekonomi anlayışına dayanan bir federasyon kurmak istiyordu. Bu durum, giderek iki ayrı Almanya'nın doğmasına varacaktır. Başlangıçta her iki tarafın da amacı, ideolojik düşüncelerin dışında, Almanya'nın yeniden güçlenerek Avrupa barışını bozmasını önlemekti. Ancak hızla oluşan iki blok arasında soğuk savaş başlayıp güven duygusu ortadan kalkınca, Almanya hakkındaki düşünceler değişti ve şu biçimi aldı: Sovyetler Birliği, Batı Bloku'na katılacak bir Almanya'nın, ABD ise Doğu Bloku'na katılacak bir Almanya'nın dünya güç dengesini bozacağını ve böylece kendi aleyhlerine olacağını hesaplar duruma düştüler ve böylece sorun mantıksal sonucuna ulaşarak, yani Almanya ikiye bölünerek, çözülebildi.

c) Berlin Ablukası ve Bölünme

Savaştan sonra hem ABD hem de Sovyetler Birliği, Almanya' nın Doğu ve Batı Avrupa'nın denetiminde merkezi rol oynadığını anladılar ve bu ülkede verecekleri ödünleri karşı tarafın durumunu güçlendirmek için kullanacağından korkmaya başladılar. Bu yüzden, iki taraf da Almanya'nın birleşmesini istemesine rağmen, bu birleşmenin niteliği konusundaki farklı görüşler, tam kırk yıl ortaya nihai bir çözüm getirememiş ve iki Almanya'nın birleşmesi değişik ve önceden kestirilemeyecek gelişmelerin sonucu olarak gerçekleşmiştir.

1947 yılında Batılı devletler kendi işgal bölgelerinin ekonomik bakımdan bütünleşmesi için ilk adımları attılar ve 1948 yılında yine kendi bölgelerinde para reformu yaptılar. Aynı yıl, üç Batı işgal bölgesinde bir Alman hükümetinin kurulması kararlaştırıldı. Bu faaliyetlere Sovyet tepkisi Berlin'in abluka altına alınmasıdır. Savaş sonrası anlaşmalarıyla, yüz mil kadar Sovyet işgal bölgesi içinde bulunan Berlin'deki Amerikan, İngiliz ve Fransız işgal birliklerinin Batı Almanya'dan her türlü ihtiyaçlarının karadan, demiryolundan ve havadan serbestçe sağlanacağı üzerinde görüş birliğine varılmıştı. İşte Berlin kentinin Sovyetlerce ablukaya alınmasıyla, kentin batı bölgelerine giden ve gelen tüm kara ve demiryolu trafiği durdurulmuş oldu. Amaç, yalnız işgal birliklerinin değil, aynı zamanda Batı Berlin halkının da temel ihtiyaç maddelerini kesmek ve böylece Batılıları ödün vermeye zorlamaktı. Berlin'in Batı bölgesinde ikibuçuk milyon kişi yaşamaktaydı ve Sovyetler'e göre bu kadar kalabalık bir kent nüfusunun havadan beslenmesi, olanaksız olmasa bile son derece zordu. 24 Haziran 1948'de Sovyet ordusu barikatları yerleştirmeye başladı. Batılılar ya güç kullanarak daha geniş bir çatışmanın tohumlarını atacaklar, ya Sovyet isteklerini yerine getirecekler ya da ablukayı boşa çıkarmak için kenti havadan besleyeceklerdi. Üçüncü seçenekte karar kılındı. Batılıların elinde günde ortalama olarak 4000 tonluk mal taşıyacak kadar uçak bulunmaktaydı. Bu ise temel ihtiyaç maddeleriyle enerji merkezlerine yetecek kadar kömür için yeterliydi. Ablukanın ilk haftalarında bu 4000 rakamı gerçekleştirilerek Batı Berlin'in, kuşatma koşullarında bile olsa, yaşaması sağlandı. Zaman geçtikçe, gerek daha çok uçağın kullanılmaya başlaması gerekse iki havaalanının daha yapılması ile Batı Berlin'e yardım artırıldı. Sovyetler, ablukanın etkili olmadığını gördüklerinden, 12 Mayıs 1949'da

ablukayı kaldırdılar.

Bu arada, Batı Almanya'da 1948 Eylülünde Kurucu Meclis çalışmalarını bitirmiş ve yeni anayasa yürürlüğe girmişti. 1949 Ağustosunda seçimler yapılarak Eylülünde Conrad Adenauer'in Hıristiyan Demokrat hükümeti kuruldu. Böylece ortaya Federal Almanya çıkmış oldu. Sovyetler ise 7 Ekim 1949'da kendi işgal bölgelerinde Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Bundan sonra, Almanya'da tek bir devletin kurulması ve barış antlaşmasının imzalanması sorunları, soğuk savaşın başta gelen uyuşmazlıklarından biri haline gelecektir. Berlin ablukasının uluslararası politika açısından önemi, ABD ile Sovyetler Birliği'nin ilk kez karşı karşıya geldikleri soğuk savaş anlaşmazlığı olmasıdır.

Türkiye Üzerindeki Baskı

19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Sovyet Hükümeti'nin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan "derin değişiklikler"den dolayı yenilenmemesi konusundaki isteğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirdi.

Türkiye, yirmi yıldır Türk dış politikasının temeli olan ve iki devlet arasında dostluğun simgesi haline gelmiş olan bu pakta çok önem vermekteydi. Bu yüzden Türk Hükümeti 7 Nisan'da verdiği cevapta, Sovyet Hükümeti'nin ne gibi önerileri olduğunu sordu ve iki tarafın da çıkarlarına uygun başka bir paktın yapılabileceğini bildirdi. Türk Hükümeti'nin bu girişimine Haziran ayına kadar bir cevap gelmedi. Haziran ayında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ile Sovyet Dışişleri Bakanı arasındaki bir görüşmede, Molo-

tov yeni bir paktın imzalanmasından önce iki ülke arasındaki bazı sorunların çözülmesi gerektiğini söyledi. Bunlar şöyle sıralanmıştı: (i) Türk-Sovyet doğu sınırında değişiklik; (ii) herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlar'da Sovyetler'e üs verilmesi ve (iii) Montrö sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi ilkesi üzerinde iki hükümet arasında bir anlaşma yapılması.

Türk Hükümeti Rusya'nın bu isteklerini reddetmiştir.

Yunan İç Savaşı

1. Savaşın Birinci Aşaması

Yunanistan, Osmanlı devletinden bağımsızlığını kazandıktan sonra anayasal bir monarşiyle yönetilmeye başladı ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürekli bir devrim ve karşı devrim süreci içine girdi. 1924-1935 tarihleri arasında cumhuriyet rejimi altında yaşayan Yunanistan, bu on yıllık süre içinde kendini karışıklık ortamı içinde buldu ve 1935'teki plebisitle yine anayasal monarşiye döndü. Parlamenter hükümet bir yıl kadar yaşadıktan sonra 1936 yılında Loannis Metaxas Kral tarafından başbakanlığa getirildi. Metaxas başbakan olur olmaz parlamentoyu feshetti ve 1938'de ömür boyu başbakan ilan edildi. Metaxas 1941'deki ölümüne kadar süren ve faşist özellikler gösteren diktatörlük dönemine "Üçüncü Uygarlık" adını vermiş (Klasik Grek ve Bizans'tan sonra), koyu bir kralcı olarak basını susturmuş, muhalifleri sürgüne göndermiş ve tam bir baskı yönetimi kurmuşsa da belirli bazı reform hareketlerinde de bulunmuş ve ülkenin savunmasını güçlendirmiştir.

İşte Yunanistan İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman böyle bir siyasal ortamdaydı ve 1940 Ekiminde önce İtalya'nın, sonra da Almanya'nın işgaline uğradı; Kral Lond-

ra'ya, hükümetse Kahire'ye sığındı. Yunanlı yurtseverler savaş içinde Alman işgaline karşı çeşitli direnme örgütleri kurdular. Bunlar arasında ELAS (Ulusal Kurtuluş Ordusu) sol, EDES (Hür Demokratik Yunan Ordusu) sağ eğilimliydi. Bu iki örgüt Alman işgal ordusuna karşı etkili bir mücadele içine girdi ve 1944 yılında İngiliz ordusu da bunlara katıldı. Stalin ile Churchill, Alman yenilgisinden sonra Doğu Avrupa'nın durumunu Moskova'da görüşürlerken, Churchill Yunanistan'ın İngiliz etki bölgesi olarak kabul edilmesini önermiş ve Stalin de bunu kabul etmişti. İşte bu "Yüzdeler Anlaşması"ndan hemen sonra, savaşın son yılında İngiltere Yunanistan'a asker gönderdi ve sonuç olarak da bu üç ordunun gücüyle Almanlar Yunanistan'dan temizlendiler. Ama bu temizleme Yunanistan'a beklenen barış ve huzuru getiremedi ve ülke beş yıl sürecek olan son derece kanlı ve yıkıcı bir iç savaşın içine girdi.

Yunan iç savaşının iki aşamada incelenmesi doğru olur, çünkü iki aşama birbirinden nitelik olarak farklıdır. Birinci aşama 4 Aralık 1944 günü başladı. O gün, İngiliz işgal makamlarınca telkin edilen ve Yunan başbakanı tarafından verilen bir ültimatomla, ELAS'ın silahlarını teslim edip Atina'yı terk etmesi istendi. Churchill'in iddialarına göre, ELAS Atina'da terör havası estirmekte, Moskova tarafından yönetilmekteydi. Üstelik savaş sırasında Almanlardan çok EDES'e karşı savaşmıştı. Bu iddialara karşı bazı araştırmacılar şunları belirtmektedirler: ELAS savaştan önce Metaxas'ı devirmek için kurulan bir örgüttü ve giderek Nazilere karşı direnmede etkin rol oynayan solcu unsurları içine almaya başlamıştı. 1944 yılının sonunda üye sayısı iki milyona ulaşmıştı. Mantıksal olarak ELAS, Metaxas'ı desteklediği için Kral George'a da karşıydı. Kısacası, Churchill'in söylediklerinin aksine, ELAS'ı harekete geçiren etkenin Moskova değil, iç politika kaygıları olduğunu

söylemek yanlış olmasa gerek. Ayrıca savaş sırasında İngiliz Savunma Bakanlığı ELAS'ı desteklemiş ve hatta Churchill, 1944 ilkbaharındaki Lübnan toplantısında, ELAS ile EDES'i Nazilere karşı Georges Papandreu'nun komutası altında işbirliği yapmaya ikna etmişti. Dolayısıyla, savaş içinde ELAS'ın EDES'e karşı savaştığı görüşü, pek doğru kanıtlara dayanmamaktadır.

Bu konuda görüşler ne olursa olsun, ELAS verilen ültimatoma uymadı. Uymama gerekçesi olarak, İngiltere'nin Kral'ı ve Kral'la birlikte sağcı ve diktatörü işbaşına getireceğinden endişeli olduğunu gösterdi. Atina ve yakın çevresinde başlayan silahlı çatışma üç hafta kadar sürdü. Zaten çok güçlü olmayan ve Sovyetler tarafından da desteklenmeyen ELAS'ın siyasal organı EAM bırakışmayı kabul etti. 12 Şubat 1945 tarihinde EAM ile EDES anlaştılar. Bu anlaşmaya göre (i) tüm direnme örgütleri tek bir ordu içinde birleştirilecek, (ii) demokratik seçimler yapılacak (31 Mart 1946'da yapıldı ve solcular seçimi boykot ettiklerinden, katılma oranı % 50'ye kadar düştü) ve (iii) Kral'ın Yunanistan'a dönüp dönmemesi konusunda referanduma başvurulacaktı (% 90 oy ile Krallığın yeniden kurulması kararlaştırıldı. Ancak bu oranın içinde komünistlerin güçlenmesinden korkup, cumhuriyetçi oldukları halde, Kral lehine oy verenler de vardır). Böylece, 12 Şubat 1945 tarihinde Yunan iç savaşının birinci aşaması bitti.

2. Savaşın İkinci Aşaması

İkinci aşama, hükümetin kurulması ve Kral'ın Yunanistan'a geri dönmesiyle başlar. Bu aşama, birincisinden nitelik olarak farklıdır, çünkü gerek sorunun BM'ye getirilmesi ve gerekse Yunanistan'ın üç kuzey komşusunun (Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk) solculara verdikleri des-

tekle iç savaş uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

1946 yılında Yunanistan'ın kuzeyinde çete savaşı başladı. Önceleri çetecilere bir sempati vardı. Zayıf bir merkezi hükümet, ekonomik durumun kötülüğü ve sosyal adaletsizlik, köylülerin çetecilere yardımını kolaylaştırmıştı. Dağlık bölgelerde savaşan ve üç komünist devletten yardım alan çetecilere karşı merkezi hükümet başarılı olamadı. Bu arada, BM'nin bir araştırma komisyonu, bölgede yaptığı araştırmada, çetecilere kuzeyden yardım geldiğini açıkladı. Çetecilerse ancak eğitim ve yaralıların bakımı gibi nedenlerle Arnavutluk ve Bulgaristan topraklarını kullandıklarını söylemekteydiler. Ayrıca ellerindeki silahların Alman ve İtalyanlardan geriye kaldığını belirtiyorlardı. Ancak çetecilere kuzeyden yardım geldiği iddiası daha inandırıcı görünmektedir. BM Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapor bir yana, Yugoslavya, Kominform'dan atıldıktan sonra çetecilere yardımı kesince, merkezi hükümetin üstünlüğü ele geçirmesi de kuzeyden gelen yardımın etkinliğini göstermektedir.

Çetecilerin önderi durumunda bulunan General Markos, 24 Aralık 1947'de "Geçici Demokratik Yunan Hükümeti" adıyla bir hükümet kurdu ve on maddelik bir program ilan etti. Bu programda Sovyetler Birliği ve üç Balkan ülkesiyle yakın ilişkiler geniş yer tutmaktaydı. Böylece Yunanistan'da merkezi hükümetin kolay kolay baş edemeyeceği bir iç savaş başlamış oldu. Yunan hükümeti sorunu BM'ye getirmişse de bir sonuç alınamamış ve iç savaş bütün şiddetiyle 1950 yılına kadar sürmüştür. Sona ermesiyse BM ve merkezi hükümetin gücüne değil, Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasından sonra çetecilere yaptığı yardımı kesmesine ve şimdi ele alınacak olan Truman Doktrini'ne bağlıdır.

Yunanistan, iç savaştan sonra iki yıl tam bir siyasal is-

tikrarsızlık içine girdi. Dört yıl içinde (1948-1952) Liberal ve Sosyal Demokratlar'ın üstünlüğü altında on üç ayrı hükümet kuruldu ve düştü. 1952 yılında yapılan yeni anayasa, nispi temsil yerine çoğunluk sistemini getirince, Yunanistan'ı siyasal iflastan kurtarıp, güçlü bir hükümet kurmak iddiasındaki Mareşal Papagos'un sağ eğilimli Yunan Birliği Partisi hükümeti tek başına ele geçirdi ve bu dönem Papagos'un 1955 yılında ölümüne kadar sürdü. 1955-1963 yılları arasında Yunanistan, Konstantin Karamanlis'in Ulusal Radikal Birliği (ERE) hükümeti tarafından yönetilecektir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı

1. Truman Doktrini

a) Doktrinin Nedenleri

Truman Doktrini'nin temeli, Amerikan yöneticilerinin sürekli ve ağır bir Sovyet tehdidi altında bulundukları korkusudur. Bu korkuysa, savaştan sonra Avrupa'da ortaya çıkan olaylardan ve ABD'nin bu olayları yorumlayış biçiminden doğmuştur. Böylece, 1947 yılını izleyerek, Amerikan dış politikasının temel anlayışı komünizme karşı açılan savaş olmuştur ve bu savaşın çıkış noktasında da Truman Doktrini vardır. Ayrıca Sovyet-Amerikan mücadelesinin tarihi bir boyut içinde anlaşılması gerekir. ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zengin ve yeryüzünün en güçlü devleti olarak dünya önderliği rolünü almıştı ve savaş öncesinin, yani 1930'ların düzenini en iyi biçimde korumayı amaçlamaktaydı. Öte yandan Sovyetler Birliği, savaştan Versailles sistemine geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştı. İşte Truman Doktrini, Versailles düzenini sürdürmek isteyen ABD ile bu düzene bağlılığı olmayan ve hatta bunu kendisine

karşı yapılmış olarak yorumlayan Sovyetler Birliği arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan çatışmanın ilk önemli göstergesi anlamındadır. Ayrıca İngiliz birliklerinin çekilmesi ile Yunanistan'da aşırı solcu bir iktidarın işbaşına geçmesi ve Sovyet etki alanının, içine Yunanistan'ı da alacak biçimde güneye doğru genişlemesi, Amerikan yöneticileri açısından üzerinde durulması gereken bir olasılıktı. Başkan Truman'a göre, Sovyetler Birliği Yunanistan'dan sonra Türkiye'yi de denetimi altına alacak olursa, ABD ve Batı Avrupa için yaşamsal öneme sahip Ortadoğu Sovyet etki alanı içine girebilirdi.

İşte bu koşullar altında Truman, 1947 yılının başından başlayarak, yalnız Yunanistan ile Türkiye'ye askeri yardım yapmakla kalmıyor, aynı zamanda Amerikan dış politikasına yeni bir unsur, "Sovyetler Birliği'ni Çevreleme Politikası"nı (*Containment Policy*) getirmiş oluyordu. Bu politika, Sovyet askeri tehdidi ya da bir komünist devlet tarafından desteklenen iç savaşların hüküm sürdüğü bütün devletlere yardım yapmak biçiminde özetlenebilir. ABD tarafından Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardım, yani Truman Doktrini, bu tutumun ilk belirtisidir.

b) İlanı ve Sonuçları

Başkan Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de kendi adıyla anılacak olan mesajını okudu. "Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silahlı azınlıklarca harcanan çabalara (Yunanistan kastediliyor) ve dış baskılara karşı koymaya çalışan özgür ulusları (Türkiye kastediliyor) destekleme amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım" diyen Truman, Kongre'den hükümete, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapma yetkisinin verilmesini istemiştir. Bu istek kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947 tarihinde Truman yardımı başlamıştır.

Bu yardımın 300 milyonu Yunanistan'a, 100 milyonuysa Türkiye'ye verilmiştir.

Truman Doktrini, bir yandan yeryüzünün iki bloka ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını ilan edip 1990'a kadar artıp azalan tempolarla sürecek olan soğuk savaşın ilk adımlarını oluştururken, öte yandan Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki bölünmeyi de çok daha kesin çizgileriyle ortaya koymuştur. Truman Doktrini'nin ilanından sonra, özellikle Balkanlar'ın komünist devletleri arasında başlamış bulunan ittifak görüşmeleri hızlanmış ve 1947 yılının sonunda, ABD'nin hem askeri hem de ekonomik bakımdan desteklediği Türkiye ve Yunanistan'a karşı Balkanlar'daki ittifak şebekesi tamamlanmıştır.

Truman Doktrini'nin ilanından sonra, ABD bu doktrini Ortadoğu'ya da genişletmek için İngiltere'yle birlikte girişimlerde bulundu. Ancak bu dönemde Sovyetler'le sınır komşusu olan iki devlete (Türkiye ve ilerde değinilecek olan İran) baskısı dışında, Moskova'nın Ortadoğu'daki etkinliği çok azdı. Bu yüzden, kendilerini, Türkiye'nin aksine, doğrudan bir Sovyet tehdidi altında görmeyen Arap devletlerinin büyük bir çoğunluğu doktrinin genişletilmesine izin vermediler.

2. Marshall Planı

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın bir söylevinde ortaya attığı ve Avrupa'nın ekonomik kalkınmasıyla ilgili olan bu plan, soğuk savaşın çıkış noktası sayılabilecek Truman Doktrini'nden ayrı bir anlam taşımaktaydı. Marshall bu söylevinde, Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin kötü durumunu ve Nazilerin yıkıcı yönetimleri altında nasıl boş yere tüketildiğini hatırlatarak, yiyecek maddeleri karşılığında Avrupa kentlerinin çiftçilere gerekli olan malze-

meyi veremediklerini söyledi. Bu durumunsa, Avrupa hükümetlerini, ellerinde bulunan sınırlı döviz ve dış krediyle, başka ülkelerden yiyecek maddeleri almaya zorladığını ekledi. Amerikan Dışişleri Bakanına göre bu kısır döngü ABD'nin Avrupa'ya daha çok yardım etmesiyle kırılabilirdi. Ayrıca Avrupa ülkelerinin bu ekonomik sıkıntılarının uzun sürede ABD için de kötü sonuçları olurdu ve bu yüzden ABD söz konusu yardımı yapmak durumundaydı. Ancak böyle bir yardımın yapılabilmesi için, önce Avrupa ülkelerinin girişimde bulunması gerekiyordu ve toplumsal sistemi ne olursa olsun, yardım programına katılacak Avrupalı ülkeler önce ortak bir program hazırlamalıydılar.

"Marshal Planı" adı verilen bu Avrupa Kalkınma Projesi' nin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16 devletin konferansıyla başladı. Marshall Planı'nın çağrısı Doğu Avrupa ülkeleriyle Sovyetler Birliği'ni de içine almaktaysa da, bu devletler katılmayı reddettiler. "Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (CEEC) adı altında çalışan konferans, ABD'ye gönderilecek raporun hazırlanmasına temel olacak bilgilerin derlenmesi, yani her devletin ne kadar yardıma ihtiyacı olduğunun ortaya çıkarılması için, söz konusu 16 Avrupa devletine soru cetvelleri göndermiş ve gelen bilgilerin ışığı altında genel bir rapor hazırlayarak ABD'ye yollamıştır. Böylece dört yılı kapsayan (1947-1951) Avrupa Kalkınma Projesi, yani Marshall yardımı başlamıştır. Sovyetler Birliği'yse Marshall Planı'nın Truman Doktrini'nden sonra ortaya çıkmasını, bu doktrinin uygulanması biçiminde yorumlamış ve programa kendisi katılmadığı gibi, Doğu Avrupa ülkelerinin de katılmaması için baskı yapmıştır.

İran Olayları

Soğuk savaşı hazırlayan olaylar arasında en önemlilerinden

biri de savaş sonrasında İran'da ortaya çıkan gelişmelerdir. Daha önce görüldüğü gibi, İngiltere ile Sovyetler Birliği, aralarında doğrudan bağlantı sağlayabilmek için İran'ı işgal etmişlerdi. 1942 yılında iki müttefik devlet arasında yapılan anlaşmaya göre taraflar savaşın bitiminden altı ay sonra birliklerini İran' dan çekeceklerdi. Zamanı geldiğinde İngiltere, petrol bölgesindekiler hariç, birliklerini çektiyse de 2 Mart 1946'da Sovyet birlikleri hâlâ İran'ın kuzey bölgesinde bulunuyordu.

İran, baskıyla petrol ayrıcalıkları elde etmeye çalışmak, Azerbaycan bölgesinde özerklik hareketlerini desteklemek ve anlaşmalara aykırı olarak işgal süresini uzatmak iddialarıyla, BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyette bulundu. Konsey sorunun taraflar arasında karşılıklı görüşmeler yoluyla çözümünü uygun buldu. İki devlet arasındaki ikili görüşmeler ABD'nin de baskısıyla olumlu sonuca ulaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler Birliği askerlerini geri çekecek, Azerbaycan'daki özerklik tanınacak ve İran kuzey bölgesinde Sovyetler'e petrol ayrıcalıkları verecekti. 6 Mayıs 1946'da Sovyet askerleri İran'dan çekildi. Sovyet askerleri çekilince, İran hükümeti birlik göndererek Azerbaycan'daki özerklik hareketini bastırdığı gibi, daha sonra başbakan olan Dr. Musaddık, İran parlamentosundan, hükümetin parlamentoya danışıp onayını almadan yabancı ülkelere ayrıcalık veremeyeceği yolunda bir yasa çıkartarak, petrol ayrıcalıklarını kaldırdı.

İran, Sovyetler Birliği ile sorunlarına çözüm bulmuştu ama bu kez İngiltere'yle daha da uzun sürecek olan bir anlaşmazlık içine girdi. İran petrolünü İngiliz petrol şirketi (BP) işletmekteydi ve İngiltere hisselerin çoğunu elinde bulunduruyordu. İran hükümeti, İngiltere'nin petrol şirketini siyasal bir baskı aracı olarak kullandığını ileri sürdü. Şirket bir yandan İngiliz donanmasına çok iyi koşullarla

petrol vermekte, öte yandan savaştan sonra hızlı bir ekonomik gelişme içine girmek isteyen İran'da İranlılara iş olanakları yaratmamakta, çalışma koşullarını düzeltmemekteydi. 1949 yılında yapılan yeni bir petrol anlaşması halkta büyük bir tepki doğurdu. Bu tepki hükümetin kötü yönetimiyle birleşince, ülkede karışıklıklar başladı ve Ulusal Cephe hareketinin önderi durumunda bulunan Dr. Muhammet Musaddık başbakanlığı ele geçirdi. 1951-1953 yılları arasında bu görevi sürdüren Musaddık, petrol endüstrisini devletleştirdi. Bu hareket, denetimi elinden bırakmak istemeyen İngiltere'nin ve sonra tüm Batılı devletlerin tepkisine yol açtı. Bu arada Musaddık, ülkeden kaçmış olan Şah'ın yetkilerini de azaltmak için parlamentoyu ikna etmeye çalışıyordu.

Kendisi zengin bir soylu olan Musaddık, gerçekte geniş bir siyasal yelpaze tarafından desteklenmekteydi. Bu siyasal destek arasında, yabancı düşmanı milliyetçiler, dinsel otoriteler, komünist olsun ya da olmasın tüm radikaller, kendisinin de içinde bulunduğu toprak soyluları ve Şah'ın otoritesine karşı çıkan hemen hemen herkes bulunuyordu. Sözü edilen petrolü devletleştirme yasası İngiliz şirketini feshetti ve bu fesih İngiltere tarafından tanınmadıkça, İngiltere ile tazminat görüşmelerine girişilmeyeceği ilan edildi. İngiltere'yse anlaşmanın tek yanlı olarak ortadan kaldırılamayacağını iddia ediyordu. Aslında anlaşmazlık İran hükümetiyle şirket arasındaydı, ama İran'da bulunan İngilizlerin can ve mal güvenliğinin korunması gerekçesiyle, işin içine İngiliz hükümeti de girdi. İran'ın Batı'dan kopmasından endişe duyan ABD taraflar arasında arabuluculuk yapmak istediyse de Musaddık'ın Moskova ile yakın ilişkiler içine girmesi ve içerde giderek komünistlere dayanmaya başlaması üzerine İngiltere ile birleşerek Musaddık'ı düşürmeye çalıştı.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, Musaddık hükümeti büyük bir ekonomik güçlük içine düştü. Şimdi petrol gelirinden yoksun kaldığı gibi, ABD ile Dünya Bankası İran'a verdikleri krediyi kestiler. Musaddık kötüye giden ekonomik durumun ve Şah'ın baskısına dayanamayıp 1952 yılında istifa ettiyse de tüm İran'da lehine yapılan büyük gösteriler sonucu yeniden başbakan oldu ve Meclis de kendisine tam yetki verdi. Bu Şah'ın otoritesine gerçek bir darbeydi; tahtını kurtaracak ve Musaddık'ı düşürecek dış ve iç güçlere bel bağlamaya başladı: ABD, İngiltere ve ordu. Sonunda, 1953 yılında Musaddık düşürüldü. Bu düşürülmede en önemli pay, hiç kuşkusuz, İngiltere'nin İran'a karşı uyguladığı ekonomik ambargodadır. Bundan sonra Şah, muhalefeti acımasızca bastırmış ve uzun süre ağır bir baskı politikası uygulamıştır. Şah'ın denetimi ele geçirmesinden sonra, 1954 yılında İngiltere'yle yeni bir petrol anlaşması yapılarak, Musaddık'ın devletleştirmesi sözde kabul edildi. Sekiz yabancı şirketin kurduğu bir konsorsiyum (hisselerin % 40'ı İngiltere'nin, % 60'ı öteki şirketlerindi) İran petrolünü işletecek ve kârın % 50'sini İran'a verecekti. Ayrıca İran, 1957 ile 1966 yılları arasında 25 milyon sterlin devletleştirme tazminatı ödeyecekti.

Batı'nın Askeri Örgütlenmesi: NATO

1. NATO'nun Kurulduğu Uluslararası Ortam

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, şimdiye kadar açıklanmaya çalışılan gelişmeler, yani Almanya konusunda Sovyetler' le Batılılar arasındaki köklü görüş ayrılıkları, Doğu Avrupa ülkelerinin teker teker Sovyet etki alanına girmesiyle ideolojik ve ekonomik örgütlenmenin başlaması, Japonya'da Müttefikler arasında ortak bir anlayışın ku-

rulamaması, Yunan iç savaşı ortamında ilan edilen Truman Doktrini ile Marshall Planı ve İran ile Türkiye üzerindeki Sovyet baskısı, özellikle Avrupa'da soğuk savaşı doruk noktasına çıkarmaya başlamıştı. İki büyük devlet arasında ortaya çıkan güvensizliğin derinleşmeye başladığı bir sırada, 1948 Şubatında, daha önce incelenen Prag darbesi gerçekleştirildi.

Prag darbesi sonucu, Çekoslovakya'nın Sovyet etki alanı içine girmesinin Batı'daki ilk tepkisi, Brüksel Antlaşması'dır. 17 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere Brüksel'de bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşma ile taraflar, ortak bir savunma sistemi kurmayı, ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi kararlaştırmışlardı. Brüksel Antlaşması'nın 4. maddesine göre, taraflardan biri "Avrupa'da silahlı bir saldırıya uğradığı takdirde" antlaşmayı imzalamış bulunan öteki devletler, ellerindeki askeri ve öteki tüm olanaklarla saldırıya uğrayana yardım edeceklerdi. 1948 Eylül'ünde de Brüksel Antlaşması çerçevesinde bir askeri organ kurulmuş ve Batı Birliği Savunma Örgütü adını almıştı.

Gerçekte Doğu Avrupa ülkeleri arasında ikili ittifak antlaşmaları imzalanırken, ABD de benzer tipte antlaşmaları Batı Avrupa'da gerçekleştirmenin gerekliliğine inanmaya başlamıştı. Bu amaçla, ilk olarak, Batı Avrupa ülkelerinin federal bir yapı içinde birleşmelerini önerdiyse de yüzyıllık ulusal bağlılıkları ve önyargıları hemen ortadan kaldırmaya olanak yoktu. ABD' nin ikinci önerisi, Batı Avrupa ülkelerinin önce kendi aralarında örgütlenmesiydi. İşte Brüksel Antlaşması bu anlayışın, Prag darbesi anlamlı bir bahane olarak kullanılarak, gerçekleşmesidir. Brüksel Antlaşması'nı imzalayan devletlerin arkalarında Amerikan desteğini görmek istemelerinin sonucuysa NATO'dur.

Brüksel Antlaşması devletleri, böyle bir antlaşmayı,

sağlayacağı savunma gücüne inanarak değil, işi ciddi tuttuklarını gösterdikten sonra, asıl ABD'yi bir ittifak içine çekmek için imzalamışlardı. Bu konuda ABD'de de çalışmalar başlamıştı. Senatör Vandenberg, Dışişleri Bakanlığı'na da danışarak bir rapor hazırladı. Bu rapor "ABD'nin hukuki yoldan, karşılıklı yardım ilkesine dayanan bölgesel ve toplu tedbirlere başvurmasını ve ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek silahlı bir saldırı durumunda, tek tek ya da toplu olarak meşru savunma hakkını (BM Antlaşması'nın 51. maddesinde anlatımını bulmaktaydı) kullanma kararlılığını doğrulayarak, barışın korunmasına katkıda bulunmasını" öneriyordu. Bu karar tasarısı 11 Haziran 1948 tarihinde Amerikan Senatosu tarafından kabul edildi. Artık NATO'ya giden yol açılmıştı. Kuzey Atlantik Antlaşması 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve ABD arasında imzalanarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, yani NATO kuruldu.

1949 Nisanında NATO'nun içine doğduğu dünya, bir iki yıl öncesine göre, hızlı bir değişiklik içine girmekteydi ve bu değişiklik en çok Sovyetler Birliği'nde görülüyordu. Berlin ablukasına Batılıların, Kominform'a da Tito'nun başarıyla karşı koymaları, Stalin'i, ideoloji sözcüsü olan Jdanov'un katı ideolojik tutumunu ve bağnazlığını sorgulamaya itmişti. Jdanov, Politbüro üyesi ve Stalin'in en yakın arkadaşı olup, kendisinden sonra en etkili önder durumundaydı. Jdanov 1948 Temmuzunda nedeni anlaşılmaz bir biçimde öldü ve kendisini destekleyenler kitlesel bir tasfiyeyle ortadan kaldırıldılar. Bunun sonucunda Malenkov ve Kruşçev gibi Stalin'in iç ekonomik sorunlara daha çok önem vermesini isteyen iki yönetici üst basamaklara yükselmeye başladılar. 1949 Nisanında Berlin ablukası

kalkmak üzereydi. İtalya ile Fransa'da komünistler büyük ölçüde destek yitirmeye başlamışlar, Batı'da endüstri üretimi 1938 yılına oranla % 15 artış göstermiş, tarım üretimi 1947 yılına göre % 50 yükselmişti.

NATO, kuruluşunun üçüncü yılında içine Türkiye ile Yunanistan'ı, 1955'te Federal Almanya'yı ve 1982'de İspanya'yı alacak biçimde genişledi. 1949 yılında ABD bu örgütü Ortadoğu'ya doğru genişletmeyi düşünmüyordu. Soğuk savaşın başlayıp bütün hızıyla sürdüğü Orta Avrupa'da NATO'nun güçlendirilmesi ve güçlü bir askeri bir ittifak biçimine dönüştürülmesi öncelik kazanmıştı. Ancak Avrupa' da Berlin ablukasının başarısızlığı, soğuk savaşın Uzakdoğu'da açık çatışmaya dönüşmesi ve Ortadoğu bölgesinde ulusçu nitelikteki hareketlerin gelişmeye başlaması Amerikan Hükümetini politika değiştirmeye yöneltti. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD yeni kurulacak dünyadaki payını Avrupa ve Uzakdoğu ile sınırlı olarak görebilirdi. 1950'lerle birlikte rolü, içine Ortadoğu'yu alacak biçimde genişledi.

Türkiye'nin NATO'ya girmesini yalnızca Sovyet tehdidine karşı güvenlik sağlamak açısından değerlendirmek eksiktir. Üzerinde en çok durulan Sovyet tehdidi, Türkiye'de zaten var olan isteği güçlendirip hızlandırmıştır. Türkiye, savaş sonu dünyasına çok partili demokratik rejimi kurma çabaları ve çok önemli ekonomik kalkınma sorunlarıyla girmişti. Ekonomik kalkınma olmadan demokrasinin kurulamayacağı, kurulsa bile gelişemeyeceği evrensel olgusundan hareket eden Türk yöneticileri NATO üyeliğini "modern Türkiye" için gerekli görüyordu. Üstelik savaş sonrası siyasal istikrarsızlık döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de yeni silahlarda ateş gücünün yükseltilmesi gerekiyordu. Türk yöneticileri tüm bu amaçların gerçekleşmesinde dışardan gelecek ekonomik ve askeri yardımı bir

önkoşul olarak değerlendirme eğilimindeydiler. Dolayısıyla Türk Hükümetinin bakış açısına göre, Türkiye'nin NATO üyeliği ekonomik, siyasal ve askeri gelişme amaçlarına yardım edecekti.

2. *NATO Antlaşması ve Organları*

NATO Antlaşması tüm üyeler için ortaklaşa savunma ilkesine dayanmıştır ve en önemli özelliği budur. Bu ortaklaşa savunma antlaşmanın 5. maddesinde şöyle bir anlatım bulmaktadır:

"Taraflar, içlerinden birine ya da birkaçına karşı Avrupa' da ya da Kuzey Amerika'da ortaya çıkacak silahlı bir saldırının bütün taraflara yöneltilmiş bir saldırı sayılması ve dolayısıyla taraflardan her birinin böyle bir saldırı durumunda, BM Antlaşması'nın 51. maddesiyle tanınan tek tek ya da ortak meşru savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği yeniden kurmak ve sürdürmek için, silahlı kuvvetler kullanımı da dahil olmak üzere, gerekli göreceği harekete, tek tek ve öteki taraflarla anlaşma halinde, hemen başvurmak yoluyla saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardım etmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu nitelikte olan her silahlı saldırı ve bunun sonucunda alınan her önlem hemen Güvenlik Konseyi'nin bilgisine sunulacaktır. Bu önlemler, BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği yeniden kurmak ve sürdürmek için gereken önlemleri alması ile son bulacaktır."

NATO Antlaşması'nın bu en önemli maddesinin dikkatli bir incelemesinden anlaşılacağı gibi, NATO'da, bir yıl önce kurulan Brüksel Antlaşması'nın aksine, "otomatik yardım", yani bir saldırı durumunda silahlı kuvvetlerin kullanımıyla hemen yardıma koşmak, öngörülmemiştir. Ayrıca Antlaşmanın 11. maddesi bu yükümlülüğü sulan-

dırmakta ve antlaşmanın hükümlerinin her ülkenin anayasal sürecine uygun olarak yürütüleceğini belirtmektedir: "Bu antlaşma taraflarca kendi anayasa kurallarına uygun olarak onaylanacak ve hükümlerince ona göre uygulanacaktır." 9. madde, savunma politikasını gerçekleştirmek için bir Konsey kuruyor, 12 ve 13. maddeler, her on yılda bir antlaşmayı gözden geçirmeyi öngörüyor ve kuruluşundan yirmi yıl sonra her üye, bir yıl önceden haber vermek koşuluyla, antlaşmadan çekilme hakkına sahip oluyordu.

NATO'nun bir başka amacı, üyeleri arasında ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamak ve yakın ilişkiler kurmaktır. Bu amaçla ilgisi olan 2. madde şöyledir:

"Taraflar, kendi özgün kuruluşlarını sağlamlaştırmak, bu kuruluşların dayandığı ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve istikrar ile refahı sağlamaya yönelik koşulları geliştirmek yoluyla, uluslararası iyi niyetli ve dostça ilişkilerin gelişmesine yardım edeceklerdir. Taraflar uluslararası ekonomik politikalarındaki tüm farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışacaklar ve içlerinden her biri ya da tümü arasında ekonomik işbirliğini teşvik edeceklerdir."

NATO ya da Atlantik İttifakı'nın başında, üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan Kuzey Atlantik Konseyi vardır. Bu ittifakın en yüksek karar organı olup, müttefikler arasında siyasal danışma ve dayanışma açısından önemli bir forum niteliği taşır. NATO temelde askeri bir kuruluş olmasına rağmen, nihai karar merkezi siyasal ve sivil otoritededir. Üye devletler egemen olduklarından ve eşit haklara sahip bulunduklarından, Konsey tüm kararlarını oybirliğiyle alır. Üyeler için üretim programlarını saptayan, bütçe ihtiyaçlarını görüşüp oluşturan, askeri katkıların nitelik ve sayısını belirleyen Konsey'dir. Konsey'in karar alma yetkisini de elinde bulundurarak, sürekli görev yapmasını sağlamak için (çünkü dışişleri bakanları her zaman toplantı ha-

linde bulunamazlar) üye devletlerin büyükelçi düzeyindeki Daimi Temsilcileri, bakanlar düzeyindeki bileşimler arasında toplanırlar. Konsey, yılda genellikle iki kez dışişleri bakanları, haftada bir ya da birkaç kez de daimi temsilciler düzeyinde toplanır. Konsey, genel bir kural olarak, savunma sorunlarını ele almaz. Savunma sorunları, Konsey kadar sık ve aynı düzeyde toplanan Savunma Planlama Komitesi tarafından incelenir.

Hangi düzeyde toplanırsa toplansın, Konsey'e ve Savunma Planlama Komitesi'ne NATO Genel Sekreteri başkanlık eder. Genel Sekreter, Kuzey Atlantik Konseyi'nin, Savunma Planlama Komitesi'nin ve Konsey'in kurduğu komitelerin başkanıdır ve uluslararası sekreterliğin yönetiminden sorumludur. Konsey'in kurduğu komiteler arasında en önemli olanları, Siyasal Sorunlar, Ekonomik Sorunlar, Nükleer Savunma Sorunları, Bütçe, Savunma, Silahlanma Direktörleri, Altyapı, Ulaşım ve İletişim komiteleridir.

NATO'nun en yüksek askeri organıysa, üye ülkelerin genelkurmay başkanlarından oluşan Askeri Komite'dir. Askeri Komite, barış döneminde NATO bölgesinin ortak savunmasıyla ilgili tedbirleri Konsey'e tavsiye etmekle yükümlüdür. Başlıca NATO komutanlıkları Komite'ye karşı sorumludurlar. Komite'nin sürekli bir biçimde toplanabilmesi için, her ülke, genelkurmay başkanını temsilen, bir Daimi Askeri Temsilcisini Askeri Komite'ye atamaktadır. Üye devletlerin Avrupa ve Kuzey Amerika kıtasındaki topraklarını kapsayan NATO bölgesi, üç uluslararası komutanlığa bölünmüştür: Atlas Okyanusu Komutanlığı, Avrupa Komutanlığı ve (Manş) Kanal Komutanlığı. Bir de Kuzey Amerika kıtası için Bölgesel Planlama Grubu bulunmaktadır. Bu komutanlıklara atanan NATO komutanları, bölgesel savunma planlarının hazırlanmasından ve üye devletlerin kendilerine tahsis ettiği ulusal kuvvetlerin nasıl

kullanılacağından sorumludurlar.

3. Yakın Sonuçları

NATO'nun önemli özelliklerinden biri, ABD'nin barış zamanında Avrupa ülkeleriyle yaptığı ilk askeri ittifak olmasıdır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasının kargaşa ortamında, Batı Avrupa ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilere belirli bir düzen ve kurallar bütünü getirmiş, ama öte yandan iki blok arasındaki soğuk savaşın da doruk noktasını oluşturmuştur. Sovyetler Birliği, 1955 yılında NATO'nun Doğu Bloku'ndaki karşılığı olan Varşova Paktı'nı kurunca iki blok kesin çizgileriyle ortaya çıkacaktır. Ne var ki, Avrupa'nın soğuk savaş döneminden sonra gireceği "Yumuşama" (*detente*) havası da bu iki karşıt blok arasındaki güç eşitliğine dayanacaktır ve bu güç eşitliğini sağlayan başlıca unsur NATO ile Varşova ittifak düzenlemeleri olmuştur.

Doğu Bloku ülkeleri kendi aralarında ve Sovyetler Birliği'yle ikili ittifak antlaşmaları yaparlarken, bunları tümüyle savunmaya yönelik olarak düşünmüşlerdi ve nesnel olarak dışardan bakıldığında öyle görünüyorlardı. Ama 1947 yılında bu savunma ittifakları tamamlandığında, başta ABD olmak üzere Batılılar, bu düzenlemeleri kendilerine yönelik saldırı ittifakları olarak yorumladılar ve NATO'nun kurulmasının önemli bir nedeni de buydu. Böyle bir bakış açısından değerlendirildiğinde, 1957-1961 yılları arasında NATO Genel Sekreterliği yapmış olan Belçika'nın eski başbakanlarından Paul Henry Spaak, NATO'yu bir savunma düzenlemesi olarak nitelendirirken, haklı ve içten olabilir. Ama tıpkı 1947 ittifaklarında olduğu gibi, tarih boyunca yapılan her savunma ittifakı, ister iki ister çok taraflı olsun, ittifak yapılmasına neden olan devlet ya da devletler grubu açısından saldırgan nitelikte görünür; yine tarih boyunca ittifakın yazıldığı metinde resmen "saldırgan" bir it-

tifak kurulmamış olsa bile.

Sovyetler Birliği NATO'nun kuruluşuna büyük bir tepki gösterdi. İttifakı Avrupa'da "saldırgan Angloamerikan blokunun bir silahı ve bu blokun yeryüzü egemenliğinin ilk adımı" olarak nitelendirdi. Kuruluşlarından sonra NATO ile Varşova Paktı arasındaki güç ilişkisi, silah teknolojisinde ortaya çıkan gelişmelerin yol açtığı strateji düzenlemeleri ve sonunda beliren "yılgı" ya da "dehşet" dengesi, 1950 sonrası dünya tarihinin temel belirleyicilerinden biri olacaktır.

1949 yılı sona ererken, Avrupa'da siyasal bir istikrar yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Almanya ikiye bölünmüş olmasına rağmen, Berlin ablukası kalkmıştı ve Federal Almanya ekonomik bakımdan hızlı bir ekonomik kalkınma içine girmişti. Çekoslovakya'nın Sovyet blokuna girmesine rağmen, Yugoslavya bu bloktan çıkmıştı ve hatta Yunanistan ile Türkiye gibi Batı'ya eğilimli devletlerle bölgesel işbirliği olanakları araştırıyordu. Yunan iç savaşı sona ermek üzereydi. Batı Avrupa ülkelerinin refah düzeyinin yükselmesi, Marshall Planı'nın başarısını vurguluyordu. ABD'nin de içinde bulunduğu bir savunma ittifakı, NATO kurulmuştu ve askeri bakımdan hızla örgütleniyor ve güçleniyordu. Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Avrupa rahatlarken, bu defa soğuk savaş başka bir bölgeye, Uzakdoğu'ya sıçradı ve Avrupa'ya da sıçrayan olumsuz sonuçlarıyla, burada açık çatışmaya dönüştü.

Doğu'nun Askeri Örgütlenmesi: Varşova Paktı

NATO'nun kurulmasından altı yıl sonra, 14 Mayıs 1955'te, Sovyetler Birliği Varşova Paktı'nı oluşturdu. Bu devletin yanında, Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Doğu Almanya ve Arnavutluk (1968 yılında

üyelikten çekildi) bu ortak savunma örgütünün üyesi oldular. Varşova Paktı, her ne kadar, Sovyet yöneticilerinin anlatımıyla, "bir NATO saldırısına karşı Doğu Avrupa ülkelerini savunmak" amacıyla kurulmuşsa da, asıl işlevi başkaydı. Ülke yönetimini Stalin'in ölümünden sonra ele geçiren SBKP Genel Sekreteri Nikita Kruşçev, özellikle Tito'nun Yugoslavya'daki ulusçu, bağımsız ve "asi" tutumunun Doğu Avrupa'da genişlemesini engellemek amacıyla, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etki ve denetimini artırmak ve yeni Tito'ların çıkmasını önlemek istiyordu. Varşova Paktı, büyük ölçüde bu yüzden kuruldu. Zaten, ilerde ele alınacak olan Macar ve Çek ayaklanmalarının bastırılmasında açıkça ortaya çıkacağı gibi, genellikle bu işe yaramıştır.

Varşova Paktı'nın kuruluş antlaşması, üye ülkeler arasında birleşik bir askeri komutanlık kurulmasını ve Doğu Avrupa ülkelerinin topraklarında Sovyet ordu birliklerinin yerleşmesini öngörüyordu. Leonid Brejnev döneminde Doğu Avrupa ülkelerine müdahale "hukuki" bir kılıf içine sokularak, Brejnev Doktrini adı verilen ve "dost ülkelerdeki yıkıcı faaliyetlere ortak müdahale" ve "sınırlı egemenlik" anlayışları Varşova Paktı' nın varlık gerekçelerinden biri haline geldi. Doğu Avrupa ülkelerinde Varşova Paktı'nın bu niteliklerine karşı ortaya çıkan tepki yalnız Macar ve Çek ayaklanmalarının temel nedenlerinden biri olmayacak, aynı zamanda bölgede Sovyet etkisinin 1989'da yıkılmasını da hazırlayacaktır.

1985'te antlaşmanın süresinin 20 yıl daha uzatılmış olmasına rağmen, aynı yıl SBKP Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçev, iktidarının hemen başında Brejnev Doktrini'nin geçersizliğini ilan ederek hiç umulmadık gelişmelerin de kapısını araladı. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde komünizmin çökmesi ve çok partili parlamenter rejime geçil-

mesi, Avrupa'nın iki bloklu yapısını hiç olmazsa siyasal bakımdan ortadan kaldırdı. 1989 Ekim'inde de üyeler birbirlerinin içişlerine karışmama kararını alarak Brejnev Doktrini'ni resmen bitirdiler. Varşova Paktı 1 Nisan 1991'de dağıtıldı ve böylece savaş sonrası Avrupası'nın iki kutuplu yapısı askeri bakımdan da tarihe karıştı.

IV. SOĞUK SAVAŞIN UZAKDOĞU'DA ÇATIŞMAYA DÖNÜŞMESİ

Çin'deki Gelişmeler ve Kore Savaşı

1. Çin'de Komünist Yönetimin Kurulması

Mançu hanedanlığının 1912 Ocak'ında yıkılıp yerine Sun Yat-Sen'in geçici başkanlığında cumhuriyetin kurulmasından önce, Çin son kırk yıl içinde merkezi bir hükümete sahip olamamış bir devletti. Asıl yönetim, bölge valileriyle her biri kendi ordusuna sahip olan askeri önderlerin elindeydi ve bunların kötü yönetimi Çin'i anarşik bir siyasal ve ekonomik ortam içine itmişti. Büyük kıyı kentleriyse geniş ayrıcalıklara sahip yabancı devletlerin elindeydi. 1923 sonrasında Sun Yat-Sen'in milliyetçi Halk Partisi (Kuomintang) Sovyetler'le yakın ilişki kurarak, bu devletten kredi, askeri malzeme ile çok sayıda siyasal ve askeri danışman aldı. Bu arada 1921 yılında kurulmuş bulunan Çin Komünist Partisi (ÇKP), Sovyetler Birliği ile işbirliği yapan merkezi hükümete karşı çıkmamaktaydı. Bu durum Sun Yat-Sen'in 1925'te ölümü ve yerine geçen Çan Kayşek'in ordu komutanlığını da üzerine almasıyla değişti. 1927 yılında Çin'in yeni önderi geniş bir harekâta girişerek ÇKP'yi tam anlamıyla ezdi. ÇKP önderlerinden Mao Ze-

dung ile Chu Teh, Kiangsi eyaletine sığınarak mücadelelerini burada sürdürmeye başladılar. Kiangsi'de Mao kırsal kesimde faaliyette bulunan devrimci köylü çeteciler ordusuyla iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladı.

1931 sonbaharında Japonya'nın Mançurya'yı işgale başlaması üzerine, ÇKP Kuomintang'a, aralarındaki düşmanlığı sona erdirip Japon işgaline karşı yurtsever bir cephe içinde işbirliği yapma önerisinde bulunmuştur. Çan Kay-Şek, Japonya 1937 Temmuzunda Çin'i işgal etmeye başlayınca olumlu cevap verdi ve taraflar arasında bir anlaşma sağlandı. Japonlara karşı yürütülen ortak savaşta komünistler hem askeri bakımdan kuvvetlendiler hem de taraftarlarını artırdılar. ABD Aralık 1941'de Japonya'ya karşı savaşa girince, Çin'deki iki karşıt güç, Japonya'ya karşı savaşmaktan çok, denetimleri altında bulunan toprakları genişletme ve güçlerini artırma yönünde çaba göstermeye başladılar. Taraflar gelecek bir iç savaşa hazırlanıyorlardı. Daha Japonya teslim olmadan başlayan çatışmalar, teslimden sonra büyük bir iç savaşa dönüştü.

1945 Nisanına gelindiğinde, Çin komünistleri bir milyona yakın askere sahip olmuşlardı ve savaş sonrasında Kuomintang ile iktidar mücadelesine umutla bakıyorlardı. Çünkü Çin milliyetçileri Amerika'dan yardım almakla birlikte savaşma azimleri pek yüksek değildi. 1946 ortasında Mao Mançurya'da saldırıya geçti ve milliyetçileri dağıttı. 1947 yılının sonuna gelindiğinde, tüm Çin'de Kuomintang'ın askeri üstünlüğü 4/1'den 2/1'e düşmüştü ve iç savaşın sonuna gelindiğinde, Halk Kurtuluş Ordusu'nun iki milyon askeri eski Kuomintang savaşçısıydı. 1948'de Mançurya'nın tümünü eline geçiren komünistler, bu tarihten sonra güneye yöneldiler ve 1949 yılında eski rejimin son kalıntıları Formoza (Tayvan) adasına sığındı. 1 Ekim 1949'da Kıta Çini'nde Çin Halk Cumhuriyeti ilan edilir-

ken, Çan Kay-Şek Formoza'da Çin Cumhuriyeti'ni kurdu ve Kıta Çini'nde iktidarı ele geçirmek için mücadeleye başladı.

Komünistler iktidarı ellerine geçirdikten sonra Çin toplumunu değiştirme çabasına giriştiler. Mao Ruslara güvenmemesine ve Moskova ile Pekin arasındaki tam içten olmayan ilişkilere rağmen dış politikasında Sovyet yanlısı bir tutum aldı. Amerikan dış politikasını yönetenlerse, yeni hükümetin bir Sovyet uydusu olduğu düşüncesiyle, Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı sert bir davranış içindeydiler.

2. *Kore Savaşı*

a) Kuzey Kore'nin Saldırısı

Kore, 1950 Haziranına gelindiğinde, kolera salgınlarına uğrayan, okuma yazma oranı düşük ve otoriter hükümetlere sahip bir ülkeydi. Son yüzyıl boyunca, Uzakdoğu güç oyunlarında satranç tahtasındaki bir piyon gibi oynanmıştı. Rusya ile yaptığı savaşı kazanan Japonya 1905 yılında Kore üzerinde koruyuculuk kurmuş ve 1910'da yarımadayı ülkesine katmıştı. Kore 1945' te Japonya'nın teslimiyetinden sonra, Sovyetler'le ABD arasında yeniden başlayan güç çatışmasının deneme tahtası oldu. Bu iki devlet, Japonya'dan aldıkları topraklar üzerinde yerli ama kendilerine bağımlı hükümetler kurduktan sonra, 1948 ve 1949'da işgal ordularını çektiler ve 38. enlem arada sınır oldu. Böylece Kore, yirminci yüzyılın başında olduğu gibi, Rusya ile onun batısındaki ülkeler arasındaki mücadelenin bedeli oldu ve tıpkı 1904'teki gibi, Çin de (ama farklı bir Çin) bu çatışmanın dışında duruyordu. Güney Kore Çin'e herhangi bir tehdit oluşturamadığı için, Mao'nun Kore sorunlarına kafa yormasına gerek yoktu. Güney Kore, Başkanı Syngman Rhee'nin otoriter hükümetinden çok çekmiş ve hatta

ABD 1950 yılının başında Rhee'nin anayasal haklara saygı göstermemesini açıkça protesto etmişti. 1950 Mayısında yapılan seçimlerde Rhee'nin partisi 48, öteki partiler 120 sandalye kazanmışlardı.

7 Haziran 1950'de Kim İl Sung'un Kuzey Kore hükümeti, genel seçimler yoluyla ülkenin barışçı bir biçimde birleşmesi kampanyasını açarak Rhee'nin içerdeki sorunlarından yararlanmak istedi. Kuzey Kore'nin bu girişimleri Stalin'in genel stratejisine de uygun düşmekteydi. Bir kere Truman Mayıs ayının ortasında Japonya'yla barış antlaşması görüşmelerinin öncelik kazandığını açıklamıştı ve böyle bir antlaşma, ABD'ye Japon topraklarında uzun süreli askeri üsler kurma hakkını tanıyacak gibi görünüyordu. İşte Stalin bu tehdidi karşılamayı düşünüyordu.

İkinci olarak, Mao'nun Çin'deki başarısı, özellikle Hindiçini, Filipinler ve Endonezya olmak üzere tüm Asya'da devrimci hareketleri teşvik etmişti. Bu durum, ilk bakışta, Sovyet stratejisine de uygun görünüyordu ve üstelik Çin 1950 Şubatında Sovyetler Birliği'yle bir de ittifak antlaşması imzalamıştı. Ama durum yüzeyde göründüğü gibi değildi. Çünkü Mao'nun başarısının sonucu olarak, bu devrimci hareketlerden bazılarının Mao' nun koyduğu modele uygun biçimde başarı kazanması, Stalin'in iki karşıt blok varsayımını zayıflatabilir ve dünya komünist hareketi içinde Stalin'in önderliğini tartışılır duruma getirebilirdi. Şimdi Sovyet denetimindeki Kuzey Kore'nin kısa ve başarılı bir savaşı, Japonya'yı korkutup ABD'ye üs vermekten caydırabilir ve Mao'nun genişleme eğilimini ve ününü sınırlandırabilirdi.

Üçüncü olarak, bu, Stalin'in Batı'ya karşı anlamlı bir hareketi de olabilirdi. 1949 yılında NATO'nun kurulmasıyla, Avrupa'daki Sovyet ilerlemesi kararlı bir direnmeyle karşılaşmaya başlamıştı ve 1948'de Çekoslovakya'nın blok

içine alınması, Stalin'in Avrupa'daki son zaferi olabilirdi. Dolayısıyla Stalin için Asya'ya dönmenin zamanı gelmiş bulunuyordu. Üstelik Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Ocak 1950'de verdiği bir demeçte, ABD'nin savunma çemberindeki devletleri tek tek sayarken, Kore'den söz etmemişti. Stalin'in Kuzey Kore'yi güneye saldırtmasında bunun da payı olduğu söylenebilir. İşte bütün bu düşüncelerin sonucu olarak, Kuzey Kore birlikleri 25 Haziran 1950'de 38. enlemden güneye doğru saldırıya geçtiler ve Güney Kore topraklarına girdiler.

Başkan Truman'a göre bu saldırı Sovyetler Birliği tarafından yönetilmekteydi ve belki de geniş ölçekli bir Sovyet-Çin ortak saldırısının ilk adımıydı. Ancak Truman'ın bu saldırıya karşı ilk tepkisi ölçülüydü. Japonya'da bulunan General Mac Arthur'a Güney Kore'ye malzeme yardımı yapması yönergesini gönderdi. Hemen toplantıya çağrılan BM Güvenlik Konseyi, bir Amerikan karar tasarısını dokuz olumlu oy ve Yugoslavya'nın çekimser oyuyla kabul etti. O sırada Kıta Çini'nin BM'de temsil edilmemesini protesto etmekte olan Sovyet temsilcisi Güvenlik Konseyi'nin toplantılarına katılmadığından, veto mekanizması işlemedi. Güvenlik Konseyi'nin kararında, Kuzey Kore'nin saldırgan olduğu belirtilmekte, çatışmaların hemen durdurulması ve tarafların 38. enlemin iki yanına çekilmeleri istenmekteydi. İki gün sonra askeri durum kötüye gitmeye başlayınca, Başkan Truman Amerikan hava ve deniz birliklerini harekete geçirdi. Aynı gün, yani 27 Haziran'da, BM Güvenlik Konseyi, barışı korumak için BM üyelerini Güney Kore'ye yardım etmeye çağıran bir karar tasarısını kabul etti (7'ye karşı 1 oyla; Yugoslavya karşı, Mısır ve Hindistan çekimser).

Savaşın ilk haftasında, Başkan Truman saldırıyla Sovyetler Birliği arasında açıkça bağlantı kurmaktan kaçındı.

Böylece Stalin, prestijine herhangi bir zarar gelmeden, saldırıyı durdurmayı düşünebilirdi. Buna karşılık Sovyetler Birliği Güney Kore birliklerinin Kuzey Kore'ye saldırdığı gibi, gerçekten inandırıcı olmayan suçlamalarda bulununca, Truman yönetimi de saldırıdaki Sovyet payı üzerinde açıkça durmaya başladı.

b) ABD'nin Tepkisi

1950 Haziranının sonlarına doğru, Truman yönetiminin kararlarını haklı çıkarmak ve açıklamak üzere "kolektif güvenlik" ve "BM harekâtı" deyimleri sık sık kullanılmaya başlamıştır. Bu iki deyim de yanıltıcıdır. Bir kere, ABD'nin 1950 yılında Pasifik'te hiçbir kolektif güvenlik paktı yoktu. 1945-1950 yılları arasında ABD'nin, Japonya'nın denetiminde İngiltere ile Avustralya'yı sürekli dışarda tutması, "kolektif güvenlik" kavramını "tek yanlılık" biçimine dönüştürmüştü. Dışişleri Bakanı Dean Acheson'un kullandığı biçimiyle "kolektif güvenlik" şuydu: ABD "kolektif güvenlik" kavramının genişliğini saptayacak ve "güvenliği" de tek yanlı olarak sağlayacaktı. Ayrıca Başkan Truman 27 Haziran'da Amerikan birliklerini Kore'ye sokarken, Avrupalı müttefiklerine de danışmamıştı. Bu ABD'nin son derece önemli uluslararası sorunlarında Batılı müttefiklerine danışmadan tek yanlı olarak ilk harekete geçişi olmadığı gibi, son da olmayacaktır. "BM Harekâtı" deyimine gelince, ABD gerek tek başına, gerekse bazı Batılı ülkelerle Truman Doktrini'ni, Rio Paktı'nı, Marshall Planı'nı ilan eder ve NATO'yu kurarken, BM içinde ortak bir hareketi hiç düşünmemişti. ABD'nin Kore'deki davranışı da bu önceki davranış kalıplarına uymaktaydı. ABD, BM'nin 27 Haziran tarihli kararını, komutlarını BM'den değil, Washington' dan alan bir komutanlık kurulması için kullanmıştır. General Mac Arthur "BM ile doğrudan hiçbir bağım olmadı"

demektedir. ABD bu BM birliğinin kara kuvvetlerinin % 50'sini (geriye kalanın çoğunu Güney Kore vermişti), deniz kuvvetlerinin % 86'sını ve hava kuvvetlerinin de % 93'ünü sağlamıştır.

BM'deki Amerikan tutumunun en belirgin örneği, Amerikan delegesi J. F. Dulles'ın 3 Kasım 1950 tarihinde BM Genel Kurulu'ndan geçirdiği "Barış İçin Birleşme Kararı"nda görülmektedir. Bu karar, BM Genel Kurulu'na, eğer BM Güvenlik Konseyi veto yüzünden işlemez duruma gelirse, üyelerine, silahlı kuvvetlerin kullanılması da dahil olmak üzere, ortak güvenlik önlemlerini alma tavsiyesinde bulunma yetkisini vermekteydi. Bu karar BM'yi önemli bir değişikliğe uğratmıştır. Artık BM onlarsız dünya barışının sağlanamayacağı büyük devletler arasındaki anlaşmaya dayanmamaktaydı. ABD, bu davranışıyla, Sovyetler'in ve dolayısıyla kendisinin veto yetkisini zayıflatmıştır.

Amerikan genelkurmayı daha 1950 Nisanında Almanya'nın silahlandırılmasını kabul etmişti. Kore Savaşı çıktıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri konuyu bir kez daha incelediler. Uzun ve sert geçen tartışmalardan sonra, Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları Eylül'de bir bütün üzerinde anlaştılar. Almanya silahlanacak ve Avrupa devletlerinin bu silahlanmadan doğacak korkuları üç yolla giderilecekti: (i) Avrupa'nın mali sorunlarının çözümlenmesi için ABD'nin daha çok yardım yapması; (ii) gelecek bir Sovyet ya da Alman saldırısına karşı Amerika'nın hemen yardıma geleceği konusunda Avrupa devletlerine güvence vermek için, Avrupa'ya 4-6 Amerikan tümeninin gönderilmesi ve (iii) NATO'da bir Amerikan generalinin başkanlığında birleşik bir askeri komutanlık kurulması. 1950 yılının Aralık ayında NATO Dışişleri Bakanları, NATO Konsey toplantısında uzlaşma sağlamak için bir araya geldiler. Almanya'nın NATO'ya katılması konusunda ilke anlaşma-

sına vardılarsa da ayrıntılarda anlaşamadılar. Bu arada Kore'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin de savaşa katılması, Amerikan yöneticileri açısından burayı hem bir karabasana çevirdi hem de Avrupa'yla ilgili tasarılarına yeni bir hız kazandırdı. 4 Nisan 1951'de, Amerikan Senatosu bir karar tasarısını kabul etti. Buna göre NATO'da bir ortak komutanlık kurulacak, Avrupa'nın savunulması için Almanya, İtalya ve İspanya kuvvetleri kullanılacak ve dört Amerikan tümeni Avrupa'ya gönderilecekti. Böylece Amerikan yönetimi, Kore Savaşı'nı, Avrupa ve genel Doğu-Batı sorunlarının bundan böyle konuşulacağı çerçeveyi çizme yolunda başarıyla kullanmasını bilmiştir.

c) Çin Halk Cumhuriyeti'nin Savaşa Katılması

Temmuz ve Ağustos ayları boyunca Çin'deki yeni hükümet, Kore'deki silahlı çatışmaya çok az tepki gösterdi. Açıktan, yüz yıllık savaşlardan kurtulmaya çalışan ve en önemli dış politika amacı Formoza'nın kurtarılması olan Çin, BM kuvvetleri için âni bir tehdit oluşturmuyordu. BM'deki Amerikan delegesi "Kore'nin tüm bölgeleri için açık kapı politikası" önerip, Donanma Bakanı "barış için işbirliğini zorlayacak bir savaştan" söz edince, Çin Dışişleri Bakanı Chou Enlai Ağustos sonunda ilk tepkiyi gösterdi. "Kore Çin'in komşusudur" diyerek, komşusunun sorunlarının "barışçı bir biçimde" çözülmesi gerektiğini açıkladı. 2 Ekim 1950'de, yani Kuzey Kore birliklerinin 38. enlemin kuzeyine çekilmeye zorlanmasından sonra, BM kuvvetleri Kuzey Kore topraklarına girdikleri takdirde Çin'in de savaşa gireceğini bildirdi. 7 Ekim'de ilk Amerikan birlikleri bu çizgiyi geçince, Yalu akarsuyunun karşısında, Mançurya sınırındaki Çin askeri yığınağı 180.000'den 320.000'e yükseldi ve 16 Ekim'de birkaç Çin "gönüllüsü" Yalu'yu geçti. 24 Kasım'daysa, General Mac Arthur, savaşı bitirecek bir

saldırıya girişeceklerini açıkladı. İki gün sonra Çin birlikleri akarsuyu kitlesel bir biçimde geçip çok sayıda Amerikan birliğini savaş dışı bıraktı.

Çin'in bu saldırısının nedeni şu olabilir: Çin BM'deki Amerikan delegesinin "açık kapı" çağrısını, Çin'in hemen yanı başında Amerikan birliklerinin konuşlandırılacağı biçiminde yorumladı ve gerçekten ABD oradan Çin'in iç ve dış politikasına baskı uygulayabilirdi. Yüzyıllık bir sömürü temeline oturan Çin'in Batı'dan nefret duygusu ve Mao' nun Çin'e Asya'daki eski üstünlüğünü sağlama kararlılığı, böyle bir Amerikan varlığını kabule olanak tanımamıştı.

Çin'in savaşa katılması üzerine, Amerikan Haberalma Örgütü 13 Aralık 1950'de bir rapor hazırladı. Bu rapora göre Sovyetler'in Kore Savaşı'nı şu amaçlarla kullanmakta olduğu açıkça ortaya çıkmıştı: (i) Amerikan gücünü Kore ile Formoza'dan atmak; (ii) Çin'i Uzakdoğu'da başat güç durumuna getirip onu BM'ye sokmak; (iii) Japonya'daki Amerikan gücünü ve üstünlüğünü ortadan kaldırmak ve (iv) Almanya'nın silahlanmasını önlemek. Bu rapor üzerine, Başkan Ocak 1951'de savaşı yürütebilmek için olağanüstü yetki istedi. Kongre'ye 50 milyar dolarlık savunma bütçesi sundu, hava kuvvetlerini iki katına çıkardı. Fas, Libya ve Suudi Arabistan'dan yeni üsler elde etti ve ordu mevcudunu % 50 artırarak 3.5 milyona yükseltti. Böylece Uzakdoğu'da da soğuk savaş doruk noktasına varmaya başlamıştı.

ç) Savaşın Sonu

Çin'in de katılmasıyla, savaş bir BM-Çin savaşı durumuna geldi. Mac Arthur Çin saldırısına karşı hazırlıklı olmadığı için, Çin ordusu BM birliklerini püskürterek Güney Kore'yi işgal etmeye başladı. Ancak bir karşı saldırı sonucunda Çin birlikleri 38. enlemin kuzeyine çekilmeye zorlandı-

lar ve çizgi boyunca askeri bir durgunluk ortaya çıktı. Askeri kuvvetler arasındaki sınır, 38. enlemin biraz kuzey ve güneyine kaymak suretiyle saptandı ve 1951 Nisanında bırakışma görüşmeleri başladı. Panmunjom' daki bırakışma görüşmeleri çok uzun sürdü ve bırakışma ancak 1953 Temmuzunda imzalanabildi.

Kore Savaşı'nın sonucunda, Kuzey Kore, Çin ile Batı arasında tampon devlet haline geldi. Savaşın Çin Halk Cumhuriyeti açısından sonucu, daha bir süre silah ve mali yardım bakımından Sovyetler'e bağlı kalmasıdır. Batılılar, epey kayıp vermelerine rağmen Güney Kore'yi kurtardılar. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, ABD'nin atom üstünlüğüne rağmen, Uzakdoğu'da böyle bir savaşı başlatma cesareti, Avrupa ülkelerini kıtalarında güçlerini artırmaya ve aralarındaki bağları sıkılaştırmaya itti. NATO'nun, içine Türkiye, Yunanistan ve Federal Almanya'yı alacak biçimde genişletilmesi, Kore gibi saldırıya açık durumda bulunan Yugoslavya'ya Batı'nın yardıma başlaması, yine Kore Savaşı'nın sonuçları arasındadır. Kore Savaşı'ndan en zararlı çıkan yine Koreliler oldu; ülkeleri yakılıp yıkıldı ve birkaç milyon Koreli öldü.

Güney ve Güneydoğu Asya Gelişmeleri

1. Tibet Sorunu

Çin insanından gerek ırk, gerekse kültür bakımından çok farklı olan Tibet halkı, geleneksel olarak Dalai Lama adı verilen dinsel önder tarafından yönetilmekteydi. Tibet, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Çin'in etki alanı içinde kabul edilmişti. Bu etki, 1914 tarihli Simla Sözleşmesi ile Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından da tanınmıştı. Ancak 1913-1950 yılları arasında, zayıf Çin yöne-

timi Tibet'teki askeri varlığını sürdürememiş ve bundan yararlanan Dalai Lama, uzun süre ülkesinin tam bağımsızlığının uluslararası alanda tanınması için çok çaba göstermişse de başarı kazanamamıştı. Bu süre içinde Tibet özerk bir bölge gibi yönetilmiş, Tibet'in tam bağımsızlık istekleriyle Çin'in hükümranlık hakları sürekli çatışmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Çin hükümeti, dış politikasının en önemli sorunları olarak, Taiwan ile Tibet'in kurtarılmasını göstermişti. Çin'in bir askeri harekâta girişmesinden endişelenen Dalai Lama hükümeti, 1950 Nisanında Çin'le ilişkilerinin düzenlenmesi için girişimlerde bulunmaya başladı. Bu girişimlere cevap olarak Pekin hükümeti, Tibet'in Çin'in bir parçası olduğunu, coğrafi konumu yüzünden Çin ordusunu engelleyemeyeceğini ve İngiliz ya da Amerikan yardımına güvenmemeleri gerektiğini açıkladı. 24 Ekim 1950 tarihindeyse Tibet'i "İngiliz ve Amerikan emperyalist baskısından kurtarmak", bu ülkeyi "anayurdun büyük ailesi" içine almak ve Çin'in "ulusal savunma çizgisini güçlendirmek" gerekçesiyle, doğudan işgal etmeye başladı. İşgal hareketine en büyük tepki, doğal olarak Tibet hükümetinden ve işgal gerçekleştiği takdirde Çin'le sınır komşusu olacak Hindistan'dan geldi. Hindistan hükümeti 26 Ekim'de Pekin'e bir protesto notası verirken, Tibet hükümeti BM'ye başvurdu. Çin ise bunun tümüyle Çin'in içişlerini ilgilendirdiği iddiasıyla işgali sürdürdü. Ülkede doğru dürüst yol olmadığı için Çin askerleri ve savaş malzemeleri havadan paraşütle yere indirildi ve düzenli ordusu olmayan Tibet'in işgali 1950 yılının sonunda gerçekleşti.

Çin hükümeti önce Tibet'in yönetiminde hoşgörülü davranıp burada kurduğu garnizonların bir bölümünü kapatmak, komünist yönetim biçimini uygulamamak ve Dalai Lama'yı "Tibet Özerk Bölgesi"nin başkanı olarak tanı-

mak gibi ödünler verince, Dalai Lama Çin yönetimiyle işbirliği yaptı. Ama bu işbirliği sürerken, Tibet'in doğusunda yerleşmiş bulunan Kham kabileleri Çin yönetimine karşı mücadeleyi yürütmekteydiler. Bu isyanın bastırılmasında Dalai Lama Çin birliklerine yardım etmeyince, Çin baskı politikasına başladı. Bu baskıysa isyanın tüm Doğu Tibet'e ve oradan da başkent Lhassa'ya sıçramasına yol açtı. Başkaldırı, 1959 Martında Çin garnizonuna saldırı olayında doruk noktasına ulaşınca Çin harekete geçti ve kanlı çarpışmalar sonucu tüm Tibet'e egemen oldu. Dalai Lama ise ülkeden kaçarak Hindistan'a sığındı.

Tibet'teki bu gelişmeler, ilerde ortaya çıkacak olan Çin-Hint çatışmasının da temelini oluşturmuştur. Tibet, özerk bir bölge durumundayken, Çin ile Hindistan arasında "tampon bölge" oluşturuyordu. Tibet'in 1959'da tümüyle Çin askeri işgali altına girmesiyle, iki ülke doğrudan doğruya sınır komşusu oldular. 1962 yılında, ÇHC Çin-Hint sınırının yeniden düzenlenmesini isteyince, Çin-Hint çatışması başlayacaktır.

2. *Hindiçini Gelişmeleri ve Vietnam Savaşı'nın Başlaması*

a) Viet Minh'in Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Hindiçini bir Fransız sömürgesiydi. 3. Napolyon döneminde Fransızlar Annam, Kamboç, Koşen ve öteki bazı bölgeleri ellerine geçirmişler, bu arada Hindistan ve Birmanya yoluyla Hindiçini'ye giren İngilizlerle Mekong'da çatışmışlar ve sonunda bu akarsuyu aralarında sınır yapmışlardı. İkinci Dünya Savaşı'nda Hindiçini Japonya'nın eline geçti. Bu devlet, 1945 yılında yenileceğini anlayınca, buradaki milliyetçi duyguları körükledi ve bölge halkını silahlandırdı. Hindiçini'de üç bağımsız devletin (Vietnam, Laos ve Kamboç) kurulduğunu ilan

ederek Vietnam'ı İmparator Bao Dai'nin yönetimine bıraktı. 1945'te Fransız Hindiçinisi'ne gelen ilk birlikler İngiltere'nindi. Bunlar Saigon'a geldiklerinde durumu karışık buldular, çünkü milliyetçi gruplar savaş sonu düzensizliğinden yararlanarak denetimlerini kurmak için çaba gösterirlerken, Hür Fransa'ya bağlı birlikler de Fransızların hayatlarını korumak gerekçesiyle mücadeleye başlamışlardı. İngilizler bir ara, kendilerine teslim olmuş bulunan Japon savaş tutsaklarını bile kullanmak istediler.

1946 yılının sonuna gelindiğinde, Fransızlar duruma bir dereceye kadar egemen olmuşlarsa da, milliyetçi hareketin gücünü gördüklerinden, Fransız Uluslar Topluluğu'nun çerçevesi içinde ve bir Hindiçini Federasyonu'nun parçası olarak bağımsız bir Vietnam'ın kurulmasını da kabul etmişlerdi. Bu arada, milliyetçi örgütler içinde en güçlüsü olan Viet Minh'in önderi, Fransız sömürgeciliğine karşı olan ABD'nin de desteğiyle durumunu sağlamlaştıran, komünist Ho Şi Minh'di. 1941 yılında Çin'de kurulan Viet Minh, 1944 yılında Vietnam'ın kuzeyinde çeşitli üsler kurarak etkin bir mücadeleye girişmiş ve etki alanını genişletmeye başlamıştı. Ayrıca Ho Şi Minh, Bao Dai'nin yönetimine karşı olan öteki milliyetçi direniş merkezleriyle birleşerek, Hanoi'de geçici bir hükümet kurmuştu. 1946 sonunda, Fransızlar'ın Vietnam'dan çıkma niyeti olmadığını anladığı için, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan ederek, kuzey dağlık bölgelerinde gerilla savaşına başladı.

Böylece, Kuzey Vietnam kurulurken, Fransız hükümeti, bölgede savaş öncesinin sömürge yönetimini yeniden canlandırmak kararındaydı. Bunun sonucu olarak, Fransa ile çete savaşına girişen Viet Minh arasında uzun ve kanlı savaşlar dizisi başladı. 1949 yılında Çin'de komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri, Vietnam savaşının da gidişini değiştirdi. Çünkü şimdi Ho Şi Minh sıkıştığı zaman sığınabi-

leceği ve sürekli silah alabileceği bir sınıra kavuşmuş bulunuyordu. Savaş 1954 yılında en yüksek noktasına vardı. Kuzey Vietnam Başkomutanı General Nguyen Giap, 7 Mayıs 1954 tarihinde Fransa'nın Vietnam'daki en önemli garnizonunun bulunduğu Dien Bien Phu'yu eline geçirince, Viet Minh tüm kuzeyi denetimi altına almış oldu. Fransa daha fazla mücadele edemeyeceğini anlamıştı. Bunun üzerine, İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyetler Birliği'nin çağrısıyla, Cenevre'de uluslararası bir konferans toplandı ve Hindiçini'de barışın kurulması sorununu görüşmeye başladı. Taraflar 8 Mayıs 1954'te şu konularda anlaşmaya vardılar: Vietnam 17. enlem çizgisinden ikiye bölündü. Kuzeydeki Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ne karşılık, güneyde Ngo Dinh Diem'in başkanlığında ve Batı'ya eğilimli bir hükümet kuruldu. Böylece Almanya ve Kore'den sonra üçüncü kez bir ülke ikiye ayrılmış oldu. Soğuk savaşın önemli güç merkezlerinin çerçevesinde bulunan ülkeler açısından sonucu genellikle budur. Ancak varılan anlaşmaya göre, 1956 yılında serbest seçimler yapılacak ve bu seçimlerle ülke birleştirilecekti. Kuzey Vietnam ÇHC'nin, Güney Vietnam ise, Fransa çekildikten sonra, ABD'nin etkisi altına girdi.

b) Başkan Truman ve Vietnam

Başkan Truman'ın Vietnam gelişmelerini değerlendirme biçimi, 1945-1952 yılları arasında büyük değişiklikler göstermiştir. 1945'te Fransa ile Ho Şi Minh arasında çatışma başladığı zaman Truman'ın sempatisi hiç kuşkusuz ikincisinden yanaydı. Bölgedeki savaş temelde bir sömürge savaşı olduğundan ve Roosevelt'ten beri ABD bu tip savaşlarda sömürge halkına sempati duyduğundan, Truman'ın tutarlı davranması ve Fransa'nın bölgeye yeniden dönmesine karşı çıkması gerekiyordu. Bu değerlendirmenin sonucu ola-

rak Truman, 1947 yılında savaşı sona erdirmesi için Fransa'ya baskı yapmış ve Fransa'nın tüm yardım çağrılarını geri çevirmiştir.

ABD'nin bu politikası uzun sürmedi. Bunun nedeni, Hindiçini olaylarının niteliğinin değişmesi değil, başka yerlerdeki gelişmelerdir. 1948 yılına gelindiğinde, ABD'nin dünyadaki rolü temelinden değişmişti. Berlin, Yunanistan ve Çekoslovakya olayları, Batı ile Doğu arasındaki bölünmeyi belirgin bir biçimde ortaya çıkarmıştı. "Demirperde" ve "çevreleme" gibi kavramlar, Amerikan dış politikasına egemen olmuş, kendini NATO'nun mimarı olarak gören Truman, totaliter bir blokun genişlemesine karşı duran hür dünyanın önderi rolünü benimsemişti. Avrupa için beliren tehdit gerçekti ve buna karşı alınan tedbirler haklı ve doğru olabilirdi. Ama Avrupa'yla ilgili yeni Amerikan tutumu, 1948 yılından sonra tüm dünyaya uygulanmaya başladı ve yeryüzünün hemen hemen her yöresindeki çatışmalar, Avrupa'daki tehdidin bir parçası olarak yorumlandı.

Kısaca, Başkan Truman, Avrupa'daki "çevreleme politikasını" Hindiçini'yi de içine alacak biçimde genişletti. Böylece Avrupa'daki tehlike Çin'de komünistlerin yönetimi ele almasıyla birleşince, ABD'nin Hindiçini gelişmelerini değerlendirme biçimi de değişti. Bu değerlendirmeyse Ho Şi Minh'in başkaldırısının milliyetçi niteliğinin dikkate alınmasını engellemiştir. Böylece Truman'ın gözünde "emperyalist Fransa" yerini "Batı'nın savunuculuğunu yapan Fransa"ya bırakmış, bir zamanlar "gece kulübü imparatoru" olarak nitelendirilen Bao Dai, "uluslararası komünizmin emirlerini Hindiçini'de uygulayacak" Ho Şi Minh'e tercih edilmiştir.

Doğal olarak, Hindiçini'deki olayların tanımı değişince, neler yapılması gerektiği konusundaki görüşler de değişti. Kore Savaşı'ndan birkaç gün sonra, Hindiçini'ye ilk

uçaklar gönderildi ve Karşılıklı Savunma Yardım Programı'ndan Fransa'ya 120 milyon dolarlık askeri yardım verildi. Bu yardım 1952'de 300 milyona çıktı. Başkanlığının son aylarında Truman, Hindiçini' deki Fransız savaş çabalarına yardım etmeye başlamıştı. 1952 yılında Güneydoğu Asya, artık sömürgecilik karşıtı başkaldırı bölgesi olarak değil, Doğu-Batı güç mücadelesinin bir halkası gibi görülmeye başladı. Hatta daha da ileri gidilerek, Hindiçini savaşı, Kore Savaşı'na bağlandı ve bu savaşla birlikte başladığı kabul edildi. Hür dünya için ABD nasıl Kore'de savaşıyorsa, aynı amaç için Fransa da Hindiçini de savaşmaktaydı. Truman, bölgeye savaşkan Amerikan askeri göndermediyse de, askeri yardıma başlamış ve bu yardım giderek artmıştır. Ancak Başkan'ın unuttuğu nokta, Asya'nın Avrupa olmadığı ve Avrupa'da işleyen bir politikanın Hindiçini'de tam bir felaketle sonuçlanabileceğiydi.

c) Başkan Eisenhower ve Vietnam

1952 yılında başkanlığa gelen Eisenhower ile Dışişleri Bakanı J. F. Dulles kesinlikle inanmışlardı ki Çin, nasıl ABD'ye karşı Kuzey Kore'nin yanında savaşa girmişse, aynı biçimde şimdi de Fransa'ya karşı Kuzey Vietnam'ın yanında savaşa katılacaktır. Fransa'ya Amerikan yardımı 1954 yılında 1 milyar dolara yükseldiği zaman ABD Vietnam Savaşı'nın bedelinin yarısını ödemeye başlamıştı.

Eisenhower yönetiminin, Çin'in Kuzey Vietnam'ın yanında savaşa katılacağı görüşü gerçekleri yansıtmaktan uzaktı. Her şeyden önce, Vietnamlıların, Çinlilerden tarihsel kuşkuları vardı. Nasıl Ruslar için Almanlar biraz kuşku uyandırırlarsa, rengi ne olursa olsun, Vietnamlı için Çinli de biraz öyleydi ve egemenliği istenmezdi. Vietnam'ın o günden bugüne kadar politikası, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, hem Moskova hem de Pekin'e karşı korunma-

sı amacına yönelik bir denge politikasıdır. İkinci olarak, ÇHC tüm savaş boyunca şu ilkeye göre hareket etmişti: "Güç dengesi Fransa'nın aleyhine gelişecektir. Kore'dekinden farklı olarak, bir müdaheleye ve işgale gerek yoktur." Bunun sonucu olarak, Fransa ABD'den aldığı yardımı artırınca, ÇHC de Kuzey Vietnam'a yardımı artırmış ve kaba bir dengenin sağlanmasına çalışmıştır.

1954 ortasındaki Cenevre Konferansı ve SEATO'nun kurulması Fransa'nın askeri çabalarına son vermiş ve Vietnam'da Amerikan askeri varlığını başlatmıştır. Cenevre Konferansı'nda savaş durumunu ortadan kaldıran birçok anlaşma imzalanmış ve Vietnam'ın yanında Laos ve Kamboçya kurulmuştu. Vietnam için öngörülen 17. enlem çizgisi yalnız askeri bakımdan geçerli olacak, siyasal birlikse iki yıl sonra, Kanada, Hindistan ve Polonya temsilcilerinden kurulu bir komisyonca denetlenecek olan genel seçimler sonunda gerçekleşecekti. Ho Şi Minh açısından bu koşullar uygundu, çünkü şimdi askeri zafer yerini siyasal bir zafere bırakacaktı. Seçimleri kazanacağından emindi.

ç) SEATO'nun Kurulması

ABD Cenevre Antlaşmaları'nı imzalamadı. Ancak tek yanlı bir yükümlülükle, antlaşmaları tehlikeye düşürecek güç tehdidi ve kullanımından kaçınma sözünü verdi. Bu sırada SEATO (Güneydoğu Asya İttifak Örgütü) kurulma yolundaydı. 1954 yılında Manila'da SEATO Antlaşması'nın imzalandığı gün, ek bir protokolle sekiz devlet (Avustralya, Yeni Zelanda, ABD, Fransa, Pakistan, Filipinler, Tayland, İngiltere) Hindiçini'nin SEATO'nun koruyuculuğu altında olduğunu açıkladılar. Zaten ABD SEATO'yu Cenevre'de elde edilen sonuçları dengelemek umuduyla kurmuştu. Viet Minh ise SEATO'yu Cenevre Antlaşmaları'nın özüne aykırı buldu. Ho Şi Minh, ABD'nin yeni tutumunu, Viet Minh'in

askeri alandaki başarısını siyaset alanında tekrarlamasını engellemek olarak görmekteydi. Buna rağmen kuvvetlerini Güney Vietnam'dan çekti. Kuzeyde seçimleri alacağı kesindi; güneyde bir azınlık bile kendisine oy verse, tüm Vietnam onun önderliğinde birleşmiş olurdu.

Bu arada Mandarin ailesinden bir Katolik olan ve ABD tarafından desteklenen Ngo Dinh Diem, güneyde İmparator Bao Dai'yi düşürmeye çalışmaktaydı. Diem, ABD'nin güçlü desteğiyle, 1955 Ekim'inde Vietnam Cumhuriyeti'ni kurdu ve cumhurbaşkanı oldu.

d) Tırmanmanın Başlaması

Cenevre Antlaşmaları'ndan sonra, Viet Minh'e göre ABD Fransız emperyalizminin yolunu izlemeye, ABD'yse, Cenevre düzenlemesini bir "komünist tuzağı" olarak değerlendirmeye başlamıştı. Yani bir sömürge savaşının sonu, komünistlerle Amerikalılar arasında yeni bir savaşın başlangıcı oldu. İşte bu noktadan sonra, "tırmanma" başladı. Bu tırmanmanın ilk belirtisi, ABD'nin 1954-1956 arası, Diem'in askeri gücünü artırma çabasında ve buna karşılık Ho Şi Minh'in 1955'te Moskova ile Pekin'e giderek, bu iki devletle yardım ve dostluk antlaşmaları görüşmelerine girişmesinde görülmektedir. Diem 1955 Temmuzunda, Güney Vietnam'da seçimlerin yapılamayacağını açıkladı. Ayrıca Kuzey Vietnam'da Ho Şi Minh'e karşı muhalefet çıkaracak özgürlüğün bulunmadığını söyledi. Eisenhower bu görüşü destekleyince, 1956 Temmuzunu seçimsiz geçiştirdi. Buna karşılık Ho Şi Minh, güneyde gerilla savaşı ve komünist kadrolar yetiştirmeye başladı. Eisenhower döneminin geriye kalan bölümünde, ABD giderek desteği azalan Diem'i askeri danışmanlarla desteklemeyi sürdürdü. 1960 yılına gelindiğinde, Güney Vietnam'da 1000 Amerikan askeri danışmanı bulunuyordu. Böylece, Fransa'nın yenilgisinden

gereken dersi alamayan Eisenhower yönetimi, Vietnam'da yükü omuzlamaya başlamıştı.

Alt Kıtada Bağımsızlık ve Sonraki Gelişmeler

İngiltere'nin 1947 yılında Hindistan'dan çekilmesi ani bir karar gibi görünüyorsa da aslında uzun bir süreden beri gelişen olayların sonucudur. Hintliler Mahatma Gandhi'nin önderliğinde edilgin, ama etkili bir mücadele vermekteydiler. İngiltere bu mücadeleye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan'a kısmi özerklik tanımak yoluyla karşılık verdiyse de, bu yetmedi. Japonya 1941'de Güneydoğu Asya'yı işgale başladığı zaman, Hindistan'da bağımsızlık yönündeki mücadele zaten hız kazanmıştı. Ghandi ile Nehru, 2 milyon Hintli İngiliz birlikleriyle yan yana savaştığı için, savaş boyunca açık bir isyandan çekinmekteydiler. Ancak 1942 yılında ortaya çıkan yerel ayaklanmalar İngiltere tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı ve Hindistan'ın iki önderi hapsedildi.

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, ekonomik durumun kötülüğü ve biraz da Roosevelt'in etkisiyle İngiltere bu önemli sömürgesinden çıkmaya karar verdi. Zaten 1944 yılında İngiliz İşçi Partisi, savaşın ve sonra da seçimin kazanılması halinde, Hindistan'a bağımsızlık sözü vermiş bulunuyordu. İngiltere bu kararı verdikten sonra ortaya yeni ve önemli bir sorun çıktı: Egemenliği hangi otoriteye devredecekti? Çünkü Hint Yarımadasında yaşayan Hindu ve Müslümanlar arasında anlaşmazlık vardı ve bunlar iki ayrı parti biçiminde örgütlenmişlerdi. Ghandi ile Nehru'nun önderliğini yaptığı Kongre Partisi, bir bütün olarak bağımsızlık isterken, Muhammet Ali Cinnah'ın önderliğini yaptığı Müslüman Birliği, Müslümanların ayrı bir devlet olarak bağımsızlığını almasını savunuyordu. Bunun en önemli

nedenleri, Hindistan'ın bir bütün olarak bağımsızlığını alması durumunda, Müslümanların, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hinduların egemenliği altına girmesi ve ekonomik bakımdan sömürülmeleri olasılığıdır.

Hindistan'ın bu bölünmüşlüğü karşısında İngiltere'nin tuttuğu yolsa, Hindistan'ı Hintliler, Müslümanlar ve bağımsız prenslikler olmak üzere üçe bölmek ve bunları birbirine düşürerek, bağımsızlıktan sonra bile etkisini sürdürebilmeye yönelik geleneksel "böl ve yönet" politikasıydı. İngiltere Başbakanı Clement Attlee 1947 Şubat'ında bir demeç vererek, 1948 yılında Hindistan'dan çekileceğini, ancak bunun için karşısında bir otorite bulunması gerektiğini açıkladı. Haziran ayında Kongre Partisi Pakistan'ın kurulmasına razı olunca, İngiltere 1947 Ağustosunda Hindistan'dan çekildi ve 15 Ağustos 1947'de Hindistan ile Pakistan iki ayrı bağımsız devlet olarak kuruldular. Hint Yarımadası'nın kuzeybatısındaki Pencap bölgesiyle Bengal'in doğu bölgesi Pakistan oldu ve bağımsız prenslikler ya Hindistan'a ya da Pakistan'a katıldılar. Hindistan'da nüfusun kesin coğrafi sınırlarla belirlenmemiş olmasının sonucunda, Hindu bölgesinde yaşayan 6 milyon Müslüman Pakistan'a, Pakistan'da yaşayan 4.5 milyon Hindu da Hindistan'a göç etti. Bu göç sırasındaki büyük karışıklıkta yarım milyon insan öldü ve karşılıklı katliam ancak Ghandi'nin suikasta uğrayıp ölmesinin yarattığı şokla durdu.

Kurulan Müslüman devleti iki ayrı toprak parçasından oluşuyordu. Batı Pakistan, Karaçi Limanı ile Lahor ve Peshawar gibi kentleriyle, Hindistan ile Afganistan arasında bulunuyordu. Yüzlerce kilometre Hint topraklarının doğusunda, Bengal'in Müslümanları için Pakistan'ın doğu kanadı kurulmuştu.

İngiltere'nin ayrı ve bağımsız prenslikler politikası başarılı olmadı. 570 kadar prenslik ya Pakistan'a ya da Hin-

distan'a katıldılarsa da, iki prenslikte sorun çıktı. Halkı Hindu ama yöneticisi Müslüman olan Haydarabat ile, nüfusunun % 80'i Müslüman ama yöneticisi (Hary Sing) Hindu olan Keşmir. Haydarabat çok kısa bir süre içinde Hint askerleri tarafından Hindistan'a katılırken, Keşmir Hindistan ile Pakistan arasında uzun sürecek bir anlaşmazlık ve çatışmaya yol açtı. Hindistan'ın ilk başbakanı olan Jawaharlal Nehru Keşmirli idi ve Hindistan'da geçerli olan kast sisteminin doruğunu oluşturan Brahman ailesindendi. Bu yüzden, Keşmir'in geleceği kendisini çok yakından ilgilendiriyordu. Hary Sing ne tarafa katılacağı konusunda tereddüt ederken, Pakistan'dan, düzenli bir ordu görünümünde olmayan Patun kabileleri Keşmir'in başkenti Srinagar'a yürümeye başladılar ve bu arada disiplinsiz olduklarından hem Hintli hem de Müslüman halka ateş açtılar ve yağma hareketinde bulundular. Bu durum Pakistan'ın Keşmir'deki prestijini sarstı; Hary Sing de kaçarak Keşmir'in Hindistan'a katıldığını belirten bir belge imzaladı. Ancak, açıkça anlaşılacağı gibi, bu katılmada bölge halkının istekleri kesinlikle dikkate alınmış değildir. Keşmir, coğrafi bakımdan Hindistan'a yakın olmasına rağmen, Batı Pakistan'ı sulayan akarsuların kaynağı Himalayalar'da olup Keşmir'den geçmekteydi ve Pakistan'ın ulaşım olanakları Keşmir'le sıkı sıkıya bağlantılıydı. Belgenin imzalanması üzerine, Hindistan havadan asker göndererek Keşmir topraklarının bereketli üçte ikisini eline geçirdi ve geriye kalan kurak bölgeyi Pakistan'a bıraktı.

İşte bu Keşmir sorunundan dolayı iki ülke arasında 1948 yılında savaş tehlikesi belirmiş ve Hindistan sorunu BM'ye getirmiştir. Bu arada çatışmalar da başlamış ve Ocak 1949'da BM'nin denetiminde ateşkes sağlanana kadar sürmüştür. BM ayrıca durumu ağırlaştırıcı hareketlerden kaçınılmasına ve sorunun plebisitle çözüme bağlanmasına ka-

rar vermişse de Hindistan plebisit koşullarını hazırlamaktan sürekli kaçınmıştır. Hindistan, 1957 yılında Keşmir'i resmen toprakları arasına kattığını açıklamış ve BM'nin arabuluculuk girişimleri ile taraflar arasındaki ikili görüşmeler herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

V. ORTADOĞU'DA ÇATIŞMA VE DÜNYADA BUNALIM (1956-1962)

1953 Martında Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nde yavaş yavaş belirginleşen Stalin karşıtı kampanyanın da etkisiyle, iki blok arasındaki gerginlik Avrupa'da hafiflemeye doğru gider. Ama 1956 sonbaharının şiddetli bunalımları (Arap-İsrail çatışması, Süveyş saldırısı, Macar başkaldırışı, bir yanda Fransa ve öte yanda Cezayir ile Fas'ın ilişkilerinin bozulması) birbirini izleyerek gerginliğin çözülmesini önler. 1958 yılına gelindiğindeyse tehlike belirtileri henüz ortadan kalkmış değildir. (Moskova tarafından tehdit edilen Berlin, ÇHC ile Tayvan arasındaki çatışmalar, Sovyetler'le ABD arasındaki uçak casusluğu ve 1962 Küba bunalımı). İşte "Soğuk Savaş'ın yeniden Hızlanması" başlığı altında incelenecek olan konular bunlardır.

Ortadoğu'da Çatışma

1. Ortadoğu'nun Önemi ve Temel Sorunları

Ortadoğu bölgesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Türkiye'den İsrail'e, Mısır'dan Suudi Arabistan'a kadar, dünya politikasında "merkezi" bir rol oynamıştır. Her şeyden önce, bölge Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında geçiş kavşağı durumundadır. Dolayısıyla on dokuzuncu

yüzyılda Avrupa devletlerinin ana sömürge bölgelerinden biri haline gelirken, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünya egemenliği peşinde koşan "süper" devletlerin etki alanı mücadelesine konu olmuştur. Hele bölgede bol miktarda çıkan petrol hâlâ temel enerji kaynağı olma özelliğini koruduğundan, Ortadoğu üzerindeki etki mücadelesini daha da şiddetlendirmiş ve bölgenin dünya politikasındaki önemini ve etki derecesini artırmıştır. Petrolün yeryüzündeki bölgesel dağılımının ilginç olan noktası, en çok petrol rezervi olan bölgelerin, en az petrol tüketen bölgeler olmasıdır. Dünya petrolünün % 70'ini üreten Ortadoğu ve Afrika, ancak % 4'ünü tüketmekte, % 10'unu üreten Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya, % 75'ini tüketmektedir. Bunun anlamı, genel bir ifadeyle Batı'nın Ortadoğu petrolüne şu ya da bu biçimde bağımlı olmasıdır. Bunun da sonucu, Ortadoğu'da tüm büyük devletlerin yaşamsal çıkarlarının bulunmasıdır. Batı Avrupa tükettiği petrolün % 90'ını, Japonya ise % 98'ini ithal etmektedir. Bunların yanında, Ortadoğu dünyanın hemen hemen bütün tektanrılı dinlerinin çıktığı yerdir. Bölgedeki din mücadelesi 1500 yıldır bitmemiş, 1945 sonrasında örneğini gördüğümüz gibi, Araplarla İsrail arasında yeni bir "30 Yıl Savaşları"na yol açmıştır.

Yeryüzünün gelişmiş ülkelerinin Ortadoğu petrolüne bağımlılık dereceleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye yönelik dış politikalarını da biçimlendirmiştir. Geniş bir petrol rezervi olan ABD doğal olarak başka nedenlerin de etkisiyle, İsrail'e hemen hemen tam destek verirken, bölgede çıkan petrole daha bağımlı olan Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya daha ılımlı ve dengeli bir politika izlemişler ve hatta belirli konularda Arap davasını desteklemişlerdir. Petrol, Ortadoğu'daki Amerikan-Sovyet mücadelesinin de temel nedenlerinden biri olmuştur. Sovyetler Birliği, yeterli petrol rezervi olmasına rağmen, bölge petrolünün Ba-

tı'ya serbest bir biçimde akmasını engellemek için fırsat kollamış, ABD ise petrolün Sovyet denetimi altına düşmesini engellemek ve Batı Avrupalı müttefiklerine sürekli akışını sağlamak istemiştir. ABD'nin bu bakış açısı bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı gösterdiği sert tepki ve İran-Irak savaşındaki tutumu büyük ölçüde bu düşünceden kaynaklanmış, ancak Sovyetler'in yerini, eylemleri engellenmediği takdirde bölgesel bir "süper güç" durumuna gelebilecek olan İran'la Irak almıştır.

Ortadoğu'da petrol, büyük devlet çatışmasının temel nedeniyse, bu çatışmayı şiddetlendiren unsur da çatışan Arap ve İsrail milliyetçiliğidir. Bu Arap-İsrail sürtüşmesinin temel nedenidir. Arap milliyetçiliğinin patlayıcı bir güç olduğu bölgede, İsrail'in var olma mücadelesi, 1945 yılından beri dört savaşın çıkmasına yol açmış ve ABD ile Sovyetler Birliği'ni savaşın eşiğine getirmiştir. Petrolden kaynaklanan ve milliyetçilik tarafından şiddetlendirilen Ortadoğu çatışmalarının çözümünü olanaksız olmasa bile çok zor duruma getiren unsur, milliyetçilikle de bağlantılı olan "din"dir. Bir yanda Müslümanlar diğer yanda Yahudiler, kökeni tarihin derinliklerinde bulunan dinsel bir hakla Filistin'e sahip olmak istemektedirler. Bugün Müslümanlar, sayı ve zenginlikleri arttığından, daha etkin bir politika izlemelerine rağmen, güçlerine uygun ağırlığa sahip olamamaktadırlar. Bunun nedeniyse dinsel bölüntüler, değişik rejimler ve dış güçlerin müdahaleleri yüzünden, aralarında birlik olmamasıdır.

2. 1948 Arap-İsrail Çatışması

a) Çatışmanın Temeli

Ortadoğu bunalımlarının temelinde Arap-İsrail çelişkisi

yatmaktadır. Hitler'in Yahudilere karşı uyguladığı eşi görülmemiş baskı ve soykırım politikası, Yahudileri Filistin'de bağımsız bir devlet kurmaya itti. Buna karşılık, hemen hemen aynı dönemde, Batılı emperyalist devletlerin sömürü ve baskısı, Arapları ulusal benliklerini bulmaya ve ulusal kurtuluşa itmekteydi. Dolayısıyla, küçük bir toprak parçasında, Filistin'de Arap ve Yahudi milliyetçiliği çatışmaya başladı. İki haklı iddia ve iki adalet çağrısı, tarihi 1994 anlaşmalarına rağmen, hâlâ yatışmış değildir.

Siyonist hareket, yani tüm Yahudilerin Filistin'e dönüp, burada bağımsız bir devlet kurmaları, 1897'de Macaristan doğumlu bir Yahudi gazetecisi olan Theodor Herzl'in İsviçre'nin Basel kentinde ilk dünya Siyonist Kongresi'ni toplamasıyla başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında hareketin önderliğini üstlenen Chaim Weizmann, etkin çalışmalarının sonucunda İngiliz politikası üzerinde etkili olmayı başardı. 1917 tarihli Balfour Bildirisi ile Filistin'de Yahudilere "ulusal bir yurt" sözünü aldı ve burada Milletler Cemiyeti'nin "manda" yönetimini sağladı. Bu arada, Baron de Rothschild gibi zengin Yahudilerden toplanan paralarla, 60.000 Yahudi, Arap toprak ağalarından aldıkları topraklar üzerinde Filistin'e yerleşmeye başladılar. Bunlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda 50.000 m^2'lik Filistin toprağına sahip oldular. Hitler'in iktidara gelmesiyle Filistin'e Almanya'dan Yahudi göçü hızlandı ve sayıları 1928'de 150.000'den, 1937'de 400.000'e çıktı. İkinci Dünya Savaşı başladığında Filistin nüfusunun üçte birini Yahudiler oluşturuyordu. Böylece Yahudi göçü sorununun boyutları değişti. Önceleri bireysel toprak satın alma durumu söz konusuyken, şimdi bin yıldır Arapların oturduğu bir bölgede başka bir devletin kurulması tehdidi ortaya çıktı.

b) BM'de Filistin Sorunu

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Filistin'de "manda" yöneti-

mini sürdüren İngiltere'nin politikasında önemli bir ikilem doğdu: Bir yandan Birinci Dünya Savaşı içinde Yahudilere, Filistin'de "ulusal bir yurt" için söz vermişti, öte yandan petrol çıkarları ve bölgeye gösterdiği stratejik ilgi, Araplara karşı bir politika izlemesini de engelliyordu. İkilemi çözmek için bir orta yola başvurdu ve Filistin'i abluka altına alarak, her yıl Filistin'e geçecek olan Yahudilerin sayısına kotalar koydu. Avrupa'da Hitler'in baskı politikasından kaçan Yahudiler, İngiliz birlikleriyle çatışmaya ve yasal olmayan yollardan Filistin'e girmeye başladılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraysa İngiltere, Filistin'deki "manda" yönetimine son verme kararını açıklayarak sorunu BM'ye devretti. BM'nin kurduğu BM Özel Komisyonu (UNSCOP) 1947 yılında, üzerinde 1.2 milyon Arap'la 570.000 Yahudi'nin yaşadığı Filistin topraklarında iki ayrı devletin kurulmasını ve Kudüs kentinin BM denetimi altına alınmasını önerdi. Araplar bu öneriye şiddetle karşı çıktılar.

Öneri BM Genel Kurulu'nun önüne geldi. Verilecek karar üçte iki çoğunluk gerektiriyordu ve iki büyük devlet tarafından desteklenen Yahudilerin şansı başlangıçta büyük değildi. Siyonizmin geleceği, tercih oylarının rengi son ana kadar belli olmayan Liberya, Haiti, Filipinler ve Etiyopya'nın vereceği oylara bağlı kaldı. 29 Kasım 1947 tarihli oylama sonucunda Genel Kurul, Arap devletlerinin (ve Türkiye'nin) olumsuz oylarına rağmen, UNSCOP'un önerilerini kabul etti. Söz konusu devletler, büyük ölçüde ABD'nin baskısıyla olumlu oy kullanmışlardı. Genel Kurul'un bu kararı üzerine taraflar hızla silahlanmaya başladılar. Yahudi örgütü başkanı David Ben Gurion (sonra İsrail devletinin ilk başbakanı olacaktır) hemen İsrail devletinin kurulmasından yana değildi. Çünkü kurulacak devletin daha başlangıçta Araplar tarafından ortadan kaldırılmasından endişeleniyordu. Ama savaş çıktığı takdirde, İsrail'in sınır-

larının BM'nin koyduğu sınırların ötesinde, ordu nereye kadar giderse oraya kadar tüm toprakları kapsaması kararını da vermişti. Bu arada çatışma da başladı.

Bugüne kadar sürmüş bulunan Arap-İsrail çatışmasında, İsrail Ortadoğu'da var olma, tutunma ve sınırlarını güvence altına alma mücadelesi verirken, Arap devletleri en azından Filistin'de bir Arap devleti kurma çabasında olmuşlardır. 40 yılı aşkın bir zamandan beri süren bu çelişkinin nedenlerini kısa bir biçimde ortaya koymakta yarar vardır. Bir kere, 1947'de 2 milyona yaklaşan Yahudi'ye Filistin'de "yurt" verilirken, bin yıldır bölgede oturmakta olan Arapların oyuna başvurulmuş değildir. İkinci olarak, Filistin'e gelen Yahudiler "Siyonizm davası"nın emperyalist savunucuları olarak bu topraklara yerleşmişlerdir. Üçüncü olarak, Yahudiler Araplar'ın kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi verdikleri emperyalist Avrupa devletlerinin kanadı, koruyuculuğu ve teşvikiyle Filistin'e gelmişler ve her bunalımda, ABD dahil, bu güçlere dayanmışlardır. Son olarak, ekonomik girişimi, zenginliği ve toprakları elinde bulunduran Yahudiler karşısında Araplar, kendi yurtlarında "ikinci sınıf yurttaş" durumuna düşmüşlerdir. İşte temel çelişki burada yatmaktadır.

c) İsrail'in Kurulması ve Savaş

İngiliz "manda" yönetimi sonuna yaklaşırken, çatışmalar şiddetlenmeye başladı. 1948 Nisan'ında Yahudilerin aşırı İrgun ve Stern grupları, Deir Yassin adlı bir Arap köyünü yerle bir ettiler ve halkının çoğunu öldürdüler. Ben Gurion olayı nefretle karşıladıysa da Deir Yassin katliamı, Filistinlilerin davalarının haklı bir gerekçesi ve evsiz kalanların simgesi durumuna geldi. Bu olay aynı zamanda "Filistin Mültecileri" sorununun da kökenidir. Yurtsuz kalan Filistinliler, en yakın Arap devletlerine sığındılar. Önceleri,

Arap devletleri, Filistinlilerin uğramış oldukları bu davranışı tüm Arap ülkelerine yaymalarına olanak sağlamak için, bu sığınma hareketini körüklemişlerdir.

1948 Mayısında "manda" yönetiminin son günleri yaklaşmaktaydı ve Yahudiler İsrail devletinin ilan edilip edilmemesi ya da bir süre ertelenmesi konularında görüş birliği içinde değillerdi. Konuyu tartışan Yahudi Geçici Ulusal Konseyi, 14 Mayıs'ta, yani "manda"nın sona ermesinden birkaç saat önce, 5'e karşı 6 oyla, İsrail devletinin kurulmasına karar verdi ve saat 16:00'da Ben Gurion İsrail'in kurulduğunu açıkladı. Yeni devlet saat 16:30'da ABD, 17:00'de Sovyetler Birliği tarafından tanındı. 18:00'de "manda" yönetimi bitti. Ben Gurion Tel-Aviv'den Amerikan halkına teşekkür mesajı gönderirken, Arap uçakları kenti bombalamaya başlamıştı bile.

15 Mayıs 1948 tarihinde, yani kuruluşun ertesi günü, güneyden Mısır, doğudan Ürdün, kuzeyden Suriye ve Lübnan orduları saldırıya geçtiler. Aylarca süren savaşlardan sonra İsrail, Negev çölünün tümünü ve Galilee bölgesini eline geçirerek, 1947'de kendisine BM tarafından ayrılan bölgeden daha geniş bir alana sahip oldu. Savaş sonunda bir milyon Arap evsiz ve yurtsuz kalarak komşu Arap devletlerine sığındı. Artık İsrail'in politikası ne denli barışçı ve savunmaya yönelik olarak ilan edilirse edilsin, bu bir milyon Filistinli için, İsrail'e karşı uzun sürecek bir savaştan başka bir yol kalmamıştı. Soruna İsrail açısından bakarsak, ortaya bir ikilem çıkmaktaydı. Ya yeni kurulan devlet sınırları içine bir milyon Arap'ı alacak ya da kendisine 2000 yıl önce yapılan haksızlığın aynısını Araplara karşı uygulayacaktı. İkinci yol tutuldu.

1948 yenilgisi, başta Mısır olmak üzere Arap devletlerine, gücünü savaş alanında kesin bir biçimde göstermiş bulunan İsrail'e karşı "yıpratma savaşı"nın gerekliliğini öğ-

retmiştir. Bu tür savaşın temeli küçük çaplı "sürpriz" saldırılardı ve bunu gerçekleştirecek birimlere "fedayiin" adı verildi. Bu "yıpratma savaşı"na İsrail'in karşılığı ya da uyguladığı strateji, büyük çaplı saldırılarla üstünlük sağlamak ve böylece en az on yıl rahat etmekti. Özellikle Mısır'ın böyle bir yıpratma savaşını yürütebilmesi için Gazze Şeridi, İsrail'i ekonomik bakımdan güçsüz bırakmak için de Akabe Körfezi'nin denetimi önem kazandı. Bu yüzden, Ortadoğu savaşlarında bundan böyle fitil sürekli olarak bu iki bölgede yanacaktır.

3. Süveyş Bunalımı

a) Çatışmanın Temeli

Mısır'da 1952 yılında iktidarı tümüyle eline geçiren Cemal Abdülnasır'ı Arap dünyasında Arap milliyetçiliğinin kahramanı durumuna yükselten ve böylece İsrail'e karşı yürüttüğü politikada başarı şansını artıran olayların başlangıcı, Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. Türkiye, Irak, İran, Pakistan ile İngiltere arasında 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı, Arap devletlerini bölmüş, Sovyetler'in Ortadoğu bölgesine sızmasını kolaylaştırmış, böylece Nasır Ortadoğu'da Batı emperyalizmine karşı çıkacak tek önder durumuna gel-miştir.

Bu noktadan sonra Nasır iki yol tuttu: İsrail karşısında askeri bakımdan güçlü duruma gelmek için Doğu Bloku'ndan ve özellikle Çekoslovakya'dan silah almak ve Mısır'ı ekonomik bakımdan kalkındırmak için Asuan barajını yapmak. İşte Nasır'ın tuttuğu bu iki yol, 1956 Süveyş bunalımının ve ikinci Arap-İsrail savaşının yakın nedenini oluşturur. Nasır'ın Asuan barajını yapabilmek için geniş çapta dış kredi ve sermayeye ihtiyacı vardı. Bunu sağlayacak başlıca devletler olan ABD ile İngiltere, Mısır'ın Doğu

Bloku'ndan silah alması ve İsrail'e tehdit oluşturmasına karşılık olarak barajın yapımına kredi vermeyi reddedince, Nasır 1956 Temmuz'unda Süveyş Kanalı'nın millileştirdiğini ilan etti. Gerçekte Nasır'ın bu davranışında İngiltere ve Fransa gibi devletler açısından yanlış ya da haksız bir durum yoktur. Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi, barışta ve savaşta, ister ticaret ister savaş gemisi olsun, tüm gemilere açık olmasını hükme bağlıyordu. Nasır, Kanal Şirketi'nin hisse senetlerinin bedelini karşılayacağını ilan etmiş olduğu gibi, İstanbul Sözleşmesi'ni çiğnemiş bulunan iki devlet, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında kanalı tüm öteki devletlerin savaş ve ticaret gemilerine kapatan, İngiltere ve Fransa'ydı. Dolayısıyla Nasır'ın tek taraflı hareketine en son onların karşı çıkması gerekiyordu. İşin aslı herhalde şuydu: Bu davranışla, Batı Avrupa'nın petrol yolu artık Nasır'ın denetimi altına girmiş ve özellikle Fransa ile İngiltere için çok kârlı olan Kanal Şirketi elden gitmişti. Üstelik eğer Asuan barajı bu gelirle yapılacaksa, kanaldan geçiş ücreti de artacak demekti.

b) İngiltere ve Fransa'nın Saldırısı

Sorunu çözmek için toplanan Londra Konferansı (Ağustos 1956) ve BM'den bir sonuç çıkmadı. 16 Ekim'de İngiltere Başbakanı Anthony Eden Paris'e gitti ve kanal bölgesine ortak saldırı kararı burada alındı. Bu gizli görüşmelere İsrail de katıldı. Saldırı hukuksal bir çerçeve içine alınmak istendiğinden, İsrail'in saldırısından yararlanılacak ve savaşanları birbirlerinden ayırmak ve Arap-İsrail çatışmasında kanal bölgesine verilebilecek maddi zararları engellemek için, İngiltere ile Fransa ortak harekâta girişeceklerdi. İsrail, iki Avrupa devletiyle vardığı anlayış birliğinden sonra, 29 Ekim 1956 tarihinde Sina yarımadasını işgal etmeye

başladı. Nasır, İngiltere ve Fransa'nın, çatışmaların sona erdirilmesi yolundaki ültimatomunu reddedince, bu iki devlet Mısır'a karşı hava saldırısına giriştiler ve 5 Kasım'da hava saldırısı yerini paraşütçü birliklerinin indirilmesine bıraktı. ABD ile Sovyetler Birliği, bu açık saldırıya karşı BM'de cephe aldılar. Bu, BM'de ABD ile Sovyetler Birliği'nin ender anlaşmalarından biridir. Bu alışılmadık ortak baskı karşısında Eden, ateşkes ilan edip 6 Kasım'da kuvvetlerinin geri çekildiğini açıkladı ve bunu Fransa'nın aynı yöndeki davranışı izledi. Geri çekilme işlemi Aralık ayında tamamlandı.

Nasır, saldırı olayında son derece akıllı ve sağduyulu davranmıştır. Asıl yanlış hareket eden, dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunu karşılarına alacaklarını bile bile Mısır'a saldıran ve bunu İsrail'le birlikte yapan İngiltere ile Fransa'dır. Saldırıların kılıfı, İsrail ve Arap birlikleri arasına girerek çatışmayı önlemekti. Ancak İsrail beklenmeyen bir hızla askeri harekâtını bitirip istediği bölgeleri işgal ettikten sonra, yani çatışma sona erdiğinde, İngiliz ve Fransız birlikleri Mısır topraklarına inmişlerdi. Saldırı açık bir biçimde ortaya çıkmıştı.

c) İsrail'in Tutumu

1956 Aralık ayına gelindiğinde, İngiltere ile Fransa kanaldan askerlerini tümüyle çekerken, İsrail işgalini sürdürüyor ve gerekli güvenceler verilmeden çekilmeyeceğini söylüyordu. 1 Mart 1957'de güvenceleri şöyle sıraladı: (a) Gazze Şeridi: BM barış gücü bölgede yönetimi ele alacak, bölgenin geleceği konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar asker bulunduracak ve işgal öncesi duruma geri dönme belirtileri olursa İsrail haklarını korumak için harekete geçmekte serbest olacak. (b) Akabe Körfezi: Akabe'den serbest geçiş sağlanacak, BM bir abluka girişimini önleyecek

ve gelecek bir ablukayı saldırı olarak kabul edecek. Bu güvence istekleri, ilerde ele alınacak olan 1967 Arap-İsrail savaşının çıkış noktasını oluşturur.

ç) Sonuçları

(i) 3000 askerinin ölmesine ve savaşı kaybetmesine rağmen, Süveyş saldırısından Mısır kazançlı çıktı. Her şeyden önce, Süveyş Kanalı üzerinde tam denetim sağladı, İngiliz üslerini devraldı ve buradaki İngiliz ve Fransız mallarını ele geçirdi. Böylece Mısır'da 1881 yılından beri sürmekte olan İngiliz etkisi ortadan kalkmış oldu.

(ii) Nasır, Arap dünyasının en etkili ve güçlü önderi durumuna yükseldi. Nasır, daha önce yazdığı ve yönetim felsefesini açıklayan *Mısır'ın Kurtuluşu: Bir Devrimin Felsefesi* adlı kitabında, Mısır'ın "hayat sahası" olarak, iç içe girmiş üç bölge göstermekteydi. Arap Bölgesi: Tüm Arap devletleri, Mısır'ın çevresinde büyük ve federal bir devlet olarak örgütlenmeli ve bütünleşmeliydi. Afrika Bölgesi: 5 milyon beyaza karşı 200 milyon siyah insanın mücadele ettiği bu kıtanın kurtuluşu ve gelişmesi, ancak Mısır'ı örnek almaları ile gerçekleşebilirdi. İslam Bölgesi: Endonezya'dan Rusya'nın içlerine kadar tüm Müslümanlar ortak bir ülküyle hareket etmeliydiler. Bölge bunu gerçekleştirecek olan "kahramanını" beklemekteydi ve bu kahraman da Nasır'ın ta kendisiydi.

İşte Nasır özellikle 1956'dan, yani Arap dünyasında prestijinin yükselmesinden sonra, bu büyük özlemle hareket etmiş, buna uygun bir dış politikayı seçerek yeni oluşmaya başlayan ve ilerde göreceğimiz Bağlantısızlar Bloku'nun önderliğine oynamaya başlamıştır. Büyük devletlerin hayati çıkarlarının bulunduğu stratejik Ortadoğu bölgesinde, Siyonizmi yaymaya çalışan ve bunun için Batılı ülkeleri kullanmak isteyen bir İsrail ile yukardaki ülkülerle

hareket eden bir Mısır, her an patlamaya hazır bir hava yaratacaklardı. İlerde değinileceği gibi, öyle de oldu.

(iii) Mısır'a karşı Batılı devletlerin uyguladıkları ekonomik boykotu ve kanala saldırıyı sert bir biçimde kınayan Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da prestiji arttı ve Mısır giderek bu devlete yaklaşmaya başladı.

(iv) ABD, gerek saldırının karşısında açıkça yerini alması gerekse bölgede emperyalist bir geçmişinin bulunmaması yüzünden, tıpkı Sovyetler Birliği gibi prestij kazandı. Ancak bölgede etkinleşen Sovyet politikasına karşıt olarak oluşturacağı ve Süveyş bunalımının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek Eisenhower Doktrini, Arapların gözünde, Batı'nın çıkarlarını korumaya yönelik bir düzenleme biçiminde yorumlandı ve bölgedeki Amerikan prestijini uzun vadede düşürdü. Şimdi işlenecek olan konu budur.

4. Eisenhower Doktrini

a) Temeli

Eisenhower Doktrini'nin temeli, ABD'nin, Sovyetler'in Süveyş bunalımından sonra Ortadoğu'da kazandığı prestije karşı, İngiltere'nin etkili olamamasının sonucu, bölgede bir karşı grup örgütleme çabası ve bölgedeki olayları uluslararası komünizmin bir parçası olarak kabul etmesidir. Bunun üzerine, uluslararası komünizmin açık saldırısına karşı Ortadoğu ülkelerini korumak için silahlı yardımda bulunmayı kararlaştırmıştır.

Eisenhower Doktrini'ni anlamak için, Süveyş bunalımına ek olarak, Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Sovyetler'in izlediği dış politikayı bilmek gerekir. İlerde ayrıntıları ile incelenecek olan bu konuya burada çok kısa da olsa değinmek yerinde olacaktır. Moskova, 1953'ü izleyen yıllarda "barış içinde bir arada yaşama" politikasını savunmaya başladı. Bunun sonucu olarak, İngiltere, Fransa

ve ABD'nin Ortadoğu'dan çıkışını kolaylaştırmak için, komünist olsun ya da olmasın, her türlü "ilerici" hareketi desteklemeye başladı. Bu tutum, Stalin'in "benimle olmayan bana karşıdır" anlayışı ve uygulamasına taban tabana zıttı ve Stalin bu anlayışıyla Ortadoğu'daki gelişmelere ilgisiz kalıyordu. Yeni politikasıyla Ortadoğu'ya ilgisi artan Sovyetler Birliği'nin, özellikle Bağdat Paktı'nın kuruluşundan sonra, bölgedeki prestiji yükseldi. Üstelik "barış içinde bir arada yaşama" politikası yeni yeni oluşmaya başlayan bağlantısız devletlere de sempatik görünüyordu. Sovyetler Birliği'nin bu değişik ve puan toplayan politikasına karşılık, ABD'nin bölge için biçimlendirdiği yeni bir politika yoktu. Sovyet etki alanının içine düşmesi olası görülen devletlerin Amerikan ekonomik ve askeri yardımını kabul etmelerini sağlayacak ve buna inandıracak yeni bir politikanın ortaya çıkarılması gerekiyordu. Ayrıca bu yeni politikaya göre, silah satın almak için Batı Bloku'nda yer almak da gerekmemekteydi.

b) İlanı

Gerçekte, Eisenhower Doktrini beklenmedik bir gelişme değildi. Daha 1956 Kasım'ında ABD Dışişleri Bakanlığı, yayımladığı bir bildiriyle Bağdat Paktı üyelerini, bu devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlıklarına karşı girişilecek bir saldırının ABD tarafından "düşmanca bir hareket" olarak kabul edileceğine inandırmıştı.

Amerikan Kongresi, 1957 yılının başında sunulan bir raporu, 9 Mart 1957 tarihinde kabul etti. Eisenhower Doktrini diye anılacak olan bu programa göre (a) ABD Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı için hayati olarak kabul etmekteydi; (b) Uluslararası komünizm tarafından desteklenen herhangi bir devletten gelecek açık bir saldırıya

karşı yardım isteyen devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak amacıyla, Amerikan askeri kuvvetlerinin kullanılması da dahil olmak üzere, gerekli yardım ve işbirliğinin sağlanması için, Kongre Amerikan Başkanı'na yetki vermekteydi; (c) Doktrin ayrıca, Başkan'ın bu amaçla serbestçe kullanabileceği 200 milyon dolarlık ödenek de ayırmaktaydı.

Eisenhower Doktrini'nin asıl amacı, İngiltere'nin zorunlu olarak bıraktığı boşluğu doldurmak ve Batılı ülkeler için önemli olan petrolün düşman eline geçmesini önlemek olsa gerektir. Ayrıca bu bölgeye komünist etkisinin girmesinin önlenmesi ve ilerde büyük anlaşmazlıklar çıkarabilecek nitelikte olan Arap-İsrail savaşını, komünist müdahalesi olmadan serbestçe çözebilmek olanağının yaratılması da düşünülmüş olabilir. Kısaca Eisenhower Doktrini, on yıl önceki Truman Doktrini'nin tüm Ortadoğu'ya yaygınlaştırılması çabası olarak değerlendirilebilir.

c) Sonucu

Eisenhower Doktrini'nin ABD açısından beklenen sonucu verdiği söylenemez. Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye, doktrini Ortadoğu ülkelerinin içişlerine doğrudan bir müdahale, Siyonizm tarafından beslenen emperyalist bir manevra olarak görmüşler, Nasır ve Arap milliyetçiliğine karşı bir plan olarak yorumlamışlardır. Doktrin, İsrail'de bile soğuk karşılanmıştır. Birçok İsrail gazetesine göre, plan yeni bir Sovyet-Amerikan mücadelesi yaratacak ve İsrail'i ortadan kaldırmak isteyen "saldırgan milliyetçilere" güç kazandırabilecekti. Doktrini kabul eden Lübnan ve Libya ile hararetle destekleyen Türkiye, İran ve Irak dışında, Batı yanlısı Arap devletleri bile doktrine katılmaktan endişe duymuşlardır.

Eisenhower Doktrini'nin en önemli sonucu, soğuk savaşın yeniden hızlanmasında bir basamak oluşturmasıdır.

Ayrıca ABD'nin Ortadoğu'ya müdahale olanaklarını artırmış ve bunu gerçekleştirebilmek için ABD bölgedeki müttefiklerinden hava üsleri istemiştir. Truman Doktrini'nden farklı olarak ABD tek yanlı hareket etmiş ve İngiltere ile Fransa'dan bağımsız bir politika izleme olanağını bulmuştur.

ç) Kullanılışı

Ürdün Kralı Hüseyin, ülkesinde yalnızca 400.000 Bedevi'nin tartışılmaz önderi durumundaydı. Yarısı İsrail'den sığınmış bulunan 900.000 Filistinli'nin desteklediği Süleyman Nablusi başbakan oldu. Nablusi, 1957 Nisan'ında Sovyetler Birliği ile daha sıkı ilişki kurmaya ve Kral taraftarlarını sürmeye başlayınca, Bedevi Arap lejyonu, Kral Hüseyin'i destekleyerek orduyu kendi yanlarına çekmek isteyen Filistinli Arapların bu girişimini önledi.

Ürdün'de bu gelişmeler olurken, Akdeniz'deki Amerikan 6. Filosu, Doğu Akdeniz'e doğru yol almaya başladı ve Dışişleri Bakanı J. F. Dulles, Ürdün'ün toprak bütünlüğünün ABD'nin yaşamsal çıkarına olduğunu açıkladı. Ürdün, Eisenhower Doktrini'ni kabul etmemiş olmasına rağmen, Kral Hüseyin 1957 Nisanında yabancı gazetecileri çağırarak bir "uluslararası komünizm tehlikesinden" söz etti. Bunun üzerine, 6. Filonun gölgesinde ve ABD'nin tam desteğinde, Kral Hüseyin ülkede sıkıyönetim ilan ederek tüm siyasal partileri feshetti ve kendi görüşünde olan yeni bir hükümet kurdu. Uluslararası komünizm tehlikesi olsun ya da olmasın, ABD böylece Araplar arasındaki bir soruna, kısaca Ürdün'ün içişlerine karışmış oluyordu. Bu olay, ABD'nin Ortadoğu'daki prestijinin azalma sürecinin başlangıcını oluşturur.

d) Suriye Bunalımı

ABD'nin Mısır'ı yalnız bırakmak için denediği ikinci yol,

Irak hükümetiyle işbirliği yaparak Suriye hükümetini Batı taraflısı unsurlarca devirmeye çalışmasıdır.

1957 yılına gelindiğinde, Sovyet yanlısı bir politika izleyen Suriye hükümeti, bu devletten silah yardımı da almaya başlamıştı. Bu arada, 1957 yazındaki Amerikan politikası, Suriye hükümetini gizli gizli devirmeye çalıştığı izlenimini veriyordu. Bir kere, Arap ülkeleri arasında "darbeci" olarak ün salmış ve 1953'te İran'da Şah'ı desteklemiş olan Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson, İstanbul ve Beyrut'u ziyaret etmişti. İkinci olarak, ABD Suriye'ye komşu Arap ülkelerine ve özellikle Ürdün'e silah yardımı yapmaya başlamıştı. Üçüncü olarak, 6. Filoya bağlı deniz devriye birlikleri, Suriye açıklarında sık sık görünmeye başlamıştı. Tüm bunlar, dışardan Suriye'ye bir müdahale izlenimini veriyordu. ABD bununla da kalmayarak Eisenhower Doktrini'ni işleteceğini, Suriye'nin komünist denetiminde olup, komşuları için tehlike oluşturduğunu açıkladı. Suriye bunalımı, ancak öteki Ortadoğu ülkelerinin çoğunluğunun Suriye'yi bir tehdit olarak görmediklerini açıklamalarıyla gevşedi ve ABD gerilemek zorunda kaldı. Eisenhower Doktrini Ortadoğu'daki ilk ciddi sınavında etkisiz ve başarısızdı.

e) Lübnan Bunalımı

1958 Şubat'ında Mısır ile Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu. Suriye önderleri, Sovyet taraftarı Genelkurmay Başkanı ve yerel komünistlerin eylemlerinden korkarak Nasır'a başvurmuşlar ve Nasır da bunu olumlu karşılayınca BAC kurulmuştu. Suriye önderlerinin düşüncesine göre, Nasır'ın Mısır'da komünistlere karşı uyguladığı sert politika ve tedbirler, bu birleşmenin sonucu olarak, Suriye'de de etkili olabilirdi.

Bu hava içinde, Lübnan'da Eisenhower Doktrini'nin

yeniden kullanılmasına yol açan olaylar çıktı. Gerçekte, bunalım Lübnan iç politikasında kişiler mücadelesiydi. Ancak, Lübnan Müslümanlarının Nasır'ı desteklemeleri, yeni kurulmuş bulunan Suriye-Mısır birliği ve Suriye'nin Lübnan Müslümanlarına arka çıkması bunalımı genişletti. Bu durumda, ülkenin Hıristiyan Başkanı Camille Chamoun, ABD'nin yardımını istedi. Ancak, Suriye bunalımındaki aceleci tutumunun kötü sonuçlarından ders alan ABD, "bekle ve gör" politikası izlemeye başladı. Bu politika uzun sürmedi. 1958 Temmuz'unda Irak'ta gerçekleştirilen askeri bir darbeyle Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa öldürülmüş ve Abdülkerim Kasım Bağdat'ta devrimci bir hükümet kurmuştu. ABD aynı durumun teker teker tüm Arap devletlerinin başına gelmesinden endişelenerek, deniz piyadelerini Lübnan'a çıkardı. Ayrıca Batı Avrupa'dan Hava Saldırı Grubu Adana'ya getirildi ve İngiliz paraşütçü birlikleri, karışıklıklardan korkan Ürdün Kralı'nın daveti üzerine, Amman'a indi. Hareketin büyüklüğü ve aniliği, şunu açıkça ortaya koymaktaydı ki amaç yalnızca Lübnan'daki olayları denetim altına almak değil, eğer fırsat çıkarsa, Irak'a müdahale edebilme olanaklarını elde tutmaktı. Eski rejimden arta kalanlardan bir davet geldiği takdirde, Irak'a girilebilirdi, ama Irak'ta böyle bir davette bulunacak kimse bırakılmamıştı.

5. Değerlendirme

1956 ile 1958 yılları arasında Ortadoğu'da olup bitenler, bölgedışı devletlerin bunalımlara karşı tutumları ve ABD'nin asker kullanması o zaman için açık olmayan, ama ilerdeki gelişmeler açısından büyük önem taşıyan sonuçlar doğurmuştur.

(i) Her şeyden önce, bu dönemde Avrupa'da ortaya çı-

kan ve şimdi ele alınacak olan olaylarla birlikte düşünüldüğünde, Ortadoğu bunalımları, 1953 yılından sonra etkisini yavaş yavaş yitirmekte olan soğuk savaşı yeniden hızlandırmış ve yeryüzünün ikiye bölünmüş görüntüsünü belirgin bir biçime sokmuştur.

(ii) İkinci olarak, ABD'nin yükümlülüklerini yerine getirmede, silah kullanmak da dahil olmak üzere, Sovyetler Birliği'ne karşı çıkılabileceği ve bu durumda Sovyetler'in bir dünya savaşı riskini göze almayarak, edilgin bir tutum takınacağı açıkça ortaya çıktı. Böylece Nasır ve Arap milliyetçileri Sovyet desteğine ne dereceye kadar güvenebileceklerini anladılar. Sovyetler Birliği, çıkarları ve gücü elverdiği ölçüde Arap ülkelerini ve davalarını desteklemekte, daha ötede bir fedakarlıkta bulunmamaktaydı. Araplar, İsrail'e karşı mücadelelerinde olsun, ekonomik kalkınma ve Arap birliğini sağlama yolundaki çabalarında olsun, temelde kendi güçlerine dayanmaları gerektiğini de anladılar.

(iii) Üçüncü olarak Araplar, bölgesel çatışmalarda destek sağlamak için büyük devletlerin işin içine karıştırılmasının tehlikelerini de açık bir biçimde gördüler.

(iv) Son olarak, ABD için Eisenhower Doktrini'nin başarısız bir düzenleme olduğu anlaşıldı ve bu devlet, bölgesel çatışmalara doğrudan müdahale sakıncalarını değerlendirmeye başladı.

Avrupa'da Bunalım

1. Berlin Bunalımı

a) Bunalımın Temelleri

1950'lerin son yıllarına yaklaşırken, Sovyetler Birliği, Batı'ya karşı sert bir tutum içine girdi. Bu sertleşmenin çok çeşitli nedenleri arasında önemli olanlar şu biçimde sırala-

nabilir:

Bir kere, 1956 Süveyş bunalımı, Batı Bloku içindeki devletler arasındaki ilişkileri kötü yönde etkilemişti. İngiltere ile Fransa'nın Mısır'a saldırıları, bu devletlerin yalnız ABD'yle değil, aynı zamanda öteki bazı NATO ülkeleri (Türkiye dahil) ve Ortadoğu devletleriyle ilişkilerini bozmuştu. Sovyetler Birliği, siyasal dengenin kendi lehine bozulmakta olduğunu anladı. Batı'nın bütünlüğünü zorlama zamanı gelmişti.

İkinci olarak, stratejik denge de Sovyetler lehine bozulmuştu. Bu, Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de bir yapay uyduyu, yani Sputnik'i uzaya yerleştirmesidir. Bu başarı Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında atom gizlerini elde etmesinden sonra, şimdi kıtalararası füze yapımını da gerçekleştirdiğini vurguluyordu. Çünkü Sovyetler yapay uyduyu ancak güçlü bir füzenin ucunda uzaya gönderemiş olabilirlerdi. Sovyetler Birliği o ana kadar, atom silahına sahip olmasına rağmen, bu silahı ABD'nin topraklarına kadar fırlatacak teknikten yoksun kalmıştı. Şimdi bir yapay uyduyu uzaya yerleştiren Sovyetler Birliği, aynı füzenin ucuna atom silahını da kolaylıkla yerleştirebilirdi. ABD ancak 31 Ocak 1958 tarihinde daha küçük bir uyduyu uzaya yerleştirebilmiş ve 18 Aralık 1958'de Atlas füzesi ile "füze boşluğunu" doldurabilmişti. Ama 1957-1958 yıllarında Sovyetler Birliği gerek uluslararası prestij gerek stratejik güç açısından dengenin kendi lehine işlemeye başladığını anlamış ve bu avantajını kullanmaya çalışmıştır. Berlin konusunda sertleşmesinin önemli bir nedeni, bu kendine güven duygusu olsa gerektir.

Sovyetler Birliği'ni sert bir tutuma iten nedenlerin bir başkası, ilerde ele alınacak olan Orta Avrupa'da bir "güvenlik kordonu" kurma politikasının uğradığı başarısızlık olabilir. Hele 1950'lerin ortalarında ABD'nin Batı Almanya'yı

NATO'ya alma ve bu devlete atom silahı verme kararı, Sovyetler Birliği'ni, ABD'yi bu kararından caydırmaya yönelik davranışlar içine sokmuş olabilir.

b) Bunalım

1948 yılındakini birincisi kabul edersek, ikinci Berlin bunalımı, 27 Kasım 1958'de Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlere verdiği bir notayla başladı. Ancak daha önce, 10 Temmuz 1958'de, Doğu Almanya Komünist Partisi Birinci Sekreteri Walter Ulbricht, Parti'nin 5. Kongresinde şu önemli sözleri söylemiş ve bunalımın ilk ışığını yakmıştı: "Berlin, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin ortasında bir soğuk savaş adasıdır. Bu kentten sızan düşmanca hareketler durdurulmalı ve durum normalleştirilmelidir." Bu sözlerden sonra, Sovyetler Birliği Başbakanı ve Parti Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev, 10 Kasım 1958'de Moskova'da bir demeç vererek "Batılılar Potsdam Konferansı kararlarına aykırı hareket ederek Almanya'yı silahlandırıyorlar, bu koşullar altında Sovyetler Birliği Berlin'deki yükümlülüklerini Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne devredecektir" dedi. Sovyetler'in Berlin'de ulaşımı ve ticareti serbest bırakmak gibi bazı yükümlülükleri olduğu daha önce belirtilmişti. Sovyetler Birliği bu yükümlülükleri Doğu Almanya'ya devredince, Batılılar Berlin'e ulaşabilmek için Doğu Alman hükümetine başvurmak durumunda kalacaklar ve çaresiz bu hükümeti tanımak durumuna düşeceklerdi.

Batılılar, 27 Kasım 1958'de yukarıda sözü edilen Sovyet notasını aldılar. Bu notada, Batılı devletlerin Batı Berlin'deki davranışları şiddetle eleştiriliyor ve Almanya'nın iki Alman devletinin bir konfederasyon biçiminde birleşmesiyle birliğini kurabileceğine değiniliyordu. Ayrıca notada, Batı Berlin'deki Batılı casus ve gözlemcilerin Doğu Almanya'nın güvenliğini, Batı Almanya'nın silahlanmasının-

sa dünya barışını tehdit ettiği söylenmekte, antlaşmaların hükümsüz bırakıldığı iddia edilmekte ve Batılı devletlerin askerlerinin Batı Berlin'den çekilmesi istenmekteydi. Kruşçev, bu isteklerin yerine getirilmesi için altı aylık bir süre verdi ve "eğer yerine getirilmezse tek başımıza harekete geçip yükümlülüklerimizi Doğu Almanya'ya devredeceğiz; ulaşım sorunu egemen bir devlet olan Doğu Almanya'nın yetkisi içine girer" dedi. Bu süre, notaya bir ültimatom niteliği verdi ve bunalımı ağırlaştırdı.

Üç Batılı devlet ve Federal Almanya, Aralık 1958'de Paris'te bir toplantı düzenleyerek Sovyet notasına cevap verdiler. Yayımladıkları bildiride, Berlin konusundaki görüşlerini değiştirmeyeceklerini, yetkilerin Doğu Almanya'ya devredilmesini tanımayacaklarını, Sovyetler'in yükümlülüklerinin sürdüğünü, girişilecek tek taraflı hareketlerin hiçbir hukuki sonuç doğurmayacağını ve Batı Berlin' deki askerlerin dünya barışını kesinlikle tehdit etmediğini bildirdiler. İki Almanya'nın birleşmesi için de serbest seçimler yapılmalıydı. Sovyetler, 10 Ocak 1959'da bu bildiriye verdikleri karşılıkta, Alman birliğinin serbest seçimle kurulamayacağını ve iki Almanya ile ayrı ayrı barış antlaşması imzalanması gerektiğini belirtti. İki Almanya'yı da sürdürecek bir barış tasarısı hazırlayarak bunu Batılılara sundu. Bu tasarıda ayrıca Polonya'nın doğu sınırının Oder-Neisse akarsuyu olduğu kesin olarak belirtilmekte ve Batı Berlin'in askerden arındırılması planlanmaktaydı.

Üç Batılı devlet, 16 Şubat 1959'da dörtlü bir Dışişleri Bakanları Konferansı'nın toplanmasını önerdiler. İngiltere Başbakanı Harold Macmillan, bu önerilerin ayrıntılarını tartışmak üzere Moskova'ya gitti. Bu ziyaretin sonucunda, Kruşçev altı aylık süreden vazgeçti, Batılıların Batı Berlin'de hakları olduğunu kabul etti ve önerilen konferansın toplanmasına razı oldu. Dışişleri Bakanları Konferansı,

ilerde toplanacak olan doruk toplantısına hazırlık olmak üzere 11 Mayıs 1959 tarihinde bir araya geldi. Bu tarihlerde hava yine yumuşamıştı. Konferansta Batılıların ortaya attıkları yeni bir projeye göre, Almanya aşamalarla birleştirilecekti. Önce iki belediyenin kaldırılıp tek belediyenin kurulması ile Berlin kenti birleştirilecek, sonra serbest seçimlerle Almanya birleştirilecekti. Yeni Kurucu Meclis toplanacak, anayasa hazırlanacak, iki ayrı hükümetin yerini alacak olan birleşmiş Alman hükümeti kurulacak ve sonunda tek bir Almanya ile barış antlaşması imzalanacaktı. Öneri, Doğu Almanya'yı ortadan kaldıracağı için, Sovyetler tarafından kabul edilmedi. Sovyetler'in karşı önerisiyse Batılılar tarafından reddedildi. Kısaca ortaya konmak gerekirse, bu dönemde Batılıların Almanya konusundaki görüşü şuydu: Serbest seçimlerle önce Almanya birleştirilmeli, sonra tek bir Alman hükümetiyle barış antlaşması yapılmalıydı ve işe önce Berlin'den başlanabilirdi. Doğu Bloku'nun görüşüyse önce iki Almanya ile ayrı ayrı barış antlaşmasının yapılması ve sonra bu iki Almanya'nın bir konfederasyon biçiminde birleşmesiydi.

Kruşçev 15-17 Eylül 1959 tarihlerinde New York'a gitti. Burada iyi kabul gördü. Esprili bir önder olduğu için, Amerikan halkı üzerinde iyi bir etki bırakarak sevgi topladı. Hatta Amerikan gazeteleri, Doğu ile Batı arasında görüş birliğine varıldığını ve Berlin sorununun çok kısa bir süre içinde çözüme bağlanabileceğini yazdılar. Kruşçev, Eisenhower'i Moskova'ya davet ederek burada bir doruk toplantısının yapılabileceğini söyledi. Eisenhower da bu daveti kabul etti ve Moskova'ya gitmek için ilk olarak Paris'e uğradı. Moskova'daki doruk toplantısı için 16 Mayıs uygun görülmüştü.

Eisenhower'in Moskova'ya gitmek üzere Paris'te bulunduğu tarihle 16 Mayıs tarihi arasında gerçekten "talih-

siz" bir olay oldu ve ilerde ayrıntılarıyla incelenecek olan Amerikan U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği'nde düşürülmesi, iki ülke arasında düzelmekte olan ilişkileri baltaladı. Kruşçev, bu olaydan dolayı Amerikan Başkanı'nın özür dilemesi gerektiğini, yoksa doruk toplantısının yapılmayacağını açıkladı. Eisenhower Kruşçev'in istediği biçimde özür dilemese de U-2 uçuşlarının yasaklandığını ve bu uçuşların kendi sorumluluğu altında yapıldığını söyledi. Bunun üzerine Kruşçev Amerikan Başkanı'na yaptığı daveti geri aldı ve doruk toplantısı gerçekleşmedi. Doruk toplantısı U-2 olayı dolayısıyla yapılamadıysa da korkulanın aksine ilişkiler çok gerginleşmedi. Hatta Kruşçev, Mayıs ortalarında bir demeç vererek, Berlin sorununun çözümü için bir süre saptanmadığını açıkladı. Bu arada ABD'de başkanlık seçimi yapılmış ve Demokrat Parti'den John Fitzgerald Kennedy Başkan olmuştu. Sovyet yöneticileri, Amerika'nın yeni yöneticisinin, Sovyetler Birliği'yle bir konferans toplayarak Berlin sorununu bir çözüme bağlamak isteyeceğini tahmin etmişlerse de Eisenhower'a yapılan davranışa karşılık olarak, Kennedy böyle bir girişimde bulunmamıştır.

c) Berlin Duvarı

Yeni Amerikan Başkanı, Avrupa'ya yaptığı bir seyahatte, 3-4 Haziran 1961 tarihinde, Viyana'da Kruşçev'le görüştü. Bu görüşme son derece sert geçti ve taraflar Almanya konusundaki katı görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kaldılar. Bu görüşmeden sonra Berlin bunalımı yeni boyutlar kazanarak ağırlaştı.

Demokratik Alman hükümeti, 13 Ağustos 1961 tarihinde, Doğu ile Batı Berlin'i birbirinden ayıran sınır üzerine, geçişi engelleyen bir duvar inşa etti. Duvar Doğu Berlin'den Batı Berlin'e ve dolayısıyla Batı Almanya'ya geçişi

engellemek için yapılmıştı. Çünkü 1945'ten bu yana, özellikle işçiler Batı Berlin'e sığınıyorlardı. Bu göç Doğu Almanya'nın ekonomik hayatı üzerinde kötü etki yapıyor ve ekonomi nitelikli işgücünden yoksun kalıyordu. 1 Ağustos'tan duvarın yapılmasının tamamlandığı tarih olan 13 Ağustos 1961'e kadar 20.000 kişi Doğu'dan Batı Berlin'e sığınmış bulunuyordu. Duvarın yapımından sonra, çeşitli yollarla bu barikatı aşmak isteyen yüzlerce kişi, duvarın dibinde öldürülmüşlerdi.

1945 Haziran'ındaki dört devlet düzenlemesine göre, Berlin kentinin yönetimi, dört işgalci devletin komutanlarından kurulu bir Kommandatura'ya verilmişti. Bunun denetimi altında, seçimle işbaşına gelen Kent Konseyi günlük yönetimi ele almıştı. Ancak 1948 bunalımı sırasında Sovyetler Birliği komutanını Kommandatura'dan çekince, bu dörtlü yönetim işlemez olmuştu. Şimdi, Berlin duvarının inşasına karşı, Batılı devletler kuru bir protestodan öteye herhangi bir etkili tedbir alamadıkları gibi, Sovyetler Birliği, 1962 Ekim'inde artık dört devlet düzenlemesinin geçerli olmadığını da ilan etti. Bunun üzerine Batılı devletler Berlin'de müttefik askeri varlığını sürdürdüler ve Başkan Kennedy'nin 1963 Ağustosunda Batı Berlin'i ziyaret etmesiyle, kentteki varlıklarında direneceklerini açıkça ortaya koydular. Berlin, bu bunalımda olduğu gibi, daha bir süre "soğuk savaş adası" niteliğini sürdürdü. Ancak Federal Almanya Şansölyesi Willy Brandt'ın "Doğu Politikası"nın (*Ostpolitik*) çerçevesi içinde ve 1971 Eylülünde, İngiltere, Fransa, Sovyetler ve ABD arasında varılan bir anlaşma ile Batı Berlin'in dokunulmazlığı yeniden kabul edildi.

Bu arada, Berlin bunalımı çerçevesi içinde işaret edilmesi yararlı olacak bir başka nokta, Sovyetler Birliği'nin bunalım sırasında nükleer denemelere yeniden başlama

kararını almasıdır. Bu denemeler, bir anlaşma ile değil, tek taraflı bildirilerle durdurulmuştu ve büyük devletler ilerde toplanacak silahsızlanma konferansında bir anlaşmaya varmak ümidiyle, nükleer deneme yapmıyorlardı. Doğaldır ki Sovyetler'in bu davranışı, soğuk savaşı hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Değinilmesi gereken son bir nokta da bu tarihlerde yeniden hızlanan soğuk savaşın bir daha yumuşamaya başlamasının temel nedenlerinden birinin, Berlin bunalımının hareketli dönemlerine rastlamasıdır. İlerde ayrıntılarıyla inceleneceği gibi, 17 Ekim 1961 tarihinde Moskova'da Sovyet Komünist Partisi'nin 22. Kongresi toplandı. Bu kongre, 1958 yılından beri açığa vurulmadan süren Pekin-Moskova anlaşmazlığının ilk kez açığa çıktığı toplantıdır. ÇHC delegelerinin kongreyi terk ettikleri toplantıda, Kruşçev'in verdiği demeç ve bundan sonraki Sovyet davranışları, iki blok arasındaki ilişkilerde yumuşama havasının yavaş yavaş yerleşmeye başladığını vurgulamaktaydı.

2. U-2 Olayı ve Yol Açtığı Bunalım

U-2 olayı, yalnız Doğu-Batı ilişkileri açısından değil, aynı zamanda Türkiye açısından da önemli sonuçlar doğurmuş bir soğuk savaş olayıdır. ABD'nin bazı NATO ülkeleri ve bu arada Türkiye'deki üslerinden kalkan uçaklarının faaliyetleri sorunu, 1960 yılının Mayıs ayında Sovyet toprakları üzerinde bir Amerikan U-2 haberalma uçağının düşürülmesi üzerine alevlenmiş ve Sovyet-Amerikan ilişkilerinde önemli bir bunalıma yol açarak, soğuk savaşı şiddetlendirmiştir.

a) Uçuşların Nedeni

U-2 olayı, Amerikan yöneticilerinin, Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında atom tekelini ortadan kaldırmasından sonra

duymaya başladıkları derin güvensizliğin doğrudan bir sonucudur. ABD'nin yirminci yüzyılda ilk kez kesin bir zaferle bitiremedikleri Kore Savaşı önemli bir endişe kaynağı olmuş, Sovyetler'in nükleer silahlarını ve uzun menzilli bombardıman uçaklarını geliştirmedeki başarısı, Amerikan yöneticilerinin güvensizliğini artırmıştır. Hele güdümlü füzelerdeki Sovyet başarısı, ABD'yi tarihinde hiç görmediği büyük bir askeri ve moral bunalım içine sokmuş bulunuyordu. Yine tarihinde ilk kez, Amerikan toprakları, kıta dışında bir devletin vurucu gücü içine girmiş oluyordu.

İşte böyle bir endişe ortamında, Amerikan Stratejik Hava Komutanlığı'nın karşılık verme gücü, bir Sovyet "sürpriz saldırısına" karşı en etkili silahı oluşturmaktaydı. Ancak bunun etkili olabilmesi için, düşmanın sürpriz saldırı amacıyla yaptığı hazırlıkların önceden bilinmesi gerekiyordu. Aynı derecede önemli bir başka nokta, verilecek karşılığın hangi düşman hedeflerine yöneltileceğiydi. İşte bu nedenlerle, özellikle 1957 yılından sonra, ABD'nin yürüttüğü haberalma faaliyetleri hız kazanmış ve Sovyet topraklarının ayrıntılı ve dakik haritalarının çıkarılmasına başlanmıştır. Bunun sonucu olarak, hava fotoğrafçılığı, Sovyet askeri faaliyetlerinin gözlenip dinlenmesi (birincisi uçak, ikincisi radarla) ABD'nin stratejik planlamalarında büyük bir önem kazanmıştır. İşte U-2 uçuşlarının nedeni bu bilgileri toplamaktı.

b) Uçağın Özellikleri ve Denetimi

Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak, Lockheed uçak şirketi, Amerikan hükümetine, Sovyet savaş uçaklarının ve uçaksavar ateş menzilinin çok üstünde gözlenmeden uçabilecek bir uçak yaptı. Bu U-2 uçağı, bir füze gibi havalanabilmekte, 10 saniye içinde 300 metre yükselmekte, 30.000 metre yükseklikte uçabilmekte, güçsüz olarak 300

mil süzülebilmekte ve yakıt almaksızın yedi buçuk saat ve 3000 mil uçabilmekteydi. Uçak çok yüksekten gayet net biçimde fotoğraf çekecek son derece güçlü kameralarla donatılmıştı.

U-2 uçuşları, Amerikan Başkanı'nın yetki vermesiyle yürütülmüştür. Uçuşun harekât ve yönetimiyse Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü'nün (CIA) sorumluluğu altındaydı. CIA başkanı, Savunma ve Dışişleri Bakanlarının onayını aldıktan sonra, Başkan Eisenhower'a bir dizi uçuş programı önermiş ve uçuşlar 1956 yılında İngiltere, Almanya, Türkiye ve Japonya'dan başlamıştı.

c) Düşürülmesi

Dünya, U-2 olayını, 3 Mayıs 1960'ta Kruşçev'in Sovyet hava alanında bır Amerikan casus uçağının 1 Mayıs tarihinde düşürüldüğünü açıklamasıyla öğrendi. ABD bu uçağın casus uçağı olmadığını, açık hava sağanaklarını inceleyen meteorolojik bir uçak olduğunu açıkladı. Kruşçev, 5 Mayıs 1960'ta verdiği ikinci demeçte, tam doruk toplantısının yapılacağı sırada Sovyetler Birliği'ne karşı girişilen bu düşmanca hareketin, doruk toplantısını baltalamak amacını güttüğünü söylemiş ve hükümetinin Amerikan uçaklarına üslerinde faaliyet izni veren devletlere de uyarıda bulunacağını belirtmiştir. Ayrıca herhangi bir saldırıya karşı, Sovyetler'in güdümlü füzelerle karşılık vereceğini ve bu saldırıda kullanılan üslerin de yerle bir edileceğini hatırlatmıştır. Açıktır ki bu sözler Türkiye'ye doğrudan bir tehdit niteliğini taşıyordu.

Bu noktaya kadar Moskova U-2 uçağının pilotunun sağ olduğunu açıklamamıştı. Bunun açıklanması üzerine, ABD uçağın Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplayan bir haberalma uçağı olduğunu kabullenmek zorunda kaldı. Uçağın pilotu Gary Powers'ın Moskova'daki sorgulaması

sonucunda yaptığı açıklamalar şu noktaları kapsamaktaydı: (a) Pilot CIA ile imzalamış olduğu sözleşme uyarınca, ABD'nin özel bir hava birliğinde çalışmaktaydı ve görevi Sovyetler'deki telsiz istasyonları, radar üsleri ve füzeler hakkında havadan bilgi toplamaktı. (b) Pilotun bağlı bulunduğu birlik, 1956 tarihinden beri Türkiye'deki İncirlik üssünde üslenmiş olup her yıl bir dizi haberalma uçuşlarına çıkmaktaydı. (c) Pilot, düşürüldüğü gün, görevinin Pakistan' dan Norveç'e doğru uçup bilgi toplamak olduğunu söylemişti.

Bu olaylar üzerine Türk hükümetince yapılan tek açıklamada, uçağın Peşaver'den Norveç'e uçtuğunun öğrenilmiş olduğuna göre, Türk hükümetinin kendisini sorumlu görmediği belirtilmiştir.

ç) Uçuşların Yasaklanması

Başkan Eisenhower, ABD'nin prestijine gölge düşüren ve soğuk savaşı hızlandıran bu olaydan sonra, 25 Mayıs 1960'ta yaptığı bir açıklamada, U-2 uçuşlarının durdurulmasını emrettiğini söylemiştir. Ayrıca bunların yararlı olmaktan çıktıklarını da belirterek "kaldı ki, uçaktan başka yeni teknikler de geliştirilmektedir" demiştir. Bu konuda bir başka ilgi çekici nokta, Başkan Kennedy'nin de bu uçuşların devletler hukukuna uygun olmadığını belirtmesi ve "Sovyet hava sahasına giren Amerikan uçaklarının uçuşlarına son vermesi"dir. Bu durum bizi, U-2 uçuşlarının, Eisenhower döneminde yeniden başlatılmış olduğu sonucuna götürmektedir.

d) Sonucu

Kruşçev inanmış bir komünistti, ama aynı zamanda sağduyulu ve hoşgörülü bir kişiliğe sahipti. Bu kişiliği, içerde liberalleşmeye, dışardaysa uluslararası gerilimin gevşemesi

konusunda iyimserliğe yol açıyordu. Ama U-2 bu umutları söndürdü. Bu olay Kruşçev'i hem küçük düşürdü, hem de ılımlı politikalarının eleştirilmesine yol açtı. Böylece, Sovyet iktidar piramidindeki yerini koruyabilmek için Batı karşıtı demeç ve davranışlarını sertleştirdi. Stalin döneminde Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi olan George Kennan'a göre "ABD'deki 'şahinlerin' sert ve aşırı politikaları, Sovyetler'de de sertlik yanlılarının işine yaramış ve bu devlette ortaya çıkabilecek olan değişiklikleri erteleyerek, 1980'lerin ikinci yarısına kadar uzatmıştır."

Küba'da "Ekim Füzeleri" Bunalımı

1. Bunalımın Niteliği

Küba'da "Ekim Füzeleri" bunalımının en önemli özelliği, iki nükleer silaha sahip "süper gücün" ilk kez doğrudan karşı karşıya gelmesidir. Gerçekten herkes, yeryüzündeki canlı doğanın geleceğinin, iki önderin, ne kadar sağduyulu olurlarsa olsunlar iki yanlış yapabilecek insanın kararına bağlı olduğunu büyük bir dehşet duygusuyla anladı. Soğuk savaş politikasının insanlığı getirdiği nokta, işte böylesine korkunç bir tehlikeyle doluydu.

Bundan önce, iki "süper devlet" 1948 tarihli Berlin ablukasında karşı karşıya gelmişlerdi; ancak o tarihte Sovyetler Birliği'nin elinde nükleer silah bulunmuyordu. İki devlet, daha sonraki bunalımların hiçbirinde karşı karşıya gelmemişlerdi.

Küba bunalımının bir başka niteliği, hem soğuk savaşın doruğunu, hem de 1962 sonrasında yavaş yavaş ama kararlı bir tempoda yerleşmeye başlayan "yumuşama" olgusunun temelini oluşturmasıdır. İki devletin önderleri, bundan böyle, başladıktan sonra denetlenmesi olanaksız

bir nükleer savaşın "eşiği" ile aralarına güvenli bir aralık koyma politikasını titiz bir biçimde uygulayacaklar ve bu temel üzerinde yumuşama oluşmaya başlayacaktır.

2. Bunalımın Temeli

Küba bunalımının temelinde yatan asıl neden, Amerikan hükümetinin her fırsatta, 1959'da iktidarı ABD'nin "saygın" adamı diktatör Batista'dan, onu uzaklaştırarak devralan Fidel Castro rejimini devirmek istemesidir. ABD bu işi önce Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) içinde Latin Amerika ülkelerinin ortak harekatıyla yapmayı denedi. Bu örgüt, 1948 yılında Bogota'da Amerika kıtaları devletlerinin 8. uluslararası kongresinde kurulmuş olup, Latin Amerika ülkelerinin çoğunluğunu içine almaktaydı ve amaçları arasında, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi, kıta güvenliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik kalkınmanın geliştirilmesi gibi noktalar bulunuyordu. Ancak örgüt kurulduğu andan başlayarak ABD'nin etkisi altına girdi. ABD'nin Küba'ya karşı uyguladığı şeker boykotu gibi ekonomik tedbirleri uzun bir süre etkili olmadı. ABD daha sonra askeri müdahale için OAS'ın ortak harekâtını sağlamaya çalıştıysa da örgüt üyeleri genel sözlerle Castro rejimini kötülemenin ötesinde bir tutum almadılar.

ABD üçüncü bir yol olarak, dolaylı müdahaleyi denedi. Eisenhower döneminde hazırlanan ve Kennedy döneminde uygulanan gizli bir plan başarılı olmadı. Buna göre, Castro yönetiminden ABD'ye kaçan Kübalı mülteciler, Amerikan hükümetinin yardım ve desteğiyle adayı işgal edecekler ve böylece ABD Castro "belasından" kurtulmuş olacaktı. Ancak mülteciler, tarihe "Domuzlar Körfezi Çıkarması" adıyla geçen harekâtta başarısızlığa uğradılar. 1961 Nisanındaki bu olaydan sonra, 1962 Ocak'ında OAS

devletleri Küba'nın OAS'tan atılmasından öteye bir tutum takınamayacaklarını açıkça gösterdiler. Bu arada Sovyetler Birliği de ABD'nin bu güç durumundan yararlanmakta gecikmedi ve Castro rejimine destek olmaya başladı. İhtiyaç duymamasına rağmen, Küba'nın şeker ihracatının büyük bir bölümünü satın aldı ve bir Amerikan müdahalesine karşı güvence için çalışmaya başladı. O kadar ki 1962 yılının ortalarında Küba Savunma Bakanı Raul Castro Moskova'ya giderek bir Amerikan saldırısına karşı Sovyet silahları istedi.

3. Füzeler

ABD ile Sovyetler arasındaki doruk toplantısının, U-2 olayının sonucu olarak baltalanmasından sonra, 1960 sonbaharında BM Kruşçev ile Castro arasında yepyeni bir içtenlik havasının esmesine tanık olmuştu. İki ülke arasında bu sıkı ilişkilerin bir sonucu olarak, büyük bir olasılıkla 1962 ilkbaharında Küba'ya Sovyet füzelerinin kurulmasına başlandı. Bir görüşe göre, Küba bunalımının ortaya çıkardığı tehlike, gerçek olmaktan çok görünüşteydi. Çünkü, bu görüşe göre, füzelerin yerleştirilmesi Kruşçev açısından becerikli bir soğuk savaş oyunuydu ve Kennedy zorladığı takdirde sökülmek üzere yerleştirilmişti. Ancak Kruşçev, sökülmenin bedeli olarak, ABD'den bazı ödünler beklemekteydi: Küba'nın işgal edilmeyeceğine dair bir güvence ve Sovyet topraklarının yakınlarına yerleştirilmiş bulunan füzelerin sökülmesi.

Füzelerin yerleştirilme amacı ne olursa olsun, Küba ile Sovyetler Birliği arasında gelişen bu ilişkiler, ABD'yi ister ortak, ister tek taraflı, bir müdahaleye doğru itmeye başladı. Başkan Kennedy, 1962 Ekim ayının başında verdiği bir demeçte, şu olasılıklar gerçekleşirse Küba'ya müdahale

edeceğini açıkladı: Küba'daki Amerikan Guantanamo üssü, Panama Kanalı, öteki Latin Amerika ülkeleri ya da kıtadaki Amerikalıların hayatları tehdit altına girerse, Cape Canaveral füze deneme istasyonuna müdahale edilirse ya da Sovyetler Birliği Küba'da saldırgan üsler kurarsa, ABD Küba'ya müdahale edecekti.

4. Bunalım

ABD'de seçim mücadelesinin hızlandığı bir dönemde, 16 Ekim 1962 günü, Amerikan Savunma Bakanı Robert McNamara, Küba'da füze üslerini belirleyen hava fotoğraflarını Başkan Kennedy'ye gösterdi. Kennedy, teknik danışmanlarıyla uzun süren toplantılar yaptıktan sonra, Küba'nın denizden abluka altına alınmasına karar verdi. Fotoğraftan edinilen bilgilere göre, Sovyet füzeleri yeni yerleştirilmeye başlamıştı ve ateşlemeye hazır hale getirilmeleri için öteki bazı parçaların da gelmesi gerekiyordu. Abluka kararı alınmadan, BM'ye, OAS'a ve ABD'nin NATO müttefiklerine danışılmadı, ancak karardan haberdar edildiler. 22 Ekim 1962 tarihinde abluka uygulanmaya başladığında Atlas Okyanusu'nda Sovyet gemileri Küba'ya yaklaşmaktaydı. Bu gemiler ablukaya uymadıkları takdirde batırılacaktı. Böyle bir olayın sonuçlarıysa tehlikeli bir bekleyiş içine giren dünya kamuoyunda, büyük bir dehşete yol açacak kadar ürkütücüydü. Sovyet gemileri abluka bölgesine yaklaştıkça bunalım keskinleşiyordu. Kruşçev ilk tepki olarak gemilerin durması için emir vermeyeceğini, çünkü bunların savunma silahları taşımakta olduğunu açıkladı. Ablukaya karşı bu ilk Sovyet tepkisi bunalımı daha da artırıcı nitelikte oldu.

Kruşçev, 27 Ekim 1962'de Kennedy'ye gönderdiği mektupta, ABD Türkiye'deki benzer füzeleri söktüğü tak-

dirde (ABD, 1959 yılından hemen sonra Türkiye'ye Jüpiter füzeleri yerleştirmişti) Sovyetler Birliği'nin de Küba'dakileri sökeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstereceğini, içişlerine karışmayacağını ve işgal etmeyeceğini belirtmiş ve Küba'daki füzelerin sökülmesinin karşılığı olarak, ABD'nin de aynı güvenceleri Küba açısından vermesi gerektiğini eklemiştir. Başkan Kennedy'yse, aynı tarihli mektubunda, Küba'daki füzeler söküldüğü takdirde, ABD'nin uygulamakta olduğu ablukaya son vereceğini ve Küba'yı işgal etmeyeceği güvencesini verebileceğini belirtmiş, ancak Türkiye'deki füzeler konusunda kesin bir güvence vermekten kaçınarak "dünya gerginliklerinin yumuşaması, mektubunuzda belirttiğiniz öteki silahlarla ilgili olarak daha geniş bir düzenlemeye gidebilmemize olanak sağlayabilir" demiştir.

Açıkça görüleceği gibi, Başkan Kennedy kısa sürede alınacak ani tedbirlerle, uzun süreli tedbirleri birbirinden ayırmaktaydı. Kennedy için önemli olan, Amerika için yaratılan tehdidin hemen kaldırılmasıydı. Jüpiterlerse, daha sonra ele alınacak bir düzenleme içinde düşünülebilirdi. Ayrıca pazarlık kümeleri de birbirine uymamaktaydı. Bir yanda birdenbire Küba'ya yerleştirilen füzeler, öte yanda çok önce yerleştirilmiş bulunan ve yerleştirildikleri anda Sovyetler Birliği'nin tepkisiyle karşılaşmadığı için üstü kapalı olarak kabul edilmiş füzeler bulunuyordu. Zaten Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılacağına dair Kruşçev'in Kennedy'ye yazdığı 28 Ekim tarihli mektupta, Türkiye'deki Jupiter füzeleriyle ilgili hiçbir söz bulunmamaktaydı. Aynı gün, Kennedy'nin Kruşçev'e gönderdiği ve bu sağduyulu kararından dolayı kendisini tebrik ettiği mektupla ve ABD'nin ablukayı kaldırmasıyla, bunalım atlatıldı. Yirminci yüzyılın "Monroe Doktrini" başarıya ulaşmıştı.

Küba'daki "Ekim Füzeleri Bunalımı" uluslararası ilişkiler açısından çok önemli sonuçlar doğurmuş bir olaydır.

(i) Her şeyden önce, biraz da çelişkili olarak, Küba bunalımı soğuk savaşın doruk noktasına vardığı bir dönemde "yumuşama" ve "görüşme" havası yaratmıştır. Nükleer savaş uçurumunun yanına geldiklerini anlayan taraflar, bundan sonra "uçurum"la aralarına güvenli bir aralık koymaya çalışacaklardır. Böyle bir yumuşamanın ilk belirtileri, Kruşçev'in Berlin konusundaki sert tutumundan vazgeçmesi ve ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeye başlamasıdır.

(ii) Bunalımın ikinci sonucu, NATO'nun Avrupalı ortaklarının, böylesine büyük bir bunalımda, yani kendilerini de son derece tehlikede bırakan durumlarda, kendi görüşlerinin alınmayacağını açıkça görmüş olmalarıdır. Bunalım, NATO üyeleri arasında yeni gerginlikler yaratmamışsa da temelde askeri nitelikte olan bir ittifak içinde, siyasal sorunlara ortakların dikkatini çekmiştir. Aynca Kruşçev'in füzeleri sökme kararı, NATO'da büyük bir rahatlık da yarattı. Çünkü 28 Ekim tarihli NATO Konseyi toplantısında ABD Küba'yı işgal hareketine girişirse NATO' nun savaşa sürüklenebileceği ve karşılık olarak en başta Türkiye'nin bir Sovyet işgaline uğrayabileceği belirtilmiş bulunuyordu. Konseydeki bazı delegeler, ABD'nin Küba'yı işgal etmeyeceği güvencesini vermesini istemişler, Amerikan delegesiyse bu güvenceyi vermekten kaçınmıştı. Bu yüzden, Kruşçev'in Türkiye'ye hiç atıfta bulunmadan füzeleri sökme kararı, Konsey'de büyük bir rahatlık yarattı.

(iii) Küba bunalımı, her iki ittifak grubunda da üyelerin stratejik değişikliklerle başlayan yeni uluslararası ortama uyum gösterme özlemlerine hız kazandırdı. Doğu Blo-

ku içinde Çin-Sovyet anlaşmazlığı tümüyle açıklığa kavuşurken, Pekin Moskova'yı "devrimci davaya ihanetle" suçladı, Moskova ise Pekin'i "serüvencilikle" itham etti. Daha sonra, öteki nedenlerin yanında, Küba'daki politikasından dolayı, aynı "serüvencilik" suçlamasıyla Kruşçev Sovyet Komünist Partisi tarafından iktidardan düşürülerek iki blok arasındaki işbirliğinin kaçınılmazlığı üzerinde daha bir içtenlikle durulmaya başladı.

Batı Blokunda General de Gaulle, iki süper devlet arasında denge kuracak bir Batı Avrupa koalisyonu girişimlerinde bulundu ve ABD'yle ilişkilerini gevşetme yolunda önemli adımlar atarak, kendi nükleer gücünü geliştirmeye başladı. ABD ile Sovyetler Birliği'yse, Küba bunalımından sonra, nükleer silahların yayılmasını önlemek için Moskova'da 5 Temmuz 1963 tarihinde "Nükleer Silah Denemelerinin Kısmi Yasaklanması Antlaşması"nı imzaladılar. Bu antlaşma, atmosferde, uzayda ve deniz altında nükleer denemeleri yasaklıyor, ancak toprak altındaki nükleer denemelere izin veriyordu.

(iv) Dördüncü olarak, Karayipler Denizi'ndeki bu "Ekim serüveni", bölgesel bir çatışmada geleneksel silahların önemini artırmıştır. ABD çok kısa bir süre içinde Karayipler'de öyle büyük bir geleneksel güç toplayabilmişti ki istediği gibi davranmak ve manevra yapmak olanağını bulmuştu. Bundan alınan dersle, ABD hem kendi geleneksel silahlarını artırmaya başlamış, hem de Avrupalı müttefiklerinden aynı biçimde davranmalarını istemiştir. Bu da NATO içinde yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Çünkü ekonomik kalkınmalarını ön plana alan ve güvenlikleri açısından ABD'nin nükleer silahlarına güvenen çoğu NATO ülkesi, ABD'nin istediği daha çok asker beslemeyi ve savunmaya daha çok ödenek ayırmayı kabule yanaşmadılar.

Ayrıca Küba bunalımı, Sovyetler Birliği açısından da

önemli bir ders olmuş ve kendi Karayipler Denizi saydığı Akdeniz'de geleneksel silahlar açısından daha güçlü bir duruma gelmesinin avantajlarını anlamıştır. Bu yönde faaliyetlere, yani Akdeniz'de güçlü bir donanma bulundurma çabalarına 1963 yılından sonra başlamışsa da asıl 1967 Arap-İsrail savaşından sonra istediğini gerçekleştirmiştir. Böylece, bu tarihten başlayarak, ABD'nin Akdeniz'deki 6. Filosunun karşısına bir de Sovyetler Birliği'nin Akdeniz Filosu çıkmış ve bu durum 1967 sonrası Akdeniz gelişmelerini etkilemeye başlamıştır.

(v) Son olarak değinilmesi gereken sonuç, herhangi bir bunalım sırasında Washington ile Moskova arasında doğrudan bir haberleşme hattının kurulmasının öneminin açık bir biçimde ortaya çıkmasıdır. İki devlet başkanının gizli, çabuk ve doğrudan haberleşmeleriyle birçok yanlış anlamanın giderilebileceği anlaşılmıştır. Sonunda, iki başkent arasında anında haberleşmeyi sağlayacak telefon hattı kurulmuştur.

Küba bunalımı sırasında Başkan Kennnedy, ABD'nin ulusal çıkarlarını ilgilendiren bir davada önce tek başına hareket etmiş, daha sonraysa müttefiklerine "danışmıştır". Sovyetler Birliği'nin bütün NATO ve özellikle Türkiye'ye karşı harekete geçebileceği olasılığını bile bile bu yola başvurmuştur. Bu davranış biçimiyse öteki NATO ülkelerinde, niçin kendi ulusal çıkarlarının işin içine girdiği bir durumda kendilerinin de aynı yöntemi uygulayamayacağı sorusunu haklı olarak akla getirmiştir. Türkiye için bu sorun, 1964 ve 1974 Kıbrıs bunalımları sırasında tüm unsurlarıyla ortaya çıkacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çok Merkezliliğe Geçiş

İkinci Dünya Savaşı sonrasının uluslararası politika açısından belki de en önemli özelliği, o zamana kadar uluslararası ilişkilerin odaklaştığı Avrupa'nın ikinci plana düşmesi ve dünya güç dengesini, ABD ile toprakları esas itibariyle Asya kıtasında bulunan Sovyetler Birliği'nin saptamasıdır. Kısacası, dünya güç odakları, sanki "merkezkaç" kuvvetiyle "kanatlara" kaymıştır. Avrupa ve özellikle Batı Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesin bir biçimde, iki savaş arası dönemdeyse kısmen yürüttüğü dünya politikasındaki ağırlığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tümüyle yitirmiştir. Gerçekten, 1945'i izleyen ilk on onbeş yılı "iki büyük devletin, bir mıknatıs gibi, bozulan güç dengesi içinde oraya buraya yalpa vuran öteki devletleri ve özellikle Avrupa

ülkelerini çevrelerinde toplama ve sıkı bir biçimde merkeze bağlama çabalarının başarıya ulaştığı dönem" olarak tanımlamak yanlış olmaz. Bu, yeryüzünün özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında kesin olarak globalleştiği döneme uygun bir durumdu.

Savaş sonrası dönemin ikinci on yılı içinde bu basit görünümlü, iki kutuplu ve düzenli durum yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Doğaldır ki tarihte bu kadar önemli bir değişikliği oluşturan nedenler, bir günde, bir ayda ya da bir yılda ortaya çıkmazlar. Hele çok merkezlilik gibi uluslararası sistemin temel bir olgusunda, nedenlerin kökeni hemen savaş sonrasında, yani iki kutupluluk içinde atılmıştır. Ancak çok merkezliliğe geçişin anlaşılır, kolayca görülebilir bir biçim alması, 1960'lara rastlamakta ve süreç bugüne kadar uzanmaktadır. İşin aslına bakılırsa, tarihsel süreci böyle yapay bir biçimde bölmek ve örneğin 1960 öncesini iki kutupluluk, sonrasını çok merkezliliğe geçiş, 1990'ları çok merkezlilik olarak nitelendirmek pek de doğru değildi. Ama ne yapalım ki, tarih anlatımında daha tutarlı bir yol yoktur.

Bugün, birçok tarihçi uluslararası sistemi "çok merkezli" olarak tanımlamaktadır. Bir bölümüyse Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı'nın dağılması ve Doğu Avrupa ülkelerinin Moskova'nın güdümünden ayrılması olgularını dikkate alarak, ABD'yi tek "süper güç" olarak görmekte ve dünyanın tek kutuplu bir sisteme doğru gideceğini belirtmektedir. Bu değerlendirmelerin ikisi de doğru ya da yanlış çıkabilir; bugünün tam sağlam olmayan verileriyle uluslararası sistemin kesin bir tanımını yapmak kolay değildir. Bugünden söylenebilecek olan, 1990'larla birlikte iki kutuplu sistemin ortadan kalktığıdır; temel özellikleri tam belli olmayan bir zaman dilimine geçiş niteliğinde, anarşik bir dönem içinde olduğumuzdur. Nasıl çok merkezliliğe

geçiş döneminin temellerini iki kutuplu sistemin içinde aramak gerekirse, bugünün, gidişin nereye doğru olduğunun pek görülemediği dünyasının temellerini de son yirmi otuz yıl içinde bulmak durumundayız. İşte kitabın bundan sonraki sayfaları içinde ele alınacak olan konular bunlardır.

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Avrupa'nın yeryüzü sorunlarındaki etkinliği son derece azalmış bulunuyordu. Bu süreç, önce de belirtildiği gibi, 1914-1918 savaşında başlamış ve iki savaş arası döneminin belirgin özelliklerinden olan ekonomik bunalım ve siyasal anarşiyle hızlanmıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Avrupa, her şeye rağmen, dünya politikasının merkezi olma durumunu sürdürmüş ve Avrupa devletlerinin aldığı kararlar tüm yeryüzü çapındaki olayların akışını etkilemiştir. Uzun ve yıkıcı savaş yılları bu durumu temelinden değiştirdi. Savaş bittiğinde Avrupalılar sorumluluklarını büyük bir şaşkınlık ve belki de biraz "iyi ki benden gitti" anlayışıyla ABD ve Sovyetler Birliği'ne, deyim yerindeyse, devrettiler.

Avrupa devletlerinin değişen bu durumları, ulusal kurtuluş hareketleri sonucunda, kendilerine yeryüzü egemenliğini sağlamış bulunan sömürgelerini yitirmeleriyle daha belirgin bir biçim aldı. Milliyetçi hareketler savaştan önce de vardı, ama bu hareketler, sömürgeci devletlerin güçlerini yitirmeleriyle hız kazandı. Avrupa devletleri İkinci Dünya Savaşı'nda siyah ve sarı ırkın savaş çabalarına katkısına çok gerek duydu. Daha da önemlisi, 1941 Pearl Harbor baskını ve bunu izleyen iki yıllık Japon üstünlüğü, sarı derili çekik gözlü insana önemli dersler verdi. Japonya'nın denizde ve havada yeryüzünün en güçlü devletinin Pasifik'teki üstünlüğüne son vermesi, Avrupa karşıtı Asya milliyetçiliğini körükledi.

Gerçekte, 1960'ların en önemli özelliği, o ana kadar

sürmüş bulunan Amerikan üstünlüğünün sona ermesi ve iki "süper" devlet arasındaki güç farkının giderek azalmasıdır. Böylece oluşan "dehşet dengesi" iki devleti edilginliğe sürükleyince, çevre devletleri sıkı bir biçimde merkeze bağlı tutmak zorlaşmış, iki bloktan da kopmalar başlamıştır. Bunlar içinde en önemlisi, "üçüncü güç" durumuna yükselen Çin Halk Cumhuriyeti'ydi. 1960'lara yaklaşıldığında, Batı Avrupa ülkeleriyle Japonya ekonomik bakımdan önemli sayılabilecek gelişmeler göstermişlerdi. Avrupa kalkındıkça Amerikan malları için pazarlar azalmaya başlamış ve 1956 yılından sonra Amerikan dış ticareti sürekli açık vermişti. Bu da ABD'nin giderek dış yardımı, askeri yükümlülükleri ve dış yatırımları kısmasına yol açmıştı ki ekonomik üstünlükteki bu zayıflama, çok merkezliliğe geçişi etkileyen unsurlar arasında sayılabilir. Ama çok merkezliliğe doğru gidişte belki en önemli değişiklik, ekonomik olmaktan çok askeridir. 1970'lerde genel olarak NATO ve özel olarak Amerikan stratejik düşüncelerindeki değişiklik, çok merkezliliğe geçişin yakın nedenini oluşturdu. Öteki bakımlardan da iki kutupluluk zayıfladı. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile rayına oturan Batı Avrupa birliği, dünya politikasında etkinlik sağladı. Doğu Bloku'ndan kopan devletlerin yanı sıra, 1960'larla birlikte bu blokun Stalin zamanındaki tek parçalı birliği de zedelendi, bu tarihlerden sonra Moskova'nın blok ülkelerini katı bir ideolojik bütünlük içinde tutması giderek zorlaştı. Bağlantısız devletler dünya politikasındaki ağırlıklarını giderek artırmaya başladılar, hele petrolün etkili bir silah olarak kullanılmaya başlanmasıyla, bu enerji kaynağını üreten devletlerin dünya politikasını biçimlendirme olanağı belirdi.

I. SİVRİLMEYE BAŞLAYAN AVRUPA

NATO Stratejisinde Gelişmeler

Amerikan ve dolayısıyla NATO stratejisindeki gelişmeler ve değişiklikler, iki kutupluluğu zayıflatan önemli olaylardır. Stratejideki bu değişikliklerse Avrupa gelişmelerinden bağımsız, savaş teknolojisindeki köklü değişmelere ve iki "süper" devlet arasındaki ilişkilerin niteliğine bağlıdır.

1. Kitlesel Karşılık

a) Niteliği

NATO 1949 yılında kurulduğu zaman, stratejisi ABD'nin atom tekeline dayanıyordu. 1953 yılında, Amerikan Genelkurmay Başkanı Oramiral Radford'ın önerilerinin ışığı altında, Ulusal Güvenlik Konseyi bir rapor hazırlattı. "Yeni Bakış" diye bilinen bu rapor, "NSC 162" adıyla, ABD'nin stratejik bombardıman uçakları ve nükleer silahlar alanındaki başarılarını simgeleyen 1953 yılının Ekim ayında Başkan Eisenhower tarafından, 1954 yılının Aralık ayındaysa NATO Konseyi'nce yeni NATO stratejisi olarak kabul edildi. Nükleer silahların gelecek bir savaşta kullanılmayacağı varsayımını reddeden bu belge, birkaç ay sonra Amerikan Dışişleri Bakanı J. F. Dulles tarafından açıklanan "kitlesel karşılık" stratejisinin de temelidir.

Kitlesel karşılık, kısaca, Kuzey Atlantik bölgesinde ortaya çıkan bir komünist saldırısı karşısında, ABD'nin Stratejik Hava Komutanlığı kanalıyla Sovyetler Birliği ve ÇHC'nin önemli nüfus ve endüstri merkezlerine karşılıkta bulunulacağını öngörmekteydi. Böylece NATO'nun artık geniş bir kara ordusu bulundurması gerekmiyordu. Tercihen Amerikalı askerlerden oluşacak ve kendisine bir saldı-

rı durumunda stratejik hava kuvvetinin harekete geçmesini sağlayacak kadar bir kuvvet yeterli sayılıyordu. Bu açıdan kitlesel karşılık iki noktaya dayanmaktaydı: (i) Nükleer silahlarla karşılık yeteneği düşmanı hem sınırlı hem de topyekûn bir savaştan caydıracaktır; (ii) nükleer silahlar durum gerektirdiği takdirde kullanılacaktır. Bu nedenlerle, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığı'na (SHAPE: Supreme Headquarters Allied Powers Europe) askeri savunmasını taktik nükleer silahları kullanabilecek biçimde yeniden düzenlemesi yetkisi verildi. Ayrıca 1955 Aralık ayındaki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, NATO savunmasının, güdümlü füzelerin sayılarının artırılması ve geliştirilmesi yoluyla sağlanması karar altına alınarak, kitlesel karşılık stratejisi somut bir biçime sokuldu.

Bu strateji, bir yandan Amerikan ekonomisinin gerekleriyle savunma gereklerini bağdaştırma, öte yandan çıkacak bir savaşın klasik silahlarla sürdürülemeyeceği düşüncelerinin sonucu olarak ortaya atılmıştır. Nükleer silahlarla karşılık tehdidi Sovyetler Birliği'ni girişeceği sınırlı ya da topyekûn bir savaştan caydıracak, böylece NATO ülkelerinin üzerine ABD'nin "koruyucu nükleer şemsiyesi" açılmış olacaktı. NATO girişimi ele alacak ve Sovyetler ister kullansın ister kullanmasın, herhangi bir saldırı, ABD'nin nükleer silahları kullanmasını gerektirecekti. Bu strateji, yirminci yüzyılda ABD'nin savaş yapma tekniğine de uygun düşmekteydi. İki dünya savaşında da ABD savaşı cömertçe harcanan maddeyle kazanmış ve müttefiklerini bu yolla kurtarmıştı. Şimdi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı şeyi yapıyordu.

b) Değerlendirilmesi

Kitlesel karşılık dünya barışı ve hatta tüm insanlığın geleceği açısından son derece büyük tehlikeler riskini taşıyorsa

da, o dönemde NATO üyeleri bakımından güvenlik sağladığı ve nükleer çağın gerçeklerine uyduğu da bir gerçektir. Ayrıca bu strateji, üye devletlerin Avrupa kıtasında çok sayıda kara ordusu bulundurmalarını da gerektirmemekteydi.

Ama zaman içinde kitlesel karşılık stratejisinin zararları da görülmemiş değildir. Stratejinin olumsuz yönleri şu biçimde sıralanabilir: Bir kere, NATO üyeleri şunu görmüşlerdir ki üyelerden birisinin tek taraflı davranışına bağlı olan bir müttefik stratejisi, klasik ittifak anlayışına uygun değildir ve dolayısıyla tek yanlıdır; öteki müttefiklerin hareket alanını daraltmaktadır. İkinci olarak, kitlesel karşılık stratejisi zamanla "inanılırlığını" yitirmeye başladı. İki nükleer devlet arasında psikolojik bir "boşluk" ortaya çıkmış ve ABD'nin herhangi bir saldırıda kitlesel karşılık vereceği inancı, bölgesel nitelikte savaşların çıkmasını önleyememişti. Kısacası stratejinin "inanılırlık" ve dolayısıyla "caydırıcılık" özellikleri zayıflamış, ABD açısından siyasal etkinliği ortadan kalkmıştı. ABD açısından, kitlesel karşılık stratejisinin bir başka olumsuz yönüyse kitlesel karşılık tehdidinin, en ufak bir bölgesel çatışmayı anında dünya ölçüsünde bir çatışma biçimine dönüştürmesiydi. Bu durumda öteki NATO üyeleri hemen hemen her sorunda ağırlıklarını ortaya koymak istemekte ve böylece ABD'nin uluslararası alanda rahat hareket etme olanağı ortadan kalkmaktaydı.

c) Sputnik ve Sonuçları

Bu arada, ABD ile NATO'nun nükleer stratejilerini temelinden değiştiren ve hatta 1957 sonrası dünyasına damgasını vuran en önemli olay, hiç kuşkusuz, Sovyetler Birliği'nin yapay uydu Sputnik'i başarıyla uzayda bir yörüngeye oturtmasıdır. Daha önce değinildiği gibi, bu başarı Sovyet-

ler Birliği'nin şimdi kıtalararası füzeler yapımındaki üstünlüğünü de vurgulamaktaydı. Bu olayın uzun süreli ve köklü sonuçları olmuştur.

Bir kere, ABD'de büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. O ana kadar her türlü saldırıdan korunmuş durumda bulunan Amerika kıtası, şimdi Moskova'nın nükleer silahlarının yıkıcılığına açılmış ve Sovyetler bu alanda ABD'nin üstünlüğüne son vermeye başlamıştı. Dolayısıyla ABD açısından sorun bir "ölüm-kalım" sorunu haline gelmişti. Bunun doğrudan sonucu olarak ABD, Sovyetler'e yakın olan müttefiklerinin topraklarında Orta Menzilli Güdümlü Füze (IRBM-Intermediate Range Ballistic Missile) yerleştirmek için girişimlerde bulundu. 1957 yılındaki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, ABD'nin bu yöndeki önerileri ve bazı müttefiklerin bu önerileri kabul etmeleri, birer raslantı değildir. Daha önce sözü geçen Türkiye'deki Jüpiter füzeleri, bu tip IRBM olup, ABD'nin bu endişelerinin sonucunda yerleştirilmişlerdir. ABD'nin savaş stratejisindeki ikinci ve birincisinin mantıksal bir uzantısı olan değişiklik, "sınırlı nükleer savaş"ın, kitlesel karşılık stratejisinin yerini giderek almasıdır. Bunun anlamı ve önemi, gelecek bir nükleer savaşın, Amerikan topraklarından çok, müttefiklerin topraklarında, yani Avrupa'da yapılması olasılığıydı.

Bu ikisinden çıkan sonuç, Sputnik'in yalnız global güç dengesini değiştirmekle kalmaması, aynı zamanda NATO içindeki dengeyi de Avrupa lehine değiştirmeye başlamasıdır. Zaten bu konunun "yeniden sivrilmeye çalışan Avrupa" başlığı altında incelenmesinin mantığı da buradadır. ABD artık kendi kurtuluşunun Avrupa'nın sırtından ve onun sağlayacağı kolaylıklar dolayısıyla olacağını anlamıştı. İşte de Gaulle'ü uyandıran ve Fransa'yı NATO'nun askeri bütünleşmesi dışına çıkartan temel düşünce budur. Fransa, bu olaydan sonra, Batı Bloku içinde daha bağımsız

bir politika izlemeye başlamıştı. ABD'nin, yeni stratejinin gereklerini yerine getirmeye yönelik önerilerine karşılık, Avrupalı müttefikler yüksek bedeller istemişler ve girecekleri risk büyük olduğundan. ABD ile pazarlığa başlamışlardı.

ABD'nin Avrupalı müttefiklerinden istediği özet olarak şuydu: Değişen savaş teknolojisine uygun olarak, Avrupa ülkeleri, NATO bölgesinin savunulmasında sorumluluklar yüklenmeliydiler. Ancak nükleer bir savaşa karar vermek ve müttefik ülkelere yerleştirilecek olan füzelerin nükleer başlıklarının anahtarı ABD'nin elinde olmalıydı. Buna karşılık, Batı Avrupa ülkelerinin istekleri de şöyle özetlenebilir: Madem Batı Avrupa bir savaşta ilk saldırıya hedef olma riskini göze almaktadır, o zaman ya ABD'nin vereceği ya da kendi yapacağı nükleer silahı istediği zaman kullanma hakkına da sahip olmalıdır. Bu politikayı uygulama alanına koyan Fransa olmuştur. Daha sonra ortaya atılacak olan "Çok taraflı güç" (MLF-Multilateral Force) önerileri, ABD'nin karşılaştığı ikileme, yani Atlantik'in iki yakasından gelen değişik isteklere, ortalama bir çözüm bulma çabalarının ürünüydü.

İşte bu nedenlerle, NATO'nun Avrupalı üyeleri açısından, nükleer silahların tetiğinde parmakları olmadığı takdirde, "sınırlı nükleer savaş" kabul edilir bir strateji değildi. Çünkü bu durumda, Avrupa'ya bir Sovyet saldırısında, Batı Avrupa devletleri ABD'nin nükleer karşılığa başvuracağından artık emin değillerdi. İki büyük devletin, birbirlerinin topraklarına dokunmadan, Avrupa'yı ve daha önemlisi "kanat" ülkeleri "hallaç pamuğu" gibi atabilecekleri ve bu bölgelerde nükleer bir savaşı "sınırlı" tutabilecekleri olasılığı, çoğu NATO müttefikini, topraklarında orta menzilli füze bulundurmama politikasına itmişti.

Sputnik'in bir başka sonucu, ABD'nin tartışmasız as-

keri üstünlüğünün ortadan kalkmasıyla, "çevreleme politikasının" da yavaş yavaş anlamını yitirmeye başlamasıydı. Bu politika, özellikle Sovyetler Birliği'yle sınır komşusu olan ülkeler açısından, ABD'nin kesin askeri üstünlüğü devam ettiği sürece etkili olabilirdi.

2. Esnek Karşılık

a) Benimsenmesinin Nedenleri

Yukarıda görüldüğü gibi, ABD'nin kitlesel karşılık konusundaki görüşleri, 1957 yılından sonra değişmeye ve "sınırlı savaş" anlayışı yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştı. Eisenhower yönetimi geniş ölçüde NATO Başkomutanı Orgeneral Lauris Norstad'ın ileri sürdüğü görüşlerle ortaya çıkmış bulunan "sınırlı savaş" anlayışı, Kennedy yönetimi sırasında "esnek karşılık" stratejisinin ortaya atılmasına yol açmıştı. ABD'nin ve dolayısıyla NATO'nun kitlesel karşılık stratejisini bırakmasının nedenleri şöyle özetlenebilir:

Daha önce de değinildiği gibi, kitlesel karşılık, ABD'nin siyasal çıkarlarını sürdürmesinde hareket serbestliğini sınırlandırıcı bir unsur durumuna gelmişti. Askeri doktrin kitlesel bir savaş tehlikesini barındırdığı sürece, Avrupalı müttefikler kendilerini de ilgilendiren her konuya el atarak ABD'yi engellemekteydiler. Böylece kitlesel karşılık stratejisi ile ABD'nin savunma yükümlülükleri arasında bir tutarsızlık ortaya çıkmaktaydı. İşte stratejinin değiştirilmesiyle bu tutarsızlık kaldırılacak ve ABD daha geniş bir hareket serbestliğine kavuşmuş olacaktı.

İkinci olarak, Sovyetler Birliği nükleer bomba taşıyan "uzun menzilli güdümlü füzelere" (ICBM-Inter-Continental Ballistic Missiles) sahipti ve Amerikan toprakları doğrudan Sovyet saldırısına açık duruma gelmişti. ABD, diyelim Avrupa'ya geleneksel silahlarla yapılan bir Sovyet saldırı-

sında, hemen nükleer silahlara başvurduğu takdirde, şimdi kendi toprakları aynı nitelikte Sovyet silahlarının saldırısına açık hale gelmişti. Üstelik küçük kalibreli nükleer silahların gelişmesi ve yayılmasıyla, Amerikan toprakları dışında başlayacak olan bir çatışma, rahatlıkla genel bir nükleer çatışma durumuna dönüşebilirdi. Bu durumun ortaya çıkmaması için daha "esnek" bir strateji izlenmesi gerekiyordu.

Son olarak, ABD artık yerlerinin saptanması çok güç olan ve Polaris tipi güdümlü füzelerle yüklü nükleer denizaltıları ve ICBM'leri geliştirmeye başlamıştı. Bu kendisine seçenekli bir strateji uygulama olanağı veriyordu. Böylece ortaya çıkan "dehşet dengesinde", hemen kitlesel karşılıkta bulunmak, dünya barışı açısından tehlikeli olduğu gibi, böyle bir saldırı tehdidinde bulunmak da "inanılırlık" ve dolayısıyla "caydırıcılık" özelliklerini yitirmişti.

Bütün bunların sonucu olarak, ABD ile Sovyetler Birliği' nin birbirlerine verebilecekleri zarar, önceden kolaylıkla kestirilemeyecek kadar artmış bulunuyordu. İşte 1957 yılıyla birlikte başlayan bu teknolojik gelişmeler, o zamana kadar Batı güvenliğinin dayandığı ortak güvenlik sisteminin stratejik temelini değiştirmiştir.

b) Temel Unsurları

Yukarıda özetlenen yeni teknolojik gelişmelere uygun olarak, ABD'nin tam anlamıyla yaşamsal çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda güvenliğini nükleer silahlarla koruyacağı, öteki durumlarda ise savunmanın geleneksel silahlarla yapılacağı anlayışına dayanan bir doktrinin gelişmesi gerekmiştir. Kısacası, karşılaşılan saldırının niteliğine göre tepki gösterilecekti. İşte "esnek karşılık" stratejisinin temeli budur. Strateji, bir saldırıyı hemen nükleer silahlarla karşılamak yerine, "tırmanma" yoluyla saldırganın nükleer bir darbeye hedef olması olasılığını bir tehdit olarak

göstermekte ve tırmanmanın denetim dışı bir gelişme göstermesini önlemeyi gözetmekteydi. 1957'den beri yavaş yavaş gelişmekte olan "sınırlı savaş" anlayışındaysa nükleer silahların kullanılması ancak Avrupa için düşünülebilirdi. Başkan Kennedy, 1963 Ocak ayında yaptığı açıklamada, gerektiğinde Avrupa'yı savunmak için nükleer silahların kullanılabileceğini belirtmişti. Ancak burada önemli olan nokta, her koşul ve durumda nükleer karşılık yükümlülüğünün artık ortadan kalkmasıydı.

Ayrıca Amerikan Savunma Bakanı McNamara'ya göre nükleer bir savaş bile genel bir savaşa varmadan sınırlı tutulabilirdi. Her iki taraf da ilk anda yoğun yerleşme merkezlerine değil, ana nükleer merkezlere saldırıda bulunabilir ve savaş bu biçimde sınırlı tutulabilirdi. Ancak, McNamara'ya göre, böyle bir strateji müttefikler arasında eşgüdüm ve hedef saptamasını ve dolayısıyla bir ülkenin nükleer silahlar üzerinde tekelini gerekli kılmaktaydı. ABD'nin bu sıralarda önerdiği "çok taraflı nükleer güç" (MLF) tasarısının altında yatan neden, işte bu nükleer silahlar üzerinde Amerikan denetimini sürdürmek düşüncesidir. ABD hem nükleer silahlardaki denetim tekelini, hem de müttefikleriyle sıkı askeri işbirliğini bir arada sürdürerek, statükoyu sürdürmek istemişti. MLF ile (mürettebatı çeşitli NATO ülkeleri askerlerinden oluşacak nükleer denizaltılar) müttefiklerine görünüşte nükleer kararlara katılma hakkını verirken, gerçekte nükleer silahların son kullanma kararını ABD'nin tekelinde bırakıyordu. Bu öneri, Almanya dışında tüm NATO üyeleri tarafından soğuk karşılanmış ve hatta bazıları açıkça cephe almıştır.

Son olarak, esnek karşılık, beraberinde bir de "ara" aşamayı getirmekteydi. Yani nükleer silahlar, karşı tarafın nükleer ve öteki merkezlere nükleer silahlarla sınırlı bir saldırısı durumunda hemen kullanılmayacak ve araya bir

"pazarlık süresi" (ara) konacaktı. Bu "ara"dan bir sonuç alınamaması ve saldırganın saldırısını genişletmek isteğinden vazgeçmemesi durumunda, nükleer silahlarla karşılık verilecekti. Çok kısa bir deyişle, ABD Avrupa'yı bir "ileri savunma" anlayışıyla savunma düşüncesindeydi.

c) Sonuçları

Esnek karşılık stratejisinin en mantıksal sonucu, NATO'nun kara kuvvetlerinde bir artışı gerektirmesiydi. Çünkü yukarda belirtilen "ara"nın sağlanabilmesi için, NATO'nun geleneksel gücünün belirli bir süre Sovyet saldırısını tutması gerekiyordu. Yoksa Sovyetler Birliği'nin tüm Avrupa'yı işgal ettikten sonra yapılacak görüşmelerde ağır basacağı kesindi. Bu yüzden, ABD 1957 yılından sonra sürekli olarak NATO'nun öteki ortaklarının yükünün artırılmasına çalışmıştır. İkinci olarak, kara kuvvetlerinin artırılması ve nükleer silahlarda "parmak" istekleri, müttefikler arasında mevcut oydaşmayı belirli ölçüde bozacak nitelikteydi ve öyle de oldu. Bu gelişmeler Fransa'nın NATO'nun askeri bütünleşmesinden ayrılmasıyla sonuçlandı ve Batı Bloku'nda ilk kez bir "çatlak" ortaya çıktı. Üçüncü olarak, Sputnik başarısı ve onun yol açtığı stratejik gelişmeler, Avrupa'nın ABD karşısında pazarlık gücünü artırarak, bu yaşlı kıtanın dünya politikasında yeniden sivrilmesini sağlamıştır.

Avrupa Bütünleşmesi

1. Avrupa Ekonomik Topluluğu

a) Kuruluş ve İşleyiş

Gerçekte, Avrupa'da ekonomik ve siyasal birlik kurma çabaları çok gerilere, on yedi ve on sekizinci yüzyıllara kadar

geri gider. Burada İkinci Dünya Savaşı sonrası çabalarına özet bir biçimde değinilecektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Fransa Ekonomik Planlama Komisyonu başkanı olan Fransız düşünürü Jean Monnet, devletlerin egemenliklerine dokunmadan, belirli faaliyetleri yürütmede yetkili kılınacak uluslararası kuruluşların yaratılması gerektiğini, bunların başarılı olmaları durumunda, zamanla uluslarüstü yetkilerle donatılabileceklerini savunmaktaydı. Ayrıca 1945'i izleyen yıllarda Batı Avrupa devletlerinin çoğu, karşılaştıkları ekonomik ve siyasal sorunların yalnızca ulusal bir çerçeve içinde çözülemeyeceğini, bir tür Avrupa'ya özgü uluslararası kuruluşun ortaya çıkarılması gerektiğini anlamaya başlamışlardı. Avrupa birliği konusunda yeni ve güçlü bir dürtü, 1947 yılında ABD'den geldi. Bunlar Truman Doktrini ile Marshall Planı'dır. Marshall'ın önerisine göre, bozulan Avrupa ekonomisini yeniden rayına oturtabilmek için ABD büyük bir ekonomik yardım programına girişebilirdi. Ancak bunun için önce Avrupa devletlerinin aralarında belirli bir program üzerinde anlaşmaları gerekmekteydi. İşte Batı Avrupa devletleri, Amerikan yardım programını düzenlemek üzere 1948 Nisan ayında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (OEEC) kurdular. ABD'yle sıkı bir işbirliği içine giren 16 Batı Avrupa ülkesinin kurduğu OEEC, soğuk savaş ortamında Batı Bloku'nun bir örgütü niteliğine büründüyse de, kuruluş üç ana amacında başarılı oldu: Marshall Planı yardımlarının dağıtımında işbirliği, üyeleri arasında serbest ticaret ortamının sağlanması ve parasal transferlerde çok yönlü kliring sisteminin kurulması. Buna uygun olarak, 1950 yılında Avrupa Ödemeler Birliği kuruldu.

Kuruluşundan iki yıl sonra, OEEC'nin uluslarüstü yetkilerinin bulunmamasının yetersizliği üyelerinden altısı tarafından anlaşıldı. Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Bel-

çika ve Lüksemburg 1951 yılının Mayıs ayında "Schuman Planı"nı kabul ederek Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'ni kurdular (CECA). Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schumann, birliğin kuruluşunda şunları söylüyordu: "Kömür-çelik üretiminin birleştirilmesi, Avrupa federasyonunun ilk adımı olan ekonomik kalkınmanın ortak temellerini atacaktır." CECA, üye devletlerin atayacağı bağımsız kişilerden oluşan, kömür ve çelik üretiminde uluslarüstü yetki sahibi olan bir kuruluştu. CECA'nın kuruluşundan sonra, Avrupa'daki ekonomik kuruluşlar, hiç olmazsa yirmi yıllık bir süre için, iki değişik biçim aldılar: İngiltere'nin önderliğinde ve uluslararası niteliğe sahip OEEC gibi kuruluşlarla, altı devletin önderliğini yaptığı ve 1951 Nisan'ında imzalanan antlaşma ile resmen yürürlüğe giren CECA gibi uluslarüstü yetkiye sahip kuruluşlar. Kömür ve çelik endüstrilerini devletleştirmeye başlayan İngiliz İşçi Partisi hükümeti, CECA'ya üye olmayı çıkarlarına uygun bulmamıştı. CECA ise daha sonra girişilecek olan Avrupa bütünleşme çabaları için iyi bir başlangıç noktası oluşturdu.

Avrupa'nın bütünleşmesi yolunda yeni bir girişim ve yeni bir hız, Hollanda Dışişleri Bakanı Johan Willem Beyen'den geldi. Beyen, 1953 yılında OEEC'nin dışında ve daha kapsamlı ekonomik bütünleşmeyle ilgili bir plan sundu. Aynı öneriyi 1955'te daha ayrıntılı olarak ortaya atarak, Avrupa uluslar topluluğunun kapsamlı ve uluslarüstü bir ekonomik bütünleşmeye gitmesi gerektiğini söyledi. Buna, "Benelux Memorandumu" adı verilmektedir. 1955 yılının Temmuz ayında, Messina'daki toplantıda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Avrupa Atom Birliği'nin (EURATOM) dayanacağı genel ilkeler saptandı ve konuyu derinlemesine incelemek ve böyle bir topluluğun kuruluş yöntemlerini saptamak üzere hükümetler arası bir komite

kuruldu. Bu komitenin hazırladığı rapor (eski Belçika Başkanı Paul Henry Spaak'ın adıyla anılan bu rapora Spaak Raporu denmektedir) 1956 yılının Nisan ayında hükümetlere sunuldu. Raporun temel varsayımı şuydu: "Avrupa, şimdiki ekonomik örgütlenmesiyle gelişimini sürdüremez ve ekonomisinin genişleme temposunu koruyamaz... Ülkelerimizden hiçbiri, tek başına, atom çağının gereği olan teknik devrime hız katacak temel yatırım ve geniş araştırmaları yapacak büyüklük ve güçte değildir." Bunun gerçekleşmesi için, Avrupa'nın bu altı ülkesinin ekonomik bakımdan bütünleşmesi tavsiye ediliyordu. Temel anahtarsa, gümrük duvarlarının kaldırılmasıydı.

Uzun süren görüşmeler olumlu sonuç verdi ve AET ile EURATOM'u kuran anlaşmalar 25 Mart 1957'de Roma'da imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (adı 1990'ların başında Avrupa Topluluğu, 1994'te ise Avrupa Birliği olarak değiştirilecektir) Ocak 1958'de yürürlüğe girdi. AET'nin başarısının, Almanya ile Fransa arasında, yani on dokuz ve yirminci yüzyıllarda sürekli çatışmış bulunan Avrupa'nın bu iki güçlü ülkesi arasında yakın ekonomik ve siyasal işbirliğine dayanacağı, bu gerçekleşmediği takdirde başarı şansının az olduğu, daha başlangıçta ortaya çıktı.

İngiltere, İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth*) ile özel ilişkilerini dikkate alarak, AET'ye girmedi ve 1959 yılında, AET'ye karşılık olmak üzere Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni (EFTA: *European Free Trade Area*) kurdu. İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz ve İsviçre'nin katıldıkları EFTA, AET'ye göre son derece gevşek olup, bütünleşmeyi kabul etmemekteydi. İngiltere'nin EFTA'yı kurmaktaki amacı, AET'nin gelişmesini engellemekti. Ancak zaman geçtikçe EFTA cılız kaldı ve İngiltere AET'ye katılmanın yollarını aramaya başladı.

AET'nin temel amacı, Roma Antlaşması'na göre şudur:

"Ortak bir pazar ve mallar için gümrük birliği kurmak; ortak bir tarım politikası ve işçi hareketleri ile ulaştırma politikalarını saptamak ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için ortak örgütler kurmak." Burada AET'nin örgütsel yapısı üzerinde durulmayacaktır. Ancak şunları belirtmekte yarar var: AET'nin yürütme organı Bakanlar Konseyi'dir. Burada kararlar konunun önemine göre ya oybirliği ya da ağırlıklı oylarla alınır. Avrupa Komisyonu, Konsey'in aldığı kararları yürütür ve Avrupa Parlamentosu'na karşı sorumlu olup, yürütme yetkisine sahiptir. Danışma Konseyi topluluk üzerinde genel bir denetim yetkisine sahiptir. Roma Antlaşması'nın yorumu ve Bakanlar Konseyi kararlarının geçerliliği için, AET'nin özel Adalet Divanı'na başvurulabilir.

AET üyeleri, endüstri ve tarım sektörlerinde tüm gümrük duvarlarını, her yıl % 10 olmak üzere indirmeye karar verdiklerinden, gümrük duvarları 1968 yılında sıfıra inmiştir. AET'nin, antlaşmada yer almayan iki ana amacı vardır: (i) Batı Avrupa devletlerini Amerikan ekonomisi karşısında daha güçlü ve bağımsız bir duruma sokmak ve (ii) Batı Avrupa'nın liberal-kapitalist ülkelerini, aynı yöntemle kalkındırmak. Bu açıdan bakıldığında, AET bir yandan Avrupa'nın ABD karşısında hesaba katılması gereken bir ekonomik güç olarak sivrilmesini sağlamış ve böylece ABD'nin Batı Avrupa ülkelerinin ekonomileri üzerindeki üstünlüğüne son vermeye başlamış, öte yandan Avrupa'nın Batı ile Doğu olarak bölünmüşlüğünü sürdürmüş, hatta bu bölünmeyi daha da kesinleştirmiştir. Bugün ortaya atılan tüm iddiaların aksine, 1989 gelişmelerinin öncesinde Batı Avrupa devletlerinin amacı (bugün de bunun tam olarak değiştiği söylenemez) topluluğu Avrupa çapında genişletmek değildi. Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetimi altında olduğu gerekçesinin arkasına saklanmış-

lar, bu gerekçenin rahatlığıyla asıl amacın bir Avrupa birliği, AET'nin de bunun ilk aşaması olduğu, Avrupa değerlerinin bir bütün oluşturduğu gibi hamasi edebiyatın sözcülüğünü yapmışlardır. Batı Avrupa'nın görünürde hiçbir katkısı olmadan Doğu ve Orta Avrupa devletlerinin Moskova'dan kopmalarından sonra, gerek Avrupa Topluluğu'nun gerekse tek tek üye devletlerin bu bölgeye ilgi ve yardımlarının derecesi de bu tanıyı doğrular niteliktedir.

b) Toplulukta Fransız-Alman İlişkileri

Dış politikada milliyetçi bir anlayışa sahip olan General de Gaulle'ün 1958 yılında Fransa'da iktidara gelmesi AET'nin geleceği konusunda kuşkular yaratmışsa da, bu iktidar değişikliği yalnız AET'de değil, aynı zamanda Fransız-Alman ilişkilerinde de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemi üç başlık altında incelemek olanaklıdır: AET'nin ekonomik alandaki başarısı, Fransız-Alman ilişkilerindeki olumlu gelişme ve topluluğun karşılaştığı sorunlar.

(i) Ekonomik Başarı: Altılar, Roma Antlaşması'nı titizlikle uyguladıkları gibi, ekonomik bütünleşmeyi de büyük bir başarıyla sürdürmüşlerdir. Fransa ile Batı Almanya'nın hem tek tek ekonomik gelişmeleri hızlanmış hem de iki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl biraz daha artmıştır. Bu durum, her iki ülkenin de topluluğa bağlılığını güçlendirmiş ve böyle olunca da topluluk gelişmiştir. AET büyük ölçüde bu iki devletin ekonomik işbirliği temeli üzerine oturmuştur ve bu genelleme bugün de geçerlidir. Eğer biraz sonra ele alınacak olan sorunlar çözüme bağlanmış ya da bu sorunlar ilişkileri etkilememişse, bu durumu ekonomik kalkınmaya bağlamak doğru olur.

(ii) Fransız-Alman İlişkilerinin Gelişmesi: Fransa ile Almanya 1963 yılında bir antlaşma yaptılar. İki ülke arasındaki ilişkilerin bir antlaşmayla sıkılaştırılması görüşü de

Gaulle'ündü ve böyle bir antlaşma şu bakımlardan yararlı sonuçlar doğurabilirdi: (1) Sovyet tehdidine karşı daha güçlü bir duruma gelinebilirdi. (2) Yeni Dünya'da ABD'yi dünyanın en güçlü ülkesi durumuna getiren birlik anlayışı, Eski Dünya'da da aynı sonucu doğurabilirdi. (3) Avrupa'da gerginliklerin azalması ve Fransız-Alman yakınlaşması, de Gaulle'ün "Atlantik'ten Urallara kadar Avrupa" görüşüne hizmet edebilirdi. (4) Ayrıca böyle bir antlaşma Avrupa'nın iki yakası arasındaki ilişkilerin yumuşamasına yol açıp, dünya barışına da katkıda bulunabilirdi. Ancak antlaşmayı, bütünleşmiş bir Avrupa'yı egemenlikleri altına almak amacıyla, iki milliyetçiliğin bir "mihver" gibi birleşmesi biçiminde yorumlayanlar da az değildi. İlginç olan, bugün de aynı görüşü savunanların az olmamasıdır.

Antlaşmanın içeriği sürpriz olmadı. Önderler, iki devlet arasındaki işbirliğinin örgütlenmesi ve ilkeleri konusunda anlaşmışlardı. Fransız-Alman hükümet yetkilileri arasında düzenli temaslarla ilgili bir program kabul edildi. İki ülkede de kurulacak bakanlıklar arası bir komisyon, iki ülke bakanları arasındaki görüşmeleri eşgüdümleyecek ve hükümetlere işbirliğindeki gelişmeler konusunda rapor verecekti. Ayrıca iki hükümet önemli dış politika sorunlarında, bir karara varmadan önce birbirlerine danışacaklardı.

c) Siyasal Bütünleşme ve İngiltere'nin Üyeliği

AET birçok Avrupalı için Avrupa siyasal birliğinin temeli niteliğindeydi. Ancak de Gaulle, üye devletlerin ulusal egemenliğini ortadan kaldıracak bir birliğe karşı çıkmaktaydı. 1960 yılında verdiği bir demeçte, güçlü bir Avrupa'nın ancak birbirlerinden dil, tarih, kültür ve ilerisi hakkındaki beklentiler açısından ayrılan egemen devletler üzerine kurulabileceğini, ulus-devletin üstünde bir birimin karar verme ve bu kararı uygulama hakkı ve gücü olmaya-

cağını belirterek, bu konudaki beklentileri ortadan kaldırdı. De Gaulle 1962'de ise şunları söyledi: "Devletler üstü bir federasyon, Avrupa dışı bir federatörü gerekli kılacağından, Avrupa'da kurulacak örgütler devletler temeline oturmalıdır." Burada işaret ettiği ABD idi.

Siyasal çıkarlar Batı Almanya ile Fransa'yı birbirlerine yaklaştırırken, İngiltere'nin AET'ye girmesi sorunuyla ortaya çıkan ekonomik çıkar çatışmaları, iki devleti birbirinden uzaklaştırmaktaydı. EFTA'da aradığını bulamayan İngiltere, 1961 Temmuzunda AET'ye girmek için başvurduğunda, başvuru AET'nin çoğunluğu tarafından olumlu karşılandı. Çünkü Benelux devletleri için İngiltere'nin girişi, "Paris-Bonn mihverine" karşı ve bu mihverin giderek artan gücünün dengelenmesinde, bir karşıt ağırlık oluşturabilir, bu da küçük üyeleri koruyabilirdi. Almanya açısındansa, Alman-İngiliz ticaretinin genişliği, Almanya'nın gözünde İngiltere'nin katılmasını yararlı kılmaktaydı.

Bu konulardaki görüşmelerde ayrıntılara girildiğinde, İngiltere'nin, İngiliz Uluslar Topluluğu ve EFTA ile ticaretinin ve İngiliz tarımının, Fransa'nın ekonomik çıkarlarını zedeleyeceği anlaşıldı. De Gaulle, 1963 yılının başında verdiği bir demeçte, Altıların doğal bir ekonomik birlik oluşturduklarını, İngiltere'ninse ekonomik bakımdan tarih boyunca başka ve uzak ülkelere bağlı bulunduğunu, Kıta Avrupası'yla sıkı bir ilgisinin olmadığını, İngiltere'nin sömürgelerinden ucuz tarım ürünü ithal edip içerde tarımcısına prim vererek beslendiğini belirtti ve Altıların tarım politikasıyla bu durumun nasıl bağdaştırılabileceğini sordu. Bu düşüncelerin sonunda, İngiltere'nin AET'ye girişini 1963 yılında veto etti. De Gaulle, İngiltere'nin AET'ye katılmasını bir "Anglosakson Truva Atı" olarak değerlendirmiştir. Böyle bir katılma gerçekleşirse, Avrupa yeniden ABD'nin koruyuculuğu ve denetimi altına girebilirdi. Böyle

bir durumsa, gerek de Gaulle'ün bağımsız Fransa anlayışına, gerekse AET'nin kuruluş amacına ters düşmekteydi.

İşçi Partisi'nin iktidarında (1967), Başbakan Harold Wilson, İngiltere'yi AET'ye sokmak için ikinci bir başvuruda bulundu. Wilson'a göre, bu giriş gerçekleşirse, İngiltere'nin hem ekonomik gönenci, hem de uluslararası politikada ağırlığı artardı. Bu amaçla altı başkente ziyaretlerde bulunduysa da İngiltere'nin girişi de Gaulle tarafından yine veto edildi. İngiltere AET'ye, de Gaulle'ün 1970 yılında ölümünden sonra, 1973 yılında tam üye olarak girecektir.

AET'de 1968 yılında gümrükler kaldırıldı ve topluluk dışı ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlandı. Bir yıl sonra (31 Aralık 1969) geçiş dönemi sona ererek, geniş kapsamlı ekonomik birliğin sağlanması yolunda adımlar atılmaya başladı. Para ve tarım politikalarında karşılaşılan zorluklara karşın, 1970'li ve 80'li yıllarda Avrupa Toplulukları hızla ve özellikle Avrupa'nın öteki ülkelerinde gıptayla izlenecek bir biçimde gelişti. Avrupa Toplulukları, artık ekonomik gelişme ve işbirliğinin "taçlanması" olarak değerlendiriliyordu.

1979 yılında tarımda sübvansiyonun kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmışsa da ortak tarım politikası ile ilgili anlaşmazlıklar sürdü. Aynı yıl, Avrupa para sisteminin kurulmasıyla İngiltere dışındaki üye ülkelerin birbirine bağlanması sağlandı ve 1980'lerde işgücünün serbest dolaşımı üzerindeki son kısıtlamalar da kaldırıldı.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) oluşturduğu Avrupa Topluluklarının kuruluşunun 30. yıldönümü olan 1987'de Avrupa Tek Senedi (SEA: *Single European Act*) yürürlüğe girdi. Topluluk içinde yavaş işleyen ve şikâyetlere konu olan karar alma mekanizmalarını hızlandırma amacına yönelik bu

senet özellikle şu noktaları içeriyordu:

(i) Bakanlar Konseyi'nde kararların çoğunluk sistemiyle alınması ve böylece "veto sisteminin" kaldırılması;

(ii) Doğrudan seçimle oluşan Avrupa Parlamentosu'nun tavsiye kararı alma yetkisinin artırılması ve ek yetkiler verilmesi.

Avrupa Toplulukları son olarak topluluğun en önemli konusu haline gelen iç pazar oluşumunun tamamlanmasını takvime bağladı ve bunun 1992 yılında tamamlanması öngörüldü.

Ünlü 1989 sonbaharı gelişmeleriyle Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik merkeziyetçilikten ve Komünist Parti'nin siyaset tekelinden kurtulmalarıyla Avrupa Toplulukları bugün bir "mıknatıs" gibi Avrupa devletlerini kendisine doğru çekmektedir. Türkiye, bu çekim gücünün etkisi dışında kalmayarak, 1963 Ankara Antlaşması ile kazandığı ortak üye statüsünün ötesinde, 14 Nisan 1987'de tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Macaristan, Polonya ve Romanya ile AT arasında ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan görüşmelere başlanmıştır. AT Avrupa'nın yirmi birinci yüzyılın başında oluşacak yeni yapısını biçimlendirecek dört örgütten biri olma özelliğini sürdürecektir: Ekonomik açıdan AET, güvenlik açısından NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE), demokrasi ve insan haklarının korunmaları açısından Avrupa Konseyi.

2. *Fransa'nın Dış Politikası*

Fransa, ABD'nin NATO müttefikleri arasında, bloklararası gerginliğin azalmasıyla daha çok hareket serbestliği kazanan ilk Batı Avrupa devletidir. 1963 ve 1967 yıllarında iki kez İngiltere'nin AET'ye girmesini veto etmesi bunu göstermektedir. Böyle bağımsız bir tutumu Fransa açısından

kolaylaştıran nedenler de vardı. Bir kere, Fransa bilmekteydi ki nasıl hareket ederse etsin, ABD'nin nükleer "şemsiyesi" Fransa'nın üzerine açılacaktır. İster NATO içinde sadık bir müttefik, ister NATO dışında olsun, eğer Avrupa'nın bir saldırgana karşı korunması ABD'nin dış politikasının temelini oluşturuyorsa, Fransa ABD'nin kendisine yardıma geleceğinden emindi. İkinci olarak, örneğin bir Batı Almanya'ya göre, coğrafi bakımdan çatışma alanına uzaktı ve soğuk savaşın "soğuk nefesini ensesinde duymamaktaydı." Kısacası, Doğu Avrupa ülkeleriyle sınır komşusu değildi. Üçüncü olarak, ilerde ele alınacak olan Cezayir savaşından sonra, artan iç siyasal istikrar ve 5. Cumhuriyet yönetiminin sağladığı reformlarla ortaya çıkan ekonomik kalkınma, bu bağımsız tutumu kolaylaştırdı. Son olarak, bu tutumda de Gaulle'ün payını da hesaba katmak gerekir. Çünkü tüm bu öğeleri bağımsız tutum yolunda kullanan oydu. Tutumunu etkileyen unsurlar arasında, de Gaulle'ün bağımsızlıkçı ve inatçı kişiliğinin yanında, İkinci Dünya Savaşı içinde Anglosakson önderlerinin kendisine karşı davranışları sayılmalıdır. İşte bu nedenlerle, de Gaulle'ün dış politika konusundaki görüşlerini ortaya koymak, gerek Fransız dış politikası, gerek Avrupa bütünleşmesi ve gerekse Avrupa' nın dünya politikasına yeniden soyunması konusunda önemli ipuçları verecektir.

General de Gaulle'e göre Avrupa'da istikrarlı bir barış ortamının sağlanmasının ilk ve vazgeçilmez koşulu, "bağımsız bir Avrupa'nın" yeniden doğuşudur. Bu ise Sovyetler Birliği dahil bütün Avrupa devletlerinin, Avrupa kıtasının sağladığı geniş potansiyeli uyumlu bir işbirliği içinde kullanmalarıyla olanaklıdır. Böylesine bağımsız ve uyumlu işbirliğine dayanan Avrupa' nın doğuşu, Almanya sorununu kendiliğinden çözecektir. Almanya sorununun çözümüne varacak koşulları Avrupa devletleri, dış güçlerin mü-

dahalesi olmaksızın, kendileri yaratacaklardır. Ancak son çözüm ABD tarafından ortaya konmalı ve tıpkısıyla kabul edilmelidir. Bugün Almanya'nın birleşmesine yol açan gelişmeler dikkate alındığında, bu savaş dönemi generalinin hiç olmazsa bu konuda ne kadar ileri görüşlü olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

De Gaulle'ün en büyük amacı, askeri varlığı ve siyasal önderliğiyle birlikte ABD'nin Avrupa'dan çıkması ve Avrupa'nın büyük devlet egemenliğinden kurtarılmasıdır. De Gaulle için bütünleşmiş bir Batı Avrupa, yalnız ABD'nin bağımsız bir ortağı değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı dengeyi koruyacak olan "Pan-Avrupa sistemi"nin de temel öğesi olacaktı. Bu sistemin iki merkezi Paris ile Moskova'ydı. Mihail Gorbaçev'in "Atlantik'ten Urallara Avrupa Evi" ve kimi tarihçilerin ortaya attıkları "Yeni Avrupa Mimarisi" görüşleri, bu devlet adamının düşüncesinin ürünü sayılmalıdır.

Doğu Avrupa'ya gelince, Avrupa'nın kurulacak yeni düzeninde, Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerine karşı tutumunu yumuşatacak ve bu ülkeler yeni Avrupa'da özel yerlerini alacaklardı. İlginç olan nokta, 1975 Helsinki Belgesi'yle yerleşen "yumuşama"nın da de Gaulle'ün bu görüşlerine dayanmış olmasıdır. De Gaulle'ün Avrupası, kesinlikle ulus-devletlere dayanmalıydı. Ona göre kişilerin özgürce yaşamak için bağlılıklarını sunacakları tek birim ulus-devletti. Yeni Avrupa ulus-devletlerin işbirliği üzerinde yükselecekti. Bugün Batı Avrupa siyasal bir birliğe doğru gider gibi görünmekteyse de ulus-devletin ve ulusal özelliklerin korunması gerektiği görüşü hâlâ yaygındır.

De Gaulle'ün bu görüşlerinin gerçekleşebilmesi için, "yumuşama" gerekli bir önkoşul olmaktaydı. Kendisi bu yüzden, Doğu-Batı ilişkilerinde "yumuşama"nın öncüsü olmuştur. Ona göre, Avrupa'nın egemen devletleri arasında-

ki yakın ilişkiler "yumuşama"yı ortaya çıkaracak, bu yumuşama bir anlayış birliği yaratacak ve sonunda da gerçek işbirliği sağlanabilecektir. De Gaulle'ün formülü şöyle gösterilebilir:

İşbirliği (*cooperation*)
↑
Yumuşama (*detente*)
↑
Anlaşma (*entente*)
↑
Avrupa'nın egemen devletleri

De Gaulle'e göre, Avrupa'da "yumuşama"nın gerçekleşmesi yolunda Fransa'nın en önemli dış politika davranışı, NATO'nun askeri örgütünden çıkması ve Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile temaslarını sıkılaştırması olmuştur. Bunun sonucu olarak ortaya çıkacak olan "anlaşma" ve "işbirliği", egemen devletler üzerinde yükselecek olan bağımsız Avrupa'nın önkoşuludur. Bağımsız Avrupa ise iki biçimde gerçekleşebilir: (1) ABD'nin önderliğine son verilmesi – ki bu yöndeki dış politika davranışı İngiltere'nin AET'ye girişini veto etmekti ve (2) Avrupa potansiyelinin uyumlu bir işbirliği ile kullanılması – ki bu yöndeki tutumu, Fransız-Alman yakınlaşması ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzeltilmesi olmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, giderek bir "Paris-Moskova Mihveri" ortaya çıkacak, bu da "Pan-Avrupa Sistemi"nin temelini oluşturacaktı. De Gaulle'ün 1966 ve 1967 yıllarında Moskova, Varşova ve Budapeşte'ye yaptığı ziyaretler, böyle bir dış politikanın uygulama adımları olarak değerlendirilebilir.

3. Federal Almanya'nın Dış Politikası

a) Temel İkilem

Federal Almanya'nın, Batı Avrupa devletleri arasında özel bir durumu ve bu özel duruma uygun özel bir dış politikası vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya Doğu-Batı gerginliğinin temel konusu olmuş ve bu açıdan hem güvenliğini sağlamak için bölünmüş durumunu sürdürmek, hem de gerginliğin azalması için gelecek bir birleşme konusunda belirli ödünler vermek durumunda kalmıştı. İşte savaştan sonra Federal Almanya'nın dış politikası, ancak bu temel ikilemin iyi bilinmesiyle açıklanabilir. Bu ikilemi, Alman önderleri değişik politika uygulamaları ile çözmeye çalışmışlar ve bu çabalar da Alman politikasının değişik boyutlarını biçimlendirmiştir.

Federal Almanya'nın ilk Şansölyesi Konrad Adenauer, bu ikilemi Batılı devletlerle bütünleşmek yoluyla çözmeye çalıştı. Bu anlayışa dayanan dış politikasının özü, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliği sağlamak ve Batı ittifakının eşit bir üyesi durumuna gelmekti. Adenauer'e göre bu, Almanya'nın birleşmesi sorununa da en uygun yaklaşım olacaktı. Çünkü bu sorun ancak Batı Bloku güçlü olduğu takdirde çözülebilirdi. Batı Bloku, Almanya'nın birleştirilmesi konusunda Doğu Bloku'ndan ödünler koparmadıkça, yumuşamaya gitmeyecekti. Bu politikanın mantıksal sonucu, Hallstein Doktrini denen bir tutum alınmasıdır. Doktrine göre Federal Almanya, Doğu Almanya'nın ayrı bir devlet olarak tanınmasını dostça olmayan bir davranış biçiminde kabul etmiş ve bu devleti tanıyan ülkelerle ilişkilerini kesmişti. 1961 yılında Berlin Duvarı inşa edilince, Adenauer'in izlediği politikanın Almanya'nın birleşmesini gerçekleştirmeyeceği, başka seçenekler aranması gerektiği ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak, Gerhard Schröder'in dışişleri bakanı

olduğu dönemde, Doğu Almanya'yla tam diplomatik ilişkilerin altında temaslar kuruldu. Ayrıca Doğu Almanya'yı tanımalarına rağmen, bazı Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye başladı. Ancak 1961-1966 yılları arasında Federal Almanya, öteki NATO ülkelerinden çok daha tedbirli bir dış politika izlemiştir. Bunun en önemli nedeniyse, Sovyet baskısını en yakından duyan devlet olmasıdır.

b) Büyük Koalisyonun Dış Politika Anlayışı

1965-1966 yıllarında Federal Almanya'nın dış politikasında bir taktik değişikliği görüldü. 1966'da ekonomik kalkınma üzerinde başlayan ve giderek genişleyen tartışma, dış politikada yukarıda özetlenen ikileme değişik çözümler getirilmesiyle şiddetlendi ve bunun sonucu olarak yeni bir koalisyon kuruldu. Bu "Büyük Koalisyon"da, Sosyal Demokrat Parti, Hür Demokrat Parti'nin yerini aldı ve Hıristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat koalisyonu, Hıristiyan Demokrat Kurt Georg Kiesinger'in başkanlığında kuruldu. Sosyal Demokrat olan Willy Brandt'ın dışişleri bakanlığını ele almasıyla hükümetin Doğu-Batı ilişkilerine bakış açısı değişti. Adenauer'in dış politika anlayışı değişerek, Alman sorununun çözüme bağlanmasında "yumuşama" gerekli bir önkoşul olarak kabul edildi. Artık yumuşama Almanya'nın çıkarlarına bir tehdit değil, tam aksine sürekli bir Avrupa barışı için gerekli bir atlama taşı niteliğini kazandı. Kısacası, Almanya sorununun çözülmesi ve dolayısıyla Avrupa barışının gerçekleşmesi için, yumuşama gerekliydi ve Federal Almanya bu yolda üzerine düşen görevleri yapmalıydı. Willy Brandt böyle bir politika uygulamak için iki kavram geliştirdi: Avrupa Güvenlik Sistemi ve Avrupa Barış Düzeni. Birincisi, ikincisi için bir basamak taşıydı ve her iki kavramın kendine göre özellikleri vardı.

İşleyen bir Avrupa güvenlik sistemi şu öğelere dayan-

malıydı: Avrupa devletleri arasında kuvvet kullanımının reddi, Avrupa'nın her iki kanadında da kuvvetlerin giderek azaltılması ve iki büyük devletin bu sisteme katılması. Bu güvenlik sistemi ya iki ittifakı da sürdürüp silahları düzenli ve denetimli bir biçimde azaltmak ya da iki ittifakı bir süreç içinde ortadan kaldırmak yoluyla kurulabilirdi. Brandt'a göre birinci yol uygulamada daha çok başarı şansına sahipti. Anlayışına göre, böyle bir güvenlik sistemi üzerinde sürekli ve istikrarlı bir Avrupa barış düzeni kurulabilirdi. Bu barış düzeninin temel taşıysa Federal Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gerçek bir uzlaşma olmalıydı. Bu uzlaşma, iki blok arasında gerçek bir yumuşama içinde, Federal Almanya'nın izleyeceği dengeli bir Doğu-Batı politikası ile mümkündü.

c) Doğu Politikası

Doğu-Batı ilişkilerine bu yeni bakış açısının sonucu olarak, Federal Almanya 1967 yılında "Ostpolitik" adı verilen bir Doğu Politikası izlemeye başladı. Bu politikanın üç ana unsuru vardır: (1) Moskova'yla doğrudan diyaloğun açılması; (2) Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin tam olarak normalleştirilmesi için yolların aranması ve (iii) Doğu Almanya'yı ayrı bir birim olarak tanımaksızın, bu devletle "geçici bir anlaşmaya" (*modus vivendi*) varılması.

Diyaloğun ilk adımı, 12 Ağustos 1970'te Sovyetler'le Federal Almanya arasında yapılan antlaşmadır. Bu antlaşmayla iki devlet, yumuşamayı en önemli siyasal amaçları arasında tanımlamakta ve ilişkilerinde başlangıç noktası olarak Avrupa gerçeklerini kabul edeceklerini belirtmekteydiler. Ayrıca iki devlet, ilişkilerinde kuvvet kullanmamayı ve Avrupa'daki ülkelerin oluşmuş sınırları içinde bütünlüklerine saygı göstereceklerini taahhüt etmekteydi.

Batı Almanya'nın yeni Doğu politikasında ortaya çıkan

ve yukarda belirtilen ikinci unsur, 7 Aralık 1970 tarihli Batı Almanya-Polonya antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile iki ülke, Potsdam Konferansı'nın kararlarıyla belirlenen sınırı ve gelecekte de sınırların dokunulmazlığını kabul ettiler. Ayrıca taraflar birbirlerine karşı kuvvet kullanmamayı da taahhüt ettiler.

Doğu politikasının en önemli unsuru ise, Batı Almanya ile Doğu Almanya arasında soğuk savaşın temelini oluşturan ilişkilerdi. İki Almanya arasındaki antlaşma, 21 Aralık 1972'de imzalandı. Böylece Federal Almanya'nın Doğu politikasının en önemli ve anlamlı uygulaması gerçekleştirildi. Antlaşmaya göre taraflar birbirlerine karşı kuvvet ve tehdit kullanmayacaklar, birbirlerinin sınırlarının dokunulmazlığını ve toprak bütünlüğünü kabul edecekler, birbirlerini uluslararası alanda temsil etmeyecekler, ötekinin adına davranışta bulunmayacaklar ve aralarında daimi temsilcilikler kuracaklardı. Federal Almanya, antlaşmanın imzalandığı gün Doğu Alman hükümetine bir nota vererek, imzalanan antlaşmanın Almanya'nın yeniden birleşmesi amacıyla çelişmediği görüşünde olduğunu açıklamıştır.

Federal Almanya'nın Doğu politikasındaki son engel, 11 Aralık 1973 tarihli Federal Almanya-Çekoslovakya antlaşmasıyla ortadan kaldırıldı. Bu antlaşmayla, Doğu Avrupa'daki anlaşmazlıkların "tohumu" olan 1938 tarihli Münih Düzenlemesi'nin geçersiz olduğu kabul edilmiş, iki ülke sınırlarının dokunulmazlığı yükümlülük altına alınmıştır. Ayrıca iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

Böylece Willy Brandt'ın 1967 yılında ortaya attığı Doğu politikası, bu politikanın özüne uygun olarak imzalanan antlaşmalarla uygulama alanına girmiş ve Federal Almanya'nın bu davranışı, soğuk savaştan yumuşamaya geçişte en önemli basamak taşı olmuştur.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Önerileri

1957 yılından sonra, Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği, gerek Avrupa'nın ya da belirli bazı bölgelerinin nükleer silahlardan arındırılması ve bölgesel nitelikte işbirliği tasarıları, gerekse genel Avrupa barışıyla ilgili olarak çeşitli önerilerde bulunmuş, Batı Bloku ise şu ya da bu nedenlerle bu önerileri olumlu karşılamamıştır.

1. Stoica Planı ve Sonrası

1957 yılında Romanya Başbakanı Chivu Stoica, kendi adıyla anılan ve Balkanlar'da işbirliğini savunan bir plan ortaya attı. 17 Eylül 1957 tarihinde açıklanmış bulunan planın önemli noktaları şunlardır: (i) Balkanlar'daki ekonomik ve kültürel gelişmenin şu aşamasında, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişme ve güçlenme imkânları çok büyüktür. (ii) Balkanlar'ın bazı devletleri arasında çözülmemiş anlaşmazlıklar vardır ama bunlar işbirliğini engellememelidir. (iii) Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi Balkan ülkelerinin yararına olacaktır, bu yüzden ortak ekonomik girişimlerde bulunulmalıdır. (iv) Balkan halkları arasında kültürel bağlar güçlendirilmelidir.

Görüleceği gibi, Stoica Planı'nın önemli bir özelliği, nükleer silahlardan arındırılmış Balkanlar'dan söz etmemesidir. Stoica, böylesine anlaşmazlıklar yaratabilecek bir nokta için zamanı erken bulmuş, önce genel bir işbirliğinin çerçevesini kurmak istemiştir. Stoica, Balkanlar'da işbirliği önerisini 1959 Haziranında tekrarladı. Bu önerinin birincisinden farklı üç önemli özelliği vardır: (i) Öneri, Balkanlar'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurulmasını da içermekteydi. Bu bakımdan ABD'nin 1958 ve 1959'da Türkiye, Yunanistan ve İtalya'ya yerleştirmiş oldu-

ğu füze üslerine yönelmiş olup, bunların sökülmesini amaç edinmişti. (ii) Önerinin arkasındaki Sovyet desteği, birincisindekinden çok daha açık ve güçlüydü. (iii) İşbirliğinin alanı, içine İtalya'yı da alacak biçimde genişletilmişti. Bu da önerinin ana amacının, Güneydoğu Avrupa'daki Amerikan füze üsleri olduğunu göstermekteydi.

Bundan bir süre önce, Polonya Dışişleri Bakanı Adam Rapacki, Stoica Planı'ndakinden çok daha kapsamlı ve Orta Avrupa'yı da içeren bir nükleer silahlardan arınma planı ortaya atmış ve öneri reddedilmişti. Daha sonra Bulgaristan 1964 yılına kadar Balkanlar'da işbirliğinin savunuculuğunu yaptı. 1966 yılından sonraysa, başta Sovyetler olmak üzere, Doğu Avrupa ülkeleri bir "Avrupa Güvenlik Konferansı" toplamak için çabalarda bulundular.

2. Bükreş Önerisi ve Sonrası

Sovyetler Birliği, 1956 yılındaki 20. Komünist Parti Kongresi'nde "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini benimsemiş ve dış politikasına belirli bir yumuşaklık vermişti. 1957 yılındaysa Avrupa'nın kuzeyinden başlayıp Orta Avrupa'dan geçerek Doğu Akdeniz'e kadar uzanan topraklarda, silahsızlandırılmış bölgeler kurulması yolunda ortaya atılan planları desteklemeye başladı. Kurulacak böyle bir kuşak, Batı ile Sovyet etkisindeki Doğu arasında bir "tampon" görevini yapacaktı. Böylece Sovyetler Birliği'nin ısrarla izlediği ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da komünist devletlerin kurulmasıyla büyük ölçüde başardığı, kendisi ile Almanya ve Batılılar arasına tarafsız bir bölge koyma politikası tamamlanmış olacaktı.

İşte bu çerçeve içinde, 1966'da Varşova Paktı Bakanlar Konseyi'nin Bükreş'teki toplantısında yeni öneriler ortaya atıldı. 1966 önerilerinin iki ana özelliği vardı: Sovyetler

Birliği, Doğu Alman rejiminin tanınması yoluyla Orta Avrupa'da statükoyu korumak ve tümüyle bir Avrupa örgütü kurarak ABD'nin Avrupa'yla bağlarını gevşetmek amacındaydı. Bu yüzden, Bükreş önerileri Batı tarafından kuşkuyla karşılandı. Önerinin önemli noktaları şunlardır: (i) İki Alman devletiyle de normal ilişkilerin kurulması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi. (ii) NATO ve Varşova paktlarının karşılıklı olarak ortadan kaldırılmasıyla Avrupa'da askeri gerginliğin son bulması. (iii) Federal Almanya'nın nükleer silahlara sahip olmasının önlenmesi. (iv) Tüm Avrupa sınırlarının ve bu arada Oder-Neisse ve iki Almanya arasındaki sınırların kesinliğinin kabul edilmesi. Öneriye göre, bu temel noktalarda anlaşmaya vardıktan sonra bir "Avrupa Güvenlik Konferansı" toplanabilirdi.

1966-1968 yılları arasında her iki blokta da ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak, Doğu Bloku önerilerinin niteliği değişmeye başladı. Bu yolda en önemli değişiklik, Federal Almanya'da, Doğu Almanya'nın Doğu-Batı yakınlaşmasıyla ilgili toplantılarda eşit bir üye olarak görülmesi eğiliminin güç kazanmasıydı. Dolayısıyla Doğu Almanya'nın toplanacak bir Avrupa konferansında Batı Almanya ile eşit düzeyde bulunması bir sorun olmaktan çıkmıştı. İkinci değişiklik, 1968 yılında Varşova Paktı kuvvetlerinin Çekoslovakya'yı işgalidir. Bu olay, biraz da çelişkili olarak, Sovyetler'in güvenlik konferansı çağrılarına hız kazandırması sonucunu doğurdu. Çekoslovak olayının yarattığı bunalım, Sovyetler Birliği'ne Doğu Avrupa statükosunun Batılı devletler tarafından tanınmasının önemini ve acilliğini bir kez daha ortaya koydu. Ayrıca Sovyet önderleri, Doğu Avrupa'da kurulmuş bulunan statükonun bile evrimden geçtiğini ve bu evrimin yön ve hızını denetim altına almanın gerektiğini anlamışlardır. Bunu sağlayacak güç Varşova Paktı olduğundan, bu tarihten sonraki önerilerde NATO ve

Varşova Paktı'nın karşılıklı olarak kaldırılması üzerinde pek durulmayacaktır. İşte bu gelişmelerden sonra Sovyet Bloku 1969 tarihli Budapeşte önerisinde bulunacaktır.

2. *Budapeşte Önerisi*

Uluslararası ilişkilerdeki bu değişikliklerden ve Sovyetler'le Doğu Avrupa ülkelerinin Budapeşte'de yaptıkları toplantıdan sonra, 17 Mart 1969'da, yeni bir güvenlik konferansı önerisinde bulunuldu. Bu öneri, 1966'dakinden birkaç bakımdan farklıdır. Bir kere, böyle bir konferansın toplanabilmesi için Doğu Alman rejiminin tanınması önkoşulu kaldırılmıştı. İkinci olarak, böyle bir konferansa ABD ile Kanada'nın katılmasının herhangi bir engel oluşturmayacağı açıklanmıştı. Sovyetler Birliği bunları konferansın toplanması yolunda bir engel olarak saymıyor, ama kurulacak olan Avrupa güvenlik sisteminin gereği olarak Doğu Alman rejiminin tanınmasında ve ABD'nin Avrupa'dan askerlerini çekmesinde ısrar ediyordu. Bu davranış değişikliğinin nedeni, konferansın toplanmasına daha çok önem vermeye başlaması ve ABD'nin böyle bir konferansa katılmasının konferansı daha ilgi çekici hale getireceğiydi. Üçüncü değişiklikse NATO ve Varşova Paktı'nın sona erdirilmesini konferansın toplanması için bir önkoşul olarak görmemesiydi. Bu değişikliği etkileyen olay, 1968 Çekoslovakya bunalımı ve ayaklanmanın bastırılmasında Varşova Paktı kuvvetlerinin büyük bir ustalıkla kullanılmasıydı.

1969 Budapeşte önerisinin özü şuydu: (i) Genel bir Avrupa Güvenlik Konferansı'nın toplanması; (ii) karşılıklı güven havasının yaratılması için uluslararası ilişkileri zehirleyecek hareketlerden kaçınılması ve (iii) genel konu olan barıştan başlayıp, yumuşama, silahsızlanma ve işbirliği konularında köklü önlemler alınması.

Batılı devletler bu önerileri kabul etmediler. Yorumlarına göre, önerilerin asıl amacı, Federal Almanya'nın 1967 yılında başlattığı Doğu politikasına karşı bir strateji oluşturmaktı. Böyle bir konferansla Federal Almanya yalnız bırakılacak ve yeni politikası başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Ancak şu da var ki, bu Budapeşte önerisinden sonra Avrupa güvenliği konusundaki çabalar, her iki blokta da hızla gelişecek ve 6 yıl sonra Helsinki Belgesi'ne varacaktır.

II. JAPONYA

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin işgali altına giren Japonya'da, Batı modeli bir demokrasinin yerleştirilmesi amacıyla yeni ve parlamenter sistemi kuracak bir anayasa kabul edildi. Ancak ABD'nin Japonya'da gerçekleştirdiği değişiklik yalnız anayasa ile sınırlı kalmadı. Japon imparatorunun Tanrısal niteliği kaldırılarak yetkisi yalnızca seremoni görevi ile sınırlandırıldı. Kolluk kuvvetlerinin dışında, silahsızlandırıldı ve ABD Japonya'nın güvenliğini sağlama yükümlülüğü altına girdi. Medeni hukuk büyük ölçüde değiştirilerek kadın-erkek eşitliği gerçekleştirildi. 1950 Kore Savaşı'ndan sonra, 1951 yılında işgal altındaki devlet statüsüne son verildi.

Bu noktadan sonra ABD'nin Japonya'yı değerlendirme biçimi temelinden değişikliğe uğradı. İşgal altında yenik bir devletken, Uzakdoğu'da Kore Savaşı ve Çin'de komünist yönetimin kurulmasıyla ortaya çıkan komünist genişlemesinin durdurulmasında önemli bir rol oynayabilecek dost devlet haline geldi. Bunun sonucu olarak, ABD ile Japonya arasında 8 Eylül 1951 tarihinde barış antlaşması ve karşılıklı güvenlik paktı imzalandı. Böylece Japonya hükümran bir devlet oldu. Sovyetler Birliği ile Japonya ara-

sında savaşı sona erdiren antlaşmaysa 1956 yılında imzalandı. Ancak savaşta Sovyet işgali altına düşen dört Kuril adası üzerinde hükümranlık haklarıyla ilgili anlaşmazlık çözülemedi. Bugün de Rusya Federasyonu ile Japonya arasında önemli bir sorundur. İlişkilerin gelişmesini izleyerek, ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan beri elinde tuttuğu Borin, İwo Jima ve Marcus adalarını 1968 yılında Japonya'ya devretti. 1972'de ise adada Amerikan üssünün devam etmesi koşuluyla Okinava adasını Japon egemenliğine bırakan Japon-Amerikan antlaşması imzalandı.

Batılı bir model içine oturtulan tek Doğu ülkesi olan Japonya, kısa bir süre içinde Doğu'nun endüstri devi haline geldi. Sentetik elyaf, çelik, çimento, elektronik ve öteki önemli endüstri ürünlerinde, 1980'lere gelindiğinde dünyanın ilk sıralarında yer almaya başladı ve fabrikalarının çeşitli dal ve şubeleri, Batı dünyasının üretim merkezlerini işgal etti. Artık ABD ile Japonya, aralarında dünya ticaretinin yarısını oluşturmaktaydı ve birbirlerinin en iyi müşterisi durumundaydılar. Japon ekonomisi için Amerikan pazarı vazgeçilmez duruma gelmişti. Son zamanlarda ortaya çıkan sorun, bu ticaretten Japonya'nın daha çok yararlanmasıdır. Bazılarına göre bunun nedeni, Japonya'nın ABD'den ithalatını kısıtlaması ve ucuz el emeğiyle ürettiği malları düşük fiyatla Amerikan pazarına sürmesidir. Bazılarına göreyse ABD'nin daha kaliteli olan Japon mallarıyla rekabet edememesi ve dolayısıyla Japonya'nın daha çok, daha iyi ve daha ucuz mal üretmesidir. Her ne kadar Başkan Bush 1992 Ocak ayında Tokyo'yu ziyaret ederek araba, araba yedek parçaları, bilgisayar, kâğıt ve cam eşyada ticaret kolaylıkları elde etmişse de, Japonya'nın ABD ve öteki gelişmiş ülkelerle ticaret fazlası hâlâ sürmekte ve bu da önemli ekonomik anlaşmazlıklara yol açmaktadır.

İki ülke arasında ekonomik rekabet ne biçim alırsa al-

sın, önemli olan nokta, güçlü bir Japonya'nın ABD'nin siyasal çıkarları için hayati öneme sahip olmasıdır. Bu, özellikle Pasifik bölgesi için doğrudur. Japonya olmadığı takdirde ABD bir Asya ve Pasifik gücü olarak başat statüsünü herhalde uzun süre devam ettiremez. Japonya, Güney Kore'nin dışında, Amerikan birliklerinin büyük miktarlarda konuşlandırılabileceği tek ülkedir. Ancak iki ülke arasında siyasal alanda da anlaşmazlıklar yok değildir. Japonya, petrol bağımlılığı dolayısıyla, kendisi kadar Ortadoğu petrollerine bağımlı olmayan ABD'nin İslam ülkelerine karşı politikasını gereksiz derecede sert bulmaktadır. Japonya, ÇHC ile ilişkilerini de geliştirme yoluna girmiştir. 1978 Ekiminde, Çin'le 1931 yılından beri devam eden savaş durumuna son veren bir Barış ve Dostluk Antlaşması imzalandı. Aynı yıl imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması ile Çin Japonya'nın en büyük ticaret ortağı oldu. İlerde ÇHC'yi ABD'den sonra ikinci büyük ihracat alanı haline getirmek istemektedir. Japonya'yla birleşik, güçlü ve kalkınmış bir ÇHC arasında gelişecek ilişkiler ya da aralarında varılabilecek bir ittifak, Uzakdoğu'da ve giderek tüm dünyada siyasal dengeyi değiştirebilecek niteliktedir. Eğer günün birinde Batı üstünlüğü Doğu tarafından dengelenecekse, bu büyük olasılıkla Çin-Japon ittifakı üzerinde olacak gibi görünüyor.

III. ÇİN HALK CUMHURİYETİ

1949 Ekim'inde Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra, Mao Zedung Çin Komünist Partisi Başkanı, Chou Enlai ise Başbakan ve Dışişleri Bakanı oldu. 1950 yılında Sovyetler Birliği ile otuz yıllık Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı. İttifakın imzalanma-

sından hemen sonra, içerde burjuva kapitalistler, vatan hainleri ve karşıdevrimcilere yönelik büyük "bir temizleme" faaliyetine girişilerek en az 800.000 kişi öldürüldü. Toplumsal suçlama, kendi kendine eleştiri sistemi ve beyin yıkama gibi Doğu gelenekleriyle, tüm toplumsal sınıfların ortadan kaldırılmasına yönelik Batı geleneği başarılı bir biçimde birleştirilerek, Mao putlaştırıldı ve siyasal "endoktrinizasyon" görülmemiş boyutlara ulaştı. Gerçekte, yapılanların bir kısmı, Çin geleneğine hiç de yabancı sayılmaz. 1949'dan sonra laik Marksizm, laik Konfüçyüs düşüncesinin yerini aldı. Mao'nun Tanrı-yönetici imgesi de Çin tarihine ters değildi. Çin' de yeni olan, aile kurumunun boşlanmasıyla yıkılan Çin geleneğidir.

Ülkenin ekonomik kalkınması için ilk beş yıllık plan 1953 yılında yürürlüğe girdi. İkinci ve öncekinden çok daha ihtiraslı olan kalkınma planı "ileriye doğru büyük hamle" adıyla 1958 yılında başladı. Sovyet yardımı ile endüstrileşmeye ağırlık verildi ve maden ile işgücü kaynağı Sovyet teknik yardımıyla birleşince ÇHC Sovyetler'in en önemli pazarı haline geldi. 1955-1957 yıllarında tarımın kolektifleştirilmesine rağmen, tıpkı endüstride olduğu gibi, tarımda da başarı sağlanamadı, Batı'dan tahıl ithaline başlandı.

1966 yılında yeni bir beş yıllık kalkınma planıyla birlikte, Mao'nun "Büyük Proleter Kültürel Devrim" hareketi başladı. Bu hareketin amacı, devrimi sürekli ayakta tutmak ve belirli bir süre sonra her rejimin akıbeti olan bürokratlaşmayı önlemekti. Bunun için genç "devrimciler" silahlandırılarak "Kızıl Muhafızlar" adıyla ülkenin dört köşesine gönderildiler. Sonuçta hareket amacını aşarak öyle bir anarşiye yol açtı ki Mao, orduyu kullanarak düzeni yeniden kurmak zorunda kaldı. Mao'nun bu davranışı ters tepti ve 1969 yılında Parti üyeleri, ordu komutanları ve yüksek bürokratlar harekete geçerek kültürel devrimin güçlü

adamı olan Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Lin Piao'yu düşürdüler. Mao ise 1976'da öldü. 1977'de aşırı unsurlar arasında olan Mao'nun dul eşi Chiang Ching ile üç arkadaşı (dörtler çetesi) tutuklanarak mahkemeye verildiler. Bu tarihten sonra ÇHC sürekli sınıf çatışması yerine modernleşmeyi temel ilke kabul ederek, yavaş yavaş daha tutucu ve bir bakıma yenilikçi iç politikayla daha ılımlı bir dış politika izlemeye başladı.

Özellikle Moskova-Pekin çatışmasının açıkça ortaya çıkmasından sonra ABD ile ilişkilerini önce normalleştirdi, sonra askeri işbirliği de dahil sıkılaştırmaya başladı. Çin Komünist Partisi Başkanı Hua Kuo-feng ve Başbakan Yardımcısı Deng Hsiao-ping gibi önderlerin yönetiminde, BM Güvenlik Konseyi'nde temsil yetkisini de eline geçirdi.

1977'de Çin'de Mao döneminin bitip Deng döneminin başladığı söylenebilir. 1980'lerin ilk yıllarından başlayarak üç madde altında toplanabilecek olan reform hareketi gerçekleştirilmeye başladı.

(i) İlk olarak "Dörtlü Modernleşme" adı verilen kalkınma modeli hayata geçirildi. Bu tarım, sanayi, savunma ve teknoloji alanlarında yenilenmeyi ve gelişmeyi amaçlıyordu.

(ii) Deng, ikinci olarak, Sovyetler'den çok önce Çin ekonomisini dış yardımlara açtı. Sosyalizmi piyasa koşullarına uydurma yolunda karma ekonomik bir yapının gerçekleşmesi için uğraştı. Merkezi yönetime ek mali kaynak sağlamak için tarımda devlet desteklemesini kaldırdı. Bu çabaların sonunda Çin ekonomisi büyüdü, ancak desteklemenin kaldırılması ve üretimin artan tüketimi karşılayamamasının doğal sonucu olarak fiyatlar yükseldi. 1989 yılında ortaya çıkan Tiananmen Meydanı olayları olarak bilinen ve kanlı bir biçimde bastırılan öğrenci ayaklanmalarının temel nedenlerinden biri budur.

(iii) Üçüncü olarak, gençleştirme hareketi başlatılarak parti içinde ve devlet yönetiminde yaşlılar yerlerini gençlere bırakmaya zorlandılar. Bu gençleştirme 1981'de başlayıp 1985'te hız kazandı.

İşte bu ortamda ve 1987 yılında öğrenci hareketleri başladı; giderek bir kesim aydın ve işçiler tarafından da desteklendi. 4 Mayıs 1989'da Pekin'de işçi ve öğrenciler demokratik reform isteğiyle yürüyüşe geçtiler. Gösteriler Sovyet önderi Gorbaçev'in 15-18 Mayıs'ta Pekin'e yaptığı ve 1959'dan beri ilk Sovyet-Çin doruğu olan ziyarette daha da şiddetlendi. Pekin'de bir milyon kişi Gorbaçev'in Sovyetler'de gerçekleştirdiği demokratikleşmenin Çin'de de hayata geçirilmesini ve Deng başta olmak üzere bir kısım önderlerin görevlerini bırakmalarını istiyordu. Bunun üzerine sıkıyönetim ilan edilerek ordu birlikleri Pekin'e getirildi ve Tiananmen Meydanı'ndaki bu demokratikleşme çağrısı 3-4 Haziran 1989'da çok kanlı bir biçimde bastırıldı. Batılı kaynaklar 5.000 kişinin öldüğünü ve 10.000 kişinin de yaralandığını duyurdular.

Şimdi sorulacak soru, yenilikler ortamında böyle bir "halk hareketi"nin neden çıktığıdır. Yanıtı, yakın ve temel nedenler olmak üzere iki kategoride toplayabiliriz.

Yakın nedenler arasında, Deng'den çok daha liberal bir çizgide olan eski genel sekreter Hu Yao Beng'in 1989'da çekilmesi ve onun politikasının gençlerce dile getirilmesi sayılabilir. İkinci olarak, Sovyetler'de ekonomik ve siyasal yeniden yapılanma ve dışa açılma politikaları güden Gorbaçev'in Pekin'i ziyareti de önemlidir. Ziyareti bahane eden gençler aynı doğrultuda yenilikler istemişlerdir.

Temel nedenler arasında en önemlisi, Çin'de ekonomik reformları ve liberal politikaları siyasal yenilenmenin izleyememesidir. Öğrencilerin basın özgürlüğü, insan haklarına saygı ve öğrenci derneğinin tanınması yolundaki is-

tekleri gerçekleştirilmemiştir. Genel Sekreter Deng Hsiao Ping ve Başbakan Li Peng, istikrarlı bir siyasal ve toplumsal ortam gerçekleşmeden, ekonomik reformların baltalanacağı ve siyasal yenilenme için acele edilmemesi gerektiği görüşündedirler.

İkinci olarak ekonomileri gelişen ülkelerde tek partili siyasal sistem halkın yükselen özlemlerine cevap verememektedir. 1980'li yılların özellikle sonlarına doğru Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde görülen budur. Çin ise çok daha içine kapanık bir toplum olduğundan, siyasal değişiklikler kolay ve çabuk ortaya çıkmamaktadır. Ancak er ya da geç, çok partili siyasal sistem ekonomileri gelişen ülkeler açısından bir gereklilik haline gelecek gibi görünüyor.

Tiananmen olaylarından sonra ABD ile Çin arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir yol izledi. Son zamanlara kadar Amerikan başkanları ve özellikle Başkan Bill Clinton, iki ülke arasında siyasal ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, Çin'de gerçekleşmesini istedikleri insan haklarına bağlamışlardır. Gerçekten, insan hakları günümüzün belki de en önemli ve uygar toplumların mutlaka üzerinde ciddiyetle durmaları gereken akımıdır. Ancak Çin önderlerinin demokratikleşmeyi ağırdan almalarının temelinde, Gorbaçev önderliğindeki Sovyetler Birliği'nin başına gelenler ve Çin gibi bir nüfus "ejderi"nin sistem değişikliklerini biraz yavaş gerçekleştirmesi gerektiği anlayışı herhalde önemli rol oynamaktadır.

IV. DOĞU BLOKU'NDA ÇOK MERKEZLİLİK

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Komünist Blok'ta görülen tek parçalı ve Moskova'ya sıkı sıkıya bağlı birlik, 1960'larla birlikte yavaş yavaş zayıflamış ve bunun yerine

göreli olarak bağımsız merkezler ortaya çıkmıştır.

Stalin'den Sonra Sovyet Dış Politikası

Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra iktidara gelen Sovyet önderleri, Stalin'in kişisel tutkularını yansıtan, Marksist-Leninist ve Stalinist felsefeyle yüklü bir dış politika devraldılar. İçte çeşitli sorun ve baskılar, dünyada tehlikeli gelişmeler vardı. Kore'de bırakışma görüşmeleri durmuş, Washington'da Doğu Avrupa için kurtuluştan söz eden bir yönetim işbaşına gelmiş, Federal Almanya durumunu güçlendirmeye başlamıştı.

Sovyet politikasının öteki kısımlarında olduğu gibi, dış politikada da Stalin'in ölümü önemli bir değişiklik başlattı. Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra biçimlenmeye başlayan yeni tutumu "Sovyetler Birliği'ni uluslararası ilişkilerin ulus-devlet dünyasında daha doğru bir perspektif içine yerleştirmek için gelişen bir gerçekçilik" biçiminde tanımlanabilir. Sovyet önderleri durumlarını bu açıdan kapitalist dünyaya karşı yeniden saptamışlar, taktik ve yöntemlerini yeni baştan değerlendirmişlerdir. Sovyet Başbakanı Malenkov, Stalin'in katı politikasının aksine, uluslararası gerginliği yumuşatma ve Batı ile uyuşmazlıkları görüşmelerle çözme yollarını aramış, bunun sonucu olarak Kore Savaşı'nı 27 Temmuz 1953'te bırakışma ile hemen çözüme bağlamıştır. Çünkü yeni Sovyet önderleri doğacak en küçük bir savaşın bile genişleyerek, yalnız kapitalist bloku değil, Sovyetler Birliği'ni de yıkacağını anlamışlardı.

1. Avrupa Politikası

Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'ya karşı tutumu büyük değişiklikler göstermemiş, ancak genel tutum Stalin'inkin-

den daha yumuşak, daha ustaca ve daha inandırıcı olmuştur. Sovyet dış politikasının asıl amacı Sovyetler Birliği'ni korumak olduğuna göre, Batı Avrupa'ya karşı açıkça anlatılmayan Sovyet amacı, buradaki güç dengesini Sovyetler lehine değiştirmekti. Sovyetler'e göre bu amaç, Amerikan üs ve kuvvetlerinin Avrupa'dan çıkması, NATO'nun dağılması, Batı Almanya ile Müttefikler arasındaki bağların gevşemesi sonucu Almanya'nın Sovyet denetiminde birleşmesi ve böylece Avrupa'da kendilerine elverişli bir ortamın kurulmasıyla gerçekleşebilirdi.

30 Mayıs 1953'te verilen bir nota ile Sovyetler Birliği Türk toprakları üzerindeki iddialarından ve Boğazlar üzerindeki özel ayrıcalık isteklerinden vazgeçtiğini bildirdi. Yunanistan ve Yugoslavya'yla normal diplomatik ilişkiler kurdu. Özellikle Yugoslavya ile 1948 yılından beri kopuk olan ilişkileri düzeltmek ve Yugoslavya'yı yeniden Sovyet Bloku'na çekmek amacıyla, 1955 Mayıs ve Haziran aylarında yeni Başbakan Bulganin ile Parti Genel Sekreteri Nikita Kruşçev Belgrad'ı ziyaret ettiler. Orada geçmiş Sovyet politikasında yanlışlar yapıldığını kabullenerek Tito'dan özür dilediler. 1955 Eylülünde kendi girişimleriyle Moskova-Bonn diplomatik ilişkileri kuruldu.

Avusturya'ya karşı Sovyet tutumu 1955 Martında birdenbire değişti ve kısa bir süre için yeniden Dışişleri Bakanı olan Molotov, Avusturya'yla yapılacak antlaşmanın Almanya'yla barış antlaşmasının imzalanmasına bağlı olmadığını ilan etti ki Sovyetler Birliği daha önce aksi tez üzerinde ısrar etmekteydi. 15 Mayıs 1955'te Avusturya Devlet Antlaşması imzalandı (İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenik devletlerle yapılan barış antlaşmalarından ayrı olduğunu vurgulamak için, antlaşmaya bu ad verilmiştir). Bu antlaşmayla bloklara katılmama koşulu ile Avusturya tam bağımsızlığını kazandı ve Sovyetler Birliği buradaki işgal

askerlerini çekti. Doğu Almanya'ya gelince, bu konuda yumuşama olmadı. Stalin'in ölümünden sonra, bu konudaki Sovyet önerileri Doğu Almanya'yı ayrı bir birim olarak sürdürmek ve Batı Almanya içine karışıp kaybolmasını önlemek amacına yönelmiştir.

Sovyetler Birliği içte kendini Stalin rejiminin katılığından kurtardığı ölçüde, öteki komünist ülkelerle de ilişkilerini değiştirdi. 1948-1953 arası Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Arnavutluk tam anlamıyla Sovyetler Birliği'nin uyduları durumundaydılar. Stalin'in ölümünden 20. Kongre'ye kadar olan dönemde bu katı denetim gevşetilmiştir. Moskova, genel yönergelerle yetinerek ayrıntılara girmekten çekinmiş, Doğu Avrupa devletleriyle askeri ilişkilerini sağlam temellere bağlamak için 14 Mayıs 1955'te yirmi yıl süreli Varşova Paktı'nı kurmuştu.

2. Asya Politikası

Asya kıtasındaki Sovyet politikası, Stalin'in ölümünden sonra değişti. Ancak Sovyetler Birliği'nin izlediği temel amaç aynı kalmıştır. Öteki yerlerde olduğu gibi, Asya'da da Sovyetler değişik siyasal sistemlere sahip ülkelerin barış içinde bir arada yaşaması, ticaretin ve teknik yardımın gelişmesi üzerinde önemle durmuşlardır.

1949 yılında Çin'de komünistler işbaşına geçtikleri zaman Mao "Biz, uluslararası alanda, Sovyetler Birliği'nin önderliğinde emperyalizm karşıtı blokun içindeyiz" demişti. 14 Şubat 1950' de ÇHC ile Sovyetler Birliği arasında "Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma aslında Mao' nun sözlerinin askeri, ekonomik ve siyasal bakımdan uygulanmasına bir başlangıçtır. Bu antlaşma ile ÇHC 1952-1957 yılları arasında birinci beş yıllık

planını gerçekleştirme yoluna koydu ki bu planın hemen hemen tek finansman kaynağı Sovyetler'in sağlayacağı ekonomik yardımdı. Kısacası ÇHC bu dönemde tam anlamıyla Moskova'ya bağlı durumdaydı. Zaten Stalin'in ölümü Çin-Sovyet ilişkilerinde önemli bir etki yapmadı. Sovyetler için kolektif önderlik sistemini kabul etmekle birlikte, bunu kendileri uygulamadılar. Stalin'in ölümünden sonra seçkin bir komünist durumuna gelen Mao, o dönemde Moskova'ya kafa tutacak durumda değildi.

3. *Ortadoğu Politikası*

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği belirli bir süre Ortadoğu sorunlarından uzak durdu. Böyle bir davranışın nedenleri, savaştan sonra bu bölgede Sovyet siyasal etkisinin azalması, güçlü komünist partilerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin bulunmamasıdır. Ancak özellikle 1955 Şubat'ında Bağdat Paktı'nın kurulması, Sovyetler'e Ortadoğu'da daha etkin bir politika izlemesi gerektiğini gösterdi ve ayrıca böyle bir olanağı da sağladı. Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla Ortadoğu ikiye bölünmüş olmaktaydı. Sovyetler açısından, böyle bir bölünmeyi sürdürmek ve öteki Arap devletlerinin bir Batı ittifakı içine girmelerini önlemek gerekmekteydi. Bunun için de özellikle Mısır'da Başkan Nasır'ı desteklemeye başladılar. Önceden kötülenen Nasır, 1955 yazında, Batı ittifaklarına girmeyip tarafsız kalan, Sudan halkının İngiliz emperyalizminden kurtarılmasında büyük emeği geçen ve Bandung Konferansı'nda "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini savunan başarılı bir önder olarak selamlandı. Ancak şuna da işaret etmek gerekir ki, çok güçlü ve etkili komünist partilerin bulunmadığı Ortadoğu'da Sovyet politikası ideolojik amaçlardan çok basit bir güç politikasına dayanmaktaydı.

Bu davranışlar, Sovyetler Birliği'nin Stalin'in ölümüyle başlattığı "barış" ve "barış içinde bir arada yaşama" kampanyasının temellerini ortaya koyar. Yeni Sovyet önderleri 1917'de Lenin'in barış kampanyasıyla kazandığı büyük avantajı anımsamış görünmekteydiler. İşte bu davranışlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış bulunan soğuk savaşın yarattığı gerginliği 1950' lerin ortalarında yumuşatmıştır. Şimdi ele alınacak olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi nin (SBKP) 20. Kongresi, işte bu hava ve koşullar altında toplanmıştır.

SBKP'nin 20. Kongresi

SBKP kongrelerinde parti programı okunur, üzerinde görüşmeler yapılır ve kabul edilirdi. Genel olarak dört yılda bir toplanan kongreler, Sovyet iç ve dış politikasına ışık tutan çok önemli olaylar arasındaydı. 20. Kongre'nin ötekilerden daha önemli olmasını sağlayan özellik, Sovyet iç ve dış politikasında ortaya çıkan değişikliklerin burada anlatım bulmuş olmasıdır.

1. Stalin "Putunun" Yıkılması

Stalin'in ölümünden hemen sonra başlayan Stalin'i kötüleme kampanyası 20. Kongre'de doruğuna vardı ve kişiliğine doğrudan saldırılarda bulunuldu. Çünkü şimdi yerlerini güçlendirmiş bulunan Sovyet önderleri kendi bildikleri gibi bir politika izleyebilmek için "Stalin putunun" ya da mitinin yıkılması gerektiğini anlamışlardı. Kongre'de konuşan yüksek düzey yöneticileri ve parti üyeleri, Stalin'in otokrasisini ve kişiliğini putlaştırmasını eleştirerek, bunların "kolektif önderlik" ilkesi ile bağdaşmadığını söylediler. Kruşçev, Kongre'de okuduğu gizli nutukta, Stalin'i her yö-

nüyle eleştirdi ve kötüledi. Bu eleştiri iki nedenden dolayı gerekliydi: Bir kere, yeni bir otokratın çıkmasını önlemek için "kolektif önderlik" ilkesine önem vermek gerekiyordu. İkinci olarak, Stalin'in yanılmazlığı efsanesi yıkılmalıydı ki yeni önderler Stalin'in politikasına bağlı kalmasınlar. Bu amaçla, Mikoyan, geçmiş Sovyet diplomasisinde yanlışlıklar yapıldığını ve bazı durumlarda uluslararası ilişkilerin bozulmasından sorumlu olduklarını kabul etti. Stalin'in tezinin savaş sonrası dönemin gerçeklerine uymadığını, şiddetli bir ekonomik rekabet sonucunda kapitalist ülkelerin birbirlerinin boğazlarına yapışmayıp, aralarındaki uyuşmazlıkları ortadan kaldırdıklarını ve Sovyetler Birliği'ne karşı sağlam bir cephe oluşturduklarını söyledi.

Kısacası, Sovyet dış politikasında yeni tedbirler yeni ilkeleri gerektirmekteydi. Böyle bir hava içinde Sovyetler'in 20. Kongre'de açıkça ilan ettikleri ilk ilke "barış içinde bir arada yaşamadır."

2. Barış İçinde Bir Arada Yaşama

İktidarı eline geçirdikten sonra Kruşçev'in asıl amacı, ülkesini ekonomik bakımdan geliştirmekti. Bu böyle olunca yukardaki ilkeye birinci derecede önem verdi. Bu ilke ilk kez, Tibet sorununda Çin-Hint anlayış birliğinin kurulmasından hemen sonra (29 Nisan 1954) iki devlet arasında imzalanan bir ticaret anlaşmasında anlatımını bulmuştur. Daha sonra Chou Enlai'ın Nehru ile görüşmesi sırasında bir kez daha vurgulanmıştır. Bu görüşmede benimsenen "beş ilke" şunlardı: Toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı, saldırmazlık, başkalarının içişlerine karışmama, devletler arasındaki ilişkilerin eşitlik ve karşılıklı yarar temeli üzerinde gelişmesi, barış içinde bir arada yaşama ve ekonomik işbirliği. Şimdi Kruşçev bu ilkeleri Sovyet dış politika-

sının temeli durumuna getirerek "devletlerin bir arada yaşamaları ilkesi, ülkemiz dış politikasının dayanağı olmuştur ve böyle de kalacaktır" demekteydi.

Kruşçev'e göre, sosyalist ve kapitalist sistemlerin yan yana var oldukları tartışma götürmez bir gerçekti. Kongre'de sosyalizmin kapitalist ülkelere şiddet ve savaş olmaksızın da girebileceğini söyleyerek, Sovyet dış politikasını "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi ve kapitalizm ile sosyalizm arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğu görüşünü reddeden bir temel üzerine oturttu. Ancak Sovyet önderleri yan yana var olmak konusunda belirli bir sınırı da aşmamaya çaba göstermişler, Batı liberalizmi ile savaş dışı mücadelenin terk edilmediğini, tam aksine barışçı yollarla Batı'yı hiç yorulmadan tehdit etmenin, Sovyet rejiminin görevi olduğunu söylemişlerdir.

Sovyetler'in 20. Kongre'de ikinci ideolojik değişiklik olarak ortaya koydukları ve barış içinde bir arada yaşamanın devamı sayılabilecek ilke, emperyalizm döneminde savaşların önlenebileceği görüşünün kabul edilmesidir. Ancak bu görüş Marksist-Leninist felsefeyle taban tabana zıttı. Bunların bağdaştırılması görevini Kruşçev yüklenerek, Lenin'in savaşların önlenemeyeceği tezini emperyalizm daha geniş bir dünya sistemi olduğu zamanlar ortaya koyduğunu, o dönemde savaş istemeyen siyasal güçlerin, emperyalistlere savaştan sakınmaları konusunda baskı yapamayacak kadar zayıf olduklarını söyledi. Bugünse, başta bağlantısız devletler olmak üzere, artık emperyalistlerin savaşı çıkarmalarını önleyecek güçler vardı. Bunun doğrudan sonucu olarak, yeni Sovyet önderleri "proleter devrimi" savunan Leninist kuramı da bir yana iterek, komünist parti tarafından yönetilen işçi sınıfının demokratik ülkelerde barışçı parlamenter yollarla iktidara gelebileceğini belirttiler.

20. Kongre'de çok önemli bir ideolojik değişiklik, sosyalizme ulaşmada ayrı yolların var olduğunun kabul edilmesidir. 1948 yazında Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın aralarının açılmasından sonra, bu ilkeye karşı gelinerek, tüm Doğu Avrupa ülkeleri için tek bir model, yani Sovyet modeli kabul edilmişti. Kruşçev'in Kongre'de yaptığı konuşmadan, Yugoslavya'yla uzun süren bir mücadeleden sonra "sosyalizme varmada ayrı yollar" tezini kabul ettiğini çıkarıyoruz. Bununla bağlantılı olarak, Sovyetler Birliği, kongreden sonra merkez-sol iktidarlara sahip ülkelerle de ilişkilerini düzeltip işbirliğini artırmak istemiştir. Sovyet önderlerinin 20. Kongre'de sosyalizmde ayrı yollar tezini kabul etmelerinin nedenleri şöyle sıralanabilir: (i) Yugoslavya'yla bozuk ilişkileri ideolojik ve siyasal bakımdan düzeltmek; (ii) öteki komünist ülkelerdeki karşı eğilimleri ve bağımsız komünist güçlerin ortaya çıkmasını engellemek ve (iii) yabancı sosyal demokrat partilerle ve Asya ile Afrika'daki ulusçu hareketlerle iyi ilişkiler kurmak.

Daha önceden görülmeyen bazı gelişmeler ve bunların olumsuz sonuçları, Sovyet önderlerini, yeni tezlerinin önemli bölümünü birkaç ay sonra terk etmek zorunda bıraktı. 20. Kongre'nin yumuşak havasının etkisi altında Polonya ve Macaristan'da bağımsızlık mücadelesi başladı. Bunun üzerine Sovyet ordusu Kongre'de açıklanan ilkeleri sözde bırakarak, duruma kuvvet kullanarak müdahale etti ve uluslararası komünizmde, Moskova'nın bölücü hareketlere göz yumamayacağını gösterdi. Kısacası Kongre Sovyet ideolojisindeki kavramları geniş çapta yumuşatmış oldu. Ancak Sovyet önderleri yeni tutumlarına kesin sınırlar da getirdiler. Yani Stalin ideolojisini tam anlamıyla bir yana atmadılarsa da yeni koşullara uydurmaya çalıştılar.

20. Kongre'de rejimin asıl hareket noktası, uluslararası durumun çok dikkatli bir çözümlemesini yapmak ve bundan en çok yararı sağlamaktı. Bu yüzden, ekonomik ve siyasal etki şanslarının en yüksek olduğu bağlantısız devletlere eğildiler. Sovyetler'in bağlantısız devletler arasında destek sağlama politikasını Kruşçev kongrede açıkça belirterek emperyalist askeri ittifaklara katılmadıklarından dolayı onlara "barışsever devletler" diye seslenmiş ve sosyalist olsun ya da olmasın, tüm bağlantısız devletleri kazanmak istemiştir. Böylece Kruşçev "bizimle olmayan bize karşı" biçimindeki geleneksel Sovyet ilkesini "bize karşı olmayan bizimle" haline getirmiştir. Açıktır ki yeni rejimin böyle bir tavır takınmasının nedeni, katı bir Doğu-Batı gruplaşmasından ayrı kalmak isteyen devletleri kendilerine yaklaştırmak ya da en azından Batı Bloku'na katılmalarını engellemekti.

Yeni önderler, bir yandan bağlantısız devletleri kazanmaya çalışırken, öte yandan dünya sosyalist hareketinin önderliğini elden kaçırmamak için, yeni bağımsızlığını kazanan Asya-Afrika devletleri ve devrimci hareketlerle işbirliği olanaklarını aramışlardır. Kruşçev'in 20. Kongre'de "Afrika halklarının uyanışı" ve "Latin Amerika'da ulusal kurtuluş hareketlerine" önem vermesinin nedeni, 7-14 Mayıs 1955 tarihinde toplanan, Asya-Afrika devletlerinin Bandung Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin bulunmayışı, bunu fırsat bilen ÇHC'nin, Asya ve Afrika devletlerini kazanma politikasına hız vermesi ve konferansın, bütün ulusların eşitliği, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, öteki ulusların içişlerine karışmama ve büyük devletlerin çıkarına olan güvenlik örgütlerine katılmama gibi sömürgeciliğe ve büyük devletlere karşı olan kararlarıdır. Bu du-

rumda Kruşçev, alanı ÇHC'ye bırakmak istememiş, konferansın kararlarını Batılı ülkelerin aleyhine kullanma ve böylece Asya-Afrika ülkelerine hoş görünme yolunu tutmuştur.

5. Doğu Avrupa Ülkeleri ve Çin

20. Kongre'de Sovyet tutumundaki bir başka önemli değişiklik, Doğu Bloku ülkelerinin belirli bir ekonomik özgürlük kazanmalarının gerekli olduğunun kabulüdür. Kruşçev, komünist dünyada koşulların değiştiğinden söz ederek, her Doğu Avrupa ülkesinin doğal ve ekonomik koşullarına uygun olan endüstri alanında uzmanlaşmasının doğru olduğunu söylemişti. Her Doğu Avrupa ülkesinin, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, ağır endüstrinin her dalını gerçekleştirmesinin artık zorunlu olmadığını da belirtmişti. Bu yeni tutum, 1950'lerin ortalarından başlayarak Doğu Avrupa ülkelerinde özellikle ekonomik alanda ortaya çıkan huzursuzlukları yatıştırma çabalarıyla çok yakından ilgilidir.

20. Kongre'de ne Yugoslavya'nın ne de Çin'in eleştirisine rastlıyoruz. Çünkü Yugoslavya'yla ilişkiler 1955 tarihinde düzeltilmiş, Moskova-Pekin uyuşmazlığı da henüz ortaya çıkmamıştı. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki Mao, yeni Sovyet önderlerinin 20. Kongre'de kişinin putlaştırılmasına yönelttikleri şiddetli eleştirilerin nedenleri arasındadır. Çünkü Stalin Sovyetler Birliği için neyse, Mao da ÇHC için oydu.

Yeni Sovyet Politikasının Sonuçları

Sovyetler Birliği 1955-1956 yıllarında Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini bu çerçeve içinde yürütürken, 20. Kong-

re'de ortaya atılan yenilikler, çoğu Doğu Avrupa ülkesinde rejime tepkilere ve yeni gelişmelere yol açmıştır. Bu olaylar Doğu Bloku'nda çok merkezliliğin başlangıcını oluştururlar.

1. Polonya Olayları

1954 yılına gelindiğinde, Polonya'da işçi sayısı arttığı halde, parti üyesi olan işçi ve çiftçilerin sayısı azalıyor, buna karşılık parti bürokratlarının sayısı artıyordu. Bürokratlar sayıca artarken aynı zamanda rahat ve lüks içinde yaşayan, ayrıcalıklı bir sınıf özelliğini taşımaya başlıyor ve halktan giderek uzaklaşıyorlardı. Aynı zamanda, halk arasında Varşova ayaklanmasında Sovyet ordusunun İkinci Dünya Savaşı ile ilgili bölümde değinilen tutumu unutulamıyor, Moskova'nın siyasal denetimi ve ekonomik sömürüsü konularında partinin alt kademelerinden gelen sorular, üst yöneticilerce cevaplandırılamıyordu.

Bu gelişmelere karşı parti, Sovyetler'de ortaya çıkan yumuşama havasına da uyarak, halkın yaşam düzeyini yükseltme ve siyasi polisin baskısını azaltma yoluna gitti. Ancak bu yeni havayı düşünce alanında da özgürlük anlamında yorumlayan Polonya aydınları, yönetimi eleştiren yazılar, şiirler ve bilimsel araştırmalar yayımlamaya başladılar. Polonya'daki gelişmeleri en çok etkileyen, 20. Kongre'de ileri sürülen düşünceler ve açıklamalar oldu. Bu arada, 1956 Martında Polonya'nın güçlü adamı ve Parti Genel Sekreteri Bierut öldü, ülkede tek adam yönetimine son verildi ve Edward Ochab parti sekreterliğine getirildi. 1956 Nisan'ındaki bir parti toplantısında ilk kez temel ekonomik ve toplumsal sorunlar açıkça tartışıldı ve Ochab bazı reformlar yapacağına söz verdi. Ayrıca bu toplantıda Gomulka serbest bırakılarak, eskiden kendisine yöneltilen

bütün suçlamalar geri alındı. İşte tam bu sırada Poznan kentinde bir ayaklanma çıktı.

17 Haziran 1956'da Poznan'da uluslararası bir fuar açılmıştı. 29 Haziran'da kentteki ağır endüstri fabrikalarının işçileri ayaklandılar ve gösterilere başladılar. Ayaklanmanın asıl nedeni, çok kötü yaşam koşullarının ve düşük ücretlerin doğurduğu ekonomik sıkıntılardı. Ancak kısa bir süre içinde, ayaklanma hükümete yöneltilerek, siyasal nitelik kazandı. İki gün Poznan sokaklarında bir yanda işçi ve halk, öte yanda polis ve askerler arasında kanlı çarpışmalar oldu. Bunun üzerine, Parti Merkez Komitesi Temmuz ayında yaptığı toplantıda, ülke içindeki durumun ve özellikle işçilerin yaşam koşullarının düzeltilmesiyle ilgili kararlar aldı.

Bu arada Gomulka, tüm Polonya'da ulusal bir simge durumuna yükseldi. Gomulka, 1949'da Tito ile Stalin arasındaki anlaşmazlık sonunda, Polonya'nın sosyalizmle ilgili olarak bağımsız bir tutum takınması düşüncesini savunmaktan suçlu bulunarak partiden çıkarılmıştı. Cezalandırılıp hapse atılması ve zorla kolektifleşmeye karşı çıkması, kendisini halkın gözünde Moskova'nın direktiflerine karşı çıkan bir ulusal kahraman yapmıştı. Bu koşullar altında toplanan Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi, 19 Ekim 1956'da Gomulka'yı Parti Genel Sekreteri seçti ve Ochab bu karara boyun eğerek görevinden çekildi.

Gomulka gibi Moskova'ya başkaldırmış bir ulusal kahramanın Polonya'nın yönetimini ele geçirmesinden hoşnut kalmayan Sovyetler Birliği, Varşova'ya içinde Kruşçev'in de bulunduğu bir heyet gönderdi ve Moskova yanlısı adamların iktidara gelmemesi durumunda askeri müdahale tehdidinde bulundu. Askeri bir müdahaleye karşı koymak için Varşova sokaklarında barikatlar kuruldu, önemli merkezlere askerler yerleştirildi. Sovyet heyeti başarı kazanamadan

Varşova'dan ayrılınca, silaha başvurmaya gerek kalmadı. Başta Gomulka olmak üzere, parti yöneticileri ülkede reform hareketlerinde bulunmakta kararlıydı ve bu karar karşısında Moskova daha ileri gidemedi. Gomulka'nın başa geçmesiyle Polonya yeni bir döneme girmişti ve halk ileriye umutla bakıyordu. Artık Polonya sosyalizm yolunda kendi istediği biçimde ilerleyebilecekti.

Sovyetler Birliği'nin Polonya'da askeri müdahaleye başvurmamasının en önemli nedenini Gomulka'nın tutumunda aramak doğru olur. Gomulka Kruşçev'i Polonya'nın Doğu Bloku'ndan çıkmayacağı, başka partilerin kurulmasına izin vermeyeceği ve Sovyetler'le sıkı ilişkileri sürdüreceği, ama buna karşılık Sovyetler'in de Polonya'nın içişlerine karışmaması gerektiği, Polonya halkının kendi yöneticilerini kendisinin seçeceği ve özellikle işçilerin yaşam koşullarını düzelteceği konularında ikna etmesini bilmişti. Benzer gelişmelerin yaşanacağı Macaristan'da bu başarılamadı.

2. Macar Ayaklanması

Stalin'in ölümünden sonra Macaristan Komünist Partisi Genel Sekreteri Matyas Rakosi Moskova'ya davet edilerek kendisine Macaristan'da ortaya çıkan huzursuzluğun giderilmesi için ekonomik alanda reformların gerekli olduğu anlatılmıştı. Gerçekten, Rakosi yönetimi öteki Doğu Avrupa ülkelerine göre en sert, kapalı ve halktan kopuk olanıydı ve böyle bir yöneticiye, Sovyet önderlerinin yeni görüşleri iş işten geçmeden anlatılmalıydı. Ayrıca Rakosi'ye karşı Macar Komünist Partisi içinde de muhalefet başlamıştı. Rakosi'nin istenen değişiklikleri yapmadığını gören Sovyet yöneticileri, Rakosi'nin tek adam yönetimine son vererek, 1953 Haziran'ında iktidara liberal görüşlü Imre

Nagy'nin gelmesini sağladılar. Bundan sonra bir süre Nagy başbakan, Rakosi de parti başkanı olarak ülkeyi yönetmeye başladılar. Bu, Moskova'daki kolektif önderliğin Macaristan'da da uygulanmasıydı.

Nagy iktidara geçer geçmez endüstri alanındaki kalkınma hızının yavaşlatılması ve tüketim maddelerine daha çok önem verilmesi gerektiğini, tarımda zorla kolektifleştirmenin durdurulacağını, polis terörüne son verilip hukuk düzeninin getirileceğini açıkladı ve eski yönetimi şiddetle eleştirdi. Bu açıklamalar halka yeni umutlar vermesine rağmen, Rakosi ve grubunu telaşa düşürdü. Bunların faaliyeti Nagy'nin başarısını engelledi ve 1955 Nisan'ında "sağcı sapma" ve "hizipçilik" ile suçlanarak, Moskova'nın da oluruyla, görevinden uzaklaştırıldı. Rakosi, iktidarda yalnız kalmasına rağmen, özellikle 20. Kongre'den sonra birçok noktada aşağıdan almak zorunda kaldı. Kongre'nin yumuşak havasının etkisiyle, toplum yaşamında, özellikle siyasal alanda bir canlılık başladı. Nagy onlara başka seçenekler, daha iyi bir yaşam ve özgürlük yolunu göstermişti.

Bu arada Rakosi eski tutukluları yavaş yavaş serbest bırakmaya başladı ve tabandan gelen baskıyı azaltmak amacıyla "Petöfi Kulüpleri"nin kurulmasına izin verdi. 1956 Martında gençlik federasyonları tarafından kurulan bu kulüpler, sanatçıların, edebiyatçıların ve bilim adamlarının tartışma merkezi olacaktı. Rakosi günlük gazetelerde açıkça eleştirilmeye ve parti içinde muhalefet gelişmeye başladı. İşte tam bu sırada Polonya'daki Poznan ayaklanmasının haberi geldi. Durumunun sarsılmakta olduğunu gören Rakosi, kendine yönelik eleştiri ve muhalefetin önderliğini yapan Petöfi kulüplerini kapatmak ve aydınları susturmakla tehlikenin önüne geçebileceğini sandı. Üstelik Nagy'yi tutuklatmaya karar verdi. Ancak Merkez Komitesi'nde beklemediği bir muhalefetle karşılaştı. Yardımcısı

durumunda bulunan Gerö ve bazı Merkez Komitesi üyeleri Rakosi'nin planlarını Sovyet elçisine duyurarak Moskova'nın yardımını istediler.

Poznan ayaklanması, sürekli bir biçimde Tito'nun baskısı altında olan Moskova'ya Doğu Avrupa ülkelerindeki halkların baskı rejimlerine karşı duydukları hoşnutsuzluğu ve eğer bunlar giderilmezse Doğu Bloku'nun parçalanabileceği olasılığını yeniden hatırlatmıştı. 17 Temmuz 1956'da Budapeşte'ye gelen Mikoyan, Rakosi'nin çekilmesini istedi ve yerine Gerö parti sekreteri oldu. Gerö halkın baskısına boyun eğerek 13 Ekim'de Nagy'yi yeniden parti üyesi yaptı. 22 Ekim'de Budapeşte Üniversitesi öğrencileri bir bildiri yayımladılar. Bu bildiride, Sovyet askerlerinin Macaristan'dan çekilmesi, Nagy'nin başkanlığında yeni bir hükümetin kurulması, Stalin-Rakosi dönemi önderlerinin cezalandırılması, serbest ve çok partili seçimlere gidilmesi ve Yugoslavya'yla ilişkilerin geliştirilmesi isteniyordu. Aynı gün 200.000 kadar işçi başkentin merkezinde toplanıp iktidarın Nagy'ye devredilmesini istedi. Polis halka ateş açtı ve ertesi gün Sovyet tankları Budapeşte sokaklarında göründü. Bu müdahale Macar halkını birleştirdi ve Sovyetler'e karşı mücadeleyi güçlendirdi.

Böylece başlayan Macar ayaklanması 11 Kasım 1956 tarihine kadar sürdü. Ayaklanma üç aşamada özetlenebilir: (i) 24-29 Ekim arasında Nagy'nin yönetimi altında bulunan ülkede, Sovyetler ayaklanışı silahla bastırmaya çalıştılar ama başaramadılar. (ii) 29 Ekim-3 Kasım tarihlerinde Sovyet askerleri çekildi ve ülke altı günlük tam bağımsızlığa kavuştu. (iii) 4-11 Kasım tarihlerinde Sovyetler yeniden silahlı müdahalede bulundular ve ayaklanışı bastırdılar. Imre Nagy iktidardan düşürüldü ve ülkenin başına Sovyet desteği ile Janos Kadar getirildi. Kadar gerçekte liberalleşme hareketinin ateşli bir savunucusu ve Nagy hükümeti-

nin de üyesiydi. Ancak son anda taraf değiştirerek partinin başına geçirildi. Kadar 1960'lara kadar koyu bir baskı politikası uygulamışsa da bu tarihten sonra kısmi liberalleşme hareketlerine girişmiştir.

Polonya'ya askeri müdahalede bulunmayan Sovyetler Birliği'nin Macar ayaklanmasını neden kanlı bir biçimde bastırdığı sorusu, tarihçiler için bugün hâlâ yaşayan bir sorudur ve farklı cevaplar verilmektedir. Ancak şunu söylemek gerekir ki Macaristan'da Nagy, Polonya'da Gomulka kadar akılcı davranabilmiş değildir. Kendine ve halkın desteğine çok güvenip, Sovyet gücünü küçümsediğinden olacak, iktidara geldiğinin ikinci günü, BM'ye başvurarak tarafsızlığının sağlanmasını istemiş ve hemen çok partili demokratik sisteme geçileceğini açıklamıştır. İlerde yeniden değerlendirileceği gibi, bunlar Sovyetler Birliği'nin hoşgörüyle karşılayacağı girişimler değildi.

3. Birliği Güçlendirme Çabaları

a) Moskova Konferansı

Sovyetler Birliği 1956 olaylarının yarattığı "şoku" üzerinden attıktan sonra, blok içinde birliği kuvvetlendirmek için çaba göstermeye başladı. Bunların birincisi, 1957 Kasım'ında toplanan ve 64 komünist partinin katıldığı Moskova Konferansı'dır. Konferansın sonunda yayımlanan bildiride, sosyalist gelişmenin "temel yasaları"nda birlik olduğu sürece, Moskova'nın komünistler arasında belli ölçüde bir farklılığı hoşgörü ile karşılayacağı belirtilerek hem 20. Kongre'nin yarattığı havanın sürdürülmesine çalışılmış, hem de Macar örneğinden alınan dersle, buna "temel yasalar"da birlik aramak yoluyla bir sınır getirilmiştir. 1957 Kasım bildirisi, onu imzalayan 12 komünist parti arasında bir birliğin yaratıldığını göstermektedir.

1956 Sonbaharıyla birlikte, Sovyetler ile Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerde iki eğilim egemen oldu: (i) Bir yandan bu ülkelerin iç ve dış politikalarında belirli bir bağımsızlığa izin veriliyor, (ii) öte yandan bu bağımsız tutumun komünist hareketin birliğinin parçalanmasına kadar varmasına engel olmak için bir sınır da getiriliyordu. Ancak 20. Kongre'den sonra, Doğu Bloku'nun "tekparçalı birliği bozulmuş ve İtalyan Komünist Partisi önderi Togliatti'nin deyimiyle "çok merkezlilik" doğmuştur.

b) 21. Kongre

1959 yılının Ocak ayında toplanan SBKP'nin 21. Kongresi'nin en önemli özelliği, Sovyetler Birliği'nin artık tam anlamıyla sosyalizmi gerçekleştirdiğinin ilan edilmesidir. Kruşçev'e göre komünizm doruğuna ulaşan ilk ülke Sovyetler olduğu için, SBKP dünya komünist hareketinin öncüsü olmaya ve bu konuda son sözü söylemeye hak kazanıyordu. İşte burada Çin-Sovyet çatışmasının tohumlarının atıldığını görüyoruz. Ama bu çatışma iki yıl sonra, 22. Kongre'de ortaya çıkacaktır. 21. Kongre'nin bir başka özelliği, Yugoslav komünistlerinin davet edilmemiş olmasıdır. Sovyetler Birliği Polonya ve Macaristan olaylarını "Titoizm virüsünün yayılması" olarak değerlendirdiğinden, bu olaylardan sonra, 1955 yılında düzelmiş bulunan Yugoslav-Sovyet ilişkileri yeniden bozulmuştur.

c) 22. Kongre

SBKP'nin 22. Kongresi, blok içindeki "çok merkezliliği" açıkça ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği 1948 kopmasından sonra Yugoslavya'yı istediği yola sokamamış ve o tarihten sonra Tito gerçeğini kabul etmek durumunda kalmıştır. 1961 Ekimindeki 22. Kongre'den sonra bu ayrılmalar "kervanına" Çin ve Arnavutluk da katılmıştır. Arna-

vutluk önderi Enver Hoca Kruşçev'e Tiran'dan meydan okumuş, ÇHC ise Arnavutluk'un davasını benimsemiştir. Kongre dünya komünizmindeki çatlağı daha da derinleştirdiği gibi, Kruşçev ile Mao arasındaki "polemik" ve üstünlük mücadelesine bir başlangıç olmuştur. 22. Kongre'den 1964 yılında iktidardan düşene kadar bu anlaşmazlık, Kruşçev'i Mao'ya karşı öteki komünist partiler arasında destek aramaya zorlamış ve bunun bedelini de Doğu Avrupa ülkelerine ödünler vermekle ödemiştir. Bu da Doğu Bloku içindeki çok merkezliliği güçlendirmiştir.

ç) 23. Kongre

1961 yılından sonra giderek parçalanmakta olan Doğu Bloku'na bir çeki düzen verme faaliyeti, özellikle 1964'te Kruşçev düştükten sonra önem kazandı. 1965 Eylülünde Parti Başkanı Leonid Brejnev bu konuyu açıkça ortaya koyarak Varşova Paktı'nın daha iyi işleyecek bir duruma getirilmesini ve önemli işlerin ele alınması için "sürekli ve hazır bir mekanizma" kurulmasını istedi. Ancak Doğu Avrupalı önderlerin bu öneriye verdikleri karşılık pek yüreklendirici olmadı.

1966 yılında toplanan 23. Kongre'de Sovyet önderleri bu konudaki kararlılıklarını göstererek Varşova Paktı içinde öteki sosyalist devletlerle işbirliğinin güçlendirilmesi isteğinde bulundular. Bu konuşmadan hemen sonra Romanya Komünist Partisi Genel Sekreteri Nicolae Çavuşesku askeri blokları tümüyle yeren bir konuşma yaparak bu konudaki görüş ayrılığını duraksamaya yer vermeyecek biçimde belirtti.

4. Romanya'nın Bağımsız Tutumu

Moskova'dan bağımsız tutumda Yugoslavya, Çin ve Arna-

vutluk'u Romanya izledi. Romanya'nın, öteki Doğu Avrupa ülkelerinden farklı üç önemli özelliği vardır: (i) Romen halkı Latin ırkından gelmektedir, dolayısıyla öteki Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunluğu gibi ne ırk ne de dil bakımından Slav'dır. (ii) 1945 yılına gelinceye kadar dış politikası Rusya'ya dönük olmayıp, Rusya'yla işbirliği geleneği yoktu. (iii) İki ülke arasında önemli toprak anlaşmazlıkları vardır. Romanya, Besarabya, Kuzey Bukovina ve Herta'ya, elinden zorla alınmış Romen toprakları gözüyle bakmaktadır. Zaten iki devlet arasındaki anlaşmazlık 1963 yılında Besarabya'daki Romen azınlığa Sovyetler'in kötü davranışından çıkmıştır.

İşte bu üç temel unsurdan kaynaklanan ve Romen Komünist Partisi ile önderliğinin sağlamlığından güçlenen Romen milliyetçiliği, 1963 yılında ve ekonomik alanda ortaya çıktı. Romanya, kendisini bir hammadde üreticisi ve petrol çıkarıcısı durumunda tutmak isteyen COMECON'a karşı direndi ve bu tarihten sonra Doğu Avrupa'da bağımsız ekonomik planlamanın bayraktarlığını yapmaya başladı. Ekonomik anlaşmazlık dışında iki ülke arasında siyasal nitelikte konularda da anlaşmazlıklar vardır. Avrupa'da Romen hükümetinin asıl önem verdiği konu, toplumsal sistemlerine bakılmaksızın, tüm Avrupa ülkeleri arasında ekonomik, kültürel, bilimsel ve siyasal bağların serbestçe gelişmesiydi. Blok içi sorunlara gelince, Çavuşesku "artan emperyalist faaliyetler karşısında sosyalist kampın güçlendirilmesi, ancak her devletin kendi potansiyelini kardeşçe bir işbirliği içinde gerçekleştirmesiyle olur" demekteydi. Böylece Romen önderi blok içi dayanışmayı savunurken, Moskova'nın askeri bakımdan hazır bulunma çağrılarına kulak tıkamıştı.

5. Çin-Sovyet Uyuşmazlığı

a) Uyuşmazlığın Kaynakları

22. Kongre'nin beklenen sonuçlarından biri, Kruşçev ile ÇKP önderleri arasındaki anlaşmazlıktır. Bunun çeşitli kaynakları vardır.

Bir kere, iki ülke arasında yüzyıllardan beri süren tarihsel bir mücadele vardı. Çin, Rusya'ya, on dokuzuncu yüzyılda kendisini sömüren bir devlet gözüyle bakıyordu. Gerçekten, halkını afyona alıştıran, afyon ticaretiyle on dokuzuncu yüzyılda ekonomisini yıkıntıya sürükleyen ve ülkeyi parçalayıp büyük kıyı kentlerini denetleyen devletler arasında Rusya da vardı. İkinci olarak, Sovyetler'le ÇKP arasındaki ilişkiler daha 1920'lerde bozulmuş ve kısa süren bir iki dönem hariç, hep bozuk kalmıştı. Üçüncü olarak, komünist dünyada bir önderlik mücadelesi de başlamıştı. Çin'in emperyalist olmayan, tam aksine sömürgeciliğe konu olmuş geçmişi ve renginin beyaz olmaması, yeni Asya ve Afrika ülkelerine sempatik geliyordu. Üstelik Çin de kendileri gibi henüz endüstrileşmemiş bir ülkeydi ve bu yüzden onları sömürme olanağı yoktu. Bu özellikleriyle Çin Sovyetler'in önüne önemli bir rakip olarak çıkıyordu.

İki ülke önderliği Marksist-Leninist ideolojiyi de farklı yorumlamaktaydılar. Mao'ya göre, Stalin'in kötülenmesi kampanyası çok ileri gitmişti. Bunun yanında, Sovyet önderlerinin savaştan kaçınılabileceği ve emperyalist devletlerle barış içinde bir arada yaşanabileceği görüşü temel komünist ideolojiye aykırı olduğu gibi, doğru da değildi. 1960'ların güçlü, ekonomik bakımdan gelişmiş ve gelecek yirmi yıl içinde komünist ütopyasının bolluğuna erişmeyi sabırsızlıkla bekleyen Sovyetler Birliği'yle, yine 1960'ların yiyecek sıkıntısı çeken ve büyük bir askeri ve ekonomik güç haline gelebilmek için gerekli geniş sermaye kaynakla-

rını toplamak gibi zor bir görevle karşı karşıya olan Çin'in arasında ideolojik bakımdan büyük farklar olacağı açıktı. Ama iki ülke arasındaki anlaşmazlığın en önemli nedeni toprak anlaşmazlıklarıdır.

b) Toprak Anlaşmazlıkları

Çin'de komünistlerin iktidarı ellerine geçirmeleriyle sıkılaşan Çin-Sovyet ilişkileri, 1960'larla birlikte bozulmaya, başladı. Bu tarihlerden sonra ÇHC, Çin İmparatorluğu'nun zayıf olduğu ve bu yüzden Çarlık Rusyası'na toprak bıraktığı "haksız" sınır antlaşmalarının değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmeye başladı. Çin 1858 yılında Amur akarsuyunun kuzey bölgesiyle 1860'ta Ussuri akarsuyunun doğu kıyısını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Bırakılan bu toprak parçaları çok geniş olup, Rusya'nın bir eyaleti durumuna gelmişlerdi. 1864 yılındaysa kuzeybatıdaki Sinkiang eyaletinin büyük bir bölümü Çarlık Türkistanı' nın parçası haline getirilmişti. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra da, Sovyet hükümeti, Moğolistan'da genişlemesini sürdürmüş ve bölgenin bir bölümünü doğrudan ele geçirerek geriye kalanı üzerinde Sovyet yanlısı bir hükümet kurmuştu.

1960'larda iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşirken, arada sırada ortaya çıkan sınır olayları, 1969 yılında iki devletin silahlı kuvvetleri arasında ciddi çatışmalara varacak kadar büyüdü. 1970'lerde sınır görüşmelerinin başlamasına rağmen, bunlar ancak belirli aralıklarla yürütülmüş ve 1978 yılında Ussuri akarsuyunda yeni ve ciddi çatışmalar başlamıştı.

c) Anlaşmazlığın Yakın Nedenleri

22. Kongre'de ortaya çıkan anlaşmazlığın yakın nedeni, ÇHC' nin 1958 yılında 500 milyon köylüyü içine alacak

26.000 "halk komününü" kurması ve bu yolla birkaç yıl içinde "kusursuz" bir komünizme varacağını açıklamasıydı. Bu iddia, komünist kamp önderliğinin Moskova'dan Pekin'e geçtiği ve ÇHC'nin komünizmin kurulmasında Sovyetler'den ileri olduğu sonucunu da birlikte getirmekteydi. Oysa Kruşçev "Sovyetler Birliği komünizmin kurulmasına başlamıştır; halk demokrasilerinin çoğunluğuysa ekonomilerinin karma durumuna bir son vermişlerdir ve daha sosyalizmin kurulmasını tamamlamaktadırlar" demekle, bu konuda önderliği Moskova'da görüyordu.

ç) Anlaşmazlığın Açığa Vurulması

Arnavutluk İşçi Partisi, 22. Kongre'de bulunmadı. Kruşçev de Kongre'de Arnavutluk Parti önderlerine saldırıda bulunarak kendilerini modern zamanların en önemli sorunları üzerinde bütün komünist hareketin anlaştığı yoldan ayrılmak, Arnavutluk'ta Stalinist yönetimi uygulamak ve 20. Kongre'nin koyduğu kurallara aykırı hareket etmekle suçladı. Kruşçev'in burada asıl eleştirdiği ÇHC yöneticileriydi. Artık Kruşçev'in karşısında iki seçenek kalmıştı: Eğer Çin ile Arnavutluk yöneticilerinin davranışları cevapsız bırakılırsa, ideolojik sapmalar genişleyecek, blokta ve dünya komünist hareketi içinde Sovyet önderliği tehlikeye düşecekti. Eğer sorun açık bir biçimde ele alınırsa ve Moskova'ya muhalefet şiddetle susturulmaya çalışılırsa, uluslararası komünist harekette parçalanmalar ortaya çıkacaktı. Bu seçenekler arasında bocalayan Kruşçev, ikisinin de tehlikesini sezmiş olacak ki, orta bir yol izlemeye karar vererek 22. Kongre'de Arnavutluk'a ve bu yolla dolaylı bir biçimde ÇHC yöneticilerine şiddetli saldırılarda bulundu. Buna Chou Enlai aynı biçimde karşılık verdi. Yugoslavya'ya gelince, 1959 yılında başlayan Sovyet suçlamaları bu kongrede de sürdü ve Kruşçev "dar görüşlü Yugoslav önderleri

Marksist-Leninist yoldan ayrılmışlar ve kendilerini revizyonizm bataklığına bırakan yolu seçmişlerdir" diyerek aradaki ipleri kopardı.

22. Kongre Kruşçev'i Sovyet iktidar piramidinin doruğuna yerleştirmişse de aynı şey uluslararası komünist hareket içindeki yeri için söylenemez. Kongre dünya komünizmindeki çatlağı daha da derinleştirmiş, Kruşçev ile Mao arasındaki polemiğe ve üstünlük mücadelesine bir başlangıç olmuştur. Bu da Doğu Bloku'nda çok merkezlilik eğilimini güçlendirmiştir.

d) Çin-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama ve Yeni Rusya

Böylece, ayrılan yolların birleşmesi ya da Çin-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi kolay olmadı. Bir kere, Mao Çin siyasal piramidinin tepesinde kaldığı sürece, önderler arasındaki polemiğin önemli bir boyutunu oluşturduğu anlaşmazlık, tam anlamıyla ortadan kaldırılamazdı. İki ülke arasında toprak anlaşmazlıkları ve Çin'i tehdit eden Sovyet askeri yığınağı sürüyordu. Üstelik Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ve Kamboçya'ya asker sokup kendine yakın bir yönetimi işbaşına getiren Vietnam'a Sovyet desteği, Çin'in kuzey komşusu tarafından "çevrelenme" psikozunu artırmıştı.

1976 yılında Mao'nun ölümü ve muhalif önderlerin iktidara gelmesiyle, ilişkilerin normalleşmesi yolunda bir engel kalktıysa da bu hemen gerçekleşmedi. Hatta Deng, Ocak 1979'da ABD'yi ziyaret edip iki ülke arasında Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanırken Çin önderi ABD'ye, Sovyetler'e karşı ittifak önerisinde bulunuyordu. Bir ay sonra Çin, Kamboçya ile savaşan Vietnam'a girdi ve Nisan ayında Sovyetler'le 14 Şubat 1950 tarihli Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nı iptal etti.

İlişkilerin normalleşmesi için 1980'leri ve özellikle

Gorbaçov'un iktidarını beklemek gerekecekti. Çin'de ekonomik reformla birlikte Sovyetler Birliği Çin'in dış ticaretinde en önemli ülkeler arasına girdi ve Çin'in Gorbaçov'un görülmemiş reformlarına ilgisi arttı. 1987 Ağustosunda iki ülke arasında görüşmelerin başlamasıyla, sınırın doğu kesiminde toprak iddialarından doğan sorunların çözülmesi yolunda adımlar atılmaya başlandı. Sovyetler Birliği bir yıl sonra Moğolistan'ın kuzeyinden önemli sayıda asker çekti. Nihayet, 1989 Mayısında Gorbaçov'un Pekin'i ziyaretinde Sovyet lideri ve Deng karşılıklı dostluk, egemenlik ve birbirlerinin içişlerine karışmama sözü verdiler. 1989'da Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ve 1990'da Kamboçya sorununa çözüm bulmak için BM çerçevesinde görüşmelerin başlaması, ilişkileri gölgeleyen anlaşmazlıkların birer birer ortadan kalkmasına yol açtı.

1991 Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin resmen ortadan kalkmasından sonra, ÇHC'nin gözünde Rusya'nın artık "kapitalist" bir ülke olarak karşı kampa geçtiği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bundan böyle bu öğe tarafından belirleneceğini düşünmek doğru olmaz. Bugünün uluslararası ilişkileri yalnız ideolojik farklılıkla belirlenmemektedir. Bu yüzden, Çin-Rus ilişkilerinin bugününün ve geleceğinin, Uzakdoğu'daki dört en önemli aktör (ABD, Japonya, ÇHC ve Rusya) arasındaki karmaşık ilişkiler yumağı hesaba katılarak incelenmesi doğru olur.

Sovyetler Birliği dönemindekinden çok farklı olarak, Rusya'nın bugünkü Uzakdoğu çıkarları ABD'nin siyasal rolü ve askeri varlığının devam ettirilmesini gerekli kılıyor. ABD bölgeden çekilirse ve Çin'in ekonomik ve askeri gücünün hızla arttığı düşünülürse, bu gelişmelere Japonya'nın tepkisi silahlanmak olabilir. Bu da Japonya ile Uzakdoğu'da yüzyıldır güç mücadelesine girişmiş olan ve bu devletle İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma toprak uyuşmaz-

lıkları bulunan Rusya'nın işine gelmeyecektir. Rusya Uzakdoğu'da en azından beş on yıl zayıf durumda kalacağı için, bölgede sağlam ve istikrarlı bir güçler dengesine de gereksinim duyacaktır. Güç dengesinin Çin ya da Japonya lehine bozulması ya da bu devletlerin bölgede egemenlik peşinde koşmaya başlamaları Rusya'ya doğrudan bir tehdit oluşturacaktır.

Bugün görülebildiği kadarıyla, Rus yönetimi ABD'yle geliştirmeğe çalıştığı ilişkilerinin yanında Pekin yönetimiyle, çok miktarda silah ve teknoloji satımının açıkça gösterdiği gibi, ekonomik, siyasal ve askeri ilişkilerini geliştirmeye özel bir önem vermektedir. 1993 seçimlerinde güçlerini ve etkilerini artıran tutucu ve milliyetçiler Japonya'ya herhangi bir toprak ödünü verilmesine şiddetle karşı çıktıklarından ve yukarda belirtilen denge politikası çerçevesi içinde Çin daha önemli hale geldiğinden, Rusya Japonya ile ilişkilerine ikinci derecede önem verir görünmektedir. En büyük tehlike, milliyetçilerin iktidara gelmeleri durumunda, Japonya'ya karşı (1950'lerde Sovyet döneminde olduğu gibi) ÇHC ile ittifak kurmaları ve belki de daha ileri giderek Güney Kore'ye ve ABD'ye karşı Kuzey Kore ile işbirliği yapmalarıdır. Böyle bir olasılık Uzakdoğu'da tüm dengeleri altüst edebilir ve bölgede nükleer silahları da içeren yeni bir silahlanma yarışını başlatabilir.

Rus-Çin ilişkilerinin daha da gelişmesiyse Rusya'nın Çin'in ticari ilişki, bilimsel ve teknolojik yardım gereksinmelerine ne ölçüde cevap vereceğine bağlı kalacak gibi görünüyor. Ancak reform yolunda eski katı ideolojik tutumlarını bir kenara bırakan bu iki dev ülkenin yakınlaşmasının, kuzey yarımkürede 1980'lerin özellikle ikinci yarısında başlayan yumuşama ortamının güçlenmesine önemli katkıda bulunduğu da bir gerçektir.

V. BAĞLANTISIZLIK VE BAĞLANTISIZLAR

Bağımsızlık Hareketleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tanık olunan, emperyalist devletlerin yönetimi altında bulunan sömürgelerin uluslaşması ve bağımsızlıklarını kazanmaları, gerçekte yalnızca savaşın bir ürünü sayılamaz. Bu önemli sürecin kökleri, geçen yüzyılın içine dal budak salmış bulunmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl emperyalizmi sömürgelerle sömürgeciler arasında 1914 yılına kadar hiç değişmeden süren özel bir ilişkiler bütünü kurmuştu. Kısaca siyasal bağımlılık, ırksal eşitsizlik ve ekonomik sömürü olarak özetlenebilecek bu ilişkileri daha önceki bölümlerde görmüştük. Bunları da dikkate alırsak, yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısının "sömürge devrimi", sömürge ayaklanmalarının çok ötesinde olan bir süreçtir. Sömürge halklarının ulusal benlik ve bütünlük kazanmaları, okuma-yazma oranının artması, yaşam düzeylerinde az da olsa bir yükselişin sağlanması ve nüfusun artması sonucunda ortaya çıkan ulusal bilinç, on dokuzuncu yüzyılın ürünleri olan siyasal bağımlılık, ırksal üstünlük ve ekonomik sömürünün karşısına çıkan temel güç olmuştur. Bu gücün belirli bir hedefe yönelmesine yardım edense özgürlük, eşitlik ve "self determinasyon" gibi liberal ideallerdir.

İşte bu genel akım, iki dünya savaşıyla hız kazandı. Çünkü sömürgeci devletlerın çoğunluğu bu iki savaştan son derece güçsüz çıkmış ve bu yüzden, ister istemez, sömürgeleri üzerindeki denetimi gevşetmek zorunda kalmıştır. Bundan başka, iki dünya savaşının bir başka hızlandırıcı etkisi, sömürgeci devletlerin bu savaşlarda rakiplerini yenebilmek için sömürge insanının, savaşkan er olarak, yardımını istemeleri ve böylece bu askerlerin, belki de ilk

defa, beyaz insana göre ırksal bir aşağılığının olmadığını anlamaları ve Batı'nın liberal düşüncelerine açılmalarıdır. Afrika ve Asya'da Batı'ya karşı bağımsızlık hareketlerini yürütenlerin büyük çoğunluğunu dünya savaşına katılmış askerler oluşturmuştur.

Büyük ölçüde emperyalist devletlerin sömürge çatışmalarından çıkan Birinci Dünya Savaşı sonunda, sömürgelerin uluslaşması süreci başlamıştır. Yenik devletlerin elinden alınan sömürgeler, "manda" sistemiyle, MC'nin denetiminde galip devletlerin belirli kurallara bağlı yönetimi altına konmuştur. İşte bu sömürge ülkelerinin tam anlamıyla bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için başka bir savaşın tüm sömürgeci devletleri güçsüz bırakmasını beklemek gerekmiştir. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde yeryüzünde 600 milyon insan şu ya da bu biçimde sömürge sistemi altında yaşamaktaydı. Bugünse bağımlı durumda bulunan ülkelerin sayısı son derece azalmış, iki üç ülkeye kadar düşmüştür. Böylesine büyük bir değişim ve hatta dönüşüm, Hindistan ile Pakistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlamıştır. Bu konu üzerinde daha önce durulduğundan, burada öteki ülkeler inceleme konusu olacaktır.

1. Afrika

a) Kuzey Afrika

Kuzey Afrika ülkelerinden, İtalya'nın sömürgesi durumunda bulunan Libya 1951 yılında tam bağımsız oldu ve Kral İdris'in yönetimine girdi. Bu bağımsızlık, hâlâ bağımsızlığını kazanamamış olan öteki Kuzey Afrika ülkeleri tarafından gıptayla bakılan bir durum haline geldi. Ancak bağımsızlığın ilanına rağmen ülkede yabancı üsler ve kuvvetler kaldı. İngiltere ile 1953 yılında imzalanan bir antlaşmayla,

ekonomik yardım karşılığında, bu devlet Libya'da askeri üs elde etti ve 1954 yılında İngiltere'yi ABD izledi. ABD'de 20 yıllık süre için, vereceği 40 milyon dolar karşılığında, hava üsleri elde etmişti. 1963 yılında Cezayir ile dostluk antlaşması imzalayarak Mağrip ülkelerine yaklaşan Libya, 1964'te bütün İngiliz ve Amerikan üslerini kapattı. 1 Eylül 1969'da Libya'da kralı deviren askeri bir darbe oldu ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığına Albay Muammer Kaddafi getirildi. Yeni hükümet "özgürlük, sosyalizm ve birlik" üçlüsüne dayanan bir iç, "antiemperyalizm ve Arap birliği" ikilisine dayanan bir dış politika izlemeye başladı. Sovyetler Birliği'nin Arapları tutan politikasına zaman zaman olumlu atıflarda bulunulmasına rağmen, ÇHC'nin 1971 yılında tanınması dışında, komünist dünyayla yakın ilişki kurulmadı. Komünizm, Libya resmi çevrelerince "yabancı" bir ideoloji olarak kabul edildi.

1959 yılında ülkede petrolün bulunması Libya'ya bambaşka bir nitelik kazandırmıştır. Ülke ekonomisi apayrı bir temele oturmuş, daha 1969'da ham petrol ihraç eden ülkeler arasında beşinciliğe yükselmiş ve ihracat gelirinin % 99'unu petrolden elde eder olmuştur. 1970'lerin ortalarında, Libya'nın, Mısır ile Sudan'da mevcut rejimleri devirmeye çalışan devrimci gruplara silah yardımı yaptığı yolunda yaygın iddialarda bulunulmuş, 1977 Temmuzunda Libya-Mısır sınır bölgesinde iki ülke silahlı kuvvetleri arasında şiddetli hava ve kara çatışmaları ortaya çıkmıştır. 1977' deyse Çad hükümeti, Libya'nın, ülkenin zengin uranyum kaynaklarına sahip olan kuzey bölgesini işgal ettiği iddiasında bulunmuş, Libya'nın 1979 yılındaki saldırısı Çad kuvvetleri tarafından püskürtülmüştür. Libya kuvvetleri bu ülkeden ancak 1981 Kasım'ında çekilmişlerdir.

Libya 1980'li yılların ikinci yarısında Akdeniz'in sorun ülkesi haline geldi. Uluslararası terörizmi desteklediği iddi-

asıyla, ABD 1986 Ocak ayında Libya'ya ekonomik zorlama tedbirleri uyguladı ve Amerika'daki ekonomik değerlerini dondurdu. Libya, Sidra Körfezi'nde manevra yapmakta olan Amerikan uçaklarına füze saldırısında bulunduğundaysa iki Libya savaş gemisi batırılmış ve bir füze üssü bombardıman edilmiştir. ABD, 1988 yılında bir Amerikan sivil havacılık uçağının İskoçya'nın Lockerbie kenti üzerinde patlatılmasının sorumluluğunu da Libyalı teröristlere yüklemiş ve Libya suç zanlısı iki kişiyi ABD'ye vermeyi reddedince, 1992 Nisanında yeni bir ekonomik zorlama tedbirine başvurmuştur.

Sudan, 1956 yılında bağımsız oldu. Ülkede parlamenter bir hükümet kurulduysa da 1958 yılında General İbrahim Abboud iktidarı ele geçirdi. Ancak halktan gelen büyük baskı sonucu 1964'te istifa etmek zorunda kaldı. 1969 yılındaki ikinci askeri darbeyle sivil bir başbakanı hükümetin başına getiren bir Devrim Konseyi yönetimi eline geçirdi. Yeni hükümet sosyalist eğilimliydi ve ülkenin güney bölgelerindeki gerilla savaşına son vermek için mücadeleye başladı. Sudan'da kuzeydeki 12 eyalet genellikle Arap-Müslüman olup, merkezi hükümette ağırlığa sahipti. Güneyde kalan üç eyaletse genellikle siyah ve pagandı. 1972 yılında imzalanan bir anlaşmayla güney eyaletlerine bölgesel özerklik tanındıysa da 1975 yılında çatışmalar yeniden alevlendi. Hükümet 1970'te bazı temel endüstrileri devletleştirmiş ve 1971'te bir komünist darbe girişimi önlendikten sonra, Sovyetler'le diplomatik ilişkiler kısa bir süre kesilmiştir.

1988 yılında Sudan'ın kuzeyi ile güneyi arasında bir iç savaş başlamış, 1992 yılında merkezi ordu birlikleri güneydeki asilere karşı çok kanlı bir harekâtta bulunmuştur. 1980'lerde komşu ülkelerden ve özellikle Çad'dan Sudan'a gelen mülteciler, ülkenin zaten çok bozuk olan ekonomisi-

ni tam anlamıyla çökertmiş ve Sudan dünyanın en yoksul ülkesi haline gelmiştir. 1985 Nisan'ında Başkan Numeyri kansız bir darbeyle devrilerek on sekiz yıldan beri ilk kez ülkede serbest seçimler yapılmış, ancak yeni hükümet de 1989'daki bir başka darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Sudan'ın güneyindeki çatışma durmuş değildir. Uluslararası Af Örgütü, merkezi hükümetin güneydeki Nuba kabilelerine karşı bir etnik temizleme harekâtına giriştiğini ve temel insan haklarını hiçe saydığını sürekli tekrarlamaktadır. Sudan aynı zamanda komşu Etiyopya'daki Eritre ayrılıkçı hareketini desteklemektedir.

Tunus ile Fas koruyuculuk altında devletler olmaktan çıkıp bağımsızlığa giden yolu hızla aştılar. Tunus'un bu yoldaki mücadelesi 1954'te içişlerinde özerklik, 1956'daysa Fransa'dan tam bağımsızlığın kazanılmasıyla sonuçlandı. Taht çekişmeleri yüzünden karışıklıklara sahne olan Fas'ta 1955'te bölgesel özerklik, 1956'da bağımsızlık ilan edildi. Tunus'ta bağımsızlıktan bir yıl sonra monarşi yıkıldı ve ülke Habib Burgiba tarafından yönetilmeye başladı. Burgiba'nın Arap-İsrail çatışmalarının görüşmeler yoluyla çözüme bağlanması yolundaki önerileri, zaman zaman Arap Birliği içindeki durumunu sarsmıştır. Ocak 1974'te Libya ile Tunus'un birleşecekleri açıklanmışsa da daha sonra Burgiba bu karardan vazgeçmiştir. Tunus, Burgiba'nın ölümünden sonra 1987'den beri Zine el-Abidin Bin Ali tarafından yönetilmektedir.

Kral 2. Hasan tarafından yönetilen Fas, 1976 yılında eski İspanyol Sahrası'nın zengin fosfat yataklarına sahip üçte ikisini işgal etmiş, geriye kalan bölümüyse Moritanya'nın eline geçmiştir. Aynı yıl İspanya'nın bölgeden çekilmesiyle, Cezayir tarafından desteklenen Polisario gerillaları, bölgenin bağımsızlığı için mücadeleye başlamışlardır. Daha sonra Moritanya Polisario Cephesiyle bir anlaşma ya-

pıp bölgeden çekilince, 1980 yılında burası da Fas tarafından işgal edildi. Uzun süren kanlı çatışmalardan sonra bugün Fas bölgenin önemli kent merkezlerini denetlemekte, Polisario gerillalarıysa kırsal alanda etkinliğini sürdürmektedir. 1990'da iki taraf ateşkes anlaşması imzalamışlardır. BM ise bölgede bağımsızlık ya da Fas'a bağlanma seçenekli bir referandum hazırlıklarına başlamıştır. Kral Hasan'ın hemen hemen tüm yetkileri elinde bulundurduğu Fas, ABD'den askeri ve ekonomik yardım almakta ve Fransa ile ekonomik işbirliği anlaşması bulunmaktadır.

Cezayir, burayı 1830'da Osmanlı devletinden eline geçirmiş bulunan Fransa'nın hemen hemen en eski sömürgesiydi. Fransız yurttaşları Cezayir'de toprak edinmişler, kârlı yatırımlarda bulunmuşlardı. Cezayir'e yerleşen bu Fransızlara "kolon" adı veriliyordu. Öteki Fransız sömürgeleri olan Fas ve Tunus'ta bölgesel özerklik belirli ölçüler içinde kurulmuşsa da Cezayir'de siyasal bağımsızlığın görüntüsü bile bırakılmamıştı. Cezayir' de böylesine bir baskı yönetimine karşı hareketler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamışsa da İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar herhangi bir başarı kazanılamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) özellikle 1954 yılından sonra Cezayir'de etkili bir mücadeleye girişti. O kadar ki 400.000 kişilik Fransız kuvveti FLN'nin direnmesini kıramadı. Ancak Fransa'da etkili bir baskı grubu oluşturan kolonların köklü çıkarları ve inatçılığı işin içine girince savaş uzadı; bu durum da Fransa'da hükümet değişikliğine yol açtı. Ayaklanmayı bastırabileceği umuduyla ve Fransız sağının büyük desteğiyle General de Gaulle yeniden iktidara getirildi. Ancak de Gaulle, iktidara geldikten sonra, "Cezayir halkı bir referandum ile kabul etmedikçe, Cezayir Fransız'dır" iddiasında ısrar etmeyeceğini söyleyerek, Fransız sağını ve kolonları şaşkınlığa

uğrattı. Bir yandan etkili bir askeri kampanya başlatarak bağımsızlık için ayaklananların kendiliklerinden asi bir hükümet kurmalarını önlerken, öte yandan savaş biter bitmez bir referandum yapılacağını ilan ederek Cezayir halkına da zeytin dalını uzatmasını bildi. De Gaulle'ün bu davranışı, 1961 yılından sonra meyvelerini vermeye başladı ve Fransız hükümetiyle bağımsızlık mücadelesi veren Cezayirli önderler arasında görüşmeler başladı.

1 Temmuz 1962 tarihinde yapılan referandumda halkın % 91'i bağımsızlık yönünde oy verince, Cezayir 3 Temmuz 1962'de tam bağımsızlığını kazandı. Ben Kheddah'ın önderliğindeki FLN geçici hükümeti kurulduktan sonra parti içinde bölünme oldu ve Ben Bella iktidarı eline geçirdi. Ben Bella devlet başkanı olduktan sonra, tüm muhalefeti susturarak yeni bir anayasa hazırladı. Ben Bella'nın en önemli sorunu, Avrupalı nüfusun % 80'inin Cezayir'den ayrılmasından sonra ortaya çıkan ekonomik bunalımdı. Bir yandan Fransızlardan kalan mallara el konup büyük çaplı devletleştirme faaliyetine girişilirken, öte yandan ABD, Sovyetler Birliği, ÇHC ve en önemlisi Fransa'dan geniş ölçüde yardım gelmeye başladı. Ben Bella, üç yıllık bir iktidardan sonra, 1965 yılında Huari Boumedienne tarafından gerçekleştirilen kansız bir darbeyle düşürüldü. Darbeden sonra Cezayir'in petrol ve doğalgazının işletilmesi için Fransa ile uzun vadeli ekonomik anlaşmalara girişildi ve bu arada Sovyetler Birliği ile bağlar da güçlendirildi. Huari Boumedienne'in 1979 yılında ölümünden sonra, Cezayir devlet başkanlığına Chadli Bendjedid getirildi. Cezayir'in 1980'lerin sonuna kadar izlediği dış politika, bloklarda yer almama, emperyalizmin her türüne karşı uyanık bulunma ve yeryüzünün her köşesindeki ulusal kurtuluş mücadelelerini destekleme biçiminde özetlenebilir. Eritre Kurtuluş Cephesi ile Polisario gerillalarına etkin yardımı bu çerçeve

içinde değerlendirilmelidir.

Cezayir, 1967 yılında, coğrafi konumunun uzaklığına aldırmayarak İsrail'e savaş ilan etmiş ve ABD'yle tüm bağlarını koparark Sovyetler Birliği'ne yaklaşmıştı. 1988 yılında ülkenin içine düştüğü ekonomik bunalıma bir tepki olarak, aralarında İslam köktendincilerinin de bulunduğu büyük bir kalabalığın taşkınlıklarda bulunmasıyla 500'e yakın kişi hayatını kaybetti. Huzursuzluğun sürmesi üzerine, ülkeyi bağımsızlıktan beri yönetmekte olan FLN geri adım atmış ve temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan çok partili demokratik sisteme geçiş süreci başlatılmıştır. Ancak 1992'nin Ocak ayında yapılan iki kademeli seçimleri İslamcı köktendincilerin (FIS Partisi) kazanacağı anlaşılınca (birinci kademede % 90'ın üstünde oy almışlardı) hükümet seçimleri iptal ederek camileri sıkı bir denetim altına almıştır. Bu seçim sonucunun nedenleri için bugün kesin bir yargıda bulunmak zordur. Ancak Ulusal Kurtuluş Cephesi hükümetlerinin bozuk, çürümüş ve baskıcı yönetimleri, her gün daha da kötüye giden ekonomik durumun halkta yarattığı tepki ve öfke FIS'in bu öfkeyi en iyi biçimde kullanıp örgütlemesi ile 1979 Humeyni darbesinden sonra İran hükümetlerinin, dünyanın hemen hemen her tarafında olduğu gibi, Cezayir'de de köktendincileri örgütleyip desteklemesi önemli nedenler arasında sayılabilir. O tarihten sonra yeraltı faaliyetlerini artıran köktendinciler, birçok hükümet görevlisinin yanı sıra Cezayir'de bulunan ve çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu 50'ye yakın sivili de öldürmüşlerdir. Ülke Mohammed Boudiaf'ın 1992 Haziran'ında bir suikaste uğrayıp öldürülmesinden sonra Başkan Ali Kafi tarafından yönetilmektedir.

b) Orta Afrika

1950'lerden sonra Orta Afrika ya da "Kara Afrika"da ba-

ğımsızlık hareketleri yoğunluk kazandı. 1957 Martında İngiliz Altın Sahili Togo ile birleşerek Dr. Nkrumah'ın başkanlığında bağımsız Gana devleti kuruldu. Gana, kurulduğu andan başlayarak dış politikasında antiemperyalist bir tutum içine girdi ve Afrika kıtasında sömürgeciliğin son kalıntılarını ortadan kaldırma faaliyetlerine etkin bir biçimde katıldı. Bağımsız Afrika ülkelerinin ilk uluslararası konferansı 1958 yılında Akkra'da toplandı. "Afrika kıtası tümüyle kurtulmadan Gana'nın bağımsızlığı pek bir anlam taşımaz" diyen Nkrumah, bloklara karşı bağlantısız bir politika izlemeye başladı. Ancak birçok yeni bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkede olduğu gibi, içerdeki ekonomik güçlükler Nkrumah'ın yönetimine gölge düşürdü. 1964 yılında yapılan bir referandum, tüm muhalefeti susturup hapse attıran Nkrumah'a bir yandan diktatöryel yetkiler tanıyor, öte yandan Gana'yı tek partili sosyalist bir devlet yapıyordu. 1966 yılında polis-ordu işbirliğiyle gerçekleştirilen darbe sonucunda Nkrumah iktidardan düşürüldü ve yeni kurulan hükümet Doğu Bloku ülkelerinin teknisyen ve öğretmenlerini ülkeden uzaklaştırdı. Ancak Gana'da siyasal istikrar bir türlü kurulamadı ve 1972 ile 1978 yıllarında iki kansız darbe daha yapıldı. 1981'deki askeri darbeyle Jerry Rawlings iktidarı ele geçirdi. Zaten zayıf olan Gana ekonomisi bu tarihten sonra daha da kötüleşmeye başladı.

Fransız Ginesi yeni kurulan Fransız Birliği'ne katılmayı reddederek 1958 yılında bağımsızlığını ilan etti. "Biz, özgürlük içinde fakirliği, tutsaklık içinde zenginliğe tercih ederiz" anlayışındaki Sekou Toure'nin iktidarı ele geçirdiği Gine'ye, bağımsızlıktan sonra tüm Fransız yardımı durduruldu. Gine'nin bu yalnızlığı, hâlâ gerçekleşmemiş bulunan Gana-Gine birliği çabalarına ve Sovyetler Birliği ile sıkı bağlar kurma faaliyetlerine yol açtıysa da 1961 yılında

hükümet karşıtı hareketleri desteklediği gerekçesiyle Sovyet bağları donduruldu ve Gine Marksizmi Afrika'nın özel koşullarına uydurulmaya çalışıldı. Bu tarihten sonra Gine hem Batı'dan hem de Doğu'dan yardım almaya başladı. 1966'da Gana'da iktidardan düşürülen Dr. Nkrumah'a sığınma hakkı tanındığı gibi, kendisine Gine'de başkan yardımcılığı da verildi. Başkan Toure'nin tek parti sistemi kurduğu Gine ile Fransa arasında kopuk olan ilişkiler 1975 yılında yeniden kuruldu. Gine hükümeti bağlantısız bir dış politika izlediğini ilan etti. Asya-Afrika blokunu coğrafi bir birim olarak görmekte, bu iki kıtanın ortak siyasal ve tarihsel bir geçmişe sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Toure, Batılıların Afrika'yı "Kuzey Afrika" ve "Sahra'nın güneyindeki Afrika" diye ayırmasının bölücü bir hedefe yönelik yapay bir ayrım olduğuna inanıyor, Afrika'yı bir bütün olarak görüyordu.

Başkan Toure'nin 1984 Martında ölümünden sonra ordu kansız bir askeri darbeyle hükümeti ele geçirdi. 1991 yılında kabul edilen yeni anayasayla 1996 yılına kadar tam demokrasiye geçileceği ilan edilmiş, siyasal partilerin kurulmasına izin verilmişse de demokrasiye geçiş süreci son derece yavaş işlemektedir.

"Afrika yılı" olarak nitelendirilen 1960'ta, yeniden örgütlenen Fransız Birliği içinde 12 Afrika ülkesinin ve "Malagaş Cumhuriyeti" adıyla Madagaskar'ın bağımsızlığı tanındı. Bu devletler, Dahomey, Fildişi Sahili, Mali, Moritanya, Nijer, Kongo Cumhuriyeti, Gabon, Merkezi Afrika Cumhuriyeti ve Togo'dur. Fransa'nın sömürgeleri Fransa'nın birer uzantısı olarak görülmüşse de, uygulamada geniş denizaşırı toprakları yönetme sorunu, dolaylı bir yönetim biçimini gerektirmiş ve böylece Fransa sömürge yönetiminde yerel önderlere pay vermek durumunda kalmıştı. Fransa savaştan sonra Afrika'daki sömürgeleri için ortak

bir bağımsızlık programı uygulamaya başladı ve 1958'de Fransız Topluluğu'nun kurulmasıyla 1960 yılında Fransız Afrikasındaki ülkeler bağımsızlıklarını kazandılar.

İngiliz sömürgesi olan Nijerya, 1960 yılında bağımsız oldu ve 1963'te Federal Cumhuriyet biçimini aldı. Ülkenin kuzey bölgelerinde nüfusun % 47'sini oluşturan Müslümanlar, güneyindeyse % 34"ünü oluşturan Hıristiyanlar yaşamakta olup, Nijerya, en önemlileri Yoribalar, İbolar ve Hausalar olmak üzere 250 kadar etnik gruba bölünmüştür. Bu durum, Nijerya'da siyasal istikrarın yerleşmesini engellemiştir. 1963 tarihli anayasa ile ülke dört özerk bölgeye bölünmüş ve demokratik merkezi bir hükümet kurulmuştur. Ancak bu tarihten sonra 1966 yılında arka arkaya iki darbe gerçekleştirilmiş, siyasal cinayetler birbirini izlemiştir. 1967 Mayısında Doğu bölgesi federasyondan ayrılarak kendini Biafra Cumhuriyeti olarak ilan etmiştir. Böylece çoğunluğunu İboların oluşturduğu Biafra ile merkezi hükümet arasında bir milyon ölüye mal olan bir iç savaş başlamış ve Biafra hareketi 1970 yılında sona ermiştir. Bu yıldan sonra Nijerya 19 ayrı federe devlet arasında bölünmüştür. Askeri darbeler bu noktada durmamış, 1975 ve 1976 darbeleri birbirini izlemiştir. Fransızca, İngilizce ve Portekizce konuşan 15 Afrika ülkesiyle Batı Afrika Ekonomik Topluluğu'nu kuran Nijerya'nın ekonomisi büyük ölçüde petrole dayanmaktadır ve uluslararası piyasalardaki fiyat dalgalanmaları ülkenin ekonomik ve siyasal istikrarını etkilemektedir.

13 yıllık bir askeri yönetimden sonra, 1979'da Nijerya'da parlamenter rejime geçilmişse de, 1983 Aralık ayında askeri bir darbe demokratik yollarla iktidara gelen hükümeti düşürmüştür. Askeri yönetim en kısa zamanda demokrasiye geçileceği sözünü vermiş, ancak devlet başkanı olan General İbrahim Babangida 1993 Haziranındaki seçi-

mi ve seçim yenilgisini tanımamıştır. Babangida Ağustos'ta çekilmiş ve geçici bir hükümet kurarak başına bir sivil olan Shonekan'ı geçirmiştir. Ülkedeki karışıklıklar ve demokrasiye dönüş mücadeleleri 1994 yılında da sürmüştür.

Eskiden Kuzey Rodezya olan Zambia, 1964 yılında İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız oldu. Ancak Güney Rodezya'nın beyaz hükümeti 1965'te İngiltere'den bağımsızlığını ilan edince, Zambia ile Rodezya arasındaki ilişkiler bozulmuş ve ortaklaşa sahip olunan demiryolu üzerinde çatışmalar başlamıştır. Bu noktadan sonra Zambia'nın en önemli sorunu, dış dünyayla bağlantı oldu. Bunu sağlamak amacıyla, büyük ölçüde Amerikan yardımıyla 1973'te ülkenin hammaddelerini Tanzanya'nın Darüsselam limanına taşıyacak olan bir karayolu, Çin yardımıyla da demiryolu yapılmıştır. Bölgenin öteki devletlerinden olan Tanganika Cumhuriyeti ile Hint Okyanusu'nda bir ada devleti olan Zanzibar, 1964 yılında tek bir Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti içinde birleştiler. On dokuzuncu yüzyılda Tanganika Alman, Zanzibar ise İngiliz yönetimi altındaydı. Bugün merkezi hükümet, savunma, dış politika ve kamu hizmetleri konularında yetkilidir. Tanzanya önderleri, ekonomik bağımlılık, gerilik ve cehalete karşı "Afrika Sosyalizmi" ile mücadele edileceğine inanmaktaydılar. Başkan Nyerere sosyalizmin geleneksel, sınıfsız Afrika toplumuna yabancı bir kavram olmadığını savunmaktaydı ve toprak üzerinde özel mülkiyeti kaldırdı. Dış politikada Afrika'daki bağımsızlık hareketlerine büyük destek veren Nyerere, Güney Afrika ırkçı rejimine karşı mücadelede de başı çekti. 1978'de Uganda'nın Tanzanya'ya saldırması önemli bir çatışmaya yol açtı. Savaşı kazanan Tanzanya İdi Amin'in devrilmesinden sonra 1981 yılında Uganda'dan birliklerini geri çekti.

Başkan Nyerere 1985'te kendi isteğiyle başkanlıktan

çekildi ve yerini Hassan Mwinyi'ye bıraktı. Mwinyi yavaş yavaş Nyerere'nin sosyalizm ağırlıklı politikasının yerine liberal bir ekonomi anlayışını yerleştirmeye başladı ve bunun için Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurma yoluna gitti.

Nüfusunun % 96'sını Afrikalıların ve ancak % 3'ünü beyazların oluşturduğu Güney Rodezya'da 11 Kasım 1965' te Başbakan Ian Smith İngiltere'den tek yanlı bağımsızlık ilan etti. Böylece ülkenin Afrikalı insanı çok ufak bir beyaz azınlığın yönetimi altına girmiş oldu. Giderek bir çoğunluk yönetimine geçilmesini isteyen İngiltere bu bağımsızlık ilanını hukuka aykırı buldu ve BM Rodezya'ya petrol ambargosu da dahil olmak üzere ekonomik tedbirler uygulamaya başladı. Ancak ülkeye Güney Afrika Cumhuriyeti'nden ve 1975'te bağımsız olana kadar Mozambik'ten petrol akışı sürdü. Cumhuriyeti kuran yeni bir anayasa 1970 yılında yürürlüğe girdi. Seçim yasası oy vermeyi gelir vergisine bağladığından, siyah çoğunluk yönetimde söz sahibi olamadı. 1972-1974 yılları arasında siyah milliyetçi gerillalarla Rodezya güvenlik kuvvetleri arasında çatışmalar çıktı ve çeşitli siyah direnme örgütü önderleriyle hükümet arasında uzun süren görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamadı. Beyaz azınlığın egemenliğine son vermek için mücadele veren iki önemli direniş örgütü olan Zapu ve Zanu, "Yurtsever Cephe" içinde birleştiler. Bu cephenin amacı bağımsız bir Zimbabwe'nin kurulmasıydı. 1978 yılına gelindiğinde, binlerce kişinin öldüğü çatışmalardan sonra, Rodezya kuvvetleri Mozambik ve Zambia'ya sığınan gerillalarla da mücadele etmek zorunda kaldı. 1978 Martında Ian Smith ile üç siyah önder arasında varılan ve iktidarın aşamalarla siyahlara devredilmesini öngören "iç düzenleme" gerillalar tarafından kabul edilmedi. 1979 Nisanında ülkede yapılan ilk seçimlerde, Rahip Abel Muzorewa'nın Birleşik Afrika Ulusal Konseyi, parlamentoda

çoğunluğu sağladı. İngiltere'de Thatcher hükümeti 1979'da Zimbabwe ile ilişkilerini normalleştirmeye başladı. Aralık ayında İngiltere'nin sağladığı ateşkesten sonra yeni seçimler yapıldı ve Zimbabwe 18 Nisan 1980'de bağımsızlığını kazandı.

Eski İngiliz Somalisi ile İtalyan Somalisi, 1960 yılında birleşerek Somali Cumhuriyeti'ni kurdular. 1969 yılında Yüksek Devrim Konseyi kansız bir darbeden sonra iktidarı ele geçirdi ve sivil bir hükümet kurdu. Somali, Somalililerin çoğunlukta bulunduğu Etiyopya'nın doğusundaki Ogaden bölgesi üzerinde hak iddia etmektedir. Etiyopya ise 1977'de Ogaden'de merkezi hükümetle çatışmalara girişen Somalili asilerin Somali'den askeri yardım aldıklarını iddia ederek bölgeye düzenli ordu birlikleri gönderdi. Çatışmalarda Sovyetlerin Etiyopya'ya yardım ettiğini öne süren Somali, ülkesindeki Sovyet danışman ve diplomatlarını sınır dışı etti. 1978'de Sovyet silahlarını kullanan 10.000'i aşkın Kübalı asker Ogaden'deki ayaklanmayı bastırdı ve yarım milyona yakın mülteci Somali'ye sığındı.

Bir İngiliz sömürgesi olan Uganda, 1962 yılında bağımsız oldu ve Başbakan Milton Obote, 1966'da tüm yetkileri kendisinde topladı. 1971'de "general" İdi Amin iktidarı eline geçirdi. İktidarını izleyen yıllarda İdi Amin'in 300.000 muhalifini öldürdüğü bildirildi ve 1976 yılında ömür boyu başkanlığını ilan etti. Bunun üzerine Batılı devletler Uganda'ya yaptıkları yardımı kestiler. Ekonomik bunalım ve iç karışıklıklar ortamında 1978 ile 1979 yıllarında Tanzanya ve Uganda birlikleri arasında çatışmalar çıktı. 1979 Nisanındaysa, yukarda da değinildiği gibi, asiler ve mültecilerin de yardımıyla Tanzanya kuvvetleri İdi Amin'in iktidarına son verdiler ve İdi Amin Libya'ya kaçtı. Amin yönetiminin sona ermesinden bu yana ülkede dört hükümet değişikliği olmuş ve ekonomik ve toplumsal karmaşa

ortamının hayatın bir parçası olduğu Uganda'da İdi Amin' inkini andıran baskı rejimi sürmüştür.

c) Güney Afrika

Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnu on yedinci yüzyılla birlikte Hollandalıların kitle halinde yerleşimine sahne olmuş ve bölge 1806 yılında İngiltere'nin eline geçmişti. Bunun üzerine Hollandalılar kuzeye göç ederek burada Transvaal ve Orange Hür Devleti adlarıyla iki cumhuriyet kurmuşlardı. İngiliz yönetimi ile Hollandalılar arasında 1899 yılında başlayan "Boer Savaşı" 1902 tarihinde İngiltere'nin zaferiyle bitmişse de bu sömürgeci devlet 1810 yılında tüm Güney Afrika'yı birleştirerek Güney Afrika Birliği'ni kurmuş ve bir referandum sonucu 31 Mayıs 1961'de Güney Afrika Cumhuriyeti adını alarak İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan çekilmiştir.

1948 tarihinde Daniel Malan'ın Milliyetçi Partisinin seçim zaferinden sonra, ülke içindeki çeşitli ırkların birbirlerinden ayrı gelişmesi ve kalkınması anlamına gelen "apartheid" politikası resmi hale getirildi. Bu politika, çeşitli ırkların ayrı ayrı yerlerde oturmaları, ayrı programlar içinde kalkınmaları ve sonunda da beyazlar, Asyalılar ve Bantulara siyasal bağımsızlık anlamına geliyordu. Hükümet, buna uygun olarak, 1959 yılında ülke içinde birçok Bantu "milletleri" oluşturan bir yasayı kabul ettiyse de siyah önderlerin büyük bir çoğunluğu bu ırkçı harekete şiddetle karşı çıktı. *Apartheid* politikasıyla siyahların belirli mesleklere girmeleri yasaklanmış, aynı iş için beyazlara daha yüksek ücret ödenmiştir. Seçme ve seçilme hakkı yalnız beyazlara tanınmıştı. 1976 yılından sonra, merkezi hükümet siyah çoğunluğun özgürlük mücadelesini bastırmaya çalıştı. 1981 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti birlikleri, komşu Angola ve Mozambik'e sığınan siyah gerillaları ez-

mek için bu iki ülkeye baskınlar düzenlemiş ve Güneybatı Afrika'nın bağımsızlığı için mücadele veren SWAPO gerillalarına saldırılarda bulunmuştur. Güney Afrika'da bunu izleyen gelişmeler bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

1884 yılından beri bir Alman sömürgesi olan Güneybatı Afrika, 1915 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından Güney Afrika Birliği'nin "manda" yönetimine bırakılmıştı. Ancak 1945'te Birleşmiş Milletler kurulduktan sonra bölgenin BM vesayeti altına bırakılması kararı Güney Afrika Birliği tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine, BM Genel Kurulu, 1968 yılında aldığı bir kararla, Güneybatı Afrika'yı bağımsızlığa kadar yönetmek üzere 11 ülkeli bir konsey kurdu. Aynı yıl Genel Kurul bölgeye Namibya adını verdi. Ocak 1970'te bu kez BM Güvenlik Konseyi Güney Afrika Cumhuriyeti'ni bölgeyi hukuka aykırı olarak işgali altında bulundurmakla suçlayan bir karar tasarısını kabul etti. Buna rağmen Namibya Güney Afrika Cumhuriyeti'nin işgali altında bulunduğu sürece ülkenin zengin elmas, uranyum ve kürk kaynakları acımasızca sömürüldü. 1982 yılından sonra bir yanda SWAPO, öte yanda Güney Afrika Cumhuriyeti arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Bölgede bunu izleyen gelişmeler aşağıda incelenecektir.

ç) 1970 Sonrası Afrika

(i) Genel Olarak

1970'lerde bağımsız Afrika devletlerinin zengin ve endüstrileşmiş devletlere karşı tutumlarında belirli bir sertleşme görülür. Bu tutum, 1971'deki İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth*) konferansında açıkça ortaya çıktı. Bu konferansta Zambia, Tanzanya ve Uganda, Güney Afrika rejimine silah ve savaş malzemesi satmaya devam ettiği takdirde İngiltere'ye ekonomik tedbirler uygulayacaklarını açıkladılar. İlerleyen yıllar içinde Güney Afrika sorunu tüm Afrika kıtasının genel dünya görüşünü belirlemeye

başladı. Bu ülkenin, komşularının içişlerine müdahale etmesi ve silahlı saldırılarda bulunması, Afrika devletlerinin ortak tepki gösterdikleri başlıca davranışlardır. Güney Afrika'nın Namibya'da siyah çoğunluk yönetimine izin vermemesi, Angola'ya yaptığı silahlı müdahaleler ve Rodezya'nın asi beyaz rejimine yardımı bu yönde örnekler olarak gösterilebilir.

Doğu Afrika'da, Etiyopya'daki yeni Marksist rejimin bölgedeki durumunu kuvvetlendirmeye çalışması ve Eritre milliyetçileri ile Somali'nin kızgınlığını üzerine çekmesi, bölgeye yeni sorunlar getirdi. Bölgede çok yönlü ekonomik işbirliği girişimleri başarısızlıkla sonuçlanırken, eski bir kuruluş olan Doğu Afrika Topluluğu, Kenya, Uganda ve Tanzanya gibi üyeleri arasındaki düşmanlık yüzünden dağıldı. Doğu Afrika'nın çeşitli bölgelerinde sınır çatışmaları ve iç savaşlar çıktı. 1970'lerin başlarında bölgede 7 milyon kişi silah altına alınmış bulunuyordu ve bu rakam 1980'lerde daha da arttı. Bu arada, dünyanın en fakir 25 ülkesinden 18'i Afrika'da bulunmaktadır. Birçok Afrikalı, ülkelerinin yavaş ekonomik kalkınmasının suçunu, büyük çokuluslu şirketlerin her gün artan gücünde aramaktadırlar.

1970 ve 80'li yıllar Afrika'da siyasal istikrar ve ekonomik kalkınma yolunda umut kırıcı yıllar olmuştur. 1960'lardan kalma çok az sayıda çok partili sisteme sahip ülkelerde de, askeri darbelerle tek partili rejime geçildi. Bu darbeler yalnız demokrasiyi ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda birçok Afrika ülkesinin devlet bütünlüğünü de tehdit etmeye başlamıştır. Siyasal bağımsızlık, ekonomik ve toplum sorunları hafifletmekte başarısız kalınca, yüzyıllık bir kalıp olan kabile dayanışması yeniden güçlenmiş ve bu da Afrika'da ayrılıkçı hareketlerin ve kabileler arası silahlı çatışmaların artmasına yol açmıştır. Son

yıllarda Nijerya'da, Liberya'da, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Sudan, Etiyopya, Somali ve Ruanda'daki karışıklıkların temeli bu olsa gerektir.

Özellikle 1960'larda hızla gerçekleşen siyasal bağımsızlık, ekonomik bağımlılığı kıramadı. 1980'lerin ortası ve ikinci yarısı Afrika için genelde ekonomik çöküntü yılları oldu. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce, 1987 yılındaki kuraklık, ekilebilir alanların çölleşmesine yol açarak, gıda üretiminin azalması sonucunu doğurdu. Bu durum Afrika genelinde % 3 gibi çok yüksek nüfus artışıyla birleşince kitlesel açlık tehlikesi ortaya çıktı. İkinci olarak, bu yıllardaki dünya ekonomik durgunluğu, kıtanın temel ihraç ürünlerinin dünya fiyatlarında düşüşe yol açarak ekonomik kalkınmayı güçleştirdi. Bu durumda, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucu yükselen petrol fiyatlarının belki de en kötü ve yıkıcı etkisi Afrika kıtasında görülecektir. Üçüncü olarak, Afrika kıtasının 1988 yılındaki dış borcunun 140 milyar dolara ulaştığını ve siyasal istikrarsızlıklar sonucu, zaten kıt olan kaynakların dışardan silah alımına harcandığını hesaba katarsak, Afrika'nın ekonomik kalkınma çabalarının kolay olmayacağını ve hatta nüfusun bugünkü tempoda artması halinde, belki de olanaksızlaşacağını söylemek kehanet sayılamaz.

(ii) Angola

1950 ve 1960'larda Angola'nın Portekiz tarafından yönetilmesine karşı çıkan birçok örgüt vardı. Bunların hepsi bağımsızlığı amaçlamakla birlikte, değişik felsefelere ve dış destekçilere sahiptiler. Bunlardan MPLA (Halk Hareketi), devrimci milliyetçiliği temsil etmekteydi ve Marksist eğilimliydi. FNLA (Milliyetçi Cephe) kuzey kabilelerinin çıkarlarını kollamakta olup, ABD' nin desteğine sahipti. Güneydeki UNITA hareketiyse Portekiz'in hoşgörüsüne sığınıyordu, çünkü bu örgüt Portekiz'den çok MPLA'nın çı-

karlarına karşı mücadele vermekteydi. 1974 yılında, siyasal partilerin etkinliğine yol açan Portekiz askeri darbesi ülkede Angola'nın bağımsızlığını isteyen güçlere yeşil ışık yaktığı zaman, MPLA, FNLA ve UNITA birbirlerine karşı mücadeleye başladılar. Kentsel alanlarda ve özellikle başkent Luanda'da desteği olan MPLA başlangıçta duruma hâkim olmuşsa da FNLA ve UNITA kırsal kesimde üslendiler ve komşu Zaire'den yardım almaya başladılar. 1975 Ağustosunda Güney Afrika birlikleri güney Angola'yı işgal ederek UNITA'ya güç kazandırdılar. Ancak Doğu Avrupa ülkeleri tarafından da desteklenen MPLA Eylül ayında Luanda'da denetimini tam olarak kurdu. Üstelik Ekim ayında ülkeye gelen Küba birlikleri, MPLA'nın yanında yer alınca, bu örgüt 1976 Şubatında Angola'nın bağımsızlığını ilan etti ve hükümeti de kurdu.

Angola'da hükümetin kurulması, ülkeye siyasal istikrar ve ekonomik gelişmeyi getiremedi ve uzun sürecek bir iç savaşa girildi. Bu iç savaşta merkezi hükümet Sovyetler ve Doğu Avrupa ülkeleriyle Angola'da asker bulunduran Küba, UNITA da ABD ve Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından açıkça desteklenmekteydi. İç savaş, gıda gereksiniminin % 50'sini dışardan sağlayan ve BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından acil gıda yardımı yapılması gereken beş ülke arasında sayılan Angola'yı çok olumsuz etkiledi. 1987 yılında UNITA etkili saldırılarda bulunmaya ve merkezi hükümeti güç durumda bırakmaya başladı. Bunda ABD'nin UNITA'ya sağladığı askeri ve ekonomik desteğin payı büyüktü. Ancak 1989 yılında kuzey yarımkürede gelişen yumuşama Angola gelişmelerini de etkiledi. Sayıları 50.000'e varan Küba askerleri ve Güney Afrika Birlikleri aynı yıl Angola'dan çekildiler.

(iii) Eritre, Ogaden ve Etiyopya

1950 yılında BM Genel Kurulu eski İtalyan sömürgesi olan Eritre'nin Etiyopya ile federasyonunu kabul etmişti. Eritre nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması ve 1962 yılında Etiyopya'nın federasyon durumuna son vermesi, Eritre'de bir direnme hareketinin başlamasına yol açtı. 1960'ta daha güneyde bulunan İngiliz ve İtalyan Somalisi birleştirilerek, başkenti Mogadişu olan bağımsız bir devlet kuruldu. Ancak sömürge dönemlerinde çizilen yapay sınırlar yüzünden birçok Somalili Kenya ve Etiyopya içinde kalmıştı. İki yıl sonra üç ülke arasında sınır anlaşmaları yapılmışsa da Somali dilini konuşan Ogaden bölgesi Etiyopya'da kaldı.

Arap devletlerinden büyük yardım gören Eritre milliyetçi gerillalarına karşı Etiyopya ordu birlikleri pek de başarılı olmayan bir mücadele verirlerken, 1974 yılındaki devrimle Addis Ababa'da hükümet değişti ve Haile Selasiye düşürülerek yerine Marksist bir hükümet kuruldu. Bu karışıklıktan yararlanan Eritre Kurtuluş Cephesi (ELF) neredeyse Eritre'nin merkezi olan Asmara kentini eline geçiriyordu. 1977 yılına gelindiğinde Etiyopya ordu birlikleri ELF ve kuzey bölgesinde de Eritre Halk Kurtuluş Cephesi (EPLF) önünde gerilemeye başlamışlardı. Ancak 1978 yılında gerek iki cephe arasındaki çatışma gerekse Sovyet yardımı sayesinde Etiyopya yeniden girişimi ele aldı ve birçok bölgede üstün duruma geçti. Ancak her iki Etiyopya örgütü de ordu birliklerinin kolay harekâtta bulunamadığı küçük direnme bölgelerinde etkinliklerini sürdürdüler.

Bu arada, 1973 yılından başlayarak Batı Somali Kurtuluş Cephesi (WSLF), Ogaden bölgesinde faaliyete girişti ve 1977 yılından sonra Somali ordu birlikleri tarafından da desteklendi. Daha önce Somali'yi destekleyen Sovyetler Birliği taraf değiştirip Etiyopya'nın tarafını tutunca, bölgeye gelen Kübalı askerlerin de yardımıyla Etiyopya duruma

hâkim oldu.

1987 Eylülünde Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin Marksist-Leninist bir devlet olduğu açıklandı. Ancak ülkede ve özellikle Eritre'deki direniş hareketleri, hükümetin muhalif bölgelere sınırlı özerklik sözüne karşın, hızlanarak sürdü. Üstelik, Etiyopya'nın Sudan'da merkezi yönetime karşı mücadele veren Sudan Halk Kurtuluş Ordusu'na verdiği destek, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Çatışmalar 1989 yılında daha da yoğunlaştı. 1989 Mayısında Etiyopya Başkanı Mengistu Haile Mariam'a karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunuldu. Ancak durumunun sarsıldığını gören başkan, aynı yılın sonuna doğru Eritre Halk Kurtuluş Cephesi ve Ogaden Kurtuluş Cephesiyle aynı masaya oturmak zorunda kaldı. Eski ABD Başkanı Jimmy Carter'ın arabuluculuğuyla Etiyopya Hükümeti Eritre Halk Kurtuluş Cephesi ile bir çözüm için ön görüşmelerde bulundu. Bu arada altı asi ordu birliğini içinde barındıran "Etiyopya Halk Devrimci Demokratik Cephesi" Şubat 1991'de hükümet güçlerine karşı harekete geçti. Mayıs ayındaysa Başkan Mariam görevinden ayrılarak ülkeyi terk etti. Başkenti ele geçiren ordu birlikleri bir koalisyon hükümeti kurdular. Eritre 1993 Mayısında bağımsızlığını ilan etti.

(iv) Batı Sahra

1970'lere gelindiğinde, İspanya'nın, Afrika'daki sömürgesi olan İspanyol Sahrası'nda daha uzun süre kalamayacağı anlaşılmıştı. Bu arada, sömürge üzerinde, komşu ülkeler olan Fas, Moritanya ve Cezayir etki kurma mücadelesi vermekteydiler. Daha önce de değinildiği gibi, Cezayir 1973 yılında kurulmuş bulunan ve Marksist eğilimli olan Polisario gerillalarını desteklerken, 1974 Ekiminde Moritanya ile Fas bölgeyi aralarında gizlice paylaştılar. İspanya Sahra'dan çekilir çekilmez de paylaşım bölgelerini işgal ettiler. Polisa-

rio da hemen mücadeleye başladı.

1976 Mayısından başlayarak Polisario saldırıları, Fas' tan çok daha fakir ve zayıf olan Moritanya üzerinde yoğunlaştı. 1978 yılında Moritanya'da gerçekleştirilen bir darbeden sonra, 1979 yılında Polisario ile Moritanya hükümeti arasında bir anlaşmaya varıldı ve bu devlet Sahra'dan çekildi. Polisario ile Fas birlikleri arasındaki savaş 1980'lere kadar uzadı. 1978'de Boumedienne'in ölümünden sonra Cezayir'in Polisario'ya gönderdiği yardım azalmışsa da gerillalar Libya'dan aldıkları yardımla mücadelelerini sürdürdüler.

1980'lerin ortalarında Fas Ordusu ile Polisario arasındaki savaş hızını bir ölçüde yitirdiyse de Polisario'nun toprak talepleri sürdü. Cezayir Polisario'ya desteğini devam ettirirken, Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) arabuluculuk çabalarının herhangi bir sonuç vermediği gözlendi.

(v) Güney Afrika ve Namibya

1980'li yılların ilk yarısında Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki iç mücadele ve bu ülke ile komşu Mozambik, Angola ve Namibya gibi ülkelerle ilişkilerde anlaşmazlık ve çatışmalar azalmadı. Ancak bu arada Afrika Birliği Örgütü'nün Afrika'nın güneyindeki durumla yakından ilgilenmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin Namibya'nın bağımsızlığı ile ilgili kararlarının 1989 Nisanında uygulanmaya başlaması, engellenemeyecek gelişmeleri de birliğinde getirdi. 1989 Kasımında yapılan seçimlerde SWAPO Kurucu Meclis'te çoğunluğu eline geçirdi. Güney Afrika'daysa, beyaz azınlığın mutlak egemenliğini ve ırk ayrımını temel politikası haline getiren Cumhurbaşkanı P. W. Botha'nın yerine geçen F. W. de Klerk, beyaz egemenliğe son verecek reformlar için çalışacağına söz verdiyse de bu kez çatışmalar Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ile Zulu Kabilesinin önder-

liğini yaptığı İnkhata hareketi arasında yoğunlaştı.

1990'da hükümet Afrika Ulusal Kongresi üzerindeki yasağı kaldırınca, 27 yıldır hapiste bulunan siyah ulusçu önder Nelson Mandela 11 Şubat'ta serbest bırakıldı ve ırk ayrımıyla ilgili birçok yasa yürürlükten kaldırıldı. 1991 Şubatında Başkan de Klerk bütün ırkçı yasaların kaldırılacağını açıkladı. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, Afrika Ulusal Kongresi ile Enkarta hareketi arasındaki çatışmalar bugüne kadar sürdü. 1993 Haziranında rengine bakılmaksızın tüm halkın katılacağı seçimlerin 27 Nisan 1994'te yapılacağı açıklandı. Bu seçimler sonucu yeni anayasayı kaleme alacak çok ırklı kurucu meclis seçildi ve Nelson Mandela başkan oldu. Böylece yeryüzünün son "resmi" ırkçı rejimi ortadan kalktı.

(vi) Somali

1991 Ocak ayında General Muhammad Siyad Barre'nin ülkeden kaçmasıyla 21 yıllık tek adam yönetimi kalktı. 1991 ile 1992 yıllarında ülkedeki rakip gruplar arasındaki çatışmaların sonucu olarak 40.000 kişi ölmüş bulunuyordu. 1993 yılına gelindiğindeyse, iç savaş, kuraklık ve savaşan taraflardan kaçan mültecilerin yalnızca tüketici duruma gelmeleriyle Somali'de 1.5 milyon insanın hayatını tehdit eden açlık başladı. 1992 Temmuzunda BM Genel Sekreteri Somali'yi "hükümetsiz bir ülke" ilan etti. 1992 Aralık ayında kuruluş, ABD'nin açlıkla karşı karşıya kalanlara yiyecek yardımı yapılmasını sağlayacak uluslararası bir askeri birliğin Somali'ye gönderilmesi önerisini kabul etti. 1993 Mayısında BM Somali Birliği fazla bir direnme ile karşılaşmadan ülkeye yerleşti. Ancak kısa bir süre sonra, ülkenin en etkili çete reisi olan General Mohammad Farah Aidid, BM'nin Somali'deki varlığına karşı çıkarak BM kuvvetleriyle etkili bir mücadeleye girişti. Bu da BM'nin insani amaçlı operas-

yonunun başarısını engelledi ve birlik bir "işgal kuvveti" olarak değerlendirilmeye başladı.

2. Ortadoğu

Ortadoğu ülkeleri, bundan önce ele alınan Ortadoğu bunalımları sırasında incelenmiştir. Bu yüzden, bu bölümde, Ortadoğu' daki önemli bağımsızlık hareketleri ve bu ülkelerin karşılaştıkları sorunların bazıları üzerinde durulacaktır.

a) Mısır

İngiltere'nin Mısır'a özerklik verdiği 1936 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadar ülkede birbiriyle çatışan üç ayrı güç görmekteyiz: Tam bağımsızlık için mücadele veren Vaft Partisi, Saray ve İngiliz etkisi. İngiltere, Mısır'a özerklik verdikten sonra ilk iki gücü birbirine düşürerek etkisini sürdürmek istemiştir. Ancak ilerleyen yıllarda, son derece savurgan bir kişi olan Kral Faruk halkın gözünden düşerken, Vaft Partisi de çeşitli suistimallerle suçlanmaya başlandı. Bu durumda, 1952 yılının Temmuz ayında Mısır'da askeri bir darbe yapıldı. Hareketin başında önceleri General Necip ve Cemal Abdülnasır vardı, ama bir süre sonra Nasır, Necip'i tasfiye ederek iktidarda yalnız kaldı. Nasır önce krallığı, sonra da Vaft Partisi'ni kaldırdı ve İngiliz etkisini tümüyle silmeye başladı. Mısır, bu süreç içinde, ekonomik ve toplumsal kalkınma sorunlarında güçlüklerle karşılaştı. Toplumsal yapı feodal nitelikteydi ve ülke büyük olmasına rağmen, ekilebilecek toprak alanı Nil akarsuyunun vadisi ve deltasıyla sınırlıydı. Büyük ölçüde bu yüzden, 30 milyonluk bir nüfusu beslemek çok güç olduğu gibi, Nil vadisi toprakları da, geniş çiftlikler biçiminde birkaç ailenin elinde bulunuyordu. Nasır öncelikle toprak re-

formu sorunu üzerine gitti, çok az bedelle toprakları zorla sahiplerinin elinden aldı ve tarımda makineleşmeye önem verdi.

Bu arada Nasır Mısır'ı İngiliz etkisinden kurtarmak için girişimlerde de bulunmaya başladı. 1936 yılında imzalanan ve süresi 1956'da bitecek olan ittifak antlaşmasıyla, İngiltere Süveyş bölgesinde üs kurmak ve asker bulundurmak hakkını elde etmişti. Mısır-İngiltere kondominyomunda bulunan Sudan'da da askerleri vardı. Gerçekte İngiliz etkisinden kurtulma çabaları eski yönetim döneminde başlamıştı. Kral Faruk tek taraflı olarak kondominyomu feshetmiş ve Sudan'ı ilhak etmişti. Yeni rejim İngiltere'yle görüşmelere girişti ve 1953 yılında Sudan üzerinde anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre, Sudan'a özerklik verilecek ve bir plebisit yapılacaktı. İngiltere'nin istediği, Hindistan'da olduğu gibi Mısır'ı da ikiye bölmekti. Sudan'da da Mısır'la birleşmek isteyen Birlik Partisi ile bağımsız bir Sudan isteyen Millet Partisi olmak üzere iki parti bulunuyordu. Yapılan plebisitte Birlik Partisi'nin görüşü kazanınca, Sudan'ın Mısır'la birleşeceği sanıldı, ama Birlik Partisi programını değiştirerek bağımsız bir Sudan'da karar kıldı.

Bu kararın nedenleri şunlar olabilir: (i) İngiliz yönetimi sırasında Mısır ile Sudan arasında paylaştırılmış olan Nil suları, her iki ülke için de var olmak ya da olmamak sorunuydu. Sudan bu paylaşmada haksızlığa uğradığı düşüncesinde olduğundan, İngiltere çekilince Mısır'la doğrudan görüşmelere girişti. Mısır anlaşmayı değiştirmeye niyetli olmayınca, Sudanlılar çıkarlarının bağımsızlıkla daha iyi korunabileceğine karar verdiler. (ii) Daha önce de görüldüğü gibi, Sudan'ın kuzey bölümü Müslümandı ve birleşmeyi asıl bunlar istiyordu. Güneydeki halk Mısır'la birleşmek istemiyor ve hatta güneydeki Uganda'ya katılma tehdidinde bulunuyorlardı. İşte bu nedenlerle, Sudan ba-

ğımsız olmayı tercih etti ve Mısır da bu durumu kabul etti. Böylece iki ayrı devlet bağımsız olarak uluslararası sistemdeki yerlerini aldılar.

Nasır, Mısır'da iktidarı eline geçirdikten sonra, hem solun (komünistler) hem de sağın (Müslüman Kardeşler örgütü) üzerine yürüyerek her ikisini de bastırmayı bildi. Rejiminin meşruiyetini önceleri toprak reformu ve Asuan baraj projesi gibi iç politika sorunlarıyla sağlamaya çalıştı. Mısır'a Marksist olmayan bir ekonomik kalkınma ve sosyal adaleti sağlama anlayışı getirdi. Ancak ABD'nin Mısır'a tahıl ihracatını durdurmasının da etkisiyle, 1960'ların ortalarından sonra, Mısır ekonomisi bunalım içine girmeye başladı. Bu bakımdan, Nasır'a Arap dünyasında ve bu arada Mısır'da büyüklüğünü sağlayan, Arap milliyetçiliğine katkısı ile Filistin sorununa sarsılmaz bağlılığıdır.

Nasır, çağlar boyunca Arap dünyasının kültürel merkezi olan Mısır'a, Ortadoğu da önemli bir rol vermeyi düşündü ve Arap Birliği'ni bu yolda kullandı. Arap Birliği'nde kısa bir süre içinde başat duruma geçerek Mısır'ın etkisinin Kuzey Afrika'dan Kuveyt'e kadar yayılmasında bu örgütü araç gibi kullandı. Bağlantısız devletlerin Bandung Konferansı'ndan sonra, Arap Birliği Batı karşıtlığı ve bağlantısızlık gibi birbirini tamamlayan temaları başarılı bir biçimde işledi. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde ve İngiltere'nin Aden'deki üssünden çıkarılması çabalarındaki etkin tutumu, Mısır'a geniş bir saygınlık kazandırdı. Böylece Nasır rejimi, Arap dünyasının en uzun süren, en istikrarlı ve en çok halk desteğine dayanan hükümeti haline geldi.

Nasır'ın 1970 yılında ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat, ne Nasır'ın kişisel karizmasına sahipti, ne de Nasır rejiminin Arap dünyasındaki ideolojik etkinliğini sürdürebildi. Dolayısıyla, ilerde ele alınacak olan 1973 ta-

rihli Arap-İsrail Savaşı, Sedat'a aradığı meşruiyeti sağlayan ana unsur oldu. İçerde Nasır'ın devlet sosyalizminden uzaklaşarak ülke ekonomisini yabancı yatırımlara açtı. Bölgesel planda İsrail'le ayrı bir barış antlaşması yapmanın yollarını aramaya başladı. Uluslararası alandaysa Sovyet etki alanının dışında, Mısır'ın siyasal manevra gücünü artırmaya çabaladı. Sedat dönemi, Mısır'da siyasal karışıklıklar dönemi de oldu. 1974 yılında bağnaz Müslüman grupların ayaklanmaları kanlı bir biçimde bastırıldı. Bir yıl sonra düşük ücretler dolayısıyla işçiler karışıklıklar çıkardılar ve 1977'de binlercesinin gıda destekleme programının yürürlükten kaldırılmasını protesto gösterisi yine kanlı bir biçimde ezildi. 1981 yılında bağnaz Müslüman örgütlerle Hıristiyanlar arasındaki gerginlik, sokak çatışmalarından ülke çapında ayaklanmalara kadar vardı ve 6 Ekim 1981'de Başkan Enver Sedat, aşırı İslamcı gruplar tarafından öldürüldü. Yerine, bugüne kadar Mısır'ın kaderini elinde tutacak olan Hüsnü Mübarek geçti.

Mısır'ın İsrail'le ilişkilerine gelince, ilerde ele alınacak olan 1973 Arap-İsrail savaşından sonra, 18 Ocak 1974'te yapılan bir anlaşmayla, İsrail kuvvetleri savaşta işgal ettikleri Kanal'ın batı yakasından çekildiler. Bir yıl sonra varılan ikinci anlaşmayla İsrail Sina'daki petrol kuyularını bıraktı. 1977 Kasımında Enver Sedat'ın Kudüs'e yaptığı beklenmedik ve gerçekten tarihi ziyaret, iki ülke arasında 1948 yılından beri süren savaş durumunun bitip barış döneminin kurulması yolunu açtı. 26 Mart 1979' da Mısır ve İsrail barış antlaşması imzalayarak otuz yıllık savaşı sona erdirdiler ve diplomatik ilişki kurdular. 1982 Nisanındaysa, İsrail Sina yarımadasının denetimini Mısır'a bıraktı.

Mısır, 1990'larla birlikte, İslam köktendincilerinin terör saldırılarına hedef olmaya başladı ve 1993 yılıyla birlikte hükümet bu odaklar üzerine kararlı bir biçimde yürü-

meye başladı. Haziran 1993'te turistlere saldıran yedisi idam edildi.

b) Irak

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin "manda" yönetimi altına giren Irak'ta, yabancı yönetime karşı direnme başlayınca, İngiltere bu rejimi kaldırdı ve 1932 yılında, bir yandan Irak'a bağımsızlık verirken, öte yandan bir ittifak antlaşmasıyla kendine bağladı. Bu antlaşmanın yerine geçmek üzere, 1948'de Irak ile İngiltere arasında görüşmeler başladı. Varılan antlaşmayla İngiltere Irak demiryolları ve Basra limanı üzerindeki denetimini bırakıyor, Habbaniye ile Şueyba'daki hava üslerini Irak'a terk ediyordu. Ancak İngiliz ve Iraklı subayların katılacakları bir Hava Savunma Kurulu Irak'ın savunma planlarını yapacak ve İngiliz subayları Irak ordusunda görevde bulunacaktı. Bu anlaşmanın imzalandığı gün Bağdat'ta halk ayaklandı ve büyük bir çatışma çıktı. Sonuçta anlaşma Meclis tarafından onaylanmadı ve İngiliz-Irak ilişkileri gerginleşti. Bu gerginlik Nuri Sait Paşa döneminde ortadan kalktı ve Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra, 1955 Nisanında iki ülke ilişkilerini düzenleyen bir antlaşma yapıldı. Buna göre tüm hava üsleri Irak'a devredildi ve Irak Hava Kuvvetleri'nin eğitimini İngiltere yüklendi. İngiliz-Irak ilişkilerindeki bu sıkılık, Nuri Sait Paşa iktidardan düşene kadar sürdü.

1958 Temmuzunda askeri bir darbeyle Haşimi krallığı ve Nuri Sait Paşa hükümeti devrildi, Kral Faysal ile Nuri Sait öldürüldü. Devrimi gerçekleştiren iki subay, Abdülselim Kasım ile Abdülselam Arif'in araları devrimden sonra açıldı. Kasım Irak'ın bağımsız kalmasını, Arif ise Mısır'la bir federasyon kurulmasını istiyordu. Kasım Arif'i hapse attırarak Irak'ın geleceğini ele geçirdiyse de iki cepheden baskı altında kaldı: Nasırcılar ve komünistler. Bu iki uç

arasında kalan Kasım yavaş yavaş komünistlere eğilim göstermeye başladı ve bu da Nasır ile arasını açtı. Milliyetçi Iraklılar da Kasım'a cephe almaya başladılar. Bu arada bir de Molla Barzani önderliğinde Kürt ayaklanması çıktı. Kasım, 1963 yılında bir ayaklanma sonucu iktidardan düşürüldü. Arif, ordu ve Baas Partisi'nin desteğiyle onun yerine geçti. Baas Partisi'ni bir kenara iterek tam bir dikta rejimi kuran Arif, 1966 yılında bir uçak kazasında ölünce yerine kardeşi Abdül Rahman Arif geçti. 1968 Temmuzunda Arif düşürüldü ve iktidarı General Ahmet Bakr ele geçirdi. 1972 Nisan ayında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile Irak-Sovyet ilişkileri güçlendirildi. Bu arada Şatt-ül Arap bölgesinde deniz ve su taşımacılığı konularında İran' la anlaşmazlığa düşen Irak, 1975'te bu ülkeyle yaptığı bir anlaşmayla İran'ın isteklerini kabul etti. Bu anlaşma, daha sonra başlayacak olan İran-Irak Savaşı'nın temelini oluşturacaktır. 1970'li yıllarda daha önce kötü olan Irak-Amerikan ilişkileri giderek düzelmeye başlarken, ülke içinde komünistlerin güçlenmeye başlaması sonucunda Sovyetler' le ilişkiler eski sıkılığını yitirmeye yüz tuttu. Ülkeyi, 1979 yılından bu yana Saddam Hüseyin yönetmektedir.

Irak'ın siyasal hayatında ilginç olan nokta, 1968 yılında tam anlamıyla kurulan Baas rejiminin, daha önceki dönemlere göre alışılmadık uzun ömrüdür. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Her şeyden önce, bugünkü Irak önderliği, sosyalist ve radikal ilkeleri milliyetçi sloganlara başarılı bir biçimde bağlayarak ideoloji ve propagandayı Irak'ın siyasal platformunda etkin kılmışlardır. İkinci olarak, Baas Partisi'nin silahlı kuvvetlere sızması ve büyük bir bölümünü denetlemesiyle, sistem askerileşmiştir. Yasama ve yürütme yetkilerini elinde bulunduran Devrim Komuta Konseyi sivil ve askeri üyelerden oluşmaktadır ve anayasaya göre yasama yetkisini elinde bulunduran Ulusal Konsey

toplanamamaktadır. 500.000 üyeye sahip olan, hemen hemen tüm siyasal kuruluşları denetleyen, militan bir Filistin destekçisi olan, Irak petrolünü 1972'de millileştirip toprak reformu yapan Baas Partisi, Irak'ta güçlü bir siyasal örgüt biçimine dönüşmüştür. İşte Saddam Hüseyin böylesine bir güç piramidinin en üstünde, bugün tüm Batılı devlet adamlarıyla alay eder biçimde iktidarını sürdürmektedir. Irak'taki 1980 sonrası gelişmeler başka bir bölümde ele alınacaktır.

c) Suriye

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1971'de Hafız Esad iktidarı ele geçirene kadar Suriye politikasının en belirgin özelliği, istikrarsızlıktır. Yalnızca 1949 yılında üç tane askeri darbe yapılmış ve dönemin güçlü yöneticisi Şişakli 1954 yılında iktidardan düşürülmüştür. 1963 yılında yeni bir darbeyle Baas Partisi iktidarı ele geçirmiş, 1966'da Baas Partisi'nin daha militan kanadı iktidara gelmiş ve bunu 1971 yılında Hafız Esad'ın "düzeltimci hareketi" izlemiştir.

Bu istikrarsızlığın önemli bir nedeni, Suriye politikasının hâlâ aile ve klan dayanışmasıyla belirlenmesiyse de, bizim açımızdan üzerinde durulması gereken unsur, Suriye politikasına dış müdahalelerdir. Osmanlı yönetimi altında, Suriye bir bütün halinde bölünmeden yönetilmiş ve ortak yasa ve kurallara bağlanmıştı. Fransa ise bölgede bir "böl ve yönet" politikası izledi ve Suriye'yi beş ayrı yönetimsel birime ayırdı. Her birimin yapısal zayıflığı, Fransa'nın çıkarlarının daha kolay gerçekleştirilmesini sağlayan bir unsur oldu. Bağımsızlıktan sonra da, dış siyasal etkilere açık olması, Suriye'ye aradığı istikrarı uzun süre getiremedi. Fransa azınlık gruplarını destekleyerek bunlar üzerindeki etkisini sürdürmeye çalıştı. ABD, özellikle 1950'lerdeki müdahaleleriyle sivil hükümetlerin istikrarını bozdu. İn-

giltere'yle olan sıkı bağlarıyla Irak ve Ürdün Suriye'nin iç sorunlarına karışarak bölgesel çıkarlarını kollamak istediler. Sovyetler Birliği, Suriye Komünist Partisi'ni destekledi ve askerlere silah yardımında bulundu. 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda Suriye ordusunun başarısızlığı, sivil otoritelerle askeriyenin arasını açtı. Askeriye sivil otoriteyi İsrail tehdidini hafife almak ve güçlü bir ordu kurmamakla suçlarken, sivil otorite askeriyedeki çürüme ve bozukluklara dikkat çekmeye başladı. Tüm bu olumsuz gelişmelerin sonucu, daha geniş bir Arap birliği çağrısında bulunanlarla, Baas Partisi'nin güçlenmesidir.

Suriye politikasındaki istikrarsızlığın bir başka nedeni de nüfusun ancak % 15'ini oluşturan ve Şiiliğin bir kolu olan Alevilerin, Suriye politikası ve silahlı kuvvetlerindeki büyük ve üstün egemenliğidir. Suriye nüfusunun % 3'ünü Dürziler, % 8'ini Hıristiyan Araplar ve geriye kalanını da Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır.

Hafız Esad'ın, Baas Partisi'nin önderi olarak 1971 yılında iktidara gelmesiyle Suriye politikasında belirli bir istikrar da yerleşmiştir. Böylece Baas'ın sol kanadının üstünlüğü dönemi sona ermiş ve daha ılımlı kanadı iktidara gelmiştir. 1972 yılında, içinde Arap birlikçilerinin, sosyalistlerin ve komünistlerin de bulunduğu, ama Baas Partisi'nin egemen olduğu "Ulusal Cephe" Suriye'nin en yüksek siyasal organı oldu. 1971'de sağa doğru bir dönüş görülmüşse de, Suriye temelde sosyalist eğilimli bir ülke olmaktan çıkmamıştır. Hükümet, dağılana kadar Sovyet yardımına bağımlı ve merkezi bir biçimde planlanan bir ekonomik politikaya bağlılığını sürdürmüştür.

Dış politikada Esad'ın tuttuğu yol, sol kanat seleflerininkinden bazı farklılıklar gösterir. Her şeyden önce, siyasal ve ideolojik eğilimlerine bakılmaksızın, Arap devletlerinin çoğunluğuyla iyi ilişkiler kurma yoluna gidilmiştir.

Sonunda yenilmiş olmalarına rağmen, 1973 yılında Golan tepelerine yaptıkları sürpriz saldırı, Suriye ordusunun kendine güvenini artırmıştır. Çünkü İsrail'in yenilmezliği miti, bu saldırının, kısa süreli de olsa, başarısıyla ortadan kaldırılmıştır. ABD ile bozuk ve kesik olan ilişkiler, yavaş yavaş düzeltilmeye başlamış ve 1973 yılında, yedi yıllık bir aradan sonra, ilk Amerikan Büyükelçisi Şam'a gelmiştir. Suriye, Arap komşularına karşı tedbirli bir dış politika izlemesine rağmen, 1970'lerdeki Lübnan iç savaşına, biraz da istemeyerek, karışmak zorunda kalmıştır. İdeolojik amaçlarla, sempatisi Müslüman-solcu-Filistinli koalisyonundan yanaydı ve bu koalisyonu silahla da desteklemekteydi. Ancak çatışmanın genişlemesinden korktuğu için, zaman zaman taraflar arasında arabuluculuk görevi de yaptı. Öteki ülkelerdeki gelişmeler ve Lübnan iç savaşı, daha sonra ele alınacak olan Ortadoğu bunalımları bölümünde görülecektir.

Bağlantısızların Dünya Politikasındaki Yeri

Uluslararası ilişkiler uzmanları, Batı Bloku'na birinci, Doğu Bloku'na ikinci, bu ikisinin dışında kalan devletler grubunaysa Üçüncü Dünya adını yakıştırmışlardı. İlk ikisi pek kullanılmadıysa da Üçüncü Dünya yakıştırması yerleşti. Bugün Doğu Bloku'nun ortadan kalkmasıyla Üçüncü Dünya'nın da pek bir anlamı kalmış değildir. Ancak Bağlantısızlar da denen (belki de daha doğru bir kullanım) bu devletler grubunun 1950'lerin ortalarıyla 1990'ların başı arasında tarihsel işlevleri olmuştur. Bu bakımdan, temel özelliklerinin verilmesi, dünya tarihinin anlaşılması için gereklidir.

Bağlantısız devletler arasında çeşitli ayrılıklar ve hatta yer yer çatışmalar ortaya çıkmamış değildir. Çatışmaların

işbirliğini gölgede bıraktığı bile söylenebilir. Bu yüzden, bu devletlerin dünya politikasında etkili olmadıkları ya da en azından bloklar kadar etkili olmadıkları, yanlış bir değerlendirme değildir. Ancak uzun vadeli bir açıdan bakıldığında, aralarındaki işbirliği ve ortak bilincin bu ayrılık ve çatışmaları ikinci plana düşürecek ölçüde geliştiği zamanlar da olmuştur. Çünkü, çok kısa bir anlatımla, bağlantısız devletlerin hemen hemen tümü, Avrupa emperyalizminin ve beyaz adamın egemenliği altında yaşamışlar, bağımsızlık için mücadele vermişler ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında azgelişmişliğe karşı savaş açmışlardı.

1. Bağımsızlık ve Güçlükler

Modern anlamda Asya-Afrika milliyetçiliğinin üç önemli unsuru vardır: (i) Yabancı yönetim ve egemenliğine karşı mücadele; (ii) beyaz insanla eşit kabul edilme ve böyle davranılma; (iii) geri kalmış ülkelerin en kısa zamanda kalkındırılıp yirminci yüzyıl düzeyine yükseltilmesi.

Böyle anlaşıldığı zaman, Asya-Afrika milliyetçiliği yalnız Batı emperyalizmine karşı bir mücadele değil, aynı zamanda olumlu bir yön olarak Asya ve Afrika toplumlarının modern ekonomik ve siyasal toplumlar biçimine getirilmesi sürecinin itici gücüdür ve bu anlam, yani milliyetçiliğin modernleşmeye dönük cephesi, bağımsız Asya ve Afrika dinamiğinin anlaşılmasında son derece önemlidir. Bu noktada, Asya-Afrika milliyetçiliğini, yirminci yüzyılda tutucu bir nitelik alan Avrupa milliyetçiliğinden ayırmak ve birincisinin ikincisine bir tepki olarak doğduğunu unutmamak gerekir.

Asya-Afrika devletleri, siyasal bağımsızlığa kavuşmalarından sonra karşılaştıkları güçlükleri dikkate alarak, bağımsızlığın asıl amaç olmadığını, ancak birinci adımı oluş-

turduğunu anlamışlardır. Siyasal istikrarlarını sağlamak ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek için aralarında birlik oluşturmaları gerektiğini de anlamışlardır. Kısacası, Asya-Afrika milliyetçiliğinin yeni bir yönü, biraz da çelişkili olarak, uluslararasıcılığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü özellikle Afrika ve Ortadoğu devletleri arasındaki siyasal sınırlar, sömürgeci devletler tarafından, ekonomik bütünlük, yeterlilik ve etnik özellikler pek dikkate alınmadan, rasgele çizilmişti. Böyle olunca, ülkeler arasında ekonomik, siyasal, kültürel işbirliği ve giderek bölgesel birlikler, teknik bir zorunluluk olmaktadır. Bu, iki süper güç egemenliğinin ortadan kalktığı bugün belki daha da geçerli hale gelmiştir. Ancak büyük ekonomik ve siyasal birlikler kurma yolundaki en önemli engel, ekonomileri hâlâ büyük ölçüde tarıma bağlı olan bu devletlerin, ekonomik bakımdan eski sömürgeci devletlere dayanmaları, onların keyfi etkilerine hâlâ açık olmalarıdır. Kısacası, siyasal bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da ekonomileri "sömürge" durumunu bir ölçüye kadar korumaktadır. Sermaye çok yavaş biriktiğinden dış yardıma bağlılık bir zorunluluk olmakta ve bu dış yardım da büyük ve güçlü devletlerden gelmektedir. Bunun, güçlü Batılı devletleri, azgelişmişler karşısında ne denli avantajlı bir konuma getirdiğini belirtmek bile gereksizdir.

Bu nedenlerle, Asya-Afrika devletlerinin büyük bir çoğunluğu kendilerine "proleter uluslar" demektedirler. Kendilerini, büyük ve zengin ülkelerin ekonomik ve siyasal egemenliği altında ezilen yeni bir toplumsal grup olarak görme eğilimindedirler. Asya-Afrika ülkelerinin çoğunluğunun yönetici ve kuramcılarına göre, yirminci yüzyılda "proleter uluslar" Karl Marx'ın "proletarya"sının görevini üzerlerine aldıklarına göre, gelişmiş ülkelerin proletaryasına çok az tarihi görev düşmektedir. Bağlantısız devletler kuramcılarına göre, gelişmiş ülke işçisi üç bakım-

dan emperyalizmden yararlanmıştır ve bunun sürdürülmesinde çıkarı vardır: (i) Gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği hammadde ve tarın ürünleri, işlenmiş eşyaya oranla son derece ucuzdur ve aradaki farkın bir bölümü de gelişmiş ülke işçisinin ücretine eklenmektedir. (ii) Endüstri, ticaret ve maliyede kazanılan büyük servetler, toplumsal yardım ve vergilerle toplumun her kesimine dağılmış ve bu servet yeniden yatırıma dönüştüğünde, artan işçi nüfusuna iş alanları açılmıştır. (iii) Son olarak, büyük ve üstün devletlerin yurttaşları sıfatıyla, öteki uluslar üzerinde ırksal üstünlük taslamaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin işçisi bu nedenlerle nasıl devrimci niteliğini yitirmişse, bağlantısız ülkelerin çoğunluğunun gözünde Sovyetler Birliği de devrimci değildi. Çünkü artan zenginliğini uluslararası alanda prestij ve siyasal güç kazanmak için kullanmakta ve böylece on dokuzuncu yüzyılın kapitalist taktiğini uygulamaktaydı. Bu yüzden, ÇHC Asya-Afrika ülkelerine Sovyetler'den daha yakın gelmekteydi. Bunun en önemli nedeni, ÇHC'nin Sovyetler'e göre fakirliği ve ekonomik gelişme yolundaki çabalarının Asya-Afrika uluslarının sorunlarına daha uygun düşmesiydi. Bir başka neden, ÇHC'nin sömürgecilik sorunlarında Sovyetler'den daha etkin bir tutum takınmasıydı. Üstelik Çin, Sovyetler Birliği'nin aksine, Batı'nın sömürgesi olmuş ve bu durumdan ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurtulmuştu.

2. *"Olumlu Tarafsızlık"*

Bağlantısız ülkeler, Avrupa devletleri arasındaki siyasal oyunlar ve iki "süper" devlet arasındaki çekişme ile ilgilerinin olmadığını söylemekteydiler. Onlara göre en önemli sorun, dünyanın aç olan yarısının geleceğidir. Böylece, uluslararası politika ve olaylara bakış açıları, kendi toplumsal durumlarının bir yansıması olmaktadır. Ulusal bağımsız-

lıksa bu sürecin, yani kalkınmanın başlangıcıdır. Bağlantısızlar, her iki bloktan da uzak durmakla birlikte, kendilerini yalnızlığa itmek istememekte ve bunun olanaksızlığını da bilmekteydiler. Dünyanın globalleşmesi, büyük devletlerden uzak ve yalnızcı bir politika izlenmesini mümkün kılmamaktaydı. Ancak bağlantısızlar, daha çok azgelişmiş ülkeler arasındaki işbirliğine önem vermekteydiler.

Asya-Afrika devletleri arasında öncü rolü, kuruluşundan sonra bir süre tam anlamıyla tarafsız bir politika izlemiş olan, ancak tarafsızlığı İsviçre ya da İsveç gibi "olumsuz" değil (uluslararası politikada edilgin bir rol almak ve hiçbir bağlantıya girmemek) etkin yani "olumlu" biçimde yorumlamış olan Hindistan yapmıştır. Soğuk savaşı şiddetle reddeden devletse Yugoslavya olmuştur. Bu devlet tutarlı bir bağlantısızlık doktrini geliştirmiş, önce Balkanlar'da ve daha sonra Avrupa dışında soğuk savaşı yumuşatma yollarını aramıştır. Ayrıca Başkan Tito'nun Nasır ile kurduğu yakın ilişkiler, Mısır'ın dış politikasını da Yugoslavya yönünde etkilemiştir. Böylece bağlantısızlık hareketi ilk başladığı zaman Yeni Delhi, Belgrad ve Kahire, uluslaşmanın ve bağlantısızlığın hem kaynak hem de hız aldığı merkezler olmuşlardı. Bu devletlerin girişimleri, yeryüzünün her yanında benliklerini bulmaya çalışan ulusları etkilemiştir.

a) Bandung Konferansı

1955 yılına gelindiğinde, yeni bağımsızlığını kazanan Asya-Afrika devletleri, kendilerini yeryüzünde bağımsız bir güç olarak ilan edecek kadar çoğaldılar ve güven kazandılar. Bunun üzerine, Endonezya'nın Cava adasındaki Bandung kentinde bir araya geldiler. Konferansa yön verecek olan ilkeler, bir yıl önce Tibet üzerindeki Çin-Hint çatışmasının sonucunda iki devlet arasında ilan edilmiş bulu-

nan "barış içinde bir arada yaşama" ilkeleriydi. Hazırlık toplantısında, kimlerin davet edilip kimlerin edilmeyeceği konusunda tartışma çıktı ve sonunda İsrail'le birlikte iki Kore devleti ve Formoza'nın davet edilmemesi kararlaştırıldı.

Bandung'da gerek izledikleri dış politika, gerekse çıkarları açısından aralarında büyük farklar olan devletler bir araya geldiler. Bu durum konferansın genel havasını etkiledi ve birçok konuda anlaşmazlıklar çıktı. ÇHC ve taraflsız dış politika izleyenler, genel sorunlar üzerinde durup konferanstan bir birlik çıkarmayı amaçlarken, öteki katılanlar tartışmalı güncel sorunlar üzerinde durulmasında ısrar ettiler. "Sömürgecilik" terimi üzerinde bile tartışma çıktı. Konferansa katılan bazı devletler, Batı emperyalizminin yanında yeni Sovyet tipi sızma, bölücü faaliyetlerde bulunma ve güç kullanmayı da bu kavram içine almaya çalıştılar. Sonunda "barış içinde bir arada yaşamanın" beş ilkesini de içeren on temel nokta üzerinde anlaşmaya varıldı.

Bandung Konferansı, Asya-Afrika tipi bağlantısızlık ile Doğu Bloku tipi "barış içinde bir arada yaşama" arasında bir uzlaşmaya dayandığından, dünya politikasında barıştan yana etkili bir güç oluşturma anlamındaki "olumlu" taraflsızlığın tam bir anlatımı sayılamaz. Konferans sonunda yayımlanan bildiri, "olumlu" ilkeleri ilan etmiş olmasına rağmen, uygulamada vurgu daha çok "olumsuz" yön üzerindeydi. Örneğin içişlerine karışmama, büyük devlet savunma düzenlemelerinin içine girmeme gibi. Ancak tüm tartışmalara ve "olumsuz" yönlerine rağmen, Bandung Konferansı'nın ilkeleri, tarihsel bir dönemin, bağlantısız devletlerin dünya politikasına ağırlıklarını koymaya başlamaları döneminin açılmasına katkıda bulunmuştur.

b) BM'de Bağlantısızlar

Bandung Konferansı ile 1960 yılı arasında Afrika'da çok sayıda sömürge bağımsızlığını kazandı. 1960'a gelindiğinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış olan devletler BM'nin kurucu 52 üyesinin sayısını aştılar. Böylece BM'de ve özellikle Genel Kurul'da büyük devletlerle Avrupa devletlerinin üstünlüğü yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı. Bir bakış açısına göre, Asya-Afrika devletleri BM'nin gücünü artırmıştı. Çünkü bunların BM'nin amacı konusundaki anlayışları, blok politikası izleyenlerin aksine, uluslararası işbirliğinden yanaydı. Ayrıca BM "arenasını" soğuk savaşta avantaj sağlamak için, yani bir propaganda alanı olarak değil, fakirlikle savaşı ortadan kaldırmak için kullanmak istemekteydiler. BM'ye büyük devletlerden daha çok önem vermekte ve etkili olduğuna inanmaktaydılar. Yalnız kendi bağımsızlıkları bile bunu kanıtlamaktaydı. Bir başka bakış açısına göreyse BM'de Asya-Afrika devletlerinin çoğunluğu sağlamaları, bu kuruluşu zayıflatmış ve işlemez hale getirmişti. Büyük devletler arasında anlayış birliğine dayandırılan ve onlarla etkinlik kazanan asıl özelliği yavaş yavaş ortadan kalkmakta ve büyük devletler açısından zorunlu hale gelen "veto" uygulamasıyla kuruluş işlemez hale gelmekteydi.

c) Bağlantısızlığın Gelişmesi

Bandung Konferansı'ndan sonra bağlantısız devletlerin sayısı hızla arttı. İlerde yapılacak konferansa hazırlık olmak üzere, 1961 yılında Belgrad'da Bağlantısızlar Hazırlık Konferansı toplandı. Bu toplantıda, ilerde Kahire'de yapılacak konferansa davet edilecek olan ülkelerin şu ilkelere uygun hareket etmiş olmaları gerektiği belirlendi:

1. Konferansa katılacak her devlet, farklı toplumsal ve

siyasal yapılara sahip ulusların barış içinde bir arada yaşamalarına dayanan bağımsız bir politika izlemiş olmalıdır.

2. Ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelelerini sürekli desteklemiş bulunmalıdır.

3. Askeri paktlara ve Doğu ile Batı arasındaki soğuk savaş çatışma ve düzenlemelerine katılmamış olmalıdır.

4. Eğer katılacak bir devlet büyük devletlerden biriyle ikili antlaşma yapmış ya da bölgesel bir savunma paktının üyesi olmuşsa, soğuk savaş içinde yer almamış olmalı ve Doğu-Batı mücadelesine katılmamış bulunmalıdır.

5. Soğuk savaşa taraf olan herhangi bir devletin yararına olacak askeri üslere topraklarında yer vermemiş olmalıdır.

Bu noktalar, bağlantısız devletlerin tanımını da yaptığından önemlidirler. Ancak bu tarihten sonra, bağlantısızlar içinde yer alan ülkelerin değişen nitelikleri, hareketin anlamına zarar verecek nitelikte olmuştu. Örneğin Sovyet işgali altında bulunan ve dış politikasını tümüyle Sovyet doğrultusunda yürüten Afganistan ile ABD'yle çok sıkı ilişkiler içinde bulunan Suudi Arabistan'ın bağlantısızlar içinde bulunması, yukardaki noktalara tümüyle ters düşmekteydi.

Belgrad Konferansı'nda alınan ve yukardakilerin de içinde bulunduğu 27 karar içinde 16'sı dolaylı ya da dolaysız BM Antlaşması'nın maddelerine atıfta bulunuyordu. Bu ve bunu izleyen bağlantısızlar konferanslarında açıkça ortaya çıktı ki "tarafsızlık" ve "bağlantısızlık" tüm Asya-Afrika dünyasında egemen olan diplomatik felsefeydi. 1964 yılının Ekim ayında 60 devlet Kahire'de toplandıkları zaman, bu sayı dünyadaki bağımsız devletlerin yarısıydı. Aralarındaki tüm anlaşmazlıklara ve hatta yerel çatışmalara rağmen, genel uluslararası sorunlarda ortak görüşlere sahip ülkeler artık dünya devletlerinin yarısını oluşturuyor-

du. Bu devletler, ayrıca, önemli bölgesel ve uluslararası sorunlara ağırlıklarını koymak istiyorlardı.

Bağlantısızlar, aralarındaki anlaşmazlıklar, silahlı çatışmalar ve ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirecek dış yardım açısından, hâlâ büyük ve kalkınmış devletlere bağımlı olmaları yüzünden, uluslararası politikada bloklar kadar ağırlıklı olamadılar. Ancak 1960 yılından sonra bağımsızlıklarını kazanan hemen hemen bütün devletlerin, en azından bağlantısız bir dış politika izlemek istediklerini açıklamaları ve bu yolda çaba göstermeleri, bu hareketin bazı çıkarlara cevap verdiğini ortaya koymaktaydı. Bağlantısızların 1970 Eylülünde Zambia'nın başkenti Lusaka'da yaptıkları üçüncü toplantı sonunda yayımlanan "Barış, Bağımsızlık, İşbirliği ve Uluslararası İlişkilerin Demokratikleştirilmesi Üzerine Lusaka Deklarasyonu" bu özlemi kararlı bir biçimde bir daha ilan etmişti. Bağlantısızlara göre böyle bir politikanın yararları şu biçimde özetlenebilir: (i) Hareket serbestliği ve bağımsızlığın korunması, (ii) küçük devletlerin kendilerini hiç ilgilendirmeyen uluslararası sorunların dışında tutulması, (iii) bölgesel sorunların çözümünü daha da zorlaştıran ittifak düzenlemelerinden kaçınılması, (iv) zaten yetersiz olan kaynakların askeri amaçlara harcanmasının engellenmesi ve (v) her iki bloktan da yardım alma olanağının sağlanması.

Ancak şu da var ki, bağlantısızların bugüne kadar bu avantajlardan yararlandıklarını ve böylece kuramı uygulamaya geçirdiklerini söylemek zordur. Bağlantısız devletlerin büyük bir bölümü, harcamalarının küçümsenmeyecek bir kısmını askeri amaçlar için yapmakta, büyük endüstri devletlerinden silah satın almakta ve bu silahları birbirlerine karşı kullanmaktadırlar. Böyle olunca, hareket serbestlikleri de azalmaktadır. Ancak bu durum hareketin tarihi önemine gölge düşürmemelidir. Çünkü barış, işbirliği, ya-

ratıcı amaçlar için üretim, insanın tutsaklıktan kurtuluşu ve gelişmesi gibi insanlık tarihi kadar eski özlemlerin, tarihte belki de ilk kez, tek tek idealistler, ütopik mezhepler ve hatta belirli akım ve uluslar tarafından değil, dünya nüfusunun çoğunluğu tarafından ele alınması ve bayraktarlığının yapılmasının, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyasının önemli özelliklerinden biri olduğu söylenebilir.

Bundan sonra bağlantısızlar, 1973'te Cezayir'de, 1976' da Colombo'da, 1979'da Havana'da ve 1986'da Harare'de toplandılar. Son toplantıya 101 ülkenin katıldığı düşünülürse, dünya ülkelerinin % 60'ının bağlantısız bir politika izlediği ortaya çıkmaktaydı. Ancak 1990'ların şaşırtıcı gelişmeleri ve özellikle Sovyet blokunun dağılmasıyla bağlantısızlık hareketi de ivmesini yitirmiş ve ancak tarihsel bir döneme, etkisini her zaman duyacağımız damgasını da vurmuştur.

VI. LATİN AMERİKA

Latin Amerika ülkeleri bağımsızlıklarını 1945 yılından çok önce, on dokuzuncu yüzyılın başlarında almışlarsa da yeni bağımsızlıklarına kavuşan Asya ve Afrika ülkeleriyle ekonomik ve toplumsal bakımlardan birçok benzerliklere sahiptirler. Tıpkı Asya ve Afrika ülkeleri gibi, dünyanın geriye kalan bölgelerine yiyecek ve hammadde ihraç etmektedirler. Muz, kahve, şeker, et ve çeşitli madenler gibi ihraç mallarının fiyatları dünya piyasasında sürekli dalgalanmakta ve bu durum Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerine zarar vermektedir. Ayrıca Asya-Afrika ülkeleriyle Latin Amerika arasında bir başka benzerlik, ırksal olarak farklı toplumsal bileşimlere sahip olmalarıdır: Yerli beyazlar (Creole), Avrupa'dan göç edenler (Arjantin'deki İtalyanlar

gibi), yerli kökenliler ve siyah derililer (Haiti ve Brezilya'da olduğu gibi).

Latin Amerika ülkeleri kurumsal olarak seçilmiş parlamento ve yöneticilere dayanan demokrasilere sahip olmakla birlikte, çok sık olarak askeri diktatörler tarafından yönetilmektedirler. O kadar ki, ne zaman bir subay iktidarda bulunanı alaşağı edecek kadar kendini güçlü hissederse, harekete geçmekte duraksamamaktadır. Bu durum, çoğu Afrika ülkeleriyle başka bir benzerliği vurgulamaktadır. Üstelik uzun Avrupa sömürgeciliği, tıpkı Afrika'da olduğu gibi, Latin Amerika'yı da çok sayıda siyasal birimlere bölmüş bulunmaktadır. Özellikle İspanya' nın bölücü ve baskıcı yönetimine, bir de yüksek dağlar ve tropik ormanlar gibi insan topluluklarını birbirinden ayırarak birbirlerini tanımalarını engelleyen coğrafi özellikler eklenince, Latin Amerika 20'den çok cumhuriyete bölünmüş, Kuzey Amerika'daki birleşme ortaya çıkmamıştır.

Latin Amerika ve ABD

Latin Amerika ülkeleri ABD'ye karşı geleneksel bir gıpta, kuşku ve yabancılık duymaktadırlar. Onlara göre ABD güçlü, zengin ve müdahalecidir. Başkan Roosevelt'in 1932 sonrasında izlediği "iyi komşuluk politikası", Latin Amerika halklarının bu duygularını törpülemek amacını güdüyordu. Savaştan sonra kurulan Amerikan Devletleri Teşkilatı (OAS: Organization of American States) bir ittifaktan daha gevşek olup, tüm önemli ve ortak sorunlarda Kuzey, Orta, ve Güney Amerika ülkeleri arasında bir dayanışma ortamı sağlamayı amaçlıyordu. Ancak kuruluş, bu bölgelerde Amerikan etkinliğinin bir çerçevesi olmaktan kurtulamadı. 1962 Küba bunalımı sırasında kuruluşun Amerikan çıkarları doğrultusunda nasıl kullanılmaya çalışıldı-

ğını daha önce gördük. Daha sonra Başkan Kennedy tarafından ilan edilen ve Latin Amerika ülkelerine Amerikan yardımını öngören "İlerleme İçin İttifak" (*Alliance for Progress*) başarılı olamamış ve düş kırıklığı yaratmıştır. Latin Amerika ülkelerinin ABD' ye karşı duydukları kuşkuların yumuşatılması başarılamadığı gibi, çoğu Latin Amerika ülkesine köklü bir biçimde yerleşmiş olan oligarşiler, ilerici hareketlerin engelleyicisi olmuşlardır.

"İlerleme İçin İttifak" 10 yıllık bir süre için 20 milyar dolarlık Amerikan yardımı ve yılda 300.000.000 dolarlık özel sermaye yatırımı, 1946-1960 arasında kıtaya yapılan yıllık yardımı dört katına çıkarmayı öngörüyordu. Buna karşılık olarak, Latin Amerika ülkeleri on yıl içinde 80 milyar dolarlık yatırım yapacaklar ve toprak, vergi ve öteki toplumsal ve ekonomik nitelikte reformlara girişeceklerdi. Bunların bir sonucu olarak bu ülkeler yılda % 5 oranında büyüyeceklerdi. Plan daha başlangıcında büyük güçlüklerle karşılaştı. Washington'daki bürokratik mekanizma planın zamanında işlemesini engelledi. Brezilya, Arjantin ve Meksika kendi kalkınma planlarının uluslararası düzeyde tartışılmasına ve incelenmesine razı olmadılar, en önemlisi, Latin Amerika ülkelerinin bir bölümü planda sözü edilen reformları çıkarlarına aykırı bulup uygulamadılar. ABD'nin bu plandan asıl amaçladığıysa, düzenli, istikrarlı ve böylece Castro tipi devrimlerin yer almadığı bir Latin Amerika'nın kurulması ve sürdürülmesiydi.

1960'larla birlikte ABD'nin dış ticareti açık vermeye başladı ve bunun ilk kurbanlarından biri de Latin Amerika oldu. Amerikan Ticaret Bakanlığı'nın Latin Amerika'ya yapılacak yardımlarla ilgili olarak aldığı bir karara göre, bu ülkeler ABD'den aldıkları yardımları tümüyle Amerikan ihraç mallarının alımında kullanacaklardı. Bu kısıtlayıcı ticaretin de etkisiyle, 1960'ların ortalarına gelindiğinde, plan

amacına varamadı; Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde korkunç bir enflasyon baş gösterdi. Üstelik bu yardım programı Latin Amerika insanının tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiş ve yükseltmişti. Bu olumsuz durumun yarattığı karışıklıklar önce Karayip Denizi'ndeki Dominik Cumhuriyeti'nde olaylara yol açtı.

Dominik, 1940 yılından beri Rafael Trujillo adlı bir diktatörün acımasız yönetimi altındaydı. 1961 Mayısında bir suikastçı tarafından öldürülünce, geçici bir hükümet kuruldu ve Başkan Kennedy bu hükümeti korumak için Amerikan deniz piyadelerini adaya gönderdi. 1962 Aralık ayında Juan Bosch'un Reform Partisi seçimlerde oyların % 60'ını alarak iktidara geldiyse de 1963'te tutucu işadamları, toprak sahipleri ve Kilise'nin desteğindeki bir darbeyle düşürüldü. Reid Cabral'ın cunta yönetimi, halk desteği olmamasına rağmen, ABD tarafından desteklendi. Cabral 1965 seçimlerinde başkanlığa adaylığını koyup ABD de rejimine 5 milyon dolar yardım verince, Rosch taraftarları ayaklandılar ve kanlı sokak çatışmaları başladı. ABD, bir başka Castro tipi devrimi engellemek amacıyla, 23.000 kişilik bir askeri birliği başkent Santa Domingo'ya gönderdi. Bu müdahaleye uluslararası bir nitelik vermek için de Amerikan Devletleri Teşkilatı'na başvurdu ve çok az bir oy farkıyla OAS müdahale kararı verince, tutucu askeri rejimlere sahip beş ülke yardım gönderdi. Bu kuvvetler sayesinde ortalık yatıştı ve 1966 yılında yapılan seçimlerde Joaquin Balaguer'in başkanlığında tutucu bir hükümet işbaşına geldi. Ancak bundan sonra da Dominik Cumhuriyeti'nde siyasal istikrar sağlanamadı. Dominik müdahalesi, ABD'nin Vietnam harekâtının Karayip Denizi'ndeki mikro düzeyde bir benzeri olarak görülebilir. Her ikisi de ABD'nin uluslararası prestijine ağır darbe olmuştur.

"İlerleme İçin İttifak" planının başarısızlığı karşısında

Nixon yönetimi seçeneksiz kaldı. Venezuela, Kolombiya, Guatemala ve Bolivya gibi ülkelerde terörizm ve gerilla faaliyetleri artınca, Nixon Latin Amerika ülkelerine gönderdiği silah sayısını artırdı. Bu ortamda dikkatler Dominik'ten Şili'ye çevrildi. Latin Amerika ülkelerinin çoğunluğunun aksine, Şili uzun bir parlamenter hükümet geçmişine ve yüksek bir ulusal gelire sahipti. Yine uzun bir süreden beri, Sosyalist Parti, Komünist Parti'den daha çok halk desteğine sahipti. 1970 yılında Sosyalist Parti başkanı Salvador Allende, sol kanat partilerin koalisyon adayı olarak seçimlerde aldığı % 40 oyla başkanlığa seçildi. Kıtada serbest seçimlerle iktidara gelen ilk sosyalist olarak, Allende ortaya ABD için alışılmamış bir sorun çıkardı. ABD için ikilem, Allende bir milyar dolarlık Amerikan yatırımlarını devletleştirmeye ve Küba ile Sovyetler Birliği gibi devletlerle ilişkilerini geliştirmeye başlayınca, somut bir biçimde ortaya çıktı. 1971'deki yerel seçimlerde Şilili seçmenler Allende'nin koalisyonuna desteklerini artırarak, uyguladığı politikayı benimsediklerini gösterdiler. ABD ise Şili'ye yaptığı tüm yardımları ve kredileri keserek tepkide bulundu. Bu arada Allende de koalisyonu içindeki tutucu ve aşırı solcu güçlerin baskısı altına girdi. Aşırı sol, Allende'nin muhalefetine rağmen, sosyalist programın yavaş yürütüldüğünü ileri sürerek, geniş toprakları zorla ele geçirmeye başladı. Allende'nin duruma hâkim olamaması ve ekonomik durumun hızla bozulmaya başlaması, tutucuları ve aşırı solcuları harekete geçirdi ve Nixon gizlice Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü'ne "daha sert bir politika izlemesi" direktifini verdi. Bu gelişmelerin sonucunda, 1973 sonbaharında ordu bir darbeyle Allende'yi düşürdü ve öldürdü; sonra yeni bir tutucu hükümet kuruldu. ABD yeni hükümete yardım programını hemen başlattı ve hükümet de devletleştirilen Amerikan yatırımlarının bir bölümünü geri verdi.

Ancak Allende'nin düşürülmesi temel tehlikeyi ortadan kaldırmadı. Amerikan Dışişleri Bakanı'nın deyimiyle, "Latin Amerikalılar ve öteki bağlantısız devletler kendilerine özgü ve katı bir blok kurmaktaydılar ve bu süreç özellikle Amerika kıtalarının yapısına uygun düşmemekteydi." Ocak 1981'de Ronald Reagan'ın başkanlık dönemine başlamasıyla, Amerikan hükümeti Latin Amerika gelişmelerine karşı daha sert ve müdahaleci bir politika izlemeye başladı. Bu ve Orta Amerika ülkelerinden Nikaragua'da Marksist bir rejimin iktidara gelmesiyle, ABD-Latin Amerika ilişkileri daha da bozulmaya yüz tuttu. Bu küçük Orta Amerika ülkesinde, 1967'de General Anastasio Somoza başkan seçilmişti. Somoza, rejimini devirmek için uğraşan Marksist Sandinista gerillalarının bazı hükümet yetkililerini 1974 yılında kaçırıp rehin tutmaları üzerine ülkede sıkıyönetim ilan etti. 1977 yılında, ülkenin Katolik papazları, hükümetin gerilla karşıtı harekâtı sırasında birçok sivile işkence yaptığı iddiasında bulunduktan sonra, 1978 yılında Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu Amerikan Devletleri Örgütü'ne sunduğu bir raporda bu iddiaları doğruladı. Aynı yıl ülke çapında örgütlenen genel grevle birlikte iç savaş kanlı boyutlara ulaştıktan sonra, Sandinista gerillaları Nikaragua'ya egemen oldular ve Somoza da ülkeden kaçtı. Nikaragua rejiminin 1982 yılında bir başka Orta Amerika ülkesi olan El Salvador'daki solcu gerillalara askeri yardım yapmaya başlamasıyla, zaten bozuk olan Amerikan-Nikaragua ilişkileri daha da kötüleşti. ABD Nikaragua'yı Sovyetler Birliği'nden askeri yardım alarak Castro tipi devrimleri bütün Latin Amerika kıtasına yaymaya çalışmakla suçlarken, Nikaragua da ABD'yi Sandinista rejimi aleyhtarı gerillaları desteklemekle suçlamaktaydı.

Falkland Bunalımı

2 Nisan 1982 tarihinde Falkland Adaları'nın Arjantin tarafından işgali İngiliz halkı ile tüm dünyaya beklenmedik bir olay gibi görünmüşse de, Adaların statüsü İngiltere ile Arjantin arasında uzun zamandan beri anlaşmazlık konusuydu. Arjantinlilerin çoğunluğuna göre, Malvinas olarak bildikleri adalar Arjantin'in bir parçasıydı. Uzun süren müzakerelerin sonunda, İngiltere bu iddiayı neredeyse kabul edecek gibiydi. Bir görüşe göre İngiltere, tıpkı Hong Kong'da olduğu gibi, adalar üzerindeki egemenliğini Arjantin'e devretmeli, ancak yönetimi belirli bir anlaşmaya uygun olarak sürdürmeliydi. Ancak İngiltere, adada yaşayan İngiliz asıllıların isteklerine aykırı olan böyle bir düzenlemeye gidememekteydi.

1982 başlarındaki müzakereler herhangi bir sonuca varamayınca, Arjantin Falkland ve Güney Georgia adalarını işgal etti. Arjantin askeri cuntasının, halkın dikkatlerini iç huzursuzluk ve kötü ekonomik durumdan dışarıya çekmeye çalıştığı iddia edilmekteydi. İngiltere'nin tepkisi çok sert oldu ve Güney Atlantik'e hemen bir özel görev kuvveti gönderildi. Bu arada İngiltere gerek BM'de gerekse Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda büyük diplomatik destek sağladı ve Arjantin'e ekonomik zorlama tedbirleri uygulanmaya başladı. Önceleri anlaşmazlıkta tarafsız kalan ve iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalışan ABD, Dışişleri Bakanı Alexander Haig'in diplomatik başarısızlığından sonra, Arjantin saldırısını şiddetle eleştirdi. BM Genel Sekreteri'nin barış çabaları da bir sonuç vermedi.

Diplomatik çabalar sürdürülürken, İngiliz görev birliği Güney Atlantik'e doğru yol alıyordu. İngiltere için asıl sorun, Arjantin'e çok yakın ve İngiltere'ye çok uzak olan adalar üzerinde hava hâkimiyetine sahip olmamasıydı. Ancak

başlangıçtaki başarılara rağmen, Arjantin hava kuvvetleri İngiltere'nin deniz harekâtını engelleyemedi. Arjantin deniz gücüyse üstün İngiliz donanmasına karşı bir şey yapamadı. 25-26 Nisan 1982 tarihinde İngiliz birlikleri Güney Georgia Adası'nı ellerine geçirdiler. 14 Haziran'da da Falkland Adaları'nın başkenti olan Stanley'deki Arjantin komutanı teslim oldu. Teslimden hemen sonra Arjantin Devlet Başkanı Galtieri çekilmeye zorlandı. Ancak işgali başlatan Galtieri'nin ayrılmasından sonra İngiltere Falkland Adaları'ndan çekilme niyetinde olmadığını gösterdi ve iki ülke arasındaki sorun kesin bir çözüme kavuşamadı.

1980'lerin Orta ve Güney Amerika Gelişmeleri

Orta Amerika ülkeleri 1980'li yıllarda da önemli ekonomik ve toplumsal sorunlarla uğraştı. Bu ülkelerin hemen tümü dünya piyasalarında kahve fiyatlarının düşmesi sonucu ağır ekonomik bunalım içine girdiler. Yeni kurulmuş bulunan Orta Amerika Ortak Pazarı, üyelerinin ekonomik sıkıntılarını yansıtırken, Avrupa'daki adaşlarının bütünleşmedeki başarısını gerçekleştiremedi. Bu ekonomik bunalım içinde El Salvador, Guatemala ve Nikaragua'daki gerilla hareketleri 1980'lerin ikinci yarısında da sürdü. Giderek ağırlaşan siyasal bunalımlara bir çare bulmak üzere, Orta Amerika ülkeleri 1987 Ağustos'unda Guatemala'da Kosta Rika Devlet Başkanı Oscar Arias Sanchez'in hazırladığı Orta Amerika Barış Planı'nı imzaladılar. Plan ateşkesi, tarafların görüşmelere başlamasını, gerilla örgütlerinin tüm üyeleri için genel af çıkartılmasını, gerillalara dış yardımın derhal kesilmesini hükme bağlamaktaydı. Ancak planın yürürlüğe girmesi gerçekleşmedi; ABD Nikaragua'da merkezi hükümete karşı mücadele veren Contra'lara 1989 sonuna kadar yardımı sürdürdü.

Nikaragua'da 1987'de Contra'lara karşı ilan edilen ateşkes bir yıl yürürlükte kaldıktan sonra Başkan Daniel Ortega tarafından 1988 yılında kaldırıldı. Ancak Şubat 1990'da yapılan seçimlerde, 14 partinin oluşturduğu Ulusal Muhalefet Birliği'nin önderi Violeta Barrios de Chamorro iktidarı ele geçirdi ve bunu izleyen aylarda Contra'lar silahlarını bırakmaya başladılar. Panama'nın güçlü adamı ve fiili yöneticisi General Manuel Noriega 1989 Mayısında yapılan ve kaybettiği seçim sonuçlarını iptal etti. Bu durum ve uyuşturucu trafiğiyle elde edilen kara paranın aklanması iddialarına karışması üzerine, ABD 1989 yılı Aralık ayında Panama'yı işgal etti.

Güney Amerika'da 1980'li yılların başlarında bir ekonomik düzelme gözlenmişse de, ortalarında dünyanın gelişmiş ülkelerinde ortaya çıkan durgunluk bu düzelmeyi engelledi. Kişi başına düşen gelir ve ihracat düşerken, dış ticaret açığı hızla büyüdü. 1987 yılına gelindiğinde, Güney Amerika ülkelerinin dış borcu 385 milyar dolara ulaşmıştı. Bu yılın en önemli olayıysa Güney Amerika'nın borçlu ülkelerinin Acapulco'da bir araya gelerek bir anlaşma imzalamalarıydı. Anlaşma, borçların günün ekonomik koşullarına göre yeniden düzenlenmesini ve faiz oranlarının düşürülmesini öngörüyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Yumuşama

I. ANLAMI, KÖKENİ VE ORTAYA ÇIKIŞI

Anlamı

Yumuşamayı en basit biçimiyle, bloklar arasında karşılıklı "söz düellosu" ile savaş tehlikesinin azalması ve komünist ile komünist olmayan devletler arasında siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların sayılarındaki artış olarak tanımlamak mümkündür. Bazı uluslararası ilişkiler uzmanları, yumuşamayı "farklı ekonomik ve toplumsal sistemlere sahip ülkeler ya da ülke grupları arasında, son aşamada barış içinde bir arada yaşama koşulları altında, yeterli siyasal güvencelere bağlanmış, uzun süreli ve kapsamlı bir Doğu-Batı işbirliğine varacak, gerginliğin aşamalı ve bilinçli bir biçimde azaltılmasını öngören bir politika" diye tanımlamaktadırlar.

Ayrıca yumuşamayı, Doğu-Batı ilişkilerinde çatışma ve gerginliğin azaldığı bir tarihsel dönem olarak ele almak da mümkündür. "Dönem" kavramının aksine, bir "süreç" olarak düşünüldüğünde yumuşama, barışa varacak yakınlaşma, anlaşma ve işbirliği aşamalarından oluşan bir ilişki türü olmaktadır. Böylece yumuşama uluslararası politikada bir siyasal amaç biçimine dönüşmektedir. Tüm bunların dışında, yumuşama "görüşmeler çağı" denen günümüzün temel özelliği ve çağdaş gelişmenin bir sonucu olarak da kabul edilebilmektedir. Bu kitabın ana temasına uygun olarak, yumuşama, globalleşen bir dünyada, uluslararası sistemin parçalarını oluşturan birimlerin, yeryüzünün neresinde olursa olsun, çıkacak çatışmaların ve uzun süren anlaşmazlıkların global bir savaşa yol açabileceğinin bilincinde olarak, daha tedbirli ve belirli kurallara uygun hareket etmeleri biçiminde görülebilir.

1960'larda başlayan ve 1970'lerde gelişen bu yumuşama dönemi unutularak ya da dikkate alınmayarak, 1990' lardaki gelişmeleri içeren döneme de "yumuşama dönemi" denmektedir. Bugünün dünyasının temel nitelikleri yumuşamanın yukardaki son tanımına bir ölçüde uymaktaysa da döneme ayırıcı ve farklı bir ad vermek gerekmektedir. Ancak dönemin ayırıcı özellikleri bugünden tam belirgin bir hale gelmediği için, bu kolay değildir. Daha önce de değinildiği gibi, günümüz tam bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Bu yüzden, ilerde daha anlamlı bir tanım bulmak üzere, "Yeni İşbirliğine Geçiş Dönemi" demek yanlış olmasa gerektir.

Kökeni

Bundan önceki bölümlerde soğuk savaşın kökenini nasıl İkinci Dünya Savaşı içinde aradıysak, yumuşamanın çıkış

noktasını da aynı mantıkla soğuk savaşın içinde aramak gerekir. Doğaldır ki böylesine önemli bir olayı ortaya çıkaran nedenleri tüketici bir biçimde teker teker saymak olanaksız olmasa bile son derece zordur. Yumuşamanın çıkış noktasını, iki büyük devletin en azından 35 yıllık ilişkilerinde ve onları ilgilendiren tüm dünya sorunlarında aramak gerekir. Bunu ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak ise bu kitabın kapsamı dışındadır. Ancak çok basit olarak aşağıdaki nedenler sıralanabilir.

1. Yeni Sovyet Dış Politikası

a) Kruşçev Dönemi

Daha önce de belirtildiği gibi, Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra, Sovyet dış politikasında Batı'ya karşı belirli bir yumuşama ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak, Sovyetler Birliği şu davranışlarda bulundu: (1) Federal Alman hükümetini tanıdı; (2) bir bölümü işgali altında bulunan Avusturya ile bir antlaşma yapıp askerlerini çekti; (3) Tito ile uzlaşma çarelerini aradı ve bu amaçla en yüksek düzeyde yetkililerini "özür dilemek" için Belgrad'a yolladı; (4) uzun süreden beri sürüncemede bıraktığı Japonya ile barış antlaşmasını imzaladı; (5) Batının silahsızlanmayla ilgili önerilerinin büyük bir bölümünü kabul etti; (6) İkinci Dünya Savaşı sonunda Finlandiya'dan 99 yıl için kiraladığı Parkkala limanını karşılıksız geri verdi.

Bu davranışların dışında, Kruşçev'in kişisel yönetim biçimi de yumuşamanın ortaya çıkmasını etkilemiştir. "Barış içinde bir arada yaşama" ilkesine özel bir anlam vermiş ve "emperyalizm döneminde savaşların kaçınılmazlığı" ilkesini buna uyacak biçimde yorumlamış bulunan Kruşçev'in uyguladığı politikayı, gittiği yönden saptıracak güç de o sıralarda Sovyetler'de bulunmuyordu. 1957-1958 yıl-

larında bir yandan rakipleri Malenkov, Kaganoviç ve Molotov'un düşmelerini sağlayıp parti içinde durumunu güçlendirirken, öte yandan Sovyet ordusunun en etkili adamı Mareşal Jukhov'u Parti Merkez Komitesi'nden ve Politbüro'dan çıkarmıştı. Böylece Kruşçev, Sovyet iç ve dış politikasında tek güç durumuna gelirken bu son hareketle ordunun politika dışında kalmasını da sağlamış oldu. Bu başarılarından güç alan Kruşçev, 1958 yılında Bulganin'i de düşürerek hem Parti Genel Sekreterliği'ni ve hem de Başbakanlığı üzerine aldı. Bunun sonucu olarak, Sovyet dış politikası, düştüğü tarih olan 1964 yılının sonuna kadar Kruşçev'in kişisel görüşlerini mutlak bir biçimde yansıttı. Hatta Doğu-Batı ilişkilerindeki tutumu, kendinden sonra iktidara gelenlerin de izledikleri dış politikanın asıl çerçevesini oluşturdu. Çünkü Kruşçev'in iktidardan düşürülmesinin nedenleri, Batı'ya karşı yeni tutumu değil, Pekin ile ilişkileri ve iç politika sorunlarıydı.

Gerçekten, Kruşçev'in iktidarında iki büyük komünist ülke arasındaki ilişkiler neredeyse kopacak bir duruma gelmiş, Doğu Bloku'nun Sovyet önderliğindeki tek parçalı birliği parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve Doğu Avrupa ülkeleri bu çatışmayı kendi manevra alanlarını genişletmek ve Moskova'ya karşı belirli bir bağımsızlık sağlayabilmek için kullanmaya başlamışlardı. Ayrıca öteki komünist ülkeler, Kruşçev'in Çin'i tam yalnızlığa sürükleme politikasını da desteklemiyorlardı. Mao ile Kruşçev arasında bu konuyu görüşmeler yoluyla çözüme bağlama olanağı ortadan kalktığı için, Kruşçev SBKP Merkez Komitesi tarafından düşürüldü. Tek neden bu değildir. Tıpkı Stalin gibi kolektif önderlik ilkesini çiğnemesi ve üzellikle ekonomi alanındaki başarısızlıkları da bunda rol oynamıştır.

b) Kruşçev Sonrası

Düşüşünden hemen sonra, Kruşçev'in Stalin'i kötüleme kampanyasına da son verildi. Yeni önderlerin iddiasına göre Kruşçev bu kötüleme kampanyasını kendi kişisel gücünü artırmak için kullanmıştı. Stalin'in itibarı sınırlı bir biçimde geri getirilmeye çalışıldı. Eğer Stalin'in ihtiraslı endüstrileşme çabaları ve savaştan önce ordunun yüksek kademelerindeki tasfiye hareketleri olmasaydı, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda galip gelemeyeceği yazılmaya ve söylenmeye başlandı.

1964'te SBKP Birinci Sekreteri olan Leonid Brejnev, Kruşçev'in Batı ile bir arada yaşama politikasını değiştirmedi. ABD' nin Vietnam müdahalesinin iki büyük devlet arasında bir çatışmaya varması engellendi. Brejnev 1971 yılında hem Avrupa'da oluşmaya başlayan yumuşamayı destekledi hem de ABD ile stratejik silah dengesi kavramını kabul etti. 1974'te iki Amerikan Başkanı Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiler ve bu ziyaretler sonunda iki devlet arasında önemli antlaşmalar imzalandı. Sovyetler, özellikle SALT II'nin Amerikan Kongresi'nde onaylanması için çaba gösterdi. Tüm bu tutum ve gelişmeler, doğal olarak, Avrupa'da yumuşama döneminin açılmasında etkili oldu.

Kruşçev'in sürekli tehditçi davranışlarının aksine, Brejnev daha uzlaşmacı gibi görünmüş ve yumuşamanın gerçekleşmesinin taraflarından biri olmuşsa da kendi anladığı biçimiyle Sovyetler Birliği'nin yakın ulusal çıkarlarını korumak için hareket etmekten de geri kalmadı. 1968'de Doğu Avrupa'daki Sovyet denetiminin gevşememesi için Çekoslovakya'yı işgal etti ve Ocak 1980'de Afganistan'a da benzer bir müdahalede bulundu. Brejnev'le birlikte Sovyetler'in kara ve denizdeki gücü çok arttı. Carter yönetimi, Sovyetler Birliği'nin belirli konularda ne kadar sert bir tutum takınabileceğini çok geçmeden anladı. Carter'ın insan

hakları çağrıları karşısında Rusya'daki rejim aleyhtarlarını daha çok baskı altında bulundurmaya başladı. Sovyetler'le ilişkide bulunanların ve özellikle ABD'nin tam anlamadığı şey, tıpkı kendilerininkinde olduğu gibi, Sovyet dış politikasında da yüce idealler ve boş sözlerin yeri olmadığıydı. Sovyet dış politikasını moral değerler değil, strateji ve çıkar yönetmekteydi. Toplumsal adalet iddialarını bir kenara bırakırsak, hemen hemen her ülkede olduğu gibi, Sovyet önderlerinin bir tek amacı vardı: Güç! Anlayışlarına göre, ancak güçlü bir Rusya kapitalist ortamda yaşayabilirdi. Eğer Ruslar Sovyetler Birliği'nin güvenliği konusuna belki de bir "paranoyak" kadar önem veriyorlar ve bunun için ideoloji ve "yüce değerleri" bir kenara itiyorlarsa, bu Rus tarihinin bir ürünüydü. ABD'nin iki, Sovyetler'in ise bazıları düşmanca politika izleyen 15 devletle sınırı vardı. ABD tarihi boyunca hiç işgal görmemişti; Sovyetler Birliği ise tarihi boyunca bir dizi işgale uğramıştı.

Gerçekçi ve fırsatçı olmalarına rağmen, Sovyetler'in büyük sorunları vardı ve dünyanın belirli yerlerindeki gelişmeler onları da hazırlıksız yakalamaktaydı. Mısır, Cezayir, Suriye, Irak, Yugoslavya, Somali ve Kongo gibi ülkelerde başarısızlıklara uğramışlardı. Onlara göre, batıdan NATO, doğudan ÇHC tarafından tehdit edilmekteydiler. İngiltere ile Fransa'nın ÇHC'ye silah satmaları, Başbakan Hua'nın Avrupa'yı, Başbakan Yardımcısı Teng'in ABD'yi ziyareti, Sovyetler'in "çevrelenme" korkusunu daha da artırmıştı. 1980'lerde Sovyet önderlerinin en çok önem verdikleri gelişme, Pekin-Tokyo-Washington üçgeninin kurulmasını önlemeye çalışmaktı. Pasifik ve Hint Okyanuslarında gücünü geliştirirken, bu denizlerin dünya politikasındaki önemini bilmekteydi. Ama 1980'lerdeki gelişme ne olursa olsun, 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin izlediği yumu-

şak dış politika, Avrupa'da yumuşamanın gerçekleşmesinde önemli bir unsur olmuştur.

2. *Dehşet Dengesi ve Sonuçları*

1957 yılından sonra belirli bir süreç içinde ortaya "dehşet dengesinin" çıkması ve bunun yarattığı istikrar ve durağanlık da yumuşamanın önemli nedenleri arasında sayılabilir. Kısaca belirtmek gerekirse, özellikle 1950'li yılların ortalarından sonra iki nükleer devlet arasında doğrudan bir çatışma olmamış ve bu da yumuşamanın yerleşmesini sağlamışsa, bunun temel nedeni nükleer teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan dehşet dengesidir. Bu denge, Sovyetler Birliği'yle ABD arasında nükleer bir savaşı önlemeyi ve savaşa varabilecek çatışmaları denetlemeyi ya da en aza indirmeyi nesnel bir zorunluluk haline getirmiştir. Çünkü en basit bir anlatımla, iki ülke arasında çıkacak bir nükleer savaşın yeneni olmayacaktı. İki taraf da ötekinin öldürücü nükleer darbesine açıktı ve nükleer bir savaş iki tarafın da tüm ekonomik, insan ve toplumsal potansiyelini yok edecekti.

Bu dengenin temelinde, her iki ülkenin "ikinci vuruş yeteneği"ne, yani karşılık verme olanağına sahip olması yatmaktaydı. Bir başka deyişle, gerek Sovyetler Birliği gerekse ABD, karşı taraftan bir saldırıya hedef ve bu saldırının tüm yıkıcı etkilerine sahne olduktan sonra bile, saldırıda bulunana, onun tahammül edemeyeceği ölçüde yıkıcı nükleer darbelerde bulunabilme yeteneğine, silaha ve teknolojik güce sahip duruma gelmişti. Dolayısıyla, en etkili bir saldırı bile, karşı tarafın "ikinci vuruş yeteneği" olduğu sürece, nükleer bir savaşı kabul edilebilir olmaktan çıkarmaktaydı.

Stratejik denge, yumuşamanın nesnel temelini oluşturan en sağlam unsurdur. Bu denge, blokların oluşmasın-

dan hemen sonra ortaya çıkmamıştır. İki "süper" güç arasındaki dengeye, ABD'nin atom tekeline sahip bulunmasından ve uzun süren bir soğuk savaş ortamından sonra ulaşılmıştır. İki devlet arasında nükleer denkliğin oluşmasıyla, yumuşama sürecinin belirgin bir nitelik kazanmasının 1960'ların sonunda çakışması, anlamlı bir olgudur ve yumuşamanın temelinde değişen ve bir dengeye ulaşan karşılıklı güçlerin yattığını kanıtlamaktadır.

İki tarafın da bildiği ve buna göre davrandığı bir başka nokta, yeryüzünün herhangi bir bölgesinde çıkacak yerel çatışmaların tırmanarak nükleer bir savaşa varabileceği endişesiydi. Bunun sonucu olarak, taraflar artık "savaş eşiği politikası" izlememekteydi. 1962 yılından sonra, Küba bunalımına benzer bir savaş tehlikesi ortaya çıkmış değildir. Taraflar, o bunalımda izledikleri "savaş eşiği politikasının" nelere mal olabileceğini anlamışlardı. Zaten iki devletin böyle bir politikayı izlememesi, yumuşamanın bugün bile en iyi tanımıdır. Bu yüzden, yumuşama denen olgu, başlangıcında yapıcı bir işbirliğinden çok savaşın eşiğine varacak davranışlardan kaçınma, yani olumsuz biçimiyle anlaşılmıştır. Bunun en belirgin örneği, her iki tarafın ilerde ele alınacak olan 1967 Arap-İsrail savaşında yandaşlarını desteklemeye karar vermekle birlikte, savaşın durdurulması konusunda anlaşmalarıdır.

3. Üçüncü Dünya

Bunların dışında, yumuşamanın oluşmasına yardım eden öteki unsurlar, Sovyetler Birliği'ni Batı ile işbirliğine itmekte bir etken olan Çin-Sovyet çatışması ve iki blok arasında "arabuluculuk" yapmaya çalışan ve BM içinde bunu kısmen başarabilen bağlantısız devletlerin oynadıkları roldü. Gerçekten, özellikle 1970'li yıllarda ÇHC ile ABD'nin gele-

neksel düşmanlıklarını bir yana bırakarak birçok noktada anlaşmaya başlamaları ve ÇHC'nin Sovyetler Birliği'ni "dünya barışının en büyük düşmanı" olarak nitelendirmesi, Sovyetler'i Batı ile anlaşmaya itmede önemli bir unsur olmuştur. Bu konuları daha önce incelemiş olduğumuzdan, burada tekrarlamaya gerek yoktur.

Yumuşamanın Ortaya Çıkışı

Yumuşamanın ortaya çıkışını bir dizi çok taraflı ve iki taraflı antlaşma sağlamış sayılabilir.

1. Çok Taraflı Antlaşmalar

(i) Antarktika bölgesini, nükleer silahların denenmesini de içine alacak biçimde silahtan arındıran 1 Aralık 1959 tarihli "Antarktika Antlaşması."
(ii) Atmosferde, uzayda ve sualtında nükleer denemeleri yasaklayan 5 Ağustos 1963 tarihli "Nükleer Denemeleri Sınırlama Antlaşması."
(iii) Uzayda, ayda ve öteki gezegenlerde nükleer ve kitlesel yıkım silahlarını kullanmayı ve depolamayı yasaklayan, 27 Ocak 1967 tarihli "Dış Uzay Antlaşması".
(iv) Nükleer silah yapım teknolojisinin transferini yasaklayan, 1 Temmuz 1968 tarihli "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması".
(v) Deniz dibinde, okyanus yatağında ve yeraltında nükleer ve öteki kitlesel yıkım silahlarının yerleştirilmesini yasaklayan, 11 Şubat 1971 tarihli "Deniz Dibi Antlaşması".
(vi) Kimyasal ve bakteriyolojik silahların geliştirilmesini, üretimini ve saklanmasını yasaklayan ve var olan stokların dokuz ay içinde yok edilmesini öngören, 10 Nisan 1972 tarihli "Biyolojik Silahlar Sözleşmesi".

(vii) Askeri amaçlarla çevrenin doğal yapısını değiştirme yöntemlerinin kullanılmasını yasaklayan, 18 Mayıs 1977 tarihli "Çevreyi Değiştirmenin Yasaklanması Sözleşmesi".

2. *İkili Antlaşmalar*

(i) Bir bunalım anında özellikle yanlış anlamaların riskini önlemek ve en yüksek düzeyde doğrudan iletişim kurmak amacıyla, ABD ile Sovyetler Birliği arasında, çağdaş teknolojinin olanaklarından yararlanarak, telefon bağı kuran ve 20 Haziran 1963 tarihinde imzalanan "Kırmızı Telefon Antlaşması".
(ii) 30 Eylül 1971 tarihinde imzalanan ve iki ülke arasında yanlışlıkla bir nükleer savaş çıkmasını önleyecek tedbirleri saptayan "Kaza Önleme Antlaşması".
(iii) 25 Mayıs 1972'de imzalanan, açık denizlerde askeri uçuş ve seyrüsefer güvenliğini sağlayacak tedbirleri saptayan antlaşma.
(iv) 26 Mayıs 1972 tarihli füze karşıtı füzeleri sınırlandıran antlaşma.
(v) 22 Haziran 1973 tarihli nükleer savaşın çıkma riskini azaltmak için karşılıklı işbirliğini, düşünce alışverişini ve davranış ilkelerini koyan "Nükleer Savaşa Engel Olma Antlaşması".
(vi) 3 Temmuz 1974 tarihli,150 kilotonu aşan askeri nitelikteki nükleer denemeleri yasaklayan "Eşik Antlaşması".
(vii) 24 Kasım 1974'te Başkan Ford ile Brejnev arasında imzalanan, iki tarafa 1985 yılına kadar 2400'er saldırgan stratejik gönderme aracı hakkı veren ve bunların 1320'sinin çok başlıklı güdümlü füzelerle donatılabileceğini kabul eden Vladivostok Antlaşması (SALT I).
(viii) 18 Haziran 1979'da Viyana'da Brejnev ile Başkan Carter'ın imzaladıkları ve iki tarafın stratejik silahlarına nitel

ve nicel sınırlamalar getiren SALT II Antlaşması. Bu antlaşmaya göre, tüm nükleer fırlatma sistemleri, iki taraf için de en çok 2250 tane olacaktır. Ayrıca tarafların sahip olabilecekleri, bağımsız olarak birden çok hedefe atış yapabilecek nükleer taşıyıcıların sayısı 1320'yi, çok başlıklı kıtalararası füzeler ve yine çok başlıklı, denizaltılardan atılan füzelerin toplam sayısı 820'yi geçmeyecektir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı: Helsinki Belgesi

1. Konferans Öncesi

1960'larla birlikte başlayan yumuşama süreci, 1970'lerin başlarında gerçek rayına oturmuş ve 1975 yılında imzalanan Helsinki Belgesiyle kuralları kesin biçimiyle belirginleşmiştir. Helsinki Belgesi, 1960'larda toplanması önerilen Avrupa güvenlik ve işbirliği konferanslarının en yüksek noktasını oluşturur. Bu konudaki çeşitli önerileri daha önceki bölümlerde görmüş bulunuyoruz. 1960'ların ortalarından başlayarak Helsinki'ye varan gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür: BM'nin 20. Genel Kurulu'nun toplandığı 1965 yılında Romanya'nın önayak olmasıyla dokuz Avrupa ülkesinin "ayrı toplumsal ve siyasal sistemlere sahip Avrupalı devletler arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik bölgesel düzeyde eylemler" önerisi oybirliğiyle kabul edildi.

5 Mayıs 1969'da Finlandiya hükümeti, Avrupa ülkeleriyle birlikte ABD ve Kanada'ya, Avrupa Güvenlik Konferans'ına ev sahipliği yapabileceğini bildirdi. 31 Ekim 1969' da Doğu Bloku ülkeleri dışişleri bakanları bir bildiri yayımlayarak, Finlandiya' nın önerisini olumlu karşıladıklarını bildirdiler. 21-22 Haziran 1970'te Budapeşte'de bir

araya gelen Varşova Paktı dışişleri bakanları, ABD ve Kanada'nın da katılacağı bir Avrupa Konferansı için şu gündem önerisini öteki ülkelere gönderdiler: (i) Avrupa güvenliği için Avrupa ülkeleri arasında kuvvet kullanılmasının ya da tehdide başvurulmasının yasaklanması. (ii) Bilim, kültür, teknoloji, ticaret ve ekonomi alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi. (iii) Avrupa güvenliği ve işbirliği için bir organın kurulması.

Batı'nın bu öneriler karşısındaki tutumuna gelince: NATO Dışişleri Bakanları 1970 Mayısında Roma'da yaptıkları toplantıda konferans önerisinin kabulünün, Berlin konusunda sürdürülen dörtlü görüşmelerin ilerlemesine bağlı olduğunu kaydetmişti. 1971 Haziranındaki Lizbon toplantısında ise Berlin konusundaki görüşmelerin olumlu gittiği ve bu konuda anlaşmaya varıldıktan sonra çok taraflı görüşmelere girişilebileceği açıklandı. Konferans için Batılı devletlerin şart olarak öne sürdüğü Berlin üzerindeki Dörtlü Anlaşma 3 Eylül 1971'de imzalanınca, konferansın önündeki en büyük engellerden biri kalkmış oldu. Nihayet Başkan Nixon'un 1972'de Sovyetler'i ziyareti sırasında, 29 Mayıs günü, Orta Avrupa'da Karşılıklı ve Dengeli Güç İndirimi görüşmelerinin 1973 yılında Viyana'da, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı hazırlık çalışmalarının da 1972 Eylülünde Helsinki'de başlatılması kararlaştırıldı. Hazırlık çalışmaları 22 Kasım 1972 günü Arnavutluk dışındaki 35 Avrupa ülkesinin (ABD ve Kanada dahil) büyükelçilerinin Helsinki'de toplanmaları ile başladı ve beş aşamada da tamamlandı. Uzun ve zorlu görüşmelerden sonra konferansın Eşgüdüm Komitesi toplantının son döneminin 30 Temmuz-1 Ağustos 1975'te yapılmasını kararlaştırdı ve Helsinki Belgesi, 35 ülke temsilcisi tarafından 1 Ağustos 1975 tarihinde Helsinki'de imzalandı.

Avrupa tarihinin bu en görkemli konferansı, Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri düzenleyecek kuralları saptayarak yeni düzenin kurallarını kodifiye etmiş ve tarihsel görevini tamamlamıştır. Yumuşamanın Avrupa'daki en yüksek noktasını oluşturan konferans, (i) Avrupa'da ayrı toplumsal sistemlere sahip devletler arasında yeni bir ilişki sürecini başlatmak ve düzenlemek, (ii) bu süreç için karşılıklı olarak kabul edilebilir amaç ve koşulları saptamaya yardım etmek; (iii) bunun işleyişine katkıda bulunmak işlevlerini yerine getirmiştir. Kısaca, Helsinki'de "Avrupa'da geleceğin sistemler arası rekabet ve işbirliği koşulları kodifiye edilmiştir".

Nihai senet, "sepet" diye adlandırılan üç ana bölümden oluşmuştur: (i) "Avrupa'da güvenliğe ilişkin sorunlar" başlığı altında ilişkilerde uyulacak temel ilkelerden ve "Güven Getirici Tedbirler, Güvenlik ve Silahsızlanmanın Bazı Yönleri Hakkında Belge"den oluşan birinci sepet. (ii) "Ekonomi, Bilim, Teknoloji ve Çevre Alanlarında İşbirliği" başlıklı ikinci sepet. (iii) "İnsani ve Öteki Alanlarda İşbirliği" konusundaki üçüncü sepet. Bunların dışında, "Akdeniz'de Güvenlik ve İşbirliğine İlişkin Sorunlar" ile "Konferansın Sürdürülmesi" başlıkları altında iki bölüm daha vardır.

Birinci sepette karşılıklı ilişkilere yol gösterecek temel ilkeler şu biçimde sıralanmıştır: (i) Egemen eşitlik, egemenliğin özündeki haklara saygı; (ii) tehdide ya da güç kullanmaya başvurmama; (iii) sınırların dokunulmazlığı; (iv) devletlerin ülke bütünlüğü; (v) anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü; (vi) içişlerine karışmama; (vii) düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı; (viii) halk-

ların haklarının eşitliği ve geleceklerini kendilerinin saptaması hakkı; (ix) devletler arasında işbirliği; (x) uluslararası hukuk alanında üstlenilmiş bulunulan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yeni bir sınırsal statüko oluşmuş, bu statüko genel olarak Batı ve özellikle Federal Almanya tarafından kabul edilmemiş ve bir barış antlaşması imzalanamamıştı. Bu durum dikkate alınırsa, Helsinki Belgesinin en önemli ilkesinin "sınırların dokunulmazlığı" ile ilgili maddesi olduğu ortaya çıkacaktır. Böylece Helsinki Belgesi ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında çizilen Avrupa sınırlarının dokunulmazlığı, yani statüko, kesin olarak kabul edilmiştir.

Helsinki Belgesi'ni imzalayan devletlerin "ticaret, sanayi, bilim ve teknoloji, çevre ve ekonomik uğraşın başka alanlarında işbirliğini geliştirme yolundaki çabalarının, Avrupa'da ve bir bütün olarak dünyada barış ve güvenliğin güçlendirilmesine yardımcı olacağını... bu alanlarda işbirliğinin ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi oluşturacağını ve yaşam koşullarını iyileştireceğini" kabul etmeleri, ikinci sepetin temel varsayımıdır. Üçüncü sepetteki ilkeler, Doğu ile Batı blokları arasında daha sonra çatışmalara yol açacaktır. İki blok arasında ideolojik mücadelenin kaynaklarından biri olan "insan hakları", bu kavramın farklı yorumları ve ideolojik mücadelede bir silah olarak kullanılabilme özelliği, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Nihai Senet'te öngörülen anlaşmaların uygulanışını denetlemeye yönelik izleme konferansları da belirli aralıklarla toplanmaktadır. İlk konferans 1977-78'de Belgrad'da, ikincisi ise Kasım 1980'de Madrid'te toplandı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE), 1985'te iktidara gelen Gorbaçov'un Batı ile yakınlaşma politikası ve özellikle 1989 sonbaharında Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan

demokratikleşme hareketleriyle özel bir önem ve yeni Avrupa barış ve düzeninin kurulmasında ağırlıklı bir rol kazandı. Varşova Paktı'nın ortadan kalkması ve Konferansın tüm Avrupa devletlerinin katıldığı bir "forum" olmasıyla, 1990'da bir süreçten sürekli bir örgüt biçimine dönüştürülmesi ve bir sekreteryaya sahip olması gündeme geldi. Kimi gözlemcilere göre, AGİK, sürekli bir örgüte dönüştüğünde, Avrupa güvenliğinin sağlanmasında önemli bir paya sahip olabilecektir.

AGİK bir konferans olarak örgütlendiğinde, güvenlik temeline oturmakta ve güvenliği amaçlamaktaydı. Ancak 1970' lerde haklı olarak demokrasi ve insan haklarına saygının yaygınlaştırılmaması durumunda güvenliğin de tehlikeye düşeceği düşünülmüş ve böylece Helsinki Belgesi'ne insan haklarıyla ilgili üçüncü sepet eklenmişti. Şimdi AGİK'in bu alanda da etkin bir rol oynaması gerektiği belirtilmekte ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler bu eğilimi güçlendirmektedir. Ancak asıl bu amaçla, 1948 yılında kurulmuş olan ve o tarihten bu yana demokrasi ve insan hakları alanlarında çok başarılı çalışmalarda bulunan Avrupa Konseyi ile AGİK arasında bir görev çatışması olup olmayacağını ya da AGİK'in yalnızca güvenlik alanıyla mı sınırlandırılacağını gelecek yıllar belli edecektir.

19-22 Kasım 1990'da Paris'te AGİK doruk toplantısı yapıldı. Bu toplantıyla AGİK, yaptırım gücü olmayan, ancak Avrupa' daki anlaşmazlık ve çatışmalarda yararlı roller üstlenebilecek çok daha kapsamlı bir çerçeveye sahip oldu. Toplantı, aynı zamanda, bloklar arası rekabetin, yani soğuk savaşın, tam anlamıyla tarihe karıştığını da resmi hale getirmiş ve Avrupa'nın bölünmüşlüğünün tümüyle aşılması yolunda önemli bir adım oluşturmuştur.

1975 Helsinki toplantısından sonra, daha önce değinilen Madrid ve Viyana'da izleme toplantıları için bir araya

gelen üye ülkeler, 1989 Ocak ayında "Avrupa'nın Geleceği İçin Çerçeve" başlıklı bir kapanış belgesi yayımlamışlardı. İşte bu belgede öngörülen çalışma konularının değerlendirilmesi Paris'te yapıldı. Bu konuların başında Viyana'da yürütülen Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (AKKUM) geliyordu. Bu antlaşma da NATO ile Varşova Paktı üyeleri arasında 20 Kasımda Paris'te imzalandı. AGİK'in Paris toplantısında aldığı kararlar (Paris Şartı) şöyle sıralanabilir: (i) Sürecin kurumsallaştırılması ve bir sekreteryanın kurulması; (ii) Avrupa bütünleşmesine yönelik adımların görüşüleceği bir konferansın her iki yılda bir düzenlenmesi; (iii) bir "Çatışmaların Önlenmesi Merkezi"nin kurulması ve bu merkezde çatışmaların durdurulmasına yönelik çalışmaların yapılması; (iv) kurulması planlanan AGİK parlamento organına "Avrupa Asamblesi" adının verilmesi; (v) hukukun üstünlüğünü vurgulayan AGİK yükümlülüklerinin yinelenmesi; (vi) AGİK'e üye ülkelerdeki seçimlerin denetlenmesine olanak sağlayacak bir mekanizmanın kurulması; (vii) Serbest rekabete dayalı pazar ekonomisinin geliştirilmesine yönelik işbirliği ilkelerinin saptanması; (viii) çevre korunması için çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesi.

1992 Temmuz'unda AGİK'in Helsinki'de yaptığı ikinci doruk toplantısında, üye ülkeler AGİK'in ortak güvenlik işlevini güçlendirmişlerdir. Artık olağanüstü toplantı için oybirliği aranmamakta ve ani bunalımlarda taraflar arasında erken danışma mekanizmaları oluşturulmaktadır. Araştırma ve rapor hazırlama özel grupları kurulmuş ve bu gruplar Bosna-Hersek, Ermenistan, Azerbaycan, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde görev almışlardır. 1992 Helsinki Belgesi, AGİK'in, Avrupa Birliği, NATO, Batı Avrupa Birliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun barışı koruma mekanizmalarına AGİK bölgesinde barışın korunması konusunda çağrıda bulunabile-

ceğini hükme bağlamıştır. Ancak AGİK'in hâlâ Bosna-Hersek gibi çatışma noktalarında etkili olmasını sağlayacak bir güce ya da mekanizmaya sahip olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir.

II. YUMUŞAMA DÖNEMİNİN TEMEL KONULARI

Silahsızlanma

Silahsızlanma, bu kitabın ele aldığı dönem içinde, uluslararası ilişkilerin hiç bitmeyen sürekli konusu olmuş ve dolayısıyla yumuşama dönemi içinde de sürmüştür. Özellikle BM içinde 1945'te büyük bir hevesle benimsenir görünen silahsızlanma çalışmaları, tam bir başarısızlığın öyküsüdür. Silahsızlanma çabalarındaki bu başarısızlığın ve hemen hemen tüm dünya ülkelerinde silahlanmaya ayrılan para ve kaynaklardaki korkunç artışın nedenleri, burada incelenemeyecek kadar çok ve son derece karmaşıktır. Uluslararası ilişkilerin son çözümlemede hâlâ güç unsuruna dayanması, insanın temelde saldırgan bir yaratık olması, şişirilmiş bir güvensizlik ve bunun sonucu olan kendini güvene alma duygusu gibi genel açıklamalardan, silahlanmanın ekonomik istikrarı sağladığına ait ekonomik açıklamalara kadar bir dizi neden aranmış ve çoğu bilimsel araştırma konusu olmuştur. Bugün, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD ile Sovyetler Birliği'nde güçlü bir duruma yükselen ve hâlâ etkilerini sürdüren askeri kuruluşların bu durumlarını bozmak istememeleri bir başka neden olarak belirtilmekte, ayrıca silah üretiminin durması halinde çok sayıda endüstrinin büyük zararlara uğrayacağı öne sürülmektedir. Bu gerekçelerin geçerliliği bugün olduğu gibi,

herhalde yarın da tartışılacaktır. Bunların tartışılmadığı bir dünya ise tam anlamıyla bir düştür.

1. Birleşmiş Milletler'de Silahsızlanma

BM Genel Kurulu, 14 Aralık 1946 tarihinde aldığı bir kararla, barış ve güvenliğin sağlanmasında silahsızlanmanın en önemli paya sahip olduğunu kabul etmişti. BM çerçevesi içinde silahsızlanma yolunda gelişme sağlanması için, Genel Kurul bir Atom Enerjisi Komisyonu, Güvenlik Konseyi de bir Klasik Silahlar Komisyonu kurdu. 1946-1952 yılları arasında başarısız çalışmalar yapan bu iki komisyon, 1952'de tek bir komisyon biçiminde birleştirildi. Genel Kurul'un kurup Güvenlik Konseyi'nin denetimi altına koyduğu ve Güvenlik Konseyi üyelerine Kanada'nın da katılmasıyla oluşan bu "Silahsızlanma Komisyonu" 1952-1965 yılları arasında çalıştı. Silahsızlanma Komisyonu'nun amaçları şöyle sıralanmıştı: (i) Aşamalarla tüm silahlı kuvvetlerin ve tüm savaş araçlarının dengeli bir biçimde indirilmesi, sınırlandırılması ve düzenlenmesi. (ii) Kitlesel yok etme etkisine sahip tüm silahların ortadan kaldırılması için tedbirler alınması. (iii) Atom silahlarının yasaklanması için atom enerjisinin etkili uluslararası denetimi ve atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması.

Silahsızlanma Komisyonu'nun bu amaçlar doğrultusunda yaptığı çalışmalar 1954 yılında tam bir çıkmaza girince, Kanada, Fransa, Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD temsilcilerinin oluşturduğu bir alt komite kuruldu ve bu komite 1957 yılına kadar çalıştı.

Bu ilk silahsızlanma görüşmelerinde Batılı devletlerin tutumu özet olarak şuydu: Uygun denetim sistemleriyle (örneğin havadan fotoğraf) klasik silahların ve silahlı kuvvetlerin sayısında indirim ve sınırlamanın öncelikle ele alınması. Sovyetler Birliği ise nükleer silah denemelerinin

hemen yasaklanması ve bu tür silahların kullanılmaması yükümlülüğü konusunda ısrar etmekteydi. Bu iki birbirine zıt tutum bağdaştırılamayınca, alt komite 1957 yılında çalışmalarına son verdi. Bundan sonra Silahsızlanma Komisyonu silahsızlanma görüşmelerinde öncü rolünü yitirdi ve biri 1960 öteki 1965 yılında iki toplantı daha yaptıysa da herhangi bir sonuca ulaşamadı. 1960'larla birlikte BM'de yürütülen silahsızlanma görüşmelerinin bu başarısızlığı, bu görüşmelerin BM'nin dışına çıkmasına ve yalnız nükleer silahları konu almasına yol açmıştır. BM Genel Sekreteri de 1959 yılında silahsızlanma görüşmelerinin BM'nin çerçevesi dışına çıkarılmasının tehlikelerine ve yaratabileceği sorunlara dikkati çekmiştir.

1961 yılında bu komiteye sekiz bağlantısız devletin katılmasıyla 18 Devlet Silahsızlanma Komitesi kuruldu ve 1969'da üye sayısı 26'ya yükseltilerek adı "Silahsızlanma Komitesi Konferansı" olarak değiştirildi. 1979 yılında Genel Kurul'un 10. Özel Toplantısı tümüyle silahsızlanma çıkmazına bir çare bulmaya ayrıldı. Bu toplantıda Silahsızlanma Komitesi Konferansı'nın üye sayısı 40'a yükseltildi ve 1965 yılından beri çalışmamakta olan BM Silahsızlanma Komisyonu, evrensel niteliğe sahip etkin bir silahsızlanma forumu için mücadele veren bağlantısız devletler tarafından yeniden kuruldu. Toplantıdan sonra yayımlanan bildiride şu görüşe yer verilmektedir: "Sürekli bir uluslararası barış ve güvenlik, askeri ittifaklar tarafından silahların artırılması, karşılıklı caydırma ya da stratejik üstünlük doktrinleri üzerine kurulamaz. Gerçek ve sürekli bir barış, BM Antlaşması'nda öngörülen güvenlik sisteminin etkili bir uygulaması ve yine etkili uluslararası denetim altında genel ve sonunda tam silahsızlanmaya varacak olan, silahların ve silahlı kuvvetlerin sayılarında hızlı ve esaslı bir indirim, uluslararası anlaşma ve karşılıklı özendirme ile yara-

tılabilir... Silahsızlanma tedbirlerinin uygulanması sonucunda elde edilecek kaynaklar, tüm ulusların ekonomik ve toplumsal yararı için ayrılmalı ve gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farkın kapatılmasına katkıda bulunmalıdır."

Toplantıda kabul edilen "Eylem Programı"na göre, nükleer silahsızlanma şu amaçların gerçekleştirilmesi için acil görüşmeleri gerektirmekteydi: (i) Nükleer silahların geliştirilmesinin durdurulması. (ii) Her türlü nükleer silahın, bunları fırlatma araçlarının ve silah yapımında kullanılan "füzyon" maddelerinin üretiminin durdurulması. (iii) Sonunda, nükleer silah ve bunları fırlatacak olan araç stoklarının en kısa süre içinde tüm olarak ortadan kaldırılmasına varacak olan dengeli ve giderek artan bir tempoda azaltılması için, üzerinde anlaşmaya varılacak zaman dilimlerinde kapsamlı ve aşamalı bir programın hazırlanması. Program ayrıca, sürdürülen denemeleri yasaklama ve stratejik silahların sınırlandırılması görüşmelerinin (SALT II) en yakın zamanda sonuçlandırılmasını ve nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin kurulmasını istemiştir. Eylem Programı bunlardan başka, silahlı kuvvetlerin ve klasik silahların sınırlandırılması ve giderek azaltılması yolundaki çalışmaların kararlı bir biçimde sürdürülmesini de benimsemiş ve üzerinde karşılıklı olarak anlaşmaya varılacak bir ölçüte göre askeri bütçelerin de giderek azaltılmasını önermişti. Mekanizma konusunda ise BM'nin silahsızlanma alanında birinci derecede sorumluluğu ve merkezi rolü olduğu vurgulanmıştır.

Silahsızlanma görüşmelerini BM içine çekme çabalarına rağmen, özellikle nükleer silahların sınırlandırılması alanında asıl başarı, BM'nin dışında, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ya da çok taraflı uluslararası antlaşmalarla gerçekleşmiştir. Böyle olunca da nükleer silahların sı-

nırlandırılması ve çok yavaş gelişme gösteren MBFR görüşmeleri dışında, klasik silahlarda silahsızlanma konusunda AKKUM antlaşmasına kadar kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.

2. *Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT)*

Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri ABD ile Sovyetler Birliği arasında stratejik nükleer silahların, fırlatma sistemlerinin ve bunlarla ilgili saldırı ve savunma silah sistemlerinin denetimi üzerinde anlaşmaya varmak amacına yönelik çabalardır. SALT görüşmeleri önce 1969 yılında Helsinki'de başladı. Başlangıçtaki amaç, tarafların o sırada yapmayı tasarladıkları füze karşıtı silah sistemlerinin sınırlandırılması ya da tümüyle ortadan kaldırılmasıydı. Daha sonra şu konular da görüşmeler içine alındı: Nükleer denemeleri kapsamlı bir biçimde yasaklama, belirli bölgelerin nükleer silahlardan arındırılması, belirli tipte nükleer silah fırlatma sistemlerinin sayılarının sınırlandırılması, çok başlıklı nükleer füzelerin (MIRV) sayısına bir tavan konması, füze karşıtı silah depo alanlarının azaltılması ve sınırlı savaşın genel bir nükleer savaşa doğru tırmanmasından kaçınılması.

1969-1972 yılları arasındaki SALT I görüşmelerinde, her iki ülkede de füze karşıtı silah sistemlerinin iki tane olması üzerinde anlaşmaya varıldı. İkinci bir anlaşmayla, nükleer başlıklı füze fırlatma sistemlerinin sayılarının sınırlandırılması konusunda başarı sağlanmışsa da MIRV'larla ilgili bir anlaşmaya varmak mümkün olamamıştır.

SALT II'nin anahatları, 1973'te Washington'daki Nixon-Brejnev zirve toplantısında belirlenmiştir. Bu toplantı, tarafların şu konularda anlaşmaya varmaları gerektiğini ilan etmekteydi: (i) Saldırgan nitelikli stratejik silahlara

sürekli bir tavanın konması; (ii) tarafların saldırgan silah depolarında nitelik geliştirilmesinin denetimi; (iii) sonunda stratejik silahların karşılıklı olarak indirimi. Silahların denetimi hükümlerini de içeren SALT II Antlaşması, 1979 yılında Viyana'da Başkan Carter ile Brejnev arasında imzalandı. Daha sonra Carter, SALT II'yi onay için Amerikan Senatosu'na sundu.

SALT I ve II Antlaşmaları, iki süper devlet arasında yumuşama döneminin ürünleri olarak kabul edilebilir. Ancak 1979 yılında Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, Asya ve Afrika kıtalarına çeşitli müdahaleleri ve silahlanma alanında kazandığı güç, ABD'yi yeni girişimlerde bulunmaya itmişti. Bu girişimler arasında, Sovyetler Birliği ile ticarette ihracat sınırlamalarının konması, 1980 Moskova Olimpiyatı'nın boykot edilmesi ve Amerikan askeri gücünün artırılarak Sovyet gücünden daha üstün bir duruma getirilmesi yolundaki tedbirler sayılabilir. Bütün bu gelişmelerin sonunda, Amerikan Senatosu'nun SALT II Antlaşması'nı onaylaması olasılığı da azalmıştı. Ne SALT I ne de SALT II kapsamlı bir silahların denetimi girişimi sayılamazsa da ilerde benzer nitelikte görüşmelere önemli bir örnek oluşturmaktadırlar. Ancak iki süper devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi, 1980'lerde silahlanma yarışının hiç olmazsa belirli bir denetim altına alınması umutlarını da boşa çıkarmaktaydı.

1980'de ABD başkanı olan Ronald Reagan, başlangıçta SALT II Antlaşması'na karşı bir tutum takınmasına karşın büyük ölçüde NATO'nun Avrupalı müttefiklerinden gelen baskılar karşısında Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri (START) adıyla bilinen bir öneride bulundu ve ABD ile Sovyetler Birliği arasında 1982 Haziranında Cenevre'de görüşmeler başladı. Ancak NATO'nun Avrupa'ya Cruise ve Pershing II gibi orta menzilli füzeler yerleştirmesi ve Rea-

gan'ın uzayda füze savunması temeline dayanan Stratejik Savunma Girişimi (SDI) çalışmalarını başlatması üzerine Sovyet tarafı görüşmelerden çekildi.

1985 yılında yeniden başlayan START görüşmeleri, daha kolay anlaşmaya varmak amacıyla üç ayrı bölüme ayrıldı: Stratejik nükleer silahlar, orta menzilli füzeler ve uzay silahları. İki önderin 1986 Ekiminde katıldığı Reykjavik doruğunda görüşmeler, Reagan'ın SDI'da ısrarı yüzünden başarıya ulaşamamışsa da, 1987'de orta menzilli füzeler üzerinde anlaşmaya varılmasıyla START'ın önündeki engeller kalktı. Sovyetler Birliği, 1989 Eylülünde SDI konusunda yumuşadı ve ABD'nin yeni başkanı George Bush'a görüşme önerisinde bulunuldu. İki önder 1990 Haziranında Washington'da bir araya gelerek START kapsamına giren konularda bir ön anlaşmaya vardılar. ABD ile Sovyetler Birliği'nin savaş başlıkları sayısının 12.000'den 9.000 dolayına indirilmesi öngörülmekteydi. 31 Temmuz 1991'de Moskova' da Bush ve Gorbaçov START I Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşma, ABD ve Sovyet stratejik nükleer güçlerinde yaklaşık % 25 ile % 30 oranında bir indirime gidilmesini öngörüyordu. Buna ek olarak, antlaşma koşullarına uyulup uyulmadığını izlemek üzere geniş ve önceden izin almayı gerektirmeyen bir yerinde denetim sistemi kurulacaktı.

1. Karşılıklı ve Dengeli Güç İndirimi Görüşmeleri (MBFR) ve AKKUM (CFE)

Orta Avrupa'da Karşılıklı ve Dengeli Güç İndirimi Görüşmeleri (MBFR) 1973 yılında Viyana'da başladı. Toplantılara Fransa ve İzlanda dışındaki bütün NATO devletleri ve Varşova Paktı üyeleri katıldı. Katılanlar iki bölüme ayrılmaktaydı: (i) Asıl Katılan Devletler. Bunlar kuvvetlerinde indirim yapacak ülkelerdi: ABD, Kanada, İngiltere, Federal

Almanya, Belçika, Hollanda, Lüxembourg, Sovyetler Birliği, Demokratik Almanya, Çekoslovakya ve Polonya. (ii) Özel Statülü Katılmacılar. Bunlar, indirim bölgesinde kuvvetleri olmayan, dolayısıyla indirim yapmaları söz konusu olmamakla birlikte, indirimden şu ya da bu biçimde etkilenebilecek NATO ve Varşova Paktı üyeleriydi. Bunlar için "kanat ülkeler" deyimi de kullanılmaktaydı: Türkiye, Yunanistan, İtalya, Danimarka, Norveç, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan.

Görüşmelerin 1973 yılındaki bölümünde bir bildiri yayımlandı. Bu bildirinin önemli noktaları şöyle sıralanabilir:

(i) Görüşmelerin Orta Avrupa'daki silah ve kuvvetlerin karşılıklı indirimine ve bunlarla ilgili yan önlemlere odaklaştırılması kararlaştırılmıştır.

(ii) Görüşmelerin genel hedefi, Avrupa'da güvenlik ve barışın güçlendirilmesine ve istikrarlı ilişkiler kurulmasına katkıda bulunmaktır.

(iii) Spesifik düzenlemelerin zaman ve kapsam itibariyle tarafların güvenliğinin azaltılmaması ilkesine uygun olacak biçimde yapılması üzerinde görüş birliğine varılmıştır.

Görüşmelerde, Batılı devletler genel olarak şu ilkeleri savunmuşlardır:

(i) Bölgede istikrarı oluşturan kara kuvvetleri personeli ve tanklarda Doğu Bloku lehine var olan eşitsizliğin giderilmesi ve böylece görüşmeler sonunda ortaya çıkacak genel durumun istikrarlı olması ve böyle bir sonuca ancak ortak tavan saptanmasıyla ulaşılabileceği.

(ii) İndirim görüşme ve anlaşmalarının iki aşamada yapılması. Orta Avrupa'da asıl istikrarı yaratan Sovyet ve Amerikan kuvvetleri olduğuna göre, önce bunlarda indirime gidilip, taraflar iyi niyetini gösterdikten sonra, öteki

devlet kuvvetlerinin ikinci aşamada indirime uğraması.

(iii) Özel statülü katılmacıların çıkarlarının korunması ve güvenliklerinin azalmaması için, birinci aşama anlaşmalarına özel hükümlerin konması (Orta Avrupa'dan çekilecek olan Sovyet kuvvetlerinin, örneğin Kafkaslar'a yerleştirilme olasılığı karşısında, Türkiye açısından önemli olan noktanın bu olduğu açıktır).

(iv) Orta Avrupa'da yapılacak indirimlerin geçerliliğini ve sürekliliğini sağlayacak yan önlemlere, yani güvenlik sağlayıcı önlemlere anlaşmada yer verilmesi.

Doğu Bloku devletlerinin görüşleri ise şöyle özetlenebilir:

(i) Orta Avrupa'da tarihsel süreç içinde oluşmuş bir güç ilişkisi ve istikrar vardır. Bunu değiştirmemek ve kuvvetlerde eşit indirim yaparak her bölgedeki silah ve güç birikimini azaltmak gerekir.

(ii) İndirimler yalnız kara kuvvetlerinde değil, nükleer silahlar dahil, bölgedeki tüm kuvvetlerde yapılmalıdır.

(iii) İndirimler yalnız personelde değil, aynı zamanda silah ve malzemede de yapılmalıdır.

(iv) Viyana görüşmeleri bloklar arasında değil, uluslar arasındadır. Bu bakımdan, tüm asıl katılmacılar, aynı zamanda, kuvvetlerinde yapacakları indirimlerle ilgili yükümlülüklere girmelidirler.

(v) Doğu Bloku, kanatların güvenliğinin azaltılmaması ilkesini kabul etmektedir. Bununla birlikte, Orta Avrupa'da yapılacak herkesçe kabul edilebilir ve hakkaniyete uygun bir anlaşmayla, kanat güvenliğinin en iyi biçimde sağlanacağı düşüncesindedir. Orta Avrupa'dan çekilecek kuvvetlerin bir noktada toplanmayıp dağıtılacağına ilişkin bir hüküm, anlaşma maddeleri arasına konabilir.

(vi) Doğu Bloku, yan ve güvenlik getirici önlemlerin indirimden sonra görüşülmesini istemektedir.

1973'ten beri süren MBFR görüşmelerinde Batı'nın tutumuna değişiklik getiren bazı önerilerin Doğu Bloku'na duyurulması ve Doğu'nun da bu önerilere olumlu cevap vermesiyle gelişme sağlanmış ve tarafların görüşleri arasında, özellikle ikinci aşama indirimleriyle ilgili güvenceler, Sovyet tanklarında indirim ve ortak tavanlar gibi konularda yaklaşma olmuştur.

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde, MBFR görüşmelerinde önemli bir ilerleme kaydedilmedi. Ancak 1970'li yılların başlarından beri süren bu görüşmelerden elde edilen değerli bilgi ve deneyler boşa çıkmadı. Çünkü MBFR'ın bittiği yerde 1988 yılında Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKUM-CFE) başladı. AKKUM'un çalışma konusu yalnız Doğu ve Orta Avrupa ile sınırlı değildir. Atlantik'ten Urallar'a kadar bütün Avrupa'da NATO ve Varşova Paktı'na ait klasik silahlarda indirim ve daha tabanda denge sağlamak amaçlanmaktaydı. AKKUM'un başarısıyla nükleer eşik yükselmiş, Avrupa'da askeri denge sağlanarak yumuşama ortamının gelişmesine önemli katkıda bulunulmuştur. Ayrıca kuvvetlerin indirilmesiyle, herhangi bir saldırının uyarı zamanı artmış ve bu da caydırıcılığı güçlendirerek silah istikrarının sağlanmasına yardımcı olmuştur.

4. Latin Amerika'da Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması

Tlatelolco Antlaşması da denen ve Latin Amerika kıtasını nükleer silahlardan arındıran antlaşma Meksiko'da 1967 yılında imzalandı. 1980 yılına gelindiğinde, antlaşma 25 Latin Amerika ülkesi tarafından imzalanmış ve 22'si tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Antlaşma iki protokolden oluşmaktadır. Birinci protokol Latin Amerika ve Kuzey Amerika'da toprak çıkarları bulunan devletler için

yapılmıştır. İkinci protokol ise bütün nükleer güce sahip ülkeleri içermektedir. Latin Amerika'da nükleer silah yasaklanmıştır ve nükleer devletler kıtadaki üslerine bu silahları konuşlandıramayacaklardır. Yine 1980'lere gelindiğinde, ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin ikinci protokolü kabul etmişlerdir. Antlaşma ayrıca hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleyecek olan işlevsel bir mekanizma da kurmuştur.

Tlatelolco Antlaşması, bölge devletleri tarafından belirli bir bölgeyi nükleer silahlardan arındıran ilk antlaşma olarak önemlidir. Tek olumsuz yanı, nükleer programlara sahip Arjantin, Brezilya, Şili ve Küba'nın antlaşmayı tümüyle kabul etmemiş olmalarıdır. Tlatelolco Antlaşması, Afrika, Pasifik ve Ortadoğu gibi bölgelerde benzeri antlaşmalara örnek oluşturması açısından da önemlidir.

5. Denizyatağı Antlaşması

Nükleer silahlarla kitle halinde yıkıma yol açabilecek öteki silahların, devletlerin 12 millik karasularının ötesinde, okyanusların denizyatağına konuşlandırılmasını yasaklayan antlaşma 1971 yılında yapıldı. Denizyatağı antlaşması, 1970'te BM Genel Kurulu'nun 25. toplantısında hazırlanmış ve 1971 yılında devletlerin imza ve onayına açılmıştır. ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere gibi nükleer silaha sahip devletler de dahil, antlaşma dünya ülkelerinin çoğunluğu tarafından imzalanmıştır. Yukardaki üç ülke aynı zamanda onaylamış bulunmaktadırlar.

Denizyatağı Antlaşması, Antarktika'yı (1959), dış uzayı (1967) ve Latin Amerika'yı (1967) nükleer silahlardan arındıran antlaşmaları tamamlar niteliktedir. Ancak antlaşmanın, devletlerin 12 millik bitişik bölgelerine nükleer silah yerleştirmelerini yasaklamadığından, önemi gölgelen-

mektedir. Ayrıca Fransa ve ÇHC gibi iki nükleer gücün antlaşmayı imzalamaması da bir zayıflık unsuru olarak kabul edilmelidir. Antlaşmayı eleştirenler, iki süper devletin zaten denizyatağına nükleer silahlar yerleştirmek istemediğini söylemekte, destekleyenler ise, denizyatağında bir silahlanma yarışı başlamadan hukuki bir yasak getirilmesinin avantajlarını vurgulamaktadırlar. Ancak şu da var ki, denizyatağına konmasa bile, dünya denizlerinde dolaşan nükleer denizaltıların taşıdıkları nükleer silahlar ve fırlatma sistemleri, denizleri güvenli bölgeler olmaktan çıkarmaktadır.

6. Orta Erimli Nükleer Füzelerin Yasaklanması Anlaşması (INF)

1980'li yıllarla birlikte Avrupa'daki silah dengesini kendi lehine çevirmeye çalışan Sovyetler Birliği, orta erimli ve Avrupa'ya yönelik SS-20 füzelerini gerek kendi topraklarına, gerekse Doğu Avrupa'daki müttefiklerine yerleştirmeye başlamıştı. ABD'nin buna verdiği cevap, yine orta erimli Pershing II ve Cruise füzelerinin Avrupa'ya yerleştirilmesi oldu. Ancak 1985'te Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde işbaşına geçmesi ve ABD'de Başkan Reagan'ın, başkanlığının ilk yıllarından sonra silahsızlanma çabalarına olumlu yaklaşmasıyla, iki ülke arasında INF denen orta erimli füzelerin yasaklanması görüşmeleri başladı. Bu sonucun alınmasında Avrupa ülkeleri kamuoyundaki nükleer silah karşıtı görüşlerin ve hareketlerin de etkisi vardır. Cenevre' de yapılan öngörüşmelerden sonra, 18 Eylül'de iki tarafın görüş birliğine vardıkları açıklandı. Bu arada stratejik nükleer silahların sınırlandırılması görüşmeleri de sürmekteydi. 24 Kasım'da Cenevre'de buluşan Dışişleri Bakanları Shultz ve Şevardnadze, her iki ülkenin erimleri 500 ile 5499 km. ara-

sında olan nükleer füzelerini yasaklayan, yani Avrupa'da tümünün yok edilmesini öngören (0 çözüm) bir anlaşmanın koşullarını belirlediler. İki önder arasındaki doruk toplantısı 8-10 Aralık 1987'de Washington'da gerçekleşti ve 8 Aralık'ta INF Antlaşması imzalandı.

Bu antlaşma, soğuk savaşın iki önderi arasında gerçekleşen ilk sıfır çözümlü nükleer silah antlaşmasıydı ve bu yönüyle ABD ile Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan yumuşamanın gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. INF'in yarattığı iyimserlik havası içinde START görüşmelerinin de kısa bir süre içinde olumlu bir sonuca varacağı umudu doğdu.

Kruşçev Sonrası Çin-Sovyet Anlaşmazlığı

1. Ödün Bekleme Dönemi

Kruşçev'in iktidardan düşürülüşünden hemen sonra, ÇHC yöneticileri Sovyet önderlerine 1964 Ekiminde bir tebrik mektubu gönderdiler. Burada yeni önderler tebrik edilmekte, Sovyetler'in ekonomi ve uzay çalışmalarındaki başarıları övülmekteydi. Yeni Sovyet önderleri ise, Kasım ayında verdikleri cevapta, Sovyet ve Çin partileri arasındaki ve uluslararası komünist hareket içindeki dayanışmanın güçlendirilmesi dileğinde bulundular. Her iki tarafın da açık polemiğe bir son vermekte kendi çıkarlarına bazı sonuçlar bekledikleri açıktı. Sovyet önderleri Çin ile yakınlaşmayı ümit ediyorlar ve böylece Çin'e yapılan sert saldırıların öteki komünist devletler üzerindeki kötü etkisini ortadan kaldırıp Doğu Bloku'nun Moskova'nın önderliğinde yeniden birliğine kavuşmasını istiyorlardı. Çin önderleri ise yeni Sovyet önderlerinin Kruşçev politikasından Pekin lehine ne ölçüde ödün vereceklerini görmek için bekliyorlardı.

Bu hava içinde, Leonid Brejnev verdiği bir demeçte Sovyet dış politikasının değişmeyeceğini ve bu politikanın "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi üzerinde sürdürüleceğini açıkladı. Yani Sovyet önderleri görüşmeler yoluyla anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için kapıyı açık bırakmakla birlikte, Pekin'in beklediği ödünleri vermeye yanaşmamışlar, Kruşçev'in 1956 yılında ortaya koyduğu temel ilkeleri değiştirmek istememişlerdir. Bu tutumun temel nedeni, Sovyet dış politikasının özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

2. Sovyet Dış Politikasının Temel Özellikleri

Belirli bir süreç içinde açıkça ortaya çıkacaktır ki iki ülke arasındaki ilişkilerdeki bunalımın nedeni Kruşçev'in kişiliği değildi. Bunun temel nedenini Stalin sonrası dönemin özelliklerinde, Sovyet ekonomisinde, toplumdaki değişen koşullarda ve dolayısıyla kendi dış politikasında aramak yanlış olmayacaktır. Yeni Sovyet önderleri şu amaçları gerçekleştirmek istemekteydiler:

(i) Yeni Sovyet önderleri, her şeyden önce, iktidarlarını güçlendirmek peşindeydiler. Çin'e temel ödünler vererek, gerek parti içinde gerek Sovyet toplumunda güçlü bir muhalefetle karşılaşmak her zaman mümkündü.

(ii) Sovyet ekonomisini daha akılcı ve sağlam temellere dayandırmak görevi omuzlarındaydı. Gelişmiş ve her gün biraz daha gelişmekte olan Sovyet ekonomisini, ortodoks Marksizme uygun olarak yönetmenin doğru olmadığını anlamışlardı.

(iii) Uluslararası komünist harekette Moskova'nın yerini sağlamlaştırmak, Sovyet önderlerinin blok içinde en çok önem verdikleri konuydu. Pekin'e temelde bazı ödün-

ler vermek, onun dümen suyundan gitmek olacaktı, ki bu durum Moskova'nın prestijini sarsabilirdi.

(iv) Dış politikada, Batı'nın Sovyetler'in karşısına birleşik bir nükleer güçle çıkmasını önlemek, Sovyet önderlerine öteki sorunlardan daha önemli görünmekteydi. Bu yüzden, Batı'ya özellikle nükleer silahlar konusunda esnek bir politikayla yaklaşmak gerekiyordu. Bu noktada Çin'e ödün veremezlerdi. Üstelik Çin'in Güneydoğu Asya ve Hindistan'a doğru ilerlemesini ve buralarda Moskova aleyhine gücünü artırmasını da önlemek istiyorlardı.

İşte bu nedenlerle, yeni Sovyet önderlerinin, Çin'in yakınlaşma için koşul olarak ortaya koyduğu temel ödünleri vermesi çok güçtü. Bunun için "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi hemen tekrarlanmış, Çin'in toplanmasını istemediği komünist partiler konferansının üstünden hemen sünger geçirilmemiş ve Brejnev, doğrudan Çin'i hedef alarak, nükleer silahların yayılmasına karşı olduklarını belirtmiştir.

3. İlişkilerin Yeniden Bozulması

1965 yılının yazında toplanması kararlaştırılmış bulunan Asya-Afrika ülkelerinin konferansına Sovyetler'in de katılmak istemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine ve polemiğin ağırlaşmasına yol açtı. Sovyetler Birliği 1955 yılındaki Bandung Konferansı'na katılmamıştı. Bu konferansta ÇHC alanı boş bulmuş ve bağlantısız ülkeler üzerindeki etkisini Moskova aleyhine artırmaya başlamıştı. Yeni Sovyet önderleri bu yanlışı bir daha tekrarlamamak ve böylece Çin'in eline yeni olanaklar vermemek istemişler ve Cezayir'de toplanacak olan ikinci konferansa katılmak için yollar aramaya başlayarak, bu yolda Hindistan'ı kullanmak yoluna gitmişlerdi. Bu katılma isteği ÇHC'yi endi-

şelendirmiş ve Sovyetler'in bir Asya devleti olmadığı gerekçesiyle bunu engellemeye çalışmıştı.

1965 yılının başında ABD'nin Kuzey Vietnam'ı bombalamasıyla ağırlaşan Vietnam bunalımı, tüm uluslararası ilişkileri bozduğu gibi, Çin-Sovyet ilişkilerine de olumsuz etki yaptı ve Çin önderleri Sovyetler'e saldırabilmek için aradıkları fırsatı yakaladılar. Başlangıçta Vietnam bunalımının iki ülkeyi birbirine yaklaştıracağı sanılıyordu. Ancak iki ülkenin soruna bakış açıları değişikti. Sovyetler Birliği'ne göre Vietnam'da ABD saldırgandı ve bu hareketiyle dünya barışını ve "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini tehlikeye düşürmekteydi. Çin'e göre ise ABD Çin'i kalıbı içerisinde tutabilmek için Vietnam'daydı ve Hindiçini'nde Çin'in uluslararası planda ve özellikle Asya-Afrika'nın yeni bağımsız ülkeleri arasında prestijini artıracak olan bir ulusal kurtuluş savaşı sürmekteydi. İşte bu değişik ve hatta birbirine zıt iki görüş yüzünden iki ülkenin arası daha da açılmış, Sovyetler'in işi tatlıya bağlama çabası, Çin'in eline, Moskova'ya karşı kullanılacak silahlar vermişti.

4. *"Çin'i Çevreleme Politikası"*

ÇHC yöneticilerine göre Sovyetler'in "birlikte hareket" ve "Kuzey Vietnam'a yardım" iddiaları birer hileydi. Çünkü Çin yorumuna göre Sovyetler'in Kuzey Vietnam'a yardımını ABD de onaylamakta ve hatta asker yollamasını istemekteydi. Kuzey Vietnam'a Sovyet askeri egemen olduğu takdirde, sorun iki ülke arasında kalacak, ABD, emperyalizmini uygulamakta karşısında kendisi gibi düşünen bir devlet bulacak ve sorun çözüme bağlanacaktı. Çin, Sovyet davranışlarını Sovyet-Amerikan işbirliği açısından görmekte ya da öyle görmek istemekteydi.

Aslında Çin, Vietnam'a Sovyet müdahalesine daha geniş bir çerçeve içinde bakmakta ve bunu ABD ile Sovyetler

Birliği'nin "Çin'i çevreleme politikalarının" bir bölümü olarak yorumlamaktaydı. İşin aslına bakılırsa, 1966 yılından başlayarak, Sovyetler Birliği Çin'e karşı Asya'da durumunu kuvvetlendirmek için bazı girişimlerde bulunmuştu. Bunlar arasında şunlar sayılabilir: (i) Ocak 1966'da Brejnev'in Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ni ziyareti sonunda iki ülke arasında bir Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanması; (ii) SBKP'nin güçlü adamı A. N. Şelepin'in Kuzey Vietnam'ı ziyareti sonunda iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve bir yardım antlaşmasının imzalanması; (iii) Ocak 1966'da Sovyet Başbakanı Kosigin'in girişimiyle Taşkent'te Hindistan ile Pakistan arasında gerçekleştirilen antlaşma ve Sovyetler'in bu yolla Çin'in yanı başında etkinlik kazanması; (iv) 1966 Temmuzunda Sovyet Dışişleri Bakanı A. Gromiko'nun Japonya'yı ziyaretiyle iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulması ve bir de ticaret anlaşması imzalanması.

ÇHC bu ziyaretleri, Asya'da Çin'e ve devrimine karşı Sovyetler Birliği, ABD ve Japonya arasında kurulmakta olan bir "Kutsal İttifak" olarak değerlendirdi. Dikkat edilirse görülmektedir ki, Sovyetler'in ilişkilerini geliştirmek istediği bu dört ülke, Çin'i de dört yönden çevrelemekteydi. İşte bu yüzden, Çin Sovyetler Birliği'ni, ABD ile işbirliği halinde, Çin'i "çevrelemek"le suçlamıştı. Bugün böyle bir "kutsal ittifakın" yeniden kurulması biraz zorlama olarak görülebilir. Daha önce değinildiği gibi, bugün ABD ile Rusya arasında özellikle Uzakdoğu konusunda bir yakınlık gözlenmektedir. Her ne kadar Rusya Uzakdoğu'da Çin ile ilişkilerine özel bir önem vermekteyse de, Çin'in ilerde Orta Asya Cumhuriyetleri ile kuracağı yakın ilişki ve bu ülkelerden Çin ve Sovyet sınırına bitişik olanlarda etkisini artırması, yöredeki gelişmelere karşı duyarlı olan Rusya'da

endişe yaratabilir ve bu devlet ABD ve Japonya ile birlikte hareket etme fırsatlarını kollayabilir.

Yine otuz yıl öncesine dönersek, Kruşçev'in düşürülüşünden sonraki gelişmeler, iki devlet arasındaki anlaşmazlığın niteliğini, Kruşçev dönemine göre daha açık olarak ortaya çıkarmıştır. Gerçekten, Moskova-Pekin çatışması, iki büyük ve komşu devletin yaşamsal ulusal çıkarlarının, askeri, ekonomik ve etki alanı kurma mücadelelerinin işin içine girdiği bir uyuşmazlıktı. Kruşçev'in düşüşü çatışmanın bu niteliğini değiştirmemiş ve hatta daha belirgin bir hale getirmişti.

Amerikan Dış Politikası

1970'lerle birlikte ABD'nin izlediği dış politikanın iki önemli özelliği belirgin bir biçim almaya başlamıştır. Bu bakımdan, Amerikan dış politikasını iki başlık altında incelemek anlamlı olacaktır. Birincisi, özellikle 1976'dan sonra Carter ve 1981'den sonra Reagan yönetimlerinin NATO'ya artan bir önem verip, askeri açıdan örgütü güçlendirmeye çalışmaları ve Reagan'ın Avrupa'daki yumuşamaya artık bel bağlamamasıdır. Her ikisi de Helsinki Belgesi'nin ilk iki "sepetini" bir kenara bırakıp "üçüncü sepet" üzerinde durmuşlar, Sovyetler Birliği'nde rejim aleyhtarlarına uygulanan baskı politikasını şiddetle eleştirmişler ve Polonya olaylarının açıkça gösterdiği gibi, insan haklarını siyasal bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır. Amerikan dış politikasının ikinci amacı ise Başkan Nixon'ın 1972 yılında Pekin'i ziyaret edip Çin ile ilişkileri "normalleştirme" kararına varmasından sonraki dönemde, Sovyetler'i ve ikinci derecede önemli olmak üzere ÇHC'yi en az iki cephede askeri, siyasal ve ekonomik baskı altında bırakıp, dünya politikasındaki oynaklık yeteneğini artırmaktı.

Ayrıntılarından arındırılırsa, 1972-1976 döneminin, yani Başkan Ford ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in dış politikasının özü, ABD açısından yumuşamanın ve Sovyetler'le ilişkilerin önceliğe sahip olduğu anlayışıydı. Bu anlayışa göre, temelde hâlâ iki kutuplu niteliğini sürdüren ve kitlesel ölüm tehdidinin gerçek bir tehlike olduğu bugünkü yeryüzünde, "insan hakları" gibi evrensel nitelikte ahlaki bir değerin, Sovyetler Birliği'nin içişlerine karışma derecesine varacak kadar ileri bir ölçüde savunulması doğru değildi. Çünkü böyle bir tutum, doğal olarak, ya barışı tehlikeye sokacak ya da en azından yeniden soğuk savaş yıllarına dönülecektir. Her iki durumda da özlenen insani amaçlar gerçekleşemeyecekti. Bu durumda her iki tarafça da tanımlanmış ve üzerinde anlaşmaya varılmış bir istikrar, Avrupa'nın son zamanlarda en büyük ihtiyacıydı. Bu tür bir istikrar da ancak Sovyetler'le varılacak anlayış birliğiyle sağlanabilirdi. İşte daha önce incelenen Helsinki Belgesi, ancak böyle bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmış ve Avrupa'da yumuşama gerçekleşmiştir. Kısacası, 1972-1976 döneminin Amerikan dış politikası, "ya yumuşama ya da nükleer savaş" anlayışına dayanmaktaydı.

1976-1980 döneminde, yeni Başkan Jimmy Carter, Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ve Ulusal Güvenlik İşleri Danışmanı Zbigniev Brzezinski yönetiminin dış politikası, bir önceki yönetimin dış politikasını temelde sürdürmüş olmakla birlikte, bazı önemli değerlendirme ve uygulama farkları ortaya çıkmıştı. Carter yönetimine göre ABD yumuşama uğruna Sovyetler'e çok ödün vermiştir. Bunun nedeni ise bu sürecin Amerikan dış politikasına yarar sağlayacak bir "araç" durumundan, "amaç" durumuna getirilmiş olmasıydı. "Ya yumuşama ya da nükleer savaş" görüşü

yanlıştı. Çünkü Amerikan-Sovyet ilişkilerinin niteliği ne olursa olsun, güçlü bir NATO, Sovyetler'e karşı caydırıcılığı sağlayacaktı. Yumuşama durağan bir olgu değildi ve Sovyet iç ve dış politikasında adım adım ama köklü bir değişiklik yaratmak için kullanılmalıydı. Bu da ancak güçlü bir NATO' nun Sovyet klasik ve nükleer gücünü dengelemesiyle olanaklıydı. İşte bu amaçla ABD, Aralık 1979'daki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Batı Avrupa ülkelerine Pershing ve Cruise gibi orta menzilli güdümlü füzelerin konuşlandırılması için çok çaba harcamış ve toplantıdan bu yolda bir karar çıkmıştır. Kısacası, Carter yönetiminin dış politikası şöyle özetlenebilirdi: Sovyetler Birliği ile ilişkiler artık Amerikan dış politikasının başat boyutu olmaktan çıkarılmalı, daha cesur ve kapsamlı bir dış politika izlenmeliydi. NATO güçlendirilmeli, ABD'nin asıl Batı Avrupa, Japonya ve ÇHC ile ilişkilerine önem verilmeliydi.

Başkan Carter, 1977 yılında yaptığı bir açıklamada, Amerikan-Sovyet ilişkilerinde iki dönemi birbirinden ayırmaktaydı. 1945-1965 döneminde, ABD hemen hemen her alanda Sovyetler'e karşı tam bir üstünlüğe sahipti. 1965'ten sonra ise Sovyetler en azından askeri strateji açısından denkliği sağlamış ve hatta Avrupa'da üstünlüğü eline geçirmeye başlamıştı. İşte Batı Avrupa ülkelerine yerleştirilecek orta menzilli Amerikan füzeleri bu üstünlüğe karşı dengeyi sağlayacaktı. Stratejik denge bir yana bırakılırsa, ABD ekonomik, teknolojik ve siyasal etki alanlarında hâlâ büyük bir üstünlüğe sahipti. İşte bu üstünlük, Carter'a göre, Sovyetler'den gerek askeri gerekse siyasal alanda ödün koparmak için kullanılmalıydı. Ayrıca 1978 yılında yayımladığı bir bildiride, ABD'nin Doğu Asya, Ortadoğu, Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'nde tarihsel sorumlulukları bulunduğunu belirtmekte ve bu sorumluluğun gereklerinin yerine getirilmesi için her zaman ve her yerde kullanılabilecek

"çevik kuvvetlerin" geliştirilmesini istemekteydi. Bunun için de Amerikan kuvvetlerinin oynaklığı geliştirilmeli ve klasik kuvvetlerin artırılması yoluna gidilmeliydi.

Başkan Reagan, Carter'ın bu özetlenen politikasını, belki de daha büyük bir hevesle sürdürdü denebilir. Reagan'a göre Sovyetler Birliği yumuşamayı kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek ve etkisini yaymak için iyi bir araç olarak kullanmıştı. Bu durumu tersine çevirmek için, Reagan iktidarının ilk dört yılı içinde "kötülük imparatorluğu" adını verdiği Sovyetler Birliği'ne karşı askeri, ekonomik ve siyasal açıdan güçlü olma yönünde önemli adımlar atılmıştı. Reagan, 1984 yılında yaptığı bir açıklamada, yukardaki konularda başarı sağlandığını ve böylece Sovyetler Birliği ile gerçekçi ve işleyebilir ilişkiler içine girilebileceğini söylemişti. Ayrıca 1985 yılında nükleer silahların azaltılması ve kuvvet kullanma tehdidinin ortadan kaldırılması için Sovyetler Birliği ile diyaloğa girişilebileceğini belirtmişti.

Batı Avrupa devletleri ile ABD arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi akla zorunlu olarak NATO ittifakı içindeki ilişkileri getirmektedir. Başkan Reagan, Carter yönetiminin "NATO'yu güçlendirme politikasını" daha büyük bir hevesle sürdürmüş olmakla birlikte, uzun bir süreden beri devam eden temel bir çelişkiye rahatlatıcı bir çözüm de bulunmuş değildi. Bu temel çelişki, "ABD'nin tüm yeryüzüne yayılmış global çıkarları ve politikası içinde Avrupa'nın rolünün ne olacağı" sorusunda odaklaşmaktaydı.

ABD'nin Pasifik bölgesindeki ülkelerle ticareti, Batı Avrupa ile ticaretini geride bırakmaktaydı. ABD dış politikasındaki önceliği hangi bölgeye verecekti? ABD Sovyet Bloku'nun NATO bölgesine tehdidini, tüm dünya çapındaki Sovyet tehdidi çerçevesi içinde değerlendirmekteydi. Batı Avrupa ülkeleri ise, özellikle yumuşama dönemiyle bir-

likte, NATO bölgesine tehdidi, tüm dünya çapındaki Sovyet tehdidi çerçevesinde değerlendirmekteydi. Yani bunu ABD kadar ciddi değerlendirmiyorlardı. Reagan yönetiminin ABD'de uyguladığı yüksek faiz ve himaye politikası, Batı Avrupa ekonomilerini rahatsız etmeye başlamıştı. Batı Avrupa devletleri, ABD'nin Latin Amerika'daki sert ve Ortadoğu'daki İsrail yanlısı politikasını eleştirmekteydiler. Bu ülkelerle birlikte Japonya'nın Ortadoğu petrolüne ABD'den daha çok olan bağımlılığı, bölgeye yönelik dış politikalarını yumuşatmıştı. İşte tüm bu konular 1980'lerin sonlarında NATO müttefikleri arasındaki ilişkileri gölgeleyebilecek nitelikteydi ve gelişmeleri ABD'nin yukarda belirtilen temel çelişkiye bulacağı çözüm biçimlendirecekti. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Sovyet blokunun ortadan kalkması, ABD Başkanı'na, hemen hemen hiç zorlanmadan, rahat ve avantajlı bir "çözüm" bulduracaktır.

2. *Genişleyen "Çevreleme Politikası"*

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Truman Doktrini, NATO ve CENTO aracılığıyla, Sovyetler Birliği'nin Avrupa ve Ortadoğu'da genişleme olasılığına karşı bir "çevreleme" ya da "durdurma" politikası uygulamaya başlamıştı. Bu politika soğuk savaş döneminin tipik özelliklerini taşımakta ve bunalım bölgesi olarak Avrupa'ya öncelik tanımaktaydı. Ancak gerek "dehşet dengesi"nin yerleşmesi, gerek Avrupa devletlerinin göreli olarak daha bağımsız bir politika izlemeleri ve gerekse yumuşamanın ortaya çıkmasıyla, bu katı çevreleme politikası eski sıcaklığını yitirmiş bulunmaktaydı. Dünya uluslararası sisteminin giderek genişlemesi, yani globalleşmesinin etkisiyle, Sovyet-Amerikan çatışması, Avrupa'nın ortası ve Avrasya'nın yakın çevresinden, Afrika, Ortadoğu, Hint Okyanusu ve

Doğu Asya'ya doğru yayılmış bulunmaktaydı. Kısacası, bu bölgelerde görülen, bir bakıma Avrupa kıtasında belki de ölmüş bulunan soğuk savaşın, daha geniş ölçekte "hortlamasıydı".

Böylesine bir uluslararası ortamda Amerikan yöneticilerinin düşüncesine göre, Sovyetler Birliği'nin, şimdi ABD ile ilişkilerini normalleştirmiş olan ÇHC ile başa çıkabilmesi için ABD'yi Doğu Asya'dan uzaklaştırması, Avrupa'da savunma durumuna sokması ve stratejik dengeyi kendi yararına bozması gerekmekteydi. Sovyetler Birliği'nin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasından sonra genişletmeye çalışması, yeni klasik ve nükleer silahlarla (SS-19 ve SS-20) Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek bir üstünlüğe yükselmesi, bu yönde adımlar olarak değerlendirilmekteydi. İşte Amerikan dış politikasının görevi, bu planların bozulması ve böylece Sovyetler'in Avrupa'da yine savunma durumuna geçirilmesiydi. Bunların sonucu olarak, ABD'nin Doğu Asya'daki yeni "dostu" ÇHC'nin doğudaki baskısıyla birlikte düşünülürse, güçlendirilecek NATO çizgisiyle, Sovyetler Birliği iki cepheden sıkıştırılmış durumda kalacak ve dünyanın öteki bölgelerindeki serüvenci tutumu sona erecekti. Bu sonucu sağlayacak politika, bir yandan ÇHC ile ilişkilerin geliştirilmesi, öte yandan NATO'nun askeri gücünün artırılması ve insan haklarının siyasal bir silah olarak Sovyetler'e karşı kullanılmasıydı. NATO üyesi bazı Batı Avrupa ülkelerine orta menzilli nükleer füzelerin yerleştirilmesi, bu politikanın uygulama alanına konmasından başka bir şey değildi. Bu stratejinin, Sovyetler Birliği'ni askeri alanda zorlayarak, dağılmasına yol açan etmenlerden biri olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır ve doğrunun bugünden görülmesi kolay değildir.

Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde işbaşına gelmesi, Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme hareketi,

Varşova Paktı' nın ortadan kalkması ve bu gelişmelerden sonra Avrupa'ya yönelik bir "Doğu tehdidinin" ortadan kalkmasıyla, yukarıda özetlenen stratejide niteliği belirgin bir biçimde ortaya çıkmayan değişiklikler olmuştur. Bunlardan başlıcası, NATO'nun artık siyasal niteliği askeri niteliğine üstün gelen bir örgüt biçimine dönüşmesi ve NATO'ya, anlaşmasında belirtilen bölgenin dışından (örneğin Ortadoğu'dan) gelebilecek tehditlere karşı yeni bir işlev kazanmasıdır. Ayrıca NATO, ABD'nin, Avrupa'nın ilerde alacağı yeni biçime müdahele edebileceği ya da kıtada varlığını sürdürebileceği bir örgüt olarak da değerlendirilebilir. Macaristan 1991'de ortak üye olmuş, ABD'nin "Barış için Ortaklık" önerisi genellikle kabul görmüş ve eski Varşova Paktı üyelerini de içine alan bir "Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi" kurulmuştur. Bugün NATO yetkililerinin biraz gururla ve biraz da zaman kazanmak için belirttikleri gibi, örgüt Avrupa'nın istikrarının sağlanıp sürdürülmesinde Avrupa'nın "temel taşlarından" biri olarak işlevlerini devam ettirmektedir. Ayrıca NATO, 1993 yılında örgütün ortaya çıkabilecek yerel çatışmaları durdurmak için çevik kuvvet tahsis etmeye özel ağırlık vereceğini açıklayarak 1990'lı yıllardaki misyonunu da saptamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi, dağılması ve Çin-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi, ABD'nin stratejik öncelikleri arasına Ortadoğu, Orta ve Güney Amerika'yı sokmuş görünüyor. Ne kadar barışçı olursa olsun, hiçbir uluslararası sistem savaşı ve büyük devlet müdahalesini dışlayamayacağına göre, yeni oluşan dünya dengesinde ABD'nin dikkatinin bu yörelerde yoğunlaşacağı ve buralarda ortaya çıkabilecek çatışmalara müdahale edileceği öngörülebilir. Kuveyt'in işgalden kurtarılması için etkin müdahalesi ve İsrail-Arap barışı için yoğun baskısı, bu politikanın tipik örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Reagan'ın izlediği dış politikanın öncekilerden farkı, silahlanma ve yüksek teknoloji alanlarında harcamaları artırmak ve bölgesel çatışma alanlarında daha etkin bir rol oynamak olarak özetlenebilir. Bu politikayı izlerken, hem ideolojiyi ön plana çıkardı hem de görüşmelere pencereyi açık bıraktı. 1980'lerin başkanı olarak güçlenen yumuşama döneminin "mimarı" ya da mimarlarından biri olması çelişkili görünebilir. Bu konuda en büyük şansı, Sovyet önderi Mihail Gorbaçov'un kişiliğinde, Sovyetler'in iç ekonomik ve siyasal sorunlarına daha çok kaynak ve zaman ayırmak uğruna ABD ile stratejik mücadelede akıllıca ödünler vermeye hazır bir önder bulmasıdır. Gorbaçov bir kere Sovyet imparatorluğunu güç yoluyla yönetmeyi durdurunca, soğuk savaş da kendiliğinden bitti. Kısaca şu söylenebilir: Reagan, Başkan Carter'ın başlattığı politikayı, Avrupa'daki Sovyet füzelerinin karşısına daha etkili olanları yerleştirerek ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline şiddetle karşı çıkarak sürdürmüş, Başkan Bush ise bu sürecin meyvelerini toplamıştır. Başkan Clinton'ın politikası öncekilere göre daha "yalnızcı" ve tüm yeryüzünde insan haklarına önem verir görünmekteyse de bugünden kesin bir değerlendirme yapmak zordur.

Petrol Bunalımı ve OPEC

1945 yılına gelinceye kadar, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kurulup gelişmeye başlayan büyük petrol şirketleri, denetimleri altında tuttukları ülkelerin de desteğini kazanarak, Latin Amerika, Uzakdoğu ve Ortadoğu'da petrol üretme ayrıcalıkları elde etmişlerdi. Pazarları da aralarında bölüşen bu büyük petrol şirketleri, petrolün üretiminden pazarlanmasına kadar tüm sürecin denetimini ellerinde bulunduruyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ayrıcalıkları veren ülkelerdeki milliyetçi akımların, siyasal ve ekonomik bağımlılıklarının somut göstergeleri olarak büyük petrol şirketlerini görmeye başlamaları, petrol dünyasını altüst edecek gelişmelerin çıkış noktası oldu. Daha önce, ayrıcalıkları veren üretici devletler şirketlerden üretim miktarı üzerinden pay alırken, 1950'lerden başlayarak, ayrıcalık anlaşmalarında elde ettikleri değişikliklerle, şirketlerin petrol satışından elde ettikleri gelir üzerinden vergi almaya da başladılar. Böylece üretici devletler, şirketlerin yalnız "ne kadar" petrol ürettikleriyle değil, aynı zamanda bu petrolü "kaça sattıklarıyla" da ilgilenmeye başlamışlardı. Daha önce de görüldüğü gibi, bu dönemde İran'daki devletleştirme girişimi, İran hükümetinin ekonomik ve siyasal alanda yalnızlığa itilmesi yüzünden başarısız oldu. İran'daki varlıkları devletleştirilen petrol şirketleri başka ülkelerdeki üretimlerini artırarak devletleştirmeyi etkisiz duruma sokarken, öteki üretici devletler de aralarında işbirliği yapamadıklarından, İran'ı destekleyebilecek bir güç oluşturamadılar. Ancak İran'daki bu başarısızlık ve başarısızlığın temel nedeni, petrol üreten ülkeler için iyi bir ders ve örnek oldu.

1. OPEC'in Kuruluşu

1959-1960 yıllarında petrol şirketleri petrol fiyatlarını düşürmek zorunda kaldılar. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: (i) 1950' lerde dünya petrol piyasasına girmeye çalışan bağımsız petrol şirketleri, pazar bulabilmek için düşük fiyat politikası uygulamaya başlamışlardı. (ii) Sovyetler Birliği, 1950'lerde artırdığı petrol üretimini ekonomik ve siyasal olarak değerlendirebilmek için, ucuz petrol satmaya ve takas anlaşmalarıyla dünya pazarlarına girmeye başlamıştı.

(iii) ABD, 1959 yılında "zorunlu petrol kotaları" koyarak, kendi pazarını denetlemeye başlamıştı.

Düşük petrol fiyatlarından olumsuz yönde etkilenen petrol üreticisi ülkeler, aralarında başlatmış oldukları görüşmeleri sonuçlandırarak, 1960 Ağustosunda OPEC'i (*Organization of Petroleum Exporting Countries*: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kurdular. Daha sonra 13 üyeli bir örgüt durumuna gelen OPEC'in ilk ve temel amacı, petrol fiyatlarını yeniden 1959 yılındaki düzeyine çıkarmak oldu. Ayrıca başka teknik konularda da işbirliği yapan OPEC ülkeleri, uzun süre temel amaçlarına ulaşamadılarsa da bu alanda çok yararlı bir birikim oluşturdular.

OPEC'in temel amacı olan petrol fiyatlarının yükseltilmesi ise 1970'lerde gerçekleşti. 1970-1971 döneminde OPEC devletleri, üretim ve fiyat konusunda karar verme süreci açısından şirketlere üstünlüklerini kabul ettirdiler. Burada ilginç olan şudur: OPEC devletlerinin şirketlere karşı bu başarıyı sağlamalarının temel nedenlerinden biri, ABD'nin şirketleri desteklememesidir. ABD'nin çıkarları bu dönemde dünya piyasalarında petrolün yüksek bir fiyata ulaşmasını gerektiriyordu. Çünkü kurumsal ve tarihsel nedenlerden dolayı, ABD'de petrol fiyatları yüksek oluşmaktaydı. Oysa Batı Avrupa ile Japonya, neredeyse tüm petrollerini ithal etmelerine rağmen, petrolü ABD'den daha ucuza sağlayıp satış fiyatını da düşük tutabiliyorlardı. Bu durumda ABD, ürettiklerini daha pahalıya mal ettiğinden, uluslararası rekabette zararlı duruma düşmekte ve özellikle Avrupa pazarını elinden kaçırmaktaydı. Bu yüzden, dış piyasadaki petrol fiyatlarının, Amerikan iç piyasasındaki düzeye çıkartılması, bu devletin çıkarına olacaktı.

2. *OAPEC, 1973 Petrol Ambargosu, Kuveyt'in İşgali ve Etkileri*

Bu arada, 1967 Ortadoğu savaşından sonra kurulan OAPEC (*Organization of Arab Petroleum Exporting Countries*: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü), Mısır, Cezayir ve Libya gibi ülkelerin sonradan katılmasıyla, Arap petrolünün İsrail'e karşı bir "siyasal araç" olarak kullanılması için elverişli bir örgütsel taban oluşturdu. 1973 Ekiminde Ortadoğu savaşının çıkmasıyla birlikte, OAPEC, İsrail, ABD ve bazı Batı Avrupa ülkelerine karşı petrol ambargosu uygulamaya başladı. İşin aslına bakılırsa, bu ambargo etkili bir biçimde uygulanamadı ve kısa süreli oldu. Ama ambargonun yarattığı "alıcı paniği", OPEC'in petrol fiyatlarını 1974 yılına kadar tam dört kez artırmasına yardımcı oldu. Artık petrol ve dolayısıyla enerji, eskisi gibi ucuza bulunabilen bir üretim girdisi olmaktan çıkmıştı. OAPEC'in bu ambargosu kısa süreli ve etkisiz olmasına rağmen, OPEC'in yüksek fiyat politikası uzun süreli, etkili ve geriye dönüşü olmayan bir davranış kalıbı biçimiyle, etkilerini uzun yıllar sürdürdü.

Petrol fiyatlarının bu kadar kısa bir süre içinde yükselmesi, petrol ithal eden devletleri çok zor bir duruma soktu. Bunun sonucu olarak, petrol ithal eden gelişmiş Batılı devletler, bir yandan OPEC devletleriyle ikili ilişkiler kurmaya çalışırken, öte yandan da 1974 Kasımında kurdukları Uluslararası Enerji Ajansı ile OPEC'e karşı bir toplu hareket çabasına giriştiler. Petrol ithal eden Batılı devletler (i) OPEC'in "petrodolarlarını" (petrol ihracatı sonucu elde ettikleri nakit döviz) kendi ülkelerine çekebildikleri; (ii) yüksek petrol fiyatlarını sattıkları endüstri mallarına yansıtabildikleri; (iii) başka enerji kaynakları geliştirebilecek teknolojik düzeyde oldukları ve bu amaca hizmet edebile-

cek sermayeleri bulunduğu için, petrol bunalımının zararlarını büyük ölçüde azaltabilecek duruma geldiler.

Petrol ithal eden azgelişmiş ülkeler ise ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında enerji ihtiyaçlarının büyük olması ve yanlış enerji politikalarıyla petrole bağımlı durumda bulunduklarından, yüksek petrol fiyatlarının faturasını çok daha ağır bir biçimde, ekonomik kalkınmalarını durdurmak ya da en azından yavaşlatmak pahasına ödemek zorunda kaldılar. Bu ülkeler ayrıca OPEC'in "petrodolarlarını" ülkelerine çekemediklerinden ve üstelik Batıdan aldıkları endüstri mallarına da yüksek fiyat ödediklerinden, Batılı devletlere göre daha da zor duruma düştüler. Tüm bunlara rağmen, petrol ithal eden azgelişmiş ülkeler "OPEC olayını" olumlu karşılayıp onlardan siyasal desteklerini esirgememişlerdir. Batı ile girişilen "Kuzey-Güney" pazarlığında, OPEC'in kendileri için bir "koz" olmasını uman bu ülkelerin beklentilerinin boşa çıktığı söylenebilir. Ayrıca OPEC'in yardım ettiği petrol ithal eden azgelişmiş ülkeler yalnızca Arap ve Müslüman ülkelerdi ve bunların da sayısı beşi geçmemekteydi.

1973 sonrasında tüm ürkütücülüğüyle ortaya çıkan petrol bunalımının uzun süreli bir başka sonucu da 1960' larla birlikte ABD'ye karşı daha bağımsız bir politika izlemeye başlamış olan Batı Avrupa ülkelerinin, gerek ekonomik bakımdan gerek petrol yollarının etkili bir biçimde korunması açısından, ABD'ye yeniden bağlanmış olmalarıydı.

1991'deki Körfez Savaşı petrol dünyasını korkulduğu ölçüde etkilemedi. Irak'ın Kuveyt'i işgali kısa sürmüş bile olsa, Irak ile Kuveyt'in petrol ihracatı durdu ve daha önemlisi, Irak geri çekilirken Kuveyt'teki petrol kuyu ve rafinerilerini ateşe verdi. Ancak Ocak ayının başında petrol fiyatları 1990 Ağustosunda Kuveyt'in işgalinden sonra-

ki en düşük düzeyine indi. Bunun en önemli nedeni, Irak ve Kuveyt'in satamadığı petrolü karşılamak için Suudi Arabistan'ın petrol üretimini % 60 artırmasıdır. Bundan başka, ABD ve öteki Batılı ülkeler stoklarındaki petrolü piyasaya sürünce fiyatlar, ilk haftalardaki yükselişin ardından düştü ve iki yıl daha hemen hemen sabit kaldı. OPEC'in 1991 Mart ayında fiyatları yükseltmek için üretimi % 5 oranında düşürmesi de pek etkili olmadı. 1991 Ağustosunda Sovyetler'deki karışıklık bile (dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi devletiydi) Suudi Arabistan'ın, olası bir düşüşü karşılayacak ölçüde üretim artışına gideceğini açıklamasıyla petrol piyasasını allak bullak etmedi.

1991 bunalımlarının petrol piyasasını etkilememesinin bir nedeni de Kuveyt yöneticilerinin, dünyanın petrol teknolojisi yüksek devletlerinin de yardımıyla, yanan 450 petrol kuyusundaki yangını çok çabuk söndürmeleri (dört yıl tahmin edilirken, 1992 yazında hepsi sönmüştü) ve üretime başlamalarıdır.

Dünya, 1990'larda, 1970'lerdekine benzer bir petrol bunalımının ortaya çıkmasını beklememektedir. Uygulanacak bir petrol ambargosunun ya da fiyatların yapay bir biçimde yükseltilmesinin etkileri azalmış görünmektedir. Her şeyden önce, petrol ithal eden gelişmiş ülkeler, petrolün yerine geçecek enerji kaynaklarını seferber etmişler ve enerji kaynağı olarak petrole bağımlılıklarını belirli ölçüde azaltmışlardır. İkinci olarak, ülke içinde aldıkları çeşitli tedbirlerle petrol tasarrufu sağlamada beklenmedik başarı kazanmışlardır. Üstelik petrol ihraç eden ülkeler arasında da fiyat konusunda tam bir anlaşmaya varılamamaktadır. Petrol rezervi az olan ülkeler, kısa zamanda elde edecekleri petrol geliriyle kalkınmalarını kısa sürede gerçekleştirmek ve dolayısıyla fiyatları yükseltmek isterken, petrol rezervi büyük olan (Suudi Arabistan gibi) ülkeler, uzun vadeli ve

sürekli bir gelir için fiyatların yükseltilmesine karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca fiyatların denetimsiz bir biçimde yükseltilmesi, petrol ithal eden gelişmiş ülkeleri, petrolün yerine geçecek öteki enerji kaynaklarının daha büyük bir gayret ve hevesle geliştirilmesi yoluna iteceğinden, uzun vadede ters sonuçlar doğuracağı anlayışı da yerleşmeye başlamıştır.

Avrupa'da Soğuk Savaşın Sonu ve Yeniden Yapılanma

Yeryüzünün en çok savaş, çatışma ve anlaşmazlıklarına konu olan Avrupa, 1980'li yılların ortalarından başlayarak, beklenmedik ve şaşırtıcı bir döneme girdi. Bu dönemde, üzerinde en çok konuşulan konular, Avrupa'nın doğusundaki demokratikleşme, iki Almanya'nın birleşmesi ve yakın bir gelecekte olmasa bile, mutlaka gerçekleşecek gibi görünen Avrupa birliği. Ancak bu konularla ilgili belirsizlikler de var. Her şeyden önce, Avrupa ulusları çatışmalarla dolu yakın geçmişlerini unutabilecekler mi, yoksa değişen koşullar altında su yüzüne çıkacak eski düşmanlıklar yeni istikrarsızlıklara mı yol açacak? Soğuk savaş döneminin dar davranış kalıplarının yarattığı iki kutuplu istikrar yerini nasıl bir düzene bırakacak? Hatta özellikle Doğu Avrupa insanı, soğuk savaşın istikrarını aratacak bir yerel çatışmalar ve ekonomik bunalımlar dönemine mi girecek? Bu ve benzeri soruların yanıtları, yirmi birinci yüzyılın ilk on yılı içinde verilecek. Bugün üzerinde durulması gereken, Avrupa'da 40 yıllık Soğuk Savaşı ortadan kaldıran temel olgulardır. Bunlar bilindiğinde, ileriye yönelik öngörülerde bulunulabilir.

1. Gorbaçov'un Yeni Politikası

a) Özellikleri

1985 yılında SBKP Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, Sovyet iç ve dış politikasında gerçekten "köklü" diye adlandırılabilecek değişiklikleri başlatan bir önderdir. Bu değişikliklerin niteliğini anlayabilmek için, geçmişi özetlemek gerekiyor. Otuz yıllık Stalin döneminin belirgin özellikleri (daha önce de değinildiği gibi) şunlardı: (i) Stalin diktası ve kültü; (ii) Siyasal terör; (iii) Komünist Parti tekeli; (iv) Devlet işlerinin her alanında kapalılık; (v) Komünist dünyanın tek parçalı bütünlüğü.

Sovyetler'deki değişiklik, küçük çapta da olsa, 1950'lerin ortasında Kruşçev döneminde başlamıştı. 1956- 1961 yılları arasındaki SBKP'nin 20., 21. ve 22. Kongrelerinde, Stalin döneminin ilk iki niteliği son buldu. Ancak Gorbaçov'a kadar Komünist Parti tekeli, kapalılık ve tek parçalı bütünlük, önemli bir değişikliğe uğramadan sürdü. İşte Gorbaçov "açıklık" (*glasnost*) ve "yeniden yapılanma" (*perestroika*) politikalarıyla ve belirli bir süreç içinde siyasal, ekonomik ve toplumsal bir dönüşümü başlattı. *Perestroika* kitabıyla Sovyet yönetiminin aksayan yönlerini sert biçimde eleştirdi ve onu toplumun eleştirisine de açtı. "Açıklık" politikasıyla da, ayrıcalıklı ve kapalı bir bürokratik seçkinler grubu tarafından yönetilen Sovyet toplumunda genç ve yetenekli kişilerin yönetici durumuna geçmeleri amaçlanıyordu.

Gorbaçov işe, 1985'te alkolizmle mücadeleyle başladı ve başarısı, Sovyet halkına, inandırıcı ve izlenmesi gereken bir önder olduğunu kanıtladı. Daha sonra yolsuzluklara karşı mücadele vererek yönetimde açıklık ilkesini yerleştirmeye çalıştı. Ama yapılacak büyük reformun kesin çizgileriyle asıl belirlenmesi, 1986 Şubatındaki SBKP'nin 27.

Kongresi'nde oldu. Kongre'nin kabul ettiği kararlar, parti içinde açık eleştirinin getirilmesi, kapitalizmden sosyalizme geçişte proletarya diktatörlüğünün önkoşul olmadığı ve tüketim maddelerinin üretiminin artırılmasıyla bu maddelerin niteliğinin yükseltilmesi olarak özetlenebilir.

27. Kongre'de anlatımını bulan kararların gerçekleşebilmesi Gorbaçov'a göre iki koşula bağlıydı: (i) Savunma harcamalarının azaltılmasıyla ortaya çıkacak mali kaynakların ülke ekonomisinin yeniden yapılmasına ve geliştirilmesine harcanması. Bu Gorbaçov'un 1986'da başlayan silahsızlanma önerilerinin temel nedenini oluşturur. (ii) Komünist Parti ile toplumun köklü dönüşümü. Bu ise büyük ölçüde Sovyet halkının siyasal reformları içtenlikle benimsemesine bağlıydı. Gorbaçov, ekonomik alanda başarı kazanıp halkın günlük sıkıntılarını ortadan kaldırmadan, reformların benimsenmesinin ve dolayısıyla "yeniden yapılanma"nın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını anlamıştı. Sovyet yurttaşlarının yaşam koşulları 10-20 yıllık dönemde iyileşmemiş, merkeziyetçi ekonomik yapı, tüketim malları kıtlığını ve doğal olarak karaborsayı yaratmıştı. Dolayısıyla, özellikle tüketim mallarında üretimi artırmak yaşamsal bir önem kazandı. Bu alanda başarı kazanmadan Sovyet halkını "yeniden yapılanma" ve "açıklık" politikalarıyla ilgilendirmek ve sürekli desteğini sağlamak çok zordu.

Üstelik, kısa bir süre içinde, gerçekleştirilmeye çalışılan yeniliklere, daha köktenci önlemlerden ve tutuculardan tepki de gelmeye başladı. Ekonomik bunalım altında ezilen işçileri ve toplumun başka kesimlerini kışkırtan tutucuların çoğunlukta bulundukları yer ise Komünist Parti'ydi. İşte Gorbaçov, reformlarına tepkiyi denetleyebilmek için 1988 Haziranında SBKP'nin 40 yılı aşkın bir süreden sonra ilk konferansını topladı. Bu konferansa Gorbaçov'un

sunduğu plan, kısaca Yüksek Sovyet'e ve öteki temsili organlara Batı örneği bir parlamenter işleyiş kazandırmayı ve bir tür başkanlık sistemine geçişi içeriyordu.

Bu tarihi konferansta Gorbaçov'un iki önemli amacı olduğu gözleniyor. Birincisi, tutucuların çoğunlukta olduğu Komünist Parti'nin yetki alanını küçülterek tutucu tepkiyi azaltmaktı. Bunun yolu da yeni parlamentoyu Komünist Parti'ye karşı yeni bir güç odağı haline getirmekten ve güçlü bir devlet başkanlığı kurmaktan geçiyordu. Halk Temsilcileri Meclisi tarafından beş yıl için seçilecek olan devlet başkanı, aynı zamanda Yüksek Sovyet'in de başı olacak, iç ve dış politikadaki yetkileri artırılacaktı.

Gorbaçov'un ikinci amacı, demokrasi için gerekli olan güçler ayrımını gerçekleştirmekti. Planına göre yasalar, Halk Temsilcileri Meclisi içinden çıkacak olan Yüksek Sovyet tarafından yapılacaktı. Hükümet, eskiden olduğu gibi Merkez Komitesi ve Politbüro tarafından belirlenmeyecek ve Meclis'e karşı sorumlu olacaktı. Son olarak, yargı bağımsızlığını sağlamak yolunda, yargıçların seçiminde Halk Temsilcileri Meclisi'nin etkili olduğu bir Anayasa Mahkemesi kurulacaktı.

Gorbaçov, bu konferansın sonrasında 1989 Ekim'inde Gromiko'nun yerine Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığına getirildi. 1990 Mayısında da yeni oluşturulan SSCB Halk Temsilcileri Meclisi tarafından geniş yetkilerle aynı makama seçildi. 1990 ilkbaharında SBKP'nin siyasal tekeline son verildi ve piyasa ekonomisine geçişin ilk adımları atılmaya başladı. *Perestroika* politikası bir slogan olmaktan hızla çıkarak gerçekleşme yoluna girmişti.

b) Sonuçları

Yetmiş yıldır katı bir komünist ideoloji ve iktidar tekeli tarafından yönetilen bir "süper devlet"te bu denli hızlı re-

form uygulamalarının önemli iç ve dış sonuçları olması kaçınılmazdı. İçeride reformlarla birlikte azınlık milliyetler arasında merkezi yönetime karşı direnme hareketleri başladı. Bu hareketler, 1989 yılında özellikle Baltık ve Kafkas Cumhuriyetlerinde bağımsızlıkçı bir nitelik kazandı. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'daki milliyetler arasındaki çatışmalar, Sovyet yöneticilerinin orduyu kullanarak sert bir müdahaleye girişmeleriyle sonuçlandı. Ancak Baltık Cumhuriyetlerindeki bağımsızlık kararlarını geçersiz kılmak için ordu kullanılmadı ve daha çok ekonomik ve siyasal zorlama önlemlerine başvuruldu. Sovyetler Birliği'nin federal yapısı çatırdamaya başlamıştı.

Milliyetçi hareketler yanında 1989 yazında maden işçilerinin başlattıkları grev Gorbaçov'u güç durumda bıraktı. Bu işçilerin kötü yaşam koşullarını protesto etmek için Batı Sibirya'da başlattıkları grevler çok geçmeden yayıldı. Yöneticiler işçilerin isteklerinin karşılanacağını ilan ederken, Gorbaçov televizyondaki konuşmasında işçileri işbaşı yapmaya çağırdı. Bu çağrıya işçilerin çoğu uyduysa da iş hayatındaki barış gerçekleşmedi.

Gorbaçov reformlarının dışardaki etkileri arasında, Doğu Avrupa'daki demokrasi hareketlerini hızlandırması ve ABD ile birçok konuda anlayış birliğine vararak Avrupa yumuşamasına katkıda bulunması sayılabilir. Gerçekten, Doğu Avrupa'daki katı komünist yöneticilerin arkasında 1950'lerden beri var olan Sovyet desteğini çekerek bölgedeki reform girişimlerine dolaylı katkıda bulunmuş oldu. İki Almanya'nın birleşmesi karşısındaki olumsuz Sovyet tutumunu kaldırarak, 3 Ekim 1990'da birleşik bir Almanya'nın doğmasına yol açtı. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin yeni oluşacak Avrupa'da önemli ve istikrarlı bir yere sahip olması yolundaki engelleri de kaldırmış oldu.

Silahsızlanma alanındaki yürekli girişimleri, Amerikan

başkanı ile doruk toplantısındaki olumlu ve ılımlı tutumu ve dış gezileriyle, uluslararası alanda saygınlık kazandı. 1987 tarihli INF anlaşması ve AGİK zirvesindeki yapıcı rolünün ertesinde, yani 1989'da, otuz yıllık bir aradan sonra Pekin'e giden ilk Sovyet önderi oldu ve iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirdi. Haziran'da Federal Almanya ziyaretinde coşkuyla karşılandı. Temmuz'da Avrupa Konseyi Toplantısı'na katılarak bir "Ortak Avrupa Evi" önerisinde bulundu ve kısa menzilli nükleer füzeler (SNF) konusunda görüşmelere başlanmasını istedi.

Yılın en önemli olaylarından biri de Gorbaçov ile George Bush'un 2-3 Aralık 1989'da Malta açıklarında bir savaş gemisinde yaptıkları doruk toplantısıydı. Malta Doruğu, Avrupa'da kalıcı bir işbirliğini gerçekleştirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın ortasında yükselen "demir perde"yi alçalttı ve daha az silahlı, daha esnek, daha işbirliğine yönelik bir dünyanın temellerini attı.

2. Sovyetler Birliği'nin Dağılması

Yeryüzünün belki de son imparatorluğu 26 Aralık 1991 tarihinde dağıldı. Büyük İskender'in kurduğu devleti ilk imparatorluk olarak kabul edersek, o günden bu yana dünya tarihinde "hasta yatağında ölen" imparatorluk bulmak zordur. Hemen hepsi bir savaş ve hatta dünya savaşı sonunda yıkılmıştır ve yıkılmaları uzun bir süreç sonunda olmuştur. Ayrıca yıkılan her imparatorluk, arkasında çözümü zor, uzun vadeli ve karmakarışık sorunlar bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise bu tarihsel kalıba uymamıştır. Dağılma sürecini 1985'te Gorbaçov'un iktidara gelmesinden başlatırsak, altı yıl gibi çok kısa bir sürede yıkılmıştır ve bu "son" bir savaş sonunda olmamış, deyim yerindeyse, "tereyağdan kıl çeker gibi" gerçekleşmiştir. Üstelik

yıkılışın sonuçları, bugüne kadar olanlar dikkate alınırsa, hiç de tarihçilerin korktukları ölçüde "vahim" değildir; bugün için bir değerlendirme yaparsak, tarihteki benzerlerinden çok daha yumuşak gelişmelere yol açmıştır.

Sovyetler Birliği'nde, yirminci yüzyılın gördüğü en köklü reformlardan birinin kapısını açan Gorbaçov, 1991 yılında istifa etmek zorunda kaldı ve düzeltmeye çalıştığı devlet de yıkıldı. Gorbaçov, 1990'da bir yanda çok ciddi ekonomik sorunlar, öte yanda Sovyet Cumhuriyetlerinde etnik ve ulusçu huzursuzluklarla karşılaşmıştı. O kadar ki 1990'da ülke İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en kötü yılını yaşıyordu. Bu durumda, yetmiş yıldır elde ettikleri statü ve gönençten yoksun kalan Komünist Parti bürokratları ve sanayi-askeri kompleksten gelen etkili kişilerin boy hedefi haline gelmesi zor olmadı. Üstelik bu sorunlarla birlikte ortaya çıkan ulusçu ve bağımsızlıkçı hareketleri önlemek umuduyla, merkezin Cumhuriyetler üzerindeki denetimini gevşeten yeni bir birlik antlaşması hazırlatmıştı ve bu antlaşmanın 20 Ağustos 1991'de imzalanması planlanmıştı. Bu herhalde 1985 yılından beri ülkenin gidişini beğenmeyen kesimler için "bardağı taşıran son damla" oldu.

19 Ağustos'ta Başkan Yardımcısı Yanayev'in, Gorbaçov'un sağlığındaki ani bozulma nedeniyle ülkenin yönetimini eline geçirdiği ve altı aylık bir süre için bir Olağanüstü Hal Komitesi' nin tüm yönetim yetkileriyle donatıldığı açıklandı. Aynı gün toplanan Bakanlar Kurulunda yalnızca iki bakan darbeye karşı çıktı ve bir ikisi dışında tüm gazetelerin yayımı yasaklandı. Bu nitelikleriyle Moskova'daki darbe, Almanya'daki Kapp darbesiyle ilginç benzerlikler gösterir. Nasıl Albay Kapp ülkedeki genel grev nedeniyle yönetimi tam eline geçirememiş ve üç gün sonra düşmüşse, Moskova'daki darbeciler de 12 Haziran'da seçilen Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in önderliğinde halkın ve ordu-

nun büyük bir bölümünün direnmesiyle aynı akıbete uğramıştır.

21 Ağustos'ta darbe başarısızlığa uğradı ve Gorbaçov görevine geri döndü. 24 Ağustos'ta Komünist Parti önderliğinden istifa etti ve parti merkez komitesinin de dağılmasını istedi. Bu süreç, 19 Ağustos'ta Sovyet Parlamentosunun Komünist Parti'nin tüm faaliyetlerini sona erdirmesiyle noktalandı. Böylece 19 Ağustos darbesinin başarısızlığı 74 yıllık komünist yönetimin de çöküşüne yol açtı. Bu arada birçok Cumhuriyet de arka arkaya bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. Eylül 1991'e gelindiğinde Gorbaçov ülkenin tam bir "felaketle" karşı karşıya olduğunu söyleyerek yeni bir "Sovyetler Birliği"nin kurulması için, geçici bir süre, tüm yönetim yetkilerinin kendisinde, henüz bağımsızlığını ilan etmemiş olan on Cumhuriyet Başkanında ve atamayla oluşacak bir yasama organında toplanmasını istedi. Bu umarsız çağrı, batmakta olan tekneyi kurtaramadı ve Gorbaçov'un istifasından bir gün sonra, 26 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği resmen dağıldı. İşin aslına bakılırsa, 8 Aralık'ta Brest'te bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya, Sovyetler Birliği'nin artık var olamayacağı konusunda görüş birliğine varmışlar ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu açıklamışlardı. 21 Aralık'ta ise, Sovyetler Birliği'nin son 12 Cumhuriyetinden 11'inin Başkanları Alma Ata'da toplanarak yeni devletler topluluğunu biçimlendiren antlaşmaları imzaladılar.

3. Doğu Avrupa'da "Büyük Dönüşüm"

Bu başlık altında, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan "baş döndürücü" gelişmeler, tek tek ülkeler ve bu ülkelerdeki olaylar temelinde ele alınmayacaktır. Yapılacak olan genel bir değerlendirmedir.

Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler tarihi ve ekonomik olmak üzere iki boyutta ele alınabilir. Tarihi boyut içinde öncelikle belirtilmesi gereken, bu ülkelerin de genel Avrupa kültürünün parçası olduklarıdır. Son iki-üç yüzyılın tarihine baktığımızda, Batı Avrupa'da başlayan bütün ileri nitelikte hareketlerin er ya da geç Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde etkilerini gösterdiklerini anlıyoruz. Örneğin, Fransız Devriminin ulusçuluk ve liberalizm akımları 70-80 yıllık bir süreden sonra Doğu Avrupa'ya gelmiş ve burada bağımsız devletler kurulmuştur. Demokrasi, özgürlük ve insan hakları yolundaki mücadele, yirminci yüzyılda Batı Avrupa'da göreli bir başarı kazanmıştır. Herhalde, çok partili parlamenter sistem, temel hakların korunması ve özgürlük de Orta ve Doğu Avrupa'da yirmi birinci yüzyılda etkili olacaktır. Bunun işaretleri, daha önce değinildiği gibi, Gorbaçov'dan çok önce belirmeye başlamıştı. Sovyetler'deki gelişmeler bu süreci hızlandırıcı bir etki yapmıştır.

Kitle demokrasisi ve çoğulcu siyasal yaşam Batı Avrupa' da 1945 sonrasında gerçekleşmeye başladı. Bugün Orta ve Doğu Avrupa'da tanık olunan, yarın yüzyıl sonra bu ülkelerde de tek partili yaşamdan çok partili demokratik sisteme geçiş hazırlıklarıdır.

Ulusçuluk, on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinin deneyimiydi. Bu patlayıcı ilke, Avrupa ile birlikte dünyaya iki dünya savaşına mal oldu. Ancak bu önemli ulusçuluk deneyiminden sonra, yani İkinci Dünya Savaşı'nı izleyerek, Batı Avrupa'da birlik ve bütünleşme çabalarına girişildi. Avrupa'nın öteki bölgelerinde ulusçuluk ve "self determination" ilkesi hem yeniydi hem de toplulukların zorla yer değiştirmelerine, kuvvet kullanımına ve karşılıklı güvensizlik duygularına yol açmıştı. Şimdi ulusçulu-

ğun Orta ve Doğu Avrupa'da aldığı yeni biçim içinde, daha çok siyasal katılım ve "ekonomik pasta"dan daha çok pay alma istekleri ağır basmaktadır. Bu gelişmelerin kaçınılmaz sonucu ise eski Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Kafkaslar'da görülen ve kurulu devletlerin bütünlüğünü zorlayan etnik çatışmalar olmuştur.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde görülen gelişmelerin ekonomik boyutunda ise endüstrileşmenin yol açtığı sorunlar yatmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında denetimsiz ve acımasız olan endüstrileşme süreci, daha sonra sosyal devlet anlayışından etkilenerek, içine sosyal hakları, dengeli gelir dağılımını, karma ekonomi anlayışını, kısaca sosyal demokrasiyi almıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bugün dışa açılmayı, merkezi ekonomik planlamaya son vermeyi, tüketim maddelerinin üretimine öncelik tanımayı, dünya mali alışverişi dışında kalmama isteğini ve teknoloji transfer etme gereğinin anlaşılmasını görüyoruz.

Genel olarak şu söylenebilir: Teknoloji devrimiyle tek bir sistem haline gelecek olan dünyada, ekonomik açıdan gelişen ülkelerde, tek partili dar siyasal yapı zorlanmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa'da görülen, bu olgunun yarattığı değişiklikler ve sıkıntılardır. Ekonomileri gelişen öteki dünya ülkelerini de eninde sonunda bekleyen gelecek bu olsa gerektir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Avrupa dahil komünizmin çökmesinin nedenlerini bugünden net biçimde ortaya koyma olanağı yoktur. Bu çapta dünya olaylarının nedenleri çok, derin ve karmaşıktır; ancak üzerlerinden uzun bir süre geçtikten sonra belirirler. Buna karşın, uluslararası ilişkiler uzmanlarının çoğu, bu büyük olayların nedenini devletçi ekonomik kalkınma modelinin, Sovyetler ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ekonomik bunalım

olarak ortaya çıkan başarısızlığında aramaktadırlar. Bunun doğruyu yansıttığı çok kuşkuludur. Bu devletlerin sosyalizmi gerçekleştirme mücadelelerinde başarısız olduklarını söylemek, toplumlarının endüstrileşmesi, kentleşmesi, modernleşmesi ve önemli askeri güç durumuna yükselmeleri dikkate alındığında, pek doğru olmaz. Bugünden görünen, olayların gelişmesinde ekonomik nedenlerden çok siyasal ve toplumsal nedenlerin ağır bastığıdır. "Kalkınma" hangi ölçütle değerlendirilirse değerlendirilsin, bu bölgede devlet önderliğindeki kalkınma modeli, toplumların endüstrileşmesinde, kentleşmesinde ve genel olarak eğitilmelerinde başarılıdır. Bu durum, özellikle "Üçüncü Dünya' nın gelişmekte olan ülkeleri" ile üstünkörü bir karşılaştırma yapıldığında bile apaçık ortaya çıkacaktır.

4. Almanya'nın Birleşmesi ve Doğu Avrupa'ya Dönüşü

Daha önce görüldüğü gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda üç ulus, Almanya, Kore ve Vietnam ikiye bölünmüştü. Vietnam, 1970'lerde birleşti. İki Kore aralarındaki düşmanlığa son verip birleşmenin yolunu açacak görüşmelere başladılar. İki Almanya'nın bu yola er ya da geç girmeleri doğal karşılanmalıydı. İki Almanya'nın birleşmesinin üzerinde en çok durulan konu olmasının ve belirli çevrelerde duyulan tedirginliğin nedeni, Alman ulusçuluğunun son 150 yıl içinde Avrupa'da üç savaşa yol açmasında ve ülkenin gücünde yatar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Almanya'yı işgal bölgelerine ayıran ve sonra da bölenler, amaçlarının bu bölünmeyi sürekli kılmak olduğunu söylememişlerdir. Ancak yeni Avrupa düzeninin, barış ve istikrarının da bu bölünmeye bağlı olduğunu bilmekteydiler. Hatta yumuşamanın "taçlandığı" 1975 tarihli Helsinki Belgesi'nin başarısı

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasının ve özellikle Almanyaların sınırlarının nihai olarak tanınmasında yatmaktaydı. Ne var ki, bu tarihi izleyen on beş yıl içinde ve özellikle 1989'da ortaya çıkan şaşırtıcı gelişmeler, iki Almanya'nın birleşmesini bir oldu bittiye getirdi. Bu sonucun oluşmasında en büyük pay, kuşkusuz, Doğu Avrupa ve Sovyetler'deki beklenmedik gelişmeler çerçevesinde iki Almanya'nın hızlanan Avrupa bütünleşmesi ve yumuşaması içinde birleşmelerindedir.

İki Almanya'nın birleşmesi şu kısa yolu izledi: Gorbaçov'un yumuşak tutumu ve Polonya ile Macaristan'daki liberal gelişmelerden etkilenen Doğu Almanya'da, 1989 Ekiminde Honecker'in istifasını, Kasım ayında soğuk savaşın en büyük simgesi olan Berlin duvarındaki gösteriler ve duvarın açılması izledi. 18 Mart 1990'da yapılan 1945 sonrasının ilk serbest seçimlerinden Hıristiyan Demokrat Parti birinci parti olarak çıktı. Nisan ayında iki Almanya ile İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan İngiltere, ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında 2+4 olarak bilinen ve Almanya'ya egemenliğinin geri verilmesini ve Berlin Duvarı'nın tümüyle yıkılmasını öngören görüşmeler yapıldı. Mayıs'ta Doğu Almanya'da yerel seçimler yapılarak iki Berlin'in birleşmesi süreci hızlandı. Haziran'da, iki Almanya arasında parasal ve sosyal birlik gerçekleşerek Doğu Markı'nın Batı Markı'na bire bir eşlenmesi sağlandı ve Doğu Almanya'nın vergi sistemi tümüyle değişti. Nihayet 2+4 görüşmelerinin sonuçlanmasını izleyerek 2 Ekim 1990 gecesi saat 24.00'te tek bir Almanya doğdu.

Gerçekte, Almanyaların birleşmesi, öteki Avrupa devletlerinin içtenlikle isteyip bekledikleri bir gelişme değildi. Ancak Avrupa'nın yeni havası içinde ve Almanların azmi karşısında, birleşmeyi desteklediklerini açıklamaktan başka bir şey yapamadılar. Bu birleşmeye kötümser gözle ba-

kanlar, Alman ulusçuluğunun iki dünya savaşına yol açtığını, Avrupa'nın ortasında birdenbire ortaya çıkan bu "dev"in, eninde sonunda Orta ve Doğu Avrupa'yı etkisi altına alacağını, Alman ulusçuluğunun ırkçılığa dönüşmesinin çok zor olmadığını ve nihayet birleşmenin Avrupa bütünleşme çabalarını kötü yönde etkileyeceğini belirtmektedirler.

İyimserler ve Alman halkının büyük bir çoğunluğu ise tarihte benzerliklerden çok farklılıklar üzerinde durulması gerektiği görüşünden hareket etmektedirler. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman saldırganlığının nedeni İkinci Reich'ın ekonomik ve askeri gücüne uygun bir siyasal statüye sahip olmamasıydı. Bugün böyle bir durum söz konusu değildir. İkinci Dünya Savaşı'ndaki saldırganlığın nedeni ise birleşik bir Almanya'nın, bu güçlü devletin, Versailles Anlaşması'nın zincirleri arasında boğulmak üzere olmasıydı ve Hitler iktidara geçerken en çok bu durumdan yararlanmış, Üçüncü Reich'ı kurmuştu. Bugün Almanya Avrupa bütünleşmesi sürecinin tam ortasında, güçlü ve zengin bir ülkedir ve Hitler gibi bir önderin iktidara gelmesi olasılığı yok gibidir. Dolayısıyla Almanya'nın Avrupa yumuşama ve bütünleşmesinin vazgeçilmez bir odağı olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

Alman birliğinin sağlanmasından sonra ülkenin karşılaştığı iç sorunların başında, eski Doğu Almanya'nın hantal ekonomisinin Batı ile bütünleştirilmesi ve sosyalist ekonominin güvencelerinden kapitalist ekonominin rekabet ve işsizliğiyle karşılaşanların topluma kazandırılması geldi. Gerek bütünleşmenin yarattığı ekonomik sorunlar gerekse Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmen işçilerle mülteciler, Almanya'da zaten potansiyel olarak var olan ırkçılığı hortlattı. 1992'de daha çok gençlerden oluşan "Neonazi" gruplar mültecilere ve özellikle Türk işçi ailelerine saldırı

kampanyasını hızlandırdılar. Yalnız bu yıl içinde yabancılara 2300 dolayında saldırı oldu ve yabancı düşmanlığı yayılarak büyüdü. 1993 Mayısında ise Alman parlamentosu ülkeye iltica etme hakkına çeşitli sınırlamalar getirdi.

Dış politikaya gelince, tarihsel örneklerinden akıl yürütürsek, 80 milyonluk güçlü bir Almanya'nın yalnız Orta ve Doğu Avrupa'da değil, tüm kıtada ağırlığını hissettireceği bellidir. Birleşmeden hemen sonra, yeni özgürlüğünü kazanan Doğu Avrupa ülkelerine yönelik yeni politikası (*Neu Ostpolitik*) bölgede ve giderek Balkanlar'da Almanya'ya belirgin bir üstünlük sağladı. O kadar ki, geleneksel etki alanı olan Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlık ilanlarını hemen tanıyarak ve bu yolda yaptığı baskıyla öteki Batı Avrupa ülkelerine de aynısını yaptırarak Yugoslavya'nın dağılmasında ve bugünkü Bosna-Hersek trajedisinin ortaya çıkmasında başrolü oynadı. 1993 ve 1994 olaylarının gösterdiği gibi, gelecekte Avrupa bütünleşmesinin sağlanmasında da Almanya'nın öncü rolü oynayacağı ve yeni "Avrupa mimarisi"nde ağırlığa sahip olacağı söylenebilir.

5. Yeni Avrupa'nın "Mimarları"

Bugün, Avrupa içi ilişkiler çok hızlı değişiklikler gösteriyor. Bu yüzden, olanları ve olacakları açık biçimde tanımlayıp öngörmek çok zordur. Daha altı yıl önce, bugün olanlar keskin görüşlü bir gözlemci tarafından söylenseydi, ona inananların sayısı herhalde çok az olurdu. Ancak bugün için söylenebilecek olan şudur: 1940 ve 1950'lerin ortasında oluşan iki kutuplu dünya ile buna bağlı olan soğuk savaş, 60'lı ve 70'li yıllarda değişiklik göstermiş ve yumuşama süreci başlamıştır. Ama bu yumuşama içinde Avrupa da dahil tüm dünyada soğuk savaşın kimi özellikleri sürüyordu. Bugün görünen o ki, soğuk savaşın önemli özellik-

lerinden olan keskin ideolojik çatışma, diplomasinin bir kurum olarak işlevini yapamaması, hızla tırmanan silahlanma ve siyasal, ekonomik ve bireysel temasın azlığı gibi olgular artık tarih olma yolundadır.

Ancak Avrupa denge ve istikrarının nasıl ve ne zaman oluşacağı tam bilinmemektedir. Yeni Avrupa dengesinde, Varşova Paktı ortadan kalkmış olsa bile, NATO'nun ne olacağını, birleşik Almanya'nın ne gibi sonuçlar doğuracağını ve Doğu Avrupa'daki reformların nereye kadar varacağını kestirmek zordur. Ama yeni Avrupa ve belki de giderek tüm dünyaya öncelikle dört kuruluşun biçim vereceği belli oluyor.

Bugün NATO bir askeri savunma örgütü olarak sürmekte, askeri öneminin azalmasına karşın, siyasi yönününün ön plana çıkmasıyla, Avrupa'nın kurulmasında ve istikrarın sürmesinde önemli bir role sahip olacağı çok sık belirtilmektedir. Hele Kuveyt bunalımından sonra, bölge dışı tehditler karşısında yeni işlevler kazanarak güçleneceğini ve Avrupa dışı bunalımların Avrupa'yı etkilememesi yönünde adımlar atacağını söyleyenler de vardır. Bosna çatışmasında saldırgan Bosnalı Sırplara karşı, etkin olmasa da, 1994 yılında askeri zorlama önlemleri alan ve ilerde çıkacak başka Avrupa çatışmalarında da aynı yola gidecek tek kuruluş gibi görünen NATO'dur. Bugün için görünen, NATO'nun en azından siyasal bir danışma örgütü olarak Avrupa'nın yeni biçiminin belirmesinde belirli bir paya sahip olacağıdır.

Geleceğin Avrupası'na biçim verecek ikinci kuruluş, Avrupa Birliği'dir. Gerçekten göz kamaştırıcı olarak nitelenebilecek ekonomik başarısıyla üye olmayan tüm Avrupa devletlerinin topluluğa gıptayla bakmalarına yol açmış, 1989'u izleyerek bir mıknatıs gibi bu devletleri kendine çekmeye başlamıştır. Böylece, birleşik Avrupa'nın nihai sı-

nırının artık 12'ler Avrupası ile sınırlı kalmayacağı açıkça ortaya çıkmıştır. Topluluğun yeni Avrupa mimarisindeki payı, Avrupa'daki öteki gelişmelerden de etkilenecektir.

31 Aralık 1992'den geçerli olmak üzere, topluluk içinde malların, hizmetlerin, sermaye, işçi ve turistlerin hareketine konan sınırlamalar kaldırıldı. Bu arada 12 Avrupa Topluluğu devletinin önderleri Hollanda'nın Maastricht kentinde toplanarak (9-11 Aralık 1991) topluluğun "Birlik" biçimine dönüşmesinde dönüm noktası olan mali ve siyasal birlikle ilgili antlaşmaları imzaladılar. Bu antlaşmaların önemli noktaları şöyle özetlenebilir: (i) 1999 yılına kadar ortak bir para birimine geçilmesi (İngiltere ve Danimarka isterlerse bunun dışında kalabilecekler). (ii) Ortak bir dış politika izlenmesi yollarının aranması. (iii) Batı Avrupa Birliği içinde ortak bir savunma politikası izlenmesinin hazırlıklarının yapılması. (iv) Üye ülkelerde izlenecek sosyal politikada topluluğa öncü rol verilmesi (İngiltere yine bunun dışında tutuldu). (v) Topluluğun dört fakir ülkesine daha çok yardım verilmesi (Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya). (vi) Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerinin artırılması. Maastricht'in yürürlüğe girebilmesi için 12 ülke parlamentosu tarafından onaylanması gerekmektedir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, bugün Avrupa güvenliğiyle ilgili birinci derecede bir konferanslar sürecidir ve klasik silahlarda indirimden sorumlu AKKUM görüşmeleri bu çerçeve içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tüm Avrupa devletleriyle ABD ve Kanada'yı kapsayan AGİK süreci, gelecek Avrupa'nın mimarları arasında önemli bir role sahip olmaya adaydır. Bir sekretaryanın kurulmasıyla sürekli bir örgüt biçimine dönüşmesi için çalışılmaktaysa da hâlâ bir süreç olması, insan haklarıyla ilgili kurum ve mekanizmalara sahip olmaması ve her üyenin veto yetkisini elinde tutması yüzünden, etkinlik derecesinin ilerde ne

olacağı bugün sorulan sorular arasındadır.

1949 yılında Avrupa'da demokrasi ve insan haklarının yerleştirilip korunması amacıyla ve siyasal bir örgüt olarak kurulan Avrupa Konseyi, yeni Avrupa'nın en önde gelen mimarı haline gelebilir. 40 yılı aşkın başarılı çalışmaları, 150'ye yaklaşan uluslararası sözleşmesi ve işleyen organlarıyla, demokrasi ve insan haklarının korunmasının Avrupa ölçeğinde genişlemesinde birinci derecede paya sahip olması kaçınılmaz görünüyor. Doğu Avrupa'daki gelişmelerden sonra üye sayısının hızla artması, Avrupa Konseyi'ni Avrupa'nın en önemli örgütü haline getirebilir. Çünkü Avrupa istikrar ve barışının kurulup geliştirilmesinde, Avrupa'nın nihai bütünleşmesinde demokrasi ve insan haklarına saygının yaşamsal bir önemi olduğu, hiç olmazsa Avrupa'da artık anlaşılmıştır.

Soğuk savaşı hiç kimse, hiçbir devlet ya da devletler grubu kazanmamıştır. Soğuk savaş, tarafların birbirlerinin niyet ve askeri yeteneklerini abarttıkları uzun ve çok pahalıya mal olan kıyasıya bir rekabetti. ABD ile Sovyetler Birliği'nin kaynaklarını zorlamış ve 1980'lerin sonunda her ikisini de ağır ekonomik, toplumsal ve Sovyetler Birliği'ni, ek olarak, siyasal sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. 1989 sonrasının tüm gelişmeleri soğuk savaş dönemi için ödenen bedelin içindedir ve bu bedeli, her zaman olduğu gibi, tüm dünya devletleri ve uluslararası kuruluşlar ödeyecektir.

III. YUMUŞAMA DÖNEMİNİN ÇATIŞMALARI

1962 yılındaki Küba bunalımından sonra giderek hızlanan bir süreç içinde yerleşmeye başlayan yumuşama, Avrupa kıtasına belirli bir istikrar getirmiştir. Kıtada 1962 yılından sonra da bazı anlaşmazlıklar ve hatta güç kullanılması ol-

muşsa da bu durum açık bir savaşa yol açmamıştır. Kıtanın bir bölüm ülkeleri kapitalist, bir bölüm ülkeleri de sosyalist yöntemlerle ekonomik kalkınma düzeylerini sürekli yükseltmişlerdir. 19. Yüzyılda Avrupa'nın başına büyük dertler açmış bulunan sınır anlaşmazlıkları, 1975 Helsinki Belgesi ile istikrarlı bir çözüme bağlanmışsa da, 1989 sonrasının köklü gelişmeleri özellikle Orta Avrupa'da yeni sınır anlaşmazlıkları ve çatışmalar çıkarmıştır.

Ancak 1960'larla birlikte, silahlı kuvvet kullanılması ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan savaşlar, artık Avrupa dışı dünyada gözlenmektedir demek yanlış olmaz. Yumuşama belirli bölgeler ve devletlerde göreli bir rahatlamaya yol açmış olmakla birlikte, Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtaları bir bütün olarak ele alındığında, açık çatışmaların, tarih boyunca savaşkan tanınan Avrupa kıtasından başka yerlere çekildiği de açıktır. 1946 ile 1991 yılları arasında tüm dünyada ortaya çıkan 140 silahlı çatışmadan ancak 7 tanesi Avrupa kıtasında meydana gelmiştir. Geriye kalan 133 silahlı çatışma, bölgeler arasında şöyle bir dağılım göstermektedir: Asya 40, Ortadoğu 40, Afrika 24 ve Latin Amerika 29. Dünya silah ithalatının bölgeler arasındaki dağılımı da silahlı çatışmaların Avrupa dışı dünyadaki artış hızını açıklar niteliktedir. 1977 yılında dünya silah ithalatının % 39'unu Ortadoğu, % 17'sini Afrika, % 12'sini NATO, % 12'sini Varşova Paktı, % 11'ini Asya, % 6'sını Latin Amerika ve % 3'ünü Avrupa'nın geriye kalan bölümü yapmış bulunmaktadır. 1945-1977 yılları arasında Avrupa dışı dünyadaki silahlı çatışmalarda toplam olarak 15 milyon insanın hayatını kaybettiği (1977-1994 arasındaki çatışmalar dikkate alındığında bu rakamın 25 milyona yükseltilmesi olanaklıdır) araştırmalardan ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu rakam, Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerden fazladır.

Çatışmaların Temel Nedenleri

Özellikle azgelişmiş ülkeler arasındaki çatışmaların temel nedenleri konusunda şu unsurlar ortaya atılmaktadır: (i) Modern teknolojiyi ele geçirme isteği; (ii) gelişmiş ülkelerdeki yüksek yaşam standardına duyulan tepki; (iii) geçmişin emperyalist sömürüsü; (iv) bugünün ırk ayrımı.

Bunlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, çatışma nedeni olarak ulusçu duygu hepsinden daha ağır basmaktadır. Doğal olarak, ulusçu duygu ve öteki birincil bağların sonucunda ortaya çıkan çatışmalar Üçüncü Dünya ile sınırlı değildir. Kanada' nın Quebeck ve İngiltere'nin Kuzey İrlanda sorunlarının temelinde birincil bağlar yatmaktadır. Ancak çatışmalar azgelişmiş dünyada çok şiddetli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bugün endüstrileşme, iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişme ve eğitim standartlarındaki yükselme gibi modernleşme süreçleri, birincil bağların önemini artırmaktadır. Çünkü bütün bu gelişmeler, daha önce aralarında çok az temas bulunan birbirinden farklı grupları bir araya getirmiştir. Böylece, daha sık temas, örneğin Nijerya'da olduğu gibi, çatışma olasılığını da artırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce birbirinden farklı etnik gruplar arasında çok az temas vardı. Özellikle İngiltere'nin sömürge yönetimi temas sürecini başlatmış, ancak merkezi sömürge yönetimi çatışmaların genişlemesini engellemişti. Sömürgeci devletlerin çekilmesinden sonra, bir yandan süreç devam ederken, öte yandan çatışmaları engelleyecek merkezi yönetim de ortadan kalkmıştır.

Üstelik 19. yüzyılda sömürgelerin sınırları sömürgeci devletler tarafından gelişigüzel çizilmişti. Bunun sonucu olarak, ortaya çıkan sınırlar ya bir etnik grubu iki devlet arasında bölmüş ya da birden çok etnik grubu aynı devletin sınırları içinde bırakmıştı. Bugün dünya devletlerinin

ancak % 10'u, yani 16 devlet tam anlamıyla homojen sayılabilir. % 40'ında, toplumun % 75 ya da daha çoğunu oluşturan bir etnik grup egemen bulunmaktadır. Asıl sorun, hiçbir etnik grubun nüfusun yarısını bile oluşturamadığı devletlerde ortaya çıkmakta ve bu tip devletler de dünya devletlerinin % 30'unu oluşturmaktadır. Bunlara örnek olarak Lübnan, Hindistan, Pakistan ve Nijerya gibi devletler verilebilir.

Çıkış noktası etnik olan çatışmalar, çoğu kez bir tek devletin sınırları dışına taşma tehlikesi taşıdığından, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmektedir. Ayrıca etnik bağların güçlülüğü, egemen bir devletin içişlerine karışılmaması yolundaki ve azgelişmiş ülkelerin çok önem verir göründükleri devletler hukuku ilkesinin de çoğu kez ihlal edilmesine yol açmaktadır. Arap-İsrail çatışması, birincil bağlarla tırmanmış bulunmaktadır. Fas gibi uzak ülkeler savaşkan birlikler göndermekte, dayanışmalarını göstermek isteyen Amerikalı Yahudiler Amerikan hükümetine baskı yapmaktadırlar. Bazen devletler kendi çıkarlarını geliştirmek için komşu devlet ya da devletlerdeki etnik çatışmaları kullanabilmektedirler. Örneğin Libya, Çad'daki Hıristiyan ve siyahi rejime karşı Müslüman Arap asileri, Çad hükümeti Sudan'daki Müslüman Arap rejimine karşı siyahi asileri ve Sudan da Etiyopya'daki Hıristiyan rejime karşı Müslüman asileri desteklemektedir. Etiyopya da Sudan'daki asilere yardım etmektedir.

Devletler, aralarındaki çatışmalarda büyük devletlerin yardımını da aramaktadırlar. Hindistan, Pakistan ile çatışmasında Sovyetler Birliği'nin etkin desteğini aramış, Pakistan da buna karşılık ÇHC ve ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştı. Böylece, temelde etnik bir sorundan ortaya çıkan 1971 savaşı, büyük devletler arasında potansiyel bir çatışma olasılığını taşımıştı. Ayrıca bu çatışma, her iki ül-

kenin de nükleer silahlara sahip olma isteklerini kamçılamış bulunmaktadır.

Çin-Hint Çatışması

1. Çatışmanın Temeli

1962 yılındaki Çin-Hint sınır çatışması, sanıldığının aksine, ideolojik bir temele dayanmaz. Çatışmanın temeli, İngiliz sömürgeciliği döneminde iyi çizilmemiş olan sınırların (Mac Mahon Çizgisi) yarattığı toprak uyuşmazlıklarıdır. Anlaşmazlık konusu olan topraklar ise, üzerinde yaşayan nüfusun son derece az ve seyrek olduğu yüksek Himalayalar'dadır. Taraflar için askeri ve stratejik amaçlar dışında çatışma bölgelerinin ekonomik önemleri çok azdır.

Daha önce de değinildiği gibi, 1950 yılında Tibet'in Çin tarafından "kurtarılışı" Hindistan'da kuşkuyla karşılanmıştı. Tibet, bu tarihe kadar, iki ülke arasında tam bir "tampon bölge" oluşturmuş ve böylece bazı bölgelerde düzensiz ve üstünkörü biçimde çizilmiş olan sınır üzerinde önemli bir anlaşmazlık çıkması engellenmişti. Ancak Tibet'in Çin'e bağlanması ve bu yolla iki ülkenin doğrudan temasa geçmeleri, Nehru'yu bu sınırların çizilmesi konusunda harekete geçirdi. Nehru, Mac Mahon çizgisinin Hindistan'ın kesin sınırı olduğunu ve bunun Çin tarafından böyle kabul edilmesi gerektiğini açıkladı. Yani Hindistan bağımsız olduktan sonra, eski İngiliz yönetimi tarafından iddia edilen toprakları, Hint devletinin sınırları olarak benimsedi. Çin'e göre ise bu toprakların bir bölümü, İngiliz emperyalizmi tarafından hak iddia edilen, ama gerçekte Hindistan'a ait olmayan bölgelerdi.

Çin-Hint sınırı, doğu, orta ve batı olmak üzere üç bölüme ayrılabilir. Nepal'in "tampon bölge" olduğu orta, büyük bir sorun çıkarmamaktaydı. Doğu bölümü, Hindistan'a göre, Mac Mahon çizgisi tarafından belirlenmişti. Bu 1914 yılında Tibet ile Hindistan'daki İngiliz yönetimi arasında saptanmış bir çizgiydi. Çin'in iddiasına göre, Tibet o dönemde bağımsız bir devlet olmadığı için, anlaşma yapacak yetkisi de yoktu ve bu yetki aslında Çin'e aitti. Ancak şu da var ki, 1914'teki anlaşma görüşmeleri sırasında Çin temsilcisi de bulunmaktaydı ve o zaman bu sınıra herhangi bir itirazı olmamıştı.

Batıda asıl anlaşmazlık Ladakh, daha doğrusu Ladakh'ın kuzeydoğu ucunu oluşturan Aksai Chin üzerindeydi. Chou Enlai'a göre, Aksai Chin hiçbir zaman Hint egemenliği altına girmemişti ve dil bakımından da halkı Hindistan'dan çok Çin'e yakındı. 1950 yılında Çin ordusu Tibet'teki ayaklanmayı buradan geçerek bastırmış ve 1956-1957 yıllarında Sinkiang-Tibet karayolunun denetimini bu bölgeden geçerek sağlamıştı. Hatta daha 1954'te karayolunu yapabilmek için Hint birliklerinin bölgeden çekilmesini istemiş ve iki ülke arasında daha o zaman bir anlaşmazlık çıkmıştı. Hindistan hükümetine göre ise Aksai Chin her zaman Hint yönetimi altında kalmıştı. Ancak bu durumda, Çin'in bu uzun karayolunu nasıl yapmış olduğu sorusu sorulmaya değer.

İki ülke arasındaki ilişkileri bozan bir başka gelişme de Çin'in, bu batı bölgesinde siyasal bakımdan birbirinden ayrı ama etnik bakımdan yakın halkları (Sikkim, Bhutan, Nagoland ve Nepal) bir federasyon biçiminde birleştirmeye kalkmasıydı. Böyle bir durum, Çin'in bölgedeki etkisini artıracağı gibi, ilgili bölge halklarının bir bölümünün ve yö-

neticilerinin böyle bir girişimi desteklemeleri, Hindistan için ayrı bir tehdit oluşturuyordu.

3. Çatışmanın Çıkması

1960 Nisanında Yeni Delhi'yi ziyaret etmekte olan Çin Dışişleri Bakanı Chou Enlai, Hindistan hükümetine bir takas önerisinde bulundu. Buna göre Çin, doğu sınırında Mac Mahon çizgisinin gerisine çekilecek, buna karşılık Hindistan da Ladakh'ta aynı biçimde davranacak ve böylece iki ülke arasında uzlaşmaya gidilecekti. Hindistan bu öneriyi reddedince, Çin, Hint toprakları üzerindeki iddialarını artırmaya başladı ve bu iddiaları destekleyecek haritalar ortaya çıkardı. Ayrıca sınırın düzensizliği ve belirsizliği, hava ve karada karşılıklı sınır ihlali olaylarına yol açıyordu. 1960-62 yılları arasında çeşitli sınır çatışmaları oldu.

Çin, Batı sınırında 1962 Ekiminde kitle halinde saldırıya geçti. Hindistan hem zayıftı hem de saldırıyı beklemediğinden gafil avlandı ve gerilemeye başladı. Saldırıdan iki gün sonra istediğini ele geçiren Çin, 7 Kasım 1959 tarihindeki gerçek denetim alanları temel alınmak üzere, ateşkes önerdi. Nehru ise Çin'in belirli bölgelerde fiilen denetim kurmuş bulunduğunu, bir kez görüşmeler başlarsa durumun değiştirilmesinin imkânsız olacağını ve bu yüzden Çin işgal ettiği topraklardan çekilmedikçe görüşmelere girişemeyeceğini açıkladı. Alacağını zaten almış ve sınırdan içeri girmiş bulunan Çin, 21 Kasım 1962'de tek yanlı olarak ateşkes ilan etti ve 1 Aralık 1962'den başlayarak geri çekileceğini belirtti. Çatışma böylece durdu.

Çin'in Ekim ayında saldırıya geçip hemen Kasım ayında ateşkes ilan etmesinin nedenleri olarak şunlar sıralanabilir: (i) Bir kere, Sovyetler Birliği son derece sert bir tutum takınarak, gerekirse Hindistan'a her türlü silah gön-

derebileceğini açıklamıştı. (ii) Himalaya yükseklerinde kış gelmişti. Çin, yumuşak bir direnmeyle karşılaşınca, Hint topraklarında çok ilerilere kadar gitmiş ve gerisi ile lojistik bağlantısı kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. (iii) Dünya kamuoyu saldırıya karşı sert bir tepki gösterdi. Çin'in en yakın dostları bile, bu saldırıyı "Çin'in barışsever bir devlet olma niteliğiyle hiç bağdaşmayan bir davranış" olarak değerlendirmişlerdi. (iv) Önemli kısa süreli bir amaç gerçekleşmiş ve Aksai Chin ele geçmişti. Çok gecikmeden girişilecek bir barış kampanyası Çin'in uluslararası prestijini yeniden yükseltebilirdi. (v) Son olarak, Hindistan öyle ağır bir yenilgiye uğramıştı ki Çin, ateşkes ilan eder etmez, Hindistan'ın barış görüşmelerine oturacağını sanmıştı.

4. Sonucu ve Tepkiler

Çin-Hint çatışmasının en önemli sonucu, Hindistan'ın o zamana kadar başarılı bir biçimde sürdürdüğü bağlantısız dış politikadan ödünler vermesi, Batı Bloku ve özellikle ABD'ye yaklaşması olmuştur. Nehru, 25 Ekim 1962 tarihinde verdiği bir demeçte, Hindistan'ın daha önce bir "düşler" dünyasında yaşadığını, ancak Çin'in giriştiği bu saldırının Hindistan'ı yeni ve gerçekçi bir dış politika izlemeye iteceğini ve artık "acı gerçekleri" görmeye başladıklarını söyledi. Nehru, bu konuşmasında, Çin saldırısının yalnız Hindistan'ın değil, tüm Asya halklarının tarihinde bir dönüm noktası olduğunu belirtti.

Dünyanın en kalabalık iki ülkesi arasındaki çatışma, Ladakh'ta küçücük bir toprak parçası üzerinde çıkmıştı. Hindistan, ÇHC ile neden olumlu görüşmelere girişmedi? ÇHC, dünya kamuoyunu karşısına alacağını bile bile, ufak bir toprak parçası için neden silaha sarıldı? Bu önemli so-

rulara doyurucu cevaplar vermek kolay değildir. Ancak siyasi tarih açısından önemli bir nokta, bu çatışmanın, devletlerin dış davranışlarında "prestijin" ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermesidir. ABD'nin Vietnam'da savaşı kaybedeceğini ya da kazanamayacağını anladıktan sonra uzun süre bölgeden çekilmemesini de, en iyi uluslararası prestij açıklamaktadır. Çin-Hint çatışmasının bir başka önemli sonucu ya da verdiği ders de özellikle yerel sorunlarda, bir devletin silahlı kuvvetlerini hangi sınırlı siyasal amaç için kullanacağını daha önce ayrıntılarına kadar hesaplamasının ve bu amacı, başka devletler daha müdahale edecek zamanı bulamadan, çok kısa süreli ve başarılı bir askeri harekâtla gerçekleştirmesinin, siyasal çözümün temel anahtarı olduğunu göstermesidir. İlerde değinileceği gibi, başka bölgesel devletler bu başarıdan önemli dersler alacaklardır.

Tibet sorunundan dolayı Çin-Hint ilişkileri gerginleştikçe, Sovyetler Birliği, önce taraflar arasında arabuluculuk çabalarından tarafsızlığa, Çin saldırısı sonucunda ise Hindistan'ı açıkça destekleme durumuna geçti. Hindistan'a o tarihe kadar yapmakta olduğu ekonomik ve askeri yardımı artırdı. Sovyet dış politikasındaki bu gelişme, daha önce ele alınmış bulunan, "Çin'i çevreleme" politikasının kapsamı içinde değerlendirilebilir. Hindistan üzerinde Sovyet ve Amerikan politikaları, bir bakıma benzer duruma geldi. Her iki taraf da istikrarlı bir Hindistan'dan yana oldular. Yoksa Hindistan parçalanabilir ve böylece Çin'in Güney Asya'daki etkisi artabilirdi. Bu da iki büyük devletin istemedikleri bir gelişmeydi.

Hindistan-Pakistan ve Bangladeş

1. 1965 Tarihli Hindistan-Pakistan Savaşı

a) Çatışma

İki devletin de kuruluşundan bu yana, Hindistan ile Pakistan arasındaki ilişkiler, Keşmir sorunu yüzünden dostluk havasından uzak bulunmaktaydı. Her iki devlet de Keşmir sorununda güçlü durumda olmak ve modern silahlar elde etmek amacıyla, büyük devletlere yanaşmaya başlamışlardı. Pakistan, kurulmasında ABD'nin önayak olduğu Merkezi Antlaşma Örgütü'ne (CENTO) üye olmuş, Hindistan Sovyet yörüngesine yaklaşmaya başlamıştı. 1962 yılındaki çatışmada, Hindistan'ın Çin birliklerine hemen yenilmesi de Pakistan'ı askeri gücü sayıca az olmasına rağmen Hindistan'ı yenebileceği düşüncesine sürüklemişti.

Hindistan ile Pakistan arasındaki anlaşmazlık bölgesi olan Keşmir'deki ateşkes çizgisinde 1964 yılı içinde iki ülke birlikleri arasında çeşitli çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalar 1965 yılının ilk yarısında şiddetlenmeye başlamıştı. İki ülke 1965 Nisanında Rann Kuç bölgesindeki birliklerini güçlendirdiler. Bu arada 1962 yılından beri sınırın daha kuzeyinde Hint ve Pakistan birlikleri arasında süren çatışmalar da 1965 yılının ilk yarısında hızlanmıştı. 5 Ağustos 1965'te Hint-Pakistan ilişkilerinde o zamana kadarki en önemli bunalım ortaya çıktı. Bu tarihte Pakistan askerleri, Keşmir'in Pakistan'ın elinde bulunan bölgesinden, Hindistan'ın elinde bulunan bölgeye, bir ayaklanma çıkarmak amacıyla geçtiler. Hint birlikleri ise ateşkes çizgisindeki bu geçişi önlemek için, 16 Ağustos'tan başlayarak, Pakistan sınırı içindeki bazı stratejik noktaları işgal etti. Bunun üzerine Pakistan Keşmir-Hint bağlantısını, yani Srinagar-Delhi yolunu kesmek için Jammu bölgesine bir saldırı düzenler-

ken, Hindistan da Eylül ayında Pakistan'a karşı üç kollu bir saldırıya geçti. Çatışmalar, BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Eylül tarihli ateşkes çağrısına tarafların uymasıyla durdu. Bu arada, savaş boyunca Pakistan'ı desteklediğini açıklayan ÇHC, Hindistan Tibet-Sikkim sınırındaki tahkim edilmiş noktalar kaldırılmadığı takdirde bu devlete savaş açacağını açıklayıp bunalımın sınırlarını genişletir gibi olmuşsa da, daha sonra bu tehdidi geri aldı.

Ateşkesten sonra Hint-Pakistan ilişkileri gergin kaldı. Çünkü ateşkese rağmen iki taraf da birbirlerinin önemli toprak parçalarını ellerinde bulunduruyorlardı ve bu yüzden sık sık sınır çatışmaları oluyordu. BM Genel Sekreteri U Thant'ın birliklerin geri çekilmesi yolundaki çabaları sonuç getirmedi. Pakistan, birliklerin geri çekilmesi için önce Keşmir sorununa siyasal bir çözüm getirilmesi gerektiğini savunuyor, bu da Hindistan tarafından kabul edilmiyordu.

b) CENTO'nun Tutumu

Pakistan Başbakanı Zülfikar Ali Butto, 1965 Eylülünde yaptığı bir açıklamada, Hindistan'ın saldırısı karşısında CENTO Antlaşması'nı (Bağdat Paktı'nın adı, 1958 Irak devriminden sonra bu devletin ittifaktan çekilmesiyle CENTO [Merkezi Antlaşma Örgütü: *Central Treaty Organization*] olarak değiştirilmiş ve merkezi Ankara'ya taşınmıştı) harekete geçireceğini söyledi ve örgüt üyeleri olan İran ve Türkiye'den silah yardımı istedi. İran Başbakanı Hoveyda, 8-10 Eylül 1965 tarihlerinde Ankara'da Başbakan S. H. Ürgüplü ile görüştü. Yayımlanan ortak bildiride, bir yandan Hindistan suçlanırken, öte yandan çatışmaların sona erdirilmesi için Keşmir bölgesinde kurulacak BM barış gücüne asker verebilecekleri belirtiliyor ve bağlaşıkları olan Pakistan'ı desteklemeye hazır oldukları da açıklanı-

yordu. Ancak Türkiye, Pakistan'ın istediği 24 savaş uçağını, Amerikan yardımının bir parçası olarak NATO tarafından verilen silahların Pakistan'a gönderilemeyeceği gerekçesiyle, vermedi. Buna rağmen, 10 Eylülde yapılan bir açıklamada, iki ülke arasında daha önce imzalanmış bulunan bir ticaret antlaşmasına uygun olarak, Pakistan'a 5 milyon dolar değerinde Türk yapısı silah ve malzeme yardımı yapılacağı belirtildi.

c) Taşkent Bildirisi

Sınır çatışmaları sürerken, Sovyetler Birliği'nin taraflar arasında arabuluculuk yapma önerisi, 1965 Kasımında Hindistan ve Pakistan tarafından kabul edildi. Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han ile Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Şastri, 4 Ocak 1966 tarihinde Sovyet Özbekistanının başkenti Taşkent'te bir araya geldiler. Sovyet Başbakanı Kosigin görüşmeler boyunca Taşkent'te bulundu ve iki devlet adamı arasında bir anlaşmaya varılması için yaptığı arabuluculuk meyvelerini verdi. İki önderin üzerinde anlaşmaya vardıkları bildiride, iki tarafın da anlaşmazlıkların çözümünde kuvvet kullanmayacakları ve birliklerin 5 Ağustos 1965'teki, yani çatışmaların başladığı tarihten önceki yerlere çekileceği açıklanıyordu.

22 Ocak 1966 tarihinde iki hükümet arasında imzalanan bir anlaşmayla, birlikler 1966 Şubatında eski yerlerine çekildiler ve daha sonra Keşmir'de bulunan kuvvetlerin sayısını 1949 tarihindeki düzeye indirme konusunda da anlaşmaya varıldı. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, taraflar uzlaşmanın Keşmir ile ilgili yorumunda yeni anlaşmazlıklara düştüler. Hint hükümeti Keşmir konusunun artık tartışılamayacağını savunurken, Pakistan hükümeti, Taşkent Bildirisi'nde Keşmir'e özgül olarak atıfta bulunulmasının, bu bölgenin taraflar arasında görüşmelere açık, anlaş-

mazlık konusu bir bölge olduğunu gösterdiğini öne sürmüştür. Bu konuda Rawalpindi'de 1966 Martında yapılan görüşmelerde bir sonuca ulaşamamış ve Keşmir anlaşmazlığı 1966 yılını izleyen dönemde de taraflar arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olarak sürmüştür.

2. 1971 Çatışması ve Bangladeş'in Doğuşu

a) Doğu Pakistan'da İç Savaş

Pakistan'da Aralık 1970'te yapılan genel seçimler sonrasında ciddi bir siyasal bunalım çıktı. Pakistan Devlet Başkanı Yahya Han, 3 Mart 1971'de Dakka'da toplanıp anayasa hazırlayacak olan Pakistan Ulusal Meclisi'nin açılışını, önderler arasında bir anlaşmaya varılana kadar belirsiz bir süre erteledi. Anlaşmazlık, Z. A. Butto'nun önderliğini yaptığı Pakistan Halk Partisi ile Şeyh Mucibur Rahman'ın önderliğindeki Avami Birliği arasındaydı. Mucibur Rahman ve Avami Birliği, hazırlanacak anayasada Doğu Pakistan'a hemen hemen tam bağımsızlık derecesinde özerklik tanınmasında ısrar etmekte, Butto ile Pakistan Halk Partisi ise buna şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Hindistan'ın kuzeydoğu köşesinde bulunan Doğu Pakistan, tarihte Doğu Bengal olarak bilinmektedir. 1947 yılında İngiltere Hindistan ve Pakistan'a bağımsızlıklarını verince, halkı Müslüman olan Doğu Bengal, Doğu Pakistan olarak Pakistan sınırları içine girmişti. Ancak ülkenin iki bölgesi arasında 1600 km.'lik bir mesafe ve Hint toprakları kalmıştı. Aralık 1970'te yapılan seçimlerde Avami Birliği büyük bir üstünlük sağlayınca, ayrılıkçı hareket hız kazanmıştı. Asıl anlaşmazlık ekonomik nitelikte olup, Batı Pakistan'ın Doğu'yu sömürdüğü ve Doğu Pakistan'ın kendi ekonomik kaynaklarına sahip çıkması gerektiği iddiasından kaynaklanmaktaydı.

Dakka'da iki önder ve Devlet Başkanı Yahya Han arasındaki görüşmeler çıkmaza girince, Doğu Pakistan'da halk ayaklandı. Bunun üzerine Avami Birliği 23 Mart 1971 tarihinde bölgenin "Bangladeş" adıyla ayrı bir bağımsız cumhuriyet olduğunu açıkladı. 17 Nisan 1971'de de Hint sınırına çok yakın bir kasabada Bangladeş hükümeti kuruldu. Ama ertesi gün, bu kasaba Pakistan birlikleri tarafından işgal edildi. Hükümet üyeleri kaçınca Pakistan ordusu ayrılıkçı hareketi bir süre için bastırdı. Böyle olunca, Bangladeş'te "Kurtuluş Ordusu" kurularak gerilla savaşına başlandı.

Doğu Pakistan'daki iç savaş süresince, bölgede yaşayan 300.000 Müslüman ve Hindu sınırı aşıp Hindistan'a sığınarak bu devleti salgın hastalıklarla baş etmek ve yiyecek bulmak gibi güç sorunlarla karşı karşıya bıraktılar. Bu, o zamana kadar, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin en büyük göç hareketiydi. Bu durum karşısında, Pakistan hükümeti tüm göç edenlere seslenerek, Pakistan'a geri dönecek olan Doğu Pakistanlıların affedileceğini ve kendilerine ücretsiz yiyecek, ilaç ve barınak sağlanacağını açıklamışsa da bu çağrıya uyulmamıştır.

b) Hint-Pakistan Çatışması

Daha önce görüldüğü gibi, Hindistan'la Pakistan arasında zaten gergin olan ilişkiler, Doğu Pakistan'daki iç savaş ve bu iç savaşın yarattığı sonuçlarla hızla kötüleşmeye başladı. Hint hükümeti, 26 Mart 1971'de Pakistan ordusunu Doğu Pakistan halkına karşı zor kullanmakla suçlayıp Hint hükümetinin "sınırlarına bu kadar yakın olan bir bölgedeki gelişmelere karşı kayıtsız kalamayacağını" açıkladı. Pakistan hükümeti de böyle davranışların Pakistan'ın içişlerine doğrudan bir karışma sayılacağını bildirdi. Bu arada, beş yıl önce Taşkent'te iki devlet arasında başarılı bir ara-

buluculuk yapmış olan Sovyetler Birliği, duruma müdahale ederek, Doğu Pakistan halkına karşı girişilen kanlı saldırılara bir son verilmesini ve sorunun barışçı yollardan çözülmesini istedi. Sovyet müdahalesi ve sorunun alevlenmesi, 1965 yılında olduğu gibi, ÇHC'yi harekete geçirdi ve Pakistan'ı sonuna kadar destekleyeceğini, "Hint yayılmacıları" bundan yararlanarak Pakistan'a saldırırlarsa, Pakistan'a elinden gelen her türlü yardımı yapacağını bildirdi.

Bu arada, iç savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü Doğu Pakistan'da ayrılıkçı hareketin önderi Mucibur Rahman yakalanarak 1971 Ağustosunda "Pakistan'a savaş açmak" suçundan yargılanmaya başlandı. Pakistan ile Hindistan arasındaki ilişkiler de Ağustos-Kasım ayları arasında Doğu Pakistan'dan kaçanların sayısı her geçen gün artıp dokuz milyonu bulunca, daha kötüleşti. Pakistan hükümeti, gerillaların Pakistan ordusuna karşı giriştikleri saldırıda Hint birliklerinin de bulunduğunu iddia etmekteydi. Sınır boyunca Hint ve Pakistan birlikleri arasında ciddi çatışmalar başladı. Bu çatışmalar, 1971 Aralık ayında Pakistan savaş uçaklarının Batı Hindistan'daki askeri havaalanlarına sürpriz saldırısıyla açık savaşa dönüştü.

c) Bangladeş'in Kuruluşu

İki devlet arasında savaş başlayınca, Hint birlikleri Doğu Pakistan'a girdiler ve bölgedeki Pakistan ordusu 16 Aralık 1971 tarihinde şartsız teslim oldu. Aynı gün Bangladeş devleti resmen kuruldu. Bir gün sonra da batı cephesinde ateşkes yürürlüğe girdi. 6 Aralık günü, Hindistan Bangladeş'in geçici hükümetini tanımıştı. Bu savaşta Çin ve ABD Pakistan'ı, Sovyetler ise Hindistan'ı desteklediler. Amerikan hükümeti Hindistan'a yaptığı her türlü yardımı kesti.

Sürgündeki Bangladeş hükümeti 22 Aralık 1971'de Dakka'da kurularak Batı Pakistan'da hapiste bulunan Mu-

cibur Rahman devlet başkanı ilan edildi. Bu arada Pakistan Devlet Başkanı seçilmiş bulunan Z. A. Butto, Rahman'ı Ocak 1972'de serbest bıraktı ve Rahman devlet başkanlığını Abu Seyit Chowdhury'ye bırakarak başbakan oldu. Şubat ayının sonunda Bangladeş'in bağımsızlığı, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Batı Avrupa ülkeleri dahil 30 devlet tarafından tanındı. Hint hükümeti de Bangladeş'te bulunan tüm birliklerini 1972 Martına kadar geri çekeceğini açıkladı. Hindistan'ın yeni Başbakanı Bayan İndira Gandhi, 17-19 Mart 1972 tarihlerinde Dakka'yı ziyaret etti ve iki ülke arasında bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı.

Bangladeş ordusundaki bir hizibin 30 Mayıs 1981'deki darbe girişimi sonunda başarısız olduysa da Başkan Ziya ur-Rahman öldürüldü. Bir yıl sonra iktidarı Genelkurmay Başkanı General H. M. Erşad bir darbeyle ele geçirdi. Bangladeş 1988 yılında İslami Cumhuriyet biçimine dönüştü. Ülke 1991 yılından bu yana Başkan Abdurrahman Bisvas tarafından seçilmiş bir parlamentoya dayanılarak yönetilmektedir.

Bugün Bangladeş 90 milyonluk nüfusuyla dünyanın sekizinci en kalabalık ülkesidir. 143.000 km. karelik ufak bir toprak parçası bu kadar çok nüfusu besleyemediği için, sürekli bir açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yiyecek sıkıntısı ve kötü sağlık koşulları kolera gibi salgın hastalıklara yol açtığı gibi, Bengal Körfezi bölgesindeki mevsimlik fırtınalar, nehirlerin taşması, ekili alanların su altında kalması ve yüz binlerce kişinin ölmesi ile sonuçlanmaktadır. Komşu Birmanya'nın 1978 yılında 250.000 Müslümanı Bangladeş topraklarına sürmesiyle zaten kötü durumda bulunan ekonomi daha da ürkütücü bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla, hem iç siyasal karışıklıklar hem de bir türlü bitmek bilmeyen açlık sorunu, Bangladeş'in istikrarını bozmaktadır. 1991 Nisanındaki bir siklon sonucunda 131.000 kişi

ölmüş ve 3 milyar dolara yakın maddi zarar ortaya çıkmıştır.

3. Pakistan'da Ziya ül-Hak Dönemi ve Sonu

Pakistan'da 1970'li yıllarda ekonomik gerilik ve siyasal istikrarsızlık ortamında demokrasi yerleşecek bir temel bulamadı. 1977 seçimleri sonunda ülke bir iç savaşın eşiğine gelince Genelkurmay Başkanı Ziya ül-Hak askeri bir darbeyle devlet başkanlığını ele geçirdi. 1984'te iktidarına meşruiyet kazandırmak amacıyla Pakistan'ı İslam Devleti yapan bir referandum uyguladı ve artan muhalefete karşı tutucuların desteğini sağlamak için medeni hukuk yerine şeriat hükümlerini yürürlüğe koydu. Ancak 1988 Ağustosunda uçağına bilinmeyen kişiler tarafından bomba konması ve patlaması sonucu öldü. Bunun üzerine Pakistan Halk Partisi önderi Benazir Butto Müslüman bir ülkenin ilk kadın başbakanı olarak, 1988 Aralık ayında iktidara geldi. Pakistan böylece demokrasinin yerleşmesi yolunda önemli bir engeli aşmış gibi görünmüşse de Butto'nun iktidarı hem zorlu geçti hem de kısa sürdü. Komşu Afganistan'daki iç savaş dolayısıyla Pakistan'da yerleşen muhalif Afgan mültecilerin zaten iyi durumda olmayan ekonomiye ekledikleri ağır yük, Hindistan'la ilişkilerin Keşmir sorunu yüzünden giderek gerginleşmesi ve etnik karışıklıklar, bu sonucu doğuran önemli olaylardır. Sonuç olarak, Başbakan Butto'nun 1990 Ağustosunda Devlet Başkanı tarafından yolsuzlukla suçlanarak görevden alınması ve yargılanmasıyla Pakistan'da kısa süren demokrasiye yeniden ara verildi.

1991 yılında medeni hukuk yerine İslami hukuku getiren anayasa değişikliği yapıldı. 1993 yılında Başkan Han, Başbakan Navaz Şerif'i görevinden aldıysa da Pakistan

Yüksek Mahkemesi tarafından görevine iade edildi. Aynı yılın sonunda yapılan seçimlerde Benazir Butto yeniden hükümeti kurdu ve böylece Pakistan'da yeni bir demokrasi denemesi başladı. Butto ülkeyi, tutucular, İslami köktendinciler ve ordu arasında nazik bir dengeyi kollayarak yönetmekteydi.

Vietnam Savaşı

1. Kennedy Dönemi ve Askeriyenin Artan Önemi

Daha önce görüldüğü gibi, Vietnam savaşının ilk iki döneminde, yani Truman ile Eisenhower'ın başkanlıkları sırasında, ABD her geçen gün artan bir biçimde Vietnam "bataklığının" içine çekilmiş bulunuyordu. Kennedy döneminde ise artık Amerikan kuvvetleri kullanılmaya başlayacaktır. Başkan Kennedy bin günlük kısa başkanlık döneminde ABD'nin Vietnam'daki varlığını önemli ölçüde artırdı. Ölümünde, ABD Vietnam'daki askeri danışmanların sayısını önemli ölçüde artırmış, düşmana karşı sınırlı da olsa "napalm" gibi silahların kullanılmasına izin verilmiş ve ABD Diem gibi sevilmeyen bir öndere sıkıca bağlanmış bulunuyordu. İlginç bir raslantı olarak, Diem Kennedy'den üç hafta önce öldürülmüştür.

Kennedy, özellikle Domuzlar Körfezi çıkarması ve Kruşçev ile başarısız Viyana toplantısından sonra, uluslararası alanda sertlik göstermek durumunda kalmışsa da Vietnam'da kesin bir Amerikan zaferinden kuşkuluydu. Şu sözler onundur: "Son çözümlemede, bu onların savaşıdır; kazanacak ya da kaybedecek olanlar da onlardır." Askeriye tarafından Vietnam'a savaşkan Amerikan birlikleri gönderilmesi için kendisine baskı yapılmışsa da bunu yapmamakta sonuna kadar direnmiştir. Ancak onun önderliğinde

ABD Vietnam'da önemli bir geçiş dönemine girmiş, en alt düzeyde bir bağlılıktan, doğrudan müdahaleye geçilmiştir. Bunun en önemli nedeni, Başkan'ın yakınındakilerin (Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı gibi) Vietnam'ı siyasal olmaktan çok askeri bir sorun olarak değerlendirmeleridir. Bunların düşüncesine göre, daha gelişmiş silahların çok miktarda kullanılması, kısa bir süre içinde zaferi sağlayabilirdi. 1963 yılının sonunda Vietnam'da 17.000 Amerikalı danışman bulunuyordu.

Kennedy döneminde ABD'nin Vietnam'a bağını artıran olay, Rostow-Taylor Raporu'dur. Kennedy'yi çok şaşırtan 1961 tarihli rapora göre, Vietnam'ın kurtarılması için bölgeye 8.000 savaşkan Amerikan askeri gönderilmeli, hava kuvvetleri de savaşa sokulmalıydı. Yine rapora göre, Vietnam savaşmak için söylendiği kadar kötü ve elverişsiz bir yer değildi; Amerikan askerlerinin iyi döğüşmeyi öğrendikleri Kore'ye benzemekteydi. Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball ise bu görüşe katılmıyordu. Ona göre Fransız yenilgisinden ders alınmalıydı. 8.000 kişilik savaşkan kuvvet savaşın niteliğini hemen değiştirir ve beş yıl içinde şartlar ABD'yi Vietnam'a 300.000 asker yollamaya zorlayabilirdi. Sonunda Kennedy bir "orta yol" buldu ve Vietnam'a 15.000 askeri danışman ve destek birlikleri gönderdi. Kennedy'nin bu kararından sonra, Vietnam'dan ilerde yapılacak bir çekilme son derece zor bir duruma gelmiştir.

Amerikan danışmanlarının varlığına rağmen, Güney Vietnam ordusunun savaş yeteneği gelişmedi. Vietkong gerilla faaliyetlerini artırınca, 1962 yılında durum artık umutsuz bir biçim aldı. Vietnam'daki Amerikan komutanı Harkins, sınırlı napalm ve bitki yok edici silahlar kullanılmasını istiyordu. Bunların kullanılmasını insani bulmayan Kennedy, artan baskının sonunda, nüfus merkezleri dışında napalmın ve yalnız ulaştırma hatlarında bitki yok edici

silahların kullanılmasına izin verdi. Savunma Bakanı Robert MacNamara da Amerikan zaferinden emindi. Kendisi sayılabilir veri ve istatistiğe o kadar bağlıydı ve sayıların üstünlüğüne o kadar inanıyordu ki Vietkonglu düşmanın temel niteliğini gözden kaçırdı: Şimdi artık Fransız sömürgeciliğinin devamı olarak gördükleri Amerikalıları ülkeden atmak için mücadeleye sarsılmaz bağlılık.

1963 yılının ortalarında Başkan Diem'in durumu çok zorlaştı. Yeni Amerikan Büyükelçisi H. Cabot Lodge'a göre, Diem'e karşı bir darbe gerçekleşirse, ABD bunu engellemeye çalışmamalıydı. Diem özellikle Budist muhalefete karşı şiddet yöntemleri uygulamaya başlamıştı. Giderek, ABD gerici bir hükümetin müttefiki olarak görülmeye başladı. Güney Vietnam hükümetinin belki de tek erdemi komünizm karşıtı olmasıydı. 1963 yılının Kasım ayında Diem ve Kennedy öldürüldüler.

Gerçekte, Kore ile Vietnam'ı karşılaştırmak çok yanlış bir işti. Çünkü Kore'de üniformalı bir düşmanın belirli sınırları geçtiği bir savaş vardı. Vietnam'da ise cephe hatlarının hiçbir anlamının kalmadığı ormanlık bölgelerden yararlanan, yıkıcı faaliyetlerle beslenen ve üniforma giymeyen gerillaların yürüttüğü siyasal bir mücadele söz konusuydu. Kennedy'nin öldüğü tarihte Vietnam'da 17.000 Amerikalı vardı ve bunlardan ancak 70'i ölmüştü.

2. Johnson Dönemi: Yıkım

Başkan Johnson döneminde Vietnam savaşına kitle halinde savaşkan Amerikan birlikleri gönderildi. Böylece ABD yenemeyeceği, ama yenilmeye de tahammül edemeyeceği bir savaşın içine çekilmiş oldu. Kuzey ve Güney Vietnam'ın sürekli bombalanmasına, 500.000 Amerikan askerinin cephede savaşmasına rağmen, düşman yenilmedi. Johnson'un

inatçılığı ve gururu başkanlığını yıktı ve halkını fikir düzeyinde bir "iç savaş" ile böldü. Biraz daha çok bombalama, biraz daha çok askerle düşmanın konferans masasına getirilebileceğine inanarak Kuzey Vietnam'ı yanlış değerlendirdi; halkını yanılttı; kendisini de aldattı.

Her şey Genelkurmay Başkanlığı'nın 1964 yılının Ocak ayında Başkanlığa verdiği memorandum ile başladı. Buna göre ABD savaşta kendisine konan sınırlamaları ortadan kaldırmalı ve Kuzey Vietnam'ın havadan bombalanmasına başlanmalıydı. Bu arada bombardımanın hiçbir sonuç vermeyeceği yolundaki eski raporlar hasır altı edildi. Yüksek kademe yöneticileri şu görüşteydiler: Güney'deki Vietkong saldırılarının kaynağı Ho Şi Minh'dir; dolayısıyla Kuzey'in bombalanması saldırıyı kaynağında kurutur ve ÇHC'ye de ABD'nin kararlılığını gösterir.

Kuzey Vietnam'ın bombalanmasına yol açan, Tonkin Körfezi'nde Turner Joy ve Madox savaş gemilerinin batırılması oldu. Bir araştırmacıya göre böyle bir bombalama olmadı ve Başkan halkı ve Kongre'yi bombalamanın gereğine inandırmak için böyle bir oyun oynadı. Bu iddianın doğruluğu bugün için kesin kanıtlarla ortaya konamazsa da bir şey açıktır: Tonkin Körfezi olayında ABD'nin Kuzey Vietnam'a verdiği karşılık çok serttir. 5 Şubat 1965 tarihinde Vietkong Pleiku'daki Amerikan kampına bir saldırıda bulundu ve sekiz Amerikalı öldü. Bu olay, Tonkin Körfezi olayıyla birlikte, gelecek üç yıl boyunca Kuzey Vietnam'ı yerle bir edecek korkunç Amerikan bombardımanının da başlangıcı oldu.

Bu bombalama istenen sonuçları doğurmadı. Ho Şi Minh Amerika'nın havadan "tırmanmasına", yerden Güney'e sızmaları artırarak karşılık verdi. Böylece, Vietkong'u yenmek için tek yol kalmış oldu: Amerikan kara birlikleriyle karşı koymak. 1965 Mart ayında bölgedeki Amerikan

birliklerinin komutanı General Westmoreland iki deniz piyade kolordusu istedi ve Nisanda Genelkurmay 50.000 asker gönderilmesini önerdi. Mayıs'ta bu rakam 80.000'e çıkarıldı. Haziran ayında ise Westmoreland isteğini 200.000 askere yükseltti. Artık Vietnam bir Amerikan savaşı haline gelmişti. Westmoreland gün geçtikçe daha çok asker istemeye başladı ve Hanoi her Amerikan tırmanmasına karşı tırmanmayla karşılık verdi. Amerikan komutanına göre asker sayısı 1967 yılında 600.000'e çıkarılmalıydı. Bu da bir çözüm getirmedi. Sınırlı bir savaş veren 200 milyonluk büyük bir devlet, topyekün bir savaş veren 17 milyonluk küçük bir Asya devleti tarafından durdurulmuştu.

1968 yılının Ocak ayında başlayan Tet Saldırısı felaketin başlangıcı oldu. Bu saldırı, sızma taktikleriyle kent ve kasabalara sürekli saldırı biçimini aldı. Bir süre sonra Tet saldırısı durdurulmuşsa da sızma taktiğinin başarısı bütün açıklığıyla ortaya çıktı. Bu saldırıyla Amerikan yöneticileri, yıllarca süren bombardımana ve 500.000 askere rağmen, Kuzey Vietnam'ın bu kadar geniş bir saldırıda bulunabilecek güce sahip olduğunu kesinlikle anladılar. Ayrıca süren yıpratma savaşının Kuzey Vietnam'dan çok ABD için zararlı olduğu da anlaşıldı. Johnson 1968 Mart ayında bombardımanı durdurdu ve başkanlık seçimlerinden de çekildiğini açıkladı. Vietnam savaşı, Amerikan tarihinde en çok oy alan bir başkanı, ancak "bir dönemlik başkan" durumuna da getirmişti.

Başkan Johnson genel olarak Asya'dan ve özel olarak Vietnam'dan habersizdi. Ona göre komünizm kaynağında kurutulmalıydı ve bu kaynak da Kuzey Vietnam ile ÇHC'deki komünizmdi. Daha önce ele alınmış olduğu gibi, komünizmin birbirinden çok farklı siyasal ve ideolojik parçalara bölünmüş olduğu olgusunu göremedi. Bunun bir ulusal kurtuluş savaşı olduğunu, asıl sorunun komünizm

ya da komünizm karşıtlığı değil, bir bağımsızlık süreci olduğunu anlayamadı. İşte bu yüzden, Vietkong savaşmaya ve topraklarından düşmanı çıkarmak için ölmeye hazırken, Güney Vietnamlılar değildi. MacNamara'nın istatistikleri değersizdi. Asker sayısı "10'a 1" Güney Vietnamlıların lehine olsa bile, bunun pek bir anlamı yoktu. Çünkü o bir adam savaşmaya ve ölmeye hazırken, öteki on adam değildi.

3. Nixon Dönemi: Yirmi Yıllık Çember

Başkan Nixon'ın ve dış politika sorunlarındaki temel "mimarı" Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Vietnam "trajedisine" buldukları formül, savaşı "Vietnamlaştırmak" idi. ABD, bir yandan görüşmelere yeşil ışık yakarken, bir yandan da kendisini Vietnam "bataklığından" kurtaracak "şerefli bir çekilmeye" hazırlamaktaydı. Amerikan savaşkan birlikleri Vietnam'dan yavaş yavaş çekilirlerken, savaş Güney Vietnamlılara bırakılacaktı. Amerika'nın "şerefli çekilme"deki son umudu, arkada güçlü ve komünizm karşıtı bir Güney Vietnam ve Saigon'da da güçlü ve dost bir hükümet bırakabilmekti. Ne var ki, bu yeni formül de savaşın en önemli sorununu çözemiyordu: Saigon'da iktidarı kim yürütecekti?

1969 yılının Haziran ayında Amerikan birliklerinin çekilmesine başlandı. İlk kez 541.000 askerden 25.000'i eve gönderilirken, bombardıman bütün gücüyle sürüyordu. Başkan 1969 Temmuz ayında kendi adıyla anılacak bir doktrin ilan etti. Buna göre ABD gelecekte Vietnam gibi bağlantılara girmeyecek ve yerel savaşlara savaşkan askerlerle katılmaktansa ekonomik ve askeri yardım verecekti. Başkan Nixon, 1970 yılının Nisan ayında Amerikan askerlerinin önderliğinde Güney Vietnam birliklerinin Kamboç-

ya'ya girdiklerini açıkladı. ABD'nin 1954 yılından, yani Cenevre Antlaşmaları'ndan beri, Kamboçya'nın tarafsızlığına saygı gösterdiğini, ancak burada Vietkong silah deposu ve sığınaklarının keşfedilmesinden sonra, böyle bir girişime gerek duyulduğunu söyledi. Bu girişim savaşı kısaltacaktı. Üç yıl sonra, Watergate duruşmasında, 1969 ve 1970 yıllarında yapılan 3.500 saldırıda, Amerikan B-52 uçaklarının Kamboçya ve Laos'a 100.000 ton bomba attığı açıklanmıştır. 1970 Mayıs ayında Kuzey Vietnam'ın bombardımanının azaltıldığı ve Kamboçya girişiminin başarılı olduğu açıklandı. Bu arada Amerikan Senatosu, Tonkin Körfezi yetkisini geri alarak, Kamboçya'ya gelecek askeri girişimleri Kongre'nin onayına bağladı. 1971 yılı boyunca, Paris'te barış görüşmeleri sürer ve 200.000 Amerikan askeri evine dönerken, Güney Vietnam'da savaş sürüyordu.

1972 yılının Mart ayında Kuzey Vietnamlılar, Tet saldırısından bu yana en önemli ve kitle halinde saldırıda bulundular. Bu Başkan Nixon'ın Pekin'i ziyaretinden kısa bir süre sonra (Şubat 1972), Moskova ziyaretinden (Mayıs 1972) ise önce oldu. Saldırı ABD'nin Kuzey Vietnam'ı müttefiklerinden ayırma politikasına bir karşılık olarak değerlendirilebilir. Nisan ve Mayıs 1972'de Nixon tırmanmayı sürdürdü. Nisan ayında B-52'ler Hanoi ve Haiphong'a saldırdılar; bu saldırı Johnson dönemindekinden çok daha yoğundu. Mayıs ayında ise, ilk kez, Kuzey Vietnam limanlarının mayınlanması harekâtı başlatıldı. Bu davranış, Vietnam limanlarına yardım getiren Sovyetler Birliği ile ABD'yi karşı karşıya getirecek tehlikeleri taşıyordu, ama Moskova ile Pekin durumu protesto etmekle yetindiler ve işin üzerine düşmediler. Sovyetler Birliği, yumuşama politikası içinde, kendi yaşamsal çıkarlarını Kuzey Vietnam'ın çıkarlarından üstün tuttuğunu göstermekteydi. 1972 Mayısındaki Sovyet-Amerikan doruk toplantısından sonra, Kuzey Viet-

nam kendini müttefikleri tarafından terk edilmiş durumda buldu. ABD de artık son derece ilginç bir çelişki içinde bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği ile ÇHC'yi birlikte düşünürsek, 1 milyara yakın komünistle yumuşamaya varırken, 17 milyonluk bir köylü komünist ülkeyle kıyasıya savaşmaktaydı.

4. Bırakışma ve Paris Antlaşması

Bu noktadan sonra, 1973 yılına kadar, bir yandan Kuzey Vietnam'ın bombalanması, öte yandan barış görüşmeleri sürdü gitti. Savaş 23 Ocak 1973 tarihinde, başlamasından 30 yıl sonra, bir ateşkes ile bitti. İmzalanan Paris Antlaşması'na göre: (i) tüm Amerikan asker ve danışmanları Vietnam'dan çekilecek; (ii) tutsaklar geri verilecek; (iii) genel seçimler konusunda Güney ve Kuzey Vietnam arasında danışmalarda bulunulacak; (iv) Laos ile Kamboçya'dan tüm yabancı güçler geri çekilecekti. İşin aslına bakılırsa, 1973 Paris Antlaşmasıyla yapılan, 1954 Cenevre Antlaşmaları'na geri dönmek olmuştur. Yani saat tam yirmi yıl geri çevrilmişti. Her başkan Vietnam politikasını aşırı korkular ve sonra aşırı umutlar üzerine kurmuş ve kendinden sonra gelene, öncekinden aldığından çok daha kötü bir "miras" bırakmıştır.

ABD, Hindiçini üzerine 7 milyon ton bomba attı. Bu İkinci Dünya Savaşında İngiltere üzerine atılan bombaların seksen katıdır ve 1945'te Japonya üzerine bırakılan atom bombasının 300 tanesine eşittir. Bombalar 20 milyon krater izi bıraktı ve Vietnam kuşaklar boyu üzerinde hiçbir şey bitmeyecek olan bir "ay yüzeyi" durumuna geldi. ABD için ise 55.000 ölüden arta kalanların içine konduğu madeni miğferler, savaşın son ve tek anlamını simgelemekteydi.

Vietnam Savaşı Sonrası Hindiçini Gelişmeleri

Vietnam'da Fransız ve sonra Amerikalılara karşı verilen savaşlar, Hindiçini'deki geleneksel düşmanlıkları da biledi. Bu düşmanlıklar yalnızca Kuzey ve Güney Vietnam arasında değildi.

ABD'nin çekilmesinden ve Paris Antlaşması'ndan sonra 1975 Mart ayında Kuzey Vietnam birlikleri Güney'e saldırdılar. Güney Vietnam direnmesi çok kolay kırıldı ve savaş 30 Nisan 1975'te Güney Vietnam'ın şartsız teslimiyle bitti. Güney Vietnam Başkanı Nguyen Van Thieu çekilerek Tayvan'a kaçtı. Savaştan sonra Kuzey Vietnam hemen Vietnam'ı birleştirme işine girişti. Saigon'un adı Ho Şi Minh Şehri olarak değiştirildi ve 2 Temmuz 1976'da ulusal meclis birleşmeyi onaylayarak Kuzey Vietnam önderlerini yeni devletin yöneticileri olarak seçti. Vietnam, ABD itirazını geri alınca 1977 Eylülünde BM üyesi oldu.

Bu tarihten sonra Vietnam ile komşuları arasında önemli anlaşmazlıklar ve çatışmalar çıktı. Vietnam hükümeti 1978 Mart ayında tüm özel girişimi ortadan kaldırdığını ve iş sahiplerinin mallarına el koyduğunu açıkladı. Vietnam'da işleri ve malları ellerinden giden kişiler Çin asıllı oldukları için, ÇHC Vietnam'ı baskıcı bir politika izlemekle suçlayıp yaptığı mali yardımı kesti. 1978 yılı boyunca 160.000 Çinlinin Çin'e zorla göç ettirildiği bildirilmekteydi. Ayrıca Vietnam ile Sovyetler Birliği arasında, ÇHC'nin kendisine yönelik olarak değerlendirdiği 3 Kasım 1978 tarihli bir ittifak imzalandı.

25 Aralık 1978'de Sovyetler tarafından teçhizatlandırılan Vietnam birlikleri, ÇHC'nin desteğindeki Kamboçya'ya saldırdılar. Bu işgalin çıkış noktası Hindiçini tarihinde ve özellikle Hindiçini komünizminde aranmalıdır. 1953'te Fransa'dan bağımsızlığını almasından 1970 yılına kadar,

Kamboçya Prens Norodom Sihanuk tarafından yönetildi. Bu tarihte bir darbeyle Sihanuk'u deviren Lon Nol, 1975 yılında komünist Kızıl Khmer gerillaları tarafından iktidardan düşürüldü ve Kamboçya'nın başına, dört yıllık iktidarı boyunca Kamboçya nüfusunun dörtte birini öldürmüş olduğu iddia edilen Pol Pot geçti. 1978 yılında, tarihte iki komünist devlet arasındaki ilk savaşta, daha iyi teçhizatlandırılmış, sayıca daha üstün ve daha iyi yönetilen Vietnam birlikleri Kamboçya'yı işgal ettiler; başkent Phnom Penh'te Vietnam'ın kuklası olan "Ulusal Kurtuluş İçin Birleşik Ulusal Cephe" hükümeti kuruldu. Bu hükümet, Sovyetler Birliği tarafından hemen tanındı. Bunun sonucu olarak, ÇHC Sovyet tepkisi riskini göze alarak, 1979 yılının başında Vietnam'ın kuzey bölgelerini işgal etmeye başladı.

Bin yıldır Vietnam'ın denetimi için mücadele vermiş bulunan Çin, 1979 yılının sonuna doğru, Vietnam'ın yeteri kadar cezalandırıldığı gerekçesiyle, işgal birliklerini geri çekti. Ancak Vietnam, Çin'in ilerde de aynı biçimde davranabileceğini öne sürerek, kuzeyde ordusunun seferberlik durumunu sürdürdü. İki devlet arasında, Amerikalıları Güneydoğu Asya'dan atmak için var olan "sarsılmaz ittifak" sona ermişti. 1980'lerde asıl sorun, Güney Vietnam, Kamboçya ve Laos'ta denetim ya da etkisini kurmuş bulunan Vietnam'ın, etki çemberini içine Tayland'ı alacak biçimde genişletmeye çalışıp çalışmayacağı oldu. Bunun kadar önemli bir sorun da Vietnam'ı terk eden yüz binlerce Vietnamlının komşu ülkelere sığınması ve bazılarının da ellerine geçirdikleri teknelerle denize açılmaya başlamalarıydı. Bu kadar mültecinin beslenmesinde güçlüklerle karşılaşan komşu ülkelerin şikâyetleri, denize açılan ve çoğu kez yanlarından geçmekte olan yabancı bandıralı gemiler tarafından alınmayan aç ve susuz kişilerin durumlarıyla ilgilenmek üzere 1979 yılının Temmuz ayında Cenevre'de

65 ülkenin katıldığı bir uluslararası konferans toplandı. Konferansta Vietnam hükümeti mülteci akımını keseceğine söz verdi. Vietnam'ın verdiği bir başka söz de 1989 yılının sonuna kadar tüm birliklerini Kamboçya'dan çekeceğiydi. Bu ülkede 1993 Mayısında ve BM'nin gözetiminde yapılan seçimlerin sonunda birbirleriyle mücadele eden iki parti, yeni bir anayasa kabul edilene kadar geçici bir hükümeti ortaklaşa kurmakta anlaştılar. Aynı yıl Ulusal Meclis anayasal bir monarşi kuran anayasayı kabul etti.

1979 yılında, Vietnam'ın 1975'te kurulan Laos Demokratik Cumhuriyeti üzerindeki denetimi, belki de Kamboçya üzerindekinden daha güçlüydü. Vietnam, 1953 yılından beri komünist Pathet Lao gerillalarına, kralcı Tayland hükümetinin kuvvetlerine karşı mücadelelerinde yardım etmekteydi. Laos, komünist hükümete karşı mücadele veren kralcılar ve dağlarda yaşayan çeşitli kabileleri merkezi denetim altına almak için, Vietnam'a dayanmaktaydı. 1978 yılında Vietnam ile 25 yıllık bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamış bulunan Laos hükümeti, son derece kötü durumda bulunan ekonomiyi düzeltmek ve açlığın önüne geçecek olan pirinç ithalatını sürdürebilmek için tam bir var olma mücadelesi vermekteydi. Bölgedeki bütün devletlerle sınırı olan Laos, bölge üzerindeki egemenlik mücadelesine konu olmaktan kurtulamamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük devletlerin satranç tahtasında piyon gibi oynanan küçük devletler arasında Kamboçya ile Laos, belki de en kötü durumda bulunanlar arasındadır. 1981 yılında, Kamboçya'dan Vietnam askerlerinin çekilmesi ve uluslararası gözetim altında seçimlerin yapılması konusunda BM'de özel bir konferans toplanmışsa da Sovyetler Birliği ile Vietnam'ın bu konferansın kararlarına uymaması, Güneydoğu Asya'da barış ve istikrar umutlarını ortadan kaldırmaktaydı.

Ortadoğu Savaşları

1. Altı Gün Savaşı (1967)

İlk ikisini önceki bölümlerde gördüğümüz Arap-İsrail savaşlarında zaman unsuru, bir yanda Araplarla İsrail, öte yanda Arap devletleri arasındaki ilişkileri sürekli gerginleştirmiştir.

1967 yılının Nisan ayında İsrail-Suriye sınırında çatışmalar oldu. Daha önce işaret edildiği gibi, 1956 savaşından sonra İsrail ile sınırına BM Barış Gücü'nün yerleştiği Mısır, Mısır-Suriye savunma antlaşmasına uygun olarak, olağanüstü durum ilan etti. Suriye'de ise, 1966 yılında iktidarı ele geçiren ve İsrail'e karşı daha sert bir politika ve Sovyetlerle daha yakın ilişkiler kurmak isteyen Baas Partisi'nin sol kanadı, Nasır'ın "pasif" tutumundan hoşnut kalmadı ve Nasır'ı "BM Barış Gücü'nün etekleri altına saklanmakla" suçladı. Bunun üzerine Mısır Devlet Başkanı Nasır, sınırda on yıldır görev yapmakta olan Barış Gücü' nün çekilmesini istedi. Böylece "tam yağmur yağacağı sırada şemsiye kapatılmış oldu." Mısır ve İsrail birlikleri, sınırın iki yanında birbirlerini kollamaya başladılar.

Nasır, 22 Mayıs 1967'de, Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapattı. İsrail, 1956 savaşından sonra Tiran Boğazı'ndan çekilmiş, ama Batılı devletler Boğaz'dan serbest geçişi güvence altına almışlardı. Büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı, BM Güvenlik Konseyi herhangi bir karar alamadı. 1 Haziranda, 1956 tarihli Sina harekâtının kahramanı Moşe Dayan Savunma Bakanı oldu. Bu arada, Arap önderlerinin demeçleri, bir savaşın yakın olduğu izlenimini veriyordu. İsrail önderleri, sınırlarda Arap devletlerinin askeri kuvvetlerinin bire üç oranında İsrail kuvvetlerine üstün olduğu ve her an bir işgalin gerçekleşe-

bileceği hesaplarını yapmaya başladılar. Böyle bir işgali bekleyeceklerine, bunu engelleyecek bir sürpriz saldırının daha iyi olacağı kararına vardılar. 5 Haziranda, İsrail hava kuvvetleri Mısır'ın, bazıları Kahire ve Luxor kadar uzakta bulunan hava üslerine saldırıda bulundular. Böylece, 5 Haziranı izleyen günlerdeki çatışmalarda Mısır hava kuvvetleri hemen hemen hiçbir etkinlikte bulunamayacak duruma düştü. Hava üstünlüğünü kesin bir biçimde eline geçiren İsrail'in Sina'daki Mısır birliklerini geriye püskürtmesi çok zor olmadı. 9 Haziran'da İsrail kuvvetleri Golan tepelerine saldırdılar ve bir gün içinde Kuneitra kenti de dahil olmak üzere bölgeye egemen oldular. Bu arada, İsrail birlikleri Ürdün askerlerini Batı Şeria ve Kudüs'ten geriye atmaya başlamışlardı.

Savaş alanlarındaki bu koşullar altında, savaşın başlamasından bir hafta sonra, İsrail'in bir ateşkes sağlaması güç olmadı. Altı Gün savaşının sonunda İsrail, Gazze Şeridi ile Sina Yarımadasının tümünü, Şeria Akarsuyunun Batı Yakası'nı, Kudüs kentini ve savaştan önce Suriye'nin elinde bulunan stratejik Golan Tepeleri'ni ele geçirdi. Böylece belki İsrail, hükümetinin deyişiyle "öncekinden daha iyi savunulabilecek sınırlara sahip olmuştu" ama bölgedeki düşmanlığın temel nedenleri çözüme kavuşamadı, hatta yeni düşmanlıkların ve gelecek çatışmaların da tohumu atıldı.

1967 Arap-İsrail savaşının ABD açısından en önemli sonucu, İsrail'i desteklemesi yüzünden hemen hemen bütün Arap devletlerinin bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesmeleri ve böylece Ortadoğu'da uğradığı büyük prestij kaybıdır. Sovyetler Birliği açısından ise, Arapların askeri yenilgilerinin siyasal sonuçlarını zaman içinde düzeltememesinin, yani İsrail işgalindeki bölgelerin görüşmeler yoluyla geri verilmesindeki başarısızlığının, bu devletin prestiji açısından olumlu olduğunu söylemek mümkün değil-

dir. Sovyetler Birliği, savaşın üçüncü gününden başlayarak, savaşkan Arap devletlerine büyük miktarlarda silah sağlamaya başladı. Bu silah sevkıyatı gerçekten çok büyüktü, ama morali bozulmuş ve iyi örgütlenmemiş Arap orduları Sovyet silahlarını etkili bir biçimde kullanamadılar ve kendi yapılarına uyduramadılar. Sovyet silah yardımının bir başka sonucu, Arap devletlerinin İsrail'e karşı tutumlarını sertleştirmeleridir. Eylül ayındaki Hartum Doruk Toplantısında kabul edilen "ödün, görüşme ve barış yok" sloganı, Arap devletlerinin politikasını gelecek üç yıl boyunca etkiledi.

2. Ekim Savaşı (1973)

İsrail'in Altı Gün savaşındaki kesin zaferi, Arap devletleri arasında utanç ve kızgınlık yarattı. İsrail'e kaptırılan geniş ve stratejik toprak parçalarıyla Kudüs, diplomasi yoluyla geri alınamıyordu. 22 Kasım 1967 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi, İsrail'e "güvenli ve kabul edilmiş sınırlar içinde yaşama" hakkını tanırken, işgal altındaki Arap bölgelerinden de çekilmesi isteniyordu. Ancak gerek "işgal edilmiş Arap toprakları" anlatımının belirsizliği gerekse tarafların ilk adımı atamamaları, diplomasi yoluyla çözümü olanaksız kıldı.

Nasır'ın 1970 yılında ölmesiyle yerine Enver Sedat geçti. Enver Sedat, hem 1967 yılında İsrail'e kaptırdığı geniş toprak parçalarını geri almak hem de bu yolla, Nasır'ın büyük prestijinden sonra, kendisine de Arap dünyasında ün ve saygınlık kazandırmak için geniş ölçekli bir Arap karşı saldırısı planlamaya başladı. 1973 yılına gelindiğinde, Sovyetler Birliği Mısır ve Suriye'ye saldırı silahları vermemekle birlikte, 1967 yılında yitirilen savaş malzemesini sağlamakta ve askeri strateji konusunda Arap askerlerini eğitmekteydi.

Müslümanların kutsal ayı olan Ramazan ve Yahudilerin kutsal ayı olan Yom Kippur'da (Ekim 1973), Mısır ve Suriye birlikleri eşgüdümlü bir "sürpriz" saldırıda bulundular. Golan Tepeleri ve Sina Yarımadasında İsrail birlikleri geri çekilmeye zorlandı. İsrail, kendisine aşırı güveninin ve Arap askerlerini hor görmesinin cezasını çekmekteydi. Bu savaşta ilk kez İsrail'in yenilmezliği "miti" ortadan kalkarak Araplar güçlerine güvenmeye başlamışlar, yine ilk kez Araplar kendilerinde İsrail'e saldırıda bulunacak gücü bulmuşlardır. Bu arada öteki Arap devletleri de savaşa katıldılar. ABD İsrail'e Sovyetler Birliği de Arap devletlerine giderek artan oranlarda silah göndermeye başlayınca, Avrupa'da yavaş yavaş belirmeye yüz tutan yumuşama havası da tehlikeye düştü. Ancak savaşın ikinci haftasında, İsrail ilk şaşkınlığı atlattıktan sonra, başarılı karşı saldırılarda bulunarak Golan tepelerini geri aldı ve Sina'daki Mısır birliklerini çevirdi.

Savaşın tehlikeli boyutlar alması ve giderek Doğu-Batı çatışmasına dönüşmesi olasılığı karşısında BM Güvenlik Konseyi 21 Ekim 1973 tarihinde ateşkes ve tarafların 1967 tarihli Güvenlik Konseyi kararına uymaları kararını aldı. Bu karar yürümedi. Çünkü Sovyetler Birliği bölgeye ortak Sovyet-Amerikan birliklerinin gönderilmesini önerirken, iki güç arasında bir çatışmadan ve Moskova'yı Ortadoğu sorunlarının içine çekmekten çekinen ABD bu öneriyi geri çevirdi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği tek başına asker göndereceğini açıklayınca, Amerikan birlikleri alarma geçirildi. Bunalımın boyutları genişlemiş ve iki bloku karşı karşıya getirecek bir durum almıştı. Ancak bağlantısız devletlerin bir önerisinin kabul edilmesiyle hava yumuşadı ve öneriye uygun olarak BM Barış Gücü çatışanların arasına girdi.

Görünüşe göre İsrail dördüncü zaferini kazanmıştı ama maddi ve manevi açıdan kayıpları büyüktü. İsrail'in, bir başka savaş riskini göze almadan, işgal ettiği bölgelerde uzun süre kalamayacağı açıkça ortaya çıktı. Ortaya çıkan bir başka nokta da tarihteki "yaraların" etkili ve büyük iyileştiricisi olan zamanın, Ortadoğu'da görevini yapamıyor olmasıydı. Kurulduğunun altı katı büyüklüğünde bir İsrail, Arap devletleri için sürekli bir tehdit oluşturmakta ve Arap ulusçuluğunu güçlendirmekteydi. Tarih ne yenenin zaferinin ne de yenilenin yenilgisinin uzun süreli olduğunu göstermektedir. Gösterdiği bir başka nokta da sürekli barışın, ancak eşitlik ve hakkaniyet üzerine kurulabildiğidir. İsrail'in en büyük çelişkisi şuydu: Dört savaşın sonunda 3 milyon Yahudi'nin içine 1.5 milyon Arap girmişti. Sonuçta, İsrail belki stratejik bakımdan güvenli sınırlara, ama güvenilir olmayan bir nüfusa sahip olmuştu. Ortadoğu bölgesinde tarafların hak ve çıkarlarını gözeten nihai bir çözüme varılmadıkça, 1970'lerin ortalarında ortaya çıkan yumuşamanın da sağlam temellere oturamayacağı açıkça ortaya çıkmıştı. Sovyetler ile Suriye ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasındaki antlaşmaların ve ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkiler bütününün niteliği ne olursa olsun, bölge alt sisteminin karmaşıklığı dikkate alındığında, bölge güç dengesinin, iki süper devletten çok, Arap devletleri ile İsrail arasında oluşacağı anlaşılmıştı.

3. Lübnan İç Savaşı

a) Kökeni

Lübnan, 1970'lerin ortalarında, taraflarını Hıristiyan sağcılar, Müslüman solcular, Suriye birlikleri, İsrail ve BM Barış Gücü' nün oluşturduğu bir iç savaş içine girdi. İç savaşın ve çatışmaların nedenleri, Lübnan'ın iç yapısında, tarihinde ve bölgenin özelliklerinde aranmalıdır.

Bir kere, Lübnan çeşitli dinsel ve etnik bölüntülere ayrılmış olup bir ulus-devlet görünümünde değildir. Ülkede hiçbir mezhep çoğunluğa sahip olamamıştır. Bunlar arasında Müslüman Sünniler, Şiiler, Dürziler, Hıristiyan Maruniler, Yunan Ortodokslar, Katolikler ve Yahudiler en önemlilerini oluşturmaktadır. Ancak bu özellik, ülkede belirli bir uzlaşma ve işbirliği yapma durumunu doğurmamış da değildir. Ama 1970'lerde olduğu gibi, bu uzlaşma ya da denge bir kere bozulduğunda, çeşitli etnik gruplar ve mezhepler arasındaki yüzlerce yıllık çatışmacı davranış kalıpları ve karşıtlık birikimleri su yüzüne çıkmakta ve ülkeyi kanlı iç savaşlara sürüklemektedir.

İkinci olarak, Lübnan'ın etnik yapısında, ülkede konuşulan Arap dili ve Arap kültürü ile Hıristiyan Batı kültürü, dinsel yapısında ise Hıristiyanlıkla Müslümanlık çatışmaktadır. Yani bir yanda Hıristiyan ve Batı kültürüyle öte yanda İslam ve Doğu kültürü aynı potada erimemektedir. Lübnan'ın Hıristiyan önderlerinin bir bölümü, ülkenin Hıristiyan benliğini korumak istemekte ve kendilerini tümüyle Hıristiyan Batı ile özdeşleştirme amacını sürdürmektedirler.

Üçüncü olarak, Lübnan toplumunun ailelere bölünmüş yapısı, ülkenin siyasal yaşantısına kişisellik özelliğini sokmuştur. Bu kişisellik, zaten bölünmüş olan toplumu daha da kutuplaştırmakta, iki ya da daha çok aile ve destekçileri arasındaki çatışmayı körüklemekte ve ülkede ulusal bir birlik kurma çabalarını engellemektedir. Frangieh, Chamoun ve Gemayel gibi Hıristiyan Maruni, Asad gibi Şii ve Canbolat gibi Dürzi aileler Lübnan siyaset sahnesinin vazgeçilmez adları olmuş, bu Marunilerden çoğu devlet başkanlığı yapmıştır. Dolayısıyla, ekonomik ve siyasal istikrarın bozulduğu dönemlerde, ülkenin siyasal denetimini ele geçirme çabaları büyük çatışmalara yol açmaktadır.

b) İç Savaşın Başlaması

Nüfusu hemen hemen yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan Lübnan, 1943 yılında tam bağımsız olduğundan bu yana siyasal istikrarını geleneksel olarak bir Hıristiyan başkan ve Müslüman başbakan seçerek sürdürüyordu. Ancak süregelen Arap-İsrail savaşlarının sonucu olarak, evsiz ve yurtsuz kalan 400.000 Filistinli Arap nüfusun Lübnan'da kurdukları mülteci kampları, Lübnan'ın zaten hassas olan etnik dengesini bozdu. Filistin Kurtuluş Örgütü bu kampları İsrail'e karşı gerilla savaşı yürütmekte olan Filistinlilerin eğitim merkezleri olarak kullanmaya başladı. Buna karşılık olarak, İsrail ordusu da Lübnan içindeki bu kamplara sık sık saldırılarda bulunmaya başladı. İşte bu gelişmelerin sonucu olarak, barışı sağlamak için Suriye birlikleri ile BM Barış Gücü Lübnan sahnesine girdi. 1975 yılında sağcı Hıristiyanlar, solcu Müslümanlar ve Filistin gerillaları arasında bir iç savaş çıktı. 1976 yılının Nisan ayında ABD ile İsrail'in de onayıyla 30.000 Suriye askeri çatışmaları durdurmak amacıyla Lübnan'a girdi ve 1976 Kasımında Beyrut'u denetim altına alarak çatışmaların şiddetini azalttı. Bu arada, 60.000 kişi iç savaşta ölmüş bulunuyordu. 1978 yılının Mart ayında İsrail Lübnan'ın güney bölgesini işgal ederek buradaki Filistin kamplarına ağır zarar verdi ve Haziran ayında bölgeye BM Barış Gücü gelince geri çekildi.

Lübnan'da Parlamento 1976 yılında Hıristiyan bir banker olan Elias Sarkis'i Başkanlığa getirdi ve o da Müslüman Selim el-Hoss'u Başbakanlığa atadı. Lübnan'da 6.000 kişilik bir BM Barış Gücü bulunmasına rağmen, ülkenin güney bölgesinde 1979 yılı boyunca Hıristiyan milis kuvvetleriyle Filistinliler arasında çatışmalar sürdü. İsrail, bir yandan bu milis gücünü top ateşiyle desteklerken, öte yan-

dan Filistin kamplarına karşı hem karadan hem de havadan saldırılarda bulundu. 19 Nisan 1979 tarihinde güneydeki Hıristiyan milis gücünün önderi olan Albay Saad Haddad, bölgenin "Hür Lübnan" adıyla bağımsız olduğunu ilan etti.

Çatışmaların genişlemesi karşısında İsrail'in bölgeyi tümüyle işgal altına almasından endişelenen Suriye, 15.000 kişilik bir kuvvetini, Arap Birliği'nin de davetiyle, 1978 yılında Lübnan'a soktu ve bu kuvvetler hem Hıristiyanlarla hem de Filistinlilerle mücadeleye başlayarak ülkede istikrarı sağlamaya çalıştılar. 1 Nisan 1981 tarihinde Zehle yakınlarında Suriye birlikleri ile Hıristiyan kuvvetleri arasındaki çatışmalar şiddetlendi ve bölgede hüküm sürmekte olan ateşkes bozuldu. Nisan ayına gelindiğinde, Suriye birlikleri, yalnız Hıristiyan milislerle değil, Müslümanlarla da mücadeleye başladı ve ayrıca çeşitli Müslüman mezhepler arasında da silahlı çatışmalar başladı. Haziran ayında İsrail uçaklarının Beyrut'a saldırılarında 800 kişi öldü. Bu ayın ortalarında, Lübnan'daki Filistin Kurtuluş Örgütü mevzilerini ortadan kaldırmak için, İsrail hava, kara ve deniz kuvvetleri eşgüdümlü bir harekât başlattılar ve Lübnan'ın güneyini denetlemeye başladılar. Bekaa vadisinde bu işgal kuvvetleriyle Suriye birlikleri arasında da çatışmalar çıktı ve İsrail birlikleri Beyrut'un kıyı mahallelerini işgal ettiler. Lübnan iç savaşında önemli bir gelişme, 1 Eylül 1982 tarihinde, Başkan Reagan'ın yeni bir Ortadoğu barış planı önermesidir. Bu planın önemli hükümlerine göre, Gazze bölgesi ve Batı Yakası'nda yaşayan bütün Filistinlilere, Ürdün'ün denetimi altında tam özerklik verilecek ve İsrail işgali altında tuttuğu bölgelerde yeni yerleşim alanları kurmayacaktı. İsrail hükümeti, 2 Eylül'de Gazze Şeridi'nde özerk Filistin'in kurulmasına, İsrail'in güvenliğini tehdit

edeceği gerekçesiyle karşı çıktı ve işgal altındaki bölgelerde İsrail yerleşim alanları kurmaya devam edeceğini de ilan etti.

1980'li yıllar Lübnan'a özlediği barışı getiremedi ve 1975'te başlayan iç savaş hızını artırarak sürdü. Barış güçlerinin varlığı ve çeşitli ateşkes uygulamaları, bir kere dengesi bozulmuş olan Lübnan'da çatışmaları durduramadı. 1982 Haziranında İsrail, Filistinlileri bölgeden çıkarmak için Lübnan'ın güneyine girdi ve İsrail'in verdiği destekle de Cumhurbaşkanı seçilen Falanjist Parti önderi Beşir Gemayel, göreve başlamasından hemen sonra bombalı bir saldırıda öldü. Yerine kardeşi Emin Gemayel geçti. Saldırılara hedef olan Uluslararası Barış Gücü, 1984 yılında ülkeden çekildiyse de İsrail askeri varlığını sürdürdü. 1987 yılının Haziranında Başbakan Raşid Kerami de bir suikast sonucu öldürüldü. Ülkedeki karışıklığı ortadan kaldırmak isteyen Suriye, Batı Beyrut'a asker gönderdi ve Maruniler arasından seçilen Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandıran ve Meclis'te Hıristiyanlar lehine var olan dengesizliği giderecek formülü içeren bir öneri paketi sunduysa da, durumda önemli bir değişiklik olmadı. Müslüman önderler ise Suriye barış planını desteklemeyi reddeden Gemayel'e karşı boykot uygulamaya başladılar.

1989 Kasımında toplanan Ulusal Meclis, ılımlı bir Hıristiyan olan Rene Moawad'ı Cumhurbaşkanı seçtiyse de Lübnan'ın kısırdöngü kalıbına uygun olarak, Moawad da bir suikastte yaşamını yitirdi. 24 Kasımda yine bir Hıristiyan olan Elias Hravi Cumhurbaşkanı seçildi. Ancak bu arada ordu komutanı Michel Aoun, Hıristiyanların bir başka önderi olarak ortaya çıktı ve merkezi hükümetle mücadeleye başladı. Çok sayıda kişinin ölmesine yol açan çatışmalardan Suriye ile onun Lübnan'daki müttefiklerini suçlayan Aoun, Suriye Lübnan'dan elini eteğini tümüyle

çekmedikçe herhangi bir anlaşmaya varmayacağını açıkladı. Aynı yıl içinde Arap Birliği Örgütü'nün oluşturduğu çeşitli arabuluculuk komitelerinin çabaları Lübnan'a uzlaşma ve barışı getirecek sonucu doğurmadı. Nihayet, 22 Mayıs 1991 tarihinde Suriye ile Lübnan arasında imzalanan bir antlaşmayla Suriye, 1943 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra ilk defa Lübnan'ı ayrı ve bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Bu tarihten sonra Lübnan merkezi hükümetinin en önemli sorunları, etnik dengelerin bozulup yeni çatışmalara yol açmasını önlemek, ülke topraklarının her tarafında denetimi sağlamak ve İsrail'in zaman zaman saldırıda bulunduğu gerilla kamplarının ne yapılacağı konusuna açıklık kazandırmaktır. Örneğin İsrail'in Lübnan'ın güneyindeki gerilla kamplarına 25-29 Temmuz 1993'teki saldırıları sonucunda 200.000 kişi evinden olmuştur.

4. Mısır-İsrail Uzlaşması

Ortadoğu'da son yılların en önemli ve sonuçları açısından da en tartışmalı siyasal gelişmelerinden biri, İsrail ile Mısır'ın, aralarındaki otuz yıllık düşmanlığa son verip uzlaşmaya gitmeleridir. Washington'da 1978 Eylülünde imzalanan Camp David çerçeve antlaşması temelinde, Mısır ile İsrail yine Washington'da, ABD'nin sürekli çabası ve iki tarafa da görülmemiş miktarda ekonomik yardım sözü karşılığında, 26 Mart 1979'da bir Barış Antlaşması imzaladılar ve bu antlaşmanın bir ay sonra onaylanmasıyla, iki ülke arasında 1948 yılından beri sürmekte olan savaş durumuna son verdiler.

Bu antlaşma, FKÖ ile hemen hemen bütün Arap dünyasında tepkiyle karşılanmış ve Mısır'a karşı geniş bir siyasal ve ekonomik boykota girişilmişti. Öte yandan, imzalanan antlaşmaya uygun olarak, 1979 Eylülünün sonunda

İsrail'in işgali altında bulunan Sina Yarımadasından aşamalarla geri çekilme süreci tamamlanmıştı. Ayrıca, Mısır, İsrail ve Amerikan görüşmeciler arasında, İsrail işgalindeki Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinlilere özerklik sağlanması amacına yönelik toplantılar da başlamıştı. İsrail'in bu yöndeki isteksizliği 1982 tarihli Reagan'ın Ortadoğu Planı'na karşı İsrail'in tepkisinde de ortaya çıktı. Bu arada 2-3 Nisan 1979'da, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın 1977 Kasımında Kudüs'e yaptığı ziyarete karşılık olmak üzere, İsrail Başbakanı Menahem Begin, Mısır'ı ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı olarak Kahire'ye gitti. Mısır-İsrail antlaşmasına tepki, Camp David çerçeve anlaşmasına gösterilen tepkinin hemen hemen aynı oldu. Batılı devletlerce son derece olumlu karşılanırken, Romanya dışında tüm Doğu Bloku ülkelerince ve Arap devletleri tarafından kınandı.

Mısır'a karşı uygulanacak politikayı saptamak ve ortak hareket etmek üzere, Arap Birliği devletleri 27 Mart 1979'da Bağdat'ta toplandılar. Toplantıda şu konularda anlaşmaya varıldı: (i) Arap devletlerinin büyükelçilerini hemen Mısır'dan çekmeleri ve diplomatik ilişkileri kesmeleri; (ii) Arap Birliği merkezinin geçici olarak Tunus'a taşınması; (iii) Mısır'ın, bağlantısızlık hareketi, İslam Konferansı ve Arap Birliği örgütlerindeki üyeliklerinin askıya alınması; (iv) Camp David ve Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın gerçekleşmesindeki önemli payı nedeniyle, ABD'nin şiddetle kınanması; (v) Mısır'a Arap devletlerince yapılan her türlü ekonomik yardımın kesilmesi ve ticari kolaylıkların durdurulması. Mısır, İsrail ile uzlaşmasından sonra, savaş yükünü omuzlarından atmış, ABD'den ekonomik yardım almaya başlamışsa da Arap dünyasında tam bir yalnızlığa sürüklenmiş ve Filistin davasına ihanetle suçlanmıştır. Ancak 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, Arap devletlerinin

Mısır'a karşı tutumlarında belirli bir yumuşama ortaya çıkmıştır.

5. Filistin Kurtuluş Örgütü ve Tarihsel Gelişimi

Ortadoğu savaşları ve gelişmeleri incelenirken, sorunun temelini oluşturan ve davalarına bir çözüm getirilmedikçe bölgeye barışın kolay kolay gelemeyeceği Filistinlilerin temsilcisi durumunda bulunan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) bazı ayrıntılarla ele alınması gerekmektedir. Bağımsız bir Filistin devleti kurma yolunda FKÖ yedi önemli aşamadan ya da bunalımdan geçerek bugünkü biçimini almıştır.

(i) 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşından sonra Filistin'in bağımsızlık mücadelesi, İsrail'e karşı geniş ölçekli Arap mücadelesinin kapsamı içinde bulunuyor ve bu davanın önderliğini Arap devletleri yürütüyordu. Filistin kurtuluş grupları arasında ilki olan El Fetih, 1956 tarihli Süveyş savaşını izleyen yıllarda kuruldu. Önceleri, örgütün kurucu üyeleri, ülkelerini Arap Birliği kuvvetlerince kurtarmayı düşünüyorlardı. Ancak bu sıralarda iki olay El Fetih'in bu tutumunu temelinden değiştirdi ve Arap devletlerine dayanmak yerine, silahlı halk savaşına başvurdu. 1958 yılında Mısır ile Suriye arasında kurulmuş olan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin 1961 yılında dağılması ve 1962 yılında Cezayir Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması önemli dönüm noktaları oldu. Birincisi, Arap birliği düşünü ortadan kaldırdı, ikincisi ise örgütlü bir halk savaşının büyük bir emperyalist devlete karşı bile başarılı olabileceğini gösterdi.

Bu gelişmeler üzerine, El Fetih silahlı mücadeleye girişerek ülkelerini İsrail işgalinden kurtarmak isteyen tüm Filistinlilerin çabasını örgütlemeye koyuldu. Kısaca, Arap

birliği ülküsünün yıkılması ve bununla birlikte Filistin'in birleşik bir Arap gücü tarafından kurtarılması amacının zayıflaması, El Fetih'i, stratejisini, değerlerini ve inançlarını değiştirmeye itti.

(ii) El Fetih'in yeni amaçlarından en önemlisi, İsrail ile silahlı mücadeleye girişmekti. El Fetih'in ilk komando saldırıları 1964 yılının Aralık ayında başladı. Cezayir modelinden esinlenen El Fetih, siyasal bir kadronun oluşmasından önce silahlı mücadeleye girişmeyi ve bu yolla kitleleri harekete geçirip Filistin birliğini sağlamayı planladı. 1965 ve 1966 yıllarında komando saldırıları yoğunlaştı. Ancak 1967 Haziran savaşındaki İsrail zaferi, Ortadoğu'nun siyasal ortamında büyük değişikliklere yol açtı. İsrail işgali sonucunda Batı Yakası ve Gazze Şeridi'nin insan ve toprak kaynağı, El Fetih'in denetiminden çıktı. Böylece El Fetih, 1967 yılında iyi örgütlenmiş ama küçük bir grup olarak kaldı. El Fetih stratejisinde de değişiklik yaptı. İsrail'e saldırıp, sonra Arap ülkelerine sığınma taktiği, Arap ordularının saldırı gruplarını koruyabilcceği varsayımına dayanıyordu. Arap ordularının kendi ülkelerini bile koruyamadıkları ortaya çıkınca, bu stratejide de değişiklik gerekti. Bunun ötesinde, 1967 savaşı, Filistin kurtuluş hareketini de parçaladı ve El Fetih Filistin'in kaynaklarını başka gruplarla paylaşmaya başladı. Birçok ideolojik grubun birleşmesiyle "Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi" (PFLP) kuruldu.

(iii) 1967 savaşından sonra El Fetih ve PFLP adı sık sık duyulmaya başladı. 1968 yılında Suriye kendi Filistin örgütünü, yani Saika'yı (Halk Kurtuluş Savaşının Öncüleri) kurunca, Filistin örgütlerinin sayısı artmaya başladı. Suriye'nin bu örgütü, direniş örgütleri içinde en büyüğü ve önemlisi oldu. Suriye, El Fetih ve PFLP'ye desteğini keserek, zamanla Saika'yı bölgede kendi amaçlarını sürdürmek

için kullanmaya başladı. El Fetih ise özellikle Ürdün'de asıl etkili örgüt olarak kaldı.

21 Mart 1968'de, tüm Filistin hareketini etkileyen çok önemli bir olay oldu. İsrail ordu birlikleri Ürdün Akarsuyunu geçerek Doğu Ürdün'deki Karameh kentine saldırdı. Bu kentte, 1948'de Hayfa'dan Eriha'ya, 1967'den sonra ise Karameh'e sığınan 40.000 Filistinli vardı. İsrail saldırısı güçlü bir komando direnişiyle karşılaştı ve Filistinliler 1967'de Arap ordularının yaptığının aksine, yerlerini terk etmediler. Sonunda kent yok edildi ama İsrail de ağır kayıplara uğradı. Karameh direnişi büyük bir propaganda gücü oluşturdu ve komando örgütlerine yazılan Filistinlilerin sayısı artmaya başladı. Filistin kitleleri uyanmış ve potansiyellerini kavramaya başlamışlardı.

Öte yandan, Karameh direnişi, Filistin kurtuluş hareketi içindeki dört önemli güç merkezini açıkça ortaya çıkardı. El Fetih en geniş ve etkili gerilla grubuydu. PFLP, Marksist ideolojisi yüzünden prestij kazanmışsa da, üye sayısı daha ulusçu görünen El Fetihinki kadar değildi. Bunların yanında Suriye'nin ve öteki Arap devletlerinin kendi örgütleri vardı. İçlerinde en etkilisi Suriye'nin Saikasıydı. FKÖ 1964 yılında Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kuruldu ama gerçekte Nasır'ın Filistin hareketi içindeki aracı durumundaydı. 1967 savaşına katılmaması eleştirilere konu olmuşsa da, örgüt hâlâ Filistin Kurtuluş Ordusu'nu denetiminde bulunduruyordu.

(iv) 1969 yılına gelindiğinde, El Fetih, Filistin hareketini kendi denetiminde birleştirecek kadar güçlendi. FKÖ en çok tanınan Filistin örgütüydü ama 1967 yenilgisiyle inanılırlığını yitirmeye başlamıştı. İşte El Fetih bu durumdan yararlanmak istiyordu. Karameh olayından sonra hızla güçlenmeye başlayan Fedayiin aracılığıyla bu işi daha kolay gerçekleştirebilirdi. Toplanan Filistin Ulusal Kongre-

si'nde El Fetih, FKÖ'nün denetimini eline geçirdi ve Yasser Arafat'ı Yürütme Komitesi Başkanlığına getirdi. Ancak El Fetih'in tüm Filistin hareketini FKÖ altında birleştirmeye çalışması, öteki grupların özerklik istekleriyle karşılaştı.

(v) 1970 yılının başlarında Ürdün'de ortaya çıkan anlaşmazlık, çeşitli Filistin grupları arasında birlik kurulması ihtiyacını hissettirdi. Filistin-Ürdün çatışması 1970 Eylülünde en geniş boyutuna ulaştı. Direniş hareketinin genişlemesiyle Filistinlilerin çeşitli örgütler, hastaneler ve üsler kurması gerekiyordu. Bu ise Ürdün'de Kral'ın egemenliğini sınırlandırıyordu. Bu yüzden, Kral ile Filistin örgütleri arasındaki güç mücadelesi hızlandı. PFLP ve ondan kopan "Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Halk Cephesi" (FDFLP), "gerici" olarak niteledikleri Kral Hüseyin rejimini devirmek için mücadeleye başladılar. Ancak 1970 sonlarında Kral Hüseyin Filistinlilere karşı başarı kazanarak merkezi otoriteyi yeniden kurdu. Bu yenilginin önemli ve uzun süreli sonuçları oldu. Savaş boyunca, eğitilmiş 3.000 gerillanın ölümü bir yana, küçük Filistin grupları ya eridi ya da El Fetih ile birleşti. PDFLP önemini yitirerek El Fetih'in önderliğini kabul etmek zorunda kaldı.

(vi) Filistin bunalımının etkileri sürdü. En önemlisi, İsrail'e karşı saldırılarda artık Lübnan'ın kullanılmaya başlamasıdır. Filistinli gerillalar üs olarak sürekli Lübnan'da kalmaya başladılar. Fedayiine karşı İsrail saldırılarının da yoğunlaştığı bölge artık Lübnan olmuştu. Bu durum, tıpkı Ürdün'de olduğu gibi, Lübnan'da da nazik hükümet dengesini etkilemeye başladı.

1973 savaşı ve bunun sonucu olarak bazı Arap devletlerinin İsrail ile görüşme masasına oturma eğilimleri, Filistin hareketi için zararlı olmaya başladı. El Fetih ise zamanla Batı Yakası ve Gazze'de bir Filistin devletinin kurulması gibi siyasal seçenekler aramaya başladı. Ancak 1973 sonra-

sında buna karşı PFLP'nin önderliğinde bir "Red Cephesi" kuruldu. El Fetih ılımlı bir tutuma eğilim gösterirken, radikal Arap devletlerince desteklenen PFLP silahlı mücadelenin taraftarlığını yapmaya başladı. Ama daha sonra Filistin grupları ile Lübnan sağı arasındaki mücadele, çeşitli grupları birleşmeye itti. Saika örgütünün, Suriye'nin Filistin hareketini frenleme politikasını desteklemesi, bu örgütün FKÖ'den çıkarılmasına, Suriye'nin 1976 Haziranında Lübnan'ı işgali ise prestijini yitirmesine yol açtı.

Ürdün tarafından 1970'te yok edilme tehdidi ve tehlikesi, birçok Filistin örgütünün FKÖ'ye egemenlik ve meşruluk tanıması sonucunu doğurmuştur. Bugüne kadar da hareketin yapısından çok, çeşitli grupların bağlılığı, FKÖ' nün gücünü oluşturmuş ve bütün Filistin halkının temsilcisi durumuna yükseltmiştir.

Gerçekten de BM Genel Kurulu 22 Kasım 1974'te FKÖ'yü 4.5 milyon Filistinlinin tek meşru temsilcisi olarak tanıdı. Daha önce değinildiği gibi, İsrail, FKÖ saldırılarında bir üs olarak kullanıldığı gerekçesiyle Lübnan'ı 1982'de işgale başlayınca, Filistinliler ülkeden ayrılıp dost Arap ülkelerine dağıldılar ve FKÖ' nün merkezi de Tunus'a taşındı. Ancak bu tarihten sonra FKÖ içindeki çok çeşitli direniş örgütleriyle FKÖ önderi Yasser Arafat arasında, İsrail'e karşı verilen mücadelenin biçimi konusunda anlaşmazlık ve hatta çatışma çıktı. Nisan 1987'de Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi'nde FKÖ'nün birliği yeniden sağlandı. Bu yılın sonunda işgal altındaki Filistin topraklarında başlayan taşlı ayaklanma (*intifada*) FKÖ'nün yönlendirmesi altında gelişti. Yasser Arafat 1989 Nisanında, FKÖ Merkez Konseyi tarafından daha önce ilan edilmiş olan Filistin Devleti'nin başkanlığına seçildi. Filistinlilerin sürgündeki parlamentosu olarak bilinen Filistin Ulusal Konseyi 14 Kasım 1988'de bağımsız Filistin Devleti'ni ilan

etmişti. Bu arada FKÖ içinde en güçlü grup olan El Fetih 1989 Ağustos'undaki kongresinde Arafat'ı yeniden Merkez Komitesi Başkanlığı'na getirdi.

(vii) Arap-İsrail ve FKÖ'nün mücadelesinin herhalde sonuncusu olmayacak olan yedinci aşamasında, FKÖ'nün ısrarlı çabalarıyla yeni ve nasıl biteceği bugünden açık bir biçimde görülemeyen bir aşamaya girildi. 1989 yılında İsrail'in işgali altında olan Batı Yakası ve Gazze şeridinde şiddet olayları arttı. 8 Ekim 1990'da Kudüs'teki El Aksa Camii çevresinde yüzlerce Filistinli öldü.

1991 yılında ABD'nin Ortadoğu'da askeri ve siyasal etkinliğinin arttığı görülür. Bunu sağlayan iki önemli gelişme, Sovyetler Birliği'nin dağılıp bölgedeki etkinliğini yitirmesi ve 1990 Körfez Savaşı'nda ABD'nin başını çektiği koalisyonun Irak'a karşı kesin bir üstünlük sağlamasıdır. Bu gelişmelerin sonucu olarak ve ABD'nin İsrail'e uyguladığı baskının da yardımıyla, Ağustos ayında ABD ve Rusya'nın önderliğinde Ortadoğu barış görüşmeleri başladı. 23 Haziran 1992'de yapılan seçimlerde Yitzak Rabin'in İşçi Partisi iktidara geldi ve Rabin İsrail'le Arap komşuları arasında barış ve uzlaşmadan söz etmeye başladı. Barış görüşmeleri 1993 Eylülünde İsrail ile FKÖ arasında gerçekten tarihi sayılabilecek anlaşmalarla sonuçlandı. FKÖ İsrail'in bölgedeki varlığını kabul ederken, İsrail de FKÖ ve onun önderi Yasser Arafat'ı Filistin halkının gerçek temsilcisi olarak tanıdı. 13 Eylülde imzalanan bir başka antlaşma ile de Gazze şeridi ve Batı Yakası'ndaki Eriha kentinde özerk Filistin yönetiminin kurulması karara bağlandı. 14 Eylül'de İsrail ile Ürdün, gelecek barış antlaşmasının çerçevesini çizen bir antlaşma imzaladılar. 25 Temmuz 1994'te ise Washington'da Kral Hüseyin ile İsrail Başbakanı Yitzak Rabin iki ülke arasında 46 yıldan beri süren savaş durumunu ortadan kaldıran antlaşmaya imza koydular. Mısır İsrail ile

daha önce anlaşmaya vardığından, Ortadoğu barışının gerçekleşmesi için ABD bu tarihten sonra baskısını Suriye üzerinde yoğunlaştıracaktır. Suriye, İsrail ile ayrı ayrı yapılacak anlaşmalara, Arap davasına zarar vereceği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Ancak şimdi Sovyet desteğinden yoksun olan ve Batı yardım ve yatırımlarına gereksinim duyan Hafız Esad'ın ABD'nin baskısına ne kadar dayanabileceği sorulan sorular arasındadır.

Yukarda anlatılan anlaşmalar Ortadoğu'da yeni ve önemli bir dönemi başlatmıştır. Ancak bölgeye barışın geldiğini ya da yakın bir gelecekte geleceğini söylemek safdillik olur. Daha bağımsız bir Filistin devleti kurulmamış, böyle bir devletle İsrail ve Arap devletlerinin nasıl bir ilişki içine girecekleri belli olmamıştır. Bölgede Arap-İsrail davasının dışında, Irak'ı, İran'daki köktendinci rejimi, Yemen'i nasıl bir geleceğin beklediği, Arap-İsrail uzlaşmasına çoğu kez terörle karşılık veren çok çeşitli terör gruplarının nasıl denetim altına alınacağı ve bölge sularının nasıl kullanılacağı gibi çözümü zor sorunlar vardır.

İran Gelişmeleri, Devrim ve Savaş

1. İran'ın İç Gelişmeleri

Dr. Musaddık'ın düşürülmesinden sonra, Şah Pehlevi'nin otoriter yönetimi altında, İran uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamaya başladı. Bunun en önemli nedeni, Suudi Arabistan' dan sonra üretimde dünyada ikinci sırayı alan İran'ın muazzam petrol geliri ve bu gelirin yarattığı, ama ufak bir toplum kesiminin yararlandığı göz kamaştırıcı zenginliğiydi. 1960'larda Şah'ın İran ekonomisini modernleştirme çabalarının sonucunda İran'ın gayri safi ulusal geliri tam iki kat arttı. Ayrıca 1968 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden sonra Şah, İran'ı bölgenin başat

askeri gücü haline getirmeye çalıştı. Bu amaçla, 1978 yılında 7.5 milyar dolarlık Amerikan yapısı silah alınacağını açıkladı. İran'ın ABD'ye yaklaşmasının nedeni, 2.000 km. uzunluğunda ortak bir sınıra sahip bulunduğu Sovyetler Birliği'nden korkusu ve ABD'nin bu devleti Basra Körfezi'nin dışında tutma isteğinin İran'ın çıkarlarıyla uyuşmasıydı.

Ancak sonunda Şah'ın rejimini deviren, Sovyet genişlemesi değil, İran'ın iç karışıklıkları oldu. Bir süreden beri, binlerce kişinin ölmesine yol açan ve Tahran ile öteki İran kentlerinde normal yaşamı ortadan kaldıran ayaklanmalar, 1979 yılının Ocak ayında şiddetini artırdı. Artık belirli reformların yapılması değil, 12 yıl önce kraliçesiyle birlikte resmen taç giymiş bulunan Şah'ın tahttan indirilmesi amaçlanmaktaydı.

2. Şah'a Karşı Muhalefet

Şah yönetimine başkaldıranlar arasında, İran Ulusal Haberalma ve Güvenlik Örgütü (SAVAK) tarafından acımasız bir baskı altında tutulan Müslümanlar, liberal politikacılar, pazar esnafı, aydınlar, insan hakları taraftarları, öğrenciler ve komünistler gibi çok değişik gruplar bulunmakta ve eylem tam bir halk hareketi görünümünü almaktaydı. Tüm bu gruplar, değişik ideolojilerine rağmen, önce Irak ve sonra Paris'te sürgün hayatı yaşayan Ayetullah Humeyni'nin örgütlediği Müslüman gelenekçi hareketi içinde birleşmişlerdi. Başta Humeyni olmak üzere, dinsel önderler olan "Ayetullahların" asıl destekçileri, hızlı endüstrileşme ve bunun sonucu olarak kırsal kesimden kentsel kesime göç hareketiyle ortaya çıkan fakir halktı ve hareketin mali kaynağını da İran toplumunda etkili bir güç olan pazar esnafı (*bazaari*) sağlamaktaydı. Humeyni, giderek Şah'a karşı direnmenin simgesi haline geldi.

Halk ayaklanmalarına karşı rejimin en büyük kozu, içinde Saray'a bağlılığıyla tanınan 8.000 kişilik Saltanat Muhafızı'nın da bulunduğu İran ordusuydu. Ama 1979 Şubatında silahlı kuvvetler komutanları, ortaya çıkan siyasal bunalımda tarafsızlıklarını ilan ederek, askerlerini kışlalarına çektiler ve böylece Şah'ın rejimi savunmasız kaldı. Bu durumda, hızını artıran muhalefet, İran'ın önemli kentlerinde gösterilere başladı ve güvenlik kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar oldu. 1979 Şubatına gelindiğinde, son bir yıl içinde en az 10.000 kişinin öldüğü bildirilmekteydi. Bu arada, endüstri işçileri ve özellikle petrol rafinerilerinde çalışan işçiler kitle halinde greve gidiyorlardı.

3. Şah'ın Tedbirleri ve Eylemin Genişlemesi

İran'da giderek gelişen muhalefeti susturmak için, Şah ve Başbakanı Şerif Emani, 1978 yılının sonunda SAVAK'ın yüksek düzey yöneticilerini görevden uzaklaştırıp çok sayıda siyasal tutukluyu salıvermişlerse de, hareket hız ve gücünden pek bir şey kaybetmemiştir. Bunun üzerine Şah, Şerif Emani'nin yerine General Reza Azhari'yi Başbakanlığa getirdi.

Kasım sonu ile Aralık aylarında, Şah karşıtı gösteriler, hükümet ile karşıtı güçler arasındaki çatışmalar ve sürgündeki Humeyni'nin direktifleriyle ülke çapında grevler şiddetlendi. Bu aylara rastlayan kutsal Muharrem ayında Humeyni, Tahran'da dağıtılan 1 Aralık Bildirisi ile taraftarlarına, "İslamı korumak için kanınızı feda ediniz ve bu kutsal Muharrem ayında tiran ve asalakları deviriniz", askerlere de "kışlalarınızı terk edip kutsal bir görev olan halkın yanındaki yerinizi alınız" diye sesleniyordu. Bu arada Amerikan Başkanı Carter, 12 Aralık 1978'deki bir basın konferansında, Humeyni'yi dolaylı olarak İran'daki şiddeti teşvik etmekle suçladı ve "yabancı ülkelerden sorumsuz

demeçlerle halkı ayaklandırma girişimlerinin son bulmasını" isteyerek, "Şah bizim destek ve güvenimize sahiptir" dedi.

İran'daki karışıklıkların giderek artması ve tahtını temelinden sarsmaya başlaması karşısında Şah, 1952-1953 yıllarında Dr. Musaddık hükümetinde İçişleri Bakanı olmuş ve birçok kez hapse girmiş olan muhalefet önderlerinden Dr. Gulam Hüseyin Sadıki'nin yeni bir hükümet kurmasına razı olduysa da bu hükümet kurulamadı. Tüm yukarıda sayılan grupların oluşturduğu "Ulusal Cephe" Humeyni'nin direktifiyle Şah'ın otoritesi altında hangi önderin başkanlığı altında olursa olsun, hiçbir hükümeti desteklememe kararı almıştı. Bu arada grevler yüzünden ülkenin petrol ihracatı tümüyle durdu. Genişleyen ve şimdi yabancılara da yönelmeye başlayan hareketler sonucu, Tahran'daki Batılı ülkelerin büyükelçileri, yurttaşlarına İran'ı terk etmelerini tavsiye etmeye başladılar. Amerikan hükümeti, 30 Aralık 1978'de uçak gemisini de içeren bir filoyu Filipinler'den Hint Okyanusu'na gönderdiğini açıkladı.

4. Bahtiyar Hükümeti ve Şah'ın İran'dan Ayrılması

Şah, son bir girişim olarak, Ulusal Cephe'nin ileri gelen üyelerinden Şahpur Bahtiyar'ı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Bahtiyar bu görevi kabul edince, Humeyni kararа karşı çıktı ve Ulusal Cephe de Bahtiyar'ı üyelikten çıkardı. Bahtiyar 11 Ocak 1979'da kabinesini ve 17 noktalı programını mecliste açıkladı. Bu program SAVAK'ın tasfiyesini, sıkıyönetimin aşamalarla kaldırılmasını, insan haklarını çiğneyenlerin cezalandırılmasını, siyasal tutukluların salıverilmelerini, dini önderlerin yönetimde daha çok pay sahibi olmalarını, Arap devletleri ve FKÖ ile sıkı ilişkiler kurulmasını, İsrail'e petrol ihracatının durdurulmasını içe-

riyordu. Yeni hükümet 16 Ocak 1979'da meclisten güvenoyu aldı. Daha 3 Ocak'ta, Bahtiyar, Şah'ın yeni hükümet kurulduktan sonra dinlenmek amacıyla ülkeden ayrılacağını ve yokluğunda yerini bir Saltanat Konseyi'nin alacağını açıklamıştı.

ABD, 4 Ocak'ta Bahtiyar hükümetiyle işbirliğine hazır olduğunu açıkladı. Ancak, tıpkı öncesinde olduğu gibi, bu hükümete karşı muhalefet de sürdü. Yeni hükümetin güvenoyu almasından hemen sonra, 16 Ocak 1979'da Şah ve Şahbanu Farah Tahran'dan ayrıldılar ve Asuan kentinde Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat tarafından karşılandılar. Bir gün sonra Şahbanu ve üç çocuğu ABD'ye gittiler. Şah, Mısır'dan sonra Fas'a, oradan da Bahama Adaları'na geçti. Şah'ın İran'dan ayrılışı İran'da sevinç gösterileriyle kutlandı. Bu arada Humeyni 13 Ocak'ta "yasal olmayan" hükümetin yerine geçici bir "Devrimci İslam Konseyi"nin kurulduğunu açıklamıştı.

5. İran İslam Cumhuriyeti

Şah'ın ayrılmasından sonra İran'da siyasal istikrarın sağlanması için, bir yanda silahlı kuvvetlerle yeni hükümet, öte yanda Dr. Bazargan'ın arabuluculuk yaptığı muhalefet arasında görüşmeler başladı. Bazargan, Humeyni'nin İran'a dönmesinden sonra Devrimci İslam Konseyi'ni açıklayacağını, Bahtiyar'ın hemen başbakanlıktan istifa etmesi gerektiğini, aksi halde hükümeti tümden güçsüz bırakacak grevlerin başlayacağını söyledi. Humeyni'nin dönüşü ve iktidarı almasına karşı ordu direnecek olursa, Humeyni taraftarlarının savaşacakları tehdidinde bulundu. Bahtiyar, istifa etmemekle birlikte, 30 Ocak'ta, Humeyni'nin İran'a dönebileceğini söyledi. Humeyni, 1 Şubat 1979 tarihinde Fransa'daki sürgün yaşamından Tahran'a döndü ve üç milyon İranlı tarafından karşılandı.

Humeyni, 5 Şubat'ta Dr. Mehdi Bazargan'ın geçici hükümetin Başkanı olarak atandığını, onun kuracağı hükümete karşı direnmenin "kutsal dinsel yasalara karşı koymak" anlamına geleceğini ve bu gibi davranışların şiddetle cezalandırılacağını söyledi. 9 Şubat'ta da altı maddelik programını açıkladı: (i) Bahtiyar'ın istifa edip yetkileri kendisine bırakması; (ii) İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için referandum yapılması; (iii) İran ekonomisinin yeniden çalışmaya başlaması; (iv) bir kurucu meclisin toplanması; (v) meclis için seçimlerin yapılması; (vi) sonunda yetkilerin sürekli bir hükümete devredilmesi. Bu arada Bahtiyar hükümetinin Dışişleri Bakanı, 6 Şubatta, İran'ın CENTO' dan ayrılıp kendi çıkarlarını koruyacağını ve bağlantısız bir dış politika izleyeceğini açıklamıştı.

11 Şubat 1979'da, Şah'ın atadığı son hükümet olan Bahtiyar hükümeti düştü ve ordu komutanları askerlerini kışlaya çekip geçici hükümeti tanıyacaklarını açıkladılar. Humeyni, ülkenin birçok yerinde sürmekte olan karışıklıklara son verilmesini ve Dr. Bazargan'ın desteklenmesini istedi. Ayrıca tüm silahların merkezi otoriteye devredilmesi çağrısında bulundu. Kısa bir süre sonra, İran'da iki güç merkezi ortaya çıktı: Humeyni'nin başkanlığında ve merkezi Kum kenti olan İslam Devrimci Konseyi ile yetkilerinin çok sınırlandırılmış olduğundan ve kendisine hiç danışılmadan yapılan tutuklama ve idamlardan şikâyet eden Dr. Bazargan'ın başkanlığındaki hükümet.

İran'da 30-31 Mart'ta yapılan referandumla İran İslam Cumhuriyeti kuruldu ve 3 Ağustos'ta da İran'ı resmen İslam Cumhuriyeti yapacak olan yeni anayasayı kabul edecek 73 üyeli konsey seçimi yapıldı. Humeyni 16 Ağustos'ta yaptığı bir konuşmada, "Baskı altında tutulan tüm Müslüman halkların İslam dünyasında çürümüş ve baskıcı hükü-

metleri devirmeleri" ve başta Lübnan'ın güneyinde İsrail'in kurbanı olan Lübnanlı ve Filistinliler olmak üzere, tüm İslam ülkelerinin büyük devletlere başkaldırıp ajanlarını yok etmeleri çağrısında bulundu. Ağustos ayında Humeyni ile Dr. Bazargan arasında hükümetin yetkileri konusunda anlaşmazlık başlamıştı. 5 Kasım 1979'da Bazargan hükümetinin istifası Humeyni tarafından kabul edildi. Humeyni bu geçiş döneminde ülkeyi Devrimci Konsey'in yöneteceğini ve ayrıca bu organın (i) anayasayı referanduma sunacağını, (ii) Ulusal Danışma Meclisi için seçimleri hazırlayacağını ve (iii) bir cumhurbaşkanı atayacağını açıkladı.

6. Dış İlişkiler

Bazargan hükümetinin Dışişleri Bakanı Sanjabi, 11 Mart 1979'da yaptığı açıklamada, İran'ın bağımsızlık ve tarafsızlık temeline dayanan bir dış politika izleyeceğini, Sovyetler Birliği ve Batılı devletlerle dostça ilişkiler kurmaya hazır olduklarını, CENTO'dan çıkma kararını vermiş olmalarına rağmen, Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki RCD örgütündeki üyeliğini sürdüreceğini ve bunun, içine Afganistan, Hindistan ve Irak'ı da alacak biçimde genişletilmesi için çalışılacağını açıkladı. İran hükümeti, 18 Şubat'ta İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesti ve FKÖ önderi Yasser Arafat aynı gün Tahran'da coşkuyla karşılanarak burada bir FKÖ bürosu açıldı. Şah döneminde ABD ile sürdürülen yakın askeri işbirliğinin de sona erdirildiği açıklandı. 4 Kasım 1979'da Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği bir grup silahlı öğrenci tarafından basıldı ve öğrenciler Şah'ın ABD hükümeti tarafından İran'a geri verilmesine kadar Büyükelçilik personelini rehin tutacaklarını açıkladılar. Bu hareket uluslararası alanda şiddetle eleştirilmesine ve ABD'nin 1980 Nisanında rehineleri kurtarmak için giriştiği başarısız

kurtarma harekâtı da dahil, tüm çabalarına rağmen, bunalım sürdü. ABD, İran ile diplomatik ilişkilerini 7 Nisan'da kesti ve Şah 27 Temmuz 1980'de Mısır'da öldü. Rehineler olayı, 21 Ocak 1981 tarihinde ABD'nin ülkede el konmuş bulunan İran mali değerlerinin serbest bırakması karşılığında rehinelerin salıverilmeleriyle sona erdi.

İran'da karışıklıklar, rehineler olayından sonra da sürdü. Cumhurbaşkanı seçilmiş olan Abolhassan Beni Sadr, İslami ilkelere ters davrandığı gerekçesiyle görevden alındı ve 1981 Haziranında yeni bir idam dalgası başladı. 1981 yılının sonuna kadar rejim aleyhtarı 2.000 kişinin "Devrimci İdam Mangaları" tarafından idam edildiği bildirildi. Bu arada, 22 Eylül 1980'de, Şatt-ül-Arap suyolu üzerindeki anlaşmazlık yüzünden İran ile Irak arasında silahlı çatışına başladı. Irak uçakları, Tahran havaalanı da dahil, İran'ın hava üslerini, İran da Irak üslerini bombaladılar. Her iki tarafın da kesin bir üstünlük kuramadığı bu yirminci yüzyılın bölgesel yıpratma savaşı, 1988'e dek sürdü.

İran İslam Devrimi, tarihin devrimlerin çoğu için vardığı genel yargıyı doğrulayan bir olay olarak değerlendirilebilir. Devrimlerin çoğu, İran Şahı'nın yaptığı gibi, yöneticilerin uyguladıkları baskıdan ve aşırılıklarından kaynaklanır. Rejimi kurtarmak için genellikle hukukun dışına taşan uygulamalarda bulunulur. Ancak eski rejimin yerini alan devrim yönetimi de, belki de önceden istenmeyen, planlanmayan ve görülemeyen aşırı bir noktaya doğru kayar.

7. İran-Irak Savaşı

1969 Nisanında, ABD'nin desteğine sahip bulunan ve askeri bakımdan güçlü olan İralı Şahı, önemli bir suyolu olan Şatt-ül-Arap'ın tümüyle Irak'a bırakıldığı 1937 tarihli Irak-İran Sınır Antlaşması'nı ortadan kaldırmak istedi. Bu amaç-

la İran gemilerini, bir güç ve hükümranlık gösterisi olarak bölgeye gönderdiğinde, iki ülke arasında silahlı çatışma çıktı ve 1970 yılında da diplomatik ilişkiler kesildi. Ancak çok geçmeden, 1973 yılında Irak ile İran arasında diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu ve 1975 yılında bir de antlaşma imzalandı. Buna göre, iki ülke arasındaki sınır, suyolunun en derin noktasından geçecekti. Böylece suyolu paylaşılmış oluyor ve İran da Irak'ta Kürtleri merkezi hükümete karşı desteklemeyeceğini taahhüt ediyordu. İki ülke arasında bu anlaşmaya rağmen, İran'ın 1971 yılında işgal yolu ile ele geçirdiği Körfez adalarından Abu Musa, Büyük ve Küçük Tumb adalarının İran'ın elinde kalması, gerek Irak gerekse öteki Körfez devletleri tarafından eleştirilmeye devam etti.

Bu üç stratejik ada yüzünden zaten çok dostça olmayan Irak-İran ilişkileri, 1979 yılında Tahran'da Şiiliğin şiddetli bir propagandasını yapan Humeyni rejiminin iktidara gelmesiyle gerginleşmeye başladı. Bağdat'taki Saddam Hüseyin rejiminin endişesi, yeni İran hükümetinin, Irak'taki Şii çoğunluğu Sünni yöneticilere karşı kışkırtması olasılığıydı. Bu arada Irak, İran'daki Arap bölgesi olan Kuzistan'a özerklik verilmesi iddialarını savunmaya başlamıştı. 1980 yılının ortalarında, İran devrim hareketinin İran ordusundaki yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesi ve rehineler olayıyla da ABD'nin düşmanlığını üzerine çekmesi, bu devletin askeri bakımdan güçsüz bir duruma geldiği izlenimini uyandırıyordu. 22 Eylül 1980'de, İran'ın, iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan bir bölgeden askerlerini çekmeyi reddetmesi üzerine, Irak ordusu 500 km. uzunluğundaki sınırı geçti. Irak, 16 Eylül'de Şatt-ül-Arap antlaşmasını da feshettiğini açıklamıştı.

İran'ın direnişi tahmin edildiğinden daha sert çıktı. İlk tepkisi, yalnız İran topraklarında ilerleyen Irak birliklerini

değil, aynı zamanda Basra limanını da bombalamak oldu. Aynı ay, Tahran ve Bağdat da bombalamadan paylarını aldılar. Eylül ayının sonunda Irak ordusu Abadan ve Hürremşehr kentlerini abluka altına almış olmakla birlikte, kış ayları gelmeden Irak savaştaki amaçlarına ulaşabilmiş değildi. Kış mevsimi boyunca tüm arabuluculuk faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlandı ve 1981 Nisan ayı ile birlikte savaş yeniden yoğunlaştı. Haziran başlarında İran birlikleri, ellerinden çıkmış bulunan toprakları yeniden ele geçirmek için büyük ölçekli saldırılarda bulundular. 1981 kışına gelindiğinde savaş yeniden durağanlaştı ve yıpratma savaşı biçimini aldı.

1980 kışında başlayan İran-Irak çatışmasında Irak'ın savaşın başındaki şaşırtıcı ve hızlı harekâtı üç hafta içinde ya İran tarafından durduruldu ya da başka askeri nedenlerle durmak zorunda kaldı. Belki de Bağdat yönetimi Tahran'ın derhal barış isteyeceğini tahmin etti. Bu tahmin boş çıktı ve ilk yenilgilerden sonra İran savaşta en azından dengeyi sağladı. Dolayısıyla savaş, Irak'ın niyetinin aksine, bir "yıpratma savaşı" biçimine dönüştü.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları örneklerinde gördüğümüz gibi, yıpratma savaşı uzun süreli "nefes" gerektirir; ekonomik gücünü ve insan kaynağını en uzun süreye yayabilen tarafın önemli bir avantajı vardır. Böylesine uzun vadeli bir savaşta İran kendini Irak'tan daha rahat hissetmeye başladı ve Irak da bunu anladı. Kısaca, ekonomi ve insan gücü önem kazandı. İşin ilginç yönü, savaşan tarafların ikisinin de ekonomik gücünün büyük ölçüde ihraç edebildikleri petrole dayanmasıydı. Ancak Irak petrol boru hatlarından ihracatını sürdürebilirken, İran'ın petrol ihracatı tümüyle Basra Körfezi'ne dayanmaktaydı. Dolayısıyla Körfez'de petrol trafiğinin kesintisiz sürmesi, Irak'ın değil, İran'ın işine gelmekteydi ve bu yüzden savaş boyunca Irak

sürekli deniz hedeflerini, yani petrol taşıyan hedefleri vurdu. Savaşta Irak'ı destekleyen küçük Körfez ülkelerinin (Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi) ve Suudi Arabistan'ın da petrol trafiğinin sürmesinde çıkarları vardı.

Körfez savaşının tırmanması ve dünya barışına tehdit oluşturması, çatışmaya ABD'nin karışmasıyla oldu. Bunun iki nedeni vardır: (i) Geleneksel olarak, dünya ticaretinin özgürce yapılması ve açık denizlerin serbestliği Amerikan dış politikasının temeli olmuştur. (ii) Ancak, daha da önemli olmak üzere, büyük dostu Japonya ile Avrupalı müttefikleri bölgeden petrol ithalatına, yerel dostları ise, ihracatına muhtaçtırlar. Kısaca Batı dünyası Körfez petrolüne bağımlıdır.

Bu nedenlerle, ABD petrol yollarını açık tutmak istedi ve 1987 yılında Körfez'e donanma gönderdi. Bu donanmayı kullanabilmek için de Amerikan bayrağı çekmiş Kuveyt tankerlerini korumaya başladı. Önceleri İran'ın Amerikan koruması altındaki Kuveyt tankerlerine saldırmadığı, ABD ile doğrudan çatışmaya girmek istemediği anlaşılıyordu. Ancak Çin'den Silkworm füzeleri aldıktan sonra bir Kuveyt tesisine saldırdı ve burada demirli bulunan Amerikan bandıralı bir Kuveyt tankeri isabet aldı. ABD, böyle bir saldırı olduğu takdirde karşılık vereceğini açıklamıştı ve bunu da iki İran petrol platformunu bombalayarak gerçekleştirdi. Böylece İran-Irak savaşı tırmandı.

Tırmanarak süren ve uzun vadede savaşan küçük devletlerin yurttaşlarının hayatlarına (en az bir milyon olarak tahmin ediliyor) ve ekonomik kaynaklarının yok olmasına (150 milyar dolar olduğu sanılıyor) mal olan bu "yıpratma savaşı" 1988 Ağustosunda varılan ateşkesle durdu. Ancak BM'nin gözetiminde yürütülen barış görüşmelerinde önemli bir ilerleme sağlanamadı. 1989 Şubatında ateşkes uygulamasını denetlemek için bir karma askeri heyet ku-

rulduysa da bir sonuç alınamadı. İran görüşmeler için önkoşul olarak topraklarındaki tüm Irak askerlerinin çekilmesini isterken, Irak Şatt-ül-Arap suyolu üzerinde ortak denetim kurulmasında ısrar etti. Bu arada Haziran ayında İran'ın dini önderi Ayetullah Humeyni öldü ve yerine Ayetullah Seyyid Ali Hamaney geçti. İki ülke arasında barış, ancak Irak'ın Kuveyt'i 1990 Ağustosunda işgali ve ABD ile savaşa tutuşma tehlikesiyle Irak'ın İran'dan eline geçirdiği toprakları tek taraflı olarak geri vermesiyle gerçekleşme yoluna girecektir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali

1. Taraki Yönetimi ve Muhalefet

20 Milyonluk nüfusunun % 80'i Sünni Müslüman olan Afganistan'da 1973 yılında Kral Muhammed Zahir Şah, Başbakan Muhammed Davud tarafından düşürüldü ve Davud cumhuriyet ilan ederek hem Başkanlığı hem de Başbakanlığı eline geçirdi. 1978 Nisanında Albay Abdülkadir'in komutasında Sovyet yapısı tank ve savaş uçakları kullanan Afgan ordusu Başkan Davud'u devirdi ve Davud ile ailesinin 30 üyesi idam edildi. İktidarı ellerine geçirenler, Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP) başat siyasal güç olduğu Demokratik Afgan Cumhuriyeti'ni kurdular. Partinin hapiste bulunan 61 yaşındaki başkanı Nur Muhammed Taraki Devlet Başkanlığına getirildi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Taraki yönetimine ekonomik ve askeri yardım ile askeri danışmanlar göndermeye başladı.

Taraki yönetimi 1978 Nisanından beri rejime karşı olan çeşitli Müslüman grupların silahlı direnmesiyle karşılaşmaktaydı. Ancak bu gruplar, mücadelelerini eşgüdüm-

süz ve birbirinden tümüyle bağımsız bir biçimde sürdürmekte ve bu yüzden Sovyetler tarafından silahlandırılan hükümete bağlı birliklere karşı başarılı olamamaktaydılar.

Taraki hükümeti, iktidara geldikten sonra bağlantısız bir dış politika izleyeceğini ilan etmişti. Ancak 1978 Aralık ayında Sovyetler Birliği ile Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladıktan sonra, Afganistan hızla Sovyet etkisi altına girmeye başladı. Bu etki uluslararası alanda tepkisiz kalmadı. Amerikan hükümeti Afganistan'da insan haklarına saygı gösterilmesini istemekte ve bu ülkenin içişlerine müdahaleye karşı çıkmaktaydı. İran'da Humeyni 1979 Haziranında Sovyet Büyükelçisine "bir İslam ülkesi olan Afganistan'ın İslam kurallarına göre sorunlarını çözmesini bekliyoruz. Bu ülkeye Sovyet müdahalesi İran'ı da etkileyecektir. Sovyetler Birliği'nin bu yola başvurmamasını bekliyoruz" dedi. ÇHC ise Sovyetler Birliği'nin etki alanını Afganistan-Pakistan bölgesine genişletmesini şiddetle eleştiriyordu.

13 Temmuz 1979'da Moskova Radyosu, ADHP içinde "Devrimin Korunması İçin Ulusal Örgüt" kurulduğunu ve Afganistan'ın tüm ilerici siyasal güçlerini bu örgütün bir araya getireceğini açıkladı. 27 Temmuz'da Hafızullah Amin' in başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu ve Başkan Taraki Müslüman ayaklanmasıyla etkili bir biçimde mücadele etmek üzere özel yetkilerle donatıldı. Savunma sorunlarından sorumlu olacak, silahlı kuvvetlere komutanlık yapacak ve başbakan onun direktiflerini uygulayacaktı.

2. Karmal Yönetimi ve Sovyet İşgali

16 Eylül 1979'da, ADHP Merkez Komitesi, sağlık ve akli dengesizlik nedenleriyle Başkan Taraki'nin istifasının kabul edildiğini ve yerine Hafızullah Amin'in getirildiğini

açıkladı. 9 Ekim'de ise Kabil Radyosu Taraki'nin uzun süren bir rahatsızlıktan sonra öldüğünü duyurdu. Ancak bu yönetim değişikliği de Müslüman direnişini etkilemedi. 25 Aralık 1979'da eski Başbakan Yardımcılarından olan ve Doğu Avrupa'da sürgünde bulunan Babrak Karmal bir Sovyet uçağıyla Kabil'e geldi ve Sovyet desteğiyle Amin'in yerine Başkan oldu. Bu arada, Karmal'la birlikte sayıları 1980 Ocak ayında 85.000'e yükselen Sovyet birlikleri de ülkeye girdiler ve stratejik noktalarla başkent Kabil'e yerleştiler.

26 Aralık 1979 gecesi Taşkent Radyosu Karmal'ın bir konuşmasını yayınladı. Bu konuşmada, İslam dinine saygı gösterileceğini, siyasal tutukluların serbest bırakılacağını, keyfi tutuklamaların son bulacağını, siyasal parti ve basına toplum yaşamında yer verileceğini, bağlantısız bir dış politika izleyip, başkaldıranlara yardım etmekle suçlanan Pakistan ile Afganistan arasındaki sorunlara çözüm yolları arayacağını söyledi. Ancak Karmal Taşkent'te bunları söylerken, Sovyet birlikleri tüm önemli noktaları işgal etmiş bulunuyor ve bu işgal birliklerine karşı Müslüman gerillalarının etkinlikleri de giderek artıyordu. 26 Aralık'ta Kabil Radyosu H. Amin'e hâlâ övgüler düzmekteydi. 27 Aralık'ta, yani Sovyet işgali tamamlanınca, Kabil Radyosu da, Karmal'ın Taşkent konuşmasını yayınladı.

Uluslararası alanda, Sovyet hareketi bağımsız bir ülkenin işgali olarak tepkiyle karşılanırken, Sovyetler Birliği, 1978 Antlaşması'na uygun bir biçimde, Afgan hükümetinin daveti üzerine, Başkana yardım etmek için ülkeye askerlerini soktuğunu açıklamaktaydı. Ancak radyo konuşmalarının tarihi bunun böyle olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekte, Sovyet askerleri, Afgan hükümetinin komünist uygulamalarına karşı kutsal savaş açan Müslüman gerillalara karşı savaşmakta olan Afgan silahlı kuvvetlerine yardımda bulunmak üzere Afganistan'ı işgal etmişlerdir.

Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, bölgede İran'daki olaylarla ortaya çıkan istikrarsızlık ortamında gerçekleşmiştir. Uluslararası alanda Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki ilişkiler, NATO'nun Batı Avrupa ülkelerine orta menzilli nükleer silahlar yerleştirme kararıyla bozulmuştu. Afganistan'ın işgalinden ve Sovyetler Birliği'nde Nobel Ödülü sahibi, atom bilgini ve insan hakları savunucusu Andrei Sakharov'un sürgün edilmesinden sonra, Batılı ülkeler ve özellikle ABD yumuşama sürecinin bozulduğu kanısına vardılar.

Afganistan'ın işgalinden sonra, ABD yalnız 1979 Haziran ayında imzalanan SALT II Antlaşması'nın Senato'da onaylanmasını ertelemekle kalmamış, aynı zamanda Sovyetler'e karşı tarım ürünleri ambargosu da dahil, uluslararası tedbirler alınması için çaba göstermeye başlamıştı. Ayrıca ABD, Moskova'da 1980 Haziran ayında yapılması kararlaştırılmış bulunan Olimpiyat oyunlarının boykot edilmesi, iptali ya da başka bir yere alınması için de uğraşıyordu. Bunlardan başka, Amerikan hükümeti, 4 Ocak 1980'de Afganistan ve İran bunalımları yüzünden Hint Okyanusu'nda sürekli bir deniz gücü bulundurmaya karar verdiğini ve bu gücü Umman, Kenya ve Somali'den üs kolaylıkları elde ederek destekleyeceğini açıkladı. Bu arada stratejik Afrika Boynuzu'ndaki Somali, etnik azınlıklar ve Eritre'nin bağımsızlığı için mücadele veren gerillalara karşı Etiyopya'nın sürdürdüğü silahlı mücadele yüzünden, Sovyet etkisinde bulunan Etiyopya ile çatışmakta ve hızla Amerikan etkisi altına girmekteydi. Böylece iki büyük devlet, korudukları devletler aracılığıyla, Afrika Boynuzu'nda da çekişmeye başlamışlardı.

Afganistan'ın Sovyet birlikleri tarafından işgali, hemen hemen tüm İslam dünyasında da şiddetle kınandı. Suudi

Arabistan'ın girişimiyle, İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı 27-29 Ocak 1980'de İslamabad'da toplandı. Konferansta Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali şiddetle kınandı, Afganistan'ın İslam Konferansındaki üyeliği askıya alındı ve Moskova Olimpiyat oyunlarının boykot edilmesi istendi. Bunlardan başka, ABD ile İran arasında artan gerginliğe dikkat çekilerek, tüm devletlerin doğal ve öteki kaynaklarıyla ekonomik değer ve etkinlikleri üzerinde sürekli, tam ve etkili bir egemenliği bulunduğu bir kez daha vurgulandı. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Afrika Boynuzu'ndaki askeri faaliyetleri de kınandı.

Doğu Avrupa ülkelerinden üç tanesi ya Sovyet işgalini kınadı ya da en azından haklı çıkarmaya çalışmadı. Romanya'da Başkan Çavuşesku, yeni yıl mesajında tüm ülkelerden yabancı birliklerin geri çekilmesini, askeri harcamaların sistematik bir biçimde azaltılmasını, üslerin ve askeri blokların kaldırılmasını diliyordu. Yugoslav resmi yayın organı Borba, 6 Ocak 1980'de Sovyet işgalini haklı çıkarmaya çalışan girişimleri haksız, anti demokratik ve öteki devletlerin bağımsızlığını ayaklar altına alan Stalinist yönteme geri dönüş olarak yorumladı. Arnavutluk hükümeti ise müdahaleyi "faşist ve saldırgan" olarak değerlendirdi.

4. Sovyetler'in Çekilmesi ve İç Savaş

Afganistan'da on yıl süren Sovyet işgalinde 15.000 ölü veren ve hükümete karşı savaşan Müslüman gerillaları yenilgiye uğratamayan Sovyetler Birliği, 1988 sonunda Afganistan'dan çekileceğini açıkladı ve geri çekilme 1989 Şubatında tamamlandı. Ancak özellikle Batılı devletlerin, Sovyet işgali bittikten sonra Muhammed Necibullah yönetiminin hemen devrileceği konusundaki görüşleri de doğru çıkmadı. Bunun bir nedeni, Necibullah'ın işgalin bitmesin-

den sonra gerillalara karşı çatışmalardan çok çekmiş olan Afgan halkının ulusçu duygularını ustaca kullanması ise, bir başka nedeni gerilla grupları arasında bir ortak görüşün sağlanamaması ve bunların din ve kabile çizgileriyle birbirlerinden ayrılmalarıydı. Pakistan'da 1989 Şubatında toplanan meclisin seçtiği geçici hükümet, ortak bir hareket başlatamadı. Şii Afgan gerillalar, çoğunlukla Sünni olan gerilla gruplarının Şiiler için istenen temsil oranını reddetmeleri üzerine, meclisi boykot ettiler. ABD ve Pakistan başta olmak üzere birçok devletin desteğine karşın, Kabil yönetimi, gerillaları ülkenin birçok yerindeki mevzilerinden geri püskürttü. Necibullah'ın sürekli bir biçimde önerdiği ulusal uzlaşma, gerillalar tarafından reddedildi.

16 Nisan 1992'de, birbirleriyle de mücadele eden gerilla grupları çevreyi denetleyip Kabil'e doğru harekete geçtiklerinde Başkan Necibullah istifa etmek zorunda kaldı. Gerilla kuvvetleri Kabil'de 28 Nisanda iktidarı ele geçirerek 14 yıllık Sovyet destekli yönetimi devirdiler. 1979 yılından bu yana 2 milyon Afganlı ölmüş ve 6 milyonu ülkeyi terk ederek mülteci durumuna düşmüş bulunuyordu. 28 Nisan'dan hemen sonra, ılımlı güçlerle İslamcı köktendinciler arasında iktidar mücadelesi başladı. Bir gerilla önderi olan Burhanuddin Rabbani 28 Haziran 1992'de başkan olduysa da Kabil çevresindeki çatışmalar sürdü.

Kuveyt'in İşgali ya da İkinci Körfez Savaşı

1. İşgal ve Irak'ın Yenilgisi

Humeyni'nin 1979'da iktidarı eline geçirmesi, önce Körfez'de, sonra da tüm Ortadoğu bölgesinde "Pandora'nın kutusunu" açtı. Bu kutudan, (i) Körfez'de rekabet ve karışıklık ile (ii) İran ve Irak diktatörleri arasında hayatta kal-

ma ve üstünlük mücadelesi çıktı. İran'da Humeyni rejiminin bölgeye ve giderek dünya sistemine yarattığı tehdit, öteki ülkelerin tüm stratejik değerlendirmelerini etkiledi. Bu tehdit Irak'ın 1980'de İran'a saldırısını gölgeledi. Körfez İşbirliği Konseyi (Suudi Arabistan'ın önderliğinde küçük Körfez ülkelerinin oluşturduğu yardımlaşma kuruluşu) Irak'ı desteklerken, Batılı ülkeler de tüm Ortadoğu politikalarını İran tehdidi çerçevesinde belirledi.

Savaş 1988 yılında bittikten iki yıl sonra, 2 Ağustos 1990' da, Saddam Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'ın bir eyaleti olduğu ve kaçak olarak Irak petrolünü çıkardığı gerekçeleriyle bu devleti işgal etti. Saddam'ı harekete geçiren asıl etken Körfez petrolüne egemen olmaktı ve 1990 yılına gelindiğinde Körfez saldırısına her zamankinden daha açıktı. Üstelik Saddam, İran'a karşı başarısından cesaretlenmişti ve o başarının dış destekle sağlanan sığ bir zafer olduğunu düşünecek kafa yapısına da sahip değildi. Sonu ne olursa olsun, Kuveyt'in işgali Batı'nın ve Körfez İşbirliği Konseyi'nin caydırıcılıkta başarısız olduğunu göstermiştir. Bu başarısızlığın temeli ise uzun vadeli eşgüdüm ve planlama eksikliğidir. Yani İran tehdidini durdurayım derken, belki daha da tehlikeli bir başka tehdide çanak tutmuşlardır. Yapmaları gereken ise bölgenin istikrarı için iki radikal rejim arasında denklik sağlamak, güç dengesi politikası izlemekti.

Irak'ın saldırısının ve Kuveyt'i işgalinin durdurulması ise BM Güvenlik Konseyi kararlarında açıkça beliren görülmemiş bir siyasal destek ve ABD'nin başını çektiği ve çoğu Arap devletinin de katıldığı yine görülmemiş bir askeri koalisyonla olanaklı hale geldi. İşin ilginç yönü, bugün bölgedeki radikal rejimlerin de bu "görülmemişliğin" ve bir daha böyle bir siyasal ve askeri ittifakın kolay kolay gerçekleşemeyeceğinin bilincinde olmalarıdır.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD Başkanı Bush'u ve başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki müttefiklerini harekete geçirdi. Bosna-Hersek bunalımındakinden farklı olmak üzere, Kuveyt'in işgali yalnız bölgeyi değil, petrol kaynaklarının denetimi dolayısıyla tüm uluslararası sistemi tehdit etmekteydi. ABD hiç zaman kaybetmeksizin, NATO ve çeşitli Arap devletlerinin katıldığı çokuluslu bir ittifak kurdu ve bölgede askeri yığınak yapılmaya başladı. BM Güvenlik Konseyi, aldığı bir kararla, 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmediği takdirde Irak'a karşı silahlı harekâta geçileceğini açıkladı. Saddam ültimatoma uymayı reddedip Kuveyt'ten birliklerini çekmeyince, 17 Ocak'ta savaş başladı.

Savaşın başında koalisyon güçleri Irak'a hava ve füze saldırısında bulundular; Irak da buna Suudi Arabistan ve İsrail'e Scud füzeleri göndererek cevap verdi. 23 Şubat'ta Kuveyt'i kurtarmaya yönelik kara harekâtı başlatıldı ve önemli bir direnme gösteremeyen Irak 4 gün içinde yenildi. Irak tarafında ölü sayısı 85.000, tutsak sayısı 175.000, müttefikler safında ise ölü sayısı 234, yaralı ise 479'du. Tarihte bu kadar "ucuza" kazanılan askeri zafer azdır. 27 Şubatta varılan ateşkes anlaşmasıyla Irak bütün zehirli gaz ve kimyasal silahlarını ortadan kaldırmayı ve BM gözlemcilerinin Irak'ın tüm tesis ve füze üslerini denetlemesini kabul etti. Bu noktalar gerçekleşene kadar Irak'a ekonomik abluka ve ticaret yasağı kondu.

Savaşın bitmesinden sonra Irak'ta Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmalar çıktı. Irak birlikleri, yüz binlerce Kürt, Şii ve rejime direnen sivili İran ve Türkiye sınırlarına sürdü ve bu iki ülke boyutları milyona varan bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Bunun üzerine ABD, Kuzey Irak'ta mülteciler için güvenli bölgeler ilan edip, Irak hava ve kara birliklerinin giremeyeceği coğrafi enlemler belirle-

di ve Irak'ın buna uyup uymadığını saptamak için Türkiye'nin güneyine bir "Çekiç Güç" yerleştirdi. Bu tarihten sonra, Irak'ın silahlanma programının durdurulması konusunda BM yetkilileri ile Irak yöneticileri arasında çeşitli gerginlikler yaşanmıştır ve bugün de zaman zaman yaşanmaktadır. Bunlardan en dikkat çekeni, 26 Haziran 1993'te ABD'nin Bağdat'taki bir haberalma merkezine karşı giriştiği, birçok sivilin yaşamını yitirdiği füze saldırısıdır. Amerikan hükümeti saldırıya gerekçe olarak Nisan ayında Başkan Bush'un Kuveyt'i ziyaretinde Irak hükümetinin Başkan'a bir suikast planı hazırladığını göstermiştir.

2. Irak'ın Yenilgisinin Nedenleri

Dünyanın beşinci büyük kara gücüne sahip olan Irak, Körfez Savaşı'nda nasıl böyle ağır ve çabuk bir yenilgiye uğradı? Uluslararası ilişkiler uzmanları bu olguya çok değişik nedenler bulmaktadırlar. Birincisi, ABD ve müttefik ordusunun nitelik bakımından Irak kuvvetlerinden çok üstün olmasıdır. Bu ordu, hızla hareket edebilen, yüksek teknolojiye dayalı silah sistemlerine ve bu silahları akıllıca ve hünerle kullanabilecek eğitilmiş insan gücüne sahipti. Körfez savaşı, bu yönüyle, yirmi birinci yüzyılın yerel savaşlarının nasıl olabileceğini ve sayıca çok az da olsa, modern teknolojiyi etkin bir biçimde kullanabilecek, eğitilmiş az sayıda asker ve son derece oynak küçük birliklerle çatışmaların sonucunun kısa sürede getirilebileceğini göstermiştir. Bu stratejinin avantajları 1945 sonrası Arap-İsrail savaşlarında tartışılmaya başlamış, Körfez Savaşı'ndan sonra apaçık ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Irak birlikleri 8 yıl süren İran-Irak savaşından yorgun çıkmışlardı, savaşma iradeleri düşüktü ve klasik piyade savaşına göre eğitilmişlerdi.

Irak'ın yenilgisinde önemli rol oynayan nedenlerden ikincisi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri bilinen bir savaş gerçeğiydi: Savaşılan bölgede hava üstünlüğünü sağlamak ve hava ile kara güçleri arasında etkin ve sürekli bir eşgüdüm kurmak. Müttefik devletler bunu parlak bir biçimde gerçekleştirirken, savaşkan Irak kara birlikleri bu avantajdan tümüyle yoksundu. Çölde saklanamayan ve havadan korunamayan bu kara birlikleri, müttefiklerin hava saldırıları karşısında yok oldular.

Nedenlerden üçüncüsü, vurucu gücü ne olursa olsun, tek bir silaha dayanmanın yarattığı aşırı ve yapay güven duygusudur. Saddam, Sovyetler Birliği'nden aldığı Scud füzelerine ve bu füzelerin ucuna yerleştirmeyi düşündüğü kimyasal ve biyolojik silahlara güveniyordu ve bunların o kadar etkili olmadığı hemen anlaşıldı. Scudların çoğu İsrail ve Suudi Arabistan'daki hedeflerini vuramadı ve vurabilecek olanlar da Amerikan Patriot füze karşıtı savunma füzeleriyle havada yok edildi. Ayrıca henüz gelişme aşamasında olduklarından, Saddam, Scudlara kimyasal ve biyolojik silahlar yerleştiremedi ve onları ancak klasik savaş başlıklarıyla donatabildi.

Irak'ın Körfez Savaşı'nda yenilmesine yol açan nedenlerden dördüncüsü ve belki de ilerisi için ders alınacak en önemlisi, siyasal tahmin hatasıdır. Saddam, Kuveyt'e karşı harekete geçerken, Batılı devletlerin anlamlı bir askeri harekâta girişemeyeceğini, Arap devletlerinden çoğunun, "emperyalist" ve Arapların baş düşmanı olan İsrail'in en büyük destekçisi ABD'ye karşı, kendisiyle birlikte hareket edeceğini, kısaca, işgali bir "oldubittiye" getirebileceğini tahmin etmişti. Bu düşünce biçimi on yıl önce belki geçerli olabilir, Sovyetler Birliği gerek BM'de gerekse savaş hazırlıklarında ABD'yi engelleyebilirdi. Ama 1990'larda uluslararası sistem, 1980'lere göre temel değişiklikler geçirmişti

ve Kuveyt'in bağımsızlığı hem Batılılar hem de öteki Arap devletleri açısından yaşamsal öneme sahipti. Kısaca, Saddam yanlış zamanda yanlış yere saldırmıştı. On yıl önce Kuveyt'e ya da 1990'da örneğin Suriye'ye saldırsa, karşısında bu denli güçlü ve kararlı bir devletler koalisyonu bulmayabilirdi. Sırp önderler Miloseviç ve Karadziç Bosna'yı, dünyanın gözü önünde ve onunla adeta alay edercesine yerle bir ederlerken, Batının herekete geçemeyeceğini ya da en kötüsünden yeteri kadar kararlılık gösteremeyeceğini doğru tahmin etmişlerdi; Saddam'ın tahmini ise yanlış çıktı ve ulusunu tam bir felakete sürükledi.

3. Savaşın Sonuçları

İkinci Körfez Savaşı'nın en önemli ve uzun vadeli sonucu, tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da köktenci akımların güçlenmesidir. Bölgede 1945'ten beri üzerinde en çok konuşulan ve tüm siyasal partilerin programlarının başında yer verdikleri konu olan Arap Birliği büyük bir darbe yemiştir. Araplar, eskiden beri birliği güzel bir "düş" olarak görmüşler, gerçekleşmesi çok zor ve gösterişte de olsa, bu uğurda fikir üretmişlerdi. Ancak Körfez Savaşı'nda Arapların ayrı ayrı saflarda kümelenmeleri ve kendi ulusal devletlerinin olduğu kadar Batı'nın çıkarlarını da korumak için aralarında savaşmaları, Arap birliği düşünü de ortadan kaldırdı. 1993 yılında gerçekleşme yoluna giren Arap-İsrail barışı, Arap dünyasının bir bölümünde tepki ve çaresizliğe yol açmıştır. Ekonomik ve demokratik gelişmenin bir türlü gerçekleşememesi, ülkelerine yeni bir kişilik ve amaç duygusu verecek yeni önder ve kadroların ortaya çıkmaması, Arap halklarında umutsuzluk yaratmaktadır. İşte bütün bu gelişmelerin sonunda, birleştirici bir öğe olarak Batı düşmanlığı patlayıcı bir potansiyel olarak ortaya çıkmakta ve

ister dinci ister aşırı milliyetçi olsun, radikal akımlar tarafından kullanılmaktadır. Üstelik Arapların uluslarüstü birlik özlemlerine cevap verebilecek Arap birliği düşüncesi ortadan kalkınca, bin yıldan beri böyle bir birlik çağrısı yapan İslami köktendinciler, İran rejiminin de destek ve kışkırtmasıyla, ortamı boş bulmuşlar ve faaliyetlerini yaygınlaştırıp hızlandırmışlardır.

İkinci Körfez Savaşı'nın ikinci sonucu, bölgenin kabileler, mezhepler ve yerel asiler arasındaki çatışmalara, yeni yeni bölünmelere ve kaosa sürüklenmesi olasılığını artırmasıdır. Kısaca, bütün bölge bir "Lübnanlaşma" süreci içine girebilir. Bölgede "ulus-devlete" ortak ve tam bir bağlılık hemen hemen yok gibidir. Yine zorluk, yenilgi ve bunalım dönemlerinde devleti bir arada tutacak sivil toplum, bölgenin siyasi tarihi içinde oluşmamıştır. Üstelik bölge devletlerinin çoğunun sınırları, yerel dinamikler, etnik ve dinsel yapı dikkate alınmaksızın, emperyalist devletler tarafından ve onların geçici çıkarları doğrultusunda çizilmiştir. Dolayısıyla, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve büyük ölçüde bölge dışı güçler tarafından yenilgiye uğratılması, bu "Lübnanlaşma" sürecini hızlandırıcı bir etki yapmıştır.

Savaşın bir başka önemli sonucu, İran'ın bölgede kazandığı yeni ağırlıktır. Her şeyden önce, Körfez'in en güçlü iki devletinden birinin 1991'de uğradığı ağır yenilgi ve sonrasında Irak'a uygulanan ekonomik ambargo, ötekini göreli olarak üstün duruma getirmiştir. İran, Humeyni'nin ölmesi ve özellikle 1989'da Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, ideolojiden bir dereceye kadar uzak ve kuzeyle güney arasındaki önemli coğrafi konumunu daha iyi kullanan bir dış politika izlemeye başladı. Humeyni'nin "ne Doğu ne de Batı" anlayışı, "hem kuzey hem de güney" biçiminde değiştirildi. İran'ın bu "güney" politikası, Irak'ın Körfez'de müttefiksiz ve güçsüz bırakılması ve bölge dışı

devletleri bölgeden uzak tutmak amacına yönelik olarak Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek olarak özetlenebilir. Kimi gözlemciler bu politikayı "ılımlı ve yapıcı" olarak değerlendirirken, kimileri de İran'ın Arap-İsrail barış sürecine karşıtlığını, Hizbullah gibi terörist örgütler üzerindeki denetimini, Sudan ve Cezayir gelişmelerindeki etkin rolünü, nükleer ve füze teknolojisine ilgisini öne çıkararak, bu ülkenin dış politikasında ancak taktik bir değişiklik olabileceğini belirtmektedirler.

İran'ın yeni "kuzey" politikası, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler ve bölgede etki alanı kurma olarak özetlenebilir. İran bu bölgeyi Körfez'in "stratejik gerisi" olarak değerlendirmekte ve Orta Asya'da kazanacağı üstünlüğün Körfez'de de durumunu kuvvetlendireceğini hesap etmektedir. İran'ın kuzey politikasının özgül amaçları da vardır. Tacikistan'la olan özel kültürel bağlarını kullanarak Orta Asya'ya bir köprübaşı ve kuzey Afganistan ile bu ülkeyi birleştirip "büyük Tacikistan"ı kurmak istemektedir. Ayrıca bölgede İran modeli köktendinci rejimlerin kurulması, yani İran devriminin coğrafi bakımdan genişletilmesi için hasır altından çaba göstermektedir. Üstelik Orta Asya ve Kafkasya İran'ın 15 milyar dolarlık ihracatı için önemli pazar durumundadır. İran Kafkasya'yı Karadeniz ve Avrupa'ya, Orta Asya'yı da Çin ve Pasifik'e çıkış koridoru olarak değerlendirirken, bölgede İran'a rakip olan Türkiye de benzer bir coğrafyada kendisini Doğu ile Batı arasında "köprü" olarak görmekte ve bölgede etkisini artırmak istemektedir.

İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra bölgede güçlü duruma gelen İran'ın dış politikasında Humeyni dönemindekine oranla daha ılımlı görünmesinin en önemli nedenleri, uzun süren Irak savaşının ülke ekonomisinde yarattığı çö-

küntü ve devrimin ilk heyecan yıllarını atlatan yeni yönetimin dış olaylara daha gerçekçi yaklaşma gereğini duymasıdır. Dolayısıyla amaç, İslam devrimini öncelikle İran'da güçlendirmek ve sonra başarılı bir örnek olarak devrim ihracatına girişmektir. Bu bir bakıma Stalin'in "bir ülkede sosyalizm" yönündeki tarihi tezine benzemektedir.

Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna-Hersek Trajedisi

1. Tito'dan Sonra Yugoslavya'nın Zorlukları

Yugoslavya, soğuk savaş döneminin ender başarı öykülerinden biriydi. Dünyanın en stratejik bölgelerinden birinde, dört yıl Nazi işgali altında kalmış, tarihinde demokrasi deneyimi çok az olan ve çok sayıda ırk ve dinin bir arada ve hatta iç içe yaşadığı bir ülkede ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ve çatışmalar sosyalist kardeşlik ve paylaşım içinde ortadan kaldırılacaktı. İlk 35 yıl içinde Yugoslavya sosyalist dünyada en liberal ekonomik anlayışa, en özgürlükçü siyasal yapıya ve en üst düzeyde etnik ve dinsel hoşgörüye sahip oldu. Bu sonucun alınmasında, Yugoslavya'nın unutulmaz önderi Tito'nun üç yönetim ilkesi ülke politikasının temelini oluşturdu: (i) Özyönetim anlayışıyla yerel özgürlüklerin sağlanması; (ii) kardeşlik ve birlik anlayışıyla tek parti yönetimi içinde etnik uyumun kurulması; (iii) dış politikada bağlantısızlık anlayışıyla dünya barışına hizmet edilmesi.

Tito'nun 1980 yılında ölmesiyle ülke en önemli birleştirici "tutkalını" yitirdi ve bu üç ilke çürümeye başladı. 1980'lerin başında etkili olan dünya ekonomik depresyonu da ülkeyi çok zor duruma soktu ve Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı açık

bir biçimde ortaya çıktı. Bu gelişmelerin ilk belirtisi, Belgrad yönetiminin ekonomik politikasından hoşnut olmayan Kosova Arnavutlarının 1981 Nisanındaki ayaklanması ve bunun kanlı biçimde bastırılmasıdır.

2. *Miloseviç'in Milliyetçi Çıkışı*

Gorbaçov'un 1985 Martında iktidara gelip köktenci reformlara girişmesinin ve bunun Doğu Avrupa'da yol açtığı özgürlükçü gelişmelerin Yugoslavya'daki etkisi çok patlayıcı oldu. 1986 Mart'ında Sırp Bilim ve Sanat Akademisi, 1945'ten beri var olan ancak Tito döneminde seslerini çıkaramayan Sırp milliyetçilerinin bir manifestosunu yayımladı. Bu manifestoda özetle Sırpların Yugoslav Federasyonu içinde baskı altında tutulduğu ve ülke yönetiminde "Yugoslavya'nın gerçek sahipleri olan" Sırplara daha çok söz hakkı verilmesi gerektiği açıklanıyordu. İşte bu manifestoda istenen değişiklikleri yerine getireceğini vaat eden Slobodan Miloseviç 1987 Aralık ayında gerçekleştirdiği bir iç darbeyle Sırp Komünist Parti örgütünün başına geçti.

1988 ve 1989 yılları Miloseviç'in Yugoslav siyasal sisteminin zaten sallanan temellerini dinamitlemesiyle geçti. 1988 yılında Kosova Sırplarının ve Karadağlıların Haklarını Koruma Komitesi kuruldu ve bu komite iki özerk bölge (Kosova ve Voyvodina) ile Karadağ'da siyasal sistemi yıkmak için faaliyete geçti. Miloseviç'in kışkırttığı gösteriler sonucu 1988'de Voyvodina'da ve 1989'da Karadağ Cumhuriyeti ve Kosova'da yerel hükümetler düştü. 1989 Şubatında ise özerk bölgelerin kendi yasalarını çıkarma yetkisini ortadan kaldıran anayasa değişikliğini yaptı. Balkan uzmanı Ramet'in deyişiyle, "Miloseviç amaçlarına ulaşabilmek için siyaseti sokaklara dökmüştü." Desteğinin çoğunu Sırp köylüsünden alıyordu ve Tito'nun kurduğu federasyonu

kırsal kesimi kentlere karşı harekete geçirerek yıkmaya başlamıştı. Ancak anlaşmazlıkların çözümü için sokak politikasına başvurmak, özellikle Yugoslavya gibi hassas etnik dengelere dayanan bir ülkede çok tehlikeli bir örnek oluşturdu.

1989 Aralık ayında Slovenya Komünist Partisi 11. Kongresini topladı ve çok partili bir siyasal yaşama geçileceğini ilan ederek Yugoslav Komünist Partisi (Ligi) ile örgütsel bağlarını kopardı. 1990 yılının gelişmeleri Yugoslavya Federasyonu'nun sonunun geldiğini ve bir zamanlar ülkenin gururu olan kurumlarının artık işlemediğini gösterdi. 1990'ın sonuna gelindiğinde Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek komünist olmayan hükümetlere sahipti ve Makedonya komünistlerin azınlıkta olduğu bir koalisyonla yönetiliyordu; yalnız Sırbistan ve Karadağ'da komünistler hâlâ iktidardaydılar.

3. Son Çözülme ve Savaş

1991 yılı girdiğinde altı cumhuriyetin önderleri görünüşte Yugoslav Federasyonu'nun yıkılmasını engelleyecek olan önlemleri almak üzere bir dizi toplantı yaptılar. Bu toplantılarda Slovenya ile Hırvatistan, 26 Haziran 1991 tarihine kadar Yugoslavya'ya yeni bir siyasal yapı kazandıracak olan cumhuriyetler arası bir anlaşmaya varılamadığı takdirde federasyonla bağlarını koparacaklarını açıklamışlardı. Toplantılarda bir sonuca varılamaması üzerine 25 Haziran'da Slovenya ile Hırvatistan Yugoslav Federasyonu'ndan ayrıldıklarını ilan ettiler ve ertesi gün Yugoslav Ulusal Ordusu (JNA) saldırıya geçti. JNA ve onun silahlandırdığı düzensiz Sırp birlikleri 1991 yılı biterken Hırvatistan'ın % 30'unu işgal etmiş ve yerli nüfusu da ülkenin başka yerlerine sürmüş bulunuyordu.

Hırvatlarla Sırplar birbirleriyle vuruşurken, sıranın önemli bir Müslüman nüfusu barındıran Bosna'ya geleceği belliydi ve hatta savaşanlar bu cumhuriyeti eninde sonunda paylaşmayı ve böylece aralarındaki toprak sorunlarını daha geniş bir coğrafya içinde çözmeyi daha 1992 başlarında kafalarına koymuşlardı. Miloseviç, Bosna'da geniş topraklara sahip olacak Sırpları kuracağı "yeni Yugoslavya'nın" sınırları içine almayı planlıyordu. Nihayet 1992 ilkbaharında Bosna kendini hiç istemediği bir savaş içinde buldu ve JNA topçusu bir Bosna kenti olan Bosanski Brod kentini bombalamaya başladı.

Bosna-Hersek parlamentosu 15 Ekim 1991'de bağımsızlık kararı almıştı ve bu bağımsızlık 29 Şubat 1992'de yapılan bir referandumda kabul edildi. Bosnalı Sırpların bu referanduma muhalefeti kanlı çatışmalara ve Sırp topçusunun hedef gözetmeksizin çeşitli Bosna kentlerini bombalamasına yol açtı. İki kez ilan edilen ateşkese rağmen Sırpların çoğu sivil olan binlerce Bosnalı'yı katletmesi ve başkent Saraybosna'yı abluka altına almasıyla çatışmalar giderek şiddetlendi. 1992 sonbaharına gelindiğinde Bosna'nın % 70'i Sırp denetimi altına girmişti. 1993 ilkbaharında abluka ve topçu ateşiyle büyük bir açlık ve salgın hastalık tehlikesi içine giren Bosna'nın doğusundaki kentlere Amerikan hava kuvvetleri havadan yiyecek ve ilaç yardımında bulunmuşsa da Sırpları saldırgan politikalarından caydıracak bir uluslararası harekâta geçilemedi. 30 Temmuz 1993'te Bosnalı Sırp, Müslüman ve Hırvatlar, ülkeyi üç özerk etnik bölgeye ayırmak konusunda ilke anlaşmasına vardılar, ama Sırp tarafının kendisine bırakılacak toprağın büyüklüğü konusunda engeller çıkarması üzerine bu anlaşma yürürlüğe giremedi ve çatışmalar sürdü. 1994 yılında BM'nin çatışma bölgelerine barış gücü göndermesi, çatışan taraflara ambargo uygulanması ve NATO'nun, BM'nin

yetki vermesi üzerine iki kez Sırp mevzilerini bombalamasına rağmen, Bosna'nın trajedisi, bu satırların yazıldığı 1994 yazında sona ermiş değildi.

4. *Yugoslav Bunalımının Niteliği ve Verdiği Tarih Dersleri*

Yugoslavya'nın bir iç sorunu olarak başlayan Yugoslav bunalımı ve savaşı, ulusal sınırların dokunulmazlığı kuralı ile "self determination" ilkesini karşı karşıya getirmiştir. Eğer bu ikinci ilke, etnik mini-devletlerin kurulması ve etnik birlik için "etnik temizleme"nin bedeli olarak kabul edilirse, Tiran'dan Vladivostok'a kadar hiçbir sınır güvenli sayılmaz. Yine eğer barış süreci Bosna'da üç ayrı devletin kurulmasıyla sonuçlanırsa, eski Yugoslavya'nın sınırları içinde ve dışında daha geniş çatışmaların da tohumu atılmış olur. Küçük bir Müslüman Bosna, büyük patronlarının desteğini sağlayacak olan Bosna'nın Sırp ve Hırvat devletleri arasında çok zor yaşayabilir. Uzun süren çatışmanın keskinleştirdiği düşmanlıklar ve bölgenin ilerde karşılaşacağı ekonomik güçlükler dikkate alınırsa, kurulacak üç mini-devletin birbirlerine hoşgörüyle bakmaları kolay değildir. Er ya da geç, Bosna'nın Sırp ve Hırvat devletleri *Lebensraum*'un bu "modern" uygulamasında, Müslüman Bosna'yı yok etmeye çalışacaklardır.

Eğer Avrupa Bosna'nın toprak bütünlüğünü savunamaz ve Sırpları durduramazsa, çatışmaların Kosova ile Makedonya' ya ve hatta daha güneye yayılması tehlikesi her geçen gün artar. Kuvvet kullanarak toprak elde edilmesinin "resmileştirilmesi" ve büyük devletlerle uluslararası kuruluşların edilgin tutumu, Balkan Yarımadasının öteki bölgelerine, saldırgan milliyetçileri yüreklendiren mesajlar göndermektedir. Bu da tarihin "barut fıçısı" sıfatını kazanmış bulunan Balkan Yarımadasını tam bir istikrarsızlığa sürükleyebilir.

Büyük devletler ve uluslararası kuruluşlar bu sorunda neden edilgindirler? Her şeyden önce, Yugoslav bunalımı başladığında, Avrupa kuruluşları soğuk savaş sonrasının yeni koşullarına uyum gösterme ve yeniden yapılanma çabasındaydılar. Büyük devletler, çatışmanın başında, herhangi bir müdahalenin başka çatışmalara da örnek olabileceğinden çekindiler. Üstelik farklı jeopolitik görüşlere sahip olduklarından, aralarında müdahalenin yapılıp yapılmayacağı, yapılacak bile olsa biçimi konusunda anlaşamadılar. Yeni kurulan Rusya Federasyonu ve Vietnam sendromundan kurtulamayan ABD arka planda kalmayı tercih ettiler. Ancak asıl önemli olan neden, Yugoslav bunalımının uluslararası sistemin özüne ve tümüne bir tehdit oluşturmamasıdır. Hemen hemen aynı yıllarda Kuveyt'in işgali, sistemi çok ani ve derinden tehdit ediyordu ve petrolün denetimi büyük devletlerle uluslararası kuruluşları hemen harekete geçirmişti.

Bosna'da sivil halka karşı halen süren kuvvet kullanımı (Bosna'da bugüne kadar 250.000 kişinin öldüğü tahmin ediliyor) ya saldırganın karşısına yeterli sayıda güç çıkarılmasıyla ya da taraflardan birinin amaçlarına tam ulaşmasıyla biter. Uluslararası bir askeri müdahalenin gecikmesi, Sırpların saldırılarını genişletmesi, çevre ülkelere daha çok sayıda mültecinin kitleler halinde göçü ve belki de Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve hatta Türkiye ile Yunanistan'ın çatışmanın içine çekilmesiyle sonuçlanabilir. Yunanistan'ın, bunalımın başından beri, ekonomik çıkarlar ve Makedonya düşmanlığı yüzünden Sırp tarafına sempati göstermesi ve Türkiye'nin Bosnalı Müslümanlarla olan yakın ilişkisi dikkate alınırsa, bu iki devletin karşıt kamplarda yer almaları olasıdır.

Tarihin şaşmaz konusu "gelişme" ve "ilerleme"dir. Ancak uluslararası ilişkiler gözlemcisi William Pfaff'ın be-

lirttiği gibi, 1991 yılından bu yana Yugoslavya'da olup bitenler, bu konuda en iyimserleri bile kötümserliğe sürükleyecek niteliktedir. Burada söylenmek istenen, orada savaşanları "iyi" ve "kötü" kategorilerine sokmak değildir. Tarih bilimsel disiplini zaten böyle bir yargıya varmamalıdır. Eski Yugoslavya'da olanlar, 7.000 yıldır insanoğlunun kurmaya çalıştığı toplumun "kötülüklere" karşı kurumsal ve kültürel savunma mekanizmasının ne denli zayıf olduğunu gösteriyor. Son iki yılın belki de en önemli olayı, Batı Avrupa'nın ve büyük devletlerin, Avrupa'nın ortasındaki bu bunalıma bir çözüm bulamamış olmasıdır.

ALTINCI BÖLÜM

Sonuç

Bir tarih kitabına "sonuç" yazmak gerekli mi acaba? Tarihsel olayların ve gelişmelerin bir sonu var mı ya da bunların sonlarını görebiliyor muyuz? Tarih, başlangıcı tam belli olmayan bir noktadan sonu olmayan başka bir noktaya kadar uzanan bir süreçse, "sonuç" noktasını nasıl yakalayacağız? 1991'de yazdığım ikinci baskının sonucunu dört yıl sonra okuduğumda, ne denli yanlış ya da en azından doğru çıkmayan genellemeler yaptığımı anladım. O zaman şimdi yapacağım genellemelerin geçerliliğine nasıl inanacağız? Bir "sonuç" yazmak zorunda mıyım? Bu ve benzeri soruları artırmak olanaklı, ama tarihsel olayların bilimsel çözümlemesinin kendine özgü kuralları ve okuyucunun kalıplaşmış beklentileri "sonuç" bölümünü gerekli kılıyor.

Tarihsel olayların açıklanması genellikle çözümlemeci yaklaşımla olur. Bu yaklaşım, elinizdeki kitabın yapmaya çalıştığı gibi, "Ne oldu?" sorusuna neden-sonuç ilişkilerinin de yardımıyla yanıt arar. Kimi klasik tarihçiler tarihin ana konusunun bu olduğunu, bunun ötesinde sorulara ya-

nıt aramanın "bilimsel" yöntemden uzaklaşmak anlamına geleceğini belirtirler. Buna içtenlikle inanan tarihçilerin kitaplarına neden bir "sonuç" yazdıklarını anlamak zordur. Öyle ya, tarihin konusu "Ne oldu?" ise, bugün ne olduğunu ve gelecekte neler olacağını bilmek ya da anlamak olanaklı ve bilimsel değilse, "sonuç"a ne gerek var? Ama kimi tarihçiler, tarihin uğraş alanı içine "Ne olmalı?" gibi etik bir soruyu da koyarlar. Bu daha çok felsefecilerin ve siyasetçilerin temel uğraşı gibi görünüyorsa da özellikle uluslararası ilişkiler tarihçileri tarafından sık sık kullanılmaktadır. Kimi tarihçiler de etik yaklaşımın tarihte çok zorlanarak kullanılabileceğini, tarihsel kalıpların (eğer bilinip anlaşılabiliyorlarsa) ancak "Ne olmamalı?" sorusuna izin verebileceğini ileri sürerler. Tarih, dar anlamıyla "bilim" olmadığına göre açık biçimde öngörüde de bulunamaz. Ama kimi tarihçiler gelecekçi yaklaşımın, tarih kitaplarının özellikle sonuç bölümünde yer alması gerektiğini savunurlar. Çünkü filozof Kierkegaard'ın dediği gibi "ileriye doğru yaşar, ama yalnız geriye doğru düşünürüz". Yani yaşamakla düşünmek, geçmişle gelecek arasında kopuksuz bir bağlantı vardır.

İşte tüm bu düşüncelerin ürünü olarak, bir "sonuç" bölümü yazmanın daha doğru olacağı kanısına vardım. Üstelik içinde yaşadığımız "Soğuk Savaş sonrası dönemi"nin, hiç olmazsa belirgin özelliklerini ortaya çıkarabilmek için tarih disiplininin tüm yaklaşım, alet ve kalıplarını kullanmak durumundayız.

I. SOVYETLER'İN YIKILMASININ YARATTIĞI YENİ İSTİKRARSIZLIK

Eski Amerikan Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniev Brzezinski'ye göre, soğuk savaşı ortadan kaldıran Sovyetler Bir-

liği'nin dağılmasıdır. Brzezinski bu "yenilgiyi" 1815'te Napolyon Fransasının, 1918'de Wilhelm Almanyası'nın ve 1945'te Nazi Almanyasının yenilgisine benzetiyor. Tıpkı 1815 ve 1945'te Fransa ve Almanya'nın başına geldiği gibi, ideolojisi yenik düşmüş ve 1918'de Avrupa'da görüldüğü gibi, imparatorluğu parçalanmıştır. Bu tarihsel analoji doğruysa, başta Avrupa ve yakın çevresi olmak üzere, tüm dünya büyük ve uzun sürecek bir istikrarsızlığın pençesine düşecek gibi görünüyor. Nitekim tarihte akılcılığına ender rastlanan 1815 Viyana Düzenlemesi istikrarı ancak kırk yıl kadar sürdürebilmiş, 1919 düzenlemesi ikinci bir dünya savaşının temel nedeni olmuş ve 1947 düzenlemesi yine kırk yıllık bir soğuk savaşla noktalanmıştır. Hele tarihte büyük imparatorlukların birdenbire ve savaş olmaksızın ortadan kalkmasına hiç rastlanmamaktadır. Kutsal Roma, İspanya ve Portekiz imparatorluklarının nasıl uzun ve yıkıcı savaşlar dizisi sonucu tarih sahnesinden silindikleri, daha yakın tarihlerde Alman, Avusturya, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının yıkılmaları için bir dünya savaşı çıkması gerektiği belleklerimizde hâlâ tazedir. Dolayısıyla, tarihteki örnekleriyle karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bugüne kadar göreli olarak "masum" ve "az sorunlu" sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Sovyetler'in dağılması, Varşova Paktı'nın ortadan kalkması, Almanyaların barışçı biçimde birleşmesi ve Avrupa'ya yönelik komünist tehdidin sona ermesi her ne kadar soğuk savaşın sonunu getirmişse de 19. yüzyıldaki kalıba uygun yeni çatışma ve istikrarsızlık kaynaklarını da ortaya çıkarmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir: (i) Moskova denetiminin ve komünist ideolojinin bıraktığı boşluğu saldırgan milliyetçilik doldurmaktadır. (ii) Kuzey ve Güney'e ek olarak, Avrupa'nın batısı ile doğusu arasında açıkça beliren ekonomik "uçurum", kitlesel göç ve siyasal sığınma tehdidini de birliğinde getirmiştir. (iii) Avrupa'nın, doğusunda-

ki ve yakın çevresindeki çatışmaları durdurmak bir yana, ABD'nin müdahalesi olmaksızın denetleyememesi, bu kıtanın dünya güç dağılımındaki yeni yeri konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. (iv) Kuzey ile Güney arasındaki büyük ekonomik kalkınmışlık ve siyasal bütünlük farklılıklarından da kaynaklanan uluslararası terörizm, Avrupa ve dünyadaki istikrarsızlık kaynaklarına yenilerini eklemektedir.

Mearsheimar gibi kimi uluslararası ilişkiler uzmanları, bugün oluşmakta olan çok kutuplu sistemin, iki kutuplu dan farklı olarak, istikrarsızlık ve savaşı körükleyeceğini belirtiyorlar. Sıkça öne sürülen sava göre, Vestfalya barışı ile kurulan Avrupa sisteminin özü çatışmadır. Kıtanın bu savaş serüveni 1945'te bıçakla kesilmiş gibi sona ermiştir. Çünkü bu tarihi izleyen kırk yıl boyunca iki kutuplu bir dünya ortaya çıkmış, güç kutuplar arasında göreli olarak eşit dağılmış ve nükleer silahlar caydırıcılık sağlamıştır. Bu basit yapılı uluslararası sistem kesinliğe, kesinlik de barışa yol açmıştır. Dolayısıyla, bugünkü sistemde geçerli olacak formül

karmaşıklık → belirsizlik → çatışma

biçiminde ortaya çıkıyor. Yine Mearsheimar'a göre, soğuk savaş döneminde süper devletler çok az stratejik önemi olan uzak bölgelerde çatışma içine çekiliyorlardı. Bugün ise ekonomik ve stratejik önemi büyük olan Doğu Avrupa, Almanya ve Rusya ile çevrilidir. İlerde hemen hemen eşit derecede güçlenecek olan bu iki devlet Doğu Avrupa'daki istikrarsızlık içine ister istemez çekilecektir ve bu da şimdiden kestirilemeyecek olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.

Brzezinski, Sovyetler'in dağılmasından sonra ABD'nin tek süper güç olarak sivrildiğini belirtiyor. Ancak John Lukacs gibi tarihçiler ve William Pfaff ile Joseph Nye, Jr. gibi uluslararası ilişkiler uzmanları, bugün süper güç olgusunun ortadan kalktığını ve bunun da istikrarsızlık ve çatış-

maları artıracağını söylemektedirler. Pfaff süper devlet tanımını yaparken, nükleer güç ve global bir misyonun, yani gelecek için geçerli bir modelin temsilcisi olmanın gerekliliğini belirtiyor. Bu ise ancak başat bir askeri güç, teknolojik önderlik, rekabetçi bir ekonomik üstünlük, toplumsal dayanışma ve önemli iç ve dış sorunlarda oydaşma ile olanaklıdır. Bu niteliklerin tümüne aynı zamanda sahip bir devlet olmadığına ve büyük devletlerin askeri avantajları azaldığına göre, yeni dönemde güç alabildiğine dağılmış durumdadır; bu da istikrarsızlık ve çatışmayı artırmaktadır.

II. YENİ GÜÇ DENGESİ VE ULUSAL ÇIKAR KAVRAMI

Vestfalya'dan bu yana uluslararası sistemin düzenlenmesinde ana mekanizma olan güç dengesinin bugün geçerli olmadığı, devletlerin birbirlerine artan bağımlılığının ve güç kavramındaki temel değişikliklerin bu sonuçta etkili olduğu belirtiliyor. Bu görüşe göre, mekanik bir güç dengesi politikasına dayanan Vestfalya sistemi bugün geçerliliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Nye, Jr.'a göre, güç dengesinin modası geçmemiş bile olsa, sistemi düzenlemedeki etkisi sınırlanmıştır. Geçmişten gelen süreklilik güçleri, başarılı bir dış politika için, güç dengesinin geleneksel askeri araçlarını ve stratejilerini gerekli kılmaktaysa da her dönemde geçerli olan değişiklik güçleri, gücü büyük devletlerin elinden alıp sistem içinde dağıtmıştır. Böylece güç dengesi mekanizmasını sınırlandırarak, ancak bölgesel düzeyde oynanmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, bugünün özelliği, süper devletlerin hegemonyasından çok, sistemde gücün dağılması, bölgesel devletlerin sorumluluğunun artması ve oyunun kurallarının karmaşıklaşmasıdır.

Kısacası, bugün yaşadığımız dünya tümüyle yenidir ve dış politika oyunu klasik güç dengesinden başka araçlarla

ve daha çok bölgesel düzeyde oynanmaktadır. Nye, Jr. bugünkü sistemin askeri bakımdan tek kutuplu, ekonomik bakımdan üç kutuplu (ABD, Batı Avrupa ve Japonya) ve siyasal bakımdan çok kutuplu hale geldiğini belirtiyor. Bu durumda klasik güç dengesi kurallarının Vestfalya sistemine göre işlediği ve işleyeceği kuşkuludur.

Soğuk savaş sonrası dönemde bölgesel güçlerin yetenek ve manevra alanlarını daha iyi anlayabilmek için güç ve ulusal çıkar kavramlarındaki değişiklikleri de dikkate almak gerekiyor. Bilinen, klasik anlamındaki katı güç, askeri ve/ya da ekonomik üstünlükle başkalarına hükmetme yeteneği demektir. Bu anlamıyla güç, soğuk savaş sonrası dönemde siyasal araç olarak önemini yitirmeye başlamıştır. Yeni gelişen yumuşak güç ise kültür, ideoloji ve uluslararası örgütleri kullanabilme yoluyla başkalarının önceliklerini biçimlendirme yeteneğidir. Kültür ve ideolojisinin çekiciliğine, gündemi ve tartışmaların çerçevesini belirleme yeteneğine dayanan bu güç, çok kutuplu bir sistemde daha geçerli hale gelebilir.

Yeni oluşmakta olan dünya düzeninde devletlerin dar ulusal çıkar kavramını da genişletmeleri gerekiyor. Bugünün karşılıklı bağımlılık ve nazik dengelere dayanan dünyasında törel değerler ve insancıl düşünceler de yaşamsal ve stratejik ulusal çıkarları oluşturmaya başladı. Yalnız ulusal güvenlik ve ekonomik gönence dayanan kısa vadeli politikalar, bir ulusun öz saygısı ve etnik kimliğine zarar verebileceği gibi, moralini, uluslararası örgütleri kullanma yeteneğini ve uluslararası rolünü de zayıflatabilir.

III. YENİ BÖLGESEL GÜÇLER VE DEĞİŞEN ROLLERİ

Avrupa, 20. yüzyılda global güç dengesinin anahtarını elinde tutmuştur. Dolayısıyla güç dengesinin değişmesi en çok

bu kıtayı etkilemektedir. En önemli etki, yumuşamanın güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla büyük devletlerin global stratejik çıkarları açısından bölgesel gelişmelerin öneminin azalmasıdır. Asıl önemli olan nokta, bölgesel gelişme ve çatışmaların büyük devletleri nasıl etkilediği değil, bunların etkilerinden kurtulamayacak olan bölgesel devletlerin alacakları önlemlerle yerel düzeyde istikrarı sağlayıp sağlayamayacaklarıdır. Kısaca, bölgesel devletlerin uluslararası politikayı etkileme güçleri artmıştır. Bu sonucu doğuran yeni gelişmeler şöyle sıralanabilir:

1. Gönenç, teknoloji ve silah, büyük devletlerin yerel kararları biçimlendiremeyecekleri kadar farklı ve çok kaynaktan gelmeye başlamıştır.

2. Askeri önemi olan bölgelerde yer alan ve bir zamanların gelişmekte olan çoğu ülkesi bugün göreli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmıştır. Dolayısıyla büyük devletlerin askeri ve siyasal destek vermeme tehdidi, önceki dönemlerdekinin aksine, etkili ve caydırıcı bir silah olma niteliğini yitirmiştir.

3. Büyük devletlerin halkları, büyük çaplı ve pahalı müdahalelere kolay destek vermemektedirler. Çünkü yerel askeri yeteneklerin geliştiği bölgelerde müdahalelerin bedeli çok artmıştır. Dolayısıyla çok sayıda devlet kendi güvenliklerini sağlama konusunda büyük devletlerden artan bir bağımsızlığa kavuşmuşlardır.

Kısaca, büyük devletlerin, bölgesel düzeni bırakınız zorla kabul ettirmeyi, temelden etkileme yetenekleri bile azalacaktır. Dünyanın her köşesinde büyük devletlerle rekabete girişen ve giderek güçlenen bölgesel devletler ortaya çıkmaktadır.

IV. TEHDİDİN ÇEŞİTLENMESİ VE BİRBİRİNE BAĞIMLILIK

Günümüz dünyasının özellikle bölge devletleri açısından önemli olan bir başka özelliği, tehdidin çeşitlenmesi ve gerekli bölgesel ve uzun vadeli düzenlemeler yapılmadıkça önceden kestirilmesi ve önlem alınması zor olan gizli tehditlerin ortaya çıkmasıdır. Soğuk savaş döneminde demokrasi ile diktatörlük arasındaki rekabetin en önemli tehlikesinin global bir nükleer çatışma olduğunu gördük. Bugün asıl mücadele, bir yanda bütünleşme ve öte yanda parçalanma eğilimleri arasında olmaktadır. İletişim devriminin, birbirlerine bağlanan ekonomilerin, sınır tanımadan yayılan düşünce sistemlerinin ve yaygın hale gelen güvenlik anlayışının belirlediği bütünleşme eğilimi, artan milliyetçilik ve dinsel bağlılıkların yol açtığı parçalanma eğilimi ile çatışıyor. Bu çatışmanın tehlikesi ise çeşitlenen ve tek tek devletlerce önceden önlem alınması giderek zorlaşan çok yönlü tehditlerdir.

Burada ortaya çıkan bir başka tehlike de günümüz dünyasında devletlerin birbirlerine çok bağımlı hale gelmelerinin çatışma ve bunalımları azaltacağı konusunda yürütülen ve doğruluğu çok kuşkulu olan mantıktır. Birbirine bağımlılığın, tek başına, devletler ya da toplumsal birimler arasında uyum yarattığı sorgulanması gereken bir anlayıştır. Birbirine gerçekten çok bağımlı olan Türkiye ile Yunanistan, birbirlerine daha az bağımlılığı olan Türkiye ile Macaristan ya da Şili'den daha uyumlu ilişkiler içinde midirler? Karşılıklı bağımlılık tek başına uyuma yol açsaydı, bugün yeryüzünün çoğu yerinde tanık olunan iç savaşlar ve ayrılıkçı mücadeleler çıkar mıydı? Bağımlılık eşit bir biçimde dengelenmedikçe, daha az bağımlı ve çatışmadan daha az zarara uğrayacak taraf tehditlerden güç kazanabilir ve bağımlılığı kendi lehine kullanabilir.

V. SALDIRGAN MİLLİYETÇİLİK

Artan milliyetçilik ve dinciliğin yol açtığı parçalanma eğilimi bugünün globalleşen dünyasına 19. yüzyıldan gelen bir "hortlak" mıdır? Sanmıyorum. Tarihçi John Lukacs, milliyetçiliği Avrupa için bile modası geçmiş bir akım olarak değerlendirmenin çok büyük bir yanılgı olduğunu, bugün de en güçlü siyasal güç olarak varlığını sürdürdüğünü belirttikten sonra, "Yirminci yüzyıl sınıfların gücü ve hatta fikirlerin çatışmasıyla değil, ulusların mücadelesi tarafından belirlenmiştir" diyor. Ancak batısı dışında kalan Avrupa ile Yakındoğu'da ortaya çıkan saldırgan milliyetçilik ve köktendincilik yeni ve tehlikeli gelişmelere gebedir. Nye, Jr.'ın belirttiği gibi, Batı Avrupa'nın demokrasi içinde "uysallaştırılmış" ve köklü kurumlar içinde "dizginlenmiş" milliyetçiliği ile devlet komünizmi ve Sovyet imparatorluğunun kurumsal yapısı içinde çözülememiş eski düşmanlıklardan kaynaklanan "uysallaştırılamamış" milliyetçilik arasında çok fark vardır. Eski Amerikan diplomatlarından Henry Grunwald'ın belirttiği gibi, günümüz dünyasında milliyetçilik bir yandan yukarıya, yani daha geniş birliklere, öte yandan aşağıya, yani çok sayıda etnik birimlerin "minimilliyetçiliğine" ya da kabileciliğine doğru patlamaktadır.

Woodrow Wilson'ın "self determination" ilkesi 1918'de Avrupa imparatorluklarının yıkılmasını kolaylaştırmıştı. 75 yıl sonra aynı ilke Wilson'ın kurulmasına yardımcı olduğu Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi devletlerin ve eski Rus imparatorluğunun mirasçısı olan Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına yol açtı. Bugün yalnız 1945'te Yalta'da üstü kapalı bir biçimde, 1975'te Helsinki'de açıkça kabul edilen Avrupa'nın bölünmüşlüğü sona ermiyor, Lukacs'ın da dediği gibi, aynı zamanda 1919 yılında Paris'te saptanan Avrupa'nın siyasal coğrafyası da değişiyor.

VI. KUZEY / GÜNEY EKSENİ YA DA "YENİ VESTFALYA"

19. ve 20. yüzyılların uluslararası sisteminin temellerinin 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile atıldığı genellikle doğru kabul edilir. Bu barış ve kurduğu düzen, belki de Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir kurallar bütününe dayanıyordu. Temeli ise eşit ve egemen devletlerin merkezileşmemiş sistemiydi ve bu sistem Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri düzenliyor, ilişkilerin hukuksal çerçevesini çiziyordu.

Vestfalya sisteminin başarısı dünya kaynaklarının sınırsız olduğu anlayışına dayanıyordu ve bunlar da yeryüzünün Avrupa dışında kalan bölgelerindeydi. Kaynakların Avrupa devletlerince kullanılması tekniğinin adı ise emperyalizmdi. Dolayısıyla, Vestfalya kuralları Avrupa dışı bölgeler, sözgelimi Asya ve Afrika için geçerli değildi. Dünya kaynaklarının kullanımındaki bu apaçık ikircikli tutum, İkinci Dünya Savaşı'na kadar (belki de halen) Avrupa düzeninin (ABD ve Japonya'nın katılmasıyla artık buna Batı demek gerekiyor) temeli, sistemin işleyişinin can damarıydı. Kısaca, 1945'e kadar Avrupa merkezli olan dünya sisteminin özü, yeryüzünün Avrupa ve Avrupa dışı olmak üzere ikiye ayrılmasına ve kurallarının yalnız Avrupa devletlerinin aralarındaki ilişkilerde geçerli olmasına dayanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı ile Vestfalya düzeni yıkıldı (mı?). Yeni sistem, iki kutupluluk üzerinde oluştu ve emperyalizm 19. yüzyıldaki tanımıyla ortadan kalktı. Yeni dünyada Avrupa dışı güçler etki alanlarını belirledi ve Vestfalya'nın 300 yıllık temel özellikleri ve kuralları rafa kalktı. Dünyayı iki süper gücün üstünlüğü altına sokan Soğuk Savaş dönemi 1960'larda ilk darbeyi yedi. Üçüncü Dünya, ÇHC, Japonya ve Avrupa Birliği, başlangıçta sesleri pek cılız da çıksa, giderek güçlendiler ve çok kutupluluğa giden yolu açtı-

lar. Gorbaçov'un reformları, 1987 INF anlaşması, Sovyetler'in dağılması ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme süreciyle Avrupa'da soğuk savaş sona erdi ve yeni bir işbirliği ve yumuşama dönemi içine girildi.

Yukarda değinilen güç dengesi politikası dışarda tutulacak olursa, bu yeni dönem birçok noktada Vestfalya sisteminin yeni koşullardaki uzantısı gibi görünüyor. Bugün dünya çok kutupluluğa doğru gidiyor. Bunu ve birbirinden bağımsız güç odaklarının ulusal çıkarlarına uygun olarak serbestçe hareket etmelerini Vestfalya'nın temel özelliği olarak kabul edersek, kurallarının bir bölümünün de "tarihin raflarından" indirildiği söylenebilir. Üstelik bugünün dünyasında kapsamlı ideolojilerin uluslararası ilişkilerdeki rolü azalıyor. Yükselen İslam ve zaten katı olmayan ya da olamayan Üçüncü Dünya ideolojilerinin etki alanını Güney Asya ve Afrika ile sınırlandırırsak, kuzey yarımkürede katı ideolojik kalıplar devletlerin politikalarını eskiden olduğu kadar etkilemiyor. Dolayısıyla yeni beliren Kuzey düzenini bir bakıma Vestfalya sisteminin esnekliğine geri dönüş olarak düşünebiliriz.

1945'ten sonra Doğu ile Batı arasında çizilen askeri, siyasal ve ideolojik eksen belirsizleşiyor. Bunun yerine, Kuzey/Güney ekseni, tıpkı 350 yıl önce Vestfalya'nın yaptığı gibi, dünyayı bölmek yolunda. Asıl çok merkezlilik Güney'de gerçekleşecek gibi görünüyor. Soğuk savaş, Sovyetler'in ve Amerikası ile Kuzey'in ekonomik çıkarlarına aykırıydı. Barışseverliklerinden değil, bu yüzden ortadan kalktı. Bu ekonomik çıkara temelden dokunulmadığı sürece, Kuzey'in yeni kuralları Güney'de işlemeyecek. Güney'in barışı Kuzey'in öncelikler listesinin başında yer almıyor. Yine tıpkı Vestfalya düzeninde sömürgelerdeki şiddetin Avrupa'nın pek umurunda olmadığı gibi.

VII. SONU GELMEYEN OLGU: SAVAŞ

Savaşlar, dünya tarihindeki büyük değişikliklerin ve hatta dönüşümlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. 7.000 yıllık bilinen tarihine baktığımızda, insanoğlu her yüz yılın 87'sini savaş, 13'ünü barış içinde geçirmiştir. Üstelik savaşın etkisi, yaygınlığı ve yıkıcılığı, uygarlık geliştikçe azalacağı yerde artmaktadır. Bir zamanlar savaşın zararı okun nereye kadar uçacağına, bir Roma lejyonunun nereye kadar yürüyeceğine ya da bir Viking gemisinin nereye kadar yelken açabileceğine bağlıydı. Uygarlığın gelişmesiyle birlikte savaş da globalleşmiş ve etkilerinin sınırı kalmamıştır. 1990'larda da savaş ve savaş için hazırlık, modern devletin vazgeçilmez uğraşı ve ekonomik dayanaklarından biridir. Büyük devletlerce silah satımı hâlâ uluslararası ticaretin belli başlı ve en kârlı konusudur.

Ancak bugün savaş o denli pahalı ve yıkıcı hale gelmiştir ki devletler iradelerini birbirlerine kabul ettirebilmek için başka seçenekler de arıyorlar. Bunlardan en önemlisi "ekonomik savaş"tır. İngiliz altını olmasa Napolyon başarılı olabilirdi. İki dünya savaşında da ABD'nin ekonomik ve mali gücü olmasa müttefikler yenilebilirlerdi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlü olabilmek için, bir varil dinamitin yanına bir varil de petrol koymak gerekiyordu.

Bütün bunlara rağmen, bir ülkenin gücünün asıl belirleyicisi halkıdır. Bir savaşın kazanılmasında yalnız maddi kaynaklar yeterli olamıyor. Halkın morali, kurduğu devletin siyasal istikrarı, önderlerinin gücü, uygarlık düzeyi, dini, etnik ve kültürel dayanışması gibi elle tutulamayan ve kolay ölçülemeyen niteliklerin somut olarak anlatılması olanağı yoktur. Ama bunlar savaşta maddi güçler kadar önemli olmaktadırlar. 1940'ta İngiltere'yi Fransa'dan ayıran İngiliz halkının savaşma iradesiydi. Aynı şey Kuzey Vi-

etnam'ın Güney Vietnam ve ABD'ye karşı başarısı için de geçerlidir. Gandhi'nin ülkesini bağımsız yapmadaki başarısının gizi, irade gücü ve köklü Hint uygarlığıydı.

Sivil bir toplum ve bu toplumda uygar ulusçuluk anlayışı olmadıkça, birlik ancak başat bir inanç ya da etkili bir önderlikle gerçekleşiyor. 16. Yüzyılda V. Charles ve II. Philip, dinde birlik olmadıkça siyasal birliğin de olamayacağına inanıyorlardı. Tarihin derinliklerinde de kalsalar bugün özellikle Güney'de yanlış düşündüklerini söyleyemiyoruz. Papa II. Jean Paul'ün Katolik dünyaya kazandırdığı yeni heyecan ve yükselen İslam, dindarlığı yeniden ön plana çıkardı. Laikliğin gelişmesiyle bir süre önemini yitiren dinsel çağrı, ister Vatikan'dan ister Kum kentinden gelsin, giderek artan sayıda dinleyici buluyor. Son 300 yılın savaşları dinsel olmaktan çok dünyevi nedenlerden ortaya çıkmışsa da bunun böyle süreceğini düşünmek doğru olmaz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal ideoloji nasıl uluslararası ilişkilerin başat öğesi olmuşsa, yarın din aynı işlevi görebilir. Modernleşme ve kalkınma çabaları başarısızlığa uğradığı sürece dünyada dinsel bağnazlığın artacağı söylenebilir.

Uluslararası sistemin bugün de egemen unsuru olan güç kullanımının etik düşüncelerden etkilenip etkilenmediğini saptamak hiç de kolay bir iş değildir. Özellikle belirli bir devletin davranışlarını, sisteme tepkilerini etkileyen törel düşünceler, zaman, yer ve duruma göre şaşılacak bir değişiklik gösteriyor. Tarih boyunca yenenle yenilenin, statükoyu korumakla bozmak isteyenin törel bakış açıları farklı olmuştur. Japonya, 1930'larda genişlemeye başladığında, hemen "kötü niyetliler" kategorisine konmuştu. Oysa Japonya, onu kötüleyenlerin daha önce yaptıklarından farklı bir şey yapmamıştı. Amerikan hükümetinin bakış açısına göre Dominik Cumhuriyeti'ne, Haiti'ye ve Gü-

ney Vietnam'a asker göndermek haklı ve doğru, Rusya'nın Afganistan'a göndermesi haksız ve yanlıştır. İşin aslına bakılırsa, ABD Vietnam'a neden asker göndermişse, Sovyetler de Afganistan'a o yüzden asker göndermiştir: Kendi ulusal çıkarlarına ters düşen güçlerin iktidarı ellerine geçirmelerini engellemek. Kısaca, insan davranışlarının ölçülebileceği sürekli, evrensel ve mutlak bir etik standart yoktur. Bireyler ve uluslar kendi davranışlarına etik ölçütler koyabilirler, ama dünya ve tarih koyamıyor. Evrensel barış ve ortak bir etik değerler bütünü, ancak genellikle kabul edilmiş bir uluslararası hukuk sistemine uygun olarak barışı zorlayacak uluslarüstü bir dünya örgütüyle olanaklıdır, ama bu hâlâ bir düş olma özelliğini koruyor.

Binlerce yıldır olduğu gibi, bugün de insanlığın karşısındaki sorun, kimin yönetip kimin yönetileceği, kimin statükoyu koruyup kimin bozacağıdır. Kaba güç ve çıkar, uluslararası ilişkilerin hâlâ en önemli öğesidir. Dünya olaylarının sonucunu belirleyen, çatışan çıkarlar ve sürekli değişim gösteren kuvvet düzeyleridir. Duygu ve heyecanla karşılaştırıldığında, akıl, mantık ve sağduyu dünya politikasında çok yenidir. Bu yüzden savaş, tarihin olağan ve düzenli bir deneyimidir. Hangi sistem içinde olursa olsun, istikrar savaşı dışlamaz. Büyük devletler, çoğu kez son çare olarak ve köktenci bir değişikliği önlemek için şiddete başvururlar. Bugün oluşmakta olan yeni dönem de benzer bir nitelik gösteriyor. Büyük devletlerin özellikle Avrupa dışı bölgelere askeri ya da başka yollarla müdahale dönemi bitmiş sayılamaz. Savaş, Kant'ın dediği gibi, ya ortada savaşılacak bir şey kalmayınca ya da yeryüzünün her köşesinde genel kabul gören yeni bir törel anlayış sağlanınca sona erecektir.

VIII. NE YAPILMALI?

Bugün yeni bir sistem doğmuş değildir, ancak doğmakta olduğu söylenebilir. 1980'lerin sonlarında eskisinin birdenbire yıkılmasıyla başlayan anarşik, şiddet eğilimli ve yeni istikrarsızlık kaynaklarını içinde barındıran bu yeni dönem, olsa olsa bir geçiş dönemidir. Tarihin her geçiş döneminde olduğu gibi, kurulacak yeni sistemin temel özellikleri de net ve kesin bir biçimde değil, büyük bir yanılma payıyla ve genel hatlarıyla ortaya konabilir. Çünkü bırakınız geçiş dönemlerini, tarihin tümü "sürprizlerle" doludur.

Böyle bir geçiş döneminde devletlerin izleyecekleri dış politikanın da katı ve uzun vadeli planlamalardan çok, uluslararası ilişkilerin beklenmedik gelişmeleri karşısında somut tehditleri savuşturma yönünde oluşacağı söylenebilir. Ancak bu bölümde sıralanan geçiş döneminin özelliklerinin tanımlanması ve istikrarsızlık kaynaklarına karşı hazırlıklı olunması gerekiyor.

Bugün için yapılması gereken, demokrasi ve insan haklarına saygının öncelikle Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve eski Sovyetler Birliği toprakları olmak üzere ve giderek tüm yeryüzüne yayılmasının kolaylaştırılmasıdır. Demokrasi geleneği ve demokrasinin üzerine oturacağı temel kurumları olmayan ve güçlü bir ekonomik altyapıyı da geliştirememiş ülkelerde bunun kolay olmayacağı açıktır. Dolayısıyla öncelikle bu ülkelerin ekonomik altyapılarını kurmaları sürecine yardımcı olmak gerekir. Ancak gelin görün ki, buralardaki bir avuç demokratik ve liberal kişi ve kurum kendilerini Batı tarafından ihanete uğramış gibi hissetmektedirler. Batı'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve eski Sovyet topraklarındaki halklara karşı edilginlik ve kayıtsızlığı, uğruna elli yıldır soğuk savaş mücadelesinin ve-

rildiği demokrasiyi gözden düşürmektedir. Doğu Avrupa ülkelerinde 1994 yılında yapılan seçimlerde eski komünistlerin başka parti adları altında kazandıkları zafer, böyle bir düş kırıklığının ve eski günlerin güven ve istikrarına zoraki bir özlemin ürünü sayılabilir.

Yapılması gereken bir başka şey, Batı Avrupa ile Doğu Avrupa ve Kuzey ile Güney arasındaki ekonomik uçurum ve dengesizliğin en azından azaltılmasıdır. Bu dengesizlik yalnız Batı'nın gönencine karşı doğal bir kıskançlık ve tepki yaratmamakta, aynı zamanda saldırgan milliyetçiliği ve köktendinciliği de kışkırtmaktadır. Bu sorunların tümünün kısa bir sürede çözümü çok zordur ve belki de olanaklı değildir. Ama doğru yolda atılacak ilk iki adımdan biri, dünyanın geri kalmış bölgelerindeki hızlı nüfus artışını denetim altına almaktır. Ne yapılırsa yapılsın, hatta ekonomik mucizeler bile gerçekleşsin, nüfus artışı her türlü çabayı boşa çıkaracak gibi görünüyor. İkinci adım, şimdiye kadar anlatılanlar da dikkate alınırsa, bölgesel ülkelerin, büyük devletlerden bağımsız olarak kendi bölgelerinde çok yönlü işbirliği çabalarına girişmeleri, var olan girişimleri hızlandırmaları, yani bölgesel kuruluşlar yoluyla istikrar ve bütünleşmeyi sağlamalarıdır.

Son olarak şu söylenebilir: Tarih, elli, yüz yıl gibi göreli olarak kısa sayılabilecek zaman dilimlerinde, düz bir evrim eğrisi çizmez. Bizi yüksek uygarlıklardan barbarlığa, demokrasi ve insan haklarına saygıdan diktatörlüğe, ateizmden dindarlığa ve yeniden tam aksi gelişmelere götürüp getirebilir.

Kaynakça

Albrecht-Carrié, René, *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna,* New York, Harper and Row, 1958.

Andersen, Roy R. ile baş., *Politics and Change in the Middle East,* Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1982.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

Ataöv, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri,* Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1977.

Birnbaum, Karl, *Peace in Europe, East-West Relations, 1966-1968,* Londra, Oxford University Press, 1970.

Borthwick, B. M., *Comparative Politics of the Middle East,* Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1980.

Brzezinski, Zbigniev, "The Cold War and Its Aftermath", *Foreign Affairs,* ss. 31-49, Güz 1992.

Bullock, Alan, *Hitler: A Study in Tyranny,* New York, Harper and Row, 1962.

Calvocoressi, Peter, *International Politics Since 1945,* New York, F. A. Praeger, 1968.

Carver, Michael, *War Since 1945,* New York, G. P. Putnam's Sons, 1981.

Carr, E. H., *International Relations Between the Two World Wars, 1919-1939,* Londra, Macmillan, 1948.

Chambers ile baş., *This Age of Conflict,* New York, Harcourt, 1943.

Clemens, Walter, "The Sino-Soviet Dispute", *International Affairs,* Londra, XLI/2, Nisan 1965.

Crabb, Cecil. Jr., *Nations in a Multipolar World,* Londra, Harper and Row, 1968.

Craig, Gordon, *Europe Since 1914,* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Dallin, David J., *Soviet Foreign Policies After Stalin,* Londra, Methuen, 1960.

Deitchman, Seymour J., *Limited War and American Defence Policy,* Cambridge, MIT Press, 1964.

Eide, A. ile Thee, M. (yay.), *Problems of Contemporary Militarism,* Londra, Croom Helm, 1980.

Elekdağ, Şükrü, "Nükleer Çağda Strateji ve NATO Stratejisindeki Gelişmeler", *Türkiye ve NATO,* Ankara, Türk Atlantik Derneği Yayınları.

Embree, G. D., *The Soviet Union Between the 19th and 20th Party Congresses, 1952-1956,* Lahey, Martinus Nijhoff, 1959.

Feldman, Harvey J., "The Balkan Dimensions of the Yugoslav Crisis", *Mediterranean Quarterly*, Yaz 1992.

Fleming, D. F., *The Cold War and Its Origins, 1917-1960*, c. 1, Garden City, Doubleday, 1961.

Friedman, J.; Bladen, C.; Rosen, S., *Alliance in International Politics,* Boston, Allyn and Bacon, 1970.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace,* New York, Avon Books, 1989.

Gaddis, John Lewis, "Toward the Post-Cold War World", *Foreign Affairs*, ss. 102-122, Bahar 1991.

Gerger, Haluk, *Soğuk Savaştan Yumuşamaya,* Ankara, Işık Yayıncılık, 1980.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika,* 2. Baskı, Ankara, S Yayınları, 1980.

Gürel, Şükrü S., *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politika-da-ki Yeri,* Ankara, AÜ SBF Yayını, 1979.

Grunwald, Henry, "The Year 2000: Is It the End or Just the Beginning?" *Time*, 30 Mart 1992, ss. 55-58.

Hartmann, Frederick A., *The Relations of Nations,* New York, Macmillan, 1962.

Henderson, James L. (yay.), *Since 1945, Aspects of Contemporary World History,* Londra, Methuen, 1966.

Horne, Alistair, "A Giant Awoken", *The European*, 29 Kasım-1 Aralık 1991.

Howard, Michael (yay.), *Restraints on War, Studies in the Limitation of Armed Conflict,* Londra, Oxford University Press, 1979.

Hudson, Michael C., *Arab Politics,* New Haven, Yale University Press, 1977.

Ismael, Taraq Y., *Governments and Politics of the Contemporary Middle East,* Homewood, The Dorsey Press, 1979.

Johnson, Paul, *A History of the Modern World,* Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1988.

Joiner, Harry, *American Foreign Policy: Kissinger Era,* Alabama, Strode Publications, 1977.

Joll, James, *Europe Since 1870, An International History,* Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1973.

Johnson, James T., *Just War Tradition and the Restraint of War,* New Jersey, Princeton University Press, 1981.

Keesing's Contemporary Archives, 1945-1994.

Kennan, George, "Who Won the Cold War? Ask Instead What Was Lost", *International Herald Tribune*, 29 Ekim 1992.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Londra, Fontana Press, 1988.

Kissinger, Henry A., *American Foreign Policy, Three Essays*, New York, W. W. Norton, 1969.

Nuclear Weapons and Foreign Policy, New York, Harper and Brothers, 1957.

(yay.), *Problems of National Strategy*, New York, Frederick A. Praeger, 1965.

Kulski, Wladyslaw W., *Peaceful Co-Existence: An Analysis of Soviet Foreign Policy*, Chicago, Henry Regnery, 1959.

Lafeber, Walter, *America, Russia and the Cold War, 1945-1971*, New York, John Wiley and Sons, 1971.

Laqueur, Walter, *Europe Since Hitler*, Londra, Pelican, 1970.

Larrabee, Stephen F., "Long Memories and Short Fuses: Change and Instability in the Balkans", *International Security*, Kış 1990-1991.

"Instability and Change in the Balkans", *Survival*, XXXIV/2, Yaz 1992.

Lenczowski, George, *The Middle East in World Affairs*, Ithaca, Cornell University Press, 1980.

Levi, Werner, "The Sino-Indian Border War", *Current History*, ILV/265, Eylül 1963.

Levi, Werner, *The Coming End of War*, 1981, Beverly Hills, Sage Publications, 1981.

Lukacs, John, "The End of the Twentieth Century: Historical Reflections on a Misunderstood Epoch", *Harper's Magazine*, ss. 39-58, Ocak 1993.

Mearsheimar, John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, ss. 5-55, Yaz 1990.

Morgan, Roger, *West European Politics Since 1945*, Londra, B. T. Ratsford Ltd.

Northedge, F. S. ile Grieve, M. J., *A Hundred Years of International Relations,* Londra, Duckworth, 1974.

Nye, Joseph Jr., "The Transformation of World Power", *Dialogue*, 90, ss. 2-7, 1990.

"What New World Order?", *Foreign Affairs*, ss. 83-96, Bahar 1992.

Oran, Baskın, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli,* Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1977.

Ostojiç, Mirko, "The Balkans in the Eighties", *Review of International Affairs,* Belgrad, 5 Mart 1988.

Pfaff, William, "Redefining World Order", *Foreign Affairs*, ss. 34-48, Kış 1990.

"Our Progress Isn't Only Forward", *International Herald Tribune*, 24-25 Aralık 1992.

Peretz, Don, *The Middle East Today,* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1978.

Pierre, Andrew J., *The Global Politics of Arms Sales,* New Jersey, Princeton University Press, 1982.

Polk, William R., *The Arab World,* Cambridge, Harvard University Press, 1980.

Quester, G. H., *Offense and Defense in the International System,* New York, Wiley, 1977.

Ramaga, Philip Vuciri, "The Basis of Minority Identity", *Human Rights Quarterly*, XIV/3, 1992.

Ramet, Sabrina Petra, "War in the Balkans", *Foreign Affairs*, ss. 79-98, Güz 1992.

Russell, Bertrand, *Has Man a Future?,* Londra, Penguin, 1961.

Unarmed Victory, Londra, Penguin, 1963.

Russett, Bruce M., *Trends in World Politics,* New York, Macmillan, 1965.

Sander, Oral, "Khrushchev'den Sonra Sovyet-Çin İlişkileri", *AÜ SBF Dergisi*, ss. 253-280, XXI/3.

"Çin Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜ SBF Dergisi*, XXVI/2, ss. 1-24, 1971.
"ÇHC'de Büyük Proleter Kültürel İhtilal", *AÜ SBF Dergisi*, XXI/4, ss. 275-296, 1966.
Sovyet Dış Politikası, AÜ SBF Yayını, 1967.
"Türkiye'nin Batı Bağlantısı, I", *AÜ SBF Dergisi*, XXXIV/1-4, ss. 63-86, 1980.
"Lübnan Bunalımının Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri", *AÜ SBF Dergisi*, XXXVII/3-4, ss. 219-228, 1983.
20., 21. ve 22. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1967.
Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945-1964, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.
Seton-Watson, Hugh, *Nationalism and Communism, Essays, 1946-1963*, Londra, Methuen, 1964.
Shirer, William, *The Rise and Fall of the Third Reich*, New York, Simon and Schuster, 1960.
Smith, D. M., *Mussolini's Roman Empire*, Middlesex, Penguin, 1977.
Stanley, Bruce, "Fragmentation and National Liberation Movements: The PLO", *Orbis*, ss. 1033-55, Kış 1979.
Steinberg, James B., "The Role of European Institutions in Security After the Cold War: Some Lessons from Yugoslavia", *A Rand Note*, N-3445-FF, 1992.
Stern, E. P. (yay.), *The Limits of Military Intervention*, Beverly Hills, Sage, 1977.
Stoessinger, John G., *Why Nations Go To War?*, New York, St. Martin's Press, 1974.
Taylor, A. J. P., *The Origins of the Second World War*, Middlesex, Penguin, 1976.
The Second World War: An Illustrated History, Londra, Penguin, 1975.

The First World War: An Illustrated History, Londra, Penguin, 1963.

Thomas, Hugh, *The Spanish Civil War,* Londra, Penguin, 1961.

A History of the World, New York, Harper & Row, 1979.

Treverton, Gregory (yay.), *Crisis Management and the Super Powers in the Middle East,* Londra, IISS, Gower, 1981.

Turan, İlter, *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları,* İstanbul, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1971.

Vadney, T. E., *The World Since 1945,* Londra, Penguin, 1987.

Wallerstein, Immanuel, *Africa: The Politics of Independence,* New York, Vintage, 1961.

Willis, F. Roy, *France, Germany and New Europe, 1945-1967,* Londra, Oxford University Press, 1975.

Wilson, Hugh R., *Diplomat Between Wars,* New York, Longman's, Green, 1941.

Woodruff, William, *The Struggle for World Power, 1500-1980,* Londra, Macmillan, 1981.

Worsley, Peter, *The Third World, A Vital New Force in International Affairs,* Chicago, University of Chicago Press, 1964.

Ziegler, David W., *War, Peace and International Politics,* Boston, Little, Brown & Co., 1981.